

POLITIKA

ÍRTA

DR. KRISZTICS SÁNDOR

EGYETEMI NY. R. TANÁR

I. KÖTET

ALAPVETÉS — TÁRSADALOMTAN
ÁLLAMTAN — ALKOTMÁNYTAN

BUDAPEST. 1931

F R A N K L I N T Á R S U L A T

CONCHA GYŐZŐNEK

A TANÍTVÁNY MÉLY TISZTELETÉVEL ,

ELŐSZÓ

„A jó polgárnak értenie ke'í a vezetéshez és az engedelmességhez ...” *Aristoteles*. Politika.

Amikor a politika tudomány-rendszerének első részét közzéteszem, akkor több, mint húsz esztendeje folytatott tanulmány, s több mint tíz esztendő's egyetemi előadás kohójában forrott felismerés eredményeit foglalom össze.

Ez az idő sem volt azonban elég, hogy nyomába lépjek munkámmal annak a nagy állambölcslőnek, kit mesteremként tisztelhetek, — *Concha Győzőnek*. Az ő „*Politikája*” úgy állott mindig előttem, mint a legkiválóbb modern külföldi államtani művekkal versenyző alkotás. Gyönyörködtem, elmélyedtem benne és okultam belőle. Tantételei tökéletességének és eszméi nagyságának hatása alatt új politikának megírásához kezdeni is alig mertem.

A századforduló véres háborúja alatt már, de még inkább azután, az állambölcselet felé fordult ismét a közérdeklődés. S valóban. — új elméletek keletkeztek, kipróbált intézmények éles bírálat alá kerültek, és új, az állami élet tökéletesbítését célzó mozgalmak indultak meg.

Ez a tényállás erősített meg annyira, hogy a politika tudományának a támadt új eszmekört is figyelembevevő rendszerét adjam.

A politikai gyakorlati élet az emberi együttélés rendjének folytonos javítására való törekvés, mely még akkor is ilyen akar lenni, ha a legnagyobb pusztítással jár. Mennyire szükséges az új rendezést követelő eszmék áradatában a tökéletesbítést jelentőket helyesen felismerni és úgy alkalmazni, hogy a pusztítást kikerüljük. A politika-tudomány rendszerének ismerete mellett kétségtelenül inkább lehetséges ez, mint anélkül.

Nem fogadom el, hogy az állampolgár ideálja az atyák, az ősök mindenben hű követője volna. Az állampolgár ideálja elődeink alkotta intézmények és eszmekörök ismerete mellett, azok továbbfejlesztője, a változott viszonyokhoz alkalmazója, a ható új eszméknek azokkal való összeegyeztetője.

Abban a korban, amikor annyit várunk az államtól s amikor az általános műveltség terjedésével a természetes politikai gyakorlati készség növekszik, akkor kétszeres súllyal esik latba, hogy minél nagyobb számban legyenek a politikatudomány új irányait is kellően ismerő, tudományosan képzett fiai nemzetünknek.

Nem elég a jogszabályok tudása. A tételes jogisménél fontosabb a jogászi érzék és a jogászi szellem. Ezt a legnagyobb mértékben fejlesztheti ki éppen a politika tudományában való elmélyedés.

Boldog lennék, ha politika-tudomány rendszeremmel hozzájárulnék a magyar jogtanuló ifjúság jogászi szellemének fokozásához és ha a politikai irányeszmék tekintetében helyesen ítélni tudó ifjak sora támadna nyomán. Szeretném elérni, hogy úgy tegyék magukévá rendszeremet, mint ahogy jómagam tettem azt *Concha Győző* politikai tanaival.

Tételeimet törekedtem világosan fogalmazni. Nehézséget inkább az adatok sokasága okozhat. Tömeglélektani, történeti és összehasonlító közjogi ismeretek azonban nélkülözhetetlenek a politika tudományában, hiszen a különböző szellemi irányok és intézmények értékelése csak azok ismerése nyomán lehetséges.

Budapest, 1931 január hava.

K. S.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ RÉSZ.

Alapvetés.

I. FEJEZET.

<i>A politika fogalma</i>	17—35
1. 1. A tudomány lényege.....	17
1. A tudományos tevékenység.....	18
2. A tudománykörök szétválasztása.....	19
12. §. A politika tudományának tárgya és meghatározása.....	22
13. §. A politika-tudomány természete.....	28
C.4. §. A politika tudományának irányai.....	30
5. §. A politika-tudomány eredményei.....	33

II. FEJEZET.

<i>Elméleti és gyakorlati politika</i>	36—57
6. §. A politika tudománya és gyakorlata közötti különbség	37
7. §. A politikai cselekvés tényezői és a politikai beszámítás. .	43
II. A politika és az erkölcs	46
A politika és a jog	51
10. §. A politika tudomány jövője	55

III. FEJEZET.

<i>A politika segédtudományai</i>	58—68
11. §. Politika és történelem	59
12. §. Politika és tömeglélektan.....	61
13. §. Politika és szociográfia	64
14. §. Politika és közgazdaságtan.....	67

IV. FEJEZET.

<i>A politika módszere</i>	69—72
----------------------------------	-------

MÁSODIK RÉSZ.

Társadalomtan.

V. FEJEZET.

<i>A társadalom fogalma</i>	75—82
15. §. Az emberi egymásra vonatkozás értelmezése.....	76
16. §. Az egyén és a társadalom.....	78
17. §. A társadalomtan tárgya.....	81

VI. FEJEZET.

<i>Az ember társas természete</i>	83—132
18. §. A társas ösztönök.....	86
1. A hatalmi ösztön.....	89
2. Az utánzás.....	90
3. A szokások.....	92
19. 1. Az értelem hatása a társas viszonyra.....	93
1. Az egyéni tudat.....	94
2. A köznek a tudata és a köztudat.....	95
20. §. Az akarat szerepe a társas együttélésben.....	99
1. Az akarat szabadság.....	102
2. A közakarat, közvélemény és közszellem.....	104
3. Az állami akarat.....	109
4. Az egyén állami szervisége.....	114
21. §. A társas érzelmek.....	119
1. Szimpátia és felebaráti szeretet.....	121
2. A hazaszeretet.....	122
3. A nemzeti érzés.....	126
4. Az állami érzés.....	128
5. A jogérzet.....	129

VII. FEJEZET.

<i>A társadalmi mozgató erők</i>	133—142
22. §. Az érdek és a szolidaritás.....	133
23. §. Az engedelmesség.....	137
24. §. A tekintély.....	139

VIII. FEJEZET.

A társadalmi irányeszmék. 143—165

25. §. A jó.....	144
26. §. A szabadság.....	146
27. §. Az egyenlőség.....	153
28. §. A jog.....	156

29. §. Az igazság.....	159
30. §. A konzervativizmus és liberalizmus.....	161

IX. FEJEZET.

A társas együttélés.....166 — 196

31. §. A tömegek osztályozása.....	167
32. §. A tömegek tulajdonságai.....	169
33. §. A társadalmi szerkezetek	173
1. A születésen nyugvó, társadalmi szerkezet. Kasztrendszer.....	174
2. A rendi szerkezet.....	174
2. A szabad kereseti rendszer.....	175
4. A szocialista társadalmi szerkezet.....	176
5. A fascista társadalmi szerkezet.....	177
6. A keresztény szocializmus társadalmi rendszere.....	179
7. Az anarchizmus	180
A társadalmi osztályok és rendek.....	180
1. A társadalmi rendek megkülönböztetése a munkaminősége, a vagyon minősége és a jogcím szerint.....	183
2. A vagyon mennyisége, mint a társadalmi osztályok megkülönböztetője.....	185
3. A társadalmi osztályok és rendek jellemzése.....	187
4. Az osztályon kívüliek.....	188
5. A proletariátus.....	189
6. Az osztályharc	192

X. FEJEZET.

<i>Az emberiség.....</i>	<i>197 — 228</i>
35. I. Az emberiség államokra válásának oka.....	198
36. §. A nemzet keletkezés kérdése.....	209
37. §. A nemzeti kultúrák	219
1. A vallás és nemzet	222
2. A szocializmus és a nemzet.....	223
3. A kozmopolitizmus.....	227

HARMADIK RÉSZ.

Államtan.

XI. FEJEZET.

Az állam keletkezése. 231—251

38. §. A család, horda, törzs és az állam.....	232
39. §. Az államok keletkezése népi alapon.....	236
40. §. A nemzeti államok kialakulása	241

XII. FEJEZET.

<i>Az állam elméletek</i>	252—300
41. §. Theokratikus államelmélet.....	254
42. §. Ethikai és lélektani teoriák.....	261
43. §. A hatalmi elmélet.....	263
44. §. A szerződési elmélet.....	267
45. §. A patrimonális és patriarchális állam elméletek.....	275
46. I. Az organikus államelmélet.....	278
1. Az állam mint természetes organizmus.....	280
2. Az állam mint erkölcsi organizmus.....	283
3. Az állam személyisége.....	280

XIII. FEJEZET.

<i>Az állami célok és az állam öncélúsága</i>	301—315
47. §. Az individualizmus államcél rendszere.....	303
48. §. Az univerzalizmus államcél rendszere.....	305
49. §. Az erkölcsi állam-cél elméletek.....	307
50. §. Az állam és a jog.....	309

XIV. FEJEZET.

<i>Az állam alkatelemei</i>	314—318
51. §. Az állam területe.....	314
1. Az államalakok.....	315
2. Az államhatárok.....	316
3. Nagy hatalom kis hatalom.....	317

XV. FEJEZET.

<i>Az államalkotók</i>	319-350
52. §. Nép, nemzet, nemzetiség.....	320
53. §. A nemzet fogalom fejlődése.....	321
54. §. Nemzet és állam viszonya.....	329
55. §. A nemzeti kisebbségek.....	333
56. §. Rokon nemzetek tömörülése.....	341
57. §. Az állampolgárság.....	348

XVI. FEJEZET.

<i>Az államhatalom</i>	351—428
58. §. Természetes hatalom és jogi hatalom.....	351
59. §. A szuverenitás fogalmának kialakulása.....	354
60. §. A szuverenitás elméletének új irányai.....	331
61. §. A pluralisztikus szuverenitás elméletek.....	365

62. §. A szuverén hatalom tulajdonságai	370
1. Korlátlanság	371
2. Kizárólagosság	371
3. Egységesség	372
4. A szuverén hatalom képviselte	372
5. A szuverenitás tárgyi oszthatatlansága	374
6. Felelőtlenség	375
7. Tényleges és jogi szuverenitás	375
63. §. A szuverén hatalom működése, illetve funkciói	376
1. A fő, illetve tulajdonképeni államhatalmak	379
2. A tárgyi értelemben vett államhatalmak	381
a) A bírói hatalom	382
b) A hadügyi hatalom	385
c) A iktatási államhatalom	385
d) A munácpális államhatalom	389
e) Az alkotmányozó hatalom	391
64. §. A szuverén hatalom természetes korlátai	394
1. A vallás	395
2. A nemzetiség	399
3. A tudomány	400
65. §. A szuverén hatalom nemzetközi jogi korlátai	402
1. Az államok alapjogai	405
2. Az államok egyenjogúsága és a rangsor	407
3. Az államok nemzetközi jogi elismerése	410
66. §. A csökkenő szuverenitás esetei	413
1. Beavatkozás, intervenció	413
2. Az államkapcsolatok	416
3. Semlegesség	419
4. A Nemzetek Szövetsége és a tagállamok szuverenitása	421
67. §. A szuverén hatalom önkorlátozása	422
1. Az egyéni alapjogok	423
2. Az állami főhatalmak hatáskörének és működési módjának meghatározása	427

NEGYEDIK RÉSZ.

Alkotmánytan.

XVII. FEJEZET.

Az alkotmány fogalma.

431—476

68. §. Az alkotmány ideális értelemben	431
69. §. Az alkotmány formális értelemben	433
70. §. Az alkotmány Mint szerződés	435

XVIII. FEJEZET.

Az alkotmány fajai. 437—440

71. §. Történeti alkotmány és Írott alkotmány..... 437
 72. §. Hajlékony és merev alkotmány..... 439

XIX. FEJEZET.

Alkotmány keletkezés.441—449

73. §. Az államhatalmak szétválasztása és egyensúlya..... 441
 74. §. Az angol és a német alkotmányfejlődés 444
 75. §. Legitim, illegitim és oktrojált alkotmánykeletkezés..... 448

XX. FEJEZET.

Alkotmányváltozás.451—454

76. §. Az alkotmány változtatás módjai..... 451
 77. §. Az alkotmányváltoztatás esetei..... 454

XXI. FEJEZET.

Az alkotmánybiztosítékok......455—459

78. §. A belső alkotmánybiztosítékok..... 455
 79. §. A külső alkotmánybiztosítékok 456

XXII. FEJEZET..... 457—462

A nemzet az alkotmányban.

XXIII. FEJEZET.

Államformák. 461—494

80. §. Az államforma fogalma 464
 81. §. Az államformák megkülönböztetésének rendszerei 467
 82. §. Az államformák kialakulása és körforgása..... 472
 83. §. A monarchia..... 476
 1. A monarchia létre jövetelének alapjai 477
 2. A monarchia fajai..... 478
 3. A monarchia tulajdonságai..... 482
 84. Az arisztokratikus köztársaság..... 483
 1. Az arisztokratikus köztársaság tulajdonságai..... 484
 2. Arisztokratikus intézmények..... 486
 85. §. Demokratikus köztársaság..... 486
 1. Demokratikus intézmények..... 488
 2. A demokrácia előnyei..... 490
 3. A demokrácia hátrányai..... 491

I. RÉSZ

ALAPVETÉS

I. FEJEZET.

A politika fogalma.

A politika az a tudomány, mely az államban együtt élő emberek természeti és gazdasági, erkölcsi és vallási, jogi és szabadsági szükségleteinek összeillesztéséből, életviszonyaik rendezésének kigondolásából, érdekellentéteik összhangba hozásából, röviden az emberi életnek az államokban való különböző módosulásaiból áll elő.

A politika tudományának fogalmát helyesen úgy állapíthatjuk meg, ha először tisztázzuk, hogy mit tekintünk tudománynak általában, másodsorban pedig hogy mi alapon különböztetjük meg a tudományok rendszerében azt a kört, melyet politikainak nevezünk.

1. §. A tudomány lényege.

Tudomány alatt általában a tapasztalás és gondolkodás alapján *szerezett*, tárgyilag egybetartozó, pontos, rendezett és bizonyított, azaz *igaz ismeretek rendszerét* értjük.¹

A tudományos megismerésnek három iránya van:

1. A **tények** (lények, tárgyak és helyzetek) megértés végett való megismerése, minden kritikai állásfoglalás nélkül — s így támadnál: a leíró, vagy deskriptív tudományok.

2. A tények bizonyos meghatározott szempontból megbírálás alapján való megismerése. — s így támadnak a normatív, vagy kritikai tudományok.

¹ *Kant* szerint „eine jede Lehre, wenn sie ein System, d. i. ein nach Prinzipien geordnetes Ganzes der Erkenntnis sein soll, heisst Wissenschaft”. *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft, Vorrede* (Philosophische Bibliothek, Bd. 48. p. 190.).

5. Törvények, illetve törvényszerűségek megállapítása, melyhez úgy a tények leírása, mint bírálata szükséges.

A tudomány — adott meghatározása és irányainak megállapítása szerint —, először magát a tevékenységet jelenti, mely az igaz ismeretek megszerzésére irányul. Ilyen értelemben a tudomány nem véglegesen megállapított pontos rendezett és bizonyított ismeretek foglalata, hanem csupán állandó kutatás ily igaz ismeretek, azaz új igazságok után.

Jelenti a tudomány másodsorban a tudományos tevékenység által szerzett ismeretek, igazságok rendszerét, összefüggő egészét. Ilyen értelemben az elért eredményeket összefüggő egészükben úgy tekinthetjük, mintha elváltak volna az azokat megállapító tudósoktól és önálló létet nyerve szolgálnak további kutatások alapjául. A tudomány ilyen természetű teszi lehetővé, hogy az ember ne kezdje mindenkor előlről a kutatást, hanem meglevő tudományos rendszereket megértve haladjon tovább az eszmény felé, az igaz ismeretek mind teljesebb rendszere felé.

A tudomány, mint a dolgok megismerésére irányuló tevékenység, a dolgok felől alkotott érvényes ítéletekben nyilvánul meg. Ismerni valamit, tudni valamiről valamit annyit tesz, mint a megismerés tárgyáról oly ítéletet alkotni, melynek tartalma megfelel a tárgy valamely tulajdonságának. Ha az ítéletünk ilyen, akkor ismeretünk igaz; ha ítéletünk nem felel meg a tárgy valamely tulajdonságának, úgy ismeretünk nem igaz. Ezért a tudományos ismeret mindig igazolt, megokolt ítélet formájában jelentkezik s így módszeres, rendszeres ismeret.

Szükséges ezt kiemelni azért, mert a tudományos ismerésen kívül, van közönséges ismerés is, mely szintén ítéleteken nyugszik.

Míg azonban a tények közönséges ismerése csupán az életben való alkalmi tájékozódással kapcsolatos, egyéni, egyoldalú, helyhez és időhöz kötött érvényű, csupán közvetlen szükségét kielégítő ítéletekből áll, addig a tudományos ismerés tárgyilagos, átfogó, mindenkor érvényes, egyetemes szükségét kielégítő ítéletekből tevődik össze.

A közönséges ismerés a velünk született ismeretek egész

során nyugszik, melyeket ösztönös ismereteknek nevezhetünk. Ezek természetszerűen különbözőképen vannak meg az emberekben, amint azt az emberi jellem és tehetség különbözősége bizonyítja.

A tudomány a közönséges, illetve az ösztönös ismereteken túl, a tárgyilag egybetartozó, pontos, rendezett, bizonyított és indokolt ismeretek megállapítására törekvő tevékenység, valamint ily igaz ismeretek rendszere.”

1. *A tudományos tevékenység.*

A tudományos megismerés alapja lehet

1. a tapasztalás,
2. gondolkodás,
3. mindkettő együtt

Akik a tapasztalásra helyezik a fősúlyt az ismeretszerzésnél azok az empirikusok, — irányuk az *empirizmus*.

Akik szerint az igazi ismeretforrás az észszerű gondolkodás, azok a racionalisták, — irányuk a *racionalizmus*.

Akik úgy a tapasztalást, mint a gondolkodást egyenlően az ismeretszerzés tényezőinek tekintik, azok a kritikusok, — irányuk a *kriticizmus*.²

Mind a három irány egyformán megfelel a tudományos tevékenység követelményeinek. Mind a három irányban egyformán eljuthatunk igaz ismeretek megszerzéséhez. Az igaz ismeretek rendezésénél a tudományos tevékenység iránya a *kriticizmus*, mely egyforma tekintettel van úgy az *empirizmus*, mint a *racionalizmus* követelményeire.

2. *A tudománykörök szétválasztása.*

Anélkül, hogy a tudományok osztályozása problémájának fejtegetésébe bocsájtkoznánk,³ csupán azt emeljük ki,

² Ez irányok kitűnő ismertetését nyújtja *Kornis* Gyula. Bevezetés a tudományos gondolkodásba. (1922.)

³ A tudományok osztályozására vonatkozóan tájékoztatnak: *Comte* Cours de philosophie positive Vol. I. — *Naville*. Nouvelle classification des sciences. 2. ed. 1901. — *Stumpf*. Zur Einteilung der Wissenschaften 1907. — *Rickert*. Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. 2. Aufl. 1910. — *Tillich*. Das System der Wissenschaften nach Gegenständen und Methoden. 1923. — *Sauer*. Grundlagen der Wissenschaft und der Wissen-

hogy a tények (lények, tárgyak és helyzetek) között, melyek megismerésére az egyes tudománysszakok felépülnek, alapvető különbség van. Vannak olyan tények, amelyeket az ember kénytelen elfogadni olyanokként, mint amilyenek és ismere- teivel a ténveken magukon nem változtathat, — s vannak olyan tények, melyeket az ember nem kénytelen elfogadni úgy, amint eléje kerülnek, hanem megbírálvá, átalakíthatja, formálhatja azokat. Az előbbi tények nem függenek az ember- től, — az utóbbiak viszont az embertől függenek.

Azok a tények, amelyeket el kell fogadnunk, mert nem módosíthatjuk azokat és semmiféle bírálat, magyarázat, ismerés sem változtathat a lényegükön: a *természeti tényei*.

A tények másik csoportja, melyek létesülése egyenesen az ember magatartásától függ és így azok az egyéni akarat szerint módosíthatók: a *történeti tények*.

A tudományok eszerint két nagy csoportra oszlanak: a természeti tudományokra és történeti tudományokra.^{3z^a}

Míg az ember a természet tényei megismeréséhez úgy közeledik, hogy a természet örök és változhatatlan nagy- szerúsége előtt meghajolva kénytelen a természet tényeit olyanokul elfogadni, ahogyan előtte jelentkeznek és tehet- ségével azokat felfogni képes, addig a társas érintkezésből támadó történeti tények megismerésénél az ember az eléje kerülő tények megismerésén kívül még a tények alakítására és formálására is törekedhetik. És valóban, az ember ember- társaival való együttélése megismerésén kívül e viszony töké- lesítését mindenkor kívánta és kívánja ma is.

Az ember ősi tudományra való törekvéséről *Sokrates* megállapította már, hogy a természet tényeit felkutatni és azokat megismerni nem az első feladata az embernek, mert

schaffen. 1926. — *Becher*. Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften. 1921. — Barabási *Kun* József. Bevezetés a politikába. 1916. p. 9—21. — *Kornis* Gyula. Bevezetés a tudományos gondolkodásba. 1922. p. 12S-212. ^{3z^a} *Windelband* a természettudományokat „nomotheticus” tudomá- nyoknak nevezte, melyek generalizáló és „általános törvények” Kide- rítésére törekszenek; ítéletük apodiktikus. A történeti tudományokat „idiographicus” tudományoknak nevezte, melyek individualizáló és sin- gularis, assertorikus ítéletekre törekszenek. (Die Philosophie im Beginn des XX. Jahrhundert. 2. Aufl. 1907.)

a természet nincs az ő gondozására bízva. Jelentőségteljes, komoly munka a természet vizsgálása, de nem kötelessége az embernek, hogy pld. a napot vagy a holdat „megigazítsa”. Annál inkább kell azonban tudnia az embernek azt, hogy mi a jó családfőnek a tiszte, mi az államférfiú kötelessége. Az emberi együttélés tényeit vizsgálnia kell az embernek, ez kötelessége is, mert annak „megigazítása” reá van bízva, az tőle függ. ”

A tárgyak és viszonyok két kategóriájának, a természeti és történeti tényeknek további vizsgálatánál kitűnik, hogy ”ha a természeti tények vizsgálata hiányos, ha tévedések forognak fenn, akkor abból még nem származik súlyos visszahatás az emberek nagyobb tömegére. Nem így áll a helyzet a történeti tényekre vonatkozó vizsgálatoknál. Ott a tények az emberek által módosíthatók lévén, mindig az emberek nagy tömegének kárával jár a tények hiányos ismerete.

Amidőn adva van az embernek a környező világ felismerésére irányuló törekvése, akkor súlyos különbség van, ha e felismerésbe a természet tényeit illetően, vagy a történet tényeit illetően csúsznak be hibák. A természet tényeinek megismerésében elkövetett hiba kihatásában az emberek kis körére korlátozódik. A történeti tények felismerésében elkövetett hiba azonban milliók súlyos helyzetét vonhatja maga után.

Ezért nevezte *Plató* „királyinak” azt a tudománykört, amelyben nemcsak megállapítás van, hanem kormányzás is. „Ha jeles államférfiúk voltak, úgy világos, hogy jobbakká tették polgártársaikat, mint azelőtt voltak.”⁴

⁴ *Platón válogatott művei.* Gorgias. Ford. Péterfy Jenő (Filozófiai írók Tára. X.) p. 120.

A politika tudományának a görög bölcsélet által való előtérbe helyezését *Verulam* *Baco* a természettudományoknak következő jellemzésével igyekezett megdönteni: „Az emberi cselekedetek legnagyobbjai közül valók a kiváló fölfedezések, így gondolták ezt már régen. A fölfedezőket *Istenként* tisztelték, ellenben azokat, kik állami ügyekben tüntették ki magukat (például a városok, uralkodóházak alapítóit, a törvényhozókat, kik hosszas szenvedéstől mentették meg hazájukat a zsarnokok elkergetőit stb.) csak *félistenek*, *hősök* gyanánt tisztelték S ha jól megfontoljuk a dolgot, az elmúlt századok e fölfogását igazságosnak fogjuk találni. Mert a fölfedezők az emberiség jóltevői, a politikusok

2. §. A politika tudományának tárgya.

Egyrészt az a körülmény, hogy az ember embertársaival való együttélésének állapotát meg akarja érteni, másrészt, hogy az ember előtt igen korán felmerült az a kérdés, hogy miképen lehet a legjobban rendezni embertársaival való együttélését, vezettek el ahhoz a tudományhoz, melyet *Arisztoteles* először nevezett „politikának”.

A tudományok kialakultak minden emberi ismeretkörre vonatkozóan.

A politika-tudomány kialakult, mint az a tudomány, melytől az embereknek az emberi együttélésben való sorsa függ.

Vannak gondolkodók, akik azt tartják, hogy a politika” nem lehet igazi tudomány, mert még nem jutott el addig az emberiség, hogy megállapodott volna a társas együttélés formáiban, — amíg pedig még minden fejlődőben van, addig nincs alap arra, hogy a politika tudományként kialakulhasson, így a politika a tudás határán áll, ahol a megismerés áthághatatlan akadályba, a haladás folyton új életformákat produkáló erejébe ütközik.

Ha a politika tudománya a társas együttélés fejlődésében és alakulásában jelentkező problémák ismerését jelenti, úgy még körülírható a tárgyköre. De ha magának az emberi együttélésnek az alakítójaként tekintjük a politikát, úgy kérdés, van-e tudománya a fejlődőben, alakulóban levő helyzeteknek, illetve van-e tudománya az újat alkotó, teremtő tevékenységnek?

Ide vonatkozóan *Schäffle*, mutatta ki először, hogy a társas együttélés két folyamatra osztható fel: egy társadalmi történeti folyamatra, mely ismétlődik, benne szabályszerűség van és eredményekre, melyek a létnek bizonyos fejlődési fokozatai, amelyekben egyes konkrét esetben bekövetkezett megoldás, új helyzet kialakításához, új eredményhez vezet.

pedig csak egyes országoké. Ezek jótékony hatása rövid életű, azoké örökös. Az államok politikai jólétének erőszak és rendbontás az ára, a fölfedezések ellenben boldogságot adnak s jót tesznek anélkül, hogy másutt jogtalanságokat gyakorolnának és szomorúságot okoznának.” *Novum Organum* Art. CXXIX. (Philosophische Bibliothek, Bd. 32. 1870. p. 177—178.)

A társas együttélésnek első folyamatát Schäffle a folyamatos állami életnek nevezte, a másik folyamatát politikának.⁵

A társadalmi történelmi folyamatnak az állami életben megfelel a közigazgatás. A közigazgatásban meghatározott módon bonyolódik le minden. A társas együttélésnek szabályozott része van előttünk. Az életformák lehető egységes intézése a cél.

Az emberi együttélésnek ama részében azután, ahol az állami élettel kapcsolatosan újat alkotó teremtő működés, új szabályozást hozó együttműködés van jelen, érvényesül a politika. Ennek az emberi tevékenységnek tendenciája az, hogy mindig az összesség érdekében valónak tünteti fel magát, akkor is, ha végeredményben kárára lesz annak.

Elméletileg a politika mindig az összesség érdekében való működés a jó eredmény elérésének, a helyes szabályozásnak minden ismérével és feltételével.

A társas együttélés szabályozott része állandóságot jelent, annak tudománya nem vonható kétségbe. A szabályoknak az ismerete kétségkívül tudomány is.

Az emberi együttélésben azonban nem lehet mindent szabályozni, racionalizálni, vagy mindenben a múlt megszokott útjain, a tradíció szerint eljárni.

A társas együttélésben az egyéni érdekek irracionális harcokhoz vezetnek, melyben a sors fog dönteni és nem a tudomány.

Schäffle nyomán *Karl Schmitt* és *Karl Mannheim*⁷ ugyancsak azt tartják, hogy a társas együttélésnek ebben a nem szabályozott részében játszódik le az, amit politikának nevezünk. E térről sugároznak ki azok a mozgató erők, melyek még szabályozásra várnak, melyeknek, míg formát nem öltenek, csak vak sorsuk van.

Ha a politika tárgyát arra az irracionális térre szorítjuk, ahol az összeható erők viszonya állandóan változó, kiszá-

⁵ *Schäffle*: Über den wissenschaftlichen Begriff der Politik. Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1907. Bd. 53.

⁶ *Schmitt*, K. Der Begriff der Politischen. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1927. Bd. 58.

⁷ *Mannheim*, Karl. Ideologie und Utopie. 1929.

míthatatlan összefüggésben jelentkezik és mindig új tendenciával, akkor ott törvényszerűségek megállapítása, állandóan érvényes szabályok levonása, de még az ezek után való kutatás is igen nehéz. A fő nehézség abban áll, hogy a politikai gondolkodó maga is benne van e mozgalmakban, talán éppen ő az egyik tényezője a mozgató erőknek. Ez a körülmény egyoldalúsághoz vezet a politikai tantételek megállapításában.

A politika tudományának tárgykörébe sorozható az összesség érdekében folyó alkotó teremtő tevékenység is. E tevékenységből tudomány vagy úgy lesz, hogy ami a valóságban a politikai cselekvés által létre jött, abból vonjuk le” az elméletet s ekkor a politika tudomány mindig az adott politikai helyzetnek a funkciója. Erre azért van szükség, hogy az adott helyzet tudományos megismerése, elméleti kivizsgálása újabb elméletekhez vezessen. Az a cselekvés azután, amely politikai elméleti megállapításokon nyugszik, vagy változtat a valóságon, vagy pedig az elmélet változik meg maga, mert az adott helyzet jobbnak bizonyul, mint az új elmélet által tervezett. Általában a politikai cselekvés által megváltozott helyzet új elmélet keletkezését mozdtítja elő, éppen úgy, mint ahogy új elmélet előbb-utóbb politikai cselekvéshez vezet. A társas együttélés menetének olyan körforgásában vagyunk benne, melyben nincsen hézag, mely mindig újból és újból kezdődő tervek és megoldások sorozata, amióta ember él a földön.

A politika mint tudomány e téren csak abban az értelemben lehetséges, hogy tisztázza a politikai cselekvés útjait és kimutassa lehetőségeit.

Ez kétféleképpen lehetséges. Egyrészt eloszlatja azokat a megrögzött nézeteket, melyeket a történelem mint ismétlődő folyamatokat hagy észlelni, másrészt hogy a tömeglélek funkcionálását, annak alakulását figyelmesen követi.

A tudományos politikus éppen ezért nem az elmélet embere tisztán, hanem a legcsodálatosabb laboratóriumban dolgozik, melynek ajtaján ez áll: „*nemzeti élet*”.

Az emberiség életében, vagy a nemzetek életében minden adott helyzet vizsgálható és minthogy a világon szertesét

más és más berendezéseket, megoldásokat találunk a társas együttélés tökélyének megközelítésére, azért a politikusnak széleskörű összehasonlító ismeretkörrel kell rendelkeznie. Minden elméleti tételnek megállapítása a politika tudományában a történelem és „az összehasonlító helyzetismeret alapján, nyugszik, így állíthatjuk azután, hogy a politika Tudományában éppen úgy állapítunk meg tételeket, mint a kísérletező fizikus, — csakhogy az anyag a politikában a világtörténelem és az emberiségnek, illetve nemzeteinek korszakos intézményei. Hiszünk *Max Weberrel* abban, hogy a történelmi fejlődés tendenciájából és az összehasonlító helyzetismeretből az emberi társas együttélés terén tudományos megállapításokhoz juthatunk.⁸

A politika ilyen értelemben azoknak a működéseknek, ténykedéseknek a vizsgálata, melyek egy nemzet életét érintik. Másszóval a nemzetek jólétének vizsgálatával foglalkozó tudomány. Ha az élet különböző aktivitásokból áll, akkor a politika tudomány a nemzeti élet aktivitásaival foglalkozó tudomány.

A politika vagy az államot alakító, fejlesztő cselekvéseknek vizsgálója, vagy pedig azoknak a tényeknek a tudománya, melyek a folytonos fejlődés folyamán az államalkotó nemzet életének nyugópontjaként állapíthatók meg.

Catlin a politika tudományát úgy tekinti, mint az emberek egymást ellenőriző működésének a tudományát.” Ez az ellenőrzés nem jelent uralmat, hatalmat, hanem inkább kölcsönös biztosítást és harmóniát.

Az emberek között döntő jelentőségű a vágy a békére és együttműködésre. Mert a gyengébb védelmet kíván, ezért képesek együttélni a hatalmasokkal. Ezeknek a gyengébbek tömegei adnak tulajdonképen mindig erőt. Az emberben megvan a vágy, hogy uralom alatt álljon, főképen ha ezáltal biztosabb körülmények között folytathatja le életét.¹⁰ Az

⁸ *Weber*, Max. *Wissenschaftslehre*. (1922.) p. 474.

⁹ „Study of the act of control”. *Catlin*. *Study of the principles of Politics*. (1930.) p. 69.

¹⁰ *Wieser*. *Das Gesetz der Macht*. (1926.) p. 104. — *Lewis*, Windham. *lüe art of beeing ruled*. (1926.)

ember ellenőrzés alá helyezése a szokásban nyilvánul meg. A törvényhozás kezdetén nem is hoztak más törvényeket, mint hogy azokat a szokásokat formulázták, melyek a nemzetek életében a természetjog erejével jelentkeztek. A hatalmasabb érvényesülése mint a gyengébbek védelmezője ilyen természetjogi kategória. *Catlinnal* szemben a politika fogalma úgyis meghatározható, hogy az a hatalom teremtésének és a hatalomnak való ellentállásnak a nemzetek és államok fenntartásának, a legnemesebb emberi célnak, a tömegek boldogságának a tudománya.

Van Calker a politika tudományának tárgyát abban az értékelő kritikában látja, mely állami intézmények ismeretéből támad és határozott állásfoglaláshoz vezet. Azt, hogy ez az állásfoglalás függ a kutató világnézetétől, nemzetének érdekét szolgálni törekvő akaratától, közömbösnek tartja, mert mindezek mellett is *Van Calker* szerint tudományos munkát végezhet a kutató.¹¹

A politikai elméleteket mindig abból a szempontból vizsgáljuk, hogy az ajánlott új megoldás tökéletesebb állapotokhoz vezet-e vagy sem, hogy milyen helyzet fog előállni, ha valamely elmélet alapján a társas együttélést át kívánjuk alakítani. Értékítélet van jelen a politikában: a tökéletesedés eszméjének érvényesítése az emberi együttélésre vonatkozóan. Hogy a tökéletesség teljessége hol van, azt ember nem tudhatja. Minthogy az emberi együttélésnek valamely új elmélet alapján való szabályozása új jogrendszer bevezetésével lehetséges, ebből következik, hogy a tökéletesedés eszméje helyes politika által a nemzetnek helyes joghoz való juttatásában áll.¹²

Burke úgy találta már, hogy a politika nem az emberjész szerint alakul, hanem az emberi természet szerint. Az emberi természetnek pedig az ész csak egy része. És egyáltalán nem a legnagyobb része.¹³ Az emberi természet a pedagógia, a nevelés által művelhető. A pedagógia tudománya

¹¹ *Van Calker*. Das Problem der richtigen Politik. Festgabe für Rudolf Stamler. (1926.) p. 78, 81.

¹² *Van Calker* i. m. p. 30.

¹³ *Burke*. Present state of the nation. Works. Vol. I. p. 280.

úgy nőtte ki magát, mint az emberi természet helyes irányba terelője. A politika tudománya szintén az emberi természet alakításával törekedik a nemzeti lét tökéletesítésére, ezért szintén pedagógiai jelleggel bír. A politika tudománya a tökéletesebb emberi együttélés számára adja az elméleteket, hogy azokat az emberek megismerjék és aszerint élve maguk is és velök az összesség tökéletesedjenek.

A politika tudományának tárgyaként éppen ezért úgy a nemzeti élet leíró és kritikai megértését értjük, mint a nevelést, hogy az állam célja mind helyesebb legyen és hogy annak elérése minél jobban biztosíttassék az arra mind alkalmasabbá váló, politikai értelemben is mind műveltebb emberek által.

A politikai tudománynak az államtan csupán egy részét képezi.

A politika tudományát helyesen úgy különböztethetjük meg tehát a többi tudományoktól, hogy tárgy körül az emberiségnek természettörvényből folyóan alakult részei, azaz a nemzetek önirányzó életével való foglalkozást jelöljük meg. Ebben a tárgykörben szükségképen helyet foglal az államtan, mert a nemzet önirányzó működésének szervezete az állam. A politikának azonban, mint az államról szóló tudománynak, éppen az állam igaz megismerése érdekében kell az államot alkotó nemzet mibenlétével, annak életével és önirányzó működésével is foglalkozni. Ha pedig a politika tudománykörét az államot alkotó nemzet megismerésére, annak önmagát irányzó működése vizsgálatára is kiterjesztjük, úgy az államtan körén túljutottunk. Minthogy pedig az egyes ember léte természettörvénynél fogva összefügg valamely nemzethez való tartozásával, azért a politika tudománya az emberrel magával is foglalkozik, de csak az összességhez, a nemzethez, illetve államához való viszonya szempontjából. Amennyiben ezt a viszonyt az egyéni érdek szabja meg, annyiban a politika tudományába tartozik a társadalomtan is. Viszont az államtan nyomán az állami lét megnyilvánulásai az alkotmánytanban és a közigazgatásban foglaltatnak össze. —

3. §. A politika tudomány természete.

Megállapítván a politika tudomány tárgykörét, annak alapján a következő fogalmi meghatározás lehetséges:

A politika az a tudomány, mely az államnak, mint a nemzet önirányzó életének, mind pontosabb megismerésére és mind tökéletesebb formáinak megállapítására vonatkozó bizonyított és indokolt, azaz igaz ismeretek szerzésével foglalkozik, illetőleg az idevonatkozó ismeretek rendszerbe foglalására törekszik.

E meghatározásban egyformán hangsúly van úgy a kutató tevékenységen, mind tökéletesebb emberi együttélési lehetőségek megállapítására, mint a leghelyesebbnek tartott együttélési lehetőségek felől elért igazságok rendszerbe foglalásán. Nem hiányzik belőle a nemzetenként együttélő emberek adott állami léte viszonylatainak ismerését jelentő jellege sem tudományunknak.

E meghatározásból a politika tudományának sajátos természete már kivillan.

Amikor a mind tökéletesebb emberi együttélési formák megállapítására törekszünk, akkor elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy a politika tudományában nem az a helyzet, mint azoknál a tudományoknál, melyekben ameglévő alapokra, a már elért eredményekre történik a továbbépítés. Itt a főbb problémák újból és újból felvetődnek és a megoldásokat újból és újból megkíséreljük.

Állandóan ismét vizsgáljuk, hogy mi az állam lényege, miképen igazolható léte, milyen célokat kell, hogy kövessen, mi a viszony az egyén és az állam között, milyen legyen az állam alkotmányá stb.

A problémák állandó felmerülésének és létezésének fő oka az, hogy a kutatás tárgya, az embereknek az államban való együttélése, az idők folyamán maga is változik. Végleges megoldás, az emberi együttélés tökéletességének elérése, még messze van.

Másodsorban a politikai gondolkodó ritkán elégszik meg azzal, hogy az állami életet a maga létező valóságában vizsgálja csupán, hanem legtöbbször arra törekszik, hogy az állami életre befolyást is gyakoroljon és ha csak lehet alakítani

tudja azt. Emellett a kutatókat öntudatlanul bár, de mégis világnézetük vezeti a vizsgálatoknál, s nem ritkán egyéni érdekük közrehatása is konstatálható.

A kutatók ki nem zárható szubjektívizmusa okozza, hogy az emberi együttélés minden eleme, minden állami és társadalmi intézmény és berendezkedés kihatásuk és eredményeik szempontjából ítéltetik meg. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy egy előre megállapított célnak megfelelnek-e vagy sem?

Minden cél pedig vagy általunk tetszés szerint kitűzött lehet, vagy pedig függetlenül való tetszésünktől.

Ha a célkitűzés csak önkényes volna, úgy a célokban rejlő különbözőség alapján, minden politikai megítélés relatív, azaz a megítélő cél-felfogásától függő volna. Ez esetben nem is lehetne tudomány a politika. Olyan cél kell azonban hogy évényesüljön az emberi együttélés rendezésében és fejlesztésében., mely független az egyes ember tetszésétől. Csakis ilyen cél szolgálhat a politikai tudományos kutatás irányítójául. Ezt a célt nevezzük az emberi együttélés ideális állapotának, vagy a *politikai ideálnak*.

A politikai ideál és az annak megvalósításához szükséges intézmények megismerése nem nyugszik tisztán tapasztalaton. A politika tudományának bölcselmi tartalma itt nyilvánul meg legtisztábban.

A politikai ideál figyelembevételével mellett a politika nem tudománya annak, ami tényleg történik, hanem annak aminek történnie kell., vagy annak aminek létesülése az összesség szempontjából értékes. Erkölcsi természete ezért elvitathatatlan. A politikai ideál csakis az általános erkölcs elveinek megfelelő lehet. —

¹¹ Leonard *Nelson* megkülönböztet pedagógiai ideált és politikai ideált. A pedagógiai ideál az ember belső lelki életére, felfogására vonatkozik, a politikai ideál az emberi együttélés külső formájára, az intézményekre, berendezkedésekre vonatkozik, melyek a társadalmi együttélést meghatározzák. A pedagógiai ideált meghatározza az ethika, annak kötelességtana. A kötelességek tana szól az egyes ember belső fejlődésének céljáról. Ezzel szemben áll a jogtan, mely az emberi együttélés külső kifejlődésének céljáról szól. A kötelességek tana megismerteti velünk azokat a követelményeket, melyek az egyes ember életének értékességé-

4. §. A politika tudományának irányai.

A politika tudományának a nemzeti önirányzó élet ideálja szolgálatában való állása, ez ideál megjelölését is szükségessé teszi. Minthogy pedig a politikai ideál többféle megállapítás tárgya lehet, s minden ideál megállapításhoz az emberi együttélés más és más berendezése, az intézmények másfajta kiépítése kapcsolódik, azért magának a politika tudománynak is több iránya különböztethető meg.

Az emberi természetet véve figyelembe, feltételezhető, hogy természettörvény erejével érvényesül az emberek között a rend, mert az ember természetében rejlik a jogérzet, mely magában, minden kényszerhatalom nélkül is rendezett együttéléshez vezethet. Ily alapon a politikai ideál az államnélküliség állapota. Ezt az államnélküli, csak az jegyén természetes jó tulajdonságaira felépített emberi együttélést *anarchiának* nevezzük. Az anarchia ideálját mint végső leglökéletesebb emberi együttélésre vonatkozó ismeretek rendszerét, az *optimista realizmus* iránya képviseli a politika tudományában.

A legélesebb ellentétben ezzel az iránnyal, feltételezhető, hogy az emberben nem él a jogérzet, minek következménye az emberek feletti despotikus önkényuralom oly fokú érvényesülése, mellyel szemben semmiféle állami szervezet sem elegendő, hogy a jogot érvényesíteni tudja. Az ideál tehát

hez, tökélyéhez szükségesek, a jogtan pedig megismerteti velünk azokat a követelményeket, melyek a társas együttlét értékes, mind tökéletesebb állapotához szükségesek. A kötelességek tana Nelson szerint elvezet a pedagógiához, a jogtan alkalmazva pedig elvezet a politikához. A kötelességnek és jognak szétválasztása Nelson rendszerében csupán a tudományok közötti különböztetés célját szolgálja. Nem tulajdoníthatunk egyéb értelmet annak, mert a kötelesség és jog, egyformán erkölcsi kategóriák. Különben is, ahogyan a jogtant Nelson meghatározza, ugyanúgy lehet meghatározni az erkölcsant magát is. Egyébként a nemzet önirányzó életét, az államot, pusztán a jog segélyével megismerni nem lehet, mert a jog csak rendezője az emberi együttélésnek, de nem teremtője és mozgatója. Az emberi magatartás rendezésének a jog a minimumát tartalmazza, s így benne van az erkölcsi maximumban, elválasztani attól csak ilyen értelemben lehet. (System der philosophischen Rechtslehre und Politik. 1923. p. 129.)

itt is az anarchia, állami szervezet nélküli állapot, de az emberre nézve tragikus értelemben. Ezt az irányzatot nevezük *pesszimista realizmusnál*: a politika tudományában.

Szemben ezekkel a *fatalista* irányokkal áll a politikai idealizmus irányzata, mely feltételezi, hogy az emberi együttélés számára van olyan ideál, melyben a természet követelményei nem nyers erőkként érvényesülnek, hanem csak felhasználhatnak és az ember által kigondolt módon alkalmazhatnak.

A hatalom mint természetes erő nem jog teremtő. Amit a nyers hatalom parancsol az államban, az még nem jog. Ennek feltételezése az önkényuralom ellen szól s elvezet az uralkodás, a kormányhatalom jogi korlátozásának ideáljához. Másrészt tudjuk, hogy elegendő hatalom nélkül a jog nem biztosítható. A jog, mint érzet, magában tehetetlen. A kormányzásnak elég hatalommal kell rendelkeznie, hogy minden más hatalmi tényezőt az emberi együttélésben a jog rendező ereje alá kényszerítsen. Ez a feltételezés szól az anarchizmus ideálja ellen.

E két tétel vezet el az alkotmányos kormányzás ideáljának, a *jogállam* állapota ideáljának kitűzéséhez a politika a tudományában, mely ideált tartva szem előtt építjük fel mi is, annak rendszerét.

Ennek a politikai idealizmusnak ismét két irányát lehet megkülönböztetni:

Az egyik irány az egyénből indul ki és az egyén javát és érdekét elébehelyezi az összesség, az állam javának és érdekeinek. Az ideált abban látja, hogy az állam az egyén szolgálatára álljon, intézményei az egyén minél szélesebb körű érvényesülése szempontjából alakíttassanak. A politika tudományának ily irányban való művelését nevezzük *Übe-* (rajig *idealizmusnak*.

Ha viszont az összesség, az állam érdekeinek és javának érvényesülését az egyéné elé helyezzük, s a politikai ideált az állam mind tökéletesebb kialakításban, létének mind szervezettebb alapokra való fektetésére helyezzük, vagyis az egyént az állam szolgálatára rendeljük, úgy a politika tudományának ezirányú művelését a *konzervatív idealizmus* irányának nevezzük. —

Mindkét irány egyformán a jogállam állapotának, az alkotmányos kormányzásnak ideálját tartja szem előtt, csak-hogy más úton kívánnak közeledni afelé. A liberális irány az egyén erősítésével, a konzervatív irány az állam erősítésével. A közöttük levő ellentét tehát csak eljárásbeli. Ezért mindkét irány egyformán értékesnek tekinthető. Míg az egyik irány az emberi léleknek önmagára tekintő tulajdonságain, addig a másik irány az emberi léleknek az összességet tekintő tulajdonságain nyugszik. Az emberi lélek pedig mindkét irányban érvényesülően teljesít

A politika tudományának irányai a legjobb, legtökéletesebb emberi együttélés keresése szempontjából nem jelentik, egyoldalú, általános igazságok megállapítására nem vezető, tehát tudománytalan művelését. A politikai realizmus és idealizmus, mint gondolkodásra alapot nyújtó irányok, teljesen tudományos rendszerek kialakítására alkalmasak, csupán külön alapokra építvén fel a tudományt. (Éppen így van ez a természettudományokban is, ahol különböző alapelvekre kétségtelenül tudományos irányok épülnek fel.)

Egészen más jellegű az a politikai vizsgálódás, mely valamely társadalmi osztály, érdekcsoport, vagy párt szolgálata érdekében történik. Itt a kutató egyoldalúsága tudománytalanságba vész. Partprogram, osztályérdek, családi érdek hatása alatt nem lehet politika tudományt művelni.

^{15A}Alexander Pope, örökké szép megállapítása szerint:

„Saját tengelye körül, mint az égitest,
Mégis a nap körüli mozgásnak téve eleget:
Úgy alakítja két érzés az emberi lelket,
Az egyik önmagát tekinti, — a másik az összeséget.
Így rendezte Isten és Természet a mindenség kereteit,
Egynek rendelvén az ember önérdékét és társas érdekeit.”,

„On their own Axis as the Planet run,
Yet make at once their circle round the Sun:
So two Consistent motions act the Soul
And one regards Itself, and one the Whole.
Thus God and Nature link'd the gen'ral frame
And bade Self-love and Social be the same.”

(An Essay on Man. London, 1786. Ep. III. ver. 313—318. p. 84—5.)

Az bizonyos, hogy a politika tudományának irányai közül is kizárólag az egyik iránynak követése doktrinairizmushoz vezet, tehát az irányok maguk is értékelendők, a tudományos vizsgálat alapjául való választásuk alkalmával.

A politikai idealizmus irányát követve, annak úgy konzervatív mint liberális alapjait egyformán fogjuk figyelembe venni részletes vizsgálatainknál. Megismerésünk azonban az állami életnek csupán ama jelenségeire vonatkozhatik, melyek sajtóságosan mindig egyformán jelentkeznek. A politika tudománya nem lehet az állami élet problémáinak orákulumszerű megoldója. Téves volna a politika tudomány feladatául kitűzni, hogy a közélet minden egyes praktikus kérdésére jóslatszerű feleletet adjon. A politika tudománya az összes felmerülő problémák megítélésére az állami életben csakis magasabb szempontokat adhat. Ily értelemben mondhatjuk Plato-val róla, hogy a két rész, melyből Plató szerint a politika áll, „a léleknek legmagasabb fokú javát szolgálja”. Az egyik része, a törvényhozás tudománya, a lélek számára olyan mint a gymnasztika a test számára. A másik része az igazság érvényesítésének tudománya, a lélek számára olyan, mint az orvosság a test számára.¹⁶

5. §. A politika tudomány eredményei.

A politika általános igazságok kiderítéséhez kell, hogy vezessen az államról, mint a nemzet életéről.

Hogy vezethet-e? Erre nézve két ellentétes nézet áll fenn.

A szociológiaiak nevezhető felfogás szerint, az állam is a természeti világ alakulata lévén, reá éppen úgy vonatkoznak a természeti törvények, mint a természeti tényekre.

Az emberi élet szoros szükségképiségek szerint alakul, s éppen így az állami élet is. Az emberi élet pedig túlnyomóan gazdasági jelenségekben nyilvánul meg. Azért ez az irányzat, amidőn a természeti törvények uralmát hangsúlyozza az emberi együttélésre nézve, akkor a gazdasági élet törvényeinek uralmát érti elsősorban, mert legközelebb, az ember fizikai életéhez, az ember gazdasági élete áll. —

¹⁶ *Platon* válogatott művei. Gorgias. Péterfy ford. (Filozófiai írók Tára. X.) p. 61.

A gazdasági törvényszerűség tételeit a politikában a törvénelem gazdasági magyarázata nyújtja.

Buckle a hinduk rizsevő voltával magyarázta azt, hogy miért tud 200 millió hindut 100 ezer angol sakkban tartani. *Marx* és követői, a történelmi materializmus rendszerében már magasabb rendű gazdasági törvényszerűségeket mutatnak ki.

Az ezzel ellenkező irány azt tartja, hogy nincsenek törvények, melyek kivétel nélkül minden nemzetnél mindenkor érvényesülnének. Legfeljebb szabályszerűségek vannak, melyek esetleg hosszú időre, néhány száz esztendőre kihatóan' valóban általánosan érvényes rendező elvet tartalmaznak az állami életre nézve. Egy államra vonatkozóan inkább érvényesek ily szabályok, mint minden államra nézve.

Az állami életre nézve pl. szabály az, hogy ahol nagyok az emberek között az ellentétek, akár gazdasági, akár nemzeti-ségi okokból, ott ennek a helyzetnek a következménye az abszolút monarchia kialakulása. Ez azonban nem fog biztosan így történni.

E két ellentétes nézetet kiegyenlíti az az irány, mely szerint vannak ugyan törvények az ember 'nemzeti, állami, gazdasági, értelmi, erkölcsi életére nézve, de ezek a természeti törvényektől abban különböznek, hogy a természeti törvényeknek egyáltalán nem lehet ellenállni, míg azoknak a törvényeknek, melyek az emberek társadalmi, gazdasági, értelmi, erkölcsi életére vonatkoznak, az ember ellentállhat, azokkal szembehelytekedhetik, azok nem oly kényszerűséggel kötik meg az embert, mint a természet törvényei.

Míg a természetben kényszer van, az ember szellemisége terén képesség, tehetség.

A kényszer ellenállást nem tűr. A képesség nem zárja ki az ellenállást.

Az ember szellemi életének törvényei csak szükségképiségek, melyekkel szembeszállhatunk.

De éppen az ember képessége, önteremtő ereje okozza, hogy a szellemi törvények a természeti törvények felett álljanak. A természeti törvényeknek azért veti alá magát az ember minden tekintetben, mert szellemisége meggyőzi erről, s így legyőzve a természetet, mentesíti magát, védekezik annak pusztító hatásai ellen.

A politika tudományának eredményei, az emberi létnek azok az örök mozgató elvei, melyek egy-egy korszaknak lehetnek alapeszméi, de a hatásuk nem csökken valóráválásuk pillanatáig, hogy azután annál inkább megbecsültesse.

„A politika megáll, mint az államélet jelenségeit irányzó törvények tudománya, ha nem is lesz oly exakt, mint a természeti tudományok egyes ágai.” „Amire a politika számíthat, az — *Concha* megállapítása szerint, — az emberi élet alaptörvényének, jövője főirányainak meghatározása.”¹⁷

A politika tudománya az emberi élet mindazon megnyilvánulásaival foglalkozván, melyek a nemzet életével azaz az állami léttel kapcsolatosak, annak fennmaradásával és tökéletesítésével függenek össze, azért a következő feladatait különböztethetjük meg:

1. Az emberi életnek magának vizsgálata, amennyiben az társas élet;

2. a társas viszony, egészének vizsgálata, — melyet az előbbi feladattal együtt, *társadalomtannak* nevezünk.

3. Az állami lét problémájának vizsgálata, melyre nézve évezredek kutatásainak eredményei állanak rendelkezésünkre. Az állam fogalmának, létrejövetelének, az állami céloknak, állam és jog, állam és hatalom viszonyának problémái tartoznak ide;

4. az állam elemeiről szóló tan. A terület, a nép, és az államhatalom vizsgálata, amely feladatot az előbbi feladatkörrel együtt *államtannak* nevezünk.

5. Az alkotmánytan. Az államformák, az állami funkciók és az állam szerveinek a tana.

6. A törvényhozó hatalom vizsgálata.

7. Az államfői hatalom vizsgálata.

8. A végrehajtó hatalom vizsgálata, melyet *közigazgatástannak* nevezünk. — »

¹⁷ Concha Győző. Politika. (2. kiad.) I. köt. p. 18. 19.

II. FEJEZET.

Elméleti és gyakorlati politika.

Mínthogy a politika az emberi életnek az államban való módosulásából áll elő, mint tudomány jelenti ezeknek a módosulásoknak elméletét, mint az elmélet alkalmazása jelenti, az életviszonyok rendezésének közvetlen gyakorlati keresztülvitelét. A politika tehát tudomány és gyakorlat, elmélet és funkció együtt, (így van ez a többi tudományoknál is. A pedagógia elmélet, a közoktatásügy funkció. A közegészség-tan elmélet, a közegészségügy funkció.)

Minden olyan ténykedést, mely az összesség érdekét szolgálja, politikainak szoktak nevezni. De minden tudományt is, mely az összesség érdekeivel foglalkozik politikai jelzővel lát el a köznyelv. Ha a politika fogalmában összefut az elmélet és gyakorlati alkalmazás, úgy a szóhasználat inkább az utóbbit tekinti politikának,¹ az elmélet alatta államtant, alkotmánytant, közigazgatástant ért.

A mindenkori politikai helyzet mindig kritikát vált ki és bizonyos követelmények felállításához vezet, melyek pre-judikálnüP a jövő számára. Ezek a postulatumok jelentkeznek elméletek felállításában is.

Amint meg van az elmélet, következik annak tapogatózó alkalmazása, majd elfogadása, végül a megszokása. Ezután újból jobb elméleti megoldás kerül előtérbe.

Az atheni demokrácia ferdeségei nyomán éppen úgy keletkeztek új elméletek, mint az újkorban az abszolút-monarchiák nyomásának megszűnésével kapcsolatban.

¹ *Nelson* szerint „politikai a szó legáltalánosabb értelmében mind-az, ami a társadalom külső formájának meghatározott alakítását célozza.” *System der philosophischen Rechtslehre und Politik.* (1924. p. 125.

Az új elméletek a jövő szükségleteinek formulázásai. Mindig hathatós eszközök a gyakorlati politikus számára.

Az élet mélységeiben igen lassan érnek az eszmék. Amint egyik generációról a másikra, íróról íróra átszármaznak, szüntelen formát cserélnek. Egy-egy jelentéktelennek látszó bírálat, új gondolat, idővel felszínre kerülve egész rendszereknek lesz kiinduló pontjává.²

A politikai gondolkodás nemzetenként is változik. Meghatározza azt a nemzeti sajátos szellem, (főképpen a szabadság-szeretet, vagy a kényelmes kormányoztatni hagyás), és a történelmi fejlődés.

A nemzeti szellemet legjobban a nagy bölcselők elméleteinek tükrében figyelhetjük meg.³

Elméleteik bár a politika tudományának egyetemes értékű alkatelemeivé váltak, mégis a legnagyobb mértékben saját nemzetüknek voltak javára. Amint pedig egy elmélet valamely nemzet javára szolgál, gyakorlati értékű is egyúttal. Az elméleti politika nem érne mit sem tételeinek gyakorlati érvénye nélkül.

6. §. A politika tudománya és gyakorlata közötti különbség.

A politika tudománya és a gyakorlati alkalmazás között a határvonalat úgy vonhatjuk meg, hogy a gyakorlati politikát az állami életben való jártasságnak, tapasztalati ügyességnek tekintjük, melynek különböző foka lehet meg az emberben, anélkül, hogy tudományosan valaha készült is volna arra, de van tere a gyakorlati politikában elméleti ismeretek alkalmazásának is.

² „Rien n'est mystérieux comme la generation des choses d'esprit.” *Dupont-White*. L'individu et l'état. Preface, p. II.

³ *Boáin, Descartes, Montesquieu, Voltaire, Rousseau* a francia szellem igazi hordozói és még ma is jellemzői. (*Fleiner*: Die Staateauffassung der Franzosen.)

Bacon, Hobbes, Locke, Bentham, Spencer az angol szellem kifejezői. *Wentscher*: Englische Philosophie. 1924.

Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Treitschke a német nemzeti szellem oszlopai.

A gyakorlati politikának nagy jelentősége van az elméletre nézve annyiban, hogy amikor a tudomány még nem dolgozta ki valamely életviszony módosulásának az államban való megoldását, helyes módját, akkor csak viszonylag helyes megoldás következhetik, melynek azonban meg kell történnie. A gyakorlati politikában nincs idő várni a tudományos politika megállapításainak elméleti kidolgozására, hanem a helyzetekhez mért, a politikai életben való jártasságból fakadó megoldások következnek.

A gyakorlati politika éppen ezért nemcsak a politikai tudományos készültséggel bírók számára, hanem általában az állami életben jártassággal bírók, sőt az átlagember számára is érvényesülési terület. Ez a tényállás a közvélemény, a tömeghangulat gyakorlati politikai hatásában nyilvánul meg legjobban.

Az állam kormányzása a közvélemény állandó ellenőrzése alatt áll. *Bryce* úgy állítja ezt be, hogy „a közvélemény egy atmoszféra fajta, friss, üde, napfénnel teljes,... és ez a napfény megöl sokat azokból a veszedelmes gombákból, melyek ott teremnek ahol a politikusok összegyűlnek”.⁴

Lincoln Ábrahám is úgy találta, hogy „közvéleménnyel az oldalán minden sikerült, a közvéleménnyel szemben semmi”.⁵

A politikai elméletek, melyek átmennek a köztudatba is, vagy magyarázzák és indokolják a fennálló állami intézményeket, vagy bírálják azokat s jobb intézmények kidolgozását tartalmazzák.

Még a legelvontabb bölcselkedés sem tud elszakadni az adott intézményektől, mert minden gondolkodó korának gyermeke.

Plató a görög város államok dekadenciájának korában a demagógok ellen jött rá a bölcsök által kormányozandó ideális állam elméletére.

A politikai elméletek általában visszatükrözik és magyarázzák a tényleges politikai helyzet motívumait. De a politikai elméletek befolyásolják is az intézmények fejlődését.

⁴ *Bryce*. American Commonwealth (1910.) Vol. II. p. 367.

⁵ „With public sentiment in its side, everything succeeds: with public sentiment against it, nothing succeeds.”

Az elméletek egyszer megelőzik, másszor követik a megfelelő intézmények mibenlétét, így azoknak okai és eredményei is lehetnek. Új viszonyok, új elméleteket szülnék. Viszont új elméletek szerint sokszor alakulnak a helyzetek.

A gyakorlati politika megold olyan helyzeteket is, amelyeket a tudomány szerint megoldani már csak azért sem lehet, mert adott időpontban még nincsenek a megoldásra nézve tudományos ismereteink. Sőt a gyakorlati politika állapítja meg, hogy az elmélet mily fokban érvényesüljön.

A politikát így lehet az állami életben lehetségesnek, a megvalósíthatónak tudományaként felfogni. Ez volt már *Aristoteles* szerint is, amikor a görög felfogás az igazi hazafit a jó politikusban látta, aki mindig tökéletesíteni képes az államot, kiindulva az adott helyzetekből. A görög hazafiság egyúttal a politikai lehetőségekkel való számolásban és azok kihasználásában nyilvánult meg. Ez azonban egyúttal *mérsékletet is jelentett* az állami ügyek intézése körül, mert a politikai műveltség az állam iránti kötelességeknek is helyes ismerését tartalmazta.

A tudományos politika mindig mérséklően fog hatni a gyakorlati politikára. Azért jó, ha a gyakorlati politikus egyúttal tudományos politikai készültséggel is bír.

Legújabban Kurt *Riezler* indokolta, hogy ami nem valószínűsíthető meg, ami fantázia, utópia, mind az nem tartozik a politikához. A politikában minden elméletnek az értéke a megvalósíthatóság ismervétől függ.⁶

Ily értelemben a politika nem más, ahogyan azt *Ostmald* is fogalmazta,⁷ mint az; emberi tökéletesedés technikája, az a társadalmi tevékenység, mely az együttélő embercsoport önfenntartására, hatalmának továbbfejlesztésére vonatkozik.

Az a körülmény, hogy a politika tudományánál nem csupán megismerés van jelen, hanem a helyzetek alakítása és formálása is a politikusra van bízva, okozza azt, hogy az elmélettel versenyezni látszik a gyakorlat. Amidőn a nemzet életére vonatkozóan keressük a leghelyesebb, legtökéletesebb

⁷ *Riezler, Kurt. Die Erforderlichkeit des Unmöglichen. Prolegomena zu einer Theorie der Politik, und zu anderen Theorien. (1923.) Ostmald. Forderungen des Tages. (1910.)*

sebb berendezési és szervezési módokat, akkor elméletileg állapítjuk meg a nemzetben együttélő összesség életének valamely irányban való előmozdítása lehetőségét. Ha ez az elmélet megvalósíthatatlan, akkor azt utópiának tekintjük, ami jelentőségét minimumra szállítja le. Ha a kigondolt lehetőség megvalósítható, akkor az elmélet próbája a gyakorlati alkalmazás lesz.

Burke szerint a rosszul kormányzott államban megállapítható az a szimptóma, hogy népében meg van a tendencia az elméletek felé való forduláshoz.

Legújabban pedig *Leslie Stephen* még tovább megy és azt tartja, hogy a politikai elméletek megjelenése általában előjele a közeledő változásnak, a fejlődő forradalomnak.⁸

A politikai elméletek összehozzák az ugyanúgy gondolkodó embereket, de míg egyrészt pontos fogalmi megállapításokhoz vezetnek s így gátat vetnek a demagógiának, másrészt az elméletek vakítanak is és tömegeket lehet velük mozgásba hozni. Mindenképen a politikai elméletek magyarázatot adnak a történelmi események indokolásához, betekintést engedve abba a szellemi atmoszférába, melyben az események lefolytak.

Az elméleti megoldások kigondolása bizonyos fokig tapasztalaton is nyugszik, amit a politika tudománya számára viszont a gyakorlati politika tényei adnak meg. így akik a politika tudományát a gyakorlati alkalmazhatóság síkjából tekintik és arra helyezik a fősúlyt, azok előtt a politika nem lesz más mint szellemi képesség, az államot és a közéletet megérteni és ezen megismerés alapján az államban és a közéletben közreműködni.

Mínthogy pedig az államban és a közéletben való részvétel nem más mint az egyén hatalmi tényezővé válása embertársai irányítására, ezért a gyakorlati politika „törekvés a hatalomban való részesedésre, vagy a hatalom megosztásának befolyásolására az államon belül, vagy az államok között”.⁹

⁸ *Stephen, L.* A history of English thought in the 18th Century.

⁹ *Weber, Max.* Politik als Beruf. Gesammelte politische Schriften. (1921.) p. 397.

A gyakorlati politika túljár azokon az elméleti megállapításokon, melyeket az államtudomány felismer. Lerontani nem tudja azokat, de könnyen túlteszi magát rajtuk. Viszont a gyakorlati politikus zsenijével különböző helyzetekben feltafálja magát és így új törvényszerűségek alapját vetheti meg. Kétségtelen, hogy a politika tudománya a gyakorlati politikusok által elért eredményekből is merít.

A politika tudománya elvont törvényszerűségek megállapításával foglalkozik. Ezeknek alkalmazása alkotja a gyakorlati politikát. Ez azonban már nem tudományos működés, hanem alkotó teremtő működés. A gyakorlati politikai kérdések megoldásával való foglalkozás irodalmi műfaja a *publicistika*. A publicistika a politika tudományának történeti fejlődésében jelentős szerepet foglal el. Mondhatni a politika tudománytörténete alkalmi megoldások érdekében írott, tehát publicistikai művek sorozata. Ezekben a művekben azonban természetszerűen foglaltatnak már általánosítások, törvényszerűségek megállapításai. Minden ilyen tétel már nem egy-egy történelmi időszak politikai problémáinak megoldásával maradt kapcsolatos, hanem általánosított. A publicistikában már benne rejlik a politikának bizonyos fokú tudományos művelése. Bizonyos alkalmi cél megoldására a publicistika mindenkor figyelembe vette a politika tudományának megállapításait.

Ha a gyakorlati politika alatt teremtő új értékeket alkotó vagy ezekre törekvő és fenntartó tevékenységet értünk az állam érdekében, úgy ez a teremtő tevékenység, új értékek és formák létrehozatala által valóságos művészet.

Ilyen értelemben nevezik a politikát államművészetnek (*Staatstkunst*). Így tartja ezt *Bluntschli*, — a politika inkább művészet, mint tudomány, amihez *Burke* azt fűzi hozzá, hogy a politika a legmagasabb méltóságú és jelentőségű művészet, melynél a siker a történelem alapos ismeretétől és tanulmányozásától és az emberi természet mélyebb ismerésétől függ.

Minden praktikus politikai ténykedésben is azonban bizonyos gondolkodási, elméleti elem is van. Minden művészet bár bizonyos képességet, talentumot, értékes lelki adottságot kíván, mégis csak a hosszú tapasztalaton nyugvó eredmények figyelembevételével tud valóban műalkotást hozni létre

és nem kontár munkát. Továbbá, a művészetekben is korszakról-korszakra átöröklődő irányelveket találunk, melyeket mint szent hagyományokat tartanak be az utódok. A művészetek számára is bizonyos felismerések mint elméleti eredmények már eleve adva vannak. Ha ezt a tényállást a gyakorlati politikusra vonatkoztatjuk, úgy minden politikusnak és államférfiúnak magáévá kell tenni azokat az elméleti alaptételeket, melyeket a politika-tudomány évszázados tapasztalatokból leszűrt.

A gyakorlati politikus teremtő tevékenysége az előtte tudatosan ismert, vagy öntudatlanul követett, de már adott elméleti szabályok alapján folyik le. Az bizonyos, hogy elméleti politikai tudással, még nem lesz valaki nagy államférfiúvá, de megfordítva is áll, hogy csak az ügyesség, éleslátás, határozottság még magukban nem elegendők a jó politikus portréjához.

Elméleti politikai ismeretek nélkül a gyakorlati politika csak rutin.

A politikában nagy szerepet játszik az alkalmilag célszerű, az alkalmilag legmegfelelőbb megoldásnak, azaz az alkalmazkodásnak a kérdése. A tudománynak pedig a fő jellemvonása, ami az ügyességektől, mesterségektől megkülönbözteti az, hogy általános igazságokat keres, egyetemes célra irányul, teleologikus.

Alkalmazkodni annyit tesz, mint valamely különös helyzetben magunkat fenntartani.

Az ügyesség annyit tesz, mint egy váratlan helyzetet kihasználni.

Az alkalmi célszerűség jelenti egy gondolatnak bármily úton-módon való megvalósítását.

Mínderre vonatkozóan hasztalan keresünk általános igazságokat. Az egyes helyzet annyira eltérő a másiktól, hogy a konkrét rendezés inkább ügyességet, mint tudást igényel. Viszont az állandó, helyes rendezésnek az általános igazságokból kell kiindulnia.

Alkalmazkodás, ügyesség és célszerűség sohasem lehetnek irányadó elvek az államban, hanem csakis az erkölcsi, jogi, vallási, gazdasági tekintetek mellett lehet alkalmazkodni.

Nagyon sok olyan körülmény van az állami életben, melyeket csakis tanítani lehet, melyek a személyes tapasztalás határán túl vannak. Ha pedig ezeket tanítjuk, akkor nem lesznek államférfiak, akik számára a személyes tapasztalat az állami életben nem volt lehetséges. Viszont ha politika nem taníthatnák, ezek ki volnának zárva az állami élet tudományos ismeretéből. A politika tudományának taníthatósága állítja azt leginkább szembe a gyakorlati politikával, melynek mint ügyességnek tudománya egyébként nem lehetne.^{9a}

7. §. A politika cselekvés tényezői és a politikai beszámítás.

A gyakorlati politika konkrét cselekvésben nyilvánulván meg az összesség érdekében, tényezői nem csupán egyes emberek, hanem tényező maga a szervezésre váró ember-tömeg is.

Az egyént, mint politikai tényezőt, a következő szerepkörökben látjuk:

1. mint uralkodót,
2. mint vezért (pártvezért),
3. mint megbízottat (képviselőt),
4. mint állami és önkormányzati hivatalnokot,
5. mint állambölcsezt.

A tömeg mint szervezésre váró politikai anyag, szellemi közösség formájában (*nemzet*) és jogi szervezetében (*állam*) tényezője a politikai cselekvésnek.

A tömegakarát fikciójának alkotója a vezér. A jó vezér mindig úgy mutatja, hogy a tömeg kívánsága szerint cselekszik, még akkor is, ha a tömegakarathoz ő a formulázója. Először meg kell győzni a tömeget, többséget kell szerezni és azután következik a kisebbség kényszerítése.

A vezéri képesség a vezetettek alkalmazkodásra való bírásán nyugszik. Ezért a vezérnek a vezetettek törekvéseit és céljait kell felismerni és megvalósítani tudni.

^{9a} A gyakorlati és elméleti politika viszonyát behatóan fejtegeti irodalmunkban Kérészy Zoltán: A politika mint művészet és tudomány. (1926.)

A hivatott vezér a legnagyobb értéket jelentő szerepet tölti be az emberek között, s hatalma nyilvánvaló ember-társai felett.

A tényleges vezér is a legnagyobb hatalmat jelentheti a társas együttélésben, de nem szükségképpen a legnagyobb értéket is.

Vezető tényezőkként látjuk a nagy államférfiakat, akik megszemélyesíthetik az egész államot, nagy szónokokat, valamely társadalmi osztály képviselőit, valamint a vallás-hirdetőket.

Mindig voltak hivatásos politikusok. Ezek száma sohasem volt nagy. Mégis a tömeg az ő irányításuk szerint helyezkedett el a politikai akciók tekintetében.

Max Weber állította fel a „*kis szám*” princípiumát a politikában, miszerint csak kevés ember szerepel mint vezető, akik akár a tömeg nevében, annak megbízottjaként, vagy hivatalból, kötelességszerűen, vagy saját hatalmuknál fogva önállóan irányítják a tömeget.¹⁰

A tömeg politikai értelemben *Nagy Napóleon* szavaival jellemezve olyan „mint a víz, mely bármilyen edény formáját felveszi, melybe beleöntik; ha azonban nem öntik edénybe, úgy bizony céltalanul és haszontalanul szétfolyik”.

Egészen más jelentősége van azonban a nemzeti öntudat erejével összetartó tömegnek. A nemzeti öntudat, mint hazaszeretet, az állami intézmények elfogadásában és fenntartásában nyilvánul meg. Az az edény, melybe a tömeg elhelyezkedik adva van. A kérdés az, hogy megfelel-e a szervezet, az

¹⁰ A képviselők nagy tömege pl. Angliában csak mint néhány vezér „*leader*” követője szerepel, kik a kormányt alkotják és vakon engedelmeskednek ezeknek, míg sikereik vannak. Max Weber: *Parlament und Regierung*. Politische Schriften, p. 167.

Ibsennél olvashatjuk (*A nép ellensége*), hogy „a nagy felfedezés, melyet tettem az, hogy a legveszedelmesebb ellensége az igazságnak és a szabadságnak, az emberek között „a többség”.

Anatole France ugyancsak úgy találta (*Monsieur Bergeret a Paris*), hogy „amit valamely nemzet zsenijének neveznek, az csak polgárai igen kis töredékében jelentkezik. Kik dicsőséget szereznek nemzetüknek, azok nem buta ordítóznak a közéletnek, hanem a padlásszobákba szorított fenséges gondolkodók, kiknek eszméi egy nap kitörnek a világra, hogy megváltoztassák annak arculatát.”

együtt tartó erő, a tömeg nemzeti érzésvilágának. Ezért tényezője maga a tömeg is nemzeti és állami formájában a politikai cselekvésnek.

Az államférfi nagysága nem egyedül az ő kiválóságát jelenti, hanem az általa vezetett nemzet nagyságát is. Politikailag képzetlen nemzet polgárai körében a nagy politikus nehéz terhet vonszol, — a *meg nem értés* terhét. Igazi tehetségét sem fejtheti ki teljesen, mert akadályozza a kicsinyesség. Ha a vezető politikus a nép akaratából az, akkor az ő nagyságát népének politikai képességei határozzák meg. Ezért egy nemzetnek sem lehet nagy államférfia, míg maga a tömeg műveletlen.¹¹

Mihelyt az emberi együttélést nem csupán mibenléte, állapotai mivolta tekintetében vizsgáljuk, hanem az egymásra vonatkozók, a nemzettagok, a fejedelem, tisztviselők, képviselők, szavazók, polgárok, ténykedése szempontjából, akkor a dinamikus cselekvés áradatában felvetődik a kérdés, vajjon bizonyos eredmények létrehozása, vagy bizonyos állapotok módosítása, illetve változatlanul hagyása, mennyiben róható fel hibául, vagy egyenesen bűnül a politikai cselekvés tényezőinek. Hiba keresők mindig lesznek. Éppen úgy lesznek politikusok is. Közöttük támad a politikai beszámítás problémája.

A siker a fő a politikában. Mindig ehhez mérjük a politikai ténykedést. A siker azonban csak akkor következhetik be, ha a cselekvés helyes volt, azaz ha mindannak figyelembevételével történt, ami a dolgok lényegéhez tartozik.^{11za}

Meinecke megkísérelte vizsgálat tárgyává tenni az államférfiak politikailag releváns cselekvéseinek okát.¹² Nem derítette fel azonban, hogy hogyan vitték keresztül eszméiket.

Pedig a politikában fontosabb annak az ismerete, hogy miképpen jön létre a politikai cselekvés, milyen tényezőktől

¹¹ *Binder* (Philosophie des Kec-hts. p. 547.) Állam-pedagógiáról (Staatspedagogik) is szól, ami alatt a népnek politikai öntudatra való nevelését érti.

^{11za} Ezt a tételt ugyancsík *aSiz Napóleon* állapította meg.

¹² *Meinecke* tárgyalja Campanella, Spinoza, Puffendorf, Hegel, Fichte, Ranke, Treitschke, Macchiavelli, Nagy Frigyes véleményét saját politikai rendszereik felől Die Idee der Staatsraison. (1924.)

függ, milyen erőkből tevődik össze, milyen összefüggés van a hatalmi alakulatok és a cselekvés között.

Ha azt kérdezzük, meddig terjedjen az állam hatalma, össze kell-e hívni az uralkodónak az országgyűlést, ki legyen választó, megengedett dolog-e a forradalom stb., akkor mindezeket a kérdéseket mégis bizonyos általános elvek, a politika tudományának ismérvei alapján lehet csak eldönteni.

Az elvi megállapítás szempontjából a politikai cselekvés mértéke az, vajjon megegyezik-e az állam céljával, jogilag és erkölcsileg megengedhető-e?

Célszerűségi szempontból a politikai cselekvés mértéke az, hogy megéri-e bizonyos eszközök alkalmazása a cél elérését, vagy nem helyesebb-e bizonyos eszközök alkalmazásától eltekinteni és a célt megvalósíthatatlanul hagyni. A fogantatás körüli eljárás szempontjából a politikai cselekvés mértéke az előírt formák betartását, a jogszabályok tiszteletét jelenti.

A politikai cselekvésnek is alkalmazkodnia kell a jog és az erkölcs elveihez. Követelmény, hogy a politikus minden cselekvésében szemelőtt tartsa a jogszerűséget és az erkölcsöt.

A politikai beszámítás éppen ezért a politikai cselekvés erkölcsi és jogi alapjainak figyelembevételét jelenti.

8. §. A politika és az erkölcs.

A politika tudományának egyik feladata, hogy kimutassa, miszerint még az alkalmazkodás és célszerűség tekintetei mellett is miképpen érvényesülnek az erkölcsi és vallási, jogi és gazdasági elvek az államban. Ha a célszerűség és alkalmazkodás a gyakorlati politikai megoldások főjellemonása, mégis a politika az erkölcsnek a közéletben való érvényesülésén épül fel.¹³

¹³ Az erkölcs mibenlétére nézve négyféle felfogást különböztethetünk meg:

1. A *teológiai* felfogás szerint az erkölcs nem más, mint az isteni kinyilatkoztatásban foglalt parancsok összege, melyeket az ember, mint valamely vallásfelekezet híve tart be. Az erkölcsi rendszerek vallási rendszereknek képezik hitelvi alapjait.

Akik a politika és az erkölcs között ellentétet keresnek, azok olyan problémát vetnek fel, amely nem is létezik. A kérdés nem az, hogy a politika és az erkölcs összeegyeztethetők-e, hanem az, hogy emberek meg tudják-e tartani ennek a szükséges egyezésnek a követelményeit.

Ami zavaró momentum mutatkozik, az abban nyilvánul meg, hogy az erkölcs követelményei az államban más körben érvényesülnek, mint nem az államra vonatkozóan. Ez azonban nem csupán az államra nézve áll így. Mert az erkölcs követelményei másképpen érvényesülnek a család tagjaira egymás között, mint a családon kívül álló emberrel kapcsolatban. A baráti viszonyban állók között ismét mást követel az erkölcs, mint a baráti viszonyban nem állóktól.

Az erkölcs ugyanaz, csak érvényesülési köre más.

Amikor a politika és erkölcs "viszonyát" keressük, nem az vizsgálendő, hogy van-e a kettő között viszony egyáltalán és hogy alá van-e rendelve az egyik a másiknak? Amit tudnunk kell, az az, hogy az állami élet terén egyes tettek, tények megengedhetőek-e, amelyek a magánéletben nem engedhetőek meg. A politikai cselekvés, amely az erkölcsi törvény megszegésével jött létre, de az állam érdekeinek előmozdítását célozta, igazolható-e? A hazaárulás erkölcstelen, de a

2. A racionalizmus egyik iránya szerint az erkölcs az emberrel veleszületett oly képzetek összege, melyek őt az együttélésre alkalmassá teszik, mert az ember része a világszellemnek s az örök világrend követeli ezt így. A racionalizmusnak másik iránya szerint az erkölcs azoknak az együttélési szabályoknak az összege, melyek az ember számára az esze által a világ csodálatos harmóniájából vezetettek le. Az emberi ész alapján kigondolt erkölcs a világ- szellemet, az örök világrendet tekinti az erkölcs forrásának.

3. Az *autonóm erkölcs* felfogása szerint az erkölcs olyan magatartási szabályok összege, melyeket az ember maga ad magának. Minden ember keresi az *erkölcsi ideált*, mert erkölcsös élete teszi őt tökéletessé. Erkölcsi ideál azonban csak egy van. Ehhez minden embernek magának kell eljutnia. Éppen ebben van az erkölcs jelentősége, mert az erkölcs autonóm volta nem azt jelenti, hogy mindenki alkossa meg magának az erkölcsi szabályokat, hanem, hogy az ember szabadon keresi és szabadon tartja be az erkölcsi szabályokat.

4. Az *evolúciós* elmélet szerint az erkölcs a társas együttélés következményeképpen támadó magatartása az Embereknek. Az erkölcs történelmi fejlemény, mely társas együttéléssel együtt fejlődik.

politikus saját hazája érdekében felhasználhatja-e? Ha valakinek saját hazája és idegen állam iránti kötelességei összeütköznek, az idegen ország iránti kötelesség megsértése ellenkezik-e az erkölcs elveivel? Szabad-e az államnak ölni, akár bírói ítélet, akár háború viselése által? Az állami életnek különös természete indokolja-e az általános erkölcsi elvektől való eltérést?

A politika és erkölcs összhangja sokáig nem volt kétséges a politikában. A görögöknél úgy, mint a rómaiaknál, valamint a középkori skolaszticizmus bölcseleinél a politika és erkölcs mint egymást kiegészítő részek, mint a különös és az általános állanak egymással kapcsolatban.

A tünődés viszonyuk felett csak a XV. század végén, a renaissance-al kezdődik, a nemzeti államok kialakulásával, a feudalizmus zavaaraiból való kiemelkedés alkalmával.

A feudális kisuraságok kény uralma által darabokra tépett nemzetek eszmélése az igazi renaissance. Ennek a nemzeti ébredésnek alapgondolata az volt, hogyan lehet egységes nemzeti létre jutni, hogyan lehet a kis uraságok önkénye alól kiemelkedni.

Először Spanyolországban sikerült az eszme megvalósítása. Azután Franciaország és Anglia következnek. Németországban alig halad az egységesülés mozgalma. A legszomorúbb helyzetben azonban éppen a művészetek renaissance-ának hazája, az európai civilizáció zászlóvivője, Olaszország van. Ez az Olaszország, melynek a XV. sz. végén kifejlett irodalmi nyelve van és a művészetek terén utolérhetetlen alkotásai, — az állami élet tekintetében a célszerűség és alkalmazkodás irányelvei szerint való berendezkedést mutat. Városok és földbirtokos urak versengése minden alkalmat saját' javukra kihasználni és az eszközök megválogatása nélkül sikert elérni, volt a politikai alapelv. Ez a helyzet onnan eredt, hogy az általános erkölcsi elvek s ezek nyomán a jog követelményei nem tudtak meggyökeresedni Olaszországban.

Ily körülmények között lép fel Niccolo *Machiavelli*, s ennek a nyomorult erkölcstelen állapotnak, biztonsághiánynak megszüntetését követeli. De a renaissance embere semmire sem ment volna prédikálással, jó törvények meghozatalának ajánlásával, az erkölcs érvényesülésének hirde-

tésével, mert erre ugyan senki sem hederített volna. Azt ajánlotta tehát, hogy az *erőszak teremtette helyzetet erőszakkal kell rendbehozni*. A rendre, a nemzeti egység helyreállítására törekvő erőszak se riadjon vissza semmiféle eszköztől. Olaszország szent egységéért, a nemzet boldogulása érdekében ajánlja *Machiavelli* Medici Lorenzónak, hogy legyen erőszakos és nyúljon bármilyen eszközhöz.

Itt támad először az elméletben az a gondolat, hogy a politikai gyakorlat erkölcstelen eszközökhöz is nyúlhat. És ettől kezdve a csalás és vesztegetés, ravaszság és képmutatás, igazolt eszközeivé válnak a gyakorlati politikának.

Ha azonban *Machiavelli* téved abban, hogy erkölcstelen úton is lehet eredményt elérni az államban, úgy tévedése enyhítendő olyan értelemben, hogy csakis a legszentebb célért, az olasz nemzet egységéért, szabadságáért és biztonságáért tartja ezt az elvet alkalmazhatónak. Minthogy törekvése végső fokon erkölcsös volt, habár erkölcsös célja elérésében az eszközök tekintetében tévedett, még őt sem lehet odaállítani, mint aki a politikát az erkölcstől elválasztotta volna.

Erkölcstelen politikai gyakorlat útján állandó állapotok létesítése, nyugodalmatlan fejlődés megalapozása, sohasem volt lehetséges. Erkölcstelen eszközökkel sohasem lehetett elérni azt, amit elérni kívánt a politikus. A politikát az erkölcstől elválasztani nem lehet, közöttük elvi ellentétet állítani veszedelmes tévedés, mert ha a politika az erkölcs kijátszását jelenti, minden lehet, csak a nemzet életének irányításával foglalkozó tudomány és tevékenység nem.

Kant categoricus imperativus erejével, mint a társas együttélés alaptörvényét hirdette, hogy „*az igazi politika egy lépést sem tehet anélkül, hogy az erkölcs előtt méghajóU volna*”.¹⁴

Az úgynevezett *reálpolitika*, mely az államférfit minden erkölcsi felelősség alól felmenti, a nagy tömegre nézve rossz hatással van. Ezért megdönthetetlen *Ratzenhofer* tétele: „Az

¹⁴ „Die wahre Politik kann keinen Schritt tun, ohne zuvor der Moral gehuldigt zu haben.” *Kant*: Zum ewigen Frieden, p. 198 Idézi *Waldecker*. Archiv für Rechts und Wirtschaftsphilosophie. Bd. 17. p. 241.

erkölcsileg bátrak a politikában, azok az igazi arisztokratái az emberiségnek, uralomra és vezetésre azok hivatottak.”¹⁵ Ide vág *Treitschke* hatalmas erejű mondása is, hogy: „*az erkölcsnek politikává kell lennie, hogy a politika erkölcsi legyen, azaz a politikusnak fel kell ismernie, hogy az erkölcsi ítélet az állam felett az állam természetéből és céljából és nem az egyes emberekből merítendő*”.^{15za}

Hogy mégis nagy ellentét tapasztalható ma is a politika és az erkölcs között ez onnan van, mert az állami életben sem történik mindenkor az erkölcsi elvekhez alkalmazkodás, éppenúgy, mint ahogyan a magánéletben is könnyen megszegik az erkölcsi törvényeket.

A cél nem szentesítheti az eszközt soha, még ha egy nemzet boldogulásáról van is szó. Az utóbbi körülmény legfeljebb minősítőleg hat ki a tétel helytelenségének enyhítésére. A hazaárulás erkölcstelen, még ha saját hazánk érdekében követjük is el. Ha kötelességeink vannak idegen állam iránt, úgy erkölcstelen, ha hazánkra való tekintettel nem teszünk annak eleget. Csalás és vesztegetés a politikában állandó eredmények létesítője nem lehet. A ravaszság és képmutatás eszközei csak időleges megoldáshoz vezetnek. Az állami életnek nem lehet olyan jelleget tulajdonítani, mely az általános erkölcstől való eltérést megengedné.

A cél sohasem szentesítheti az eszközt azért, mert rossz eszköz még a jó céltől is eltávolítja az embert és minél tisztább a cél, melyet tisztátalan eszközökkel kívánunk elérni, annál végzetesebben tompítja le a lelkiismeretet a rossz eszköz használata és a jó cél szem előtt tartása mellett a rossz eszköz lealacsonyító hatása fog diadalmaskodni a lelkeken.

Míg az egyén erkölcsi felelősséggel tartozhatik, — mondják, — egy nemzetet azonban nem lehet felelősségre vonni; míg az egyén erkölcstelen tettért vezekelni fog, — egy államtól nem lehet vezeklést követelni. Ez a megállapítás sem áll meg, mert bizony a nemzetek sokszor vezekelnek erkölcstelenségeikért, melyeket vezetőik követtek el.

Gladstone tétele, hogy „ami erkölcsileg ártalmas, semmi-

¹⁵ *Ratzenhofer*: Positive Ethik, p. 260.

¹⁶ a *Treitschke*. Politik. (1897.) Bd. I. p. 105.

képen sem lehet politikailag helyes”. Nem lehet azért, mert az erkölcsiség az egyetlen biztosítéka minden politikai jelentőségű ténykedés állandó és áldásos eredményének. Az erkölcs maradéktalan érvényesülése nélkül az egész emberi élet, így a nemzetek élete is nagy káosszá válnék.

Felhozzák ezzel szemben, hogy az erkölcs mellett elegendő megkötést foglal magában a jog, mint az emberi magatartás szabályozásának minimuma, minek még erkölcsi megkötés is, mely az emberi magatartás szabályozásának maximumát tartalmazza!

Erre az a válasz, hogy a jog nem azért minimum, mert kevesebb jogszabály van, melyek meg vannak írva, míg az erkölcsi törvények az emberi lelkiismeretben vannak mind meggyökerezve, — hanem azért, mert a jogszabályok be nem tartása esetén konkrét büntetés következik, míg az erkölcsi szabályok be nem tartása esetén nincs konkrét büntető szankció, de a lelkiismeret szava annál inkább szenvedtek az embert.

Az egyéni erkölcs és állami erkölcs szétválasztása is téves. Ez lélektanilag sem lehetséges. Minthogy az állam egyénekből áll, az állami erkölcs azért nem lehet más, mint az egyéni erkölcs, mert ha az egyén erkölcsös kíván maradni, nem lesz erkölcstelen még az állam kedvéért sem.

Björnson-nál olvassuk, hogy „mondom nektek, az olyan állam, mely olyasmire teszi rá a kezét, ami nem jár neki, köszörüli a tolvaj betörő vasát, élesíti az előljáró kormány önkényét s elúzi jogából a lelkiismeretet a családban és társadalomban.”

9. §. A politika és a jog.

Az emberi együttélésnek az erkölcsön kívüli szabályozója a jog. Míg azonban az erkölcs belső szabályozója az emberi életnek, addig a jog külső szabályozását tartalmazza annak. A törvényhozó jogalkotó mindig adva van, az ember kész szabályokat kap, melyek betartását illetően külső kényszer alatt áll. Mint ilyen azonban a jog az emberi emelkedésnek tökéletesedésnek is eszköze, amikor a gyengének rendelkezésére áll a hatalmassal szemben, amikor a gyengék védőjeként szerepel s így a térsas együttélésben az ellenté-

tekét kiegyenlíti. A jogszabályok igazi érvényessége akkor áll be, ha az ember éppen úgy alkalmazkodik azokhoz, mint az erkölcsi szabályokhoz. A jogszabályok általános elfogadása maga is erkölcsi alapon kell, hogy nyugodjék és nem félelmen, a kényszertől való tartáson. Mint ilyen, a jog az embereket célszerű magatartásra vezeti és az egymással való együttműködésüket lehetővé teszi. A jog védi is az erkölcsöt és annak minimális érvényesülését biztosítja. *Stammler* szerint a *jog és az erkölcs között véd- és dacszövetség van.*TM

A jog azért, hogy állandóságot teremtsen, olyan, mintha megmerevedett célszerűség volna. Az életviszonyok rendezését a jog egységesen viszi keresztül és kikényszeríti, ha valaki ellenkeznék. Minthogy azonban van egy másik célszerűség is, mely nem az együttélő összes emberek szempontjából indul ki, hanem az egyes ember szempontjából, azért ha ez az általános célszerűség sok embernek már nem felel meg, úgy a viszonyok változása révén célszerűtlenné válik a jog. Ekkor azután az új helyzetnek megfelelően más célszerűség szerint alakítandó a jog. Az egyes emberre vonatkozó célszerűség áll szemben az összességre nézve a célszerűvel.

Ez a körülmény okozza annak az elvnek hirdetését, hogy a jog nem lehet a politikai cselekvés feltétlen korlátja. Nem lehet az azért, mert a jog csak bizonyos időben és meghatározott viszonyokra nézve tartalmaz helyes megoldásokat. Ha nem módosul olyan gyorsan, mint az élet, úgy a politikusoknak kell a jogon való változtatást eszközölni. A jogról az is állítható, hogy formájánál fogva csak tökéletlen szabályozása lehet az emberi életnek, mert nem lehet soha teljes. Éppen ezért a jog fejlesztése a gyakorlati politikusoktól függ. Már pedig a jogot nem lehet másként fejleszteni, mint hogy a gyakorlati politikus a jogszabályokon túlteszi magát. Egyenesen a jogszabályok megszegése tehát azok fejlesztése.

Még *Ihering* is azt igyekezett kimutatni, hogy a jog alakulásánál célszerűségi elvek érvényesülnek és minden jog a célszerűség gondolatán alapszik.¹⁷

¹⁶ *Stammler*, Rudolf. Die Lehre von dem richtigen Rechte. (1902.) p. 87.

¹⁷ *Ihering*. Zweck im Recht. (1887—1883.) Bd. 1—2.

Célszerűség azonban kétféle lehet. Vagy az emberek nagy tömege számára jelent célszerűséget, amikor az tárgyilagosan, eltekintve az egyes ember külön érdekétől, nyer megállapítást. (Pl. célszerű, hogy a hitelező az adóstól megkapja a kölcsönt, ezt az emberek legtöbbje elismeri.) Ez a célszerűség nyilvánul meg a jogban.

A célszerűség másik faja már nem az összesség szempontjából indul ki, hanem csupán az egyes ember szempontjából. (Pl. az adósra nézve nem célszerű, hogy fizetnie kell.) Így a joggal szemben nem a célszerűség áll, hanem az egyének anyagi érdeke.

Amíg a jog fennáll, addig a politikus attól nem térhet el. Semmiféle célszerűségért sem teheti túl magát a politikus a jogon, mindaddig míg az, az államakarat változott megnyilvánulásaként, át nem alakul. Az állam akaratát elsősorban magának az államnak és a törvényhozóknak, a politikusoknak kell betartani. Egyébként önmaguk a politikusok rombolnák össze azt, amit felépítettek.

A jog mindaddig feltétlen korlátja a gyakorlati politikai cselekvésnek is, míg jogszerűen át nem alakul az állam akarata. A politika ezért nem állhat ellentétben a joggal. A politika lényegének a jog is alkateleme.

Továbbmenőleg, a jog biztosítja az emberi együttélésben az erkölcsnek legalább külsőleg, formálisan való érvényesülését. A jog a *minimumot* jelenti, amit az embernek be kell tartania, hogy az emberi együttélés lehető legyen. Az erkölcs viszont a *maximuma* annak, ami az embertől elvárható a társas együttélés lehetősége érdekében.

A politikától a jog éppen úgy elvonatkozhatatlan, mint az erkölcs. Amidőn a gyakorlati politika hatását vizsgáljuk a jogalkotásra, akkor *Rousseau* tétele nem hagyható figyelmen kívül, miszerint „*egy nemzetből nem lesz más, mint amit kormányának természete csinál belőle*”.¹⁸

Egyedül a német irodalomban merült fel a jognak a politikával való szembeállítás. Róbert *Mohl* és követőinek elmélete szerint az állami élet állandóságát a jog szabja meg, míg az államnak múló életét a politika.

¹⁸ *Rousseau*. Confessions. Oeuvres, ed. Hachette. Vol. VII. p. 288.

Ezzel szemben kézenfekvő, hogy a jog éppen a mindennapi életnek segédeszköze és ezért szükségképen a múlt mindennapi életre kell alapítva lennie. Viszont, a politika az egyetemes irányító tényező az államban. Nem a múlt élet, hanem a jövődjő kijelölője. Nem hiába tartották a nagy politikai gondolkodók a jó törvényhozást a legfontosabbnak az emberi együttélésre nézve.

Amint az erkölcs nem választható el a politikától, éppen olyan jelentős szerepe van abban a jognak is.

A politikában azonban a jogot nem a törvényhozó munkája szempontjából, hanem az egyetemes érvényesülés szempontjából kell tekintenünk. S ekkor a kételyek a jog és politika viszonyára nézve megszűnnek.

Amennyiben az állam a legfőbb kényszerítő hatalommal rendezett emberi közület, melyben a rend a jogon nyugszik, melyet az állam kényszerítő hatalommal tart fenn, úgy a jog és az állam egyszerre vannak adva, egymástól elválaszthatatlanok.¹⁹ A politikusnak érvényesülése az állami életben a jog alkotásában való közreműködésében éri el tetőpontját.

Az emberi együttélés erkölcsi és jogi rendjének a politikával való összefüggése arra mutat, hogy a hatalom, mely az emberek között természetesen érvényesülni kíván, miképpen szorult korlátok közé.

Ihering a jogot a *hatalom politikájának* nevezte.²⁰ Ebben a tételben az a nevezetes tényállás rejlik, hogy a jog eszköz arra, hogy a természetes hatalom korlátjául szolgáljon s a hatalmat, ha a jog korlátain túli hat, jogtalan hatalomnak tekintse az ember. Ha a jog a hatalom politikája, úgy, — amennyiben a hatalom miképpen való érvényesülése a jogrendszer minőségétől függ, — a politika a jogtudománynak az a része, mely azokat az elveket és szabályokat tartalmazza, melyek szerint a jog, a hatalom teljes korlátozása szempontjából, miképpen alkotandó meg.

Ebből az összefüggésből látható, hogy a politika szoros értelemben véve jogtudomány.

¹⁹ *Tatarin-Tarnheyden*. Recht und Staat in ihrem begrifflichen Verhältniss. Stammler Festschrift. 1926. — *Schönfeld*. Die logische Struktur der Rechtsordnung. (1927.) p. 68.

²⁰ „Recht sei die Politik der Gewalt.” *Ihering*. Zweck im Recht (4. Aufl.) I. p. 193.

10. §. A politika tudomány jövője.

A XX. század első harmadában az emberiség uralkodó eszméi új tartalommal telítődnek. A világháború vértengeréből új világ született, mely megdönteni látszik oly igazságokat, melyek bölcseleti kidolgozásában annyira gyönyörködött még a jelen generáció is.

A politikai hatalom, a XX. században már nem tárgya többé oly irányú elmélkedésnek, hogy az a felsőbb osztályból való leszármazáson, vagy vagyionon nyugszik. Ma arra minden ember elhivatott lehet. Ha nem is következett még be teljesen, hogy az előkelő leszármazás megszűnt volna ható tényező lenni, vagy a vagyon többé nem gyakorolna befolyást az állami élet irányítására, mégis ma már bizonyos, hogy az államok sorsa *legegyszerűbb polgáraik* kezében van.

A tudás ezért éppen úgy kevés szerepet játszik a gyakorlati politikában ma is, mint valaha. De ma ezen kevés tudás nem a felsőbbek irányító hatalmának eltévelyedésében nyilvánul meg, hanem a szavazó tömegek tudatlanságában, melynek irányítása alá kerültek az államok.

A századforduló gyors menetben változást változásra halmoz az államok életében. Kipróbált rendszerek dőlnek össze s ebből a politika tudományának értéktelenségére következtetnek. Ugyanakkor azonban új rendszerek nyomán kísérletezések kezdődnek, melyek kigondolásához ismét csak a politika tudomány vezetett.

Szocializmus és szindikalizmus autonóm foglalkozási csoportokra kívánja felbontani a társadalmat.

A szuverén hatalom pluralista felfogása rést ütni törekszik az államhatalom egységén.

A kommunizmus a magántulajdon eltörlésével bomlaszt. E törekvésekkel szemben a diktatúra eszméje ragad magával sok művelt embert is.

A következménye mindennek a sok támadás a parlamentarizmus ellen.

Emellett a hivatásos politikusok száma folyton növekszik.

szik s ezzel mértani arányban fogy az állami élet iránt minden érdeklődést elveszítők száma.²¹

Mélységes okok hatnak közre, hogy a jelen helyzetből új világ támadjon, új életfeltételekkel, új gondolkodásmódokkal.

Kétségtelen, hogy a politika tudományának ezek felé az új irányzatok felé kell fordulnia, hogy azoknak értelmét megállapítsa, értékük szerint csoportosítsa.

Mínthogy a megdőlő régi rendszerek helyére új berendezkedés kell, a politika tudománya szükségképen újraéled. Az új korszakban a politika tudománynak igen ki kell fejlődnie.

A politika tudomány fejlődését már ma is elősegítik

1. a történet-tudomány új irányú vizsgálatai, melyek a tömegek jelentőségét helyezik előtérbe;

2. a közgazdaságtan számos új tétele, melyek az etatizmus, a szocializálás elméleti kidolgozásával a kormányzás új módjait jelölik ki;

3. a szociológia eredményei;

4. a statisztika és tömeg lélektan átalakulása, amennyiben mind nagyobb mértékben válnak felhasználhatókká a politika tudománya számára.

Az általánosan növekvő életstandard. a kötelező közoktatás, a mind nagyobb tömegek részvétele az államéletben ugyancsak döntően hatnak ki a politika-tudományra.

Főképen három tényező bír nagy jelentőséggel a jövő politikájára:

1. az általánosan kötelező oktatás,

2. a fajnemesítés,

3. mind tökéletesebb közigazgatás létesítése.

A kormányzás modern rendszerei rendkívüli mértékben számítanak az egyén képességeire. Többé nem a félelem, a vallásos meghajlás kihasználására való ügyesség az alapja a kormányzásnak, hanem az egyéni képességekre való építés.

²¹ Mindezekről az égető problémákról jellemző képet adnak: *Bryce*. *Modern democracies*. (1923.) Vol. I—II. — *W. K. Wallace*. *The passing of politics*. (1924.) — *E. C. Lindeman*. *Social discovery*. (1924.) — *Umano*. *Positiva scienza di governo*. (1922.) — *A. B. Wolfe*. *Conservatism, radicalism and scientific method*. (1923.)

A közoktatás fejlődésével kapcsolatban a műveltség olyan foka következett be, mellyel a kormányoknak számolni kell. Bár a politikai művelés külön még nincs megszervezve, de a szocialista szakszervezetekben erre már súlyt helyeznek.

Az általános kötelező közoktatás ma még durva kezű és tájékozatlan, de gyorsan fejlődik úgy a tanítás, mint a tanmenet tekintetében. Nemcsak lelki képességeket nyújt a gyermeknek minél több ismeret szerzésére, hanem az állampolgári ismeretek szerzése révén politikai tételekre való tanítás is helyet foglal lassanként a tanmenetben.

A tanítók száma rendkívül megszorodott, kikkel külön kell számolni a politika-tudománynak, mint tételei terjesztőivel.

A politikai előítéletek terjesztése minden államban kitűnően meg van szervezve. Csupán a tudomány követelményeinek megfelelő ismeretterjesztés szervezetlen. Égető szüksége korunknak a felnőttek megfelelő információja. Egyébként politikai agitátorok és demagógok irányítása alá kerül a tömeg.

Az a nagy átalakulás, melyet a jelenkor államrendszerében több helyütt tapasztalunk, feltétlenül maga után vonja, hogy a felnövekedő új generáció megfelelő felvilágosító művelésen menjen keresztül.

A *politikai művelés kora*, akár a hazafiasságra való nevelés formájában, *elkövetkezett*.

Az eugenika, a fajnemesítés azáltal hat közre a politika tudományának fejlődésére, hogy mint a közoktatással az együttélésre alkalmasabb embertömeg nevelhető, úgy a fajnemesítés által is tökéletesebb ember lesz kitenyészthető az összességnek, az államnak való szolgálás szempontjából. Az eugenika által maga az ember fog megnevesedni. Oly típusokat lehet létrehozni, kik a legjobb polgárok legyenek s meg lehet akadályozni oly nemi egyesüléseket, melyek a faj hanyatlását okozzák. Az eugenika nyomán a politika-tudomány tételeinek követésére képesebb embertömeg kialakítása számára nyílik meg a perspektíva.

A nevelési tökély és a fajnemesítés teszik lehetővé a mind tökéletesebb közigazgatási rendszerek létesítését, melyek minél műveltebb közvélemény ellenőrzése alatt álljanak.

III. FEJEZET.

A politika segédtudományai.

Ha a politika-tudomány a nemzet életének vizsgálatából és helyes szervezésének kigondolásából áll, úgy a vizsgálatnál és kigondolásnál olyan segédtudományokra kell támaszkodnia, melyek idevonatkozó adatokat szolgáltathatnak. Ilyen segédtudományok a *történelem*, a *néplélektan*, a *statisztika*, illetve *szociographia* és a *közgazdaságtan*.

Vannak gondolkodók, kik több segédtudományról is beszélnek. Főképen a földrajzot, geopolitikát, ethnographiát és anthropológiát említik.

A *szociológia*, mint az emberi egymásra vonatkozásnak, illetve egyes ágazatainak leíró tudománya, mely így bizonyos fokig a politika tudományának tárgyköréből is merít, ugyancsak segédtudománya a politikának. A sociológiának mindeddig azonban nincsenek pontosan körülírt határai.¹ A társas együttélés természetrajza kíván lenni. *Small* szerint a szociológia feladata a speciális társadalmi tudományok eredményeinek az összefoglalása.² Ily értelmezés mellett a szociológia elválaszthatatlan a politikától. Vannak közös érintkezési felületeik.³

¹ „Diagnózisai pontatlanságával, iskolái küzdelmével, formulái szervezeti bizonytalanságával, a szociológia még messze elmarad a tudás összes többi ágai mögött” — állapítja meg *Loria*, *A szociológia feladata és iskolái* (Bp. 1910. p. III.) című művében.

A politikai és szociológia kapcsolatát helyesen mutatta ki *Tomcsányi Vilmos Pál* „A szociológia viszonya a politikai tudományokhoz” című értekezésében (Concha emlékkönyv Bp., 1912. p. 278—298.).

² *Small*, A. W. *General sociology*. (1905.)

³ *Barnes*, H. E. *Sociology and political theory*. (1924.)

11. §. Politika és történelem.

Az emberiség tömegmozgalmainak megértését szolgálja a történelem. Átala ismerjük meg, hogy mi az állandó az emberi művelődésben, mi ismétlődik, mi változik, általában milyen az emberi fejlődés menete.

Míg a történelem analizálja a múlt tényeit, a politika szintézis alá veszi azokat. A történelem a múlt események ismerete, a politika ezekből az eseményekből a jelen számára von le megállapításokat.

CaŰin szerint a múlt politikájának ismerete a történelem.³ Lord *Acton* úgy változtat ezen a tételen, hogy „a politika tudománya a történelem folyamatában oly módon elhelyezkedő tudomány, mint az aranyrög a folyam fővényében.⁴

A politika tudomány, amikor inductiv alapon történik a művelése, a történelem tényeiből vezeti le eredményeit. Csakis a történelmi tényismeret alapján következhetik olyan következtetés levonása, melyekből a jövő számára okulni lehet.

A politika tudomány általános érvényű tételeinek mindig történelmi jelentősége van. A politika tudomány elméleteiből ugyanis ami megvalósul, az maga is történelmi tényé lesz.

A történelem tényei között a politika tudománya keresi és észleli az azonosságokat. Éppen ezért a történelemnek szigorúan kell visszaadnia az igazi tényállást. A történelemben tényleg nincsenek is azonos tények, mert a körülmények mindig mások. Az általánosító politika tudomány azonban a történelmi tények között lényegbeli azonosságokat kimutathat. Nagy különbség van ugyanis aközött, hogy azt írjuk-e le, ami történt, vagy azt, hogy hogyan történt. Ebben a *hogyan való történésben tapasztalható egyformaság és állapítható meg törvényszerűség.*⁵

³ „The study of past politics is that of history...” *Cattin*. The science and method of politics. (1927.) p. 6.

⁴ „For the science of politics is the one science that is deposited by the stream of history, like grains of gold in a river of sand.” Lord *Acton*. Lectures in modern History. (1926.) p. 2.

⁵ *Meinecke*. Die Idee der Staatsraison. (1924.) p. 23, 26.

Az oka annak, hogy egy nemzet miért alkot és tart meg bizonyos intézményeket, nem magyarázható meg az események elbeszélésével, hanem az emberi természet, akaratok, Vágyak és törekvések, emberi tömegmozgalmak mérlegelésével. Az előbbi lesz a történelmi tényismeret, az utóbbi a politikai tényismeret. Az ember szerepe, amíg csak önmagának való élést jelent, nem történelmi tény. Azzá válik, amint valamely emberi összességet érint.

Éppen így a természeti tárgyak sem történelmi tények. Azzá válnak azonban, ha az embert bármily irányban érintik, így a Vezúv kitöréseinek ismerete, folyamatok kiszáradása vagy növekedése, történelmi tények. Ha az orthodox történetírás anthropocentrikus, és nem törődött vulkánokkal, aranyat sodró folyókkal, úgy ebből az az indokolatlan felfogás származott, hogy az ember tényeinek vizsgálata különbözik a természet fejleményeinek vizsgálatától.

Kézenfekvő, hogy ez helytelen volt. A történelem nincs csupán az ember tényeire korlátozva.

A tényeket már most pusztán csak leíró történelem, töredékes lehet csupán. A tények sorában válogatni nem volna szabad. Már pedig ezt teszi minden historikus. Ezért a történelem tényei felől nagy részben csak véleményünk van és nem biztos tudásunk.

Sok történelmi tény elvész az ismerés számára. Ezenkívül sok kétség van a történelmi tény-ismeretben. Minél inkább kritizálható a történelmi tényleírás, annál bizonytalanabb is az. A saját korát leíró történész van a legtöbb kritikának kitéve. Ennek oka az, hogy minden kutató mást tart fontosnak, és hogy mi az, azt egyéni felfogása, előre kitűzött szempontjai szerint dönti el. És etekintetben inkább az emelendő még ki, hogy a történész előtt az abnormális, a különös esemény a fontos, mintha az egész történelem kuriózumokból állana. Ez keltette fel minden időben az emberi érdeklődést. De nemcsak a történetíró választja ki az általa ismert tényekből azt, amit fontosnak tart, hanem a leírt tények minden emberben jellegzetes benyomást keltenek. Minden ember magának alkot képet, melybe bele helyezi történelmi tényismereteit.

A történetíró annál magasabbrendű, minél inkább képes a tények leírásánál a valóságnak megfelelő képet nyújtani.

Amíg a történetírás csak a tények előadása, addig nem nagy értékű. Nagy értékűvé válik, ha az egymásra következő tények között az előzmény és következmény kapcsolatát is ki mutatja. Még értékesebb, hogyha a tények közötti válogatás indokolását is adja.

A történetírásnak eszerint három foka van: 1. Elbeszélő történetírás, mely csak a különös és érdekes eseteket írja le. 2. Pragmatikus történetírás, mely a múlt lehető teljes felderítése, de a történész érdeklődése határáig. 3. Genetikus történetírás, mely esetben a történetíró a tények közötti válogatását is indokolja.

Bár a történészek, mikor újra és újra írják meg ugyanannak a korszaknak a történetét, mindig saját koruk igényei szerint teszik azt, mintegy indexét adva saját koruk kívánalmainak. Mégis sok tény van, melyeket úgy ismerünk, melyek úgy maradnak fenn, mint tipikus történeti tények.

Ezek az alapkövei a történetírásnak.

Tretschke a politika tudománya számára azt a feladatot tűzte ki, hogy történelmileg tanítsa azt, amit a népek politikai életükben akartak, megvalósítottak és elértek, vagy hogy miért nem érték el azt. E? a felfogás a politika tudományát történet philosophiává alakítaná át. A politika tudománya azonban több ennél. A politika tudományos művelői, amidőn a történelem tényeiből levezetnek általános igazságokat, egyúttal olyan tantételeket állapítanak meg, melyek alapján a történelem tényei maguk is tovább magyarázhatókká válnak.

12. §. Politika és tömegelektan.

Herbart mutatta ki először, hogy a lélektan nélkülözhetetlen alap az elméleti államtudomány számára. Az állam megnyilvánulásai csak akkor érthetők meg, ha előbb az egyéni lélek nyilvánulásaival tisztában vagyunk.

A viszony azonban megfordítottan is áll. A levezetett tudomány, esetünkben a politika, kell hogy próbája legyen a lélektani megállapításoknak is.”

⁶ *Herbart*. Über einige Beziehungen zwischen Psychologie und Staatswissenschaft. Schriften zur Psychologie. Werke. Hg. v. Hartenstein. Bd. IX. p. 31.

Az egyéni lélektan ma már hatalmasan fejlett tudomány. Vannak eredményei az egyéni lélek majd minden tényező-jére. De e tényezők összejátszására nézve különösen akkor, mikor az egyénnek valamely embertömegben való elhelyezkedéséről van szó, nincsenek ily alapos eredmények.

A lélektan tudománya fejlettsége mellett is nem biztosít világosabb betekintést a társadalmi kérdések lélektani vonatkozásaiba. Az a lélektan, melyet ma tanulunk és tanítanak elvont és a társas élet kapcsolataitól távol álló. Inkább az egyéni értelem szerkezetének, mint az egyéni értelemből fakadó társias cselekvéseknek vizsgálata. Méltán nevezhette *Comte* agyfiziológiának.

A tömegmozgalmi, a társadalmi kérdések lélektana, túlvezet az egyéni lélektan vizsgálódásai terén, s újabban kialakult tudomány, a tömegelektan tárgyát alkotja.

A tömegelektan azonban bármily ifjú tudomány még, már is számos ellentétes irányra bomlik.

A *klasszikus irány* a tömegbe tartozó egyének egymásra vonatkozásaiból egy valóságos külön tömegeleket konstruál, mely teljesen analóg az egyéni lélekkel, ugyanazon tulajdonságokkal bír, mint az egyéni lélek. (*Herbart, Lindner, Lazarus, Steinthal* tb.)

A *szintetikus irány* a kollektív szellemi jelenségeket úgy értelmezi, hogy az egyéni lelki kapcsolatokból nem az egyéni lélekkel azonos, hanem attól különböző sajátos tömegeleket keletkezik, mely az egyéni lelkekből nem magyarázható. (*Wundt, Lebon, Fouillée, Mac Dougall, Ellwood* stb.)

A tömegeleket létét és működését elfogadó irányokkal szemben vannak hívei azon felfogásnak is, hogy csak egyéni lélektan lehetséges, mert csak egyéni lélek van, tömegeleket nincs. (*Sigmart, Simmel, Brönnner, Ilport, Munro* stb.)

A néplelektan megalapítója, *Lazarus*, igen élénken mutatott rá arra, hogy „az aminek az egyének összességéhez még hozzá kell járulni, hogy a pusztaság sokaságából egység támadjon”,⁷ az a néplelektan tárgya.

A néplelektannak így valóban az egyéni kívüli tartalma is van.

⁷ *Lazarus*. Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie. Zeitschrift f. Völkerpsychologie. 1859.

A társadalmi kapcsolatok kettős színezettel bírnak. Először is kívülünk vannak és velünk szemben mint hatalmak, tekintélyek lépnek fel: befolyásolnak, korlátoznak, parancsolnak és kényszerítenek. Ez kétségtelen hatása minden kollektív szellemi terméknek, mint pl. a nyelvnek, érvényes törvénynek, uralkodó erkölcsnek, vallásnak, szokásnak és ízlésnek. A társadalmi kapcsolatok azonban nemcsak kívülünk és felettünk, hanem bennünk is érvényesülnek. Az ember tőlük kap tartalmat, irányt és célt életében.

Az embernek a társadalomban való élete egész sorát létesíti azon csoportoknak, melyek kölcsönös szellemi és gazdasági függésen alapulnak. Ezek a csoportok létükben függetlenek lévén tagjaik életétől ezáltal oly realitást jelentenek, mely tagjaik felett álló külön létükben, magasabb céljukban, organikus jellegükben nyilvánul meg. Erről a csoport tagjainak tudomásuk van. Erre a csoportról való fogalomra nézve állapította meg *Jellinek*, hogy „az organizmus fogalma eredménye meghatározott gondolkodási módnak, melynek révén bizonyos külső, térbeli és időbeli állandó jelenségek és viszonyok megfigyelésünk alapján tudatunkban teleologikus egységgé foglaltatnak össze.”⁸

A politika tudománya számára azért is fontos segéd-tudomány a lélektan, főképen a tömeglélektan, mert a történelmi tényismeretet mindig ki kell egészíteni lélektani tényismerekkel, ami éppen úgy vonatkozik a vezető, nagy-ember, politikai gondolkodó lelki konstruktúrájának ismeretére, mint a tömegek lelki mozgalmának ismeretére.

Az intézmények bár történelmi fejlemények, melyek állandósulnak (ezért van minden intézménynek története), e történeti folyamat előtt azonban meg van a kigondolásnak a folyamata. Az intézmény kigondolója lehet egy ember, de állandósító ja, tehát valóban intézménnyé tevője csak a tömeg. Ezért nélkülözhetetlen a lélektan a politika tudományos vizsgálata számára. A lélektan új irányai különösen becses adatokkal szolgálnak. Sok igaz van abban a tételben, hogy a *lélektan kezében van a kulcs a politika problémáinak megoldásához*.

⁸ *Jellinek*, Georg. Allgemeine Staatslehre. (2. Aufl. 1.905.) p. 145.

13. Politika és sociographia.

A statisztika a tények számbelileg lehetséges hű feltüntetése, a jelenségek közötti összefüggések számbeli kifejezése a valószínűség határai között. Mint ilyen, az emberi együttélést rendező normák (törvények, rendeletek) eredményeinek és hatásainak kimutatására is szolgál a statisztika a maga különböző ágazataiban. A statisztikai vizsgálatok eredményei tapasztalásszerű eredmények, melyek bő alkalmat adnak az összehasonlításra és új irányok megállapítására a politikában. A statisztika révén ma jobban ismerjük az emberi együttélést, mint azelőtt. A preventióra, bajok bekövetkezésének megakadályozására, több adat áll rendelkezésünkre, mint valaha.

A statisztika azonban míg csupán számokban fejezi ki az állami élet egyes ágazatainak állapotát, magában nem lehet kielégítő a politika számára. Az adatok számszerű kifejezése mellett az adatok individualizációjára is súlyt kell helyezni és a tipikus eseteken kívül a különös eseteket is figyelembe kell venni.

A statisztikában a fő az átlag, mely a számszerűleg nyilvántartott esetek legtöbbszörének azonosságát foglalja magában. De éppen a különös esetek azok a kevés számban előforduló esetek, melyek külön vizsgálatot érdemelnek. Ezzel foglalkozik a társadalmi leírás, a *sociographia*.

Míg a statisztika az átlag kimutatásáért gyűjti az adatokat, a sociographia a legkisebb emberi együttélést külön egységként tekinti, melynek szintén élete van a nemzet életében s külön gyűjti és vizsgálja a rá vonatkozó adatokat. A sociographiai vagy valamely korra vonatkozóan, meghatározott időpontra nézve ad helyzetképet, vagy a társas együttélés valamely formájának teljes leírását keletkezésétől kezdve.

Ha a szociológia elméleti tételek megállapítására törekszik az emberi egymásravezetés problémái körében, úgy a sociographia tapasztalati eredmények kimutatása ugyancsak az emberi egymásra vonatkozás körébe vágóan, csak hogy mindig pontosan meghatározott embertömegekre nézve. A sociographia, mint empirikus szociológia, nemcsak leír emberi együttélési formákat, hanem kimutatja azok előnyeit és hátrányait,

megtalálja a hibákat, melyek megszüntetése az összesség javát szolgálja s az állam feladatává tehető.

Tönnies kerületi sociographiai obszervatóriumok felállítását ajánlotta Németországban.⁹ Hazánkban a *Magyar Sociographiai Intézet* indult el ezen az úton.^{9a}

Amennyiben a sociographia minden irányú megismerését jelenti valamely együttélő embercsoportnak, úgy ez a leg részletesebben a minél kisebb együttélő embercsoportokra nézve vihető keresztül.

A nemzeti társadalmak részletes megismerése az azokat alkotó községeknek külön-külön való megismerésén nyugszik. Ez a körülmény vezetett arra, hogy a nemzeti társadalmak megerősödésének vagy pusztulásának okai s az utóbbiak eliminálásának módja, községeik helyzetéből állapíttassák meg. *Henry Fayol* francia közigazda, miután kimutatta, hogy a munkaüzemek észszerű berendezése és megjavítása, a munka részlet-elemeinek alapos ismerete útján vihető keresztül, ugyanezt a módszert a községek alapos megismerése révén alkalmazni kívánta a nemzeti társadalmak életének megjavítására, fokozott kultúrigényekhez mért helyesebb berendezésére. A modern társadalmak életében a hibakeresés csak az illető társadalom községenkénti ismerete alapján lehetséges. Ha a nemzeti társadalmak életét megzavaró, fejlődését akadályozó körülmények kiküszöbölésére törekszünk, úgy a bajokat az együttélő emberek legkisebb csoportja körében kell keresnünk és javítani ott kell, ahol a községek ismerete nyomán egy-egy helyen pusztulásra, hanyatlásra találunk.

Fayol úgynevezett közigazgatási adattárak elkészítését szorgalmazta. Az ő elmélete szerint az állam nem egyéb, mint hatalmas közérdekű üzem, melyben azokat az igazgatási elveket, melyek a magángazdaságban beváltak, az állami életben is alkalmazni kell. Amint azonban szükséges a helyes üzem vezetéséhez az üzemnek legrészletesebb ismerete, úgy szükséges

⁹ *Tönnies* Ferdinánd. Statisztika és szociográfia. Városi Szemle. 1928. p. 126.

^{9a} A Magyar Sociographiai Intézet az 1924 aug. 2.-án kelt. 2.146. M. E. II. számú miniszterelnöki rendelet értelmében a Magyar Tudományos Akadémia fennhatósága alatt alakult s áll azóta szerző vezetése alatt.

az állam helyes igazgatásához mindazon adatoknak összegyűjtése, melyek az államban élő emberek helyzetére, szociális, gazdasági, politikai, jogi, kulturális, néprajzi, egészségügyi, letelepedési, történeti, fejlődési stb. viszonyaira vonatkoznak.¹⁰

Fayol a közigazgatási adattárak létesítésével azt kívánja elérni, hogy a törvényhozás és kormányzás számára meg legyen minden adat a helyes törvények meghozatalához és a közigazgatásnak a helyzetismeretből fakadó helyes folytatásához. Különösen a községekre vonatkozóan szükséges az adatok nyilvántartása. A községi együttélés bajainak forrását csak az adatok nyilvántartása alapján észlelhetjük, már pedig az emberi életen csakis a legkisebb szoros együttélés körében lehet javítani biztosan.

A sociographiai adatgyűjtés és nyilvántartás az Amerikai Egyesült Államokban fejlődött ki a legjobban. A *Russel Sage Foundation* nagy összegeket költ ily gyűjtésekre. A new-yorki *Bureau of Municipal Research* is kiváló munkát végez. Az Amerikai Egyesült Államokban a sociographiai megfigyelés kiterjed az egyes állami intézkedések hatásának vizsgálatára is, hogy abból azok értéke megállapíttassék, esetleg változtatások jelöltessenek meg.

Angliában a király által kinevezett, vagy a parlament által választott szakbizottságok végeznek hasonló vizsgálatokat. Egyes államigazgatási feladatok reformjának keresztülvitelét rendszerint ankétek, kérdőívek kibocsájtása előzi meg, ami nem más, mint szoros értelemben vett sociographiai nyilvántartás.

A parlamenti kormányrendszer jelenkori fejlődése a törvényhozó munkának szakbizottságok előtt való előkészítését rendszerré tette. Természeteszerű, hogy a szakbizottsági munka elsősorban adatgyűjtésben nyilvánul meg. Ma már alig van állam, amelyben a hivatalos statisztikai felvételeken kívül speciális sociographiai jellegű kutatások keresztülvitelét ne kívánta volna meg az élet.

¹⁰ *Fayol* megérte, hogy agitációjának meg lett az az eredménye, hogy 1923-ban Brüsszelben tartott nemzetközi közigazgatási kongresszus elhatározta, hogy közigazgatási adattárat minden állam tartozik készíteni.

A politika tudománya számára az állami statisztikai adatokon kívül a sociographiai nyilvántartások eredményei is gazdag anyaggal szolgálnak.

14 §. Politika és közgazdaság.

A közgazdasági ismereteknek minden időben jelentős szerepe volt a politikában. Az embert mindenkor gazdasági érdekei tették az állami életnek aktív tényezőjévé.

Aristoteles kimutatta már, hogy az államforma függ a vagyon eloszlásától az emberek között, hogy a földművesek nyugodt szorgalmas elemei az államalkotóknak, míg az iparosok és kereskedők izgatott, demagógok által könnyen vezethető elem, hogy erős középosztály szükséges az államban, hogy a forradalmak a társadalmi osztályoknak hatalmi harcrai.

A gyakorlati politikus állandóan gazdasági problémákkal is foglalkozik. A történelem tanulsága szerint közgazdasági elméletek sokszor szabták meg új államideál kialakítását.

A merkantilizmus, erős, népes, önmagát eltartó, exportképes államideáljának gyakorlati megvalósításával, a nagyhatalmak kialakulásához vezetett. Viszont az állami gazdasági fennhatóság ellen lépnek fel a fiziokraták és *Smith* Ádám. Természetjogi alapon követelik az egyén számára a teljes gazdasági szabadságot. Az államot csak ennek biztosítójaként fogták fel.

Majd nagy hatása volt annak a közgazdaságtani tételnek, hogy az egyik állam kereskedelmi előnyöket csak a másik kárára érhet el. Ez volt az oka az angol-holland, majd francia-angol harcoknak.

Az ember gazdasági jólétének mindenkor rendkívüli jelentősége volt a politikában. Az ember megalégedettségéből konzervatív hajlamok fakadnak. Az ember elégedetlenségéből a liberalizmus és radikalizmus irányai támadnak.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kereszténység elterjedésekor 50 millió ember élt az akkor ismert világon, 1800 körül

600 millió, ma pedig 1900 milliónál is több,¹¹ akkor ennyi embernek életrendje rendkívüli követelmények elé állítja a közgazdászt, s az ő megoldásai a legközelebbiről kell hogy érdekeljék a politikust. Ha hozzávesszük az emberiség hatalmas számbeli megnövekedéséhez a szükségletek folytonos fokozódását, a közgazdaság súlyos probléma elé állítja a politikatudományt, amikor annak kell meghoznia a kiegyenlítést és harmóniát teremtő törvényeket és a legmegfelelőbb intézményeket.

A közgazdaság terén kiküszöbölhetetlen a kockázat. Ez az ami a legtöbb bajt okozza a politikus számára, mert a kockázat nyomán bekövetkező gazdasági pusztulás állandóan mentést igényel.

A közgazdaságtan különböző irányainak ismerete a politikus számára nélkülözhetetlen. Jelenleg a történelmi materializmus tana is jelentős hatással van még mindig a politika tudományára. Az éghajlat, a föld, a fajtaság, a népszám, a találmányok stb. behatásának tanulmányozása az embercsoportra a történelmi materializmus eszmeköréből fejlődött ki s szintén gazdag anyaggal szolgál a politika tudománya

¹¹ Wilhelm *Ziegler* összeállítása szerint 1925-ben Európában 469 millió, Amerikában 224 millió, Ázsiában 1.019 millió, Afrikában 135 millió, Ausztráliában 9 millió, a sarkokon másfél millió ember élt: a világon összesen 1.856 millió ember. *Einführung in die Politik.* (1927.) p. 301.

¹² *Beard, C. A.* The economic basis of politics. (1922.) — *Seligmann, E. R. A.* The economic interpretation of history. (1917.) — *George, H. B.* Relations of geography and history. (1907.)

IV. FEJEZET.

A politika módszere.

A módszer a politikában ugyanúgy alakul, mint amikor az egyéni életben felmerül egy kívánság, melyet valóra akarunk váltani és keressük a módokat, lehetőségeket arra, természetesen azt választva, melyet a legalkalmasabbnak találunk. Minthogy az egyének társas tulajdonságain alapozik a társas együttélés, melynek rendezése a politika tudományának feladata, azért a politika tudományában is az alapvető egység az egyén, a fő mozgató tényező az egyéni akarat. Ez egyéni akaratok azonosságából támadnak az emberi közületek, vagy egy ember akaratához kapcsolódik más emberek akarata is, így alakul ki a közület. A politika tudománya tanulmányozza az akaratnak a hatalmát, mellyel az adott helyzeten változtatni képes. A társas együttélés sohasem észszerűtlen, nem kaotikus, hanem abban rendszer van, szabályok állapíthatók meg, mindennek oka van, — logikai felépítettsége van.

Az első görög gondolkozók megalapozták az államról való elvont gondolkodást, a deduktív módszert. *Aristoteles* pedig már az intézmények összehasonlítása által az indukciót helyezte előtérbe.

Rómában a jogtudomány módszerei alapján vizsgálták a kormányzás és közigazgatás, s az állam mibenlétét,

A középkori módszer és a skolasztikus módszer volt.

A renaissance vezet be a történeti módszert.

Ezután a természetjogászat módszere következett.

Legújabban szociológiai módszer érvényesüléséből is szólhatunk.

Indukció alatt azt értjük, hogy mentői több egyes ténynek (tárgynak vagy helyzetnek), megfigyelése által bizonyos

hasonlóságot fogunk találni, és az egyes tények összehasonlításából bizonyos azonosságot állapíthatunk meg végeredményképen.

A dedukció szerint bizonyos kételyekre nézve egyes esetek vizsgálata nem adhat felvilágosítást, hanem magunknak kell gondolkodni és felállítani bizonyos megoldásokat. Amint ez meg van, akkor kerül a sor annak indokolására, magyarázatára.

Akik a politikában az egyes eseteket összegyűjtő és azokból bizonyos általános eredményeket levonó, induktív módszert követik, a történetbölcseleti alapon álló állambölcselek.

A deduktív módszer hívei a spekulatív alapon dolgozó állambölcselek.

Magában az egyik irány sem tökéletes.

Az induktív módszer legfeljebb az állam leírására, az állam természetrajzáig vezethet el. *Röscher* így is címezte induktív módszerrel feldolgozott görög állambölcselet-magyarázatát: *Naturlehre des Staates*.

A deduktív módszer az introspectio és a metafizikai, intuíciós meglátás módszere. Addig vezet csupán értékes eredményekre, míg tapasztalati tényekkel igazolható. Amit tapasztalat útján az államról meg nem érthetünk, azt az intuíció segítségével pótoljuk. A helyes meglátást azonban előbb-utóbb tényleges igazolás követi. Különben a deduktív módszer utópiákhoz vezetne.

A deduktív módszer körébe tartozik a kísérletezés is a politikában,¹ amidőn előre kigondolt rendszernek az életbe való átvitelét kísérelik meg. Nincs azonban veszedelmesebb kitenni a polgárságot csak elméletileg igazolt politika rendszerek hatásainak. Az emberi együttélés nem kezelhető mint *corpus vile* és nem változtatható tetszés szerint csupán azért, hogy valamely elmélet igazoltassék. A politikában nem lehet kísérletezni, mint a kemiában. Nem vehetjük kezünkbe az emberi közösséget vagy annak egy részét úgy, mint Brobdingnag királya tette, markába fogva Gullivert, hogy külön-

¹ *Lewis*, George C. *Methods of observation and reasoning in politics*, p. 164—165.

böző helyzetekben kipróbálgatva, megnyomorgatva a szégyent, kielégítse spekulatív kíváncsiságát.

Merriam arra a merész megállapításra jutott, miszerint a politika tudományában érvényesült

1. a deduktív módszer 1850-ig,
2. a történeti és összehasonlító módszer 1850—1900-ig,
3. a megfigyelési, sociographiai módszer 1900-tól, és
4. a lélektani módszer a legújabb idők módszere.¹

Merriam megállapítása, hogy a deduktív módszer 1850 után lejárt volna, nem áll meg. Nagy kísérletezések folynak ma is új elméletek alapján, melyeknek elég kárát is látja az ember.

A történeti módszer a politikában *Pollock* szerint annak a megállapításában áll, hogy az intézmények miképen jöttek létre és mivé váltak, hogy azután minél könnyebben lehessen azokat utánozni.² A múlt mozgalmi a nemzeti élet fejlődése tekintetében tényleg elvezetnek politikai ismeretekhez; a történeti módszer azonban összetéveszti azt, aminek lenni kellene azzal, ami van. A történeti módszer útján a politika tudományában csak a történeti párhuzam-vonás által juthatunk új eredményekhez, egyébként meg kellene elégedni az intézmények történeti létrejövetelének ismerete alapján való helyzetképpel.

Az összehasonlító módszer, tekintettel az intézmények között nemzetenként fennálló különbségekre, azok összehasonlítása útján kíván új eredményekhez eljutni. Az intézmények azonosságának a kimutatása, továbbá a legjobb eredményeket hozó intézmények felderítése, induktív módszert jelent. Ugyanígy a megfigyelési vagy sociographiai módszer is, amidőn egy tény, vagy helyzetet igyekszünk minden szempontból megismerni. Helyzet ismeretből fokozatosan, következtetni a tökéletesebb helyzet kialakítására a kísérletezés nélkül való megfigyelésnek a módszere.

Ha az intézményeket abból a szempontból vesszük vizsgálat tárgyává, hogy mennyiben felelnek meg a tömegelemek

¹ Merriam. *New aspects of politics.* (1925.)

² *Pollock*, F. *Introduction to the history of the science of politics.* (1890.)

követelményeinek és az egyéneknek az intézményekkel szemben való elhelyezkedésének lelki alapjait vizsgáljuk, úgy lélektani módszert követünk.³

Amióta *Savigny* megalapozta azt a felfogást, hogy a társas együttélésre vonatkozó ismeretek alakulása kollektív szellemi behatások alatt áll, hogy vannak fogalmak, melyek nem egyénileg, hanem közületileg jönnek létre, s amelyekre nézve az egyén kigondoló képessége mit sem ér, hanem csak a kollektív szellemi összhatásnak a megértése és meghatározása lehetséges az egyén részéről, azóta a tömegelelektani módszerrel állapíthatjuk meg egyes fogalmaknak az egyéntől függetlenül való keletkezését, és alakulását, valamint azoknak általános elfogadása mikéntjét a politikában.⁴

A tapasztalati tények azonban mindig módot adnak az ember kigondoló, következtető képességének az érvényesítésére, s nem zárja ki a közületileg létrejött fogalmak létezésére sem azt, hogy az ember a maga lelkéből fakadóan, önállóan alkosson magának ismereteket. A deduktív módszer mellett is folytonosan tapasztalati tényekre kell a gondolkodónak hivatkoznia, ha igazolni kívánja tételeit. Nem lehetséges tiszta dedukció, mint ahogy minden induktív módszerű kutatás is általános értékű eredményben kíván kikristályosodni. Dedukció és indukciónak kölcsönös kapcsolatával haladunk előre a politika tudományában. Ez a két módszer érvényesül a különböző irányú kutatási területeken.

Az ember deduktív gondolkodási képessége, a megoldásoknak előre való meglátása formájában, különösképen emeli fel az embert. Deduktív gondolkodás nélkül az embernek éppen ez a legeszményibb tehetsége szunnyadnék. *Szent Ágoston* mondása, „*Cor nostrum inquietum est donec requiescat in Te*”, a legjobb jellemzése az ember végtelen szellemiségének. Nyughatatlan a mi szívünk, míg meg nem nyugszik az Istenben, — folyton kutatunk, vizsgálunk, keressük a végső megoldást, amely lelki funkcionk a Teremtővel való egyesüléskor végződik.

³ *Graham Wallas* „Great society” és „Our social heritage” című műveivel úttörője a lélektani módszernek a politikában.

⁴ *Jerusalem*, F. W. Das Problem der Methode in der Staatslehre. Arch. d. off. Rechts. 1928. 54. p. 161—196.

II. RÉSZ

TÁRSADALOMTAN

V. FEJEZET.

A társadalom fogalma.

A társadalom fogalmának meghatározása más eredményre vezet, ha elvont fogalomként, vagy realitást adva a fogalomnak kívánjuk adni.

A társadalom, mint elvont fogalom, az *emberek egymásra-vonatkozásában jelentkező együttélési* jelent, olyan embertömeget, melyben az emberek összetartanak. Ebben a meghatározásban az emberi egymásra vonatkozáson, illetve az összetartáson van a hangsúly. Ezt az egymásra vonatkozást, illetve összetartást az emberi ész fedezi fel és fogadja el a társadalom fogalmaként.¹

Társadalom az emberi egymásra-vonatkozásnak minden formáját magában foglaló gyűjtő fogalom. Elvont értelmű azért, mert az embereket mind az emberi társadalom fogalma alá tudjuk vonni, holott *valósággal* csak az egyes meghatározott formájú, határozott cél elérésére alakult embercsoportok bírnak, melyeket *közületeknek* nevezhetünk. Ilyen közületek a család, község, egyesület, párt, osztály, nép, állam. Mind-egyiket pontosan meg tudjuk határozni, a csoport összetétele szerint.

¹ A társadalom meghatározása, mint emberi egymásra vonatkozás *Dilthey-ől* származik. Őt követik *Tönnies* (*Gemeinschaft und Gesellschaft* 188?.), *Simmel* (*Problem der Soziologie. Schmollers Jahrbuch* Bd. 18. p. 1301.), *Spann* (*Gesellschaftslehre. 3. Aufl. 1930.*), *Wiese* külön irányt szabta meg a társadalomtanak *Beziehungslehre* című művével. Folyóirata a *Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie* különösen az emberi egymásra vonatkozás vizsgálatának van szentelve. Hasonló álláspontot foglaltak el *Lindeman* (*Social discovery* p. 112—119), *Burgess* (*Introduction to the Science of Sociology* chap. III.), *Ellmood* (*The psychology of Human Society* 1925. p. 4—9.).

A társadalom fogalma alatt a különböző életformákat jelentő embercsoportok, közületek összességét is lehet érteni. *Az emberi közületekben nyer a társadalom valóságot, mert csak a közületek által van, amelyekből áll.*

A közületekben jól tanulmányozható az emberi egymásra vonatkozás, az együttélés bizonyos formája, míg a társadalom csak általános egybefoglalását jelenti az embereknek.

A közület olyan embercsoport, mely alkotó tagjai felett álló egységet, tagjai változásától független önállóságot, tagjait bizonyos irányban kötelező életformát jelent. A közületben az azt alkotó tagok bizonyos célra csoportosulnak.⁴ A közületet ezeken az alapokon lehet személyiségnek is tekinteni.

15. §. Az emberi egymásra vonatkozás értelmezése.

Ha a társadalom szót nem kívánjuk minden külön meghatározható embertömeg nevéhez kapcsolni, hanem az emberi egymásra-vonatkozás formáinak a közület kifejezéssel külön fogalmi jelentőséget adunk, úgy a társadalom, a különböző közületek alkotó egyedeinek azonossága révén, a közületek összefonódását jelenti, melyben az emberek bizonyos cél érdekében az önérdükük által vezetve vesznek részt.

A cél közössége valamely embercsoportban bizonyos feszültséget hoz létre. A cél megvalósulása körül a közület tagjai között verseny indul meg. Az emberek a közületben egymás erőit felhasználni törekszenek a közület céljának elérése érdekében. Az emberek közelednek egymáshoz, egyesülnek, mennyiségileg is növelik egymás erejét. A közös cél összetartó tényező.

Ez a helyzet minden közületben meg van. Minden közület érvényesülésre vivője valamely embercsoport közös törek-

² Társadalom alatt valamely közös cél elérésére csoportosuló embereket érti *Ihering* (Zweck im Recht. 1887.), *Stammler* (Wirtschaft und Recht 18%), *Lorenz v. Stein* (Begriff der Gesellschaft). — *Dürkheim* az embereknek a munkamegosztás érdekében való csoportosulását nevezte társadalomnak (La division du travail social 1890), hasonlóképpen *Fouillée* (La science sociale contemporaine 1893). — Legújabbán *Sauer*, Lehrbuch der Rechts- und Sozialphilosophie. (1929.) p. 134.

veséinek. A társadalom, mint ugyanazon emberek által alkotott közületek összefonódó kapcsolata, egyúttal az egyes emberek érdek-kielégítése nyomán kialakuló kapcsolat is, mely nem egy cél elérésén, nem *egy* irány követésén, nem egy szükséglet kielégítésén nyugszik, hanem számtalan szükséglet, cél és irány lelhető fel benne a közületeket alkotó egyesek érdekei szerint.

A családban, a nemzetben, az államban, a társadalmi osztályokban és rendekben mindenütt egy cél van, egy irány hatja át az azokba tartozó egyéneket. Amint az alkotó egyének azonossága miatt a közületek összefonódnak, a társadalomban számtalan külön érdek, számtalan külön irány törekszik érvényesülni, mert az emberi közületek között is fejlődik ki küzdelem, s lesz a társadalom az emberi közületek harcának színterévé, az emberek közötti nagy összhangtalansággá.

A társadalom e nagy összhangtalanságában azonban az egyes ember nem érzi a maga külön javának, külön érdekének a mások által való csökkentését, korlátozását. Sőt ellenkezőleg. A társadalmi kapcsolat által lehetnek csak az egyesnek külön törekvései és nyerhet a magán érdeke is kielégítést.

A társadalomban minden ember eszköze a másoknak, de magáért a társadalmi kapcsolatért az ember áldozatot nem hoz. Egészen más a helyzet a családban, a nemzetben, az államban, ahol az egyén engedelmes, áldozatkész, hűséges tagja az együttélésnek, önérdekét háttérbe szorítja az összesség érdeke előtt. Az így csoportosuló emberek között már egység van.

A teremtés rendelése az, hogy az egyén társadalmi életét egy nemzeten belül élje le, mely nemzethez természet törvény erejénél fogva kell tartoznia.

Így megállapíthatjuk, hogy *nemzet alkotó-egyedeinek érdeke szerint való élete a társadalom, — á nemzet alkotó-egyedeinek engedelmeskedő, önfeláldozó, képessége szerint való élete az állam.*

16. §. Az egyén és a társadalom.

Az ember alapjában véve önző lény, de társas ösztönei révén egyben pozitíve van diszponálva a társas életre. Egész fejlődése nem egyéb, mint kiegyezés egyéni léte és ember-társaival együtt való léte között.

Az egyén magában meg nem élhet, bárhogyan meg van is erre benne a tendencia, s hogy az összesség lehető legyen, magát kell erre kényszerítenie, s így áll elő a *társadalmi antagonizmus*, melyet *Kant* oly gyönyörűen jellemzett.³

Az egyéniség gondolata már magában foglal más személyeket, mintegy egy nagyobb ént jelent. Minden egyénben az, ami nem különös, jellemző, az alapjában véve ugyanaz mindegyikben.

Az önérdek követése is maga után vonja más érdekek elismerését¹, egyenesen önérdekből. Ha az egyén elválik embertársaiktól, akkor harcban van önmagával, s gondolatban ekkor is azokkal marad együtt. Itt van az igazi alapja a társadalmi kapcsolatnak.

Az egyén amily módon egyéni, oly módon társas lény is. Amint egyéniségében növekszik, növekszik társiaságában is. Az egyénnek azonban nincs két élete, két érdekköre, két énje, egy egyéni és egy társadalmi énje. Az egyén csak önmaga van, és énjének léte egyéni és társadalmi egyszerre.

A társadalom és az egyén nem két külön álló entitás, nem két különböző ható erő, két ellenség, melyek egymásnak legfeljebb csak engedményeket tesznek, hanem éppen ellenkezőleg, ugyanazon organikus növekvő egésznek két oldala,

³ „In diesem Zustand des Zwanges zu treten, zwingt den sonst für ungebundene Freiheit so sehr eingenommenen Menschen die Not, und zwar die grösste unter allen, nämlich die, welche sich Menschen unter einander selbst zufügen, deren Neigungen es machen, dass sie in wilder Freiheit nicht lange neben einander bestehen können... Alle Kultur und Kunst, welche die Menschheit ziert, die schönste gesellschaftliche Ordnung, sind Früchte der Ungeselligkeit, die durch sich selbst genötigt wird, sich zu disziplinieren, und so, durch abgedrungene Kunst, die Keime der Natur vollständig zu entwickeln”. — *Kant*. Idee zu einer allg. Geschichte in weltbürgerlicher Absicht. Werke Hartensteins Ausg. Bd. IV. p. 148.

melyben az egyiknek fejlődése és jó helyzete javára szolgál a másik fejlődésének és jó helyzetének.

Mackenzie az egyén és a társadalom viszonyára nézve a következő felfogásokat foglalta össze:

1. Monád elmélet, mely szerint minden egyes egyén, kikből a társadalom áll, egymástól független.

2. Monisztikus felfogás, az emberek kapcsolatát mini primärt tekinti és az egyéni élet természetét, tulajdonságait, mint a társadalmi körülmények termékét állítja be.

3. A mechanisztikus, vagy dualisztikus felfogás szerint az egyén a társadalomtól részben függ, részben független,

4. A kémikus felfogás az egyén társadalombeli életét az eredeti természetes egyéni élet teljes átalakulásának tekinti.

5. Az organikus felfogás szerint az egyénnek a társadalomhoz való viszonya oly mély, hogy az önálló, külön egyéni élet sem más, mint a társas élet.⁴

A monád és a mechanisztikus elmélet az egyént és a társadalmat mint önálló erőket tekinti, melyek közül majd az egyik, majd a másik van túlsúlyban, de egyensúlyra törek-szenek. Ez az individualizmus felfogása.

A monisztikus, kémikus és organikus felfogások a kollektív lelket, a társadalmat alkotó egyedek lelki termékének tekintik, s nem az egyéni lelkek összességének. Ez az univerzalizmus felfogása.

Az előbbi felfogások szerint a társadalom az egyének olyan összetétele, melybe tartozók megtartják a maguk külön egyéniségét, az utóbbi felfogások szerint a társadalom olyan az egyének felett álló egész, melynek alkotó egyedei nem önállóak, hanem bizonyos mértékben az összességnek a szervei.

Az egyén és a társadalom közötti viszony a központi probléma, melyből a politika tételei levezetendők, a tengely, mely körül az államról való ismereteink megfordulnak. Ebből az eredeti problémából alakult ki az államról minden elmélet és az állam intézményei kialakításának minden módja, az alkotmányok különböző nevei és a közigazgatási rendszerek.

A történelem perspektívájába helyezve az egyén és a

⁴ *Mackenzie*: Introduction to Social Philosophy, p. 47.

társadalom viszonyát, bizonyítékok, történeti tények vannak arra nézve, hogy az egyén viszonylag önálló és fő mozgató elem a történelemben. Az egyén a kiindulási pont és cél a történelmi processzusban. A történelem csak az egyénért van és csakis általa van. A természet minden terméke vagy eszköze, vagy élvezeti tárgya a működő és történeti értékeket teremtő egyénnek. Az egyén a történelmet magát is megítéli és saját szándékai, céljai és ideáljai szerint fogja fel.

A nagy ember a zseni az, aki új fordulatot ad a történelemnek, s ezek sohasem indulnak el történelmi törvényszerűségek nyomán.

Vizont felhozhatók bizonyítékok a történelemből arra is, hogy a tömegmozgalmaknak volt döntő jelentőségük a történelmi folyamatban, s az egyén számára vajmi csekély irányító szerep jut azokban. Különösen a történelmi materializmus igazolja, hogy a történelem a gazdasági tényező körüli tömegmozgalmakból áll.

Ranke és Lamprecht történetírása tükrözi vissza a legjobban a történelmi folyamat e két felfogását.

Az egyén és a társadalom történelmi kapcsolatát illetően azonban a középút a helyes. Az állami életben tisztán láthatni a nagy ember szerepét, amint új fejlődési fokokat jelöl ki az összesség számára. A vizsgáló azonban csak cselekvéseket lát és nem azok forrását. Nincs módunkban meghatározni, hogy a vezető egyéniség honnan veszi elhatározását, mennyiben gyökereznek tettei a közfelfogás követésében. A teremtő tevékenység rugói az állami életben úgy össze vannak szövődve, hogy a legfinomabb pszichológiai kutatással sem lehetséges megállapítani a politikai cselekvés indító okát. Az egyén éppen úgy hat a tömegre, mint ahogyan a tömeg befolyást gyakorol reá. Az egyén éppen ezért a történelemnek alkotó formáló tényezője lehet, de el is vesztet a tömegben és a tömeg veszi át az ő szerepét.

Az egyes egyén a társadalommal szemben elenyészően kis erejűnek tűnik fel és egyedül izoláltan tehetetlennek is érzi magát. Ezért kész az ember mindenkor alkalmazkodni „*az idők szelleméhez*”, a történelmi szükségességhez.

A nagy ember, a zseni, a társadalom vezető tényezőjévé

csak úgy válik, ha követőkre talál, ha a tömegmozgalmak hullámainak taraján lovagolni képes. Ha az egyén az irányt szabó, úgy a tömeg az irány szabás lehetővé tevője, tgy lesz *az egyén, a történelem ura és szolgája egy személyben.*

17. §. A társadalomtan irányjai.

A társadalom mint emberi egymásra vonatkozás, vég-eredményben az ember képességén nyugszik az együttélésre más emberekkel. Ha a társadalmat csupán elvont fogalomnak tekintjük és alatta az emberi egymásra vonatkozást értjük, úgy az emberrel csak mint természetes lényvel foglalkozhatunk, minden nemzeti, faji sajáttság nélkül. Viszont ha az elvontság köréből a valóság terére lépünk és az embert az emberi együttélés különböző formáiban tekintjük, úgy azokban már nem csak a természetes emberrel, hanem az egymásra vonatkozás jellege által meghatározott lelki világgal bíró emberrel, mint történeti lényvel foglalkozunk.

Az ember társas természetének vizsgálata képezi az alapját a társadalomtanak.

Egymásra vonatkozás van a növények és állatok között is, azonban ezek együttélése csupán fizikai vagy fiziológiai, addig az embernél az együttélés pszichológiai, lelki egymásra-vonatkozáson nyugvó. Az együttélő embercsoport tagjainak magatartása általuk tudatosan ellenőrzött csoport-felfogás által irányított, így a társas együttélés öntudatos kollektív életet, öntudatos kollektív magaviseletet, társas magaviseletet jelent. Ennek a lelki egymásra vonatkozásnak elemei: 1. összeműködés, közös csoport ténykedés; 2. szellemi kapcsolat az egymást ellenőrzés és a felelősség formájában.

Az emberi léleknek azok az elemei, melyek a társas együttélést a viszonylag független egyének lelki egymásra vonatkozása által biztosítják, lehetnek társas ösztönszerű, társas értelmi, társas érzelmi és társas akarati elemek.

Amidőn a társadalomtanban az emberi léleknek társas hajlamait vizsgáljuk, előkészítjük a tiszta fogalmak alakításának lehetőségét arra az esetre, amidőn az emberi egy-

másra vonatkozást konkretizálva a különböző emberi közületeket tanulmányozzuk.

A társas együttélésben az ember különböző csoportosulásokban vesz részt. Ismernünk kell ezeknek a csoportosulásoknak jellegét, konstrukcióját, úgy, hogy a tömegek osztályozása és részletes megismerése képezi a társadalomtanak tárgyát másodsorban. A vizsgálat itt két irányú lehet.

Az analízis irány a társadalom alkotó erőinek vizsgálatából indul ki. Evégből minden embercsoportot külön vizsgálat tárgyává tesz főképen az irányban, hogy mi az összetartó erő a csoportban, miben áll az egymásra vonatkozás, hogyan értelmezendők a csoportbeli tömegjelenségek.

A másik irány a történetbölcséleti irány, mely szerint a társadalomtan tárgya az emberiség fejlődési fokozatainak leírása, e fejlődés törvényszerűségének megállapítása. A létért való küzdelem, a kiválasztódás, a társadalmi típusok, az osztályok és rendek kialakulása, a kultúr javak eredete, jelentősége és különbözősége a fő problémák.

A következőkben ezekre az irányokra egyformán kívánunk kiterjeszkedni.

VI. FEJEZET.

Az ember társas természete.

Az ember társas természete meghatározhatatlan összetétele ösztönöknek, szokásoknak, értelemnek, érzelmeknek és akaratnak. Az emberi egymásravitkozásban, míg az akarat kialakul és a cselekvés bekövetkezik, egyszer az egyik, más-szor a másik lelki momentum van túlsúlyban. Csak annyi bizonyos, hogy minél nagyobb a műveltség, annál inkább szorul háttérbe az ösztönszerúségi elem, a szokás és érzelem és jut jelentősebb szerephez az értelem.

Baldwin a társas együttélés lelki alapjait három csoportba osztotta.¹

I. ösztönszerű lelki adottságok.

II. önkéntes, plasztikus, lelki adottságok.

III. Tudatos, reflektív, lelki adottságok.

I. Az ösztönszerű lelki adottságok öröklődéssel vannak adva az emberben. Ezek a lelki alapok az egyén fejlődése kapcsán csak kevésbé alakulnak, s ellenük nem használ semmiféle műveltség. Az ösztönszerű társas kapcsolódás unittelligens, improgresszív, de annál mélyebben gyökerező s minden embernél egyformán meglévő tény.

Lotze mondja, hogy „minél műveletlenebb az ember, s minél egyoldalúbbak, s szűkkörűek céljai, annál hajlandóbb idegen erők, nagyság megcsodálására, s annak való alá-reudelődésre. Olyan vonás ez, melynek szerencsés meglétele nélkül a társadalmi együttlét csak nehezen volna elgondolható”.²

II. Az önkéntes, spontán módon való csoportosulási Alap

¹ *Baldwin*, J. M.: The individual and the society.

² *Lotze*: Mikrokosmos, II. p. 330.

nem az emberrel vele született, hanem szerzett lelki tényekből áll. Ilyenek a játék, utánzás, verseny, öregről ifjúra szálló társas tulajdonságok átruházása utánzás és tanítás útján történvén, fő feltétel, hogy az utánzók, a tanulók lelkiileg képesek legyenek ezen átruházási behatások felvételére. Az erre szükséges lelki plaszticitás az egyénnel veleszületett társas ösztön által van biztosítva. Az egyén a csoport tradíciói között növekedvén, e tény meglátszik cselekvéseinek a többiekéhez való hasonlóságán.

III. A veleszületett és spontán szerzett, vagy eltanult együttélési alapok mellett az egyén *tudatosan* is együttműködik az összességgel. Az e körbe tartozó momentumok tudatos kapcsolatot tételnek fel a csoport tagjai között, s külön az egyén és az egész csoport között.

A társas együttélésnek tudatos alapjai nem magyarázhatók ösztönök és érzelmek átalakulásával, viszont a tudatos cselekvések az együttélés összetettségénél fogva, számtalanszor és azonosan ismétlődnek, úgy hogy tisztán tudat érvényesüléséről sem lehet szólni a társas együttélés folyamatában.

Külpe az ösztönszerű és az akarati cselekvések között a következő különbséget állapította meg: „öztönszerű cselekvésnél nem tudunk a célról semmit, nem vagyunk kifejezetten tisztában cselekvésünk eredményeivel, amit véghez viszünk”. „Akarati cselekvésünkre nézve viszont jellemző, hogy meghatározott cselekvést, tudatosan, szándékosan, meghatározott indokból végzünk”.³

Wunch az ösztönszerű cselekvéseknek is akarati jellegét emeli ki, s ezzel megegyezik Kiilpével abban, hogy az ösztönszerű cselekvések is a tudatot uraló motívumból indulnak ki.

Az emberi lélek oly teljessége áll a tudatos együttműködés tényében előttünk, mely az emberi lélek végtelen önmeghatározásának összes megnyilvánulásait magában foglalja. S bár, mint *Concha* mondja „az embervilág, a szellem is törvények szerint halad, de az ember a szoros okozati kényszer,

³ *Kulpe*: Grundriss der Psychologie. (1885.) 340—341. p. — *Wunde*: Grundzüge der physiologischen Psychologie. (1911. 6. Aufl.) Bd. III. p. 226, 253.

a természettörvény nyomása mellett szelleme, tudása által menekülhet a közvetlen kényszer alól, valamint akarata által ellenszegülhet akár szelleme, akár a külvilág törvényeinek. Az ember fellázadhat önnön lényegének törvénye ellen, az akarat ideig-óráig áttöri a külvilág okozati láncát is, másrészt meg siettetí annak menetét az ész teremtő ereje, az akarat eréyle által”.⁴

A tömegbe tartozó egyén ezen jellemző lelki vonásai azok, melyek az egyén és a tömeg viszonyában mint az egyént a tömeg fölé helyezők jelentkeznek.

Kétségtelen, hogy az egyéni tudatnak egyenesen tudássá kell fokozódnia, hogy az egyénnek a tömegtől való teljes szabadulása megvalósuljon, s ezt a tudati fokot nem minden ember éri el. A tömegben az ember észbeli teremtő ereje, akarat eréyle letompul, változáson megy át s ezáltal úgy az egyének, mint a tömeg maga, sajátos tulajdonságokat öltenek fel.

Az ember lényegére nézve végtelen jellegű. Nincs úgy meghatározva, mint egy növényi vagy állati lény. Habár az ember is alá van rendelve a természet hatásának, de a természet korlátait az ember folyton áttörni törekszik és ki is tud emelkedni alóla. Az embernek az az ereje, hogy a természet behatása alól ki tud emelkedni, teszi végessége mellett lényének végtelen oldalát. Az ember tökéletesebb, teljesebb lét felé törekszik. Van benne isteni szikra, melynél fogva saját erejével tud előre haladni. Nem csupán a pusztá létfenntartás a célja, hanem a tökéletesebb létre jutás. Ezzel Isten adta erejét bizonyítja és teszi valósággá.

Az embernek az a törekvése, hogy a természet felett uralomra jusson, egyszersmind önmaga felett való uralomra jutását is jelenti.

Ha az embernek ezt a törekvését nem tételezzük fel, akkor az emberről csak mint testiségről, mint állatról szólhatnánk. Hogy ez nincs így, annak tapasztalati bizonyítéka az ember társas mivolta, amely szerint az ember élete csak embertársaival együtt válik a tökéletesség megközelítésévé.

⁴ *Concha* Győző: A jog- és állambölcsészet alaptanai. Magyar Igazságügy. 1885. 24. köt. 234. p.

Az embert törekvései mozgató erővé, eszmék harcosává teszik, mely eszmék a társas élet különböző fokozataiban különbözőképpen nyilvánulnak meg.

A következőkben tárgyalni fogjuk az ember társas természetének alkatelemeit. Éspedig:

1. az ösztönöket, a társiasság szempontjából, főképpen a hatalmi ösztönt, az utánzást és a szokást;

2. az értelmi adottságokat, a társiasság szempontjából, főképpen a köznek a tudatát;

3. az akaratot, főképpen az akaratszabadság-, a köz-akarat és közvélemény, az állami akarat, s az egyén állami szervisége szempontjából;

4. érzelmeket, főképpen a szimpátia és felebaráti szeretet, a hazaszeretet, a nemzeti érzés, az állami érzés és a jogérzet formájában.

Ezután szólunk a társadalmi mozgató erőkről, mint az érdek és szolidaritás, engedelmesség és tekintély.

Végül tárgyaljuk a társadalmi irány-eszméket, mint a jónak, a szabadságnak, az egyenlőségnek, a jognak és az igazságnak az eszméit, melyek mintegy irányt szabnak az emberi együttélés berendezésének, s a konzervatív vagy a liberális elv érvényesülését vonják maguk után a társadalomban.

18. §. A társas ösztönök.

Az ember ama lelki működései, melyek vele születettek, tehát öröklöttek, öntudatlanul jelentkeznek, gépiesen és mindig egyformán: az ösztönök.

Az ösztönök három irányban érintik a társas együttélést: 1. az ösztönök képezik a természetes alapját a társas együttélésnek; 2. az ösztönök a legerősebb motívumai az egyén cselekvésének; 3. izgatott állapotban az ember ösztönös tulajdonságai tolnak mindig előtérbe.

A társas ösztönök alapja az ember önfenntartás! és fajfenntartási ösztöne. Mindkettő gyűjtő elnevezés, melyek alatt számos ösztönt lehet érteni.

Comte megállapította már, hogy az ember ösztönei nagyobb számúak, mint az állatéi. Ezt *William James* kutatásai megerősítették, amidőn 40—50-re teszi az ember megkülönböztethető ösztöneit, melyek különböző kapcsolatokban jelentkezve nyilvánulnak meg és hatnak.⁵ *Bernard* már több száz ösztönről szól⁶

Comte két eredeti egymás mellett ható társas ösztöncsoportot állapított meg.

Az egyiket *egoisztikus* a másikat *altruisztikus* ösztöncsoportnak nevezte el, melyek állandó konfliktusa képezi az emberi együttélés természetes bázisát.⁷

A természetes egoizmus felosztható *önfenntartási* ösztönre és *tökéletesedési* ösztönre. Az önfenntartási ösztön tovább oszlik élelmezési ösztönre, védekezési ösztönre és a fajfenntartás ösztönére.⁸

Comte az ösztönök ezen sorrendjének is jelentőséget tulajdonít, mikor azt mondja, hogy az önfenntartási ösztön három faja méltóság tekintetében növekszik, energia tekintetében csökken. A legenergikusabb, de a legkevésbé nemes ösztön a táplálkozási, míg a legnemesebb, de legkevésbé energikus ösztön az anyai.⁹

A második egoista ösztön, *a tökéletesedési*, két ösztönt foglal magába: a katonait vagy harcit» és az iparit, vagy találtkönyságit. Az emberi tökéletesedés ugyanis elérhető vagy az akadályok leküzdésével, vagy az eszközök feltalálásával.¹⁰

A közvetítő ösztöncsoport, mely az altruizmushoz átvézet, két igen megkülönböztetett, bár igen vegyes hajlamból áll: a büszkeségből -és a hiúságból. Mindkettő személyes emelkedésre céloz. Az egyik inkább hatalommal, a másik rábeszéléssel hat.

Az altruista ösztöncsoport két különös és egy általános ösztönből áll. Ezek: a *ragaszkodás*, kapcsolódás, mely leg-

⁵ *James*, Wm. *Psychology*. Vol. II.

⁹ *Bernard*. *Instinct*, p. 522.

⁷ *Comte*, Aug. *Cours de Philosophie positive* (3. ed. 1869). Tome V. p. 459, 503, T. VI. p. 467, 736.

⁸ *Comte*, Aug. *Systeme de politique positive*. (1851—4.) Tome. I. p 695.

¹ U. o. I. p. 696.

¹⁰ U. o. I. p. 697.

intenzívebb, ha két személy között áll fenn csupán, de ekkor a legkevésbé nemes altruista ösztön: a *tisztelet*, meghajló alávalóság magasabb hatalom alá. Ez képezi az átmenetet a legmagasabb altruista ösztönhöz: az általános szeretethez, (*l'amour universel*) mely alapján véve azonos a törzs, a haza, az emberiség szeretetével.¹¹

Comie rendszerezésén kívül az ösztönök számos csoportosítását ismerjük. *Spencer* ugyancsak az egoista és altruista ösztönök megkülönböztetése mellett foglalt állást.¹²

A társas ösztönök jelentőségére nézve azután három különböző felfogást állapíthatunk meg.

Az egyik irány csakis az ösztönöket tekinti az emberi cselekvés motívumainak és a társas együttélés rendezőinek.¹³ Szemben állanak ezzel a nézettel a milieu elmélet hívei, kik szerint a társas magaviselet indoka a helyzetektől és a környezettől függ.¹⁴ A harmadik irányzat a középutat foglalja el, s a társas magatartását az embernek ép úgy függőnek tartja ösztöneitől, mint a környezettől. Minthogy a környezetnek jelentősége is elfogadtatik, ez az irány nem ismer el egyetlen tiszta ösztönt sem, hanem csak ösztönszerű tendenciákat.¹⁵

Az emberi ösztönöknek jelentős kihatásuk van az emberi intézmények elfogadására. Az intézmények helyessége, azok ösztönös elfogadásától függ. Amennyiben pedig a társas intézmények az ember ösztöneivel szemben is érvényesülnek, hogy az együttélés szervezeten legyen lehetséges, azért ez nem zárja ki az intézmények ösztönszerű elfogadását.¹⁸

¹¹ *Comte*, August. *Systeme de politique positive*. (1851—*). Tome I. p. 702.

¹² *Spencer*, Herbert. *Principles of psychology*. §§. 515—519., 528—529. — *Principles of ethics*. §§. 201—2, 280.

¹³ *Mac Dougall*, William. *Introduction to social psychology*. Chap. II. — *Trotter*. *Instincts of the Herd in peace and war*. p. 1—65.

¹⁴ *Josey*, C. C. *The social philosophy of instinct*. — *Kantor* *The institutional foundation of a scientific Social Psychology*. *American Journal of Sociology*. Vol. 29. (1924.) p. 674—87.

¹⁵ *Ellmood*. *Psychology of human society* (1925) p. 278. — *Rimers*, *Psychology and politics*, p. 31.

¹⁶ *Ellmood*, *Psychology of human society* p. 295—296.

I. Hatalmi ösztön.

A hatalmi ösztön az embernek mások fölé való emelkedési törekvését jelentik. Kapcsolatos az örömmel, hogy mások által elismertetünk, hogy értékünk hatalmunk alapján növekszik a csoportban, de azzal is, hogy hatalmunknál fogva másoknak is jót tehetünk. Forrása lehet a fizikai erő, szellemi képesség és gazdasági tényező. Ha a hatalmi ösztön mások legyőzésével kapcsolatos, akkor harci ösztönné alakul.

A hatalmi ösztönrel kapcsolatos a hatalom alá való rendelődés ösztöne. A primitív időkben a vallás és a varázslat körében fejlődött ki. Ha azonban a hatalom váltja ki az alárendelődési ösztönt, úgy ez az, amely ismét erősíti a hatalmat. Aki egyszer hatalomra tett szert, annak a legjobb kilátása van arra, hogy hatalma növekedni fog, mert az alávetési ösztön egyenesen a hatalmat erősítően fog hatni.¹⁸

Az ember alárendelődési ösztönét állandóan ki kell elégiteni. Alig van ember, aki mentes volna attól és nem ismerne el tekintélyt. A tömeg annál inkább kíván mindig vezetőt.

Az alávetési ösztön megnyilvánulhat valamely tömeg hatalmával szemben is. Vannak emberi együttélő csoportok, melyek a beléjük tartozókban felkeltik az alávetési ösztönt. Ilyen a család, a nemzet. Végül emberfeletti erőknek is aláveti magát az ember.

A vallás az erkölcs, a jog az emberi alávetési ösztönből erednek és maradnak fenn.¹⁷

A hatalmi ösztönnek a társas együttélésben mint önszegélynek, önvédelemnek, mint versenynek, de mint büntetési és fegyelmezést törekvésnek is van érvényesülési lehetősége. Az alávetési ösztön a társas együttélésben mint engedelmesség, jószívűség, segítség és gondozás jelentkezik.

¹⁷ Ahol élőt láttam, ott akaratot találtam a hatalomra s még a szolga akaratában is fölleltem az úrhatnámúságra való akaratot. Hogy a gyöngébb az erősebbnek szolgáljon, arra »az az akarat hajtja, hogy» ura legyen a még gyöngébbeknek.” *Nietzsche, Also sprach Zarathustra* p. 150.

¹⁸ *Vierkandt, Macht und Herrschaft*. (1922.) — *Gesellschaftslehre*, p. 85.

¹⁹ *Mac Dougel, Social psychology*, p. 62. — *Ribot, Psychologie des sentiments*, p. 240. — *Vierkandi, Gesellschaftslehre*, p. 96.

A hatalom fogalmában tulajdonképpen a hatalomtól való félelem a mozgató erő, a kényszerítő erő, melyet engedelmes-
ségnek neveznek ebben a viszonylatban.²⁰

2. Az utánzás.

Az ember természetes társas ösztöne az embertársai által reá gyakorolt legkülönbözőbb behatásoknak lelki feldolgozásában nyilvánul meg. *Hume* a szimpátia fogalmának kifejtésével bontotta részeire ezt a tényt. Ő előtte azonban már Verulami *Baco* két fő mozgató társas ösztönt különböztetett meg, melyek közül az egyik az egyéni jó, a másik a közjó megvalósítására vonz, s érvényesülésükben nagy tere van az utánzásnak és a szellemi átvitelnek (transmission of spirits).²¹ *Hümé* szerint a szimpátia idegen érzések, különálló emberek érzelmeinek egybehangzása. Ez azáltal áll elő, hogy az egyik ember más emberek helyzetébe képzeletileg belehelyezve magát, s azok érzéseit utánozza. Erre az utánzásra nézve az áll, hogy 1. bizonyos természetes szükségességgel következik be, 2. az átszármaztatott érzések a felvevőben megfelelő lelki mozgást idéznek elő, úgy, hogy az átszármaztatott érzések alapján úgy cselekszik, mintha eredeti természeténél fogva cselekednék úgy.²²

Smith Ádám után, ki szintén magáévá tette *Hümé* nézeteit az utánzásról, a szociológia foglalta le a maga számára e gondolatot. A fő erő, amely szelídíti és formálja az embereket a társadalomban, az öntudatlan utánzás.

Tarde már az utánzást tartotta a társas lét alapjának és fő kritériumának. Addig ment, hogy azt állította: „*A társadalom utánzás.*”

„Az utánzás ép oly jelentőségteljes a társadalomtanban, mint az átöröklés a biológiában, a gravitáció a csillagászatban, a rezgés a fizikában.”²³

²⁰ Erről a társadalmi mozgató erőkről szóló fejezetben szólunk.

²¹ *Bacon*: De Augmentis Scientiarum. Lib. IV. cap. 1. Sylva sylvarum. p. 112. — *Jodl*: Geschichte der Ethik, p. 198.

²² *Hume*. Human nature. II. vol. 335, 350 p.

²³ *Tarde*, Gabriel. Les lois de l'imitation. 85 p. — Etudes de psychologie sociale. 51 p.

Az utánzás fogalma azonban még ma sem áll egészen tisztán az elmélet előtt. Érthető alatta az az utánzás, mely szerint az egyik ember utánozza a másikat öntudatlanul, reflex mozgásokkal. Az embernél több tulajdonság fejlődik ki ez úton, mint az állatnál. *Tarde* elméletében az utánzás annyit jelent, hogy valamely embercsoportban valamely cselekvés minden egyes tag által ismételtetik; az utánzás az; egész embertömeg individuumaikat egyforma cselekvésre készíti. *Baldwin* szerint az utánzás az egyének oly egymásra hatása, melynek segítségével az egyének lelki élete egyformává alakul.²⁴

Az utánzás társadalmi jelentőségét *Wundt* szállította le, kimutatva, hogy annak nincsen oly mélyreható kihatása, mint feltételeztetik.²⁵ Az utánzás ellen felhozható, hogy inkább ismétlésnek kell azt tekinteni, mert tulajdonképen semmi egyéb, mint egykor tudatosan megállapított cselekvési formák, gondolkodási módok, szokásos eljárások mellett való kitarás. Az ismétlés annak az érzése, hogy az elődök is hasonlóképen cselekedtek az őket megelőzők cselekvéseikhez, azért cselekszenek az utódok is úgy.

Minden társadalmi cselekvés utánzásának feltételezésével szemben *Tarde* kiemeli, hogy nem minden cselekvés, hanem csak az, mely például szolgál, utánoztatik, s lesz társadalmi fenomén, melyben az egyének egymással való kapcsolata megnyilvánul.

*Durkheim*²⁶ is tagadja, hogy minden cselekvés, mely a társadalomban lefolyik, utánzás volna. Azt azonban igazolja, hogy vannak oly gondolatok, érzelmek, cselekvések, melyekben hatalom rejlik, s melyek az egyéneket követésre, azaz utánzásra kényszerítik.

Az utánzásra nézve éppen ezért magyarázatul azt fogadjuk el, hogy az egyén szellemi képességeiben bizonyos mennyiség a társadalmi környezetből van meg, bár mindenki magát önállóan képzei. Emellett azonban, hogy biztosak

²⁴ *Baldwin*: Social and ethical interpretation. Part. I. chap. 1. 531,

²⁵ *Wundt*, Wilh. Völkerpsychologie. I. p. H.

²⁶ *Durkheim*: Les régies de la méthode sociologique. p. 8.

legyenek önállóságuk felől, a legtöbben járt utakon szeretnek járni, azt gondolván ekkor, hogy ezen az úton azért haladnak, mert az jó út, s nem gondolnak arra, hogy tulajdonképpen utánozva és a környezet hatása alatt ösztönösen haladnak együtt az összességgel. Az utánzás elterjedtségénél fogva és a társas összetartást előmozdító erejénél fogva sok esetben észre nem is vehető magatartás. Ennek dacára a legfontosabb alapja a kultúra fennmaradásának, illetve átöröklődésének.

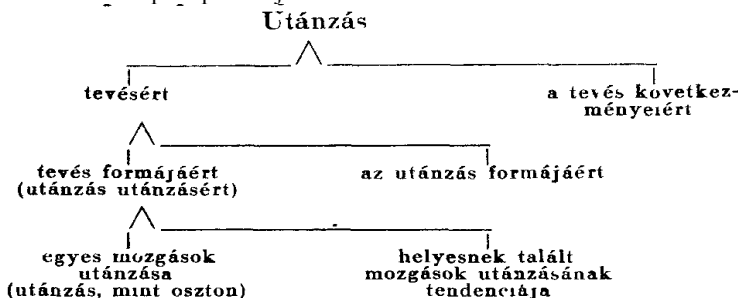
Van tett utánzás, az eredmény eléréséért, van állapot utánzás, ami az egyén külső megjelenésében (divatban) nyilvánul meg, végül az utánzás lehet öntudatos is.²⁷

Az utánzás átvitt értelemben hitnek, hívesnek, bízásnak is tekinthető s az emberek nagy száma hiszékeny. Abszolút hitetlenség nincs. Ha az egyik irányban hitetlen az ember, más irányokban annál inkább hiszékeny. A hit a tekintéllyel is kapcsolatos, melynek hiszünk. A tekintély pedig más emberek befolyásoltságán nyugszik. A hiszékenység szuggesztióig fokozódhatik, mely főképpen embertömegekben erős.^{28*}

3. Szokások.

Az utánzás ösztönszerűsége mellett valaminek önkéntes elfogadása, önkéntes követése hozza létre az embernél a szokásokat. Meg lehet a szokást az ösztöntől úgy is különböztetni, hogy az ösztönök öröklöttek, a szokások az egyén által

²⁷ *Vierkandt* (Gesellschaftskhre. p. 130.) az utánzás különböző formáit a következőképp csoportosítja:

²⁸ *Christensen*: Politik und Massenmoral. — *Bechterem*: Die Bedeutung der Suggestion im sozialen Leben. (1905.)

elfogadottak, hogy az ösztönök inkább az egyén természetéből támadnak, míg a szokások inkább a környezet hatása alatt jönnek létre. A szokások azonban, mint mondják, az ember második természetévé válhatnak. Az emberi jellem ösztönökből és szokásokból tevődik össze.

Az ember hajlandósága ti szokásra rendkívüli. Minden újdonság követőre talál. Ha mégsem fogadtatik el, úgy annak oka csupán az egyén ismereteinek foka, mely a szokás egyetlen akadálya.

A szokások között a következő különbségeket tehetjük: vannak életforma szokások és népszokások. Amennyiben ezek az emberi együttélést rendezik is és az ember megtartásának alakításában jelentkeznek, úgy morális szokásoknak tekintetnek. Ha a szokások állandósulnak és intézmények alapjául szolgálnak, úgy a szokások a -jog alapjává is válnak.

Az intézményeket lehet az emberi együttélés rendezését tartalmazó, az együttélő emberek ellenőrzésével fenntartott és az általuk hozott jogszabályok által szankcionált szokásoknak is tekinteni. A társas együttélés szervezettsége, mint jogi felépítmény, az ember társas szokásain nyugszik. A jogszabályok érvényessége egyetemes elfogadásukkal, megszokásukkal kapcsolatos.

19. §. Az értelem hatása a társas viszonyra.

Az ösztönszerű és a szokásokon nyugvó társas összeműködésen kívül az emberi egymásra vonatkozásnak az emberi értelemből folyó tudatos alapjai is vannak. Az ösztönszerűen elfogadott és megszokott társas berendezés tudatos fenntartása és az azon való változtatás, az emberi értelemből indul ki.

Legáltalánosabban értelem alatt érthetjük a képességet, javítani a természetadta helyzeten, illetve azt a tudatot, mely emberekben az egymásra vonatkozás viszonylatainak megértéséből, fenntartásukra, vagy javításukra, való törekvésből áll elő.

Comte megállapítása szerint az emberi fejlődés egyenlő az értelmi fejlődéssel.²⁹ Az ész irányítja az emberi együttélést mindenütt a világon. Az értelem az emberi fejlődés folyamán azonban késői fejlemény. Mint híd jelentkezett a jóra való ösztönökből az ideális állapotok kigondolására. Az értelem az ember probléma megoldó képessége, s amennyit az értelem alakít az egyén magaviseletén, annyit változtat a társas együttélésen is. Az értelem állandóan befolyásolja és változtatja az embercsoport belső rendjét. Benjámín *Kidd* azt tartja, hogy a társadalmat az ember ideál-kigondoló képessége irányítja.³⁰ Az embernek ez az értelmi képessége az egyéni tudat vizsgálatával tisztázható, de az ideálok egyetemes elfogadása a köztudat kialakulásával kapcsolatos, mely így az egyének felett önálló érvényesüléssel bír.

1. Az egyéni tudat.

A tudat összege minden képzetnek, melyet tapasztalás, kísérlet, vagy átélés útján szereztünk.

Az egyéni tudatvilág tekintetében különböztetnünk kell saját tudat és idegen tudat között.

Saját tudat az, mikor az egyén önmaga telíti tudatát. *Schopenhauer* kontemplációnak nevezte. Az ember ekkor mintegy a természetet vonja be magába. Ő

Idegen tudat körébe tartozik minden külső behatások folytán keletkező képzet. Itt a megfigyelések nem az egyénből indulnak ki, hanem maguk a megfigyelték keltenek mozgalmat az egyén tudatában.

Sigwart szerint a tudat lehet *össztudat* és *pillanatnyi* tudat. Az *össztudat* ismeretek összessége, képesség mások megértésére. Az az állandó háttér, melyen a pillanatnyi tudat változó világozással mozog.³²

²⁹ *Comte*, Aug. Philosophie positive. Vol. I. Chap. 1.

³⁰ *Kidd*, Benjamin: The science of Power. Chap. V.

Byron ezt az állapotot így jellemezte: „Are not the mountains, waves and skyes a part of me and of my soul...? — Vájjon a hegyek, hullámok, az ég, nem részek-e belőlem és lelkemből...?”

³² *Sigwart*: Logik. (Kleine Schriften) II. 582 p. — *Cohen* a tudatot egyenesen a tudománnyal azonosítja. Logik des reinen Erkenntnis, p. 341.

A legegyszerűbb tudat sem lép fel azonban izoláltan. Nem független előbbi tudatoktól, s a körülményektől, hanem azok behatása alatt áll.

Az élmények legnagyobb része nem halad át tudatunkon nyomtalanul, hanem nyomokat hagynak hátra, melyek későbbi élményeknél éreztetik hatásukat. A tudat számtalan összefüggés. Minden élményben meg van a hajlam, hogy a hozzá hasonló élményeket felkeltse a tudatban. A tudatnak — *Dilthey* megállapítása szerint — *történeti struktúrája* van.

A tudat szintetikus, mert midőn a tudatra behatás gyakoroltatik, akkor megjelennek abban az összes rokon képzetek, melyek az eredetit egészen másképp alakíthatják. Továbbá minden meggyőződésünkkel egyidejűleg meg van bennünk az ellentétes meggyőződésre való készség is. Az egymással ellentétes lehetőségek közül, amelyeket megismertünk, azt tartjuk valószínűbbnek, amelyet gyakrabban tapasztaltunk.

Az egyén tapasztalatai összegyülemlenek, javítják, szélesítik, lerombolják egymást és bizonyos maradék-készletet hagynak maguk után. Ezek intuíciókká sűrűsödve és elvekké formulázva minden jövő tapasztalást irányítanak és módosítanak. Ezek összege képezi az egyéni tudat körét. A társadalomnak hatalmas visszahatása van minden egyén tudatvilágára. A nemzetek gyermekkorában, — mondja *Montesquieu*, — az ember alakítja az államot, a nemzetek érett korában az állam alakítja az embert!

Az állam elfogadtat az emberrel olyasmit, amit nem ért és engedelmessé teszi olyannal szemben, amiben az egyén legfeljebb hisz. Ekkor az egyén gondolatai csak részben az övéi. S ha valaki nem képes belátni e vezetés helyességét, akkor rendellenesnek, vagy örültnek mondják. Ha nem fogadja el, amit a többség elfogad, úgy elhull az egyén, magára marad. Ezért alakul ki az egyéni értelemben a köznek a tudata.

2. A köznek a tudata és a köztudat.

Az egyén életében viszonylag kevés más emberrel érintkezik. A családi körön kívül a községi kör már sokszor tág, hogy az ott élő embereket mind ismerje. A személyes kihatás közvetlen tere tehát igen kicsi.

Nem közvetlen, hanem szellemi kapcsolat az, mely az ember és a nagy tömeg között fennáll. AZ összeséggel való szellemi kapcsolat révén az egyén állandóan bizonyos felfogással, tudattal, véleménnyel van eltelve az összesség iránt.

Minden emberben meg van az az érzés, hogy nem él természeteti állapotban, hanem emberek között, kik rá hathatnak, mirit ő hathat rájuk, kik őt figyelemmel kísérik, míg ő is megfigyeli őket.

A családban tanulja a nyelvet az egyén, agya oly képzetekkel telik meg itt, melyek alakításában évszázadok folytak le. Itt követ először szokásokat, ismeri meg az erkölcsöt, lesz hite.

A nevelés nagy alkotó munkája sajátos jelleget ad lényének. Az újság és könyvolvasmány alakítják tovább.

Mindezekből bizonyos saját lelki tartalmat nyer az egyén s ez utakon lesz részese a köztudatnak, mely ugyan csak az egyéni értelemben talál helyet.

Az egyének a legkülönbözőbb viszonyban állanak a társadalommal, más és más pontokban érintkeznek azzal, más és más irányban elégittenek ki általa, vagy részesülnek kihatásaiban. Mégis mindannyian megegyeznek egy közös tényben, hogy ugyanazon időnek gyermekei, hogy azonos társadalmi berendezkedés tagjai, hogy ugyanazon törvények alatt állanak.

Az egyének más egyénhez való viszonya tudatában kialakulhat 1. pusztá tapasztalat útján mások felől és 2. másoknak vele szemben való állásfoglalása, viselkedése útján.

Másokról való képzeink külső benyomások útján keletkeznek, melyek ítéletet váltanak ki belőlünk.³³ Már látásuk alapján is különböztetünk embertársaink között.

Az egyén azonban nemcsak embertársaival kerül szembe, hanem a társas együttélés intézményeivel is. Ezeket hasonlóképen megítéli, így kialakul az emberben a *köznek a tudata, az emberi együttélés mindama alkatelemeire vonatkozó tudat, melyeket az egyénnel: módjában van megismerni.*

³³ Ezekről az ítéletekről mélyreható fejtegetésben számol be Mater, Heinrich: Psychologie des emotionalen Denkens. (1908.) p. 335—344.

A köznek a tudata azután úgy alakítja az egyén értelmét, hogy a társas együttélés szempontjából releváns minden képzet, az egyéni tudatba csak a közről alkotott képzetek szűrőjén át juthat.

Az egyéni tudatkörnek az a része, mely az együttélésre vonatkozó ismereteket tartalmazza olyan, hogy sok emberben egyenlően alakul ki. A köznek a tudata az egyének sokaságában egyformán jelentkezik és a köznek ebből az egyforma felfogásából támad a köztudat.

Ily értelemben a köztudat alapja az egyének azonos felfogása s mikor az egyének felett jelentkezik, akkor egyúttal közös javaként is jelentkezik minden egyesnek a társadalomban.

Az egyéni tudatban foglaltak ugyanis a köztudatba jutás feltételeinek meg is akarnak felelni, s az egyén éppen ezért úgy alakítja ki képzetait, hogy azok a köztudatba bevezethetők legyenek.

Minél inkább belevonatott az egyén a közélet áramlataiba, annál inkább törődik azzal, hogy a felfogását, nézeteit a közélet követelményének megfelelően alakítsa, egyéni tudatában oly eszmekört teremtsen, mely a legjobban értékesíthető a köztudat számára.

A legborzasztóbb állapot, ha az egyéni tudat a köztudattal ellenkezésbe kerül. Ez lehet az örült, a bűnöző s a génie állapota.

Ha az egyéni tudatba a képzetek a közről alkotott ismereteink szűrőjén át jutnak, úgy az egyéni képzetek akként alakulnak, hogy mind jobban megfeleljenek a köztudatnak, azaz. hogy visszajussanak a köztudatba, mert minden egyénben meg van a természetes törekvés saját felfogását a köztudatba átvinni, arra amennyire lehet, meghatározólag hatni.

A képzetek száma, melyek a köztudatba kerülnek, igen nagy. Mikor az egyén megbecsülés, tisztelet, hírnév után sóvárog. saját egyéni képzetait kívánja átvinni a köztudatba. Nézetének propagandát csinál, támad más nézeteket.

Hogy az egyéni nézet közfigyelmet keltsen, azaz bizonyos intenzitásra tegyen szert, ahhoz vagy a kontraszt szük-

séges, hogy új nézet legyen, felforgató, az eddigiekkel ellentétben álló, vagy a régi nézeteket legalább is továbbfejlesztő.

Amikor az emberek tapasztalataikat a társas együttélés viszonylatairól összehasonlíthatják, amikor minden ember számára megvan a lehetőség tudni mindazt, amit társai tudnak, s mindazt, amit valamiről, vagy valakiről gondolnak, akkor alakul ki a köztudat, mely az egyénekre visszahat. A tudati közösségből valami új ered, az egyéni tudatok Nszintézise olyan felfogást hárít vissza köztudatként az egyénekre, melyre azok legtöbbször nem jött volna rá. Mint ilyen, a köztudat az egyének felett is áll.

A köztudatnak nevezett egyéni közti összefüggésnek *Wundt* szerint nincs kevesebb realitása, mint az egyéni tudatnak. A realitás fogalmát azonban nem szabad a szubstancia fogalmával összekeverni. A köztudat nem szubstanciális, nem önálló létű, mégis reális, — interindividuais. Ha csak az egyént tudatokban létezik, mégis olyan eredményeket hoz létre, melyek az egyéni tudat termékeivel szemben újat jelentenek,

Durkheim megállapítása szerint „a társadalom” végtelen magasan (*infiniment*) áll az egyén felett.³⁴ „A társadalom erkölcsi értelemben is magasabb, mint az egyén.”³⁵ „Az egyén felett egy morális valóság uralkodik, mely a kollektív együttélésben nyilvánul meg.”³⁶ „Az emberben két tudatvilág él. Az egyik a csoportbeli tudat, amelybe tartozunk, s amely nem mi vagyunk, hanem a társadalom él és aktív bennünk. A másik tudat, mely magunkra vonatkozik, egyedül mi vagyunk, ami bennünket egyénné tesz.”³⁷

Az egyénben disparát tudati elemek összefoglalásából az egység saját egyénisége által támasztatik; a köztudat az egyének lelki tudattartalmának azonosságából és egységessé válásából ered.

Az egyénben léte egységéből cselekvésének egysége következik. A közben az alkotó egyedek cselekvésének egységéből a köz, a társadalmi, nemzeti, állami lét egysége szár-

³⁴ *Durkheim*. Régles de la méthode sociologique. p. 126, 128—9.

³⁵ U. o. p. 150.

³⁶ *Durkheim*. La suicide, p. X.

³⁷ *Durkheim*. De la division du travail social, p. 99.

mazik. A nemzeti egység alapja, a tudat az egybetartozásról, mely tudat fő alkotó részét képezi az egyéni öntudatnak. Ez a köztudat azonban nem az összessége az egyes egybetartozók külön tudatának, hanem azoknak *potenciája, olyan hatása, mely a részek erejéből tevődik ugyan össze, de minden egyesénél nagyobb, s azokra döntően kihat.*

A köztudat önállósága, s az egyének felettsége különösen jól figyelhető meg akkor, amikor az egyén mint a köztudat tényezője, vagy szerve szerepel. Működése ekkor a közösség részéről jövő lelki hatásoknak és a közösséget érintő viszonyok ismeretének eredménye, a szerv egyéni lelki képességei és sajátosságai szerint feldolgozva. Ha még figyelembe vesszük azt is, hogy igen kevés közügyet intéz el egy szerv, hanem mindig többnek együttműködése és egymásrahatása szükséges ahhoz, mikoris az összességi hatások, melyek egy-egy szervet érnek, megsokszorozódottan érvényesülve hoznak létre eredményt, úgy az még inkább eltávolodik az egyéni tudattartalomtól, s lesz a köztudat kifejezése.³⁸

Egyébként *Aristoteles* észrevette már a köztudatnak önállósulását, amit úgy fejezett ki, hogy az állam előbb való, mint az egyén. „Az ember sajátos különböztető jele, hogy a jónak és rossznak, az igazságosnak és igaztalannak ismeretét, s azét mi ezekhez hasonló, önmagában találja. Ezen ismeretek közössége teszi pedig a család és az állam alapját. *És valójában az állam természeténél, azaz belső lényegénél fogva elébbi, mint a család s közülünk az egyes.* Mert az egész szükségképen elébbi mint a rész.”³⁹

20. §. Az akarat szerepe a társas együttélésben.

Az egyéni akarat mibenlétéről éppen az emberi lélek összetettsége, zárt, sajátos, részekre alig bontható volta miatt máig sem alakult ki általánosan elfogadott nézet. Nem általánosan kielégítő meghatározás. — csak az újabbak között

³⁸ Kiváló okfejtéssel tárgyalta irodalmunkban ezt a problémát Jászt Viktor „Kollektív lélek” című tanulmányában, (Eredményei p. 51—52.)

³⁹ *Aristoteles: Politika.* (Ford. *Haberern J.*) I. könyv, 1. fejezet, 11. pont. p. 8.

válogatva az, mely az akaratot képzetekből eredő hatásnak tekinti (*Herbart*), vagy fiziológiai reflexek komplikált formájának (*Spencer*), vagy egyszerűen ösztönnek (*Schopenhauer*), bizalomérzetek összességének (*Münsterberg*)⁴⁰ vagy oly törekvésnek (*Jodl*)⁴¹ illetve öntudati irányynak, mely valamely célnak képzetével van asszociálva (*Stammler*).⁴² A különböző meghatározások között egyetlen eredmény, hogy az akarat tipikus, önálló tudati alakulás, az érzés, gondolkodás és az ösztön mellett a negyedik önálló tényezője az emberi léleknek.

Az akarat képzésének a vizsgálata már élesebben mutat rá az akarat mibenlétére.

Az akaratképzés első eleme egy belső elhatározás az; emberi lélekben, ami a kigondolásnak felel meg.

Az akaratképzés második eleme: annak a képzete, hogy a kigondolt eredmény valamely cselekvés által és bizonyos eszközök segítségével érhető el. Csak ha ezt is átgondolta az ember, jut el a végelhatározás lelki állapotába.

Végül a harmadik elem azon feltétel, hogy az előbb említett képzet alapján az organizmusban meglegyen a megfelelő szerv, mely alkalmas s erővel bír a cselekvésre.

Az akaratképzés e harmadik feltétele nélkül is megvan az akarat, mert lehetetlent is lehet akarni, de az ilyen akarat nem lesz teljes, mert nem ér el a tettig, az csak kívánság, vágy marad.

Brassai Sámuel az akaratnak éppen az erejére fekteti a súlyt, midőn úgy határozza meg, hogy az akarat olyan eredeti, közvetlen tudatunkban lévő evő, mely maga magát fokozni bírja, s amelyet magunkban érezve, tudva, nevezünk el a természetben változásokat előidéző okokat is erőnek.⁴³

Az akarat jelentése a lélektani eltérő felfogásokkal szemben az etikában és a jogtudományban egyformán a cselekvéssel, a tett tényével van összekapcsolva. Az erkölcsstan és a jogtudomány terminológiájában ugyanis az egyén cselek-

⁴⁰ *Ehrenfels*. System der Werttheorie. L p. 214, 177, 5.

Münsterberg. Grundzüge der Psychologie (1900.). I. p. 351.

Ebbinghaus. Grimdzüge d. Psychol. IT. (1. Aufl.) T. p. 560, 167.

⁴¹ *Jodl*. Lehrbuch der Psychologie. 5. Aufl. 1908. It. 58. p.

⁴² *Stammler*. Wirtschaft und Recht. 3. Aufl. 1914. 335. p.

⁴³ *Brassai*. A philosophia fordulta. Magyar Philosophiai Szemle.

veséért az ő benső életében, lelki világában végső pontul gondolt beszámíthatóság jelenti az akaratot. E körökben egyenesen a tetteből következtetnek vissza az akaratra, s így erkölcsileg, de még inkább jogilag teljesen közömbös, a tettig nem érő akarat, az nem is akarat, azzá csak az akarat véghezvitelével válik, midőn a tett akarásáért az egyén felelősségre vonható.

Az akarat jogi értelemben — mondja *Kehen*, — egészen más, mint lélektani értelemben. A jogi értelemben vett akarat nem lélektani alapokon nyugszik, hanem értékelésen, ítéleten, mely az egyesek lelkében lejátszódik.⁴⁴ A jogász sohasem a képzetet tekinti, mint az akarás tárgyát, hanem a beszámítás alapjául az emberben még ott is és akkor is akaratot keres, midőn lélektanilag akarat nincs is talán jelen.

Az ethika és jogtudomány terén is azonban az akarat lelki komponenseit figyelmen kívül hagyni annyit jelentene, hogy minden tett beszámítandó. Csakis, ha a tett lélektanilag analizáltatik, állhat elő a beszámítás kérdése.

Vannak akaratlan cselekvések is. Ezek ösztönszerűek. Az ösztönszerű viselkedés leküzdéséhez ismeretekre van szüksége az embernek. Az ismeretek azok, melyek cselekvéseinket a tudattal kapcsolják össze, s az ösztönök emberét az akarat emberévé fejlesztik.

Az emberi akaratot befolyásoló tényezők között az ösztönszerűséget az ember vérmérsékletéből folyónak, a tudatosságot az ember műveltségéből folyónak lehet tekinteni. Mindkettőt az emberek akaratirányuk megválasztásában tulajdonképpen értékítélet formájában nyilvánítják.

Az akarat éppen ezért az értékélmélet magyarázata szerint nem más, mint erős örömmérzések által kísért, a képzet-tartalomhoz kapcsolódó értékelést végző, ítélő érzelmek eredménye, vagy relatív boldogság elérés céljából való felvétele, vagy kizárása ily érzelmeknek az egyén leikéből.⁴⁵

⁴⁴ *Kelsen*, H. Hauptprobleme d. Staatsrechtslehre. (1912.) p. 182—184.

⁴⁵ *Zihen*. Leitfaden der physiologischen Psychologie (3. Aufl.) p. 220.

Ehrenfels. System der Werththeorie. I. p. 214.

Kreibig. Psychologische Grundlegung eines Systems der Werththeorie. (1902.) p. 67.

Eisler. Studien zur Werththeorie. (1902.) p. 46.

Az akarat nyers jogi konstrukciója, a beszámítási pontul tekintés, tehát állandóan át kell hogy hatva legyen az akarat lélektani alkatának tartalmával. Az akarat sem az etikában, sem a jogban nem lehet más, mint ahogy azt a lélektan feltárja. Az akarat a jogban éppen azért lehet az egyén cselekvésének beszámítási pontja, mert a beszámítás lelki alapjainak ismeretét feltételezzük, s ha annak ismerete bizonytalan, azt vizsgálni kell.

Így jutunk el az akaratszabadság problémájához, mely tulajdonképpen a beszámítás kérdésének a tisztázása is.

1. Az akaratszabadság.

Az emberi öntudat, az *indeterminizmus* megállapítása szerint, az egyéni célok felé vezető utak-módok, lehetőségek közt több-kevesebb válogatást enged meg. A *determinizmus* szerint az emberi akarat a motívumok erőfokához igazodik s azt az indító okot követi, amely a kielégülésnek aránylag legmagasabb fokát ígéri. *Ribot* szerint az „*akaras*” nem valami aktivitás, hanem pusztán konstatálása nyilvánvalóvá lett eredménye a képzetek, vágyak, benyomások elhelyezkedésének és küzdelmének öntudatunkban.⁴⁸ Az „*akarat*” csak abstrakció az akarasok tényeiből. Nem az akarat akar, hanem az ember, s így az akarat az akaró egyéniségének a bélyegét hordja magán. Kétségtelen, hogy vannak óriási erejű motívumok, melyek az akaratot döntően befolyásolják (szülői szeretet, éhség, becsvágy). A jellem befolyására is hivatkozik a determinizmus. A deterministák szerint a jellem állandósága nélkül a társas élet alapját képező kölcsönös bizalom, becsületesség, elvhűség képzelhetetlen volna.

A jellem azonban nem egy életre szóló változhatlan kényszerzubbony. Minden újabb benyomással, ismereteink gyarapodásával, minden új elhatározással és cselekvéssel mássá leszünk, mint addig voltunk. A jellemünket mi magunk tudatosan fejleszthetjük, önmagunkat nevelhetjük. A jellem alakulására ható körülmények (terheltség, nevelés stb.) erősen befolyásolják ugyan az egyéni jellem útján a

⁴⁸ *Ribot*: Les maladies de la volonté. (2. ed. 1884.) p. 174.

cselekvéseinket, de hatásuk még sem abszolút erejű, mert ellenálló képességünket fokozhatjuk, és ellent is állhatunk.

Naville szerint minél inkább vizsgáljuk egy konkrét elhatározás genesisét, annál több elemet ismerünk fel, mely előidézésében közreműködött s mivel ez elemek mindegyike meghatározott, az ember akarata sem lehet szabad.⁴⁷

Akaratunkat az ismert tények alapján fejthetjük csak ki, s így az ismereteink, tudásunk is determinálják az elhatározásunkat.⁴⁸

Az átöröklés és szabadság úgy állanak egymással szemben, mint két ellentétes és kibékíthetetlen fogalom.⁴⁹

Az emberi élet szabályszerűségeinek megértéséhez az akarat determináltsága nem nyújt megnyugtató megoldást, mert csak egy bizonyos határig cselekszünk a többi emberekkel egyformán és csakis azért, mert mindnyájan emberek vagyunk. Helyesen állapítja még *Tuka Béla*, hogy „vannak cselekvéseink, melyeknek nem tudjuk egyéb okát adni, mint valami ösztönszerű ragaszkodást, vagy félelmet, titokzatos sejtést, de olyankor egészen világos a tudatunk arról, hogy nem cselekszünk teljes szabadsággal”.⁵⁰ „Egy-egy felvetődő kérdésben azonban az elhatározásunk nagyjából attól fog függeni. mivé neveltük életünk addigi szakában önmagunkat.”⁵¹

Ha az ember bizonyos módon cselekedett s később visszatekint arra. megállapítja, hogy más körülmények között másképp cselekedett volna, így alkotja meg az elme a különböző lehető cselekvések fogalmát, amitől már csak egy lépést kell tenni egy meghatározhatatlan cselekvési képesség, azaz az akaratszabadság fogalmához.⁵²

Liebmann szerint az idő múlásával az ember alanyilag ugyanaz marad, de lelki élete szüntelenül változik. Megvan tehát a lehetőség, hogy az ember teljesen azonos körülmények közt másképp cselekedjék.⁵³

⁴⁷ *Naouille*, E. La libre arbitre. (1898.) p. 179.

⁴⁸ *Le Dantec*, F. L'individuauté et Ferreur individualiste. (2. ed. 1905.) p. 9.

⁴⁹ *Ribot*. A lelki átöröklés. Ford. Holló István. (1896.) p. 362.

⁵⁰ *Tuka Béla*. A szabadság. (1910.) p. 67.

⁵¹ U. o. p. 111.

⁵² *Naville*. i. m. p. 238.

⁶³ *Liebmann*, Ottó. Gedanken und Tatsachen. (1882.) Bd. 2. p. 86.

Ezzel a szabad akarat elfogad hatóság a indokoltnak tekinthető.

2. A közakarat, közvélemény és korszellem.

Ha elfogadjuk azt, hogy az egyéni tudatban megvan a köznek tudata, s maga a köztudat az egyének fölött érvényesülhet, úgy a köztudat a közakarat és a közvélemény útján jut Érvényesülésre.

A köztudatnak az egyén fölé kerülése a közakaratban és a közvéleményben nyilvánul meg.

Lényeges ismerve ez minden közületnek.

Herbart szerint az egyénnek le kell mindenről mondani, ami a közakarat ellen való, hogy ezáltal a részekből és az egészből .támadó akarat ne csak pusztá találkozására legyen az egyes akaratoknak, hanem valóban az összesség akaratát képviselje. Ez a közakarat ad szilárd alapot az emberi együtt- és számára.⁵⁴

Herbart nyomán alkotta meg *Wundt* a maga, közakarat elméletét. „Egy helyesen szervezett társaság cselekvései az összakarattól származnak, melynek alaptulajdonsága a szabad választásból származik és egy olyan tudatból, mely az előrelátás és a múlt ismeretének feltételeit sokkal fokozottabb mértékben bírja, mint ez az egyéneknél lehetséges.” Ez az összakarattal és öntudattal bíró összesség hivatott arra, hogy minden egyéni ellentétet eloszlasson és az egyeseket, kik kormányzó, előkészítő és végrehajtó funkciókkal bírnak, olyan akaratképzésre bírjon, mely az összakarattal ellentétbe ne álljon. „Az összakarattal nem összesége az egyesek akaratának, hanem az egyesek akaratától különböző, azok felett álló akarati hatalom, inkább maxima-szerű tartalommal.”⁵⁵

Wundt A szervezett társadalmi csoportban így kialakuló közakarattal összekapcsolta a szabad választás képességének tulajdonságaival, mely az egyénből indul ki. Nem a közakarat teremt magának célt, hanem az egyesek célfelismerése lesz a közakarat tárgya és irányítója. *A közakarat azonban*

⁵⁴ *Herbart*. Allgemeine praktische Philosophie. (H. Havtensein. 1851.) VIII, 1. p. 133.

⁵⁵ *Wundt*. System der Philosophie. (3. Aufl. 1907.) II. p. 201.

*mindig korrektívum, mely „a múlt körülményeinek ismeretével és a jövőnek előrelátásánál sokkal magasabb fokban rendelkezik, mint az egyéni akarat”.*TM

Közakarat mindenütt feltűnik, ahol közösség van jelen, mely egységes akaratnyilvánításra képes. A közakarat és az egyéni akarat egyenlően valóságok is. A közakarat az általános, kötelező erővel bíró akarat, mely nemcsak mindenkinek az akarata, hanem mindenkit ugyanannak az akarására is késztet.

Az ellenkező akaratirányokból két út van, mely az összakarathoz vezet: a megegyezés (*kompromisszum*) és a többségi elv érvényesülése (*majorizálás*).

Kompromisszum akkor áll elő, ha különböző akaratirányok közbenső tendencia elfogadásában egyesülhetnek.

Ez létrejöhet mechanikus úton, de organikus fejlődés eredményeké] is.

Az egymással szembenálló véleményekből az eredmény nem állapítható meg egyszerű kivonás útján, úgy, hogy csak egy kis maradék, kiknek véleménye közös volt eredetileg, legyen az irányadó. Az egymással szembenálló nézetek egymást nem nivellálhatják, hanem szükséges, hogy egymást alakítsák, belőlök új eszmekör támadjon.

Az erőtlen kompromisszum helyébe a *teremtő szintézis* lép, ha az egymást meggyőző ellentétes nézetek feltétlenül érvényesülő erkölcsi cél alapján. — amit az összesség javának is szoktak nevezni. — egyesülnek.

Az emberi szellem legmagasabb tulajdonsága az ily szintetikus lelki alakulások, fenomének, létrehozatala egymást keresztező tendenciák áldásos kölcsönhatásából.

Ha csupán két embert veszünk tekintetbe, akik különböző szándékkal bírnak, de a körülmények közös útra terelik őket, úgy, hogy vagy az egyik fogja rábeszélni a másikat, hogy az ő útján haladjon, vagy mindketten egymás véleményét gyengítve, együtt haladnak addig, míg együtt-

⁵⁴ *Wundt*. System der Philosophie. (1. Aufl.) p. 605.

⁵⁶ Ily fenomének származtak abból, hogy az emberek egymással harcban állottak, de szükségük is volt egymásra, tehát ellentétükből létrehozták a jogot és az államot. A természet erőtől való félelem és az emberi szellem öntudatossága hozta létre a vallást stb.

haladhatnak, s meglehet, hogy a középúton meg is maradhatnak. A közöttük támadó megegyezés így *mechanikus* jellegű lesz.

Lehetséges azonban, hogy az egyik a másiknak akaratába erősen beleélheti magát, úgy, hogy végül mindkét akarat egyesül, s egy egészen új, előre nem várható irányban. Oly megoldás támad közöttük, mely nemcsak mindkét irányt magában foglalja, hanem mindegyiket kielégíti, sőt mindegyik nyer vele. Ezt nevezzük *szintézisnek*.

A szellemi szintézis létrejöveteléhez szükséges, hogy ne legyen az egyének között sok elválasztó elem, hanem szellemi rokonság, s lehetséges közvetítő gondolatok álljanak fenn.

A közakarati intenzitása függ: 1. ama személyek ismeretkörétől, akik képezői a közakarati: 2. a következetességtől, mely a közakarati tartósságát is jelenti; 3. azok számától, kik a közakarati kifejezik.

A közakarati látszólagos intenzitása függ: a közakarati kifejezőinek állásától, vagyoni helyzetétől, külsőleges viszonyaitól.

Ha az akaratmegegyezés az emberek között természetesen, önkéntelenül történt akkor jogszokással van dolgunk, mely természet törvény erejével hat, — ha egy állami szervezet alkotta meg azt. akkor jogot formulázó törvényről van szó.

A közakarati való megegyezése az embereknek sokszor kikényszerített, miután csupán néhány vezér szabta azt meg. Végső sorban a hatalom dönt, mely az embereket egy akaratra tudja bírni. Bizonyos, hogy ennek a hatalomnak úgy kell megnyilvánulnia, hogy az emberek annak önként engedelmeskedni képesek legyenek, — ellenesetben a hatalom nem tarthatja fenn magát, nem teremthet közakarati maga mellett.

Így a közakarati uralkodó akarat, amennyiben az az egyes ember önkéntes elismerésének, engedelmeskedésének a kifejezése.

Míg a közakarati mindig csak valamely meghatározott közületben keletkezik, — ha az állam akarataként, akkor törvény a neve. — addig *a közvélemény ennek a közakarati kollektív bírálata, kritikája, megítélése.*

A családban nincs közvélemény. Sok család megegyező felfogása, a falu, a város, a társadalmi osztályok tagjainak közös felfogása, mint megítélése valamely helyzetnek, vagy a közakaratnak magának, már közvélemény.

Míg a közakarat valamely közület értékes törekvését jelenti, addig a közvélemény nem szükségképen értékes törekvésre irányuló.

A közvélemény továbbá mindig konkrét esettel kapcsolatosan alakul, s keletkezése nincsen formához kötve. A közakarat, — főképen ha az állam akarata, — formálisan jön létre. Közvéleményt ezért könnyebb is teremteni.

A közvélemény kialakulhatásának a gondolat szabadság a főkövetelménye. Tökélye pedig függ 1. a vezetők, vezérek szellemi és erkölcsi kiválóságától, 2. a csoport szervezettségétől, 3. a csoport tagjai, műveltségének, intelligenciájának általános fokától.

A közvéleménynek a társas együttélésben igen nagy jelentősége van.

A közvélemény által az államalkotók nagy tömege nyer jelenlétet az állam kormányzásában. Mindazok, akik nem közhivatalnokok, vagy törvényhozók (parlamentari képviselők), a közvélemény alakítása által lesznek tényezői az állami életnek, és pedig állandó erővel ható tényezői. A közvélemény maga nem képviselhető, mert mindenkor jelen van.

A közvélemény kialakulhat alkotmányosan előírt módon is, — a törvényhozó testület tagjainak megválasztásakor. Egyébként a gyülekezési szabadság, a véleménynyilvánítás és a sajtószabadság alkotmányos előmozdítói a közvélemény kialakulásának.

A közvélemény elnyomása csak rövid ideig tarthat, mert mint a természeti erő tör ki, tömegeket mozgatva tüntet és rombol.

Dacára annak, hogy a közvélemény igazi tartalma nehezen állapítható meg, s nehezen szervezhető, a XVIII. század végén a politikai bölcselek mégis az abszolutizmus és despotizmus ellenszerének tekintették és kívánták felhasználni. *De Lolme* az angol alkotmányról 1771-ben írja, hogy a közvélemény gyakorolja a cenzúra-hatalmat. *Constant* Benjamin szerint pedig a parlament nem más, mint a közvélemény kép-

viselete. *Chateaubriand* azt kívánja, hogy a kormány a közvéleménynek megfelelően alakuljon meg mindenkor, mert a közvélemény *principium et fons* a kormány számává.

Tönnies annyira ment. hogy azt állítja, hogy Angliában és Amerikában a közvélemény a jog helyére lép és valamikor a vallást is helyettesíteni fogja.⁵⁸

A fejlődés arra mutat, hogy az állami akarat nem csupán, az arm elhivatott szervek (választott törvényhozó képviselő-testület, felelős kormány és államfő) útján jön létre, hanem szervezetlenül is, — a közvélemény által. A törvényrontó, vagy törvénytörlő szokásban lehet a közvélemény megnyilvánulását látni, amikor az egyenlő értékű az alkotmányos tényezők közreműködésével hozott állami akarral. Sőt a közvéleménnyel szembe törvény sem állítható s tartósan ki sem kényszeríthető.

Helyesen állapította meg *Tuka*,⁵⁹ hogy „az állam hivatalos akarata és a közvélemény egymást kölcsönösen mérsékelik, s a szabadságnak annál magasabb fokú valóságát teszik lehetővé. A közvélemény nagy jelentősége, hogy a vezetőket ön fegyelmezésre kényszeríti, nagyobb gondosságra alárendeltjeik ellenőrzésében s a hibák, a mulasztások, a visszaélések feltárásával a kormányzatnak megbecsülhetetlen segítségére van.”

A közvélemény azonban lehet egy társadalmi osztály véleménye, főképen az alsó társadalmi osztály véleménye. Míg Magyarországon a kávéházi asztal körül ülőkről mondják, hogy a közvélemény kifejezői, addig Angliában már az utca embere, a „*man on the street*”, Franciaországban a jóakarata munkás, a *Jacques Bonhomme*, az öntudatos proletár, a közvélemény alkotó. Ilyen típusoktól féltetni kell a közvéleményt, — s mégis ezek nyomják arra mindinkább bélyegüket.

A közvélemény állandósulásából, határozott irányban való megmaradásából származik a korszellem. Míg a közvélemény a néplélek napról-napra hullámzó megnyilatkozása,

⁵⁸ *Tönnies*. Kritik der öffentlichen Meinung (1922.). — *Bauer*, Wük. Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen. (1914.),

— *Wieser*. Gesetz der Macht. (1926.) p. 170, 457.

⁵⁹ *Tuka* Béla. A szabadság. (1910.) p. 355—356.

addig a korszellem a közvélemény állandó típusa. A korszellem az egyéni világnézet alakulásával kapcsolatos. Elnyom minden eszmét, mely vele ellentétben áll. *Barclay és Comte* szerint a korszellem az ősöknek ránk hagyott szellemi öröksége.^{59a} Ez legfeljebb nemzedékről nemzedékre változik, ezért minden egyén korának gyermeke. Amint a korszellem hatása alól a legnehezebb mentesülni, úgy a legnehezebb arra az egyénnek átalakítólag hatni.

3. Az állami akarat.

Ha a közakarat egy nemzethez természet-törvény erejénél fogva tartozó emberek akarata, akkor állami akaratnak nevezzük.

Az állam akarata már most lehet 1. az államot alkotó összes nemzettek akarata a közvetlen megnyilvánulás formájában, — népszavazás útján kifejezve, 2. közvetett megnyilvánulás »formájában, — a nemzettek által az állami akarat képzésére választott képviselők által kifejezve. 5. az alkotmányban előírt módon és az összes formások hiánytalan betartása mellett kifejezve, végül 4. az abszolút uralkodó akaratként kifejezve.

Amint az egyéni akaratképzésnek három fázisát különböztetjük meg: a belső elhatározást, a végelhatározást és a cselekvést, úgy az állami akarat létrejövetelében is felismerhetők e fázisok. Sőt az állami akarat keletkezésénél jobban elválnak azok egymástól, mint az egyén lelki világában, ahol egybefolynak, az akaró által gyakran nem is észlelhetők.

Az állami akarat, mint közakarat, mindig az államalkotók összességének az akaratként tekintendő. Akkor is, amikor nem népszavazás útján jön létre. *Az állami akarat közakarati voltának fikciója az összes államtagok által oáió elfogadottságon és az állami akarat nyomán támadó cselekvések azonosságán nyugszik.* v közakarat nemcsak alanyok akaratbeli összefüggését jelenti, úgy, hogy közöttük többség

^{59a} John *Barclay* *Icon animarum* című művében olvassuk: „*Omnia saocula genium habent, qui mortalium animos in certa studia sólet inflectere.*” August *Comle* viszont megállapította: „*Les morts gouvernement les vivants.*”

irányíthat vagy egy ember, mert a cselekvésnél már nem alanyok összességéről van szó, hanem kizárólag cselekvésbeli egységről, az alanyok azonos cselekvéséről.

Ezért az abszolút uralkodó egyedakarata is közakarat, amennyiben egységes követésre talál, az államtagok azonos cselekvését vonja maga után.

Az abszolút uralkodó akarata, mint törvény, magában foglalja az uralkodó belső elhatározását, amikor valamely törvényt kigondol, a végelhatározást, amikor belső elhatározását közhírré teszi, s a cselekvést, amennyiben az abszolút uralkodó maga hajtja végre hivatalnokaival az akarátát. Az alattvalók elfogadásában, azonos cselekvéseiben az abszolút monarcha akarata is úgy tűnik fel, mintha közakarat volna.

Ha az abszolút uralkodó egyed akaratával ellentétben népszavazás útján alakul ki az államakarat, akkor az mindig többségi akarat, — tehát ekkor sem a nemzettagok összességének azonos akarata. A belső elhatározás fázisa, a törvényt szöveg kigondolása ez esetben is csak egy ember, vagy néhány vezető ember lelkében van meg, míg a tömeg a népszavazáskor csak igennel vagy nemmel szavazhat, mintegy a végelhatározás fázisának téve eleget. Népszavazás esetében azonban az állami akarat belső tartalmán való javítás, az ellentétes véleményűek bizonyos érvényesülése formájában, ki van zárva. Szintézisnek, ellentétes akaratok kiegyenlítésének nincsen helye.

Nem így áll a helyzet, ha az állam akarata közvetett módon jön létre, a nemzettagok által az állami akarat képzésére (belső elhatározási fázis) választott képviselők által. Ez esetben a választott törvényhozó testület akarata bár csak fikció útján tekinthető az egész nemzet akaratának, mégis a parlamentben a törvény tárgyalásakor a legellentétesebb akaratirányú pártok egymásra hatást gyakorolhatnak, a törvényjavaslat eredeti szövegén sok változás érhető el, csakis azért, hogy az minél jobban megfeleljen a támasztott igényeknek. Az állami akarat így szintetikus módon jöhet létre, — kielégítvén az ellentéteket, vagy legalább is enyhítvén azokon. Ha ez esetben is a többség dönt, mégis ami felett dönt, az már a parlamenti tárgyalások alatt módosult, a nemzet-

ben megnyilvánuló különböző akarat irányokat figyelembe vevő és kiegyeztető, állami akarat lesz.

A törvény lehet norma, mely önmagában bírja érvényét, igazi összakaratot jelelvén, s lehet parancs, mely egy embertől is származhat.

Alkotmányos államban a törvénynek olyan értelme van, hogy az kizár minden egy embertől származó parancsot. A törvény itt nem *voluntas*, hanem *ratio*, nem egy ember akaratára, hanem számos akarat megegyezésének értelme, szelleme, melyet a polgárok mindannyian helyesnek tartanak.^{59t.}

Kehen szerint, az, ami az államban egységes akaratként jelentkezik, a törvények és az ezeken nyugvó tevékenysége az állami szerveknek, nem felel meg az összakarat fogalmának.

A törvény, melyet a parlament hozott, az államfő szentesített, az állam akaratára, anélkül, hogy megfelelné a nép akaratának.

Az, hogy a parlamenti többség akaratára azonos volna a nép akaratával, jogi fikció, mely a lélektan szempontjából tarthatatlan.⁶⁰

A többség akaratának az összesség akaratával való azonosítása az elméletben több irányban magyarázható. Jogi értelemben az alkotmány tartalmazhatja azt a tételt, hogy a többség akaratára az összességének tekintendő. Lélektanilag a többségnek nagyobb belátás, több értelem tulajdonítható, mely előtt az egyén meghajlása indokolt.

A politikus előtt több cél áll mindig, s ezek megvalósításában akaratára különbséget tesz. Pl. ha kompromisszumhoz valamiről való lemondás szükséges, úgy később társadalmi

^{59a} *Aristoteles* különböztet olyan demokrácia között, melyben törvények (nomos) uralkodnak és olyan demokrácia között, melyben korlátlanul változtatható határozatok (pszefizmák). A két rendszer között különös különbséget állapít meg. A demokráciákban, melyek kötve vannak a törvényekhez, nem lépnek fel demagógok, hanem becsületes polgárok a vezetők; ahol azonban a törvények nem bírják legfőbb hatalommal, ott fellépnek a demagógok és a nép maga lesz olyan, mintha egyeduralkodó *Λοίηα*, csakhogy sokfejű. *Politika*. (Ford. Szabó Miklós. 1923. p. 112.) IV. könyv. 4. 1292. a.

⁶⁰ *Kehen, Hans*: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre. (1. Aufl.) p. 166. 169

felfogásából engedni, mint nemzeti érzéséből. Tehát szubjektív értékelés van jelen. A szintézis meggyőzést, azaz objektív értékelését jelenti a megoldási lehetőségeknek.

Ha sem kompromisszum, még kevésbé szintézis létre nem jöhet, úgy nem marad más hátra, mint a többség döntése. Ez a legkevesbé ideális megoldás az állami akarat meghozatalára nézve.

Szükséges ehhez is, hogy 1. az igazi többség úgy a képviseltek, mint a képviselők többsége legyen,⁶¹ 2. a majorizálás csak a végső eszköz legyen.

Fichte az állami akarat egyhangú meghozatalát, s mindenki által való elfogadását követelte. Ha csak többségi akarat volna, úgy ahhoz mindenkinek csatlakoznia kell. Aki ezt nem teszi meg, annak nincs helye az államban.

Bentham is elvileg egyhangúságot kíván az állami akarat létrehozásához. Ennek hiányában azonban a többségi akarat: veendő, mert ez bármily messze essék is a valódi közakaratától, mégis csak közelebb áll hozzá, mint a kisebbség akarata.

Opportunizmussal is igyekeznek magyarázni a kisebbség önkéntes hozzájárulását a többség akaratához. Eszerint az ellenszegülés úgyis reménytelen volna, ezért a kisebbség tűri, hogy hallgatólagos beleegyezésével a többség határozata az összesség formai akaratává legyen.

Rousseau csak számszerűségi szempontból tekinti a többség problémáját s valóságos matematikai feladvánnyá teszi azt, mondván, hogy levonva az egyik csoport akaratát a szemben álló csoport egyéni akaratainak összegéből, a maradék fogja adni a közakaratot.

A többségi elvre vonatkozóan helyesen fejt ki *Tuka*, hogy „a többség által nem az egyéni erők küzdelmének eredménye fejeződik ki, hanem annak az államszemélyiségnek az akarata, melynek a küzködő egyesek egyformán szervei, tartozzanak akár a többséghez, akár a kisebbséghez. A többségi akarat kötelező ereje nem a többség saját hatalmán nyugszik, hanem azon, hogy az alkotmányszerű többségi kijelentésben az államegész akarata ölt testet. *Bismarck* mondása:

⁶¹ *Hehlt*: Staat u. Gesellschaft. III. p. 333.

a kormány feladata a különböző pártokból az erők diagonálisát megtalálni”⁶²

A parlamentnek nemcsak az igazi közakarat kifejezőjének kell lennie, hanem az állam politikai vezetőjének is. A parlament nemcsak a népakarat visszatükröző jé, hanem a nemzeti élet önirányzásának eszköze is.

Találón magyarázta *Jellinek*, hogy a törvény keletkezésétől kezdve, míg formálisan meg nem szüntettetik, állandó, tartós akarata az államnak, éspedig meghatározott körülmények között büntetni, végrehajtani, vasutat építeni stb. Alig képzelhető, hogy az egyes egyének akarataiban játszódhatnék le mindez, és ezen egyéni akarati tényekből lenne az össze-téve.⁶³

Keinen ama tétele, hogy az állami akarat az a „*beszámítási pont*”, melynél fogva az államszervek működése bizonyos körülmények között nem nekik, hanem az államnak tudatik be, találó magyarázat, amennyiben az államnak a szerveitől való külön létezését élesen domborítja ki, — csak az nem következik belőle, amit *Kelsen* ezzel kapcsolatban állít, hogy az állami akaratban nincs jelen emberi akarat. Az esetben is, ha az állami akarat tisztán csak ily beszámítási pont volna, azaz semmi egyebet nem tartalmazna, mint csak azokat az előfeltételeket, amelyek alapján bizonyos alanyok működései az állam tényeivé lesznek, az emberi akarás még sem volna kizárható belőle. Csakis emberi akarat állapíthatja meg, hogy az állam szerveként működők cselekvése bizonyos feltételeknek megfelel-e, s azt is, hogy ez a működés ne egy ember, vagy egy testület, hanem az állam tevékenységének tekintessék.

Az alkotmányos államban azután az állami akarat létrejövetele pontosan körülírt eljáráshoz van kötve. Meg van külön a belső elhatározás szerve, a formulázást végző törvényhozó testületben, a végelhatározás szerve, a törvényt szentesítő államfő személyében, s a végrehajtás is külön szervek, a közigazgatási tisztviselői kar által történik.

A belső elhatározás, a parlamenti többségi döntés a szín-

⁶² *Tuka* Béla: Szaba(Kág. (J9IO.) p. 418.

⁶³ *Jellinek*, Georg: System der subjektiven öffentlichen Rechte. (2. Aufl.) p. 28. — Allgemeine Staatslehre. (2. vuf1.) p. 326.

tétikusan kiképzett állami akarat fölött, magában még nem törvény. Kell ahhoz az államfő szankciója, melyet, amint az alkotmány megengedi, meg is tagadhat. Csak az államfő szentesítése után kerül a sor a törvény kihirdetésére.

A törvények életében van egy időpont, mikor még nem kötelezik az alattvalókat, habár már kötik a törvényhozó akaratát és ez az időpont a szankció és a publikáció között van., Ebben az időben a törvény már alkatrésze a jogrendnek, de csak annyiban, hogy egyoldalúlag köti a törvényhozókat, az alattvalókat még nem. — de már ekkor is csak alkotmányos úton változtatható meg, vagy vonható vissza, illetve már ekkor úgy hat, mintha az alattvalókkal szemben is érvényre lépett volna.⁶⁴

A publikáció hiánya, vagy a téves publikáció az egész parlamenti működést illuzóriussá teheti. Pedig a publikáció az állami akarat kinyilvánításának csak eljárási módja, s nem az akarat kitevő része.

4. *Az egyén állami szervisége.*

Az állami akarat is emberek akarata lévén, mindazok, kik annak létrehozásában, alkalmazásában, elfogadásában és követésében részt vesznek, az állam szerveinek tekinthetők.

Az állami szerviség különös lelki alkat meglételét igényli az egyénnél. Hogy az államnak szervei lehessünk oly lelki fejlődési fokot kell elérnünk, miszerint adott esetben tudattartalmunkat az állami lét követelményeinek megfelelően módosítani, abból az önmagunk érdekében álló kívánalmakat kizárni, s többféle, esetleg ellentétes társadalmi érdekírányt kiegyenlítőleg magunkba foglalni képesek legyünk.

Amint az ember különféle minőségben szerepel és a társadalmi egymásravezetés különböző közületeiben vesz részt, — mindig annak megfelelő magatartást tanúsít. Ha az állam szerveként szerepel, természetesen ugyancsak annak megfelelő lelkivilágot kell magában kialakítania.

Az egyén, szervi mivoltánál fogva, (felelősségből, ambícióból stb.) érdekeivel ellentétes tudat kialakítására képes, s az állam iránti érzelmeit tökéletesbítheti. Mindez csakis

⁶⁴ *Jellinek: Staatenverbindungen*, p. 35.

szervi mivoltában lehetséges, mert így jut olyan helyzetbe, hogy az összességre vonatkozó jelenségek előtte felismerhetők legyenek. Tudatát ezáltal az ember képes majdnem kizárólag az államra vonatkozó képzetekkel kitölteni.

Csakis ily módon következhet be, hogy az állami szervek cselekvésében az állam akarata valósuljon meg.

Az állami szerviség olyan hivatás, melynek úzóje mindig az állam akarata szerint cselekszik és nem cselekedhetik máskép. Akkor is, midőn az állami szerv cselekvése mint saját eredeti cselekvése tűnik fel, az államra való vonatkozásában, az állam akaratának valósítása.

Az elméletben vannak, akik csak az állami akarat képzésében résztvevő egyéneket tekintik állami szerveknek. Éspedig *Gerber* csak az államfőt és a törvényhozó testületet,⁶⁶ *Kehen* csak a végrehajtás tényezőit,⁶⁷ míg *Jellinek*,⁶⁸ *Bérnaizik*,⁶⁹ *Anschütz*⁷⁰ az állami akaras mind a három tényezőjét állami szervnek tekinti.

Laband és *Radnitzky* megvonták még az egyes parlamenti tagtól is az állami szervi képességet.

Radnitzky szerint „a képviselő ha beszédet mond, ha javaslatot terjeszt elő, ha résztvesz a szavazásban, mindezek nem cselekményei egy állami szervnek, hanem csak egy érdekképviselőnek. Éppen így a parlament is, vita idején még csak érdekképviselő és nem állami szerv”. „A parlament állami szerv akkor, mikor határozatot hoz, mikor kebelében szavazás történik.”⁷¹

⁶⁴ *Jellinek* szerint állami szerv minden egyén, kinek akarata, mint az összeség akarata tűnik fel. *Allgemeine Staatslehre*. (2. Aufl.) p. 494.

⁶⁵ — *Haenel* szerint „szervek oly személyek, kik egyéni akaratak dacára is az összakaratot képviselik és valósítják”. *Deutsches Staatsrecht*. I. p. 85

⁶⁶ *Gerber*, F.: *Gruudzüge eines Systems des deutschen Staatsrechtes*. (1869.) p. 72.

⁶⁷ *Kehen*, Hans: *Hauptprobleme des Staatsrechtslehre*. (1911.) p. 464—5.

⁶⁸ *Jellinek*, Georg: *Gesetz und Verordnung*. (1887.) p. 205. — *Allgemeine Staatslehre* (1905.) p. 526.

⁶⁹ *Bernatzik*: *Kritische Studien u. d. Begriff d. juristischen Person*. *Archiv f. öffentliches Recht*. 1891. p. 278.

⁷⁰ *Auschütz*: *Deutsches Staatsrecht*. (1904.) p. 472.

⁷¹ *Radnitzky*: *Über Wesen der Obstruktionstaktik*. *Grünhuts J f. d. privat u. öff. Recht*. Bd. 31. p. 472—5.

Rieker állami szervként csak oly személy, vagy személyek összességét jelöli meg, kik által az összszemélyiség akar és cselekszik, kiknek akarata és cselekvése tehát, mint az összszemélyé tekintendő.⁷²

Laband, Radnitzky, Rieker és követőik, csak a monarchal ismerik el állami szervnek: ennek akarata az állam akarata.

A német monarchikus felfogás a német nemzet egysége érdekében konstruálta a monarcha egyedüli állami szerviségének a tanát. Kétségtelen azonban, hogy alkotmányos államban mindazok a tényezők, melyek valami újjal, eredetivel tudnak az állami akarat képzéséhez hozzájárulni, csak egyenlőek lehetnek, egymás fölé nem kerülhetnek, s ha az egyiknek megadjuk az állami szerviséget, az a többitől, a parlamenttől és a végrehajtó hatalom szerveitől sem vonatkozatható el.

Az állami szervek tanában a másik véglet az, mely szervekként csak az állami akarat végrehajtóit kívánja tekinteni.

Ihering, ama felfogása alapján, hogy minden jogszabály az államhatalom szerveihez intézett parancs, az egész polgári törvénykönyv, az összes büntető-, pénzügyi-, közigazgatási-stb. törvények és rendeletek nem mások, mint az állami kényszerhatalom kezelésének szabályai, önként értetődőleg az e hatalmat gyakorló állami orgánumoknak szólnak. Ha vannak oly jogszabályok is, melyek a bennük foglaltató fenyegető kényszer vagy büntetés útján az egyest bizonyos magatartásra készítetik, a jogszabályoknak "ez a teleológiai, öncélbeli hatása csak másodlagos, alakilag és elsősorban minden jogszabály az állami orgánumok mikénti eljárásának normája s mint ilyen: az államszervekhez címzett parancs."⁷³

VI. E. *Mayer*⁷⁴ hasonlóképen különösen az általános jogismerés hiányából, a jogszabályok hivatásából s a bírónak a jogszabályhoz való viszonyából vezeti le azt, hogy a törvények mennyire nem az alattvalókhöz, hanem az alattvalókra leendő alkalmaztatás végett az állam végrehajtó

⁷² *Rieker*: Die rechtliche Natur der modernen Volksherrschaft. (1893). p. 40.

⁷³ *Ihering*, R.: Der Zweck im Recht. (1904.) T. p. 258, 263, 377—338.

⁷⁴ *Mayer*, M. E.: Rechtsnormen und Kulturnormen. (1903.) p. 4.

tényezőihez, főképen a bíróhoz intézett akaratkijelentések. Az alattvalók a jogszabályokat nemcsak nem ismerik, de nem is ismerhetik. A jogszabályok nagy száma, fogalmazásuknak akárhányszor még szakemberek előtt is nehéz érthetősége, kizárják, hogy azokat minden alattvaló ismerhesse, amiből csak az következhetik, hogy a jogalkotónak a jogszabályokban nem is célja az alattvalóknak utasításokat adni.

Amennyiben a jogszabályok nem egyebek, mint eszközök bizonyos emberi együttélési állapot, jogi rend, létrehozására, úgy éppen olyan állami szerveknek tekinthetők ezen eszközök kigondolói és alkalmazói, mint a jogrendet a jogszabályok elfogadása által lehetővé tevő polgárok.

A jogi normákon kívül azután érvényesülnek az úgynevezett kultúrnormák, melyeknek nincs is más megalkotói, mint a nagy tömeg.⁷⁵

Végül, ha a jogtétel a hatóságokra nézve parancs, a polgárokra nézve garancia. Az állam parancsolja szerveinek, hogy bizonyos érdekeket meghatározott módon védjenek, hogy így az érdekeltek megfelelő köteleességteljesítésre késztesse.^{75a}

Az állami szerviség ama fogalmazása, mely azokat az állami akarat valósítóinak tünteti fel, nem számol a törvényhozás, hanem csak a végrehajtás funkciójával. Pedig még figyelembe veendő az állami akarat teljesítőinek, követőinek helyzete is, az állami szerviség szempontjából.

Hangsúlyozzák, hogy mivel a jogrend végső célja az alattvalók szükségszerű magatartása, azért a törvény csak az alattvalókhöz lehet irányozva. Ha csak az állami szervekhez szól a parancs, úgy csak ezeknek volnának köteleességeik.

Amikor *Jellinek* az egész népet állami szervnek tekinti, odáig megy, hogy szembe állítja a népet a parlamenttel, s az utóbbit nem az állam, hanem a nép szervének tekinti. A törvényhozó képviselőtestület csak másodlagos szerv, a szervnek szerve.⁷⁶

⁷⁵ Mayer, M. E.: Rechtsnormen und Kulturnormen. (1903.) p. 16.

^{75a} U. o. p. 49-51.

⁷⁶ *Jellinek*, G.: Allgemeine Staatslehre. (2. Aufl.) p. 552, 571. — Minden állampolgár, amint valamely egyesület tagja, állami szerv, állítja *Lenz* Georg: Der Aufbau des Staates. Arch. d. off. Rechts. 1924. 7. p. 187.

Kétségtelen, hogy az állam léte úgy nyugszik biztos alapon, ha nemcsak a választottaknak, hanem a választóknak is tudatában van, hogy ők állami szervek s csakis az állam érdekében cselekedhetnek.

Amennyiben a választó részt vesz az állami akarat képzésében, úgy állami szervnek is tekintendő.

Nem lehet azonban azt állítani, hogy minden tagja az államnak, kihez jogszabály szólhat, vagy aki valamely jogszabály alapján jár el, már az állam szerve is volna. Az a körülmény, hogy a törvényeket kihirdetik, még nem lehet annak az igazolása, hogy a törvények az alattvalókhöz vannak irányozva. A kihirdetéssel még nem jár együtt a törvény ismerete is. A kihirdetés csupán a törvény jogi kvalifikált-ságához szükséges.

Helyesen állapítja meg *Szandtner*, magáévá téve M. E. *Mayer* felfogását, hogy azok akik a jogszabályok címzettjéül az alattvalókat is felveszik, álláspontjuk védelmezésében csak eredménytelenül hivatkozhatnak a jogszabályok kihirdetésére, mint, szerintük, az állami akaratnak az alattvalókkal való megismertetését célzó mozzanatra, mert ha valamikor, amikor a jogszabályok még tényleg a néphez szólottak, a kihirdetés csakugyan a bennök foglaltaknak általános megismertetését célozta is, — ma a jogszabály kihirdetése egészen más hivatást tölt be. Jelenben a jogszabályok kihirdetése, mint érvényesen csakis az alkotmány által megállapított úton történhető aktus, semmi egyébre sem szolgál, mint annak dokumentálására, hogy melyik a jogszabály valódi szövege. A jogszabályoknak az alattvalókhöz való címzettségét a jogszabályok hivatásából sem lehet levezetni. A jogszabályok az alattvalókat is érintő akaratkijelentések ugyan, de ezekre nézve nem magatartási normák, parancsok, hanem ígérek, biztosítékok, hogy az állam bizonyos érdekeket illetve kötelességeket ilyenekül fog elismerni s hatalmát azok érvényesítésére, illetve kiváltására az egyesnek rendelkezésére bocsátandja. A jogszabály, mint az állam akarata, mint absztrakt parancs, az államszerveknek és csak ezeknek szól, ezeket kötelezi, hogy az alattvalók érdekeit az általa megállapított mértékben és módon az állam hatalmával

megvédelmezzék, illetőleg hogy az egyest bizonyos kötelességek teljesítésére szorítsák.”

21. §. A társas érzelmek.

Lélektanilag véve az érzelem bizonyos alaphang, irányítás a lélekben, misztikus erő, mely által képzeink helyessége felől megnyugtattatunk, vagy azok helytelenségére figyelmeztettetünk. Az érzelmek így a léleknek ösztönszerű és tudatos funkcióiból tevődnek össze egyformán és *képzeinknek érdekeinkhez való alkalmazkodását fejezik ki.*

Az *intellektualista irány* szerint az érzelmek az emberi képzetek kölcsönhatásából erednek és mint gátló vagy előmozdító tényezők hatnak ki az ember cselekvésére. *Hartmann* szerint az érzelem az összekötőkapocs a képzet és az akarat között. Az ösztön, vagy a pusztá tudás, mindaddig értéktelen az akarat számára, míg érzelmi momentum nem kapcsolódik hozzá⁷⁸,

Az *okozati elmélet* szerint az érzelmek reakciók, mindig a kellemes vagy kellemetlen tónusát jelentik az öntudatnak, szubjektív értékelések, melyet az emberi szervezet fűz valamely tényhez.

A *parallel elmélet* szerint az érzelmek mindig párhuzamosan az ember értelmi állapotával lépnek fel, de nincs okozati viszony közöttük. *Heinrich Mayer* szerint az ismeret és érzelem egyformán eredetiek, ugyanazon központi lelki folyamatnak különböző megjelenései.⁷⁹

Az érzelmek rendszerét már *Spinoza* kidolgozta oly tökéletesen, hogy alig van hozzá mérhető újabb rendszerezés. *Spinoza* megkülönböztet:

1. *saját érzelmeket* (öröm és gyász, vígság és szomorúság, kedv és kedvetlenség, önmagával való meglegedettség és elégedetlenség, izgalom és nyugalom);

2. *várakozási érzelmeket* (biztosság, bizonytalanság,

⁷⁷ *Szandner*, Pál: Az alattvalói engedelmesség. (1912.) p. 134—135.

⁷⁸ *Harimann*, Eduard: Das sittliche Bewusstsein. (2. Aufl 1886.) p. 143.

⁷⁹ *Mayer*, Heinrich: Psychologie des emotionalen Denkens, (1908.) p. 399.

örömmel vagy szomorúsággal kapcsolatban remény és félelem, bizalom és bizalmatlanság, türelem és türelmetlenség, a hit, mely az igazság érzésével kapcsolatos, továbbá a megvetés és kiábrándulás):

”5. abból a tényből, hogy az emberek méltóságukat és halalmukat egymással érzetik, keletkeznek a *viszonyító érzések* (csodálat és lekicsinylés, becslés és lebecslés, tiszteleti és lenézés, hűség és hűtlenség, szegyen);

4. *külső vagy kiható érzelmek*, melyek valamely külső tárgyra vagy lényre vonatkoznak és a társas együttélésben különös fontosságúak (rokonszenv és ellenszenv, szeretet és gyűlölet, alkalmazkodás és engedetlenség. hála. részvét és irigység).⁸⁰

Wundt ezeken a nyomokon haladva megkülönböztet: v. szubjektív, a kedély állapot szerint önmagunk által meghatározott érzelmeket (saját érzelmek), 2. objektív, a külvilág tárgyai által keltett érzelmeket (külső érzelmek). 3. oly objektív érzelmeket, melyek a jövőben bekövetkező külső eredményekre vonatkoznak (várakozási érzelmek).⁸¹

Azoktól az érzelmektől, melyek az egyének embertársaival együtt való. organikus adottságával kapcsolatosak, különböznek azok. melyek a mindennapi élet folyásából támadnak s amelyeket vágyaknak, kívánságoknak nevezünk. A. vágy és a kívánság mindig tudatos.

Az érzelmeknek és a vágyaknak jelentős hatása van a társas együttélésben. Az érzelmek állandó motívumai az egyén cselekvésének. Ha változtatni kívánunk valamely helyzeten, illetve megrögzött szokáson, intézményeken, úgy nevelni kell és befolyásolni az egyén érzelmi világát. *Spinoza*. tétele érvényes itt is, miszerint „*az érzelmet nem gátolhatja, sem meg nem szüntetheti más, mint egy ellentétes erősebb érzelem*”.⁸²

Az ember társas érzelmei közül a más emberekre tekintő, az altruista érzelmek, jobban formálhatók, mint az önző-

⁸⁰ *Spinoza*: Sämtliche Werke, ubers v. O. Baensch. Teil 5. Lehrsatz 18.

⁸¹ *Wundt*: Grundriss der Psychologie. (1909.) p. 215.

⁸² *Spinoza*. Ethika. Pars 4. propositio 7.

érzelmei. Általában az emberi együttélés intézményein való változtatás legnagyobb akadályai az érzelmei s minél finomabb érzelmei-et érintenek az intézmények, annál nehezebb a változtatás.

Az ember társas természetét leginkább jellemző érzelmei közül a szimpátia és felebaráti szeretet, a hazaszeretet, a nemzeti- és az állami-érzés, valamint a jogérzet emelendők ki.

1. Szimpátia és felebaráti szeretet.

A társas érzelmei közül a legnagyobb jelentőséget a szimpátiának tulajdonít az elmélet.

Szimpátia alatt érteni lehet 1. közvetlen rokonérzést más iránt, mely lehet öntudatlan is, 2. tudomást mások érzésvilágáról és abba való tudatos belehelyezkedést. 3. az egyén érzésvilága valamely irányának megsokszorozódását.⁸³

Smith Ádám 1759-ben *Theory of moral sentiments* című művében a szimpátiára építette fel társadalomelméletet. Szimpátia alatt a felebaráti szeretetet értette. Fő tétele, hogy amennyiben a társadalmi és politikai szervezet erkölcsösek, úgy azok a szimpátián nyugszanak.

Darwin ugyancsak a szimpátiából magyarázta a társas együttélés lehetőségét. A szimpátia keletkezésére nézve két tételt állított fel: 1. A rokonszenv érzésének keletkezése következménye a társas ösztön kialakulásának. Az egyedül élőknben nem alakul ki a szimpátia. A szimpatikus érzések epiphenoménejai a társas életnek. 2. Az egyszer kialakult szimpatikus érzés olyan mértékben nő, mint amely mértékben a közösség tagjainak szellemi fejlődése, szolidaritása és érdekeik egymáshoz való kapcsolódása előre halad.⁸⁴

Spencer ezt az eszmekört tovább fejleszti. A fejlett egoizmusban a szimpátia csökkenését látja ugyan, de ezt visszaütésnek tekinti, mely idővel mindinkább ki fog küszöbölődni.

⁸³ *Scheler*, Max.: Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle. (1913.) *Orelli*. K. Die philosophischen Auffassungen des Mitleides. *Sutherland*: Origin and growth of moral sentiments. Vol. 1—2.

⁸⁴ *Darwin*, Descent of Man.. Chap. 1—V.

A szociológia rendkívüli mértékben épít a szimpátiára, mint a társas együttélés alapérezelmére. Pedig a szimpátiánál jelentősebb az emberi együttélésre nézve a felebaráti szeretet, mely többet jelent mint a szimpátia. A felebaráti szeretet tudatos önfeláldozás más emberért, mely az egyéni érdekekkel áll kapcsolatban és annak legyőzését jelenti.

A felebaráti szeretet egységet hoz az emberek közé, mert az egyenlőségen nyugszik. Csak egyenlők szerethetik egymást. Ha az emberek nem egyenlők a felebaráti szeretet által azzá válnak. A felebaráti szeretet okozza azt, hogy elhomályosulhat az ember lelkivilágában mindaz, amiben más embertől való különbözősége érezte. A szimpátia lelkiállapotában az egyén megtartja a maga lelki különbözőségét. Csak kiválogatottakkal érez együtt. A szimpátia kevésbé tartós mint a felebaráti szeretet. Ezért a szimpátia inkább passzív, míg a felebaráti szeretet aktív hatású.⁸⁶

Nem a szimpátia, hanem a felebaráti szeretet az az alapézés, melyre a társas együttélést fenntartó érzések: a hazaszeretet, a nemzeti érzés és az állami érzés felépülnek.

2. A hazaszeretet.

Az ember érzelmi világában a külvilág keltette érzelmek között társiaság szempontjából különös súllyal bír a hazaszeretet. Ennek előfeltétele a tudat arról, hogy van hazánk és. hogy államban élünk.

Aristoteles mondotta, hogy „aki az államon kívül van. az vagy az emberiség felett áll, vagy alatta van”. Ezt a tételt azután Verulami *Baco* úgy formulázta, hogy „az, aki nem tartozik egy államba sem, mert önmagát ki tudja elégíteni és nincs semmire sem szüksége, mert magában megél, az vagy állat, vagy Isten”.

⁸⁷ *Sutherland* szerint a szimpátia törvénye a haladás törvénye a szimpátia a végső alapja az ember erkölcsi érzésének is. *Origin and growth of the moral instinct*. Vol. I. p. 10, 156. — *Lester F. Ward* ugyan-csak azt tartja, hogy a szimpátia teszi lehetővé a haladást. *Pure Sociology*, p. 422—426, 450—454.

⁸⁸ *Hartmann*, Nikolai: *Metaphysik der Erkenntnis* (1921.) p. 27t. — *Scheler*, Max: *Wesen und Formen der Sympathie*. (1923.)

Abban a mértékben, amint az állam gondolata az egyeseket mindjobban magával ragadja, növekszik a saját hazának szeretete, ezzel együtt a büszkeség, fenntartásáért és növeléséért.

A hazaszeretnek motívumai hat csoportba oszthatók.

1. Ha a hazaszeretet a honi föld szeretete, úgy a földrajzi elem, a hajlék, az éghajlat, az otthon képezik az alapját. Az egyén szereti a hazát, mint tisztán földrajzi fogalom megtestesítőjét, szereti a síkot, a hegyeket, folyót, falvakat, növényzetet, állatvilágot, levegőt, időjárását, mert máshol sehol sem találja ezeket hasonló összefüggésben, harmóniában, mint ahol megszokta. Az egyéni szervezet maga is áthasonul ezekhez a földrajzi körülményekhez s ez fog megfelelni az egyén természetének, ez a környezet fogja lelkére a legkielégítőbb hatást gyakorolni.

2. Ha a hazaszeretet a közös leszármazásnak az érzése, úgy a fiziológiai elem, a faj jön tekintetbe indító okul.

5. Ha a nyelv és közös szokások alapján áll elő a hazaszeretet, úgy a kultúrelem az alapja a hazaszeretnek.

4. Ha a hazaszeretet a szervezet szeretete, melyben az egyén él, úgy a politikai elem, az alkotmány, az intézmények szeretetén nyugszik a hazaszeretet.

5. Mindezekon kívül van a hazaszeretnek fanatikus eleme is. Szeretjük hazánkat, nem azért mert magunkra nézve a legjobbnak, legszebbnek, legértékesebbnek tartjuk, hanem, mert a mi hazánk. Tisztán szubjektív értékelésről van itt szó, melynek nincs semmi objektív alapja. A hazaszeretet önfeláldozást von maga után. Azt az érzést kelti fel, melyért az emberek inkább adják életüket, mint bármi másért és amely több mártírt számol magáért, mint az összes vallások.”

Végül 6. van a hazaszeretnek gazdasági eleme, mely az egyént jól elfogott érdeke alapján kapcsolja a hazához.

önerdekből arra gondol az egyes, hogy a haza védelme alatt saját egyéni javát is biztosabban elérheti, használván az állam által nyújtott kultúrjavakat.

Az a tudat, hogy a haza sorsa a saját sorsunk is, úgy altruista, mint egoista szempontból egymáshoz közelebb

⁸⁸ Chamberlain, Joseph: Patriotism. (1897.) p. 11, 44, 49.

kapcsolja az egyeseket és a hazaszeretnek józan alapjául szolgál.

A hazaszeretet különböző korokban különbözőképpen nyilvánult meg.

Bakunin szerint a patriotizmus az állam vallása, mely a görög s római világban született meg, ahol nem is volt más vallás, mint az állam tisztelete.⁸⁹

A kereszténység a maga egyetemes egyenlőséget hirdető tanaival a hazaszeretet érzését elhomályosította. De csak egy időre, mert Aquinoi Szent Tamás már azt hirdette, hogy „Isten után az ember legtöbbel szüleinek és hazájának adósa.” Ami Istennel szemben a vallás, a szülőkkel szemben a hála, ugyanaz a hazával szemben a hazaszeretet.⁹⁰

A hazaszeretet fogalmi kidolgozása Angliában kezdődik, ahol a polgári szabadságok kiterjesztése vonta azt maga után. Angliában a haza fogalma a szabadság fogalmával folyik össze.⁹¹

Franciaországban a hazaszeretet, mint a polgári magatartás jellemvonása, a forradalom szülöttje, amennyiben 1789 után a patrióta szó közkedvelté lesz. S ezután a politikai közélet porondján csak hazafiak szerepelnek. Mindenki hazaszeretetével tündöklök, aki a gyakorlati politikában tényezőként lép fel. Ezzel megindul a hazaszeretet érzésének triviálissá tévése, ami az elméletben is visszatükröződik,

⁸⁹ *Bakounine*. Michael: Oeuvres. Federalisme, socialisme et anti-theologisme. (3. ed. 1900.) p. 207—233. — Le patriotisme physiologique ou natüree, p. 227.

⁹⁰ *Summa Theologiae*. 2. 2.

⁹¹ *Shaftesbury* 17t l-ben megjelent munkájában a patriotizmust szeretetnek minősíti a közösséghez és a nemzetbeli polgártársakhoz. *Characteristic of Men, manners, opinions, times etc.* Ed. by J. M. Robertson. (London: Richards 1900.) p. 244—249. — *Bolingbroke* szerint a patriotizmus az országnak a alá szolgálás, köteleesség. A patriotizmusnak alapvető nagy princípiumokon kell nyugodnia és a legnagyobb erények által kell fenntartva lennie. *Letters on the spirit of patriotism and on the idea of a patriot King.* (London 1736—38.) — *Knox* azt tartja, hogy rossz ember nem lehet patrióta és minden jó ember magában véve hazafi. A patriotizmus erkölcs. *Idea of a patriot. 1777.* (Essays, moral and literary. British Essayists. London, 1823. Vol. XXXV. p. 47.)

amennyiben a hazaszeretet érzését az emberiségre nézve veszedelmes érzésnek tüntetik fel.

Spencer a patriotizmust a nemzet számára annak tekinti, ami az egoizmus az egyén számára. A nemzeti egoizmus az egyéni egoizmusnak monstruma.⁹²

Majd *Ruskin* még élesebben a hazaszeretetet lehetetlen előítéletnek tartja, mely kiterjedt önzésen alapul.⁹³

Godard külön vizsgálat tárgyává téve a hazaszeretetnek erkölcsi tartalmát, azt jelentékenyen erkölcsi tartalom nélkülinek találta.¹⁴

A hazaszeretet visszafejlődés, mert kizárólagosság és elválasztó érzés, gátakat emel, s az emberiség egysége ellen irányul. Ellentétben áll az egyetemes emberi erkölccsel. Miatta nem bízunk egy nemzet sem a másokban, még a szövetségeseink sem.

Godard igazolja, hogy a patriotizmus a háborúk szülője, s a hazaszeretet sokszor a haza ellen irányul, kárára szolgál. A patriotizmus összeütközésben áll a kereszténységgel, elnyomja a szabad szót és gondolatot. Ezek ellen csak két jó tulajdonsága állapítható meg: a hazaszeretet oly érzelmeket is kelt, melyek a nemzet fenntartására, függetlenségének megóvására is szükségesek, s sokszor az erkölcsös önfeláldozás eseteivel kapcsolatos.

Amint azonban a hazaszeretet elfajul, a patriotizmusból *somnizmus* lesz, amely valóban veszedelmes és embertelen érzés.⁹⁵

⁹² *Spencer*, Herbert: The study of sociology. (10. ed.) p. 205.

⁹³ Patriotism« in „an absurd prejudice, founded on an extended selfishness”. — *Ruskin*: Letters addressed to a college friend. London Alien 1894. Letter VIII.

⁹⁴ *Godard*, j. G.: Patriotism and ethics. Cheaper issue. (London: Field, 1906.) p. 104, 215, 291, 293. 296.

⁹⁵ A sovinizmus elnevezés Franciaországban keletkezett, *Chauvin* Miklós káplár után, aki a Napóleoni háborúkban vitézül viselkedett, jól összelótték, még a homlokából is hiányzott egy rész. Vitézségéért díszkardot és vörös vállszalagot kapott, ami azonban korlátoltságát nem pótolta. Hazafias érzékeinek túlzása miatt állandóan gúny tárgya volt, míg a 1830-as években szinpadí figura lett belőle. A komikus *Chauvin* azonban fogalommal is vált.

Arra, hogy a hazaszeretet veszedelmes lehet az államra nézve már *Tocqueville* mutatott rá. „A hazaszeretet inkább nagy, de mulékony törekvésekben nyilvánul meg s nem szokott állandó törekvéseket szülni. Gyakran miután az államot veszély idején megmentette, pusztulni hagyja a békében.”⁹⁶

Wundi a hazaszeretet érzését összevetve a nemzeti érzéssel és vallási érzéssel a tudat szükének lélektani törvényét alkalmazza rájuk.⁹⁷ Amint ugyanis az egyik az említett érzések közül bizonyos erőre emelkedik, amellett a többi társas érzés nem juthat érvényesülésre. Egy erős érzés mind a többit elnyomja, így a vallási érzés túlsúlya a középkorban nem engedte a többi társas érzést feltörni. Viszont a világháború előtt a patriotizmus volt a legerősebb érzés, mely úgy a nemzeti mint a vallásos érzést háttérbe szorította.

3. Nemzeti érzés.

Míg a hazaszeretet egyénenként különbözőképen nyilvánuló érzés, melynek különböző alkatelemei az egyén jellemétől függenek, addig a nemzeti érzésnek az alapja az az emberösszesség, melyhez természet törvény erejénél fogva tartoznia kell az embernek. A nemzeti érzés együttérzést jelent egy néppel, az államot alkotó nemzettel.

A nemzeti érzés már az összszellem terméke. A nemzeti érzés nem egyénileg jön létre, hanem közületileg. Meg kell lennie a nemzetnek, az államnak, hogy nemzeti érzése lehessen az embernek. A nemzeti érzésben benne van mind az a sajátosság, jellegzetesség, mely az egyik nemzetet a másik nemzettől megkülönbözteti.

A nemzeti érzés az összetartás érzése a nyelv, közös lezármazás, faji azonosság, közös szokások alapján. Egy érzés, mely több vagy kevesebb tudatot jelent afelől, hogy az egyén önállósága, szabadsága, hatalma közvetlen viszonyban áll a nemzet létevel.

⁹⁶ *Tocqueville*: A demokrácia Amerikában. Ford. Fábíán Gábor (1841.) II. kötet. p. 106.

⁹⁷ *Wundt*: *Völkerpsychologie*. (II. Aufl.) Bd. I. 1. p. 7. — *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (5. Aufl.) III. p. 277.

Az a körülmény, hogy az egyén szabadsága és mozgási köre a nemzetétől függővé van téve, a nemzeti érzés mindig az áldozat érzése, alávetés a köznek, a köz fenntartásáért.

A nemzeti érzésnek rendkívüli segítője a nyelv. Azoknál, kik más nyelvet nem tudnak a legerősebb a nemzeti érzés.

A kultúra alacsonyabb fokán álló népeknél is fennáll a nemzeti érzés, mikor a népnek meg van a sajátos egyénisége. de tagjainak arról még nincs tudomásuk. A népi tagok előtt magától értetődő, hogy mindenki közülök egynek érzi magát az összességgel, ösztönszerűleg ismerik együvé tartozásukat. Az ilyen népeknél elementárisán tör ki az ellenkezés, ha népi érdekeiken sérelem esik, vagy ha az fenyegettetik.

A nemzeti érzés túlfinomodottsága áll előttünk a görögök, s rómaiaknál. Magától értetődő volt körükben, hogy aki nem hellén, az barbár; aki Rómán kívül kénytelen élni, az az élet-ről lemond.

A nemzeti érzésnek alapja az eredeti önfenntartási ösztön, mely egy nemzet körében, melynek tagjaként az egyén született, a legjobban van biztosítva. A nemzeti sajátosság és annak értékessége, valamint az önállóság, különösen a politikai önállóság mellett való kitartás alkotják a nemzeti érzés tartalmát.

A nemzeti érzés akkor jelentkezik, amikor az ember gondolkodva átérti helyzetét, vizsgáló eszével bíráló, megítélés tárgyává teszi a nemzeti létállapot körülményeit. Nem tudunk nemzstileg érezni anélkül, hogy ne adnók indokát, ne igazolnók önmagunk előtt az értékét nemzeti érzésünknek, s ne ismernők ennek jelentőségét. Tudnunk kell, hogy miért gondolkodunk nemzetileg. S ez áll a nemzet alsó rétegeibe tartozó egyének gondolatvilágára is.

A mai nemzeti államok alkotóinak gondolatvilága ilyen.

A nemzeti érzés és gondolatvilág minden nemzetnél más-képen alakul. Amint nincs két egyenlő jellegű egyén, úgy nincs két hasonló nemzet sem.

A nemzet jelleme megnyilatkozik tagjai viselkedésében, minden alkotásában, tudományában, művészetében, erkölcsében, gazdasági, politikai életében. A nemzeti sajátosság tudatában nyugszik az egyén saját értéktudata, ami a gyökere az egyén nemzeti érzésének.

4. Az állami érzés.

Az állami érzés az ugyanazon törvényeknek, hatóságoknak. jogvédelemnek való alávetés, ugyanazon intézményekben való részvétel, ugyanazon közigazgatás alá tartozás, ugyanazon jogok gyakorlásának tényéből folyó érzés. Általában véve az állami intézmények gyakorolnak itt hatást aszerint, amint az egyén az egyes intézményekbe beleütközik, arokat felhasználja, vagy azok által irányítatik. A különböző intézmények különböző befolyást gyakorolhatnak az egyénre, aszerint, amily érzékenyen találják őt.

Az intézmények ezen érzelmi hatásai rendszerint az egyéni szabadság korlátozásában jelentkeznek a valóságban. Ez a korlátozás azonban az állami érzést nem csökkenti, hanem még mélyíti.

Az állami érzés az uralom alatt való állás érzése az egyénben. Ha nem volna meg az egyénben a nemzeti érzés, xigy az állami lét szükségességét egyszerűen tagadhatná, csak azért, hogy az uralom alól mentesüljön. A nemzeti érzést azonban nem lehet tagadni, vagy állítani, mert ez az emberrel magával természeténél fogva van adva.

Az állam más értelemben adott, mint a nemzet. Az állam adva van. mert akarva van, mert az emberek akarták. A nemzet adva van anélkül, hogy az emberek akarták volna. Állam alkotható, nemzet nem. Az állam szükségessége hipotetikus lévén, léte ahhoz a feltételhez van kötve, hogy az illető nemzet szellemének és érdekének megfelelően van-e organizálva. Csakis amennyiben az állami organizáció így alakult ki. fogadtatik el az államiság gondolata a nemzettagok által, s alakul ki bennük az állami érzés.

A nemzeti államban az állami egység és nemzeti egység összefolynak. A nemzetiségi államban azonban az állami egység több nemzetiség előtt idegen szervezet kényszereként tűnik fel. mely ellentétben áll az illető nemzetiség adott faji sajátosságaival.

De a nemzetiségi államban is a vezető nemzet tagjainak állami érzése és a nemzetiségek állami érzése kell, hogy azonos legyen. Csak így képzelhető ugyanis együttmaradás. Ez azonban csak feltételesen van így. Minél kisebb mértékben

nyernek elismerést a nemzetiségekkel adott sajátos tulajdonságokból folyó követelmények, annál inkább fog a nemzeti-érzés az egységes állami érzés kialakulásának és érvényesülésének gátja lenni.

Az esetben, amikor az állami intézmények a nemzetiségek adott egyénisége szerint különbözőképpen vannak alakítva, akkor a nemzetiségi államban is egybeesik a nemzeti érzéssel az állami érzés, mint az egységes nemzeti államban, vagy az erős uralkodó nemzettel bíró államban.

5. A jogérzet.

Amennyiben az állami érzést az ugyanazon jogok gyakorlásából és az ugyanazon jogrendnek való alávetés tényéből folyó érzésnek tekintettük, úgy a jogérzet ennek az emberi jogi egymásra-vonatkozásnak tónusát, vagy a biztosított élvezet, illetve boldogság, vagy az okozott áldozat, illetve boldogtalanság érzelmét jelenti.

A jogérzetet különösképpen inkább az okozott boldogtalansági érzés-tónus váltja ki, mely mindenkor előtör, valahányszor az ember jogainak megsértését tapasztalja. A jogérzet azonban nem hátrány érzet. Nem áll meg *Binder* ama felfogása, hogy a jogsérelemmel kapcsolatos boldogtalanság-érzet túlsúlya miatt csak jogtalanságra reagáló érzet van.⁹⁹

Tisztábban nyilvánul meg a jogérzet harmadik személyek lelkivilágában, kik a közvetlenül jogsérelmet szenvedőkkel közelebbi viszonyban nincsenek, s csupán mérlegelés, bírálat útján alakul az ki bennük. A közvetlen sértett egyéni érdek nem hiányzik ily esetekben sem teljesen, mert a parallelitás tudata, hogy velem is megtörténhetik hasonló sérelem, fennáll és hat.

⁹⁸ A jogérzetünk akkor tör elő főképpen és a legnagyobb energiával, ha meglopnak, tulajdonunkat sértik, gyermekünkkel rosszul bánnak, pert veszünk, szerintünk igazságtalanul, ha kihagynak a választók jegyzékéből, ha megadott engedélyt megnyugtató indokolás nélkül visszavonnak stb.

Mіндеzen esetekben fennáll az érdeksérelem tudata s az önfenntartási, sőt az emelkedési ösztön játszanak nagy szerepet.

⁹⁹ *Binder* Rechtsphilosophie, p. 782.

Ez esetben a pusztá rokonérzettől különböztetendő meg a jogérzet.

A jog érvényesülése azután kimondottan boldogságérzetet kelt. De nem a formális jog érvényesülésére vonatkozik ez, hanem a jogban rejlő *igazság* érvényesülésére. Ennek megfelelően boldogtalanság érzetei támadhatnak akkor is, amikor a formális jognak kétségkívül elégtételt. Ilyenkor a törvényeket rosszaknak, hiányosaknak tartjuk.

Az igazságérzet túl emeli az egyént a jog előtt való meghajlason.

Azáltal, hogy elfogadjuk és mondjuk, hogy az ember jogérzete fellázad, hogy meg kell nyugtatni, hogy meghajlik valamely esetben, ebből az következik, hogy bizonyos jogi ösztön létezik, vagy hogy bizonyos jogeszmé él bennünk. Ez egyénenként különböző lehet, mint jellembe vágó tartós érzelem.

A jogérzetet, vagy a jogeszmét lehet az emberrel veleszületett képességnek tekinteni, mellyel a jog és a jogtalanság között különböztet, s ösztönszerűen, intuitive képes erre.

Laikusok a tételes jog ismerete nélkül is sokszor helyesen ítélnék. Ilyenkor pedig csak jogérzetükre támaszkodnak.

A természetes jogérzet megfelel mindig az igazságérzetnek.

Aristoteles szerint a jogérzet az, ami az embert az állattól lényegileg megkülönbözteti. A természetes instinctus, természetes ratio, természetes aequitas a jogérzet kifejezői a római jogban.¹⁰⁰

A természet-jogászat, amidőn az emberrel veleszületett jogokat állapított meg, akkor szükségképen elfogadta a jogérzetnek ösztönszerű érvényesülését is.

Egy különös, a jogra irányuló lelki képességnek a feltételezése az embernél, önkényes és legkevésbé sem természetes konstrukció.¹⁰¹

¹⁰⁰ *Ulpianus*. Digesta de justitia et jure. 1. 1. — *Cicero*. De finium bonorum et malorum. V. 23, 65.

¹⁰¹ *Rümelin*. Rechtegefühl und Rechtsbewusstsein. (1925.) p. 26.

Ugyanígy *Heinrich Maier*. Psychologie des emotionalen Denkens. (1908.) p. 731. — *Fr. Klein*. Psychologische Quellen des Rechtsgehorsams. p. 17. — *Riesler*. Rechtsgefühl. p. 33.

Ily képesség feltételezése elejét veszi minden tudományos kutatásnak. Azonkívül a jogi képességnek különös kiemelése az ember lelki életének tényezői közül, megbontja az ember lelki életének egységét. Ez a képessége az embernek éppen úgy van meg, mint a többi. Csak azokkal együtt létezik.

A jogérzettel rokon értelemben szokták használni a jogtudat, vagy jogi meggyőződés fogalmát.¹⁰²

A jogtudat azonban a jogérzettől a formulázási lehetőségben lényegesen különbözik. A jogérzet a jogot nem létesíti, hanem az öntudatot felébreszti, mint tisztázó folyamat s benne csak a képesség és készség nyilvánul meg a jogi rend alá való vetés tekintetében. A tudatban már ennek a megelőző folyamatnak az eredménye van meg.

A jogtudat fogalmában egy körülmény különösen előtérbe tolul, ami a jogérzet fogalmából hiányzik, s ez a *jog irányában való egyetemes tapasztalat* és az ezen alapuló nem

A természetjogászattal szemben állva, de mégis elfogadják a jogérzetet: *Kantorooicz*. Zur Lehre vom richtigen Recht, p. 23. — *Radbruch*. Grundzüge der Rechtsphilosophie p. 24. — *Somló*. Mafistábe und Bewertung des Rechts. Arch. i. Rechts- und Wirtschafts-Philosophie. Bd. 3. p. 308—22.

Az az értékelés, melyen a jog nyugszik, érzelmi értékelés. Ahol tételes jog nincs, ott még a jogérzet alapján lehet dönteni, — állítja Somló.

¹⁰³ Megkülönböztetésüket illetően *Kübl* (Rechtsgefühl. p. 15.) jogérzet alatt egyéni lelki állapotot, jogtudat alatt sok ember hasonló érzelmeiből fakadó lelki egységet ért. — *Riezler* (Rechtsgefühl p. 23.) szerint a jogérzetnél az emocionális lelki elemek, a jogtudatnál a kognitív lelki elemek vannak jelen. — *Heinrich Maier* (p. 129—T30.) a jogtudat fogalmát az érvényes pozitív jog ismerésére szorítja. Hasonlóképpen *Eugen Huber* (Recht- und Rechtsverwirklichung, p. 25, 27.), amidőn szembehelyezi a homályos, szétfolyó, esetről-esetre tapogatózó jogérzettel a határozott jogtudatot. *Max Rumelin* jogtudat alatt érti általában az összességét azoknak a jogi képzeteknek, melyek az öntudatban tanulás, vagy saját átélés folytán összegyülemlettek. (Rechtsgefühl und Rechtsbewusstsein. p. 20.)

Ez a tudat emberenként különböző terjedelmű, sőt ugyanannál az embernél is időnkint változik. Továbbá — korszakos megjelenésű. A primitív népek jogtudata más, mint a kultúremberé, a középkorié más, mint a moderné. (A középkori jogtudatról lásd *Fr. Kern*. Historische Zeitschrift. Bd. 120. p. 1.)

egyénilig, hanem közvetlenül létrejött összszézet, *közszézet* a jogról.

A néplélek mythikus megnyilatkozása van a jogtudatban jelen. A jogtudatban benne van az életviszonyok rendezésének a néplélekből fakadó módja.

Így jutunk el a természetes jogtudathoz, ami már rokon a társas öntudattal.

A jogérzetben, éppen jogtudatot alakítani tudó erejénél fogva, a következő elemek különböztethetők meg:

1. Érzet az iránt, hogy mi a jog. (Sensus juridicus.)
2. Érzet az iránt, hogy mi legyen a jog, (Jogi ideál keresés.)
3. Érzet az iránt, hogy csak a jognak megfelelő történhessék. (Engedelmesség a jogrendszernek.)¹⁰³

¹⁰³ Így Riezler. Rechtsgefühl. p. 7.

VII. FEJEZET.

Társadalmi mozgató erők.

Az egyén társas természetének azokat az alkotó elemeit, melyek sem nem ösztönök, sem értelmi lelkiadottságok, sem nem érzelmek, hanem az embernek kigondoló, mérlegelő képességei, melyekkel az emberi együttélést alakítani, módosítani képes, tekintjük társadalmi mozgató erőknek. Ezekben az erőkben az ösztönszerű, az értelmi és az érzelmi elem egyformán érvényesül.

Az embernek e képességei az önérdékben, az alattvalói engedelmesség készségben, a tekintélyben, a jog- és igazságérzet által a közvéleményt és közakaratot alakítani tudó képességben nyilvánulnak meg.

Vannak az egyénen kívül álló társadalmi mozgató erők is, melyek mint társadalmi vezető eszmék jelentkeznek. Követésük, vagy az elérésükre való törekvés, ugyancsak folytonos mozgásban tartja a társadalmat.

A társadalmi mozgatóerők és a társadalmi irányeszmék között az a különbség, hogy a mozgatóerők magában az egyénben vannak meg, míg az irányeszmék az egyén által kitzűzettek, illetve számára adottak.

22. §. Az érdek és a szolidaritás.

Az érdek az egyénnek az a törekvése, hogy magát az együttélésben v. fenntartsa. 2. helyzetét javítsa. 3. egyéniségét mindjobban érvényre juttassa, hogy tekintélyesebb, hatalmasabb, gazdagabb legyen.

Az érdek egyúttal viszony is. melyben az egyén más emberekkel állhat. De ebben a viszonyban az egyén a központ és a cél. a többi ember az ő számára csak eszköz, kiknek

segítségével egyéniségét fenntartja és biztosítja. Szerencse, hogy ebben a tekintetben kölcsönösség van az emberek között. Nemcsak a munkaadóra nézve eszköz a munkás, akinek segítségével gazdagodását biztosítja, hanem a munkásra nézve is eszköz a munkaadó, mert az adja meg számára a kenyérkereset lehetőségét.

Az érdek nemcsak az egyes emberre vonatkozatható, hanem a nemzetekre is. Valamely nemzet érdeke annyit jelent, hogy ne váljék egy ember, egy család, egy társadalmi osztály, vagy egy felekezet eszközévé, de éppenúgy a többi nemzetek eszközévé sem, hanem mindezeket használja fel a maga céljainak elérésére.

Éppen így szólhatunk erkölcsi érdekről is, vallási érdekről, tudományi érdekről, művészeti érdekről, amidőn arra vagyunk tekintettel, hogy az erkölcsnek, a váltásnak, a tudománynak, a művészetnek, az emberi élet e különös jelenségeinek az élet többi tényezőivel szemben, hogyan biztosítható a fennállása.

Az érdek alanya lehet, tehát az egyén, a nemzet és egyes életcélok. Nem kell az érdeket csupán az egyénre szorítani. Az egyéni érdek és a nemzeti' érdek, valamint az egyes életcélok érdekei között kapcsolat van, mely nem engedi meg csak az egyik érdekeinek túltengését. Együtt képezik a mozgatóerőket a társas együttélésben.

Ha csak az egyéni érdek érvényesülne, akkor az emberi együttélésnek fel kellene bomlania.

Az egyént azonban jól felfogott érdeke elvezeti a meghajlásra mások előtt, az önfeláldozásra az összességért és a kényszernek elfogadására az állam részéről. Az emberek erre azért hajlanak, mert különböző tehetséggel bírnak, életviszonyaik is különbözőek, mert a társadalom erősebbekből és gyengébbekből áll.

Ez a jól felfogott érdek azonban magában nem elég. Érvényesülnie kell az önérdekkel szemben a felebarát, az *alter homo*, szeretetének is.

A jól felfogott érdek állapotában is képes az ember felebarátjának javára lenni, de ezt azért teszi, hogy jó híre legyen, hogy dicsérjék. A felebaráti szeretet állapotában úgy

vagyunk embertársaink javára, hogy ezt önzetlenül tesszük, akkor is segítünk, ha ehhez semmi érdek sem fűz, sőt ha érdekeink ellen való.

Ha azonban ez így van, felmerül a kérdés, miért nem rendeződik a társadalmi együttélés a felebaráti szeretet szerint? Erre vonatkozólag két kísérlet történt. A *szocializmus* programjának sarkpontja az egyéni érdek megsemmisítése, hogy senki se haladja túl a másikat, hogy senkinek se legyen vagyona. Ennek helyébe a karitatív elv kerüljön, mely szerint a társadalom minden tagja együtt képezzen olyan egészet, melyben mindenkinek egyformán biztosítva van a jóléte. *Comte* Ágoston rendszere, a pozitívizmus, szintén kiirtani kívánja az egyéni önzést s helyébe teszi az altruizmust. Eszerint az egyénnek nincs létjoga, mert az egyes ember csak azért van, hogy a másik embernek a boldogulásán fáradozzon. Az embernek az évezredek óta élő emberiségi szellemnek, — *Grand Etre*, — kell szolgálnia.

Nem fogadható el azonban sem a szocializmus programja sem a pozitívizmus vallása, mert az ember két világnak az alkotórésze: a véges világnak, de a végtelen világnak is. Az ember véges természetén nyugszik az önzés, az ember külön létének fenntartására való törekvés, — az ember természetének a végtelennel való kapcsolatán nyugszik a felebaráti szeretet, mely az embert arra kötelezi, hogy ne csak külön létét akarja fenntartani, hanem más embertársáért is önzetlenül! tudjon közreműködni.

Az emberi életben úgy az érdek, mint a felebaráti szeretet érvényesülésére egyformán szükség van.

Az érdek éppen önző tartalma miatt egyúttal az egyén haladásának, fejlődésének is előmozdítója és ezért nem ítélendő kiirtásra az emberi lélekből. Az elmékedésnek inkább arra kell irányulnia, hogy az egyéni érdek mellett hogyan erősödjék az emberben a felebaráti szeretet.

A felebaráti szeretetre egyedül szintén nem lehet emberi életet alapítani. A szeretet az emberek között lehetővé teszi az együttműködést, de nem biztosítja a haladást. Ezért még a krisztusi tanítás sem állítja parancsként a felebaráti szeretetet, hanem csak tanácsként.

Az egyéni érdek és felebaráti szeretet kiegyeztetésére

nézve Comte Ágoston felállította a szolidaritás elméletét. Szerinte a szolidaritás abban áll, hogy az emberek magukat kölcsönösen felelősnek tekintik.¹ Ez a felelősség csak úgy állhat be, ha az ember érdekei mellett kötelességek alanya is.

A szolidaritás elméletét *Bourgeois* modernizálta. Abból indul ki, hogy a társadalomba máj· számtalan kötelességgel terhelve születünk, s mindenkinek lelkiismeretében van letéve már, hogy kötelességének eleget tegyen. A kötelesség szó még az alkotmányokban is előfordul: pl. az 1793-i francia alkotmány mint „szent kötelességről” „*dette sacrée*” beszél a szegény segélyezésről. A nemesség, a gazdagság is kötelez.

Olyanok ezek a kötelességek, mint a szerződésen kívüli kötelmek, vagy az akaratlan károkozásból származó kötelezettségek. Külön megegyezés nélkül keletkeznek, s mégis érvényesek.

Bourgeois a szolidaritás metafizikai fogalmának jogi tartalmat adott, mikor azt quasi contractusnak jelentette ki. A társadalmi élet számtalan ily quasi contractusból áll. Nem mint *Rousseau* mondotta szerződésből, hanem a szerződésen kívüli kötelezésből, s ezeknek a felek tudatos megegyezése nélküli kötelmeknek ugyanolyanok a hatásai, mint a valóságos szerződésnek.²

A szolidaritás fogalmát kiegészíthetjük még oly értelemben is, hogy az ember társas kötelességének a tárgyát is megjelöljük.

A szolidaritás kölcsönös segítség egymáson, melyen a nemzeti egység erkölcsi tartalma alapszik. *A szolidaritás tudata annak, hogy az egyéni sorsok, célok, sikerek, az egész egyéni élet szorosan összefügg a nemzet sorsával, hogy Ái egyéni életkörülmények és a nemzet mindenkori helyzete szoros viszonyban vannak egymással.* A szolidaritás helyes fogalma az egyén határozott akarata feltétel nélkül a nemzet rendelkezésére állani. ha az összérdek, a nemzet java így kívánja.

A nemzet életében nyilvánul meg a szolidaritás a legtiszt-

¹ Comte, August. *Traité de politique positive*. Vol. II. p. 336.

² *Bourgeois*: *La solidarité*. *Essai d'une Philosophie de la solidarité*. 1902.

tábban, s egy szent célnak, a nemzet fenntartása érdekének felel meg az egyén szempontjából.

23. §. Az engedelmisség.

Míg az érdek az egyén önállóságát, szabadságát jelentő mozgató erő a társas együttélésben, mely a felebaráti szeretet által megnemesbbül. addig az engedelmisség az egyénnek a felebaráti szereteten túli képességét jelenti a társas együttélés fenntartására.

Szandiner Pál mélyreható tanulmány alapján az engedelmisségről azt a definíciót adta, hogy „az engedelmisség oly cselekvés, melynek létrejövetele és egy a cselekvőtől külön akarata között kauzális összefüggés van és pedig annál-fogva, mert ez a másik lény. bizonyos általa bírt, de a cselekvő által ugyanakkor nem bírt kvalitás. — erő-hatalom révén, — mint fölérendelt fél képes a cselekvőnek, mint saját alárendeltséget felismerő alanynak, értelmén át akarására, cselekvésére motiválólólag hatni.”³

Az etikában az engedelmisséget visszavezetik egy parancs észszerűségének belátására, az erkölcsi normában rejlő tekintély iránti tiszteletre, a büntetéstől való félelemre, esetleg az engedelmes magatartásért való jutalmazásra.

A jogbölcseletiben az engedelmisség kérdése a jogi kötelességekkel van kapcsolatban és az állami akarat előtt való meghajlást jelent.

A politikában az engedelmisség a tekintély problémájával áll viszonyban.

Mindazok az okok. melyek az embert engedelmisségre készítetik végelemzésben az egyén gyengébségének, alárendeltségének tudatára vezethetők vissza, mint indító okra.

Bryce az engedelmisség alapjául a félelmet, a belenyugvást, nemtörődömséget (*indolencia*), a rokonszenvet (szimpátia), a meghajlást (deferentia) hozza fel.⁴ Kimutatja azt is, hogy az engedelmisségben a félelemből és belátásból való cse-

³ *Szandiner Pál. Az alattvalói engedelmisség. (1913.) p. 27—28.*

⁴ *Bryce. Studies in history and jurisprudence. (1901.) Vol. II. p. 463.. 467.*

lekvések száma sokkal kisebb, mint az indolenciából tetteké, sőt még a deferenciából, vagy szimpátiából tetteknél is.⁵

Kevesen vannak az emberek között, akik eszök szerint indulnak, ehelyett a legtöbb embernél az indolencia áll első helyen.

A társas együttélésben azonban az engedelmesség nem csupán ilyen vakon következik be. Ha van szervezet, mely hatalommal rendelkező, parancsoló, mint az állam, melynek akarata törvény, úgy a törvényeknek való engedelmesség nem alapul indolencián, mert az állami tagság az egyént köteleiségek alanyává teszi. Az elmélet itt annyira megy, miszerint van olyan irányzat, amely azt tartja, hogy amikor az állam alattvalója az állami akaratnak engedelmeskedik, épúgy az állam akaratát hajtja végre s valósítja, mint az államszervek mikor valamely államcél valósításában az állam akarata szerint eljárnak. Az alattvalói engedelmesség sem egyéb a jog alkalmazásánál az alattvalók minden oly tervbevett tényének kivételében, amelyre nézve valaminő állami szabályozás fennáll, amint az állam végrehajtó orgánumai is az állami akaratot alkalmazzák a kítűzött állami célok mikénti megvalósításában.⁶

Azáltal, hogy az állam akaratának való engedelmesség az egyéni akarat feltétlen megkötöttségét jelenti, az állam iránti engedelmességből kötelesség válik.

Az akarat megkötöttsége azonban csak önmegkötés útján, szabadon következhetik be. Így tulajdonképpen nem azok a faktorok kötelezik az egyént valamire, akiktől a megkötést célzó akarat kiindul, hanem maga az egyén a kötelező fél. A kötelesség létrejövételénél azonban ha mindenkor szükség van is az egyén akaratára, ez ahhoz egymaga még nem elég-séges. Mindaddig ugyanis, amíg reá egy másik akarat ki nem hat, föl sem merül a lehetősége annak, hogy az egyén vele szemben, akaratát valamire lekösse, vagy ne kösse. Ha tehát ilykép az egyéni akarat a kötelesség létrejövételének mindenkor egyik és mindenféle kötelességre vonatkozólag azonos természetű tényezője is, ebből nem következik, hogy azok a

⁵ Bryce, u. o. II. 473.

⁶ Szandtner i. m. p. 205.

megkötöttségek, melyek ennek az azonos tényezőnek közreműködésével létrejönnek, másik tényezőjüknek, a ható idegen akaratnak, a tekintélynek szempontjából se különbözhetnének.⁷

Engedelmisség, mint akaratmegkötés, csak olyan parancsral szemben lehetséges, melynek követésével az egyén erkölcsi felfogásán nem esik csorba. Ha ellenkező parancs áll előttünk, az az előtt való meghajlás nem engedelmisség, hanem a kényszerhelyzetből folyó megadás, passzív alkalmazkodás, vagy éppen alacsony motívumokon alapuló meghunyászkodás.

24. §. A tekintély.

Az engedelmisség, mint társadalmi mozgató erő tulajdonképen egy másik erőtényezőtől függ, melynek az ember engedelmeskedik.

Amennyiben a tekintély hatalomban nyilvánul meg, úgy lehet fizikai erón nyugvó, gazdagságon, vagyonon nyugvó és szellemi alapon nyugvó. Az erősebbnek, a gazdagabbnak, az okosabbnak mindig tekintélye volt a társadalomban. Az előttük való meghajlás azonban esetleges az egyén részéről. A tekintély foka mindig az engedelmeskedők számától függ. Mondhatni az egyéni tekintély alá van rendelve az elfogadás feltételének. Az egyéni tekintély és az engedelmisség közötti viszonyban az engedelmisség a fontosabb.

Más a helyzet, hogyha a tekintély összakaraton nyugszik. Ez esetben a tekintély független lehet egyes egyének engedelmisségétől. A tekintély összakaraton nyugodva állandó, tartós, biztos jellegű, s az összakaraton minden erejével is rendelkezik. v főerő a sok akarat megegyezésében van, mellyel szemben az egyes egyén magára marad s ezért inkább ő is az engedelmeskedők közé szegül.

Az összakaraton való engedelmeskedés esetében is érvényesül azonban *Höffding* tétele, mely szerint, hogyha áll az, hogy az ember csak lelkiismerete által, javának szabad fel-

⁷ *Kehen*, Hans. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, p. 320.

ismerése által határozhat, úgy a lelkiismeret a legnagyobb tekintély az egyén előtt és semmi egyébnek alárendelve nincsen.⁸

Az egyéni lelkiismeretnek mint tekintélynek az elfogadása, tulajdonképpen a tekintély megítélését jelenti az egyén által.

Plató megállapította már, hogy az engedelmességnél köibe játszik az engedelmeskedő belátása, hogy a lelkiismeretnek megfelelően cselekszik-e, ha a tekintély előtt meghajlik. Másrészt az engedelmisség az egyén erkölcsileg helyes akarat-elhatározásán nyugszik, ami akkor áll elő, amikor az egyén lelkiismerete az engedelmisséget kötelességszerűként, becsület-érzésének megfelelőként, általánosan erkölcsösként ítéli meg.

A tekintélynek e klasszikus felfogás szerint ugyancsak az erkölcs követelményeinek megfelelően kell kialakulni, mert csak ez esetben fogadtatik el az egyén előtti legfőbb tekintély, saját lelkiismerete által.

A tekintély viselői lehetnek egyének, vagy összakarati elfogadásban gyökerező tekintélyek. Az utóbbiak intézmények, melyek mindig megszemélyesítve jelentkeznek, tekintélyi szimbólumokként, így az összakaraton nyugvó tekintélyek pld. a biblia. Solon 10 törvénye, Sulla 12 táblája, a zsinati határozatok, az állami alkotmányok, a törvények stb.

A törvények, mint tekintélyek, lehetnek 1. természet-törvények, melyeknek alá kell vetnie magát az embernek; 2. erkölcsi törvények, melyeknek szintén feltétlenül alá veheti magát az egyén; 3. cél-törvények, melyek a törvényhozók tekintélyén nyugszanak. Ezeknek az egyén csak feltételesen veti alá magát, mert lelkiismerete a szűrő, mely engedelmesgre készíti, vagy ellenállásra.

Sokrates halála a társadalomban megnyilvánuló összakarati iránti tekintély előtt való meghajlás klasszikus példaképe.

A középkorban tekintélye volt mindannak, amivel szemben a kereszténység az örömmel való engedelmisség kívánalmával lépett fel.

Az újkorban indul meg a küzdelem a magától értetődő,

⁸ *Höfding*. Grundlagen der humanen Ethik, p. 64.

s örömmel tett engedelmesség ellen, az egyéni szabadság védelmével főképp az akarat-, gondolat- és vallásszabadság jegyében.

Ekkor fogadtatik el az a nézet, hogy a tekintély nem létezik, mint egy különös általános princípium, hanem csak mint az egyes szabad egyének lelkiismerete által elismert.

A tekintély és engedelmesség problémája egyébként a legelsőek közé tartozott, melyekkel a bölcsélet foglalkozott.

Sokrates beszélgetését Aristipossal az engedelmességről Xenophon jegyezte fel. Ebben a beszélgetésben *Sokrates* a tekintély viselőinek egész sorát különbözteti meg. Ezeket csoportosítva a következő képet adjuk:

1. Társadalmi tekintélyek. 1. A felsőbbség általában az éhe helyezettek, vezetők; 2. az uralkodó, a király; 3. a hadvezérek.

II. Az ethikai viselői a hatalomnak lehetnek, a) konkrét hatalmak, b), elvont ethikai princípiumok, c) logikai tekintélyek.

a) A konkrét hatalmak a következők: 1. Az istenség; 2. az orákulum; 3. a daimonion, lelkiismeret; 4. a szülők; 5. öregebbek általában; 6. a törvények; 7. a törvényesen tett eskü.

b) Absztrakt ethikai tekintélyek: 1. becsület; 2. szorgalmasság; 3. tökéletesség; 4. a szép és jó önmagában.

c) Logikai tekintélyek: 1. szakértelem; 2. tudás, jobban tudás, főképp bölcsesség; 3. tapasztalat eredményeinek belátása; 4. tanítás; 5. az orakulumi jóslat valósága és az ebből folyó hit, vagy emberi értelem alávetése az isteni tudásnak; 6. példaadás.

A tekintély, mint eredmény Sokrates szerint nem csupán engedelmességből áll elő, hanem bizalomból, figyelmességből, tiszteletből, csodálatból, hitből, jöttevésből.

Sokrates ősi magyarázata a tekintélyről ma sem túlhaladott. Amit a legújabbban végzett kutatások erre nézve nyújtanak, nem lehet haladásnak tekinteni. *Bryce* és *Ludwig Stein* felfogása, hogy a tekintély elfogadása az ember lustaságából, indolenciájából (*Trägheitsbedürfniss*) és a másokra való támaszkodás szükségletéből (*Anlehnungsbedürfniss*)

ered, nem megnyugtató magyarázatok.¹¹ *Tuka* Béla magyarázata helyesebb, amikor abból a tételből indul ki, hogy a tekintély az emberek felett mindig irányítást és vezetést jelent.¹² Az emberek irányítására pedig egy belső szellemi és egy külső fizikai erő szolgál: a tekintély és a kényszer. Minden hatalom, uralom e két véges és végtelen, fizikai és pszichikai elemből áll. Úgy a tekintély, mint a kényszer magában is bír léttel, de a tekintély hatalmi erő nélkül huzamosabb ideig csak a belső, morális szabadságot irányíthatja, — a kényszer pedig a tekintély tiszteletének erkölcsi eleme nélkül elviselhetetlen erőszakká lesz.

Tuka elismeri az engedelmességnek a tekintély megítéléséből való származását. A tekintély előtt való meghajlás azonban erkölcsi elem nélkül, a tekintélyt magát durva, ember-telen kényszerhatalomként jeleníti meg az ember előtt. Ha pedig a tekintély puszta erőszak és kényszer, úgy a szabadság az emberi együttélésben kizárt és felesleges volna.

Az az állítás, hogy a külső kényszerítő momentum éppen olyan hatásos volna, mint a belső, mert mind a kettőnek, mint tett, az engedelmesség felel meg, nem állja meg a helyét, — mert a külső kényszerrel ható tekintélynek csak addig engedelmeskedik az ember, míg azt lelkiismeretével összeegyeztetheti. A külső kényszerítő momentum csak akkor lesz hatásos, ha egyúttal megfelel az erkölcs követelményeinek.

Az ókori ember alávetette magát rezignáltan az isteneknek, a normáknak, párkáknak, a fátumnak, mint az első keresztény az egy igaz Istennek. — addig az újkor embere, nem rezignációból, hanem szabad akaratból, a tekintély megítéléséből veti alá magát annak. Ha pedig az egyén szabad akaratból engedelmeskedik, akkor önmaga köti meg akaratát, tehát szabad marad akkor is, ha elismeri a tekintélyt maga felett és engedelmeskedik annak. Ez a körülmény azonban szoros kapcsolatban áll a tekintélynek magának erkölcsi mivoltával.

¹¹ *Stein*, Ludwig. *Autorität, ihr Ursprung, ihre Begründung, und ihre Grenzen*. Schmollers Jahrbuch. 1902. 26. Jg. Bd. II. p. 1.

¹² *Tuka* Béla. *A szabadság*, p. 308—309.

VIII. FEJEZET.

A társadalmi irányeszmék.

Az embert nem csupán ösztönei, érzései, ismeretei, akaratára és képességei vezetik és irányítják az életben, hanem *eszmék* is. Az ember nemcsak élni akar a saját felfogása szerint, hanem élete színvonalat emelni is kívánja. Az egyénre nézve úgy saját magának, mint fájának fennmaradása csak akkor kívánatos, ha léte nem csupán természetes lét. tengődés. hanem értékes lét. Hogy ezt elérhesse az ember, önmagával is harcba száll. Nélkülözésre, szenvedésre kész. Amint *Concha* megállapítja: „Az ember élete ott kezdődik, ahol a bensejében érzett végtelenséget, szellemisséget kifejezteni s a véges természet fölött uralkodóvá tenni megkísérli.”¹

Általában amit eszmének nevezünk az nem egyéb, mint ismereteink olyan összefoglalása, érzelmeink olyan egységes irányba terelődése, mely szerint akaratunkat úgy alakítjuk és úgy cselekszünk, mintha az eszme számunkra törvény volna.

Azokat az eszméket, melyek követése az emberek számára méltóbb, emberibb, magasabb lét lehetőségét tartalmazza, nevezzük társadalmi irányeszméknek.

A társadalmi irányeszmék által az ember ösztönei korlátok közé szorulnak, érzelmei határozott tartalmat kapnak, ismeretei határozott módon rendeztetnek s az eszmék akaratának vezérfonalul szolgálnak.

Az ember elsősorban jóra törekszik, azután mindenek felett *szabad* akar lenni, önrendelkezéssel, öncélkitűzéssel bíró lény, s mind ezekhez kellő hatalommal felruházott. Minthogy azonban hatalom tekintetében az emberek között

¹ *Concha* Győző: Politika. (2. kiad. 1907.) I. köt. p. 32.

különbség van, hogy mégis mindenki szabad lehessen, merült fel a társadalmi fejlődés folyamán az *egyenlőség* eszméje. Ennek biztosítására a *jog* eszméje szolgált. Ezáltal pedig eljut az ember a lényegének leginkább megfelelő eszméhez, az *igazság* eszméjéhez, mely mint társadalmi irányeszme csak az emberi szabadság és egyenlőség és a jog alapján érthető meg.

A társadalmi irányeszmeiken kívül két társadalmat rendező elv hatálya alatt is él az ember. Ezek a konzervatív és liberális elv, melyektől az együttélő embercsoport miként való szervezése függ.

A jónak, szabadságnak, egyenlőségnek, jognak, igazságnak eszméi érvényesülésre jutva együttesen *az ember eszméjét* teszik ki. De külön-külön is mindegyik irányeszmeben bennefoglaltatik az ember eszméje. Az irányeszme érvényesülése által emelkedik fel az ember a végesség fölé és küzdi le természetes hajlamait. Az ember végtelen szellemisége nyilvánul meg ezekben az eszmékben és általuk bontakozik ki az embernek Isten képmására való teremtettsége.

25. §. A jó.

Mindaz ami előmozdítja az ember számára, hogy eszméjének megfelelő helyzetbe jusson, azaz hogy a véges természet fölé emelkedjék, jó. Szoros értelemben a jót másban nem találjuk, mint abban, hogy az ember ember lehessen.

A jó maga lehet az egyes ember java, de lehet az összeség java. s ekkor mint közös jó, átlagos jó és általános jó szerepel.

Egyéni jó az, ami csak az egyes ember javára szolgál. Feloszlik *gazdasági javakra*, melyek az egyén fizikai létével kapcsolatosak, *szellemi javakra*, melyek az ember szellemi szükségleteinek kielégítésével kapcsolatosak, végül *társadalmi javakra*, melyek az egyénnek a társadalomban való elhelyezkedését jelentik és az egyén hatalomhoz jutásával kapcsolatosak.

Mínt hogy az emberek társas életet élnek, melyben minden egyes ember a másikkal szemben a saját javát akarja

megvalósítani, ennél fogva kevés olyan jó van, mely minden egyes embernek egyformán javára szolgálna. Az egyéni jó és a közjó között ezért helyet foglal az *átlagos jó*, mely az ellentétes egyéni érdekek kiegyenlítéséből áll elő.

Közjó, mint minden együttélő közös java. elvileg csak az életfenntartására vonatkozóan van meg az emberek között. Hogy járványos betegségek ne pusztítsanak, azért ha az ember érdekeivel ellenkező intézkedések történnek is, a védekezés mégis közjó, mert abba az emberek mindannyian megegyeznek. Az ellenben, hogy a védvámok érvényesüljenek, nem lehet közös jó, mert a fogyasztók nem fognak abba belemenni. Az csak mint átlagos jó jelentkezik a fogyasztók és termelők kiegyezkedése formájában.

Van azonban a jónak még egy negyedik formája is, melyet *általános jónak* nevezhetünk. Ez abban áll, hogy azok is elfogadják jöként, akiknek egyébként terhes annak a megtartása. A szegények, nyomorultak, elaggottak támogatása olyan jó, mely teherrel is jár, de azért mindenki elfogadja, hogy jótéteményt gyakorolni kell még áldozatok árán is. Az általános jó nem szolgál minden ember közös javára, hanem csak egyesekére, vagy az egész közület javára, mely mint az egyesektől különböző egység jelentkezik és tart igényt a maga külön javára. Ha egy nemzetet egy másik megalázni akar, akkor ennek a nemzetnek a javáért a polgárok minden áldozat meghozatalára, még életük feláldozására is képesek, holott ez nem áll külön-külön egyiköknek sem érdekében.

A közjó minden egyes ember java egyformán. Általa az összesség is tökéletesedik, nemcsak az egyes. Az általános jó egyenesen a köznek a java, abban az egyénnek java csak úgy jelentkezik, hogy a közösség maga boldogul. Az általános jó olyan jó, mely áldozatok hozatalával jár. Csakis így válhatik érthetővé, hogy az egyén nem tud elszakadni bizonyos közülettől, a családjától, a nemzetétől, sőt ezek javáért áldozatokat tud hozni, mert azt helyesnek tartja.

Az általános jó az, amely társadalmi irányeszmeként leginkább hat.

26. §. A szabadság.

A szabadság elválaszthatatlan minden lény, sőt dolog fogalmától, mert *minden a földön, ami fogalmával megegyező állapotban van szabadnak nevezhető*. Ha a szikla fogalma az, hogy az ég felé meredjen, úgy szabad mindaddig, míg nem törik kockává: ha az erdő fogalma az, hogy fái növekedjenek, lombosodjanak, úgy szabad mindaddig, míg nem irtják s a fákat lombjuktól meg nem fosztják: ha a patak fogalma az, hogy csörgedezzen lefelé a völgybe, úgy mindaddig szabad, míg gátat nem állítanak elébe; ha a madár fogalma az, hogy szabadon szelje a levegőt, úgy addig szabad, míg nem zárják kalitkába, — és így tovább. Az emberre is vonatkoztatható a szabadságnak ez a neme. Az ember is akkor szabad, ha fogalmával megegyező állapotban van. Az emberre nézve azonban eltérések vannak a fogalma körül. Ha azt *Darwin* értelmezésében vesszük, úgy az ember a legmagasabb fokú állat, melynek fogalmához az tartozik, hogy azt tegye, amire ösztönei viszik. Eszerint tehát az ember akkor lenne szabad, ha úgy él, mint az állat.

Míg a *természetes szabadság* helyesen vonatkoztatható és illik is minden lényre és dologra a földön, addig az emberre *nem*, mert az ember éppen ellenkezőleg *akkor tekinthető szabadnak, hogyha le tudja küzdeni természetes ösztöneit és felül tud emelkedni a természetten*. Az embernek ugyanis nemesebb fogalma is van, mint a Darwin által adott. Az ember Isten képére és hasonlatosságára teremtett lény, kinek fogalmában benne van az ég felé nézés, a felfelé törés, a haladás, a megneemesbbülés. mind méltóbbá válás a Teremtőhöz. Ilyen értelemben *az ember éppen akkor lesz szabad, ha le tudja küzdeni azokat a korlátokat, melyek közé természetes állati lényé szorítja és végtelen szellemisége létre jöhet*.

Az ember természetes szabadsága helyesen azt jelenti, hogy az ember nem rabja saját természetes ösztön-életének és a körülötte levő természetes világnak, hanem hogy öntevékenységgel, önelhatározó erővel bír, uralkodni képes önmaga felett, végül, hogy nincs alávetve embertársai kényének. Az ember fogalmának ez az állapot felel meg mint szabadság.

Az ember természetes szabadsága először uralmat, ha-

talmat jelent önmaga felett, másodsor minden embernek önmagának kell leküzdenie természetes ösztöneit, lealacsonyító vágyait, tehát ez a hatalom öntudatosan gyakoroltatik, harmadszor szükséges, hogy ez a hatalom az ember eszméjének megvalósítására fordíttassék. A szabadság végül mint uralom és hatalom önmagunk felett csak úgy érvényesülhet, ha az egyén számára biztosítva is van a hatalom, uralom ilyenét gyakorlása. Ebből a szempontból a szabadság eszméje kihat a társadalmi együttélés belső rendjére is. Ha a szabadság az ember fogalmának egyenletes, minden oldalú kielégítését jelenti, úgy az csak azáltal történhetik meg, ha az embernek módja is van, lehetővé van téve számára, hogy legelemibb szükségleteit és legmagasabb erkölcsi, vallási, tudományos igényeit egyformán kielégítheti. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az egyén ne legyen alávetve embertársai kényének, akkor ez csak úgy történhetik, hogy maga felett szabadon elismert hatalmat fogad el, mely mindkét esetben módot ad az embernek a fogalmának megfelelő életre s ezzel a szabadság érvényesülésére.

Ha az ember lényegét a természet fölé való emelkedésben, önuralomban és maga felett szabadon elismert hatalomban látjuk, úgy e fogalomnak megfelelő állapotát az államban éri el. Ily értelemben a szabadság fogalma egybeesik az ember államban való életének fogalmával.

Az egyénnek az államban való élete azonban külső korlátok között lefolyó élet. úgy hogy nagy ellentmondás mutatkozik a szabadság és az állam összekapcsolásában. Ez az ellentét azonban megoldódik, amint az államban rejlő uralmat és hatalmat az egyén felett, az egyén által elfogadottnak tekintjük. Az egyén az államban úgy helyezkedik el a szabadság eszméje szerint, mint önfelismerte és önmeghatározta korlátok között.

Míg az egyén uralma és hatalma önmaga felett adja a *természetes szabadság* fogalmát, addig az egyénnek önfelismerte „és önmeghatározta korlátok” Ezek való önkéntes elhelyezkedése, mely az államban következik be, adja az *egyéni szabadság* fogalmát.

Az egyéni szabadságot az államban éri el az ember, ahol, ha az állam által szokott korlátokat nem is fogadja el önként,

vagy nem vesz részt azok megalkotásában, mégis a törvények követése által, esetleg kényszer hatása alatt is, de eszméjének megfelelő élet-színvonalat ér el. Ha az ember természetes szabadsága érvényesül, azaz, önuralomra, önmaga felett való hatalomra képes, úgy az állami életben eléje szabott korlátokat könnyen elfogadhatja és kényszer nélkül is magáévá teheti. Az állami életben az egyén által önként elfogadott korlátozások egyúttal az egyén védelmét is szolgálják, az egyén támogatását is jelentik az összesség által, amennyiben az egyén akaratának embertársaival szemben való érvényre juttatását elősegítik.

Az államnak az egyén szabadságát biztosító hivatása lehetővé teszi, hogy különböztessünk a szabadság tárgya és forrása tekintetében.

A szabadság tárgyi értelemben lehet az embernek belső lelki világára vonatkozó szabadság, melyet *morális, vagy belső szabadságnak* nevezünk, lehet külső dolgokra vonatkozó szabadság, melyet *jogi szabadságnak* nevezünk, végül lehet embertársaink fölött való uralomra, vagy más emberek hatalma alól való mentességre vonatkozó szabadság, melyet *erkölcsi vagy ethikai szabadságnak* nevezünk.

A belső, vagy morális szabadság forrása az egyéni lélek, a lelkiismeret, a jogi szabadság forrása az állam akarat, míg az erkölcsi szabadság forrása úgy az egyéni lélek, mint a szabadságnak az állam által való biztosítása együtt. Az erkölcsi szabadság a morális és jogi viszonyoknak egybeolvadása.²

Az egyén szabadsága, mint önálló, független személyé, a morális és a jogi szabadságban nyilvánul meg, mint közületi lényé, az erkölcsi, vagy ethikai szabadságban.

Azáltal, hogy az egyéni szabadsághoz hozzátartozik, hogy az államba tartozás korlátait az egyén ne csak megismerje és önként elfogadja, hanem maga is határozza meg, alakul ki az embernek a politikai szabadsága. *L. A politikai szabadság* abban áll, hogy az ember uralmat hatabnat képes gyakorolni embertársai felett, olyan értelemben, hogy az államban való emberi együttélést lehetővé tevő korlátozások létesítésében közreműködik. Ez a közre-

² Concha Győző: Politika (2. kiad.) I. p. 199.

működés az ókori demokráciákban a népszavazásos törvényhozásban, az újkorban a törvényhozói testület tagjainak megválasztásában nyilvánul meg. A parlamentarizmus korszakában politikai szabadsággal bír az a polgár, akinek szavazati joga van.

Az egyén politikai szabadsága által az államban rejlő hatalom oly módon korlátoltatik, hogy az megfeleljen az egyének által való önkéntes elfogadás követelményének.

Viszont, minthogy a politikai szabadság csak a polgároknak egy részére terjed ki s annak gyakorlásakor is mindig egy többség győz, ezért megvan a veszély, hogy a kisebbséghez tartozók szabadsága sérelmet fog szenvedni. A kisebbségnek azonban, ha igazságos alapon állott, megmarad az erkölcsi ereje, melyet előbb-utóbb diadalra vihet.

Az egyén politikai szabadsága azt is jelenti, hogy nemcsak egyéni életet él, hanem közös életet is. Nemcsak saját javát kell néznie, hanem az összesség javát is. Ezért a politikai szabadságot úgy kell gyakorolnia, hogy azáltal az állam szabadságát növelje.

Az összefüggés az állam hatalma és az egyén szabadsága között abban áll, hogy valamely állam sohasem lehet hatalmas, ha polgárai nem hatalmasak. Minden olyan törekvés, hogy az államnak legyen minél több vagyona, sok katonája, mindenféle intézményei és ne törődjék polgárai támogatásával, feltétlenül csődöt mond. *Az egyénnek és az államnak egymást kölcsönösen kell erősíteniük a szabadságban.*

A politikai szabadság vonja maga után azt is, hogy az állam, mint emberi közület, szintén szabad legyen.

Mivel a világon nem egy állam van, hanem számos, ennél fogva egy állam lehet szabad, vagy nem szabad, amint más állam rá befolyást tud gyakorolni, vagy nem. Az állam felett gyakorolt idegen befolyás polgárainak nemcsak politikai szabadságát szünteti meg, de egyéni szabadságát is, mert az egyénnek olyan jogrendet kell elfogadnia, melynek megalkotásában nem vehet részt s ezzel a törvények önkéntes elfogadhatás számára fog az alap hiányozni.

Mindezeket egybevetve látjuk, hogy a szabadság politikai értelemben négy részből áll: Van

1. *természetes szabadság*, az egyén uralma, hatalma önmaga felett;

2. *egyéni szabadság*, az egyén mint az állam tagja, annak korlátozó hatalmát elismeri és magát annak önként aláveti:

3. *politikai szabadság*, az ember uralma, hatalma embertársai felett, azaz az ember az állami akarat létesítésének tényezője, végül

4. az államnak is van szabadsága.

tárgyát és forrását tekintve a szabadság

1. belső, vagy morális szabadság

2. külső, vagy jogi szabadság,

5. erkölcsi, vagy ethikai szabadság.

Minden ellentmondásnak a szabadság mibenlétére nézve az az oka, hogy nem történt meg az elméletben a szabadság fogalmának elemeire való bontása. Pedig enélkül azt helyesen felfogni nem lehetséges.

Aristoteles a szabadságot csak az államban képzelte el, ott is annak politikai elemét emelte ki. A szabadság uralkodásban áll, abban, hogy akaratunkat másokkal szemben érvényesíteni tudjuk. De ha mindenki érvényesíteni akarná a maga akaratát az államban, „úgy zavar támadna. Ezért *Aristoteles* azt kívánja, hogy az emberek egy része mondjon le a szabadságáról bizonyos időre s addig azt a másik résznek engedje át. Bizonyos idő múltán ezután ezekre kerüljön a sor az uralom gyakorlásában. „A szabadság egyik jelzője: kölcsönösen és váltogatva engedelmeskedni és kormányozni.”³

A kereszténység a szabadságnak csak azt a fajtát domborítja ki, mely az állami hatalomtól, általában a világi uralomtól való mentességet jelenti. Az által, hogy az embernek az államban való elhelyezkedésével a kereszténység nem törődött, alakultak ki a középkorban mindenütt az abszolút királyi hatalmon nyugvó államok. Egy ideig az egyház az állam hivatását is magának kívánta biztosítani. Az ezért folyó küzdelemben a *monarchomachizmusig*, a rossz uralkodónak a nép által való letétele elismeréséig megy el a kialakuló keresztény állambölcselet, csak azért, hogy a rossz

³ *Aristoteles*. Politika. (Ford. Haberern J. 1869.) VI. könyv, T. fejelet. 6. cím. p. 320.

uralkodó helyébe az egyház hatalma kerüljön, vagy legalább is az egyház befolyása érvényesüljön. A kereszténység szabadság fogalma az embereknek az Isten előtt való egyenlőségére és a világi uralom alól való mentességére épült fel.

A protestantizmus, a vallási és világi célokat összefűzve, az egyént alárendeli az államnak. Ebből a helyzetből való kiemelkedés csak az egyénnek az állami uralomban való részvétele által volt lehetséges és csakis az állam hatalmának a korlátozásával.

A természetjog már az abszolút monarchiákkal szemben alakult ki, amikor az ember veleszületett jogainak rendszeret kiépítette. Az ember azért törekszik szabadságra, hogy természetes jogait érvényesítse.

A szabadság fogalma *Spinoza* bölcseletében nyert a középkorban becses magyarázatot. Az embert az Istenség részecskéjeként kell tekinteni, aki amidőn a bennerejlő isteni nek engedelmeskedik, egyszerre uralkodik is. „Vesdd magad alá az örök” szükségképiségnak és szabad leszel.”⁵ Az állam célja az, hogy az emberek fejleszthessék testi és lelki képességeiket, — tehát a szabadság.

Montesquieu hoz ezután új gondolatot a szabadság eszméjének megismeréséhez. Szerinte a politikai szabadság abban áll, hogy *ne legyünk alávetve másnak, mint a törvényeknek* és hogy a törvények létrejöttében, tehát a legfőbb hatalomnak a gyakorlásában részesüljünk. *Az*, egyéni szabadság annyit jelent, hogy életünk bizonyos részében egyáltalán ne legyünk törvényeknek alávetve.⁸

Rousseau dolgozta ki azután az egyéni szabadság fogalmát a legtisztábban, amikor az egyénnek az államban való elhelyezkedését a társadalmi szerződésen és az alávetési szerződésen kívül, az egyénnek önmagával kötött szerződésébe hehezte.⁷ Ha az államban, mint államtagok, helyet foglal-

⁵ *Spinoza*: Traotatus theologiio politicus. 20, 11. 12.

⁶ *Montesquieu*. A törvények lelkéről (Ford. 18Vx) I. köt. XI. fej 6 cikk. p. 238.

⁷ „Minden egyes közülünk személyét és teljes erejét a közakarat legfelsőbb kormányzása alá bocsátja, s minden egyes tag mint az összesség elkülöníthetetlen része, szerepel”. *Rousseau*, J.” J. A társadalmi szerződés vagy az állam jog alapelvei. (Ford. König F. 2. kiad. 1910.) p. 28.

lunk, úgy önmagunkkal kell tisztába jönnünk. Az állam fennmaradásához az egyénnek önmagával kötött szerződése a legfontosabb. Ez pedig az egyéni szabadság legteljesebb érvényesülését jelenti. Igaz, hogy államfeloszlatólag hat, mert aki nem akar többé polgára lenni az államnak, az egyszerűen szerződést bont fel, megváltoztatja az állam iránt való felfogását. Ennyiben forradalmi Rousseau elmélete. Másrészt azonban kétségtelen, hogy annak a kimutatásával, miszerint az emberek le tudnak mondani jogaik egyrészéről, hogy létrejöhessen az állami együttélés, *Rousseau* szabadság-elmélete megnyitotta a demokratikus fejlődés útját.

A magyar politika tudományában kiemelendő báró *Eötvös* József elmélete, aki abból indul ki, hogy a keresztény gondolkodás nem végezte még el munkáját. Még ma is az ókori klasszikus felfogás érvényesül az egyénnek teljesen a köz hatalma alá való vetésében. Pedig minden szabadság között alapvető jelentősége az egyéni szabadságnak van. Hogy az lehetséges legyen, szükséges, hogy az állam minél kisebb térre szorítsa a maga hatalmát. Az államok léte csak annyiban bír értékkel az egyénre nézve, hogy ha az egyéni szabadság biztosítására szolgál. Ezért nem helyes, ha az állam belenyúl a magángazdaságba, a kulturális-, a szellemi térre, mert akkor megszünteti az egyéni szabadságot.⁸ *Eötvös* a francia forradalomban a politikai szabadság körül tapasztalt visszaéléseket kívánta kikerülni és ezen az alapon általánosított.

A szabadság értelmét azonban legmélyrehatóbban *Concha*. Győző adja, kinek elméletén nyugszik a gondolatmenetünk. A kontroverziák a szabadság mibenlétére nézve nála megoldódnak, mivel a szabadság fogalmát elemeire bontva tárgyalja.” Hatalmas monographiában fejtette ki *Tuka* Béla is a szabadság értelmét,¹⁰ vizsgálva azt érvényesülésének különböző területein.

⁸ *Eötvös* József br.: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I—III. kötet.

⁹ *Concha* Győző: Politika. (2. kiad. 1907.) I. köt. p. 44—61.

¹⁰ *Tuka Béla*: A szabadság. (1910.) — Lásd még *Benczúr*: A szabadság és társadalmi rend elméletei. — *Asboth* János: A szabadságról. (1872.)

A szabadság elméleti kifejtésének csupán néhány nagy gondolkodó által adott rendszere igazolja a szabadság fogalmának rendkívüli összetettségét, az egyén által csak nehezen való megérthetőségét. A szabadság egyszer csillogó, izgató irányeszme a társas együttélésben, másszor csupa korlátozást jelentő. Egyszer sokat ígér az egyénnek, másszor mindent követel tőle. Méltóbb jellemzését nem is lehet adni, mint aminőt *Rousseau-nál* találunk a lengyelek kérésére készült alkotmány tervezetében:

„A szabadság tápláló eledel, de nehezen emészthető; igen egészséges gyomor kell hozzá, hogy elviselje. Nevetem azokat a hitvány népeket, melyek pártosok által lázadásra engedik magukat ragadtatni s szabadságról mernek beszélni, anélkül, hogy fogalmuk volna róla; és amikor szívük tele van a rabszolgák minden bűnével, azt képzelik, hogy már szabadok, ha lázadnak! Büszke és szent szabadság! Ha e szegény emberek ismernének Téged, ha tudnák, hogy milyen áron vagy megszerezhető és fenntartható, ha tudnák, hogy a Te törvényeid fenkölt szigora mennyivel nagyobb a zsarnok jármának nyomasztó súlyánál, akkor gyenge lelkeik, e rabszolgái ama szenvedélyeknek, melyeket el kellene folytaniok, százszor inkább félnének inkább Tőled, mint a szolgaságtól, rémülettel futnának előled, mint oly súlyos teher elől, mely őket összezúzni készül.”¹¹

27. §. Az egyenlőség.

Amint a szabadság eszméje az ember fogalmához tartozik és minél teljesebb érvényesülése az államban az egyén életének tökéletesbülését jelenti, úgy az egyenlőség eszméje is az egyén életének tökéletesebbé tételét célozza az emberi együttélésben. Az egyenlőség mindig ember összességet tételez fel, mert nem lehet valaki magában egyenlő, hanem csak sok ember között támadhat egyenlőség. Minthogy az ember természeténél fogva nem születik egyenlőnek, hanem minden ember különböző, azért az egyenlőség az emberek között szintén önkorlátozás útján állhat elő, és pedig úgy, hogy nem

¹¹ *Rousseau*: Essai sur la gouvernement de la Pologne. VI. chap.

csak egy vagy több emberre vonatkozóan áll elő, hanem mindenkire nézve. Ezért az egyenlőség érdekében való önkorlátozás bizonyos mértékben alávetést is jelent, éspedig az egyenlőség fokáig.

Az egyenlőség állapota az emberek között a gyengébbek állapota felé mutat. Az erősebbeket, tehetségesebbeket, kiválóbbakat az egyenlőség leszorítja a gyengébbek színvonalára. Viszont igaz az is, hogy a gyengébbek magasabb színvonalra emelkedhetnek. *Spann* az egyenlőséget az alacsonyabbrendűek uralmának nevezi a magasabbrendűek felett.¹²

Az egyén feladata a társadalomban az kell, hogy legyen, hogy tehetségeit minél inkább az összesség szolgálatába állítsa. Az egyenlőség ennek a megakadályozója, mert mindenkitől csak egyenlő közreműködést kíván. A szabadság biztosítja azt, hogy az egyén minden tehetsége kifejezhető legyen. Az egyenlőség azonban nem biztosítja ezt. Az egyenlőség orvát éppen ezért nem lehet az egyént korlátozni, és éppen a szabadságát csökkenteni, megakadályozni, hogy teljes Jényét fejtse ki. Az azonban, hogy az egyenlőség abban álljon, hogy mindenki számára meg legyen a mód tehetsége kifejtésére, helyes elv.

A kereszténységnek és a középkor természetjogi bölcselétének tétele volt, hogy az emberek, mint emberek mind egyenlők. Ez az elv azonban a középkor abszolút államaiban nem érvényesült.

Voltaire volt az, aki a keresztényi testvériség elvét, a krisztusi emberszeretet tanát újból fogalmazta, oly erővel, hogy forradalom lett belőle. *Az emberrel, akinek szent dolognak kell lenni az ember előtt, — mint Seneca mondotta, — nem bánlak évszázadokon át azzal a tisztelettel, mint szabad lényvel kellett volna, sem azzal a szelidséggel, mellyel egy gyenge lénynek tartozunk.* *Voltaire* amikor az ember emberi mivoltáért száll síkra a politikában s *Terentius* jelszavát hangoztatja, hogy „*Homo sum*”, akkor az ember eszméjének a beleillesztése a politikai gondolkodásba.

Az 1789 aug. 26-iki francia alkotmány (6. §. 17. §.) ami-

¹² *Spann*, Othmar: *Gesellisc haftslehre*. (3. Aufl. 1930.) p. 164.

kor deklarálja, hogy minden ember természeténél fogva szabad és egyenlő, amikor az egyenlőséget valósító politikai alapjogokról szól, többé már nem egyszerűen ember (*homme*) említ, hanem polgárt (*citoyen*). Az emberi egyenlőség deklarálása azonban a francia állam gyengülésével, atomizálásával járt. Minden egyesnek egyforma érvényesülési lehetőséget biztosítani, anélkül, hogy a kiegyenlítésről gondoskodás történt volna, pusztulást jelent az államra.

A francia felvilágosodás bölcelete az emberi egyenlőség követelésével a természeti állapot visszaállításáig ment el. Ez a teljes dekadenciát jelentette.

A német idealizmus bölceleti iránya támadt fel az; egyenlőségnek e rendszere ellen.

Kant csak egyetlen eredeti, minden embert emberségénél fogva megillető jogot ismer el, s ez a szabadságra való jog.¹³

Az egyenlőség szerinte függetlenséget jelent másoktól, nem jobban, való megkötöttséget, mint amilyen fokban az ember magát másokhoz köti. Az egyenlőség bizonyos *minősége* az embernek, hogy önmagának az ura legyen, hogy semmiféle jogtalanságot ne kövessen el s másoknak ne tegyen olyat, mit nem tesz meg magának.¹⁴ *Kant* az egyenlőséget csak úgy ismeri el, hogy az a szabadságban benne foglaltatik (*Gleichheit in der Freiheit*).

Az egyenlőség továbbá csak az állampolgár atributeuma. Márpedig az államban nemcsak állampolgárok vannak, hanem államtagok is. Ezek között *Kant* szerint egyenlőség nem lehet. mert szavazati joggal való bírás csak az állampolgárokat illeti meg. Erre nem lehet kvalifikálva minden ember az államban, mert a természet különbözőknek teremtette őket. az együttélésre alkalmasaknak és kevésbé alkalmasaknak.¹⁵

Fichte mindenkinek abszolút szabadsága biztosítását tekintette ideális államcélnek, amivel természetesen a teljes

¹³ *Kant*, Emmanuel: Einleitung in die Rechtslehre. Das angeborene Recht, p. XL V.

¹⁴ U. o.

¹⁵ *Kant* messze áll azoktól. akik az egyenlőség elve alapján az általános választói jogot követelik.

egyenlőség feltételezése kapcsolatos.¹⁶ Az egyenlőség azonban csak eszköz a szabadsághoz való jutáshoz.¹⁷

Hegel az emberi egyenlőtlenséget tekintette a társadalom fő mozgatóerejének, melyet éppen ezért az emberek között fenntartandónak tartott.¹⁸

Hegeliánus álláspontot foglal el irodalmunkban *Concha Győző*, midőn ugyancsak azt hangoztatja, hogy „mentől több különbségnek bír az állam, a saját irányának megtartása mellett, helyet adni, annál jobban elérte öngondolatát.”

Eötvös József báró szerint az egyenlőség, mely az államban megnyilvánul nem más, mint a lehetőség megadása minden különböző egyén számára, hogy különböző tehetségüket érvényesíteni bírják. A szabadság és egyenlőség nem zárják ki egymást, hanem egyformán szolgálják az ember eszméjének megfelelő élet lehetővé válását az emberek számára. Az emberek rendeltetésük tekintetében egyenlők, az emberi eszmének megfelelő élet a hivatásuk. Erre egyenlően kell törekedni minden embernek s ezt kell előmozdítania az államnak.²⁰

Egyenlőséget, a természet által egyenlőtlen emberek között, a jog hoz létre, amidőn klasszikus értelme szerint a gyengébbek védelmére szolgál a hatalmasabbakkal szemben. A társas együttélés szempontjából a jogegyenlőség az, amit az emberek közötti egyenlőség alatt érteni kell.

28. §. A jog.

Ha a jogot, mint társadalmi irányeszmét fogjuk fel, úgy az annyit jelent, hogy az emberi szabadság és az egyenlőség az államban a jog által biztosítatik. A jognak másképpen

¹⁶ *Fichte*: Grundzüge des Naturrechts. Rechtslehre. (Werke Hg. v. Medicus.) Bd. II. §. 10.

¹⁷ *Fichte*: Die Bestimmung der Gelehrten. Werke Bd. I p. 243.

¹⁸ *Hegel*. Rechtsphilosophie. §. 200—201.

¹⁹ *Concha Győző*: Politika. (2. kiad. 1907.) I. köt. p. 458.

²⁰ *Eötvös József* br.: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I. köt. II., IV., VI. fejezet. — Lásd még *Tuka Béla*: A szabadság. (1910.) p. 334—359.

nincsen értéke az egyénre nézve, mint hogy az egyénnek , eszköze legyen céljai elérésére. *Kant* megállapítása szerint is az egyes ember a jogot saját szabadsága érdekében levőnek tekinti.³¹ amint oly jellemző erővel megállapította, a jog által az egyik embernek az önkénye, a másiké által, a szabadságban egyesítetik.

Kant felfogásával szemben *Fries* és a heidelbergi iskola azt tartja, hogy a jog nem más, mint az egyén „igénye arra, hogy más emberek is betartsák az előírt szabályokat. Ezáltal a jog az egyének között az egyenlőséget hozza létre.

Míg *Kant* azt tanította, hogy az önkényt kell korlátozni, hogy meglegyen a szabadság, addig *Fries* minden egyes ember érdekét tartja korlátozandónak, hogy meglegyen az egyenlőség.

A kiegyenlítést már *Fichténél* megtaláljuk, aki szerint, amit a természet és a véletlen egyenlőtlenül osztott ki, azt a jog kiegyenlíti, mert a jog a szabadságnak is egyenlő elosztásához vezet.²²

A jogi értelemben vett szabadság negatív jellegű, mások hatalma alól való mentességet jelent. Minthogy azonban minden jog azzal a másik joggal van összekapcsolva, mely a kényszer alkalmazásáról szól, úgy a jog által az egyén pozitív hatalmat is nyer, hogy mindenkit kényszeríthessen, aki az ő jogát sérti. Az embernek a jog rendelkezése alapján hagynia kell magát kényszeríteni. Ez a kényszer azonban nem az önkény kényszere, hanem kötelességből folyó teljesítés.

A kötelességek, melyek a jogrendben fennállanak, nem a jogszabályokból erednek, nem a jogban rejlő kényszerítő erő váltja ki azokat belőlünk, hanem a kötelességek teljesítése erkölcsi tudatunkban nyugszik. A lelkiismereti kényszer pedig nincs ellentétben az ember szabadságával. Sőt éppen ezáltal érvényesül a szabadság, mint önkorlátozás, uralom önmagunk felett.

Helyesen állapítja meg *Szandtner*, hogy „a jogrendnek

²¹ *Kant*: Methaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. Einleitung S. B. C.

²² *Fichte*: Grundzüge des gegenwertigen Zeitalters. Werke Bd IV p. 540.

nem a megkötöttség, hanem az alávetettség a következménye. A jognak, mint önmagát érvényesíteni képes reális hatalomnak egyáltalán nincs szüksége az egyén kötelezésére. Jogi kötelesség nem létezik, mert a kötelesség nem jogi fogalom. Az állam irányában alattvalói, azaz engedelmesség! kötelesség, mint jogi kötelesség non-sens, mert a jog jogilag semmire sem kötelezi az egyest. Ha az egyén ennek dacára is a jogrend alattvalójának tudja és érzi magát, ez nem arra vezetendő vissza, mintha a jogrend neki parancsokat osztogatna, hanem egészen más körülményre. Az, erkölcs az a hatalom, mely az egyesnek előírja, hogy az állami- és jogrendet mint az emberi természetben gyökeredző berendezést elismerje, tiszteletben tartsa és parancsainak megfelelően járjon el. Az állítólagos jogi kötelességek az ethika birodalmába tartoznak.”²³

A jogi kényszer magában nem elegendő, hanem ahhoz hozzá kell járulnia az ember lelkiismerete által való elfogadottságnak. Élesen világít erre a tényállásra *Rousseau* tétele, hogy „a legerősebb sem elég erős arra, hogy örökké úr maradjon, hacsak át nem alakítja erőhatalmát joggá s a kényszerű engedelmeskedést kötelességgé.”²⁴

A jogszabály lényege nem kényszer, mert ez csak az ellentétes cselekvés után következik be, hanem a jogszabályban foglalt állami akaratnak megfelelő egyéni akarat.

Az erkölcsben nyilvánuló szabály nem indul ki másból, mint abból az egyénből, melyhez irányozva van. Az erkölcs nem áll ellentétben az egyéni akarattal, hanem annak része.” a természetes, veleszületett erkölcsi diszpozíciójából fakadó akarat iránya az embernek.

Az állam által való szabályozás az egyénen kívül álló tekintélytől származik. Az egyénnek akaratát összhangzásba kell hoznia az állam akaratával. Ez valamely előny vagy hátrány kimondása mellett történik, melyek a jogtételekben kifejezésre jutnak. S a jogrendből konstatálható az állam akarata, s ezt az alattvalók is felismerik.

²³ *Szandtner* Pál: Az alattvalói engedelmesség. (1912.) p. 138.

²⁴ *Rousseau*, J. J.: A társadalmi szerződés. (Ford. König F. 2. kiad. 1910.) I. könyv. III. fejelet. p. 15.

A jogtételnek kettős hatása van: szabályozó hatása, mely a nép részéről való követésben áll és biztosító hatása, hogy bizonyos érdekeket és kötelességeket elismer az állam g azok biztosításának szolgálatába állítja hatalmát. Az alattvalókra nézve ez az akaratnyilvánítás nem parancs, hanem ígéret, nem magatartási szabály, hanem biztosíték.

A jog nem „valami rossz, mert korlátozza a szabadságot” — mint *Bentham* mondja. A jog jó, mert kötelező minták felállításával emberséges létünk elérésében, az elért színvonal fenntartásában és emelésében segítségünkre van.²⁵

A társas együttélésben a jog eszméje úgy a szabadság, mint az egyenlőség eszméjének szolgálatában áll, mert mindkettő vele együtt lélesült. Létezési módjuknak a tökéletessége az igazság az emberek között.

29. §. Az igazság.

Az igazság eszméje a társas együttélésben abban nyilvánul meg, hogy minden embernek meg legyen adva az összességbe való helyes beilleszkedési lehetősége. Ez csak úgy érhető el, ha a közületben érvényesül a szabadság, az egyenlőség s a mindkettőt szolgáló helyes jog.

Az igazság a rendnek az elve. Az ellentétekből az egység létrehozatalának az elve. Az igazság az ellentétekben egységet, a különbözőségben harmóniát teremt. Az emberi együttélés is az igazság eszméjén nyugodva, egység, ellentétek kiegyenlítése, harmónia az emberek között. Az igazság eszméje magával ragadja az egyes embereket és átalakítja lelki-világukat.

Lasson fejtegetése szerint, a társas együttélésben az emberi ész, mint igazság hat, amikor lehetővé teszi, hogy az ellentéteket kikerüljük és megoldjuk, a szétválasztottakat összekössük. Az igazság lényege az, hogy az egyenlők egyenlő, az egyenlőtlenek, ennek az állapotnak megfelelően, egyenlőtlen elbánásban részesüljenek. *Egyenlőség az egyenlőtlenességben*, — ez az igazság.²⁶

²⁵ *Tuka Béla*: A szabadság. (1910.) p. 133.

²⁶ *Lasson*: Rechtsphilosophie p. 215,220, 223.

Az ember a jogszabályokat is megítéli, a törvényekről is megállapítja, hogy helyesek vagy nem helyesek. Ami az, embert ebben a megállapításban vezeti, az a jog érzete, ami egyúttal az egyénre vonatkoztatva az igazság is. Méginkább meg tudja ítélni az ember a jog alkalmazásakor hozott ítéleteket s ellátni azzal a jelzővel, hogy az igazságos volt, vagy sem? A törvényhozó is amikor az állami akaratot formálja saját jogérzete alapján jár el.

Minthogy a jog keletkezésénél meg van a lehetőség az igazságnak megfelelően való formálásnak, *Nelson azt a tételt állította fel, hogy az igazság jog*. Ez azonban nem állhat meg, mert éppen az igazság szempontjából ítéljük meg a jogot. Hogy az emberi együttélés lehetséges, azt nem a jog biztosítja, mert ha csak a jog érvényesülne, az együttélés részeire, atomjaira bomlanék. éppenúgy, mintha az egyenlőség érvényesülne. A részekből az egység az igazság által támad az emberek között. Amidőn az ember a jogszabályokat megítéli, őt az igazság vezeti. Ha át képes alakítani a jogszabályokat, vagyis szokásjogot hoz létre, akkor ebben benn van az igazság.

Minthogy minden jog szokásokból ered, mert csak később történt a formulázás, azért nem lehet másképpen elképzelni, mint hogy az emberek jogérzete az, amely az igazságot is létrehozza. Minthogy pedig az emberek jogérzete függ az életviszonyok és körülmények alakulásától, melyek korszakonként változnak, így az igazság maga is, az emberi együttélés harmóniájának biztosítása tekintetében, változó.

Ha a klasszikus görög bölcselkedés igazság eszméjét tekintjük, úgy azt látjuk, hogy *Plató* szerint az igazság annak gyakorlása, ami jó. A mértékletesség, a becsületesség és bátorság, a fegyelmettség és hűség rezultánsa az igazság. Az igazság továbbá kapcsolatos minden polgárnak egyenlő részvételével az államban a különböző funkciók teljesítése által.

Aristoteles az igazság vizsgálatát azzal kezdi, hogy mindig középpont, valaminek a közepe az, ami igazságos.²⁷ Az igazság mindig az ellentétek kiegyenlítésének az állapota. Az igazság bizonyos aránylagosság. (Ezért szimbolizálták már a

²⁷ *Aristoteles* Nikomachoszhoz címzett etikája. (Ford. Haberern J. V. könyv. I. fej. p. 111.

görögök az igazságot az egyensúlyban lévő mérleggel.)²⁸ Az igazságos embert úgy jellemezte, mint aki a törvényeket figyelembe veszi és az egyenlőséget megőrzi. Az igazság a helyes gondolkodás és cselekvés alapja a társas együttélésben.

Aristoteles már megkülönböztet osztó igazságot és kiegyenlítő igazságot. Az előbbi az emberi méltóságok és javak helyes eloszlására vonatkozik, az utóbbi pedig az embereknek egymással való érintkezése alkalmával előálló egyenlőtlenség megszüntetésére.²⁹

Az igazságnak ezt az értelmezését tartalmazza *Justinianus* *Institutióinak* I. könyve, I. titulusa: *Justitia est constans et perpetua vohmtas jus suuni cuique tribuens.*³⁰ Amiből a három *praecepta juris* következik, mint az igazság fő parancsai: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*³¹

Az igazság mint társadalmi irányeszme az emberi szabadságnak, egyenlőségnek és jognak hármasságát foglalja magában s az állam életének fő jellemzője, mely ha nem az igazságon épül fel, úgy abban a jog csak külső kényszerrel lesz fenntartható, ami maga után vonja a szabadság pusztulását és az együttélőknek parancsra és kényszerű engedelmességre való szorítását.

Az igazság a harmónia maga, mely az állam éleiben megnyilvánul”

50. §. A konzervativizmus és liberalizmus.

Az a harmónia, amit az igazság érvényesülése az emberi együttélésben biztosít, éppen az emberi életviszonyok folytonos alakulása által nem egyformán keletkezik és marad fenn. A társas együttélés harmóniája egyszer az összesség javának előmozdítása által éretik el, másszor az egyén javának előmozdítása által, így korszakonként két irányelv szerint rendeződik a társas együttélés. Majd a konzervatív, majd a liberális elv szerint.

²⁸ *Jäger*, W.: *Die griechische Staatsethik im Zeitalter des Platón* (1924.) p. 4.

²⁹ *Aristoteles* u. o. p. 116—120.

³⁰ *Institutionum D. Justiniani hiber primus. Tit. 1.*

³¹ *Corpus Juris Civilis. Ed. Fralres Kriegeli. (1890.) Pars. I. p. 3.*

A konzervativizmus az emberi együttélés harmóniáját az egyénnek az összesség alá való vetésével véli elérni. A liberalizmus viszont az emberi együttélés harmóniáját az egyén érdekeinek mind teljesebb kielégítésével és az összességnek az egyén szolgálatára való rendelkezésével.

A konzervatív elv az emberek között az együttműködés biztosítása érdekében kívánja kiépíteni az intézményeket. A liberális elv szerint az egyesek csak annyiban vettetnek alá az együttműködést biztosító korlátozásoknak és kényszernek, amennyiben azt a siker és az eredmény szükségképpen megkívánja.

A konzervatív elv mindig az összességből indul ki, az összesség alkatrészének, az emberek együttműködésének rendjére van tekintettel. A konzervativizmus azt akarja, hogy az együttélésnek minden tagja nemzeti irányban haladjon, nemzeti szellemben cselekedjék, rendelje magát alá a nemzeti érdekeknek, hozzon áldozatokat annak függetlenségéért, fejlődéséért, hatalmasabbá válásáért.

A liberális elv úgy rendezi az összességet, hogy a nemzetten belül is az egyénnek megmaradjon a maga külön léte, külön önálló kezdeményezési lehetősége.

A konzervatív irány kedvez az egyéni vezetésnek, a kiválóságok érvényesülésének. A liberális irány mindig tömegekkel dolgozik, az emberek minél nagyobb számának kívánván szabad érvényesülést biztosítani az államban.

Míg a konzervativizmus szerint a döntés egy vagy néhány felelős embernél van, a liberalizmus szerint minél több embernek részvétele szükséges az állami akarat megállapításához. A liberalizmust jellemzi a többség útján való határozat.

A szabadság és egyenlőség eszméi módosultan, érvényesülnek a két rendező elv szerint.

A konzervativizmusban az egyén politikai szabadsága korlátok közé szoríttatik s csak addig terjed, míg az összesség érdekei nincsenek általa veszélyeztetve. A liberalizmus az egyén politikai szabadságának teljes érvényesülését viszi” keresztül, mert az egyén érdekeinek kielégítését előbbre valónak látja, mint az összességét.

Az egyenlőség a konzervativizmus szerint nem vezetheti kultúrívó leszállításához, hanem csak addig, míg az emberek közötti különbözőség azt megengedi. A liberalizmusban meg van a tendencia a társadalom atomizálására, egyenlő egyedekre való bontására.

Az ellentét a konzervatív és liberális irány között abban áll, hogy mindegyikhez más érdek-körű emberek csatlakoznak. Azok, akik vezető szerephez jutottak, akik olyan munkát végeznek, amely mások vezetésében áll, tehát akik hatalmon vannak, azoknak magánérdeke az, hogy a közület adott összefüggése, adott rendje biztosíttassák, mert ezáltal az ő uralmi helyzetük is biztosítva van. A liberalizmus hívei azok, akiknek az az érdeke, hogy ők is érvényesülhessenek. Ezért minden ember érvényesülését követelik.

Így két érdekcsoport keletkezik, az egyik a vezetők csoportja, a másik azoké, akik a vezetésben részt kívánnak venni s az egyesek jobb megélhetésének, könnyebb életlehetőségeinek biztosítására törekszenek s ezért a vagyon megosztás megváltoztatását, a szellemi javak egyforma megszerzését, a szabad kereskedelmet stb. kívánják.

A konzervatív és liberális elv, minthogy mindegyik az egyéni léleknek egy-egy oldalát érvényesíti az államban, egyformán értékesek. A konzervativizmus az emberi léleknek az összességet tekintő alkatelemének felel meg. A liberalizmus az egyéni léleknek önmagára tekintő alkatelemeit ' honorálja. Mégis a két elv egyszerre nem érvényesülhetvén, vannak az állami életnek korszakai, amikor az egyik értékesebb hatású mint a másik. A történelem adott korszakában meg is tudjuk határozni, hogy a konzervatív, vagy a liberális irány túlsúlyára van-e szükség. Az ugyanis pontosan megállapítható, hogy mikor kell egy nemzetet úgy erősíteni, hogy tagjai áldozatok hozatalával járuljanak ahhoz hozzá, s mikor kell egy nemzetet úgy erősíteni, hogy tagjainak minél nagyobb szabadsága biztosításával éressék el ugyanez a cél.

Mindkét irány elveszíti azonban létjogosultságát, ha nem az összesség érdekében hatnak. Amint a konzervatív irány többé nem az összesség érdekében dolgozik, hanem csak azoknak az érdekében, akiknek kezében van a vezetés, úgy

reakcióvá válik. Ebben az esetben a konzervativizmus a meglévő állapotot kívánja fenntartani, mert az a vezetők érdekének megfelel, az akkor létező rend a közület vezetőinek kedvez.

Viszont a liberalizmus, ha az egyént túlságosan előtérbe tolja s az összességben az egyén érvényesülését úgy viszi keresztül, hogy minden tekintélyt figyelmen kívül hagy. ha a műveletlenebb, képzetlenebb emberek csoportja ragadja magához a hatalmat, akkor a liberalizmusból *radikalizmus* lesz. A liberalizmus irányát az teszi elfajultá, hogy egyes emberek arra való képesség nélkül akarnak vezető állásokba jutni, minden tanulás, képzettség nélkül akarnak vezetni.

Míg a konzervativizmus és liberalizmus egyformán helyes berendezési lehetőségei a társas együttélésnek, addig elfajulásai pusztítólag hatnak.

A konzervativizmus és liberalizmus irányát nem szabad két ellentétes irányként felfogni. Különböző küzdelmük elpusztíthatja az államot. Elfajulásai azonban feltétlenül romboló természetűek. A radikalizmus felforgató tendenciája, vagy a reakció maradisága. sohasem lehet az összesség érdekében álló.

A konzervatív és liberális elnevezés a múlt század elején terjedt el.

Angliában a *Tory-part* az őse a konzervatív elnevezésnek és a *Whig-part* a liberálisnak. A *Tory* elnevezés a jogtalannak kijelentett ír katolikusok csúf neve volt. A Stuart-házzal tartó udvari pártot nevezték el róluk, miután a Stuart-ház katolikus akart maradni az angol trónon is. A Whig-ek eredetileg lázadó skót presbiteriánusok voltak. Később így hívták az udvartól független megyei pártot. Elégé lassan ment míg a konzervatív és liberális elnevezés átment az angol szó használatba. A Tory-párt előbb reform-párt nevet vette fel, míg eljutott a konzervatív elnevezésig. A Whig-párt viszont a liberális nevet annak köszöni, mert hívei a szabadkereskedelem elvének voltak a pártolói.

Franciaországban sem volt ismeretes a konzervatív és liberális elnevezés egészen a múlt század elejéig. Nem a francia forradalom termékei azok. Inkább annak leverése után, a konzulátus alatt kezdik mondogatni, hogy a forradalmárok

egészen szabadok „*liber*” akartak lenni, míg a konzulátus hívei csak kicsit szabadok, „*liberal*” kívánnak lenni.

Spanyolországban, amikor VII. Ferdinánd a franciák kiűzése után megdönti az 1812-iki alkotmányt, híveit absolutistáknak, ellenzékét pedig *liberaler*-eknek nevezték. Az egész Európa felfigyelt ekkor a spanyol liberálisok küzdelmére, ami nagy mértékben járult hozzá a liberális elnevezés elterjedéséhez, mint az absolutizmus ellen küzdők megjelöléséhez.

A magyar liberalizmus a magyar nemesség nagyszerű áldozatkészségéből virágzott ki, a jobbágy felszabadítás s az 1848-iki törvények formájában. Ezután azonban csakhamar felvetődött a nagy kérdés, miként lehet szabad olyan nemzet, amely nem tud erős lenni? *Asboth* János kritikája szerint az 1820—30-as évek liberális szelleme Magyarországon odavezetett, hogy „a szabadság, melyet létesítettek nem az erőteljes cserhez, hanem azokhoz a német szabadság fákhöz hasonlított, melyek zöldek és cifrák ugyan, de mivel csak amúgy vannak a földbe leszúrva, gyökerük pedig nincsen, hervadnak másnap és felfordulnak harmadnap”.³² A magyar konzervativizmus a nemzet erősítésének feltétele alá rendelt minden törekvést. Annál is inkább, mert az Ausztriával való közjogi kapcsolatban csak erős magyar nemzet állhatott helyt. A legjobban rágalmozott párt a világon a magyar konzervatívok pártja volt emiatt. A magyar liberalizmus pedig a nemzetiségi részekre bomlásnak útját egyengette mindig az országban. Hogy ma is rossz csengése van a liberális szónak Csonka-Magyarországon, annak az az oka, hogy liberálisoknak nevezik magukat itt a vallástalanok, a szabad-gondolkodók, akik előtt a vallás és a nemzeti gondolat csak üres frázis.

„A liberális irány, — állapította meg *Concha* Győző, — erkölcsileg akkor áll magasabban, mint a konzervatív, ha annak maguk a felsőbbrendűek a zászlóvivői, mert ekkor önértékük ellen cselekszenek, mert ekkor nem az érdek, hanem a szeretet a rugója cselekvésöknek.”³³

³² *Asboth János*: A magyar konzervatív politika. (2. kiad. 1875.) p. 9.

³³ *Concha Győző*: Politika. (2. kiad. 1907.) I. köt. p. 130.

IX. FEJEZET.

A társas együttélés.

A társas együttélés megismeréséhez nem csupán az együtt élő emberek társas természetének, a társadalmi mozgató erőknek és irányeszméknek az ismerete szükséges, hanem az abban feltűnő embercsoportok megkülönböztetésével, azok tulajdonságaival és a társas együttélés szerkezetével is tisztában kell lennünk.

A társas együttélés különböző tömegekben való együttélése az embereknek. Nincsen mindenki mindenkivel kapcsolatban, hanem különböző tömegekben kapcsolódnak csak az emberek egymáshoz, de minden ember más és más tömegekbe tartozhat. Ha a társadalmat egy körnek tekintjük, akkor abban a körben egymást metsző kisebb körök sokasága van, melyekbe a társadalmat alkotó emberek egyéniségük, hajlamaik, tudatos belátásuk, vagy a körülmények miatt, különböző összefüggésekben tartoznak.

Az embereket az őseredeti társas lényiség a legkülönbözőbb módon sok fajta kapcsolatba sodorja, különféle érdekek, célok és alkalmak szerint csoportokba tömöríti és a gyorsan feloszló tömegek alakulataitól a mind állandóbb jellegű, mind nemesebb érdekeken és célokon nyugvó közületekig, a legkülönbözőbb együttélési formákba sorozza.

Mindenfajta közület közös tulajdonsága, hogy egy tömeg embert foglal magában. Aszerint azután, hogy e tömegben miként és mily alapokon helyezkedik el az egyén, kap a tömeg nevet.

Az ember társas együttélésében vannak olyan tömegek, melyekbe természeti adottságánál fogva bele kell tartoznia az embernek, de vannak olyanok is, melyekbe csak akkor tartozik az ember, ha akar. Minden egyes csoportba tarto-

záshoz azonban hozzá kell alkalmaztatnia az egyénnek tudatvilágát, így az embernek tudatvilága annyi részből és még egyből fog állani ahány embercsoportba tartozik, de mindezekon kívül meg van az egyénisége, mely éppen a csoportok kiválogatásának lehetővé tevője az egyén számára.

31. §. A tömegek osztályozása.

A tömegek alatt az emberek egymásra vonatkozása kapcsán kialakuló különböző közületeket értjük, a legközönsegebb alkalmi sokaságtól a legdiferenciáltabb és legállandóbb szervezetű tömegig, az államig.

A tömegek létrejövetele a legáltalánosabb értelemben abban áll, hogy az emberek akaratlanul és minden előzetes megfontolás nélkül, vagy öntudatosan, meghatározott céléi-l, egységbe csoportosulnak. A tömegek osztályozhatók a tömegbe tartozók száma szerint, az alkotó tagok tulajdonsága szerint, a csoportosulás célja és értékessége szerint, a tömegek állandósága szerint.

A tömegbe tartozók száma szerint, tisztán kvantitatív szempontból, megkülönböztethetők

1. A nő és férfi kapcsolata, majd a gyermekkel, a család.
2. A családi együttélés a szoros vérségi kapcson túl a szolgálókat is bele kapcsolva, még több tagú tömeget ad, s ez a háztartás.
3. A családi együttélésnek még tágabb kapcsolatai a törzsi, nemzetségi, népi, nemzeti egység, illetve tartományi, állami egység, rendre mind számosabb egyént kapcsolva össze.
4. Képzeltető még egy magasabb egység ezeken felül, a nemzetek egymásra vonatkozásából származó, az egész emberiséget egységbe foglaló emberiségi, világállami egység.
5. Közbülső helyeket töltenek ki a legkülönbözőbb tag-számból álló különféle alkalmi csoportok és állandóbb ember-tömegek, mint a társadalmi osztályok, rendek, pártok, vallási szekták stb.

E tisztán kvantitatív megkülönböztetésen kívül, a tömegbe tartozók tulajdonsága, kvalitása szerint is lehetséges

különböztetés. A legkülönbözőbb tulajdonságú egyénekből állhat a tömeg, sőt nem is szükséges az együttlét, hanem elegendő szellemi közösség is a tömegalkotáshoz, így lesznek *heterogén tömegek*, melyekben a legkülönbözőbb tulajdonságú egyének lehetnek együtt, pl. egy szónok hallgatói, baleset nézői, ugyanazon könyv olvasói, vagy az állandóbb együttlét esetét tekintve, pl. a parlament, városi képviselőtestület stb. Vannak azután *homogén tömegek*, melyekbe valamely közös tulajdonságuk szerint tartoznak az egyesek, pl. az ugyanazon korú, fajú, foglalkozású emberek, vagy ugyanazon politikai, vallási elvet vallók tömege.

Ezen külsőleges osztályozásnál fontosabb a tömegek céljára és értékére támaszkodó felosztás.

A tömegek cél szerinti létrejötte kiválasztáson alapul. A célok kitűzése, vagy követése kiválaszt egyeseket az összességből, s a célok jellege szerint *alkalmi*, vagy *állandó* tömegebe gyűjti össze azokat.

Egy-egy pillanatnyi figyelemkeltés több emberben, az ú. n. exponált célok, alkalmi tömegekbe gyűjtik az egyeseket. Az alkalmi tömegek egy-egy alkalomból alakulnak, s csak arra az alkalomra csoportosuló egyénekből állanak.

Az alkalmi tömegeken kívül állandó, általános emberi érdekű célok szerint is csoportosulnak az emberek. Ahány egyetemes jellegű cél elképzelhető, annyiféle tömeg, együttélési forma kapcsolható hozzá. Történelmileg véve minden emberi együttélési forma az eredeti embertömegekből fejlődött, s ez a fejlődési menet nincs megszakítva, egészen fel az államig. Család, horda, törzs, nép, nemzet, állam, ebben a társadalmi osztályok, rendek, pártok, felekezetek azok, melyek az állandó tömegek fogalma alatt érthetők. Az állandó tömegek hosszabb időre, vagy éltük hosszáig fűzik egybe tagjaikat, sőt az egyén életén túl fennmaradó kiépített szervezetük van. Ezek intézményes embercsoportok, bennük az alkotók kapcsolata szankcionált.

A tömegek értékessége céljaik értékessége és állandóságuk szerint alakul. Eszerint az állandó tömegek lehetnek nem kvalifikáltak és lehetnek kvalifikáltak, aszerint amint céljaik tárgyát kevésbé általános, vagy általános emberi értékek képezik. Az alkalmi és az állandó csoportosulások

között a fő elválasztó vonal abban áll, hogy az alkalmi csoportosulásoknál az alsóbb rendű érzelmek jutnak felszínre, míg az állandó csoportosulásoknál, a tartós együttlét révén, az egyesek legjobb, legnemesebb tulajdonságaiból tevődik össze a tömeg jellemző vonása. Az állandó tömegekben feltűnő emberi jellemvonások fokról-fokra nemesebbek, minél magasabb rendű együttélési formáról van szó. Így az állandó tömegek között kvalifikált tömegként tűnnek ki a család, a nép, a nemzet és az állam.¹

32. §. A tömegek tulajdonságai.

Úgy az alkalmi, mint az állandó tömegekbe való csoportosulása az embereknek valamely közös célkitűzéstől, közös érzelem, eszme, törekvés meglételétől függ. A közös célért való csoportosulás a csoportosulók lelkére oly hatást gyakorol, hogy a csoportosuláskor, vagy mikor a csoportba tartozásról van szó, a tömeg minden egyes tagjának saját külön érzelmi világa, külön céljai, külön eszmevilága, az egyén önálló külön gondolkodási képessége is háttérbe szorul. Ezzel szemben előtérbe lépnek a közös célban egyesülők lelkében éppen a közös célra tömegbe hajtó, az egyéni tudatban világosan még nem szerepelt, az egyéni gondolkodás logikájától meg nem érintett, vagy csak kevésbé fontolgatott hajlamok, képességek, tulajdonságok.

Mint Le Bon hangsúlyozza, „vannak olyan gondolatok és érzelmek, amelyek csak a tömegben levő egyénnél keletkeznek és válnak tette”.² A tömegnek az egyénre gyakorolt hatását azután a következőkben foglalta össze:

1. A csoport tagjaiban eltűnik minden individuális, különös tudati tartalom, azaz az egyéniségnek nem kedvez a

¹ A tömegek osztályozásának problémájával behatóan foglalkoznak: *EUmood*, Charles A. The psychology of Human Society. (1925.) p. 138—140. — *Giddings: Descriptiv and historical Sociology*. Vol. I. chap. III. P- 433—518. — *De la Grasserie*, Annales de l'Institut International de Sodologie. 1904. Tome X. p. 163—165.

² *Le Bon*, Gustave: A tömegek lélektana. Ford.: Ballá Antal. (1913.) p. 21.

tömeg, vagy más szóval, előtérbe lép a közös télért való ösztönszerű cselekvés, melyre a csoport eredetileg tudatosan alakult.

2. A csoport tagjaiban minden érzelmi és gondolati momentum abba az irányba terelődik, amire a csoport eredetileg alakult.

Scipio *Sighele* mélyreható tömeglélektani kutatásai nyomán kimutatta, hogy a tömegben az egyén értelmi, intellektuális tulajdonságai megszűnnek. Ezekkel szemben az érzelmi tulajdonságok növekednek, s az egész tömeg egy olyan érzelm behatása alá kerül, mely az egyéni érzelmi mozgalmak intenzitásának összegével egyenlő. Az egyéni külön tudatnak, általában az egyén szellemi képességeinek a tömegben való megszűnését és az érzelmi momentumoknak a tömegbeli érvényesülését *Sighele* arra alapítja, hogy „az ember erkölcsi szempontból mérhető nagyság, intellektuális szempontból azonban nem”³ Más szóval az emberek érzelmek alapján összefoglalhatók, értelmi alapon azonban nem. Ezért száz bátor ember vitéz csoportot alkot, míg száz okos ember szellemileg nem fog annyival okosabb tömeget alkotni, mint amennyivel erősebb száz bátor ember együtt egy embernél. Ezzel azonban az a kérdés, hogy az ember miért viselkedik másképp morális tulajdonságai szempontjából, mint az intellektuálisokból. még megoldva nincs. *Sighele* azt tartja, hogy a szellem és képesség nem hatnak oly szuggesztíven, mint az érzelmek és indulatok.

Le Bon matematikusa és cipésze erkölcsileg egyenlő fokig voltak nevelhetők, szellemileg azonban nem. Az ösztönök, szenvedélyek, érzelmek az olyan emberekben is hasonlóak, akik értelmi tekintetben egyáltalában nem hasonlítanak egymáshoz.

„Az egyén, mondja *Le Bon*, azáltal, hogy organizált tömegnek lett részévé, több fokkal süllyedt le a civilizáció lépcsőjén. Izolálva talán művelt ember volt, a tömegben barbár, vagyis ösztöneinek engedelmessé. Megvan benne a primitív lények önkéntelensége, vadsága, enthusiasmsusa és hősiessége.”⁴

³ *Sighele*: Psychologie der Massenverbrechen, p. 201.

⁴ *Le Bon*, G.: A tömegek lélektana. (1913.) p. 26.

Sighele fogalmazása szerint az embereknek vannak közös tulajdonságaik és vannak különlegesek. Ha közös tulajdonságaikat x -nek nevezzük, a különlegeseket a , b , c -nek, így ha 20 ember kerül együvé 20 x lesz, de csak néhány a , b , c , d . Ez igazolja a közép fokú értékét a tömegnek. A tömeg jellemzői éppen ezért nem a tömegbe tartozók tulajdonságainak összességéből keletkező eredménnyel magyarázhatók, hanem a különleges tulajdonságok kiválása után megmaradó közepeszerűségi vonásokból.

Az intelligens tagok a tömegben leszálhatnak a kevésbé intelligensek szellemi fokára, míg a kevésbé intelligensek nem emelkedhetnek fel az előbbiekhez.⁵

A tömeg mindezen tulajdonságai, a tömeg értékét az egyéné alá helyezik.

Ez a tétel különben már a régi római írónál megvan. *Cicero* megállapítja, hogy „Non est consilium in vulgo, non ratio, non diserimen, non intelligentia.” Éppen úgy a római császárság idején vált szálló igévé: „Senatores boni viri, senatus bestia.”

A rómaiak felfogása e tekintetben eltérő a görögökétől. *Aristoteles* a görög demokrácia tényeiből és eredményeiből azt vezette le, hogy az egyesek együtt jobbak, vagy nem rosszabbak, mint a külön álló egyes.⁶ *Aristoteles* nem vette észre, hogy a tömeg az egyén felfogó képességét csökkenti és a biztos döntés lehetőségét gátolja.

⁵ *Sighele*: Psychologie des Aufbaus. (1897.) p. 19, 78, 80. — *Bougie*: Que-est ce que la sociologie. (1910.) p. 35, 152—53. — *Simmel*: Über soziale Differenzierung (1910.) p. 70, 90—91. — *Brönnner*: Zur Theorie der kollektiv-psychischen Erscheinungen. Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. (1911.) p. 16, 23.

⁶ *Aristoteles*: Politika. (Ford. Haberern J. 1869.) 3. könyv. 11. fejezet p. 172. „Az nagyon lehetséges, hogy a sokaság, melynek minden egyes tagja külön-külön nem mondható jeles férfinak-ha egybegyül és együtt van, mégis jobb amazoknál, nem mint égvén, hanem mint összesség, oly módon, mint a lakomák, melyeknek felszereléséhez sokan járulnak, jobbak és díszesebbek, mint azok, melyekre csak egy adja a költséget. Mert ahol sokan \wedge annak, ott minden egyes bírja az erény és belátás egy részét s ha egybegyülnek, akkor a sokaság mintegy gyűjtőlegesen egy emberré válik, ki sok lábbal sok kézzel és sok érzékkel van ellátva, — hasonlóan a lelület és értelmiség tekintetében is.” 3. könyv, 6. fejezet, p. 141.

A tömegek jellemzői képen ezen fő vonásokhoz fűzhetjük még a következőket:

1. A tömeg felett csak oly személyek nyernek uralmat, kik abszolút lelki erejüknek bizonyosságát adják: igazságos voltuk mellékes.

2. A tömegek gondolkodása egészen illogikus ellentmondásokkal szemben közömbös.

3. A képzelet ereje játszik nagy szerepet. Képekben lehet a tömegre legjobban hatni; határtalan képzelettel a tömeg is ilyenekben gondolkodik.

4. A tömeg tagjai állandóan szűkülő tudati állapotban élnek, amennyiben mindinkább egy motívum hatalma alá kerülnek, mely kizár tudatukból minden mást.

Az egymásravezetés gátként hat az egyéniség érvényesülésére, inkább minden egyéni törekvés elnyomását okozza és csak azon asszociációkat tartja annál inkább ébren az egyénekben, melyek a kölcsönhatási processzus által meghatározott képzetekkel összefüggnek.

5. A tömeg véleménye valóságos hitbéli jelleget ölt a tömeg tagjai előtt.

A tömegben öregek ifjú hevet nyernek, az ifjak komolyan tárgyalni képesek. A katonai életben számtalanszor különös bátorság szállja meg a csapatokat és ez addig tart, míg többen együtt bizonyos hatás alatt állanak. Amint ez megszűnik, nincs kollektív szellem sem. Az önbizalom elvesztése szétszórja a tömeget. A legnagyobb szkeptikusok a tömegben idealistákká válnak, az egoisták altruistákká, a becsületesek bűnösökké, a takarékos tékozlóvá.

6. A tömegben gyors a cselekvés. Általános lélektani törvény pedig, hogy egy tömeg cselekvése annál egyformább, minél gyorsabban következik be. Minél tovább tart az elhatározás és a kivitel valamely cselekvés tekintetében, annál különbözőbbek lesznek a cselekvések.

A körülmények azonossága az egységes cselekvésre nézve a fő szempont. Egy embertömegnél a helyzet azonossága kétségkívül gondolatazonossághoz vezet. A szuggesztio által növekszik a pszichikai történet egységessége a tömegben.

7. A tömegbéli tag nemcsak a maga javára változik meg lelkében, hanem ellenkezőleg, a saját kárára is.

33. §. A társadalmi szervezetek.

Az a rendszer, mely megnyilvánul az embereknek különböző tömegekben való elhelyezkedésében és a különböző embertömegek egymásra való hatásában, adja valamely társadalom belső szerkezetét. A társas együttélés szervezését illetően két tényező van, mely tekintetbe jöhet: az egyik a munka, a másik a vagyon. *A társadalmi szervezetek azt fejezik ki, hogy a munkamegosztásnak és a vagyonmegosztásnak milyen a módja az emberei: között. E módot pedig a leszármazásnak, tehetségnek, vagy az emberek egymásiránti bizalmának érvényesülése szabja meg.*

Ha az embereknek a társas együttélés különböző tömegeiben való elhelyezkedésénél a születés, a leszármazás irányadó, így támad a *születésen nyugvó társadalmi szerkezet*, a kasztrendszer. Ha a különböző tömegekben való elhelyezkedés az ugyanolyan foglalkozást folytatók elismerése alapján történik, úgy kialakul a *rendi szerkezet*. Ha az embereknek egymás iránti bizalmán nyugszik a tömegekbe való tömörülés, úgy előáll a *szabadkereseti rendszer*. Ha az egyénnek különböző tömegekbe való sorozását az összesség "állapítja meg és az emberek egyenlőségének kedvéért a magántulajdont is megszünteti, kialakul a *szocialista társadalmi szerkezet*. Ha a tömegekbe való sorozása az embereknek az azonos foglalkozást űzők által történik ugyan, de a csoport-érdekeknek az összesség érdeke alá való rendelésével, és a verseny s a tulajdon szentségének fenntartása mellett, úgy előáll a *fascista társadalmi szerkezet*. Ha a társas együttélés az emberek egymás iránti bizalmán nyugszik, mint a szabad kereseti rendszer esetében, csakhogy az előálló különbségek a csoportok között a keresztényi erkölcstan elvei alapján, a jobblétűek, a gazdagabbak önfeláldozása által módosítottak, úgy a *keresztényszocialista rendszer létesül*. Ha az emberek tömegekbe való csoportosulásánál nincsen semmiféle rendező elv, úgy kialakul az *anarchizmus*, az uralomnélküliség állapota.

1. *A születésen nyugvó társadalmi szerkezet. A kaszt-rendszer.*

Ha az emberek között a munkamegosztás és a vagyoni helyzet a születés, vagy a leszármazás alapján határoztatik meg, vagyis, ha mindenkinek azt a munkát kell folytatnia, amit szülei folytattak, ha vagyonát külön nem gyarapíthatja, előáll a születésen nyugvó társadalmi szerkezet, vagy kaszt-rendszer. Az embereknek tömegekbe tartozása itt pontosan elő van írva, az ember nem válogathat közöttük, mert azt a leszármazás dönti el. Tehetsége, képességei nem irányadók. Minthogy nem minden ember alkalmas arra, hogy szülei foglalkozását folytassa, azért ebben a társadalmi szerkezetben az ember teljesen lenyűgözött állapotban él, képességei számára nincsen érvényesülési lehetőség.⁷

2. *A rendi szerkezet.*

Ha a munkamegosztás alkalmával az embereknek tehetsége, képességei is tekintetbe vétetnek, de éppen ennek megállapítási módja van előírva, támad a rendi társadalmi szerkezet. Senki sem végezhet munkát a társas együttélésben, aki arra nem méltó. Minden foglalkozásra nézve egy foglalkozási csoport, melyet társadalmi rendnek nevezünk alakul ki, mely mintegy felveszi keblébe az alkalmas egyéneket. Az embereknek tömegekbe tömörülése így szabadabb, amennyiben az arravalóság dönt. Ezért a rendi szerkezet az együttélésnek tökéletesebb szervezése, mint a leszármazáson nyugvók

„A rendiség, — mint *Concha* megállapítja, azt a nagy

⁷ A kataszter kitűnő jellemzését nyújtja *Bouglie*: *Essai sur le régime des castes*.

Magyarországon a közfelfogás azt tartja, hogy a rendi szerkezet érvényesült 1848-ig. Ez azonban nem áll. Mert nem volt tisztán rendi szerkezet jelen, hanem a születés, a leszármazás is irányadó volt. Az bizonyos, hogy a magyar jobbágy gyermeke 1848 előtt csak jobbágy lehetett, míg a földesúr hatalma alól fel nem szabadult, vagy valamely város polgárai közé fel nem vette. Különben csak kivételképpen emelkedhetett ki a jobbágy sorból a magyar ember, ha pap lett, vagy ha a király nemessé tette, vagy ha a körülmények alakulásánál fogva iparos lett. A nemességben szintén a születés elv volt a döntő, mert a leszármazók mind nemesek maradtak.

igazságot juttatja érvényre, hogy az egyén állása a közben belső értékétől, érdemétől függ, de ennek egyedül illetékes bírái azok, akik valamely hivatást gyakorolnak, akik éppen ezért megállapodott renddé fejlődnek.”⁹

3. A szabadkereseti rendszer.

Ha a munkamegosztás keresztülvitele alkalmával az egyén szabad belátására van bízva a tömegbe tömörülés és nem soroztatik az egyén valamely tömegbe akarata ellen, ha olyan munkát végezhet, amelyet kíván, de minden más ember ahhoz a munkához fordul, akiben megbízik, alakul ki a szabadkereseti társadalmi szerkezet. Itt a tömegekbe való tömörülés szabadon történik, de az embereknek egymás iránti bizalma az, amely létrehozza ezt a társadalmi szervezkedést. Számos munkakörre vonatkozóan még ma sincs kimondva a szabadkereseti elv. Például az orvosi, ügyvédi pályára lépők-nél még a rendi elismerés szükséges. Inkább a gazdasági munka tekintetében áll fenn a szabad kereseti munkamegosztás.

A kasztrendszerben az egyén szüleinek foglalkozásához van fűzve, még akkor is, ha másféle munkára alkalmasabb volna. A rendiségnél korlátok csak arra nézve állanak fenn, hogy valóban hozzáértők végezhesenek valamely munkát. A szabadkereseti rendszer keretében viszont az embertársak bizalma dönt afelett, hogy valaki valóban képes-e valamely munkakör ellátására.

Minthogy a szabadkereseti rendszer mellett verseny alakul ki az emberek között azért az a haladásnak a rendszere. Problematikus azonban e társadalmi szerkezetben az, hogy aki nem állja meg a helyét valamely foglalkozásban, mert embertársainak bizalma tőle elfordult, mi történjék azzal? Addig változtassa-e foglalkozását, míg sikerül embertársai bizalma alapján megélni?

A támadás, amely a szabadkereseti rendszer ellen megindult, ebből a szempontból nehezményezi azt. Az egyes embernek állása nincs biztosítva a szabadkereseti rendszer

⁹ Concha. Politika. I. p. 144.

mellett. Folytonos bizonytalanságban kell az egyénnek élnie, hacsak biztos alapot nyújtó vagyont nem szerzett. A magántulajdon és a vagyonszerzés lehetősége ennek a társadalmi szerkezetnek a fő jellemzői. Az egyén szabadon választott munkaköre mellett szabadon szerezhet vagyont, amely megszüntethet számára minden jövőbeli kétes helyzetet.

A szabadkereseti társadalmi rendszerben a vagyon nagysága és növekedési lehetősége az embereket ugyancsak tömegekbe tömöríti, mely tömegeket társadalmi osztályoknak nevezzük. Tulajdonképpen a vagyon utáni verseny az, ami bizonytalanságot idézhet elő az emberek között. Akinek vagyona volt, az könnyen elveszítheti, míg mások nagy vagyont szerezhetnek. A munka egyformán becsületet érdemlően, a vagyonbeli különbség állítja szembe egymással az embereket, a gazdagokat és a szegényeket. A szabadkereseti társadalmi szerkezetnek ezt az állapotát ostromolja és törekszik megdönteni a szocialista és a fascista társadalmi szerkezet. Mondhatni, hogy a szabadkereseti rendszer sikertelensége vezet a szocialista és fascista rendszerekhez.

4. A szocialista társadalmi szerkezet.

A szocialista társadalmi szerkezet azt akarja elérni, hogy az ember ne kerüljön bizonytalan helyzetekbe a társas együttélés folyamán. A szabadkereseti társadalmi szerkezet a benne megnyilvánuló verseny miatt kizsákmányoláshoz vezet, nagy előnyöket engedvén kivívni az ügyesebb számára a kevésbé ügyes felett. A szocializmus az emberi egyenlőség elvi alapján nyugvó társadalmi szerkezet. Hogy mindenki egyformán megélhessen a társadalomban, a szocializmus a termelési eszközök közösségét, valamint minden vagyonnak közösségét hirdeti. Az embernek olyan munkát kell biztosítani, amelyre a legalkalmasabb. Ezt azonban valakinek meg kell állapítania. A szocializmus erre az egész társadalmat jelöli meg. Nemcsak a munkaeszközöket kell közössé tenni és az egyes emberek tulajdonát elvenni és az összességre bízni, hanem az egyes ember munkaképességének megállapítása is az összességtől függjön. Ezáltal a szocialista társadalmi szerkezetben mindenki egyenlően szerve lesz az összességnek. Min-

den ember olyan lesz, mintha hivatalnok volna, mert létfenntartását az összesség biztosítja.

Concha Győző a szocialista társadalmi szerkezetet hivatalnoki rendszernek nevezi.¹⁰ Az egyén az összességnek teljesen alá van rendelve, az egyéni szabadelhatározás ki van zárva, nincs szabad verseny, nincs emelkedési lehetőség, viszont van egyforma ellátottság, a végtelenre képes ember teljes ledegradálása formájában.

A szocializmus szót először Robert *Owen* követői használják Angliában, mint társadalmi reformerek,¹¹ hogy a jövedelem csak munka alapján állhasson elő, a tőke járadéka megszüntetendő, a termelési eszközök közössé teendők.

A szocializmusból, ha a magántulajdon megszüntetése, a vagyon közössége s a munka termékeinek közössé tétele is keresztülvitetik, kialakul a *kommunizmus* rendszere.

Úgy a szocializmus, mint a kommunizmus állami szervezeti formát is jelentenek, éspedig az alsó néposztály uralmát. Míg a szocializmusnak van olyan irányzata (Rodbertus, Lassale), mely a meglévő állami rendszer átalakításával akarja elérni az új rendet, tehát állami beavatkozást hirdet a gazdasági életbe, s az állami üzemek minél szélesebb kiterjesztését tűzi ki célul, addig a kommunizmus az alsó néposztály tömegében rejlő erő forradalmi felhasználásával tör a célja felé.

5. A fascista társadalmi szerkezet.

Olaszország földjén sarjadt ki az az új társadalmi szerkezet, mely a szocializmus elveit kimondottan a nemzet haladása és boldogulása szolgálatába állította, úgy, hogy az egyéni tulajdon és a szabadverseny érintetlenül maradjanak.

Mussolini szerint egy állam fejlődésének okozói nem a tömegmozgalmak, sem eszmék, csendben ható erők (kulturteii jeszkedés), hanem mindig erre alkalmas *elitje* a nemzetnek. *Mussolini* nem tisztelője a tömegnek, mert vannak történelmi bizonyítékok, hogy az emberiség rendjén a legmélyrehatóbb

¹⁰ *Concha* Győző. Politika. (2. kiad. 1907.) I. p. 147.

¹¹ *Grünberg*. Der Ursprüngen der Worte Sozialismus und Sozialist. Zeitschrift für Sozialwissenschaft. Bd. IX. p. 507.

változásokat maroknyi ember kezdte, s kisebbség vitte keresztül.¹² „Mi nem vagyunk hisztérikus asszonyok, akik állandóan afelett aggódnak, hogy mit fog hozni a jövő. Mi nem törekszünk történelmi hatásokra, sem nem várunk csapásokat. Mi nem hisszük, hogy a történelem ismétlődik, hogy előírt úton kell haladnunk.”^{12a} A fascizmus csupa tett és akció. A fascista felfogás szerint a munkában és a tökében rejlő erők érvényesülése az osztályharc előidézője volt. A fascizmus mindkét tényezőt a nemzet javára használja fel, alkalmatlanná téve azokat az osztályharc okozására. *Mussolini* jellemzése szerint az új rend „az egyenlőség helyett fegyelmet hirdet, testvériség helyett munkát, szabadság helyett pedig kötelességteljesítést és áldozatot a hazáért. A fascista társadalmi szerkezet fő jellemvonása az egyénnek az állammal való kiegyezése (*riconciliazione*), az államba való beleilleszkedése (*inserzione*) és az állammal való egyesülése (*unifica-*

¹² *Mussolini*. Reden. (Hg. Meyer. Leipzig, 1925.) p. 105.

^{12A} U. o. p. 129.

^{12B} *Mussolini*. Reden. (1925.) p. 207. Az 1926. ápr. 5-iki (563. számú) törvény és az 1926. júl. 1-i (1130. számú) királyi rendelet, mely a végrehajtási utasítást tartalmazza, a munkaadó és a munkás közötti viszonyt megváltoztatta úgy, hogy magánjogi viszonyuk helyett úgy a munkásokból, mint a munkaadókból bizonyos fokig állami szervek válnak. A szakszervezeti törvény első fejezete elrendelte, hogy olyan egyesületek, melyek bizonyos feltételek teljesítésének eleget tesznek, elismeressenek az állam által és messzemenő jogoknak legyenek viselői. Minden foglalkozási ág, melynek munkástagjai egytized része, vagy munkaadói, hogyha az illető foglalkozási ág munkásainak legalább egytized része áll alkalmazásukban, kimondhatják szakszervezetbe való tömörülésüket, így jönnek létre a *munkaszindikátusok*. Csak a köztisztviselőknek van megítélve a szakszervezeti tömörülés. A szindikátusi építmény azután az egész országra nézve hatáskörrel bíró 15 szervezeti ágra oszlik. Munkások és munkaadók szerint külön-külön van 2 ipari, 2 mezőgazdasági, 2 kereskedelmi, 2 közlekedési és behajózási, 2 tengerhajózási és repülőügyi, 2 bank- és pénzügyi szindikátus és végül a 13-ik, a szabad foglalkozásúak szindikátusa. — Ez a szervezet érvényesül azután a törvényhozásban, amennyiben az a polgárságnak foglalkozási ágak szerint való képviselőté alakítottát (1928. május 17. törvény, 1019. szám.). A 13 főszindikátus 800 képviselőt jelöl, amihez a többi elismert egyesület részéről még 200 jelölt megnevezése járul. Az 1000 jelöltből a fascista nagytanács kiválogat 400-at, s ezekre történik azután a szavazás.

A fascizmus társadalmi rendszere a munkamegosztás és a vagyon alapján tömörülő embercsoportokat az állami élet irányzó tényezőivé teszi. Ezáltal a politikai pártok számára megszüntet minden érvényesülési lehetőséget. A szakszervezeti állam a foglalkozási és vagyoni csoportok harmóniájának az érdekeltek által való megoldását viszi keresztül. Emellett a kapitalizmus szabadon érvényesülhet, mert mint *Mussolini* mondotta „a kapitalizmus igazi története csak most kezdődik, mert a kapitalizmus nemcsak az elnyomás rendszere, hanem inkább a legértékesebb elemek kiválasztódásának a létesítője, a legtehetségesebbek egymás mellé állítója, az egyéni felelősség fokozottabb átérzésének okozója”.¹³

A fascizmus egyelőre az olasz nemzet sajátosságaihoz szabott. *Mussolini* hangsúlyozza is, hogy rendszeréhez olasz jellem, olasz milieu szükséges, s az nem utánozható.¹⁴

6. *A keresztényszocializmus társadalmi rendszere.*

A keresztény vallásnak vannak olyan elemei, melyeket a szocializmus felhasznált. Természetes következménye ez annak, hogy a kereszténység a földi jólétet semmire sem becsüli, s az emberek egyenlőségének a hirdetője.

Mégis a kereszténység a szabadkereseti társadalmi rendszerrel megfért, — de sohasem szűnt meg annak kinövéséi ellen küzdeni. *XIII. Leó* pápa 1891 május 15-én kelt *Rerum novarum semel excitata cupidine* kezdetű encyklikájában különösen figyelmeztetett arra, hogy az emberi társadalom gyógyulása csupán a keresztény élethez s intézményekhez való visszatérés által lehetséges. A vagyonosak önmegtartóztatás és jótékonyosság által mozdítsák elő a társadalmi békét. Az alsóbb néposztályba tartozókról való gondoskodás az állam feladatává teendő. Az állam támogassa a munkást, hogy bére megfelelő legyen és védje az egészségét, segítse a családját, a gyermekeket és a nőket.

A keresztényszocializmus társadalmi rendszere minden embernek a maga érdeme szerint való érvényesülését ismeri el. A „*Mi Atyánk*” ama tétele, hogy „mindennapi kenyerün-

¹³ *Mussolini*. U. o. p. 96.

¹⁴ *Mussolini* u. o. p. 248.

két add' meg nekünk ma”, úgy értelmezendő, hogy mindenki számára a neki járó kenyér legyen megadva. Nincs szó az egyformán finom kenyérről, mely mindenkinek egyenlő darabban jusson. A szabadkereseti rendszer megnevesbítését kívánja a keresztényszocializmus elérni. A jelenkorban ennek a társadalmi rendszernek vannak a legnagyobb kilátásai az egyetemes emberi boldogulás valóra váltása körül.

7. Az anarchizmus.

Míg a szocializmus rendszere az egyéni szabadságot a végsőkig megszorítja és a gazdasági életet az összesség kezébe kívánja adni, addig az anarchizmus az egyén legteljesebb szabadságának alapján áll. Míg a szocializmus szervezetet is jelent, nem akar uralom nélküliséget, hanem az alsó néposztályt kívánja uralomra juttatni, addig az anarchizmus nem akar semmiféle uralmi szervezetet az egyén felett. A rendnek az emberek között minden szervezet, irányítás, erőszakosság nélkül kell kialakulnia.

Az anarchizmus az állami szervezet negációja. Ha az ember jótulajdonságai fognak a jövőben kifejlődni, úgy az emberi együttélés ideális állapotát jelentheti, ha azonban az ember rossz tulajdonságai túlsúlyban maradnak, úgy az embereknek egymás pusztításában, rendszertelen leigázási törekvésekben fog megnyilvánulni az anarchizmus.

34. §. A társadalmi osztályok és rendek.

A társadalmi osztályok alatt a társas összeműködés folyamán a javakkal való ellátottság szerint való csoportosulását értjük az embereknek.

A társadalmi rendek pedig nem egyebek, mint az azonos munkái végzők, azonos hivatású emberek csoportjai.

Minthogy az ember egyszerre tartozik valamely társadalmi osztályhoz és valamely társadalmi rendbe, csakis azért támadt az elméletben nehézség az osztály és rend fogalmának megállapítása körül.

René Worms sémája helyesen fejezi ki a kettő össze-

függését. Ha a társadalmat paralelogrammának tekintjük s azt merőleges párhuzamokkal felosztjuk a létrejövő kisebb négyszögek képezik a társadalmi osztályokat (a vagyon szerinti megkülönböztetés); vízszintes párhuzamokkal tovább osztva megkapjuk a rendek hosszúságú négyszögeit (foglalkozás szerinti felosztás).

	Gazdag	Jómódú	Szegény	Nincstelen
Szellemi foglalkozásúak				
Östermelők				
Iparosok				
Kereskedők				

Így minden osztályban élénken kidomborodnak a rendek és viszont.

A „Párisi Szociológiai Társaság” (*La Société de Sociologie de Paris*) 1903 január 14-én beható tárgyalás alá vette a társadalmi osztályok fogalmi meghatározását.¹⁵ Az érdekes vitát *Bauer* kezdte meg, ismertetvén saját felfogását a kérdésre nézve.¹⁶ „A társadalmi osztályok a foglalkozás által nyernek meghatározást.”¹⁷ „Az így alakult csoportok, hasonlók egysüléséből állanak; a foglalkozás az, mely minden individuumra bélyegét mélyen rányomja. A hosszú éveken át tartó állandóan ismételt működések ereje olyan szokásokat hoz létre, mely megváltoztatja az olyan természeteket is, melyek előzőleg nem is voltak hasonlóak, s azokból idővel egy határozott típust fejleszt ki, úgy fizikailag, mint erkölcsileg.”¹⁸

Így *Bauer* tizennégy osztályt állapít meg, melyek közül az első, legjobban kiemelkedő, a *kormányzók osztálya*,

¹⁵ A vélemények Overbergh: *La classe sociale*. (Bruxelles 1905.) 15-25. old. találhatóak.

¹⁶ *Bauer*: *Les classes sociales. Analyse de la vie sociale*. Paris 1902.

¹⁷ *Bauer*: *Les classes sociales* 56 old.

¹⁸ U. o. 57. old.

melynek jellemzője az, hogy parancsokat ad, melyek teljesítésére erőszakot is tud alkalmazni. Ebbe tartoznak: 1. a törvényhozók, 2. a bírák, 3. az államfők, uralkodók, miniszterek, 4. a törvény végrehajtói, 5. katonaság, 6. papság. Ide sorozza még 7. a tanítók, újságírók, költők, tudósok csoportját.

A társadalom azonban nem csupán uralkodókból áll, hanem kormányzottakból, alattvalókból is, kik hivatva vannak az élethez szükséges cikketek produkálni. Ezeknek csoportjai: 8. a földművesek, 9. ipari munkások, 10. a mesterek, munkavezetők, 11. kereskedők, kik közé be lehet sorozni a tőkéseket és bankárokat, 12. a közlekedés szolgálatában állók, 13. a szegények, nyomorultak, árvák, szerencsétlen előregedettek, 14. a bűnösök.¹⁹

Azonban *Bauer* definíciója s egész elmélete a társaság tagjainak élénk ellenkezésével találkozott, úgyhogy még az első ülés folyamán feladta álláspontját és *Worms* már vázolt szisztémájára helyezkedett.

A tárgyalás végeredményeképpen *Delbet* elnök azt a kijelentést tette, hogy csak egy kissé precíz definíciót sem tudtak a társadalmi osztály fogalmáról adni. Megállapította azonban azt, hogy bár számos tényező, mint a vallásos érzés, mesterségi, leszármazási, stb. benyomások, mind elősegítették a társadalmi osztályok kialakulását, de „a gazdagság foka erősebbnek tűnik fel minden többi benyomásnál”.

Osztály és rend értelmezésénél tehát meglehetősen szétfolyó véleményekkel találkozunk, melyek legtöbbször a kettő között nem is különböztetnek. A rendeknek a foglalkozás, az osztályoknak a vagyon szerint való megkülönböztetése azonban helyénvaló. Ha a kettőnek összeegyeztetésére törekszünk, akkor csak úgy definiálhatnánk, hogy osztály illetve rend az azonos körülmények között élő és magukat azonos módon fenntartó emberek csoportja. Feltétlenül megkívánatik azonban, hogy az ilyen rend, vagy osztály tagjai helyzetük azonosságának tudatával bírjanak, s e tekintetben a megkülönböztetés a vagyon, illetve foglalkozás szerint össze is folyhat.

¹⁹ *Bauer*: Les classes sociales 142—145.

A társadalmi osztályok és rendek kiváló értelmezését adta irodalmunkban *Concha* Győző,²⁰ s legújabban *Dékány* István.”

1. *A társadalmi rendek megkülönböztetése a munka minősége, a vagyon minősége és a jogcím szerint.*

Már a társas együttélés legalacsonyabb fokán az ember fő jellemvonása az erőfeszítéssel való legyőzése a természetnek. „Minden emberi erőfeszítés pedig mely abból a célból történik, hogy a véges világ az ember szolgálatára kényszerítettessék és az emberi eszmét megvalósítsa, *munka*.”²² Az embernek bármilyen munkában megnyilvánuló erőfeszítése minden időben megbecsültetett. India kasztjai között, még a legalacsonyabb munkát végzők számára is van istenség, mint annak a foglalkozásnak a védője. A munka az embernek Isten iránti kötelességeként tűnt fel mindenkor. S valóban a munka a legjobb megelőző szer minden gonosz kísértés ellen, az emberi életnek Istentől rendelt öncélja.

Az emberi lét fenntartásához nélkülözhetetlen javakat létrehozó erőfeszítés a *gazdasági munka*. Ez lehet nehéz testi munka, mechanikus, mindig ugyanazt végző munka, figyelmes testi munka és irányító munka.

Az emberi lét folytonos javításához eszmékkel, gondolatokkal járuló szellemi erőfeszítés, a *szellemi munka*. Ez lehet tudományos kutatás, műalkotás, vallásos ténykedés.

Az emberi lét fenntartásához és javításához egyaránt hozzájáruló erőfeszítés a *vegyes jellegű munka*, mely a tanításban és nevelésben, a gyógyításban és a jótékonyásban, a honvédelemben, a jogszolgáltatásban és a kormányzásban nyilvánul meg.

A munka lehet az egyén által szabadon választott, vagy az összesség megbízásából végzett. Az ember testi ügyessége, vagy értelmi, erkölcsi képessége lehet a munkavégzés előfeltétele.

²⁰ *Concha* Győző: Politika. (2. kiad.) I. köt. p. 145—175.

²¹ *Dékány István*: A marxizmus osztály elmélete. (1928.) — A társadalmi osztály jelene és jövője. Budapesti Szemle. 1928. október-november.

²² *Concha*: Politika. (2. kiad.) I. p. 152.

A munka különböző nemei végzésével foglalkozók alkotják a társadalmi rendeket, melyek annyifélek lehetnek ahányféle munkakör különböztethető meg.

Minden munka végzéséhez azonban vagyon is kell. Ez a vagyon elsősorban azokból az eszközökből áll, melyekkel a munka folytattatik, másodsorban a munka eredményéből vagyonnak kell származnia. A vagyon azokat a gazdasági javakat jelenti, melyek felett az egyén szabadon rendelkezik, s amelyek hatalmat adnak számára embertársaival való érintkezésben.

Az ember minden szellemisége mellett az anyagra is rászorul, mely számára a vagyonban tartalékoltatik, mert a vagyon az ember szellemiségének nagyobb fokú kifejtésére ad lehetőséget.

A szellemi javakat csak annyiban lehet a vagyonhoz számítani, amennyiben gazdasági javak birtokához vezetnek, vagy legalább társadalmi elismeréshez. A manchesterizmus, s a nyomán kialakult ma is érvényes közgazdasági rendszerek, csak három termelési tényezőt ismernek: a természetet, a munkát és a tőkét. A szellemi munkát nem tekintik annak. Éppen azért, mert nehezen váltható át gazdasági javakká. *Smith* Ádám egy kategóriába sorozza a csepürágót, kötél-táncost, a tudóssal és a pappal. A technika hatalmas fejlődése azonban beigazolta a negyedik termelési tényező, a tudás, rendkívüli jelentőségét. Ma már a tudás nemcsak szellemi vagyon, hanem gazdagság is, habár a közgazdasági elméletekben még nem is szerepel termelési tényezőként.

A társadalom rendi tagosulásánál a vagyon minősége is tekintetbe jön. Nemcsak, hogy minő munkát végez az egyén, hanem, hogy minő javakkal folytatja azt, határozza meg rendiségét. Földtulajdon, ipari tulajdon és szellemi vagyon szintén kihatnak a társadalmi rendek alakulására.

A munka szerint vannak szellemi, gazdasági és közvetítő rendek. A vagyon minősége szerint földbirtokos, iparos, tőkés, értelmiségi és munkás rendek.

Valamely társadalmi rend kialakulásához szükséges az egybetartozók rendi öntudata, de szükséges az összesség által való elismertetés is. Az utóbbi történhetik a közvélemény elismerése formájában, de jogivá is válhatik. ami egyúttal az

illető társadalmi rendnek a társas együttélésben való helyét, jelentőségét, értékét, főképen befolyását teszi meghatározottá. Az egyes foglalkozási ágak értékeltenek a köz által.

A rendi állás végül a munkán és a vagyon minőségén kívül a *jogcím* tekintetéből is meghatározatik. Így a születés, leszármazás jogcímén nyugszik a nemesi rend, a városi polgári rend és a parasztság. A hivatás rendi elfogadásának jogcíme alapján van papi rend, orvosi rend, ügyvédi rend, tudósok rendje stb. A köz által való elhivatás jogcíme értelmében kialakul a hivatalnoki rend, tisztviselők, bírák, katonaság. Ha a vagyon nagyságát tekintjük jogcím képen, úgy vannak a főrendek, a gentry, a polgárság, a köznép, mely megkülönböztetés azonban már átvezet a társadalmi osztályok fogalmához.

A társadalmi rendek jogivá válása az állam által való elismertetésüket és szerepüket jelenti az állami életben. E tényállásnak a következménye az, hogy eltűnik a különbség az állam és a társadalom között. Amint az állam határozza meg a rendek helyzetét és jelentőségét a társas együttélésben, azok elveszítik természetes jelentőségüket, befolyásuk és hatalmuk nem belső súlyuktól fog függeni, hanem jogilag megállapított jelentőségüktől.

2. A vagyon mennyisége, mint a társadalmi osztályok megkülönböztetője.

A társadalmat alkotó embereknek a vagyon mennyisége szerint való csoportosulását tekintjük társadalmi osztályoknak.²³ A gazdasági javak szervezésére való szakadatlan törekvés elválaszthatatlan az ember lényegétől. A javak mennyisége pedig az embereket a gazdagok, jómódúak, szegények és Ínségesek osztályaiba sorozza.

A gazdagság a vagyon olyan fokát jelenti, hogy az egyén munka nélkül is megélhet és mint vezető irányító szerepelhet a társadalomban.

A jómódúak a vagyon olyan fokával bírnak, hogy csak mérsékelt munkavégzésre kényszerülnek, vagy szellemi mun-

²³ Lorenz v. Stein, Karl *Bücher*, *Schäffle*, *Oberbergh* ennek a nézetnek fő képviselői.

kával foglalkozhatnak, mert létük meglévő vagyonuk által biztosítva van.

A szegényeknek teljes erőfeszítésre van szükségük, hogy munkájukkal a megélhetéshez szükségeseket megszerezzék.

Az ínségesek még megfeszített munkával sem tudnak létfenntartásukhoz elegendőt szerezni. — vagy a munkanélküliség az oka ínségöknek.

Ahhoz, hogy társadalmi osztályok alakulhassanak, szükséges a vagyonkülönbség állandósulása, s ennek nyomán, az osztályöntudat kialakulása. A vagyonkülönbség állandósulása az egyes osztályba tartozók magaviseletére, szokásaira, külsejére (öltözködésére), életmódjára, de világnézetére, életfelfogására is visszahat, és azonosságot teremt.

Míg a rendi öntudat a foglalkozás azonosságán nyugszik, addig az osztályöntudat életmód és életfelfogásbeli azonosság. Ennek következtében erősebb is, mint a rendi öntudat. Az egyes osztályba tartozók összetartása nagyobb fokú, mint az egy rendbe tartozóké.²⁴ Az osztályérdek ugyanis egyforma vagyonú emberek érdeke, míg a rendi érdek különböző vagyonú emberek érdekkiegyenlítése csupán.

Az osztályok is elismertetnek a köz által, de jelentőségük egészen más, mint a rendké. A felső osztálybelieknél volt ugyan mindenkor vezetés, de a gazdagság nem volt annak egyedüli alapja, hanem a vagyon minősége és a foglalkozás neme is közrehatottak a felső osztályba tartozók közül a vezetésre alkalmasok kiválasztásánál. Azáltal, hogy minden társadalmi osztály a legkülönbözőbb rendbelieket foglalja magába, a foglalkozási rendeknek a köz által való elismerésében rejlő fokozata az egyazon osztályba tartozó hasonló vagyonú emberek között is megvan. Sőt annál jobban jut kifejezésre, minél inkább áll fenn a társadalmi rendek elismerése, illetve jogivá tétele.

Míg az osztályöntudat erősebb, mint a rendi Öntudat, addig a rendi érték megkülönböztetés ugyanazon társadalmi osztályon belül is hat. A köz által nem az osztály jelentősége

²⁴ A nagyvagyonú cipőgyáros leányát nem adja a vele egyfoglalkozáéu suszterlegényhez feleségül, hanem inkább a vele azonos vagyonú földbirtokoshoz, még inkább egy hasonló nagy vagyonú cipőgyároshoz, mindenkép azonban a vagyonosság foka az irányadó.

ismertetik el, hanem valamely rendnek az illető osztályba tartozó része. A társadalmi osztályok csak a beléjük tartozó rendek által végeznek funkciót, amiért is az osztályok nem, hanem csak a rendek értékelhetők bennök.

1. *A társadalmi osztályok és rendek Jellemzése.*

A felső osztályba tartozó emberek nagy vagyonuknál fogva különösképen lehetnek szabadok. A munkateljesítés alól is mentesek lévén minden idejüket testi és szellemi fejlődésük előmozdítására fordíthatják. Ezért lesznek kiválóbbakká. Kiválóságuk azonban elismertetésükön nyugszik, ami viszont uralkodó szerepüket teszi lehetővé. Nagy vagyonuk alapján jótékonyság, nagylelkűség művészet és tudomány pártolás, nagyvonalú gazdasági kezdeményezés a jellemző vonások az egyik irányban. A gög, kényesség, elbizakodottság, kéjtelenség, merész vállalkozás a jellemző vonások a másik irányban.

Az alsó osztály a szakadatlan munka, a türelem és az önfeláldozás által jellemezhető. A boldogulás legkisebb mérve, a felemelkedés legkisebb foka rendkívül megnyugtatólag hat. Az alsó osztálybeliek kevéssel kielégíthetők. A vagyonihiány engedelmissé teszi tagjait, s könnyen vezethetővé. Ha azonban az alsó osztály helyzete mind terhesebbé lesz, könnyen válik izgatott martalékká, kik bosszúállóvá teszik.

A felső és az alsó osztály között a társas együttélés törzsét a középosztály alkotja. A jó mód felülemel a létét való küzdelem nehézségein és magasabb célok elérésére ad lehetőséget. Meg van a középosztályban is minden jellemvonás, mely a felső osztályra illik, csak hogy mérsékeltebben, amennyire a vagyoni fedezet azt engedi, de ezáltal a jellemvonások rossz irányban sem tudnak annyira elfajulni.

„A középosztály a társadalom haladásának legfőbb tényezője, azáltal, hogy annak tényleg lehetséges mértékét legjobban bírja állapítani, az elértet fenntartani, a jövőt biztosítani, ép úgy elutasítva a felső osztály koraszülött terveit, mint kikerülve az alsónak tudatlanságából, s szegénységéből eredő óvatosságát.”²⁵

²⁵ Concha Gyöző: Politika (2. kiad.) I. p. 170—171.

A középosztály a kiegyenlítés szerepét tölti be a felső és alsó osztály között, amikor majd az egyik, majd a másik mellé áll, s egyiket sem engedi egyedüli uralomra jutni.²⁶ Különösen fontos a középosztálynak ú. n. kis burzsoázia része, mely az alsó osztályból munkájának eredménye által kiemelkedőket foglalja magába. *Michels* szerint a munkásosztály minden tagjában meg van a reménység, hogy magasabb létre juthat, s ez a kis burzsoázia. Az alsó osztályból a középosztályba való felemelkedés minél könnyebbé tévése a társadalmi helyzet biztos megjavítása.

Ha a foglalkozási rendeket tekintjük, úgy azokkal is kapcsolatos az egyének különös és jellegzetes lelkivilága, melyet az osztályokban való elhelyezkedésük alkalmával is érvényesítenek.

A földbirtokos a természet őseréjével állván szemben, nem bízik saját erejében, hanem meghajlik a természet nagysága előtt. Óvatos, az újításokat nem szereti, mert a természet mindig egyforma. A földjáraadék azonban függetlenné teszi és önelégültté.

Az iparos vagyona szerszámokban, vagy pénzben állván, az őt találékonnyá, vállalkozóvá, vizsgálódóvá, kritikussá s újítóvá teszi.

4. Az osztályon kívüliek.

Azok az emberek, kikben az osztályöntudat még nem alakult ki, mert hirtelen, váratlanul jutottak az egyik társadalmi osztályból a másikba (pl. a földbirtokos elveszti a tőzsdén a vagyonát, és az alsó osztályba kerül, vagy megfordítva egy alsó osztálybeli ember megnyeri a főnyereményt, mely őt vagyona alapján egészen a felső osztályig emeli) neveztetnek osztályon kívülieknek. A gazdasági és szellemi javak

²⁶ Aristoteles megállapítása már, hogy „az állam lényege ikivánja, hogy hozzátartozói lehetőleg egyenlőkből és hasonlókból álljanak, s ezen kívánat leginkább a középrendben valósul meg. Ennek tagjai nem vágyódnak mások vagyona után, mint a szegények és jó, ha mások sem vágyódnak az övéké után”.

Phokylides kívánsága: „Nagyon nagy jót rejt a középrend, ennek okáért csak közepes állási óhajtok az álladalomban.” — *Aristoteles*. Politika. (Haberern ford.) IV., 9., 6—7. p. 212—213.

összezavarodása van jelen az osztályon kívüliség állapotában, az osztályöntudat tökéletlensége formájában. Az osztályon kívüliek lehetnek nagy vagyonú, de teljesen műveletlen emberek, vagy igen műveltek, de vagyontalanok. Éppen az osztályöntudat hiánya miatt nem sorozhatók egy társadalmi osztályba sem, mert ahová vagyoni helyzetük alapján tartoznának, nem érzik jól magukat, s nem is fogadtatnak be a többiek által.

Osztályon kívülieknek szokták még tekinteni az ínségeseket, kiknek sem vagyonuk, sem munkájuk nincsen. Mint-hogy munkához jutni lehet, helyzetük ily irányban megjavulhat, s ezenkívül az alsó osztály tudatvilága megfelelő lényüknek, az ínségeseket az alsó osztályba kell soroznunk. A proletár nem osztályon kívüli, hanem az alsó osztály tagja.

Az osztályon kívüliek, mint a parvenue-k, az új gazdagok éppen oly veszedelmesek az együttélés rendjére, mint az elkeseredett elszegényedettek. Határozott jellem hiánya, meg-ingott erkölcsi felfogás, furcsa életmód, mind igazolják az osztályon kívüliség veszélyes voltát. Idővel azonban az osztályon kívüliek egy része felszívódik és tudatos tagjává válik valamely társadalmi osztálynak, úgy, hogy az osztályon kívüliséget az egyén átmeneti állapotának tekinthetjük a társadalomban való elhelyezkedésében.

5. *A proletariátus.*

Az alsó osztálynak ama tagjait, kik munkaerejük eladásából, illetve érbeadásából élnek, nevezik proletároknak.

A kommunista internacionale 1923—24. évi évkönyve (*Jahrbuch für Wirtschaft, Arbeiterbewegung und Politik*) három csoportra osztja a kereső népeiséget: proletárokra, félproletárokra és uralkodó osztálybeliekre. A proletárok közé sorolja a bányászati, az ipari, a mezőgazdasági és a kereskedelmi és közlekedési bér munkásokat, valamint az e téren foglalkoztatott hivatalnokok, magánalkalmazottak 75%-át. A félproletárok a parasztok, Nyugat- és Közép-Európában 5 hektárnál kisebb földbirtokkal, Kelet-Európában és Amerikában 10 hektárnál kisebb földbirtokkal, továbbá az önálló kereskedelem és iparúzők 25%-a és a szabad-foglalkozásúak

25%-a. Az uralkodó osztálybeliek közé tartoznak a földbirtokosok, kiknek 5, illetve 10 hektárnál több birtokuk van, az önálló kereskedők és iparosok 75%-a, a szabad foglalkozásnak 75%-a, az egész hadsereg és az összes állami és községi hivatalnokok.

1921-re vonatkozóan ez alapon a szovjet statisztikusa kimutatott:²⁷

O r s z á g	Összes keresők száma	Proletárok száma	Félproletárok száma	Uralkodó osztálybeliek száma
Anglia és Wales	16.300.000	14.200.000	500.000	1 600.000
Skótország	2.100.000	1.800.000	70.000	230.000
Irország	4.350.000	3.720.000	260.000	370.000
Németország	33.900.000	26.000.000	3.500.000	4.400.000
Olaszország	20.000.000	14.000.000	2.500.000	3.500.000
Franciaország	20.900.000	10.700.000	3 900.000	6.300.000
Cseh-Szlovákia	6.900.000	4.000.000	900.000	1.000.000
Német-Ausztria	3.100.000	2.500.000	150.000	450.000
Svédország	2.900.000	1.440.000	1.300.000	160.000
Dánia	1.300.000	850.000	100.000	350.000
Finnország	2.750.000	2.000.000	200 000	550.000
Amerikai Egy. Áll.	42.000.000	27.500.000	6.500.000	8.000.000
Délafrikai Szövetség	1.300.000	1.000.000	140.000	160.000

Ezeket az adatokat élesen bírálta Wladimir *Woitinsky*, kimutatva az adatok bizonytalanságát. A proletár fogalmának meghatározásánál azonban tovább ment még mint a szovjet, amennyiben a proletárok közé sorolandóknak jelölte meg mindazokat, akik munkaerejük eladásából élnek, a bér munkát teljesítőket. Ily meghatározás szerint nemcsak az ipari bér munkások tartoznak ide, hanem a magánhivatalnokok, sőt a közhivatalnokok is, amennyiben illetményeik a létminimumig érnek és egyéb vagyonuk nincsen.²⁸

Ezen meghatározás alapján 1920—21-re vonatkozóan *Woitinsky* a következő táblázatban foglalt képet adja a világ proletariátusáról:

²⁷ Jahrbuch für Wirtschaft, Arbeiterbewegung und Politik. 1923—24. p. 243.

²⁸ *Woitinsky*. Wladimir. Zahl und Gliederung des Proletariats. Die Gesellschaft. 1925. II. Jg. p. 399.

Ország	Össznépesség 1920—21-ben	Keresők száma	Proletárok száma	100 keresőre jut proletár
Oroszország	130.000.000	43.000.000	5—6.000.000	12—15
Németország	59.000.000	34.000.000	19.500.000	61
Nagybrit. és Írorsz.	47.200.000	21.000.000	16 250.000	77
Franciaország	39.200.000	20.900.000	10.000.000	48
Olaszország	38.800.000	18.300.000	8.200.000	45
Lengyelország	27.400.000	13.000.000	3.5-4.000.000	30
Spanyolország	21.300.000	9.300.000	3.2-3.600.000	37
Románia	17.400.000	7 500.000	3—3 500.000	43·5
Csehszlovákia	13.600.000	7.000.000	4.100.000	59
Jugoszlávia	11.700.000	5.300.000	2.000.000	40
Magyarország	7.900.000	3.300.000	1.800.000	55
Belgium	7.500.000	3.150.000	2.260.000	73
Hollandia	6.800.000	2.600.000	1.900.000	62
Portugália	6.400.000	2.400.000	1.100.000	46
Német-Ausztria	6.100.000	3.200.000	2.000.000	63
Svédország	5 900.000	2.350.000	1.300.000	64
Görögország	5.500.000	2.820.000	600.000	22
Bulgária	4.900.000	2.510.000	580.000	23
Svájc	3.800.000	1.960.000	1.300.000	66
Finnország	3.400.000	1.440.000	850.000	58
Dánia	3.300.000	1.430.000	1.020.000	71
Norvégia	2.600.000	1.000.000	600.000	50
Litvánia	2.400.000	1.250.000	280.000	23
Lettország	1.600.000	830.000	190.000	23
Esztország	1.100.000	570.000	130.000	23
Összesen 25 állam	475.700.000	208.510.000	90.6-93.060.000	45—46
Amerikai Egy. Áll.	105.000.000	41 614.000	30.500.000	73
Brit India	319.000.000	149.293.000	35.000.000	23

Oroszország nélkül a proletariátus aránya az összes keresőkhöz viszonyítva Nyugat-Európában átlagosan 55—56%, vagyis abszolút többség.²⁹

Legkisebb a proletárok száma Görögországban, Bulgáriában, a Baltikum államaiban, Lengyelországban és Indiában. Nem éri el a keresők számának a felét Spanyolországban. Jugoszláviában, Olaszországban, Portugáliában, Romániában és Franciaországban. A legnagyobb a proletariátus Angliában, Belgiumban, Dániában és az Amerikai Egyesült-Államokban.

²⁹ *Woitinsky*. I. m. p. 414—415.

Magyarországon a keresők 55%-a 1,800.000 proletár. Ezek közül 800.000 mezőgazdasági (100 keresőből 46), 520.000 ipari munkás (100 keresőből 68), 190.000 kereskedelmi és közlekedési alkalmazott (100 keresőből 60), 140.000 közalkalmazott és szabadfoglalkozású. 150.000 cseled.

6. Az osztályharc.

A társadalmi osztályok és rendek összefüggése abban áll, hogy azok ne önmagukért, hanem egymásért legyenek és egymást kiegészítsék. A felső és a középosztályba tartozók azonban helyzetük biztosítása érdekében eltérnek az összefüggés helyes módjától, s nemcsak hogy meg akarják tartani gazdasági, szellemi és társadalmi javaikat, hanem azokból az alsóbb osztálybelieket kizárni törekuszenek. Ezt a felsőbb osztálybeliek különböző kiváltságok által érik el.³⁰

Az alsóbb osztálybeliek érdeke ezzel széniben abban áll, hogy ne váljanak teljesen kihasználtságigavonóvá, hanem hogy emelkedni bírjanak, ne legyenek kizárva a felsőbb osztályokba jutás lehetőségéből.

Marx az osztály-egoizmus hirdetője, az alsó osztály számára követelte a társadalomban való vezető szerepet, ami annyit jelent, hogy a társadalom ne álljon másokból, csak proletárokból.

Az alsóbb osztály szembehelyezkedéséből a felsőbb osztályokkal, támad az osztályharc. *Marx* és *Engels* tanai terjesztettek el azt a nézetet, hogy a világ eddigi államszervezetében mindenütt feltűnt egy kiváltságos osztály, mely a gazdasági és társadalmi javakat a maga számára és a többiek kárára mintegy bitorolta. Az elnyomottak azonban, amint tudatára ébrednek helyzetük tarthatatlanságának, mindenütt megindítják az osztályharcot.

Hosszú ideig a földbirtok képezte majdnem minden államban a tekintély és hatalom alapját és határozta meg az

³⁰ Ily kiváltságok voltak a gazdaságtörténet tanúsága szerint az ingatlan vagyonszerzés lehetőségének egy osztály számára való biztosítása, az elsőszülött örökösödési joga, hitbizományok létesítése, szellemi javak szerzethetésének a gazdasági javak meglételétől való függővé tétele stb.

előnyözött osztály helyzetét. A középosztály, az ipari és kereskedői foglalkozásúakból később alakul ki, míg a munkásosztály öntudatra ébredése a XIX. században történik csak meg.

Az osztályharcot a középosztály indítja meg a nemesség ellen, s ér el először sikereket. Ezután következik az alsó osztály támadása, mely még ma is tart. Ez ellen a középosztály csak addig tud védekezni, míg a jelen generáció előnyöket örökíthet az utódok számára. Amint a középosztály erőtartaléka eltűnik, megindul azonnal a kísérlet az uralomnak az alsó osztály által való átvételére.³¹

³¹ Az 1789-es forradalom előtt Franciaországban minden tiszti, bírói, közhivatali állás a földbirtokos osztály számára volt fenntartva. A forradalom a földbirtokosok hatalmát szüntette meg. A földesurak lég-” nagyobb része kénytelen volt kivándorolni az országból. Birtokaikat városi polgárság, a parasztok és a községek vették meg. A forradalom utáni negyedszázad alatt azután az összes köztisztviselőkbe a középosztály tagjai kerültek. A burzsoázia annyira megerősödik, hogy amikor a Bourbonok-nak el kell hagyni a trónt, helyüket a polgárság jelöltje, Lajos Fülöp orleánsi herceg, a polgárkirály, tölti be. A francia középosztály a júliusi forradalomban a saját osztályérdekeinek megfelelő módon alakítja ki a monarchiái intézményeket.

Amint a középosztály uralma tetőpontjára ér, megmozdul a proletariátus, s Franciaországban 1848-ban ér el először sikert. A februári forradalom folyamán elfogadja a polgárság Louis *Blanc* „nemzeti műhelyekről” szóló tervezetét, mely szerint minden munkanélküli létének fenntartása biztosított az állam által. Röviden kitént azonban, hogy az egész rendszer nem más, mint hogy 100.000 munkanélkülinek napi másfél frank napidíjat ad az állam, miközben a legképzettebb, legtehetségesebb munkások árkot ásnak, vagy fát vágnak. A polgárság a „nemzeti műhelyek” ellen fordul, mert azokat saját pénzből fenntartottaknak tekinti, s már négy hónap múlva a kormány elrendeli a nemzeti műhelyek becsukását. A polgárság katonái pedig kegyetlenül vérbefojtják a munkásosztály feltörését.

A francia polgárság 1871-ben másodszor győzi le a kommunben uralomra jutó munkásosztályt, Mac Mahon generális ágyútüzzel végzi ki a lázadó munkás-tömegeket.

A francia köztársasági kormányforma burzsoa színéből azonban mind többet veszít. A középosztály tönkrementése, az utódok számára mind kevesebb erőtartalék átörökítése az alsóosztály újabb támadását teszi lehetővé. Legújabbban a közoktatás terén szorítják vissza a középosztály vfiat a magasabb iskolák elvégzésétől, ha nem elég tehetségesek, viszont az alsó osztály tehetséges fiai számára ingyenes kiművelést biztosítanak.

A XIX. században a felső osztály a középosztállyal együtt halad az alsó osztály elleni küzdelemben. Viszont az alsó osztály mind szervezettebben lép fel. Egyetlen osztály érdekei sem dolgoztattak ki elméletileg oly behatóan, mint a munkásosztályéi. A teóriák nem azért vannak, hogy azok fölött az ember medítálgjon, hanem azért, hogy valóra váltassanak. Az orosz kommunista államszervezet nagy eredménye az osztályharcot az alsó osztály tömegében rejlő erőre építő elméleteknek.

Az osztályharcok jövőjét illetően mindaddig ellensúlyoz-

Angliában a XIX. század elejéig ugyancsak a földbirtokos osztály tartotta kezében az államhatalmat. Az angol parlamentben 1832-ig majdnem tisztán a földbirtokosok érdekei találtak képviselőre. Számos nagy város addig egyetlen képviselőt sem küldött. Viszont voltak királyi kiváltság alapján képviselő választási joggal bíró olyan választó területek, melyek helyén már csak néhány ház, dűledező fal állott, vagy a tenger hullámozott. 1832-ben 63 ilyen *nomination borough-t* töröltek Angliában. Míg eddig eljutott az angol közélet, az csak a felsőosztály hatalmának a középosztály által való megtörésével volt lehetséges. Egy ideig a közép- és az első osztály együtthaladnak az arisztokraták ellen. Amikor azonban a gépek bevezetése megkezdődik, a munkásosztály szembefordul a burzsoáziával.

Míg az angol középosztály az 1832-ik évi parlamenti reform alapján ér el eredményeket, addig a gépek ellen küzdőkből kialakult angol proletariátus, a chartista mozgalom folyama alatt kezd érvényesülni. A „People's Charter”, a nép kartájában az általános szavazati jogot, a választó kerületek jobb beosztását követelik. Az 1867-iki és 1884-iki parlamenti reformok az alsó osztály küzdelmének az eredményei.

Magyarországon a rendi szerkezet korában az alsóház tagjait 11 illió lakos nevében 136.000 nemes választotta. 1830 előtt Franciaországban 30 millió lakos közül csak 34.000-nek, az 1831 júliusi forradalom után pedig 188.000 polgárnak volt joga képviselőt választani. A francia demokrácia sokkal kevesebb embernek adott politikai jogokat, mint a magyar rendi alkotmány. (*Szekfü Gyula: Három nemzedék. 1922. p. 128.*) Az osztályharc Magyarországon az alsó osztály békés felszabadítása után veszi kezdetét, de még mindmáig nem mozdította meg a földműves tömegeket, hanem csak az ipari munkások körében áll fenn. A magyar nemeség önként adta meg a lehetőséget az alsó osztályból való felemelkedésre, s a városi polgári középosztályt egészítette ki a nemesi rend megszűnte után, ami viszonylagos erős középosztály kialakulásához vezetett.

A magyar proletariátus a nemzetnek világháborús összeomlása nyomán jutott uralomra. Hogy sem képessége, sem ereje a nemzet fenntartására nem volt, azt alig öt havi rémuralmával beigazolta.

ható a proletariátus feltörése, míg az szervezetlen. Márpedig a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 1921. évi jelentésében foglaltak szerint Oroszországgal együtt 1920-ban Európában 40,000.000 szervezett munkás volt. Ez a szám azonban azóta csökkent. A Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének amsterdami irodája 1923 január 1-én a szervezett munkások számát Európában, Oroszországot is belevéve 33,000.000-ra, Oroszország nélkül 28.500.000-re teszi. Ha Európa proletariátusa (Oroszország nélkül) 88—89,000.000, úgy 1923-ban egyharmada sem tömörült egységes irányítást jelentő szervezetben.

Magyarországon az 1,800.000 proletárból 1923 jan. 1-én 249.00 szervezett munkást, — 14%, — mutattak ki.

A proletariátus azonban jelenlegi szervezettségében sem egységes.

Az egész világ szervezett proletariátusa az amsterdami iroda kimutatása szerint a következőképen oszlik meg a különböző akciók irányában:

Amsterdami szakszervezeti internacionáléhoz tartozott	1922. jan. 1.	1923. jan. 1.
	22,412.000	18,574.000
Keresztény szakszervezetekhez tartozott	3,759.000	3,026.000
Anarchista-szindikálista szakszervezetekhez tartozott	1,254.000	826.000
Moszkvai szakszervezeti internacionáléhoz tartozott	7,069.000	5,558.000
Semleges szakszervezetekhez tartozott	6,578.000	3,965.000
Különböző szervezetekbe tartozott	5,201.000	9,180.000
	<hr/>	
Összesen:	46,273.000	40,929.000

Egyes államokon belül is megoszlik a szervezett proletariátus, s ma már vannak egymással szemben álló, sőt küzdő irányai is, mégis el kell fogadnunk, hogy az egységesülés

³² *Dékány* István arra a megállapításra jutott, hogy a proletariátus nem egységes, hanem mesterséges alakulat. (A társadalmi osztály jelene és jövője. Budapesti Szemle. 1928. p. 70.)

felé halad.³² Minél egységesebb és összetartóbb lesz az alsó osztály tömege, annál elhatározottabban fog fellépni a többi osztályokkal szemben. A megoldás csak az alsó osztályba tartozók érdekeinek lehető kielégítésében keresendő. Ez pedig a munkabér és munkaidő javuló megállapításával, a munkanélküliek támogatásával, a munkásbiztosítással, s az alsó osztály kultúr-igényeinek tárgyilagos kielégítésével el is érhető. Nem lehetetlen tehát a megoldás, ha elismerjük, hogy a munkásosztály felfelé törő osztály, hogy a kis burzsoáziában való elhelyezkedésre törekszik. Amíg megvan az emelkedési lehetőség, nincs baj.

Különben keresztény ember, erkölcsi alapon álló ember, nem lehet kétségbeesett proletár.¹³ A proletár is gondolkodhatok az összességgel. Bizonyosan így igazodik, ha keresztény világnézete van.

Amikor a szocializmus hívei azt hirdetik, hogy bízunk egy boldogabb jövőben, — *utópiában*, — akkor csak ennek a helyébe kell tennünk a kereszténység tanítását, s már is jó irányba terelődik a megoldás. Egyébként a szocialista írók jól tudják, hogy mit jelent, s mennyit ér az *utópia*. Ahány utópista, annyiféle vágyódás, minden pontos keret megállapítás lehetősége nélkül. A napi munkaidőt *Campanella* 4 órában, *Robert Owen* 2 órában, *Bebel* 3, *Krapotkin* 5, *Lenin* 6, *Guesde* 3, majd 1 órában állapította meg *Ballod* öt-hat évi munkakötelezettséget ima elő. Utópia azonban az is, hogy a munkátlanság volna a boldogság. Az pedig, hogy a munka megbecsültessék és értékeltessék, becsületes törekvés. Ha pedig ennek eleget teszünk, nincs proletár veszedelem.

³³ Paul *Ernst*. Nochmals zur Psychologie von Bourgeois und Proletarier. Hochland. 1924—25. I. p. 684.

X. FEJEZET.

Az emberiség.

Az emberiség, mint a földön élő összes embert magába foglaló egység, elvont fogalom, mert csak az ész absztraháló képessége adja meg a módot, hogy a földön élő minden ember az emberiség fogalmába egybefoglalható legyen. Az emberiség ugyanis a valóságban nem alkot tényleg létező egységet: nincs oly benső összefüggés, egymásrautaltság, elválhatatlanság az összes emberek között, melynélfogva mindannyian együtt akarni és együtt cselekedni bírának.

Amint az állatfajoknak fogalmához nem tartozik, hogy egy-egy faj állati egyedei mind egymással szoros kapcsolatban, összeköttetésben legyenek, vagy hogy a növényvilág géniuszainak összes individuumai mind egymásra szorulva együtt éljenek, éppen úgy nem jelenti az emberiség sem, habár egyedei mind egyforma lényeknek, azt az összefüggést, mely szerint ezek az emberiséget alkotó egyesek együtt akarni, együtt érezni, együtt ismerni, együtt cselekedni tudnának.

Csak az elme világában vannak az emberek az emberi nem fogalmában összekapcsolva, mert *az ember nem tartozik &z emberiséghez úgy, hogy pusztán csak ahhoz tartoznék s az emberiségen belül valamely társadalom tagja is csak úgy lehet, hogy minden oly társadalom, melybe beletartozhat azon embercsoport összlényege által nyer meghatározást, melybe az embernek a természet törvénye szerint bele kell tartoznia.*

Társadalomhoz tartozni, mindig csak valami külső kapcsolódást jelent, mely időleges és felbontható; egy néphez való tartozás azonban benső, tartós és ki nem írtható kapocs. Valamely néphez való tartozás egyúttal attól való függés is, mely erőt kölcsönöz, önbizalmat, belátást és kitartást nyújt

a népi tagoknak. Éppen ezáltal nyer a társadalom biztos határokat, emelkedik ki az elvonság kereteiből, nyer realitást, személyiséget, csakhogy ekkor már nem pusztán társadalomról van szó, hanem a népi, illetve nemzeti erő alapján kialakult állam által szervezett társadalomról.

35. §. Az emberiség államokra válásának oka.

A probléma, megoldása szempontjából, két kérdésre kíván feleletet. Egy általános kérdésre: miért van, miért szükséges egyáltalán állam? — s egy különösre: miért nincs egy, hanem miért van oly sok s egymástól annyira elütő jellegű állam a földön?

Mindkét kérdés középpontjában az ember áll, az ő társas, politikai tulajdonságaival, csakhogy mindegyiknél más és más világításban, mondhatni más körben. Ha a kérdés az, miért kell állam egyáltalán, akkor az ember mint külön céljait, érdekeit védő, külön tehetsége, külön nyomatékának érvényt szerezni törekvő lény lép fel, tekintet nélkül embertársai hasonló érdekeire, céljaira. Éppen az ellentétes érdekek összeütközéséből támadó összhangtalanság megoldására szükséges az a rend, mely az egyes embert érdekei, céljai egy részének realizálhatóságától a köz érdekében, embertársai hasonló igényei teljesülhetésének biztosítása céljából távol tartja, korlátok közé szorítja, sőt kötelességek alanyává teszi, melyekkel a köznek, összes embertársainak szolgál, s ezzel az együttműködést biztosítja. A köz, melyben az egyes ember, mint külön életet élő alany, így elhelyezkedik, a társadalom, s az ebben felmerülő összhang már az állami rend alapján nyugszik. *A társadalom így az a kör, melyben az állami lét szükségességének általános feltételei fellelhetők, a társadalmi élet viszonylatai azok, amelyekből az állami rend általános szükségessége magyarázható.*

Ha azonban a kérdés arra irányul, hogy miért nincs egy, hanem sok állam a földön. — akkor ismét az emberben keresve az okot, — a következő megoldás adható: az ember kilép a társadalom szertefolyó, bizonytalan kereteiből, s mint egy-egy szorosabb, az egyes akaratán felül álló közület alanya jelentkezik, mely közületben az egyéni érdekeknek nincs

működési terük, azok mind egybefolynak, a közület fenn tartásának összérdekében, az egyéni célok mellett a közület öncélja szerepel, mely szerint alakul és irányul a közület fejlődése. *Ezen külön öncélú közületek az emberiség tagolt ságából eredő, a fajok különbségén át népek, nemzetek alakjában jelentkező sajátos jellegzetességgel bíró oly önálló csoportosulások, melyek külön öncéljaiknak megfelelően külön állami rend alkotásához szolgálnak alapul s ezáltal az emberiség annyi államra válását okozzák.*

Az emberre nézve fennálló természeti törvények első sorban az emberiségen belül külső testi tulajdonságokban jelentkező különbségek, valamint külön szellemi, érzelmi világok létrehozásában nyilvánulnak. Pusztán a külső testi tulajdonságokat tekintve, az emberiségen belül megkülönböztethetők a fajok, oly embercsoportok, melyekbe tartozó egyedek főképp testi, szervezeti jellegzetességük révén tartoznak össze. Ha azonban a kutatások mai állása szerint az embert nem is lehet a fajok mozdulatlan mintáiba zárni, habár ily fajok léteznek is, s ha a fajokra való felosztás, melynek a messze-messze múltban talán meg is volt a maga jogosultsága, de ezt elvesztette, ha *Finot* szerint „akárhova fordítjuk is tekintetünket, sehol sem látunk anthropologiai csoportokat”,¹ úgy annál inkább találunk ethnikai összegyülemléseket, melyek nem külső testi, hanem szellemi momentumokon, az együttélés alapján fejlett közös szellemi momentumokon, a nyelv, vagy a gazdasági, szociális, politikai és vallásos érdekek közösségén alapulnak. *Finot* szavaival élve: „Ha valamely embercsoport ugyanazon a földön keres menedéket és a közös érdekek által összekapcsolva, a vér és család kötelékeivel összefűzve a közös természeti és morális környezet hatása alatt fejlődik tovább, azáltal, hogy az átöröklésnek és fiziológiai, értelmi erkölcsi alakulásnak oly sok feltétele közrehat arra, hogy közös kifejezést kapjon típusuk, kell, hogy egy nép alkotó részei, tisztán elvontan kifejezve, egymáshoz hasonlóvá váljanak különböző eredetük ellenére is. Az öntudatlanul végbement keresztezések következtében elvesztették jelentékenyebb megkülönböztetési jegyeiket, — hogyha

¹ *Finot*: La préjugé des races. (1·906.) p. 81.

ilyenekkel egyáltalán bírtak valaha; az egyforma életfeltételek hatása következtében közös típust kaptak, amely néhány olyan tényezőnek eredménye, melyek az emberi fajt alakítják.”²

Az emberiségnek ily töredékeiben, egyes csoportjaiban következik be az embereknek az a szoros egymáshoz kötöttsége, lelki, értelmi és esztétikai közössége, mely képesíti őket közös akaratra, közös cselekvésre. A népek alatt így az emberiségnek oly csoportjai vannak előttünk, melyeket kezdetleges időben többnyire a vérnek, nyelvnek egysége, a gazdasági viszonyoknak, állapotoknak szüksége, közössége kapcsolt egybe. E tényezők hatása alatt egy személlyé, egy alannyá válik az az embercsoport, a horda, az az egész néptörzs s érdekeinek, közvetlen céljainak, gazdasági és értelmi, erkölcsi, vallási, esztétikai szükségleteinek azonossága alapján, mint egység tűnik elő. Azok a megkülönböztető, individualizáló vonások, melyek által az egyik csoport a másiktól különbözővé válik, szolgálnak alapul, illetve mozdítják elő annak a népi egésznek kialakulását. Ezen megkülönböztető vonások, ismertető jelek, a fajt meghatározó testi és szellemi tulajdonságokon kívül,³ a társadalmi érintkezésben, az együttélés szükségleteiből eredő intézményekben nyilvánulnak meg, s mint közös népszokások jelentkeznek, majd a közös történet által fejlett történeti tudat, vagy a közös leszármazásban való hit s egyéb ily az együttélés által létesülő a közösség eszméjét ápoló tényezőkben testesülnek meg. A népiségek kereteiben létesül a népi civilizációt kitevő sajátos forma-világ és a kultúrát képező sajátos képzet és gondolatvilág, melyek mellett a népi nyelv, mint mindezeket átható, s legjellegzetesebb népi termék jelentkezik.

² *Finot*: La préjugé des races. (1906.) p. 81.

³ Ilyen megkülönböztető vonásokul felvették a bőr színe, a koponya alkati viszonyai, a homlok ki, vagy hátra állása, a járomcsont helyzete, az áll elhelyezkedése, az orr domborulata, a szem és haj színe, a haj keresztmetszete, a kéz formája és méretei, a térdek állása, a lábak alkata, a taglejtés és arckifejezés, a testtartás és járás stb.. továbbá szellemi jegyek, kedv, komolyság, szórakozni vágyás, emlékezet, fájdalom érzet, erkölcsösség, művészi erő, gondolkodási képesség, művelődési fogékonyság, kitartás, figyelem, ügyesség és így tovább.

Mindezen momentumok között az emberi egyedeket népekké legjobban összefoglalja a közös szellem, mely a föld-felület tagozódása s a rajta levő természeti világ területenkint változó viszonyainak hatása alatt alakult csoportokban különbözőleg fejlődik s oly benső jelekben nyilvánul, melyek mindennél jobban összekapcsolnak. *Wundt* néplélektanában «zekből három tényezőt emel ki, mint a népszellem összefoglaló kitevőit: a nyelvet, mithoszt és az erkölcsöt. A nyelv — szerinte — magába foglalja a népszellemben élő képzeteknek általános formáját és kapcsolódásuknak törvényeit. A mithosz ezen képzeteknek eredeti tartalmát foglalja magába az ösztönök és érzelmek által meghatározva. Az erkölcs végre tartalmazza ezen képzetekből és ösztönökből eredő általános akarat irányokat.⁴ A közös kultúra és civilizáció tényezői, mint a közös nyelv, a közös leszármazás tudatának szempontja, mind előfordulhatnak, de még ezek mellett állólag is ami által egy nép magát a másiktól megkülönbözteti, az annak a népnek világnézete, ideális javainak összessége, felfogása a jóról és rosszról, a szépről és a hasznosról, igazról, magasztosról. Mindezek oly végső fogalmak, melyek jellegzetessége valóban alakítani képes úgy embereket, mint intézményeket, benső tartalmuk tekintetében, s minthogy a végső eszmékben jelentkeznek e fogalmak, a bennük való különbözőség sokkal általánosabb, s egyszersmind kifejezőbb, pregnánsabb mint a közvetlen testi, vagy egyéb gazdasági jegyek, vagy éppen a nyelvi rokonság bizonytalansága. Ezekre a végső fogalmakra vonatkozólag mondotta *Bastian*, hogy „a kontinensek minden részén az ott élő embercsoportok között az adott körülmények szerint különböző tartalommal tűnnek fel az embereszmék e legjellemzőbb vonásai, és pedig vasszükségességgel, ép úgy mint a növények az állatvilág, mások az egyes világrészekben”.⁵

Az emberiség tulajdonképeni alapsoportozatai a népek, melyek mint adott tények léteznek és hatnak, s különböző jellegüknek megfelelően az emberiség haladását különböző irányokban és módokon mozdítják elő. *Az emberiség együtt-*

⁴ *Wundt*: Elemente der Völkerpsychologie. 29—30. o.

⁵ *Bastian*: Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen. (1881.) 177. o.

élésének formája éppen népekre való válásában áll és az emberiség, az emberi nem fejlődése, a népek különbözőségéhez van kötve.

„A népeknek a különböző szelleme nem akadály, hanem eszköze az emberi szellem lehető legteljesebb, legtöbb oldalú nyilatkozásának, mindenik nép valami mást, vagy más módon hozva létre az emberiből”, — állapítja meg *Concha*. „Az emberiség nagyszerűsége éppen abban rejlik, hogy ily különböző szellemű csoportokra válása ellenére is van benne egyetemes emberi.” „A népekre válás első tekintetre a közös emberinek csak akadály, azonban, ha népek nem volnának, hanem csak természetes egyforma egyének, az emberiség vajmi laza halmazállapotú lenne, mert a lényegileg egyforma egyének nem szorulnának kiegészülésre: ha pedig az egyénekben meg volna egyenkint is a sajátosság, de összekeverve, csoportosulás nélkül élnének, hatékony együttműködésük lenne lehetetlen.”⁶

Így oszlik fel az emberiség egymástól különböző jellegű csoportokra, melyek mind oly alzatot képeznek, hogy valóságos alannyá, valóságos személyi egységgé alakulhatnak, állami létre tehetnek szert.

A népekre válás tehát közvetlen oka az emberiség számos államra válásának. Míg az egyéni külön érdekek biztosításából az állam szükségességének általános feltételei folynak, addig az egyéni népi hovatartozandóságának természet törvény erejével ható követelménye összérdekek harcosává teszi az embert, s ezen az úton létesül a számos állam', melyekben az egyéni érdekek az összérdek által megkövetelt határok között és annak megfelelő jellegzetes formában nyernek kielégítést.

Az állam általános szükségessége tekintetében tény, hogy az ember, habár általában és lényege szerint a társas életre hivatott, oly értelemben, hogy csak hozzá hasonlókkal együtt végezheti mindazt, ami saját lényegéből kifolyólag teendője, mégis az egyes egyén is, mint ilyen, külön életet él. Külön céljai, érdekei, külön tehetsége és különböző fokú tekintélye van, melyek mind oda hatnak, hogy a természetes elkülö-

⁶ *Concha* Győző: Politika. I. 69. o.

nülés keretén belül, az egyéni életnek ezen követelményei is érvényesülésre és kielégítésre találjanak.

A társadalom, azaz azon emberi közület, melyben az egyéni célok és érdekek viszik a főszerepet, éppen ennek a következtében nem képez valami biztos, határok közé ékelt, zárt közületet, mert annak külső képe, terjedelme, célja folyton változik. Az egyes embereket összefűző kötelék ereje itt csak annyiban áll fenn, amennyiben ezt éppen az érvényesítendő érdekek és célok kívánatossá teszik. Azon célok, melyek megvalósításának vágya a társadalmat ligy a maga egészében, mint atomjaiban áthatja, csak egyéni érdekekből fakadnak és így tulajdonképen csak egyéni célokat jelentenek. Mivel azonban az ily célok "elérése körül egymás mellé vagy szembe kerülnek az egyesek, hatást gyakorolhatnak egész csoportokra, végeredményben a társadalom kisebb-nagyobb rétegeinek érdekeire is, de a társadalom felett álló természetes közösségre, az egész népre vonatkozólag egyéni célok csak bizonyos neme lehet hatással. Vannak ugyanis olyan egyéni célok, melyek találmány, felfedezés révén a létezőnek alkalmasabb felhasználására, ismeretlen megismerésére, nem létezőnek előállítására irányulnak, azért állítható, hogy itt az egész emberiség érdekeiről, az élet-körülmények általános tökéletesítéséről van szó. Az egyéni célokért való küzdelem ebben a formában, ha bármely egyoldalú és önző törekvésnek látszik is, végeredményben a társadalmi együttélés előmozdítására, az általános emberi tökéletességre, a tapasztalat, tudás emelésére, az egyetemes jó előmozdítására vezet.

Azonban a célok elérése körül kialakult kisebb, nagyobb, erősebb vagy gyengébb érdekcsoportok, melyek a társadalmat alkotják, nem csupán támogatólag, hanem akadályozólag is fel fognak lépni az egyes törekvésekkel szemben. Szubjektív indulatok, érdekellentétek széthúzásra, ellenállásra, harcra vezetnek. Mindezek még jobban előmozdítják a hasonló érdekűek különválását, illetve szövetkezését. Mint-hogy pedig az egyes célok maguk is új célokat szülnék, melyek körül ismét hasonló harc, érdekcsoportosulás támad, azért a társadalom egyes részei folytonos forrongásban vannak. A társadalom nemcsak egymást vonzó, hanem egymást taszító

erők színtere is. A társadalom tagjai és csoportjai azonban minden ellenkező felfogásnak és törekvések dacára is érintkezésben maradnak egymással, sőt ezt az érintkezést a szűkségesség és egymásra utaltság belátása következtében állandósítani, fenntartani törekcsenek. Ha zárt rendekben, egymástól elkülönített testületekben az egyesek másokra nem, vagy legfeljebb a vele egy rendbe tartozókra szorulva mindenre szert tehetnének, mindenki végezné a maga dolgát mások befolyása nélkül, ha egymás mellett és egymás nélkül békén meglennének az egyesek, illetve osztályaik, rendjeik, akkor az ember céljai csak igen alacsony fokúak lehetnének, akkor nem vezetne az egyéni törekvés egyetemes célokhoz, az egyéni jólét fokozása nem vezetne a társadalmi jólét emelésére, az előbbieket feltételezésével a társadalom a pusztulás, az elállatiasodás lejtőjére jutna. Éppen a társadalmi örökös harc, forrongás, hullámozás menti meg az embert a lesüllyedéstől, a visszafejlődéstől, a kipusztulástól is, s ez adja a módot a tökéletesség, az ember végtelen célja megközelítéséhez, eszméje kifejlesztéséhez, egész léte biztosításához.

Jóllehet az ember élete a társadalomban az egyéni érdekek érvényesítésére, s az önző széthúzás következtében a legnagyobb összhangtalansággal végződik, bármily magas hullámokat verjenek is az egyes törekvések az emberi indulatok és erők, azok eredménye nem fordulhat az egyetemes emberi ellen. A forrongásban és harcban ennek következtében rendszernek kell lenni, mely az egyes egyéni célok mellett a többi célokat nemcsak megtűri, hanem éppen azok kivihetőségét biztosítja, egyetemes érdekű célok megvalósítására egyenesen közreműködik és az eredményeket a közület számára hasznosítja.

A társadalmi harcok közepette az egyén önmérséklése volna a fő kiegyenlítő eszköz, csak hogy erre nem képes az emberek legnagyobb része, vagy legalább nem tudja azt helyesen alkalmazni. Az érdek által felkeltett indulatok elvakítják az egyest, higgadtság és a helyesnek megfontoló belátása nélkül helytelen cselekvésre ragadják, mely túlzások nemcsak az egyesek létét, hanem egész csoportok érdekeit is veszélyeztethetik, sőt kihatnak az ember szellemi

világát betöltő végtelen emberi célokra, amennyiben azok bukásával, hanyatlásnak indul az egész emberiség.

Azonban az emberrel adva van két más momentum is, melyek a társadalmi összes széthúzások között is a társadalomnak szilárd és változatlan alapjait képezik, s ezek: az önfenntartás! és társulási ösztönök. Ezek kötik össze, a gyengét az erőssel, a nőt a férfival. Hosszú időszak lehetett az emberiség kezdete és a család kialakulása között; voltak bizonyára a vad, állati együttélésnek és szétválásnak is periódusai, magasabb fokú összekötő kapcsok hiányában. Éppen a család létrejötte az a csíra, melyből minden további fejlődés megindulhatott. Amint a társadalom ezen első feltétele adva volt, egy új erő lép előtérbe: a hasonló vonzalma, az idegenek eltaszítása. Ez a mozgató ereje az ős népi életnek. Ezáltal tartatnak össze a hasonló származású és egy nyelvű csoportok, s tartatik távol minden idegen. Ez alapon indul meg nagyobb embercsoportok asszociációja; a kényyszerűség magukat kívülről és belülről biztonságba helyezni, vezetett a társadalmi vend kezdeteihez. Patriarchák, vezérek, fejedelmek állanak a horda, a törzs élére, s létesülnek a szociális és politikai rend alapjai. Ez a periódus döntőleg hat arra nézve, hogy ugyanazon eredetű vagy legalább ilyeneknek gondolt törzsek összevonassanak, egységes hatalmi kört alkossanak, céljaiknak megfelelő módon rendeztessenek be, hogy az egyes különvált népcsoportok állami lét kereteiben külön-külön elhelyezkedve, sok primitív államra bontsák mindjárt kezdetben az emberiséget.

Történjék ez az állami élet felsőbbségének felismerésével bizonyos magasabb irányú törekvések tudatos belátása alapján, melynél fogva a társadalmi együttműködés biztosítására az egyes ember érdekei egy részének realizálhatóságáról lemondva, magát bizonyos korlátozásoknak tudatosan veti alá, vagy következzenek ez be az emberi természetben való adott hajlandóság, ösztönszerűség, avagy erkölcsi parancs öntudatlan követése által, melyek az embert mind az állami lét felé hajtják. — teljesen közömbös, a tény mindkét feltevés mellett megáll, hogy tulajdonképp ezáltal biztosítatik az emberi haladás és tökéletesedés a maga teljes valóságában.

A végtelen emberi célok elérhetésére, s a társadalmi együttélés biztosítására először oly korlátok szükségesek, melyek a társadalmi túlkapások leküzdésére, a disszonancia elsimítására képesek, s a megsemmisítés, vagy embertelen leigázás ellen védelmet nyújtanak; azonkívül a társadalom khaotikus forrongásába rend, az emberiség szempontjának megfelelő rendszer hozandó be. Ily korlátok és rendszer nélkül az emberi érdekek sokszor vak harcában úgy az egyén, mint az egyes társadalmi csoportok a végletekig ragadtathatnák magukat, ami nemcsak a többi egyéni érdekeket sértené, hanem az általános emberi érdekekkel és célokkal is ellenkeznék.

Az állami élet keretében létesülhetnek csak ily korlátok, s szabható meg az a rendszer érvényesen, szilárdan, a társadalom tagjaira egyaránt kötelezően, mely a hatalomra törekvő önkényt mérsékelni, az indulatot féken tartani, az egyest józan cselekvésre utasítani képes, miáltal az emberiség általános követelményeinek, az egyetemes célok megvalósíthatásának körülményei szilárd biztosítékot nyernek.

Az állam már oly közületi forma, melyben a társadalom egyéni, önző érdekek kielégítésére törekvő munkája, küzdelmei meg nem szűnnek ugyan, de amelyben a társadalmi forrongás tereumán már rend van, s a szabadság, egyenlőség, jog és igazság eszméi vannak megvalósulóban. Az állam korlátokat állít az egyesek jogainak biztosítására, illetve a sikeres összeműködést megbontó, akadályozó, vagy veszélyeztető körülmények távoltartására, azoktól védi, óvja a közösséget s szükség esetén a társadalomra veszélyes elemeken megtorló elégtételt vesz. Az államnak így oly hatalommal kell rendelkeznie, mely úgy egy egyén hatalmát, mint a legnagyobb társadalmi csoportét is túlszárnyalja, s minden egyéni és társadalmi törekvés felett álló céllal bírjon. Ily hatalommal s egyetemes céllal az állam azonban csak akkor rendelkezhetik, ha a természetes alapjául szolgáló néptömeg eredeti erejére támaszkodik, s nem pusztán minden közvetlen alap nélküli hatalmi organizáció.

Az egyéni és társadalmi munkás életnek az ember eszméjének megfelelően védőszárnyak alá való helyezése *a népi erő alapján*, ez az emberiség államokra válásának oka. Min-

den egyes népcsoport, mely erre a fokra eljut, saját jellege szerint rendezkedik be, állama magán hordja alkotó egyedei tulajdonságainak bélyegét már kezdetben is, midőn az egész processzus esetleg minden tudatos célzat nélkül megy végbe; s annál inkább később, midőn a népcsoport öntudatos akaratra tesz szert, s az egyetemes emberiről alkotott, az emberiségre nézve értékkel bíró sajátos eszméjét öntudatos erejével valósítva meg, alkot és tart fenn a maga számára államot és azt minden zavaró behatástól a legnagyobb lelkesedéssel védelmezi.

Ritkán szolgál azonban az országló hatalom alapjául a létrejött állam területén lévők összessége; egyrészt azért, mert az állam alapításában csak a nép egy része működött közre cselekvőleg, másrészt, mert az állam területén más nép tagjai is laknak. Hogy az új állam fenn tud maradni, az tisztán az alapító nép erején fordul meg, és pedig nemcsak nyers erején, hanem intézményeket alkotó, az állami rend általános emberi szempontok szerint való létesítésére képes voltán. S amely népben vagy néptörökben, az emberiségre nézve eme kétségtelenül értékes tulajdonságok meg vannak, az biztosította létét, mert a kialakuló állami rendben az ő alkotó egyedei vannak mindenben az élen, úgy, hogy ami kezdetben csak egy vagy néhány nagy férfiú előtt állott tisztán, — a tudat az önállóságról, a nép értékes voltáról, — az most minden egyes előtt tisztán áll, minden egyes cselekvése a tudatosság ismérvei mellett történik az állam érdekében. Ezzel kialakul a népi állapoton felül álló nívó kifejezőjeként a nemzet, mely már elválaszthatatlan államától, s magában hordja mindazon ismérvek felfokozott, a tudatosság által megnevesült tényezőit, melyek a népnek is jellemzői voltak, csakhogy öntudatlanul, vagy csak néhány ember tudatvilágában léteztek.

A nemzeti egyéniségek kialakulása, a népeknek nemzeti öntudatra jutása, még szilárdabb alapokat szolgáltat az emberiség sok államra való válásának igazolására. S ez a tendencia folyton tartó, mintha a gondviselés az egyest egy gondolatnak szolgálatába állította volna, mely gondolat az emberre nézve egy meghatározott és semmi mással nem azonosítható, el nem kerülhető, meg nem tagadható nemzetnek

kialakulása, fennmaradása és tökéletesítésében áll a független állami lét továbbfejlődésének útjain.

Az emberiség élete, a népeknek, nemzeteknek az emberi eszme megvalósítása érdekében egymás mellé való sorakozása, főképp a népek belső értéke szerint alakul és így természeti-erkölcsi rendet alkot, melyben a népek, nemzetek érdekesültsége, szellemi, gazdasági és külterületi foka határoz, s a legkevésbé a jog: *a legbecsesebb, a legtartalmasabb népek érvényre jutása a döntő az emberi élet fejlődésében, a társadalmi haladásban.*

A nemzetek önirányzó működése révén létesülnek az államok, s az a legtermészetesebb állam, mely egy összefüggő emberegységnek önfenntartása, önegyéniségének, sajátosságainak biztosításában és fejlesztésében áll. Az emberiségnek még számtalan csoportja, töredéke létezik, melyeknek külön össeyénisége, esetleg külön öntudata is van, anélkül azonban, hogy ezen egyéniségüket külterülettel, mint államok érvényesíthetnék. Csakis azok a népek, melyek egyénisége az emberiségre értékkel bír, válhatnak az emberiség életrendjének önálló alanyaivá, nemzetekké, amennyiben erejük is van egyéniségüket más nemzetekkel szemben fenntartani.

Mindenesetre voltak a történelemben államok, melyek nem voltak szolgálatára az emberiségnek, nem egy nemzetnek lényegét, géniuszt akarták fenntartani és kifejleszteni. Ezek csak annyiban voltak államok, amennyiben legfőbb, megingathatatlan hatalmuk volt. ami az államnak szintén egy ismerető jele, de csak egyik oldala. A legzsarnokibb, legrombolóbb működést kifejtő, az emberiségre nézve valóságos csapásként jelentkező, értékes elemeket elnyomó embertömeg is állam. Ahol azonban csak főhatalom van, mely azok felett érvényesül főképp, kik a főhatalmat megszerző nép alatt állanak, s ahol csak biztos földterület áll rendelkezésre, ott a legbarbárabb állam van jelen. Ha a világtörténelemben találunk is ilyen államokra, mégis a tapasztalat azt mutatja, hogy a törekvés mindig az volt, hogy a néptömegek a maguk eszméje, önálló külön egyéniségük útján valósítsák meg államiségüket. S ez a gondolat évezredek munkájának útján halad és fejlődik, s valóban csak ezen az alapon magyarázható és érthető meg az emberiségnek sok államra való válása.

36. §. A nemzetkeletkezés kérdése.

Az emberiség sok államra válásának okául a különböző nemzetek kialakulását téve, ebből kifolyólag a nemzetek keletkezésének kérdése nyomul előtérbe.

Az emberiség tulajdonképeni ősi elemei a fajok, melyek bizonyos őseredeti testi és szellemi tulajdonságok közössége szerint elkülönülő embercsoportokat jelentenek. Legalább is ez tűnik ki a fajról adott meghatározások legtöbbszöréből.⁷

Annál nagyobb azonban a változatosság a fajok megkülönböztetése tekintetében.

Különösen négy főbb irányt lehet megkülönböztetni a faji teoriákban, melyeken belül aztán a változatoknak se szeri se száma.

I. Az *anthropologiai iskola* szomatikus ismertető jegyek alapján (koponya alkat, termet, bőr, haj színe stb.) állapítja meg a faji típusokat. Mármost valóban „ahány anthropologiai rendszer, annyi felosztása az embereknek”.⁸

A koponya, a haj, s az egyes testrészek alkatában való különbséget az egyes fajok között tekintve, nem nagyobb az, mint ugyanazon faj egyes szociális típusai között fellépő különbségek. A testi különbözőségekből még a természeti népek alacsonyabb helyzete sem vezethető le. A koponya alkati mérések végeredményben azt bizonyították be, hogy nincs a földön egyetlen oly kis embercsoport, mely abszolút egységes koponya-típussal rendelkeznék.⁹

II. A *biológiai iskola* az anthropologiai sajátosságok kialakulását igazolandó, a természetes kiválasztás, vegyülés, átöröklés és visszautas vizsgálatával működik közre a fajmegállapítás kérdése körül. Ennek az iránynak a kiinduló pontja *Weismann* teóriája az egyéni szerzett tulajdonságok átörökíthetetlenségéről. *Mindaz, amit az ember nevelés, kedvező környezet, szellemi és testi helyzetének javítása*

⁷ így *Cumer, De Candolle, Geofroy, Chevreul, Prichard* faj alatt közös szülőktől, illetve egymástól származó emberek összességét értik, kik mind hasonlóak egymáshoz. A faj időben és térben folytonosan azonos módon ismétlődő individuimőszesség.

⁸ *Finot: Préjugés des races, p. 79.*

⁹ *Ranke: Der Mensch (2. Aufl. 1894.) Bd. II. p. 261.*

mellett szerzett, mindaz nem örökíthető át utódaira, ami azonban ezen kívül az embert kiteszi, mindaz átöröklés tárgya. Ez a körülmény biztosítja az egyes fajok fennmaradását s, így a biológiai elmélet szükséges kiegészítője minden faji elméletnek.

III. A fajoknak anthropologiai egységekként való fel-fogása mellett azoknak ethnologiai egysége is szerepel, így a *nyelvi iskola*, mely a nyelv- és kultúrrokonságból indul ki s ezekből következtet az anthropologiai rokonságra.

Különösen a múlt század egyik nagy eredményeként jelentkezik az indoeurópai nyelvrokonság felismerése és tisztázása a faji kutatás terén. Azonban ez is oda vezetett, hogy árja fajhoz tartozókat mutatnak ki a legkülönbözőbb helyeken.

A nyelvi teoriával szemben Johann Schmidt emelte ki élesen, a nyelvi keveredés nagy mérvű következtében, a faji különállóság megállapítására való használhatatlanságát. Ügy az indogermán, mint általában minden nyelvtörzs különböző nyelvek keveredéséből állott elő, s ezért belőlük inkább az egy fajon belüli szakadozottság mutatható ki, mint a különböző nyelvi árnyalatokból a faji egység.¹⁰

IV. A szociológiai irány végül eltekint a faj tulajdonképeni értelmezésétől és különböző fajoknak tekinti a népi csoportosulásokat, a törzseket.

Ezen irány főképviselei Finot és Gumplomicz. Gumplo-wicz előtt a ma létező rasszok számtalan kis, különböző le-származású törzsek összetételei. Elveti az anthropologiai és nyelvi, faji megkülönböztetéseket. *A faj — szerinte — sokkal inkább egy történelmileg lett és gyorsan változó alakulat, egy a vérkeresztezés, kultúrjavak és ezekből eredő szyngenetikus érzelmek által összetartott társadalmi közösség.*¹¹

Az előbbi faji teoriák teljes negációja ez, a *fajok helyébe törzsi, népi csoportok helyezése*, tulajdonképen a fajnélküliség állítása, oly értelemben, hogy ma már fajokról szó nem lehet, annyira előrehaladt a keveredés.

¹⁰ Schmidt, Joh.: Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. (1872.)

¹¹ Gumplomicz: Der Rassenkampf. (1883.) p. 193.

A fajok fogalmának ily különböző tartalmú megállapítása mellett nem okozhat meütközést, a fajok különböző számának felvétele, így *Virey* 2,¹² *Cuvier* 3,¹³ *Linné* 4,¹⁴ *Blumenbach* 5,¹⁵ *Peschel* 7,¹⁶ *Agassiz* 8,¹⁷ *Friedrich Müller* 12¹⁸ fajt különböztettek meg, mely szám később fokozódik: *Demolins* 16, *Homes* 52, *Burke* 63 fajt vél felismerni, míg *Gumplomicz* és *Finot* alapján a szociológia, minden népben külön fajt lát.

Tény, ha fajok eredetileg léteztek is, nem maradhattak meg tisztaságukban s ez okozza, hogy abszolút biztos és állandó faji ismertető jegyek nincsenek. „Nem szabad megfeleledkezni arról, — állapította meg *Fouillée* —, hogy a fejlődés olyan tendenciával bír, hogy a régi rasszokat mind felismerhetetlenebbekké tegye, részben azok kölcsönös keveredése, részben individuális különbözőségek felszínre hozása által, melyek a régi, öröklött tulajdonságokat átalakítják.”¹⁹

A fajok megkülönböztethetésének nehézsége, mondhatni lehetetlensége s a tényleg létező és egymástól mégis elkülönülő embercsoportok, annak feltételezésére szolgáltatnak alapot, hogy a fajoknak csak keverékei, mint *Wirth* nevezi, a valóságban csupán alfajok (*Unierrassen*) léteznek.²⁰

Habár *Wirth*, az általa felállított alfaj fogalmát megkülönbözteti a nép fogalmától, mégsem tekinti a népet az „Unterrass”-ok még alsóbb fokozatának. A különbség csak az, hogy az alfajoknál van testi, anthropologiai rokonság, míg a népeknél nincs semmi külső összefüggés a tagok között, a legkülönbözőbb fajúak is egyazon népcsoportba tartozhatnak. A népet már az alfajok kapcsolódása jellemzi.

Ezért a nép történelmi alakulat, történelmi tények alanya onnan kezdve, amióta róla a történetírás tudomást vesz.

¹² *Virey*: Hfetoire naturelle de genre humaine. (1824.) I. p. 437.

¹³ *Cuvier*: LeQons d'anatomie comparée. (1800—5.)

¹⁴ *Linné*: Systema naturae. (1790.) I. p. 20.

¹⁵ *Blumenbach*: De generis humani varietate nature. (1795.) p. XXIII—XXXIV.

¹⁶ *Peschel*: Völkerkunde.

¹⁷ *Agassiz*: Types of mankind.

¹⁸ *Müller*, Fr.: I. m. p. 15—22.

¹⁹ *Fomllee*: Psychologie du peuple franQais. p. 29.

²⁰ *Wirth*: Volkstum und Weltmacht. (2. Aufl. München, 1904.) p. 8.

Egy népnek legfontosabb ténye a letelepültség, a hon-szerzés, a nyelvfejlés, valamint az ennek alapján meginduló kultúr-tevékenység és civilizáció.

A népek a természeti állapotból emelkednek ki. A kiemelkedés fokait a kultúrabeli fejlettség szerint lehet megállapítani. *Spencer* a kultúra fejlődési fokának megállapítására megkülönbözteti 1. a lelki és természeti körülmények összefüggésének állapotát; 2. általános elvont képzetek alkotására képességgel való rendelkezés fokát; 3. az akarati cselekvések előtérbe lépését a reflex cselekvésekkel szemben.²¹

Amíg valamely nép a harmadik fokra fel nem emelkedik, mint *Lippert* mondja, míg áldozatokat hozni nem tud a jövő számára, addig az természeti állapotban van. Az idő és tér értéktelensége, az emberi élet becsének figyelembe nem vétele az individuumnak a közre nézve teljes értéktelensége a természeti népek jellemzői. Itt az egyes mindenben megegyezik az összességgel, abból kiemelkedni nem tud, s éppen ebben gyökerezik az összesség összetartása. A kultúrnépeknél az egyesek önállósága nyilvánvaló, s az összetartás is a tudatosság feltétele mellett áll fenn. Az ösztönökkel szemben, akaratérő és kitartás, a jövőről való nagymérvű gondoskodás és az egyéni élet értékelése a kultúrnépek egyedeinek jellemzői.

A népek közötti ezen fokozati különbség aztán tovább is folytatódik a kultúrnépeknél. A jövőről való gondoskodás és az egyéni érdekek szükségessé teszik az állami rendet. Az államalkotás azonban erő, hatalom kifejtésével jár, s az állami élet alanyát képező néptömeg egységes cselekvésével kapcsolatos, így az államalakulási processzusban a népi képességek, erők lesznek a döntők, miközben a létesülő állam népe régebbi népeket bomlaszt, más népekkel egyesül, államiságával magát is mintegy újra teremti. A népek ezen állami lét utáni versenyében, mely lét egyedül biztosítja számukra az önállóságot, függetlenséget, erős kiválasztás játszódik le, s azon népek, melyek államiságra tesznek szert, s azt képesek megtartani, a történeti fejlődés folyamán az általános emberit

²¹ *Spencer*: Principles of sociology. (1906.) I. p. 53, 73—75.

²² *Lippert*: Kulturgeschichte der Menschheit. I. p. 43.

szolgálni, ahhoz értékekkel járulni, azok már nemzeteknek tekintendők.

A nemzetek keletkezése így a népek keletkezésén át az államok létesülésével és fejlődésével kapcsolatos.

A nemzet keletkezésének ily, az államisággal összefüggő levezetése mellett, tisztán a szellemi világ alakulataként való létesülésének felfogása áll. *Nemzeti spiritualizmusnak* nevezhetjük azt az álláspontot, mely a nemzet eredetét a népszellemben keresi. Ez a sajátos szellem a nemzet kitevője, substratuma, mely állandó minden változás között, egység minden individuális különbözőség között. Az individuumok pusztá megjelenései, alakulatai ennek a szellemi szubstanciának.

Fichte, s vele a német jogtörténeti iskola, a népszellem teoriájára támaszkodva, a nemzetet valami lelkileg lettnek, ösztönszerűnek tekinti, melyet a népszellem, közös nyelv, közös szokások, közös jog, közös erkölcs létrehozása által alakít ki.²³

²² *Fichte* felsorolásában a nemzetalkotó momentumok között különösen a közös szokásoknak nagy tömegét, valamint a sajátos berendezkedést, s legfőbbképen a közös nyelvet emeli ki. Mert azok „kik ugyanazt, a nyelvet beszélik, azok már minden emberi törekvést megelőzőleg a pusztá természet által láthatatlan kötelek egész tömege által, egymáshoz vannak kötve; azok megértik egymást és alkalmasak arra, hogv magukat mindig a legtisztábban és leghelyesebben megértessék, azok tehát összetartoznak, természetszerűleg egyek és egy szétszakíthatatlan egészet alkotnak. Majd azt is hangoztatja, hogy közös történet, vagy szétválasztó történet dönt a népek keletkezésénél..... közös történet tehát közös tettek, sikerek és szenvedésekben áll..... közös uralkodó házban is, mely eszmeileg reprezentálja az egységet: hazaszeretet és uralkodó-szeretet gyakran egyesülnek..... Gazdagabb és dicsőségesebb történet állandó jelleget ad: éppen úgy, hogy ha a népnek az uralkodásban több része van, ha az abban való szabadabb részvétel által a nép tagjai nem buta gépekként, hanem mint tudatos és dicsőített együttműködők tűnnek fel. Nemzeti büszkeség, becsület, hiúság fűződik ehhez, és a kötelek megerősítésére szolgál. Mindezek a momentumok a nemzet létesülésénél, a szellemnek önmagát alkotó, szabad öntudatos tevékenységéből folynak. A nemzet az isteninek különös törvénye alatt áll. A nemzet mindannak a közössége, ami az embertömeget az örökkévalóságban s ennél fogva a múlandóságban is egy természetes, önmagától áthatott egységgé teszi. A különös sajátos fejlődés, mely egy ily emberegészben jelentkezik) a dolgok örökkévaló rendjében gyökerezik. Az egyesnek az egész e saját

A szellemi okok összefűző erejéből azonban több fakad, mint ismét csak ú. n. nemzeti szellem. A létesülő közös szellem alapján együvé tartozók tényleg egységben kívánnak élni; ahol ez a közös szellem megvalósul, mindenütt tényekben is érvényesül. S e tények között a legfontosabb, legeredetibb, az államalapítás és az alkotmányi berendezkedés. Ezért nem lehet kihagyni a nemzetalakulás figyelemmel kísérésénél az állammá válás momentumát. *A nemzeti erő, a nemzeti szellem tényleg akkor nyilvánul, ha államot teremt, berendez és így nemzetről, mint nem pusztán szellemségről, csak akkor lehet szó, ha államiságban nyilvánul meg az a népi szellem.*

Ezen fejlődési menetnek éppen ellenkezőjét állítja a szociológia, különösen *Gumplomicz*. Náluk az állam a prius, a nemzetet már tisztán az állam által létrehozottként állítják oda. *Gumplomicz* szerint „az állam kifejlődésével lassanként eltűnik a nép különböző törzsekből való leszármazásának tudata és ennek helyére lép idővel az egységes nemzeti öntudat. Az állam tehát először a törzsi konglomerátumból népet és a későbbi fejlődésben a nemzetet hozta létre. Az állam a törzseknek természetes sokaságából először politikai nép-egységet és végül morális egységet, nemzetet alakított ki.” „A törzs a nép múltja és a nemzet a jövője”, mely proceszszust az állam viszi keresztül, s szerinte „ezzel az állam legnagyobb feladatát meg is oldotta; ezzel művének végéhez érkezett”.²⁴

Nagy teremtő így az állam; csakhogy honnan van itt? Az üres semmiségből bizonyára nem lépett ki, s mint működő, alkotó, nemzetteremtő előbb nem lehetett meg, mint az alapját képező tömeg. Minthogy pedig a nép, a nemzet képezi tartalmát, azért csak az hozhatta létre. *A népi közösség szer-*

tösszához kell ragaszkodnia, mert csak ezáltal teheti földi életét örökkévalóvá. A múltó életnek nincs bece az emberre, örökkévalóságot azonban csak nemzete önálló fennmaradásától remélhet s ennek megmentése végett Tcésznek kell lennie a halálra, hogy a nemzet élhessen s általa élhesse az egyes is azt az életet, mely után öröktől fogva vágyott. — Reden an die Deutsche Nation. Reclam Universal-Biblioth. No. 392—3. p. 52. 116—117.

²⁴ *Gumplomicz*: Philosophisches Staatsrecht. (1877.) p. 42—43.

vezkedik bizonyos előfeltételek mellett politikai önállósággá, állammá, illetve az államiság alapját kitevő nép számtalan külső és benső behatás következtében nemzeti lét felé közeledve alakítja államát is, saját jellege, benső tartalma szerint s így az államiság inkább a nemzet fejlődés kifejezése, a nemzet életének betetőzése, a nemzet személyisége nyilvánul meg az államban, az államiság létrehozásával jut el a nemzet önálló léte befejezéséhez.

A szociológusok nemzetnek tekintenek minden kezdetleges csoportosulást, s egyáltalán nem tesznek megkülönböztetést nép és nemzet között.²⁵ Már pedig a fejlődés menetének vizsgálatában kétségtelenül megállapítható a kezdetleges csoportosulások és a magasabb fokú egységek közötti különbség. Az emberek olyan összefüggéseinek, melyek vérségi rokonság, leszármazás, nyelv egysége, gazdasági érdekek, létfenntartási szükségletek kielégíthetése által keletkeztek, de amelyekben az egyének még öntudatlanul vannak egymáshoz fűzve, önkénytelenség, ösztönszerűség a fő jellemvonásai. Azonban már az ily népi összefüggés nem pusztán csak hasonló egyedek egymásmellettsége, mint homokszemcské a halomban, melyek mind egyformák, hanem egy népen belül az egyes egyén már változatokat jelent, az egyik a másikra különbözőképen hat és pedig nemcsak fiziológiailag, hanem vegyileg is. A népi lét már nem egyszerű halmazállapot, konglomerátum, hanem vegyület, az egyes egyének nagy változáson menvén keresztül azáltal, hogy egy néphez tartoznak, s ebben az állapotban már oly alapot képezhetnek, mely az állami lét első szilárd megalakulásához vezethet. *De amíg a népi egység öntudatlan, ösztönszerű, addig az ennek megfelelő államiság is bizonytalan, erőtlen, így a népi léttel az államiságnak csak bizonyos szétfolyó, könnyen változó alakja függ össze.* A népek még könnyen sorakoznak egymás mellé, minden nagyobb megrázkódtatás nélkül történik az egymás alá rendelődés is. Már most *akár külső együvé szorítás, akár belső fejlődés által alakult legyen is ki az a népi egység, a nemzetalkotó momentumok hatni kezdő*

²⁵ így van ez Bagehotnál (Der Ursprung der Nationen. Übers, v. Roenthal. 1887. p. 37. 100.) Ratzenhofernél (Wesen und Zweck der Politik. 1893. I. p 164.)

munkája könnyen formálható anyagra talál benne. Bizonyos időpontban felszínre kerül az a tudat, mint öntudat, amely-nél fogva azok, akik természetileg, ösztönszerűleg, minden tudatosság nélkül egy népet alkotnak, *felismerik létüknek különbségét más nép egészeiktől, egyszersmind összlétüknek különbségét is az egyes emberi külön létől.* Az egész nép reagál az egyes ellen, aki az egésznek magát alávetni nem akarja.

Azáltal, hogy külön tudat létesül más ember egészekkel szemben, s magának a népnek egyes tagjaival szemben, alakul ki a nemzeti tudat.

Amint az egyes ember felismeri a maga külön létét, külön egyéni valóját, a maga lényegét, eszméjét, célját, és habár mindezek még csak egy távoli jövőnek keretébe tartoznak, mégis annak a távoli gondolatnak megvalósítására tud törekedni és meg is tudja azt valósítani, amint így az egyes személyé lesz, magából, saját adott körülményeiből, veleszületett képességeiből egy újabb magasabb létet tud formálni, magát mintegy újra képes teremteni művelés, képzés, tökéletesebb létre való törekvés által, úgy ez a processzus illik a népre is, az ő nemzetté való fejlődésében. A népek is magukat teszik mássá, emelkednek fel a kezdetleges létből a magas tökéletes személyi létre, lesznek nemzetté. A nemzetben is megnyilvánul bizonyos neme az önteremtésnek, mert a jónak, szépnek, igaznak, hasznosnak feltétlen akarása az egyesekkel szemben, azoktól függetlenül is, magából a népösszességből indul ki. Az egyes, mint másokkal összefüggő lény, képes belátni az összesség hasznát, gazdasági és egyéb létérdekeit, másokkal együtt érezve és gondolkodva képes belátni, hogy az igazságnak, jognak uralkodnia kell, s minthogy az állam éppen azt cselekszi, hogy *gondoskodik a szabadság biztosításáról, a jogi rendről, az igazság érvényesüléséről, úgy a nemzet tulajdonképpen akkor van, akkor jön létre, ha állami léttel van kapcsolatban. Ez az állam teszi ki azután a nemzetnek azon konstitutív elemét, mely a külön tudat állandó ápolója, a nemzeti akarat valósítója, befelé és kifelé végrehajtója,*

Ha egyszer a nagyobb nemzeti egységességnek tudata felébredt, benső intenzív vágy buzdítja az egyedeket, s ez

a vágy áradathoz hasonlít, mely mindent elönt, ami csak általa betölthető, mely nem nyugszik addig, míg minden nem lesz nemzetivé, ami csak arra alkalmas lehet. Ez a folyamat alapjában véve nagyszerű kiterjesztése az egyes személyiségének és életköreinek. Az ember rászorul a közösségre, úgy, hogy magát általa vitesse, mint hogy maga is részt vegyen abban, belevigye azt, ami benne él. És ezáltal mind autonómabb, individuálisabb lesz az ember; annál tágabbra vonhatja a társas egymásravezettség határait, okosabban használhatja ki mindazt, ami rá hat, illetve amire ő hatni akar, s annál tartalmasabbakká válnak az egyes életkörök. És az összes nagyobb életkörök közül, melyekben az egyes elhelyezkedhetik; egyetlen egy sincs, mely az egész emberre oly közvetlenül kihatna, oly erővel vinné, ragadná, s oly híven visszatükrözné az emberinek természetes és szellemi lényegét, mint a nemzet.

Nem véletlenség, hogy a modern nemzetgondolat korszakát az individuális szabadság mozgalmainak korszaka közvetlenül megelőzte. *A nemzetnek szabad emberek véréből kell táplálkoznia, hogy szabad személyiséggé emelhesse magát.* Nem tesz semmit, közömbös, hogy a modern individualizmus önmagával hasonlított meg, miközben egyik ága, a természetjogból keletkezve és demokratizmusra irányozva, az összesség egyenjogúsítására, a másik ága arisztokratikusán, a magasabb szellemiség érvényesülése érdekében csak a legjobbkat teljesen szabaddá tételére és befolyásuk fokozására törekedett.²⁶

Mialatt ugyanis a demokratikus individualizmus minden további nélkül képes volt a nemzet gondolatát mint eszközt felhasználni, minden zavaró egyenlőtlenség ellen való küzdelemre, azalatt az arisztokratikus individualizmus is a nemzet gondolatában azt a pontot látta, melyben lehetséges a tömeggel együtt érezni, a benne levő erőket kiváltani és ha nem is az egész népet magát, de legalább annak ideális képét átkarolni. Ebből kifolyólag, hogy az individualizmus hogyan hatott, most ezt vagy amazt tette-e, az közömbös, — mert

²⁶ *Troeltsch*: Das Wesen des modernen Geistes. (Preussische Jahrbücher. April. 1907.) p. 10.

mindaz, ami a szabad és teremtő személyiséget létrehozta, egyszersmind a tényleges nemzet javára is működött, miközben annak összetételét gazdagabbá, jellegzetesebbé, individuálisabbá tette.²⁷

A nemzetkeletkezés kérdésének megoldása így a faji alapok, népi csoportosulások fejlődésén át egészen a modern államiság létesüléséig vezet. A nemzetben adva van a természetileg benne rejlő jellegzetesség, mely azonban csak úgy képez értéket, ha egyúttal államiságban is nyilvánul, mert éneikül annak a jellegzetességnek tulajdonkép nincs működési tere. Ebből a szempontból tekintve a nemzetet, az tényleg nem állhat fenn nemzeti állama nélkül. Hogy pedig ez így van, azt igazolja az emberiség sok államra válása is, mert ha a nemzetekkel nem függene össze az állammá alakulás ténye, akkor az emberiség akár egyetlen államot alkothatna csak.

37. §. A nemzeti kultúrák.

A természet magában foglalja mindazt, ami az ember hozzátevése nélkül létezik és történik. A kultúra, ezzel szemben, azt jelenti, amit az ember a természetén alakít, vagy amit annak a segítségével teremt, ami az ember közbelépésével, a természetre való hatása által alakul ki.

*A kultúra, röviden, a természetileg adottnak emberileg meghatározott alakítása.*TM Mint ilyen, a kultúra az emberi élet értelme és céljaként fogható fel. Minthogy pedig a természet fölé való emelkedés nemcsak egyénileg, hanem közületileg (egymást segítve) is történik, azért a kultúrának nemcsak az egyén, hanem a nemzetek is alanyai. Ez a körülmény okozza, hogy ne csak az egyéneket, hanem a nemzeteket is tekintetbe vegyük, amidőn azt vizsgáljuk, hogy mily sikerrel, mily eredmények elérésével, s az egész emberiségre nézve mily jelentőséggel történt a természet legyőzése. A kultúra e tekintetben viszonyt jelent, úgy az egyének, mint a nemzetek között, a természet felhasználásában és alakításában való

²⁷ *Meinecke*: Weltbürgertum und Nationalstaat, p. 8.

²⁸ *Münch*: Kultur und Recht. Zeitschrift für Rechtsphilosophie. 1914. I. p. 346.

közreműködésük szempontjából. Úgy is meghatározhatjuk tehát a kultúrát, hogy az alatt az egyén, hogy egy nemzet életének értelmét és célját értjük, más ember vagy nemzet életéhez viszonyított értéke szempontjából.

A kultúra elemei: a műveltség, az emberiség és a civilizáció. A műveltség jelenti a tudomány és művészet fokát,²⁹ a humanitás a vallási és erkölcsi fokot,³⁰ a civilizáció a szervezetségbeli, gazdasági, technikai fokot.³¹

A műveltséget illetően *Buckle* mondását, hogy csak a tudomány az, ami a népeket és az emberiséget megjavíthatja. *Gumplovicz* azzal egészítette ki, hogy először a tömeg javítandó meg, hogy általa megnevesbítették az egyén.³²

A humanitás abban nyilvánul meg, hogy mennyiben van elismerve az emberek között az emberi méltóság.

A civilizáció tulajdonképpen polgáriasultságot jelent s már ezen jelentése által utal arra, hogy létrejöttét bizonyos történelmileg kifejlődött rendnek, törvények előtt való meghajlásnak köszöni. A civilizáció mindig valamely a nemzet állami életének keretein belül, az egyén alakítása, befolyásolása által valósul meg, s az egyéni akaratot formálva, azt a kultúrára, a műveltségre és emberiségre alkalmassá, fogékonnyá teszi.

A különböző kultúrák nem kombinálódnak. A nyugati kultúra sohasem tudott a keleti népekre befolyást gyakorolni, viszont az arabok, keletiek lévén, nagy befolyással bírtak a többi keleti népekre.

Az intézmények koronként változhatnak, de az intézmények alapja már nem. Csak a népszellem változása nyomán változnak meg az intézmények is.

A kultúra csak összes alkotórészeinek összefüggésében teljes. Egy rész kiemelése és külön céllá tétele, nem felel meg a kultúra követelményének.

²⁹ *Schuppe*: Was ist Bildung? (1900.) — *Jodz*: Was heisst Bildung? (1909.) — *Spranger*: Kultur und Erziehung. (1918.) — *Kerxchensteiner*: Theorie der Bildung. (1925.)

³⁰ *Cohen*: Ethik, p. 595. — *Natrop*: Sozialpädagogik. p. 194, 272. — *Windelband*: Einleitung in die Philosophie. (3. Aufl.) p. 356.

³¹ *Ziegler*. Das Wesen der Kultur. (1903.).

³² *Gumplovicz*. Grundriss der Soziologie. (1885.) p. 160.

A kultúra az élet folytonos tökéletesítése, mind értéke-
sebbé tétele. Ezért fejlődést jelent, melynek nem ismerjük
még a határát sem.²³

Amennyiben a kultúra egyes nemzetekben válik érté-
kelhetővé, amint közöttük fokozatokat állapítunk meg, vagyis
a haladás szempontjából tekintjük a kultúrát, úgy a haladás
még inkább vezet a nemzetek közötti különbségekhez. Viszont
az egész emberiség haladásának megközelítése az ideál. Ezért
kultúra és haladás között különböztetni kell. A nemzetek
kultúrái fejlettségéből alakul ki az emberiség haladása.

A haladásra vonatkozóan a következő elméleteket külön-
böztethetjük meg:

1. Az antro-po-geographiai elmélet szerint a jobb föld-
rajzi helyzetben lévők haladottabbak. *Buckle* fejtette ki³⁴
először ezt a tételt; ma a geopolitikai kutatások tartanak ez
irányban.

2. A biológiai, vagy faji elmélet, azon a tételen nyug-
szik, hogy a jobb fajkeveredés előmozdítja a haladást.

3. A gazdasági elmélet főképen a történelmi materializ-
mus tanán nyugszik. Az ember magatartása és az eszmék,
a környezet következményei és nem az emberrel adottak.
A jobb gazdasági helyzet az alapja a haladásnak.

3. A lélektani elmélet a haladást elsősorban tanulásban
látja, melynek módszere a nevelés. *Lester F. Ward* csakis
ebből származtatja az emberi haladást.³⁵

4. A vegyes rendszerek között kiemelendő *Alpheus Todd*
elmélete, aki a haladás ismertetőjegyeiként felhossa: 1. Az
emberek szaporodási fokát, 2. a közegészség javulását és az
életkor meghosszabbítását, 3. a vagyonosodást, 4. a szellemi
értékek nagyobb fokú megbecsülését, 5. a nagyobb tömegek
részesedését az anyagi és szellemi javakban, 6. az igazság
érvényesülését, 7. nagyobb szabadságot, 8. nagyobb rendet,
9. nagyobb szolidaritást az emberek között.³⁶

Hogy az emberiség halad, az csak részben igaz. Technikai

³³ *Ostwald*. Energetische Grundlagen der Kulturwissenschaft. (1909.)

³⁴ *Buckle*. History of Civilisation in England.

³⁵ *Ward*, L. F. Psychic factors in civilization. (1896.)

³⁶ *Todd*, A. F. Theories of Social Progress. Chap. VII.

tekintetben kétségtelen a haladás. (Egy mozdony 1870-ből bizony gyenge alkotmány a maiakhoz képest. Tíz év előtti vegytani tankönyv már elavult.) Nem lehet azonban ezt ellentmondás nélkül megállapítani az ember szellemisége terén. Shakespeare, Goethe, Petőfi túlszárnyalatlanul állanak a költészetben. Bethovennél nagyobb zeneszerző, Bramantenál külön építész, Phidiasnál nagyobb szobrász, s így egész sora az emberi szellem nagy képviselőinek, a jelen korban nem található. Szellemi téren inkább a nagy kiegyenlítés, az átlag műveltség emelkedésének a korát éljük. Hogy az igazi nagy szellemeknek mind több megértője támadhat, — ebben áll az emberiség haladása szellemi téren.

Míg a haladás az egész emberiség eszménye, addig a visszaesés, dekadencia az egyes nemzetek körében nyilvánul meg először, s csak közvetve áll az egész emberiségre nézve.

A dekadencia bekövetkezésének jellemzői: 1. magán-erkölcsök hanyatlása, 2. a közerkölcs hanyatlása, 3. az osztályharc, 4. a forradalom,³⁷ főképen polgárháború formájában, 5. a nemzetközi ellenségeskedés, háború, gazdasági harc.

A XVIII. század végén, a francia forradalom korában, az előtt a helyzet előtt állott az emberiség, hogy a szabadságnak, egyenlőségnek, testvériségnek eszméi uralomra jutva, egyesítik az összes nemzeteket. A XIX. század mégis egészen más fejlődésű. Egyenesen a forradalom ama tanítása következében, hogy minden nemzet ura sorsának, a nemzetek küzdelme és gyűlölködése lett a kor jellemvonásává. A modern nemzeti gondolat a maga nagyságában, hatalmában, az égés? emberiségre nézve való hatásában úgy fejlődött ki, hogy nemcsak egy ember, vagy egyes társadalmi osztályok vagy rendek képviselik azt, hanem részese annak az állam legalacsonyabb polgára is. Civilizált nemzet csak az lehet, melynek

³⁷ Forradalom okaiul felhozhatók: 1. A csoport tagjainak elnyomása egy ember, vagy kisebbség által; 2. az elégedetlenség, nyugtalanság, amivel nem kell szükségképpen a felsőbbeket okolni. — Hiú remények keltése és azok be nem teljesedése is a tömegek forradalmi lelkiállapotát idézi elő; 3. destruktív kritika, a széthúzást erősítő eszmék terjesztése. A meglévő rend kritikája minden forradalomnál megtalálható. 4. Tömegmozgalmak általában, ha nem is indulnak forradalomnak, de azzal végződhetnek.

minden polgára egyformán részt vesz az állam fenntartásában és erősítésében.

Λ kultúrák nemzeti alapon való alakulása mellett egyetemes emberi szempontokat érvényesítenek a kultúr-fejlődésben a vallás, a szocializmus és a kozmopolitizmus.

1. *A vallás és a nemzet.*

A nemzet és vallás csak az emberiség kezdetleges korában függtek teljesen össze. A primitív vallások hordák szerint különböztek, majd a pogányság istenei népek szerint öltöttek alakot, s ez oly szükségesség volt, mely az elkülönző embertömeget legjobban jellemezte. Egy-egy ilyen ősi vallás kiirtása a népi egyéniség megszűnésével is járt a legtöbbször. Csak a létesülő világvallások alakulnak azután úgy, hogy a különböző népi egyéniségek lehető legkönnyebben megférnek kereteikben. A vallás és a nemzet többé nem azonosulnak. A világvallásokban a nemzet és vallás egymás mellett vannak: de nem kapcsolódnak organikusan.³⁸

A katolikus vallás minden egyetemessége mellett még sem hazátlan, mert bár nem ebből a világból való, de véges emberek rendelkezésére ebben a világban van. Éppen ezért a nemzetekhez és ezek legfőbb alkotásához, az államhoz alkalmazkodik is. Ez természetesen nem a krisztusi tan nemzetenkinti módosításában, hanem külső világi vonatkozások változó szabályozásában áll. A katolikus vallás nem lehet olyan, mintha egy nemzeté lenne, mintha igazsága egy nemzetre szorítkoznék, azaz részleges lenne. Amint egy vallás magasabb rendű, kiemelkedik az egyes nemzetek köréből és több nemzetet egyesítő világvallássá törekszik lenni. A katolikus vallás már eredetileg is egyetemes törekvésekkel telítve jelent meg. Az izlám és a buddhista vallás, amint fejlődnek, mind nagyobb térre terjednek. Éppen így a reformáció új vallásai is mind terjeszkednek. A magasabb rendű vallás nem ellensége a nemzetinek, sőt gondozója, istápolója, erősí-

³⁸ „Nemzeti és vallási egymás mellett, sőt egymáshoz kapcsolva állanak, mint előcsarnok és épület, sőt egymásra vonatkoznak, létük, egybekapcsoltatásuk, nem vegyi azonosulás, nem organikus egybeolvadás”. *Concha: Megint jelszavakról*, p. 15.

tője. S erre mint bármely vallás, úgy a katolicizmus is hivatott. Ahol nem is öltettek fel vele nemzeti köntöst, ott sem állott útjában sohasem a nemzeti fejlődés kitörő erejének, s többször volt eset arra, hogy teljes mellőzés, határozott üldöztetés után, szellemi kényszerként és mint nemzeti szükségesség, visszafogadtatott, régi piedesztáljára visszahelyeztetett. Minden vallás, míg a lelki momentumok terén hat, lehet egyetemes, sőt csakis akkor lehet értékes, *ha egyetemes eszméket terjeszt, — de külső szervezetében minden vallásnak alkalmazkodnia kell a nemzetek jellegéhez.*

A vallási rendszerek a nemzeti erő fölé kerekedni sehol sem tudtak, sőt csak arra támaszkodva fejlődhettek s ennek megfelelően az emberi lét végső elveinek ilyen vagy amolyan magyarázata mellett, mindenütt a nemzetinek egyenesen előmozdítóiként jelentkeznek.

2. A szocializmus és a nemzet.

A francia forradalom hiába állapította meg 1789-ben az ember jogait általában, és hogy a természettől minden ember egyenlő jogú és szabad, mert amikor a forradalmi alkotmány meghozatalára került a sor, teljesen fenn tudták ugyan tartani a szabadságot, de az egyenlőséget már nem, úgy hogy már egy évre a forradalom kitörése után nyilvánvalóvá lesz, hogy a franciák többsége ismét csak ki van zárva az állami élet irányzásából. 1790-ben írta *Marat*: „Mit nyertünk a nemesek arisztokráciájának megdöntésével, ha helyébe a gazdagok arisztokráciája lép. Rettegjete, mert ha ti szegénységünk miatt megvonjátok tőlünk a polgári jogot, mi megszerezhetjük azt, elvéve tőletek a felesleget. Rettegjete attól, hogy kétségbe esve, nem kezdhetünk másba, mint bosszúállásba, mindenféle kihágást elkövetve veletek szemben vagyis inkább, magatokra hagyva benneteket. Mert ha kezünket nem mozdítjuk, mi jutunk helyetekre. Ha karjaitokat kell használnotok szántóföldjeitek művelésében, egyszerre egyenlők lesztek velünk, de mivel kevesebben vagytok, mint mi, vájjon biztos-e, hogy tietek lesz-e a termés? Ezt a forradalmat, melyet kétségbeesésünk bizonyára fel fog idézni, még megelőzhetitek. Legyetek igazságosak és ne büntessetek

tovább azon bajért, melyet ti okoztatok nekünk.”³⁹ Már az, önmagával meghasonló forradalom terméke az 1795z96 táján napvilágot látott *Baboeuf-féle* kommunista programra,⁴⁰ mely alapul szolgált *Saint Simon* és *Fourier* tanainak, a modern szocializmus kidolgozóinak.

Max *Stirner*, (*Schmidt* Gáspár) 1844-ben megírja „*Dér Einzige und sein Eigentum*” című művet, mely a kommunizmussal szemben az „én” érvényesülhetésének elméletét tartalmazza. A világon minden az egyén akadályozására szolgál, az egész nevelés, a család, a más tulajdona, mind ellene van, hogy az „én” érvényesülhessen. Éppen ilyen ellenséges hatalom a nemzet is, amelyet le kell győzni. Az embernek nem a nemzetéhez kell visszatérni és onnan várni megújítását, hanem a saját énjébe való elmélyedéstől. Ezt a tant karolja fel *Bakunin*, aki ennek alapján alkotja meg az anarchizmus rendszerét. Az általa vezetett „Alliance internationale de la democratic socialiste” vezető tagjainak céljait ekkép fejezte ki: „A nemzetközi testvéreknek nincs más hazájuk, mint az általános forradalom, nincs rájuk nézve idegen ország és nincs más ellenségük mint a reakció. A forradalmár számára nincs se haza, se jog, az adott állapotot csak abból a szempontból szabad néznie, hogy lerombolja.”⁴¹

Az anarchizmus sem segítette azonban elő, hogy a munka

³⁹ Oeuvres de Marat. ed. Vermorel. 114. o.

⁴⁰ Pontjai a következők: 1. A természet minden embernek egyforma jogot adott minden jószág élvezetére. 2. A társadalom célja ezt az egyenlőséget megvédeni. 3. A természet mindenkinek kötelességévé tette a munkát, bűn ez alól kivonni magát. 4. A munkának és élvezetnek közösek kell lenni. 5. Elnyomatás van ott, ahol az egyik teljesen kimerül a munkában, míg a másik bőségben él, anélkül, hogy valamit is dolgoznék. 6. Bűn nélkül senki sem foglalhatta le magának sem a föld, sem a munka javait. 7. A társadalomban nem lehet sem szegény, sem gazdag. 8. A gazdagok, kik feleslegükből nem nyújtanak a szűkölködőknek, a népnek ellenségei. 9. A forradalom célja az egyenlőtlenség lerombolása, a közboldogságnak helyreállítása. 10. A forradalomnak (Franciaországban) nincs vége, mert a gazdagok minden vagyont felszívtak s kizárólag csak ők uralkodnak, mialatt a szegények, mint valószínű rabszolgák élnek, s az államtól nem várhatnak semmit sem. 11. Az 1793-iki alkotmány a francia nép igazi törvénye, mert az egész nép kívánságának kifejezője.

⁴¹ *Stegman*. Handbuch des Sozialismus. (1897.) p. 6.

hasznából jobban részesüljön a munkás. A sztrájk mellett is minthogy a tőke, s a munkaerő is nemzetközi, meg van a lehetőség, hogy a folyton fejlődő közlekedési viszonyok mellett, más országból lehet hozni munkást. Nyilvánvalóvá válik, hogy a proletárság csak úgy juthat eredményre, ha egyesül. „*Világ proletárjai egyesüljetek*” ezekkel a szavakkal végzi *Marx* manifesztumát az 1848-iki forradalmak előestéjén. Szózata azonban nagyon kis visszhangra talált. Csak a 60-as évek elején kezd az élet ébredezni a különböző helyeken a munkások között, s mindjárt internacionális jelleget ölt. 1862-ben francia munkások a londoni világkiállításon az angol munkásokkal együtt elhatározzák, hogy közös törekvéseikről tanácskozzanak. Többszöri összejövetel után 1864-ben létesítik a „Nemzetközi Munkásszövetséget”, „*Association Internationale des Travailleurs*”, mely végleges szervezetét 1866-ban a genfi kongresszuson nyeri. De ez is csak 1872-ig állott fenn (1876-ban a berni gyűlésen oszlott fel teljesen formális határozattal.) Nagy szerepet játszottak bizonyára a Bakunin-pártiak a bukás előidézésében, mert ők anarchiát akartak, hirtelen forradalmat, s nem következetes munkát.⁴¹ Az „Internationale” rövid élettartama, mondhatni életképtelensége mellett is feltétlenül kifejezője volt a „világ proletárjai” érdekszolidaritásának, s ez az eszme nem tűnt el többé, de vesztett tisztán nemzetközi jellegéből.

Az erfurti (1891) majd a stuttgarti szocialista kongresszuson (1907) kimutatták, hogy a szocializmus nem azért nemzetközi, mintha nemzetietlen is volna egyúttal. A nemzeti ellentétek kiegyenlítése náluk ép oly kevéssé gyengítette meg a nemzeti érzést, mint a burzsoáziában. Sőt ellenkezőleg. Egyre jobban terjed a szocialisták között is az a meggyőződés, hogy minden kultúra a nemzeti sajátosságban gyökerezik, s ezért csak nemzeti lehet, nem is fejlődhetik magasabb emberiség másképp, mint csak a nemzeti közösségek keretében. *Kautsky* az internacionalizmusról csak úgy beszél, hogy ez fogja biztosítani „a nemzetek örök békéjét, a nemzetek testvériesülése után”,⁴² tehát a nemzetek nem szüntetőendők

⁴¹ Ein Complot gegen die Internationale Arbeiter Association. Das Treiben Bakunins und der Allianz der sozialistischen Demokratie. ”Braunschweig. 1874.

⁴² *Kautsky*. Das Erfurter Program. (Hamburg 1908.) 244. o.

meg s nem is fognak megszűnni, a nacionalizmusnak továbbra is meg lesz a maga helye az emberek életében. „A szocializmus, bár lényegileg nemzetközi párt, de egyszersmind meg van benne az a tendencia is, hogy minél inkább nemzeti párt legyen.”⁴³ „Egy nemzet burzsoáziájának éppen úgy, mint proletár osztályának azonos érdeke a függetlenség és önállóság, minden idegen nemzet elnyomó, vagy kizsákmányoló törekvéseinek minden erővel való távoltartása.”⁴⁴ A nemzet erősítése tekintetében a szociáldemokrácia és a többi osztályok céljai között nincs különbség. Minden egyéb tekintetben azonban a szocializmus a szolidaritás álláspontjára helyezkedve közös törekvésben kívánja egyesíteni a munkás osztályt érdekeinek védelmére, jövő helyzetének javítására, mivel közvetve majd az egyes nemzetek erejét is növelni fogja.

Bernstein megállapítása szerint is „egészen bizonyos, hogy a munkás osztálynak is vannak nemzeti érdekei. Az a mondat, hogy a munkásnak nincs hazája ma már csak a történeti fejlődés alatt fejlett tárgyaltalan frázis. A munkásnak van hazája... a nemzet nemcsak biológiai szükségesség, hanem szociológiai is. A nemzetek tagjai az emberiség nagv testének, amely nélkülük alaktalan, kocsonyaszerű tehetetlen tömeg lenne, és annál értékesebb tagjai, minél fejlettebb organizmust tüntetnek fel”⁴⁵.

Amint a vallás esetében, vannak bizonyos alapelvek, melyek lététől függ maga az egész irányzat, változtával, pusztul az egész rendszer, — ezek közösek mindenütt, — úgy a szocializmus végső elveiben is meg van az egységesség, a nemzetek keretein túlhaladó egyetemesség, de amint a vallások is külső szervezeteik, lényegükre nem ható körülmények tekintetében nemzetiek lehetnek, nemzetet erősítőleg hathatnak, úgy a szocializmus is, bár a proletárok minden országban ugyanazon jellemvonásokkal rendelkeznek, — különbségeik mellett osztályhelyzetük azonos, — magában viseli a nemzet egységének védelmét.

⁴³ *Kautsky*. Das Erfurter Program. (Hamburg 1908.) 252. o.

⁴⁴ *Kautsky*. Patriotismus und Sozialdemokratie. (Leipzig 1907.) 12 o. Hasonlóképen: Nationalität und Internationalität. (Erg. H. 2. Neue Zeit. 1908. 1.) című művében.

⁴⁵ *Bernstein*. Die internationale Politik der Sozialdemokratie. (Sozialistische Monatshefte. 1909. II, 10, p. 614.)

3. A kozmopotitizmus.

A kozmopolitizmus, amint azt *Hervé* jellemezte, nem egyéb, „mint a modern ember ösztönszerű, vagy tudatos vágyakozása a jelenlegi államok tökéletesebb politikai formái után, törekvés, hogy a történelem folyamán keletkezett, embercsoportokat elkülönző határok eltűnjenek s az emberiség megbékülten éljen egy hazában, mely kiterjed az egész föld kerekiségéire, ahol a mostani nemzetek nem lennének egyebek, mint az általános, nagy összefoglaló hazának egyszerű tartományai, közigazgatási beosztásai”.⁴⁶

A kozmopolitizmus sikertelennek bizonyult már *Dante* korában, akkor, amikor a nemzetinek gondolata még ismeretlen volt s annál kevésbé van kilátása sikerre a nemzeti élet mai igazán fejlett, az öntudatosság és önbizalom jegyében álló korszakában.

„A világbéke, — mint *Concha* megállapította, — nem cél, hanem eszköz a nemzetre, hogy eszméiket valósíthassák, ahol ez nem lehetséges, ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború.”⁴⁷

Az az elv, hogy a nemzetnek szabadnak kell lennie, minden idegen befolyástól mentesnek, és ezért a nemzet tagjainak mindent meg kell tenniök, túlnyomóan érvényesül.

A honi rög alól magukat emancipálók sora a nagy tömegek ragaszkodó erejével szemben oly csekély, hogy jelentőségükről nem, legfeljebb rossz hatásukról lehet beszélni.

Ezzel a kozmopolitizmusra törekvő irányzattal igazán könnyen küzd meg a nemzeti. Sokkal könnyebben, mint ennek éles ellentétéként feltámadt sovén törekvésekkel.

A nemzetek versenyében a mind tökéletesebben szervezkedő nemzetek előtt nyílik meg a jövő s ez nem történhet meg sem kozmopolita ideológia, sem sovén, képzelődő törekvések útján, hanem a nemzetek benső fejlődése, az állammal való mind szorosabb kapcsolódása útján. Minél inkább vesz részt az egyén a közéletben, annál inkább kell az állam igazgatásának a nemzeti követelményekhez és körülményekhez alkalmazkodnia, annál intenzívebben fejlődik a nemzeti kultúra. Minél magasabb fokú a műveltség, minél nagyobb a szellemi intelligencia, legyen bármilyen kis számú tagból álló is az a nemzet, annál nehezebb lesz az elnyomása.

⁴⁹ *Hervé*: L'internationalisme. (1910.) p. 5.

⁵⁰ *Concha*. Politika. L p. 96.

III. RÉSZ
ÁLLAMTAN

XI. FEJEZET.

Az állam keletkezése.

Az államok kialakulása tekintetében elsősorban megkülönböztetendő az állam közvetlen kialakulása, a földi viszonyok között való első megjelenése, továbbá a már kifejlett államrendszerben való új létesülése, illetve szilárd megalakulása.

Az államoknak a földön való első megjelenése csak hipotézisek ellentétes megállapításaival magyarázható. Három ellentétes felfogás áll e tekintetben szemben egymással: az egyik a *célszerűségi elmélet*, vagy *belátásos iskola*, a másik az *ösztönszerűségi elmélet*, a harmadik pedig *a fejlődési, vagy evolúciós elmélet*.

Az első szerint az államot azért alkották az emberek, mert belátták, hogy államilag szervezve szükségleteiket jobban kielégíthetik. Ez az elmélet a primitív embereknek feltétlenül magas belátási képességet tulajdonít, s inkább a későbbi idők magyarázatára alkalmas.

A másik, az ösztönszerűségi iskola, az eredeti társulási hajlamban keresi a primár államok létrehozóját. A társulási hajlam eredetének kérdését azonban szabadon hagyja, vagy legfeljebb úgy igyekszik megfelelni erre, hogy az ősembereknél a társulás iránti rokonszenv, illetve ellenszenv különböző fokait tételezi fel, melynek alapján az ember nemzedékről nemzedékre mind hajlandóbb lett a társulásra.¹

E két alapirányban helyezkednek el az államelméletek is, de az állam keletkezésére nézve a fokozatos fejlődés elmélete nyújt egyeduralkodó alapot. Ez az irány az államot a családból, hordából, törzsből származtatja. Te. majd népi és nemzeti alapon követi nyomon fejlődését.

¹ *Beöthy* Leó. A társadalmi fejlődés kezdete I. p. 287.

38. §. A család, horda, törzs és az állam.

A család alapja a fajfenntartás, amit úgy kell értelmeznünk, hogy hivatása gyermekeknek, mint az emberi haladás Számára jelentőségteljes teremtményeknek felnevelése. A gyermek mindig többre hivatott, mint a szülők. A gyermek által kultúrtényező a család.

A család az utódok érdekében a kultúra tovább fejlesztése céljából való kapcsolat a férfi és a nő között.

Ha a házasságot vagyonszerzés, állashoz jutás, vagy pusztán a nemiség kielégítése okából kötik meg, úgy elveszíti igazi lényegét. Nem család fog kialakulni, hanem közönséges érdek-kapcsolat, melynek kulturális jelentősége nincsen.

Mínthogy az egész emberiségre nézve új és értékes nemzedék támad a családból, ezért támaszkodik arra az állam is.

A család szaporodó tagjai számára biztosítja az önállóságnak és tökéletesebbé válásnak lehetőségét. Minden családtag saját vérét érezvén keringeni a többi tagokban, letompulnak közöttük a külön ellentétes érdekek és a szülői és testvéri szeretet kölcsönössége folytán az egyéniség kifejtése fokozottabb mértékben lesz lehetővé. Minden család külön egyéniség és tagjainak is külön egyéniséget biztosít. A család az első iskola, mely megtanít a tekintély tiszteletére és az egoizmus megfékezésére. A család élteteti és erősíti azokat az érzelmeket, melyek nélkül a társas együttélés nem volna lehetséges.²

² *Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene* 1922. okt. 14-iki ülésén hozott határozatokból a család jövőjéről helyes kialakítására nézve a következő irányelveket emeljük ki: 1. Minden nemzetet főképpen fenyegető veszedelem, fajilag értékes tagjainak megcsökkenésében vagy átalakulásában (elvegyülés, elszegényedés, pusztulás) jelentkezik. 2. Valamely nemzet a létért való küzdelemben csakis akkor állhat meg, ha nagytömegű testileg és lelkileg kiváló adottságú, jellemes és erkölcsös férfivel és nővel rendelkezik. 3. Az egészségi állapot, az életrevalóság és a kulturális teljesítő képesség nem csupán a külső körülmények hatásától (táplálkozás, nevelés, lakóhely stb.) függ, hanem öröklött adottságtól is. 4. A jelen viszonyok között a társadalmi osztályharc az értékes családok kipusztulásának veszélyét hordja magában. 5. A szaporodás csökkenése veszedelmes hatású a faj jövőjére. 6. Olyan gazdasági és társadalmi reformokra van szükség, melyek a családot erősítik és a szaporodást előmozdítják. 7. A késői házasság rossz hatású a fajra.

Az emberi nem kifejlődésének már a legalacsonyabb fokán egymás mellett állanak a férfi, nő és a gyermekek, — együtt van a család. Magasabb fokon két vagy három nemzedék leszármazottjainak halmaza él együtt, s itt már kezdi megismerni az ember a jövő fogalmát, kezd a jövőbeli szükségletekről előzetesen gondoskodni, s ezzel a gazdasági haladás terére lép.

Mindeddig a társas halmozódás öntudatlan, az újszülött a csoportban marad, mert közülük való. A vérségi kötelék felismerésével a közös leszármazás alapján, létesül a horda.

A fajérdek, hogy a közös leszármazásúak tényleg közelebb állnak egymáshoz, jobban ismerik egymást, könnyebben alkothatnak céljaikra való tekintettel egyesületeket hozza össze s viszonyba az embereket és ezért tulajdonképpen ez a kezdete minden szocializálódásnak.

A horda lehetett az ős alakja, a legkezdetlegesebb formája az államnak. Ezzel kezdődik az első organizáció is, melynek csak benszülöttek lehetnek tagjai, vérrokosságra lévén alapítva. A hordának két faja különböztethető meg: anyaaági és apaági horda.⁴

¹ A tisztán hypothétikus megállapításokból nevezetes vita-Lehetővé kell tenni a 25 éves korig való házassági A 12 évig tartó tanulási idő túl hosszú. 26. A házassági tilalmak fajegészségügyi szempontból kiterjesztendők. 27. Szellemileg csökkent képességeknek vagy egyéb hibában szenvedőknek kényszerű magtalanítása vagy elkülönítése keresztyülviendő. 35. Egészségügyi listák vezetendők bizonyos vizsgálatok lefolytatása alapján az egész népességre vonatkozólag. 36. Fajegészségügyi oktatás a főiskolákon kifejlesztendő.

³ *Pikler.* Az emberi egyesületek. (1905.) p. 90.

⁴ Az asszonyi ágon való leszármazottak (matronymic) csoportjában minden rokonságot az anyai ág szerint állapítanak meg, az apai ági rokonság ismeretlen. Minden ily társas csoport a természeti tárgyak bizonyos osztályáról van elnevezve, pl. valamely állat- vagy növény-fajról, melyet nőneműnek tartanak, s miből szerintők az egész csoport eredt. Az így tekintett tárgyak osztályát az etnológusok tetemnek nevezték el, annak indián nevének. A totemet védelmezzük gyanánt tisztelik és védik minden sérelemtől. A társas szervezet későbbi eredetű típusa az apai ágon való leszármazás helyzete (patronymic). Minden ilyen csoportot egy igazi vagy képzelt férfi ősről neveznek el s a rokonságot apai ágon számítják. E két rendszer nemcsak a hordák korai egyszerű állapotában fordul elő, hanem a későbbi összetettebb formákban is. (*Giddings.* A sociológia elvei. p. 184.)

pontként maradt fenn az állam legeredetére nézve annak a családból, vagy a hordából való származtatása.⁵

⁵ *Räuber* azt tartja, hogy az állam a családból indulhatott csak ki, melyből a tagok nem váltak ki, mert az ember társas lény lévén, a valószínűség is az el nem válás mellett szól. A patriarchiai család az emberi közületek ős alakja. *Maine* például a római családot hozza fel, melyből a gens, a tribus, s ezekből az állam fejlődött. De a római familia egészen más jellegű volt, mint ammo a primitív család. (*Urgeschichte des Menschen*. Bd. II. p. M8, 32t—522.)

„Az állam oly régi, mint a család” mondja *Ratzel* is. Ahol a család egy földterületen letelepedve és azt saját használatára körülkerítve védelmezi idegen támadások, vadállatok betörése ellen, éppen úgy mint egy közeli patak árjának elmosása ellen, ott a terület és a nép közötti viszony megkötöttnek tűnik fel, és azt már államnak nevezzük. (*Die Erde und das Leben*. II. p. 668.) *Peschel* szerint a polgári társadalom alapjai a családban gyökereznek. Nagy néprajzi adat halmazzal bizonyítja a családok és családi alapon keletkező vérszövetségek fontos szerepét a nagyobb közületek kifejlődésében. (*Völkerkunde*, p. 247.)

A hordát teszi az állam alapjává *Post*, kiemelve, hogy az őskorban nincs állam és állami intézmény a mai értelemben. Az egész emberi élet zárt, kicsiny véd- és dac-szövetségekben zajlik le, melyek a legnagyobb mértékben sajátos tulajdonságokon, eredeti vérközösségen alapulnak. A később bekövetkező letelepedéssel bizonyos mértékben a területen is nyugszik a közösség. Szerinte az első közületek valószínűleg a hordák, melyekben a nők, gyermekek és minden jó, a horda tagjainak közös javai, és bizonyos patriarchális hatalom az, mely rendet tart. A növekedés következtében szét esnek ezek az eredeti hordák, majd ezek szövetezése létrehozza a komplikáltabb közösségeket, a törzseket. Kezdetben a patriarchal hatalom az egyedüli a szervezetben, csak midőn a nemzetségek nemzetség-szövetségekké, törzsekké nőnek, találhatók fel bizonyos fokú állami szervezetek. (*Die Geschlechtsgenoesenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe*. p. 3—4, 182.)

Bastian szerint a legelső egységet a főnök nélküli horda képezi, mely vándorlásában hanyatva kitágulni és összeolvadni kénytelen. (*Der Völkergedanke*, p. 22.) A horda *Durkheim* előtt is a társadalom protoplazmája. (*De la division du travail social*, p. 189.)

Morgan „Ancient society” című művében (p. 6.) annyira megy, hogy tagadásba veszi az elsődleges közületeknek a családból való keletkezését és a hordaszerű alakulatokat a családnál régebbieknél tartja.

Mucke hasonlóképpen az általános nézettel szemben annak a fel fogásnak ad kifejezést, hogy nem a vérközösség, hanem a térbeli együttélés adja a hordabeli társak első és legrégebbi szervezeti formáját. (*Horde und Familie*, p. 37, 302.)

Starcke hathatósan támadja Morgannak és iskolájának nézeteit. Elismeri, hogy a horda nem családokból, hanem személyekből áll, de

A tagolatlan, promiscuitásban élő horda, mint primär közületi alak, és azon nézet között, mely szerint a családból fejlődött egyszerű szaporodás, növekedés útján minden magasabb közület, újabban *Schurtz* igyekezett a helyes közep-utat megtalálni. Úgy gondolja, hogy egyrészt a két nem vonzódása, másrészt az egyfajúak szimpátiája, az eredeti szülő oka minden társadalom keletkezésének.⁶

Eduard *Meyer* meg azután a legmesszebb, midőn a családi hordái és törzsi organizációt ép oly réGINEK tartja, mint az embert, s azt mondja, hogy ezek egyenesen feltételei az emberi nem létezésének.⁷ Szerinte, „az állam tulajdonképen nem is keletkezett, mert ép úgy mint az ember, teremtetett, s így csak annak fejlődéséről, alakulásairól lehet beszélni.

Ezzel a felfogással szemben áll az a nézet, hogy az állam késői fejleménye az emberi együttélésnek, s a történeti fejlődés menetében éppen úgy mindig komplikáltabb alakot öltött mint az ember és az emberi élet.

Gumplowicz a családon, hordán, törzsen felül, a népeket tekinti az állami lét alanyául, mert „csak mint államok csinálják a népek a történetet”.⁸ Így *Oppenheimer* is, ki határozottan megkülönböztet állam nélküli népeket, állam előtti népeket, melyek már közelebb vannak az állami szervezethez. Állam nélküli állapot feltételezése mellett, csak magas, társadalmi fejlettségű népekből származtatja le az államot.⁹

ezt nem tartja elég bizonyoságnak az ellen, hogy a horda -a családból eredt, mert a kibővült családnak nem kell okvetlenül ismét több családból állania. *Starcke* a hordát és a családot egymástól független képződményeknek tekinti. A primitív horda szabadon létrejövő szervezet a közös védelem biztosítására. Ez a jelleg természetesen a családnál hiányzik és ezért emel köztük oly éles válaszfalat. A család nem fejlődik sohasem hordává. (Die primitive Familie, p. 294—.)

Starcke után *Westermarck* támadta meg *Morgan* és követőinek nézeteit. *Westermarck* a leghatározottabban kétségbe vonja, hogy a tagolatlan horda a primitív közület. Szerinte a család volt az ősember világában a társas együttélés magva. (Az emberi házasság története. p. 75.)

⁶ *Schurtz*: Urgeschichte der Kultur, p. 98. o.

⁷ *Meyer Eduard*: Über die Anfänge des Staates und sein Verhältnis zu den Geschlechtsverbänden und zum Volkstum. (1907.)

⁸ *Gumplowicz*: Rassenkampf. (Insbruck 1893.) p. 181.

⁹ *Oppenheimer*: Der Staat. (Die Gesellschaft, 14—15. Bd.) p. 15—50.

Kétségtelen, hogy *a hipotézisek világából kivezető út az, mely az állami rendet már oly embertömeg alkotásaként tünteti fel, mely embertömeg összetartó egyedei egységes erdői tudnak fellépni, s egységük jellegzetességének megfelelő állami rendet képesek alkotni.*

Az államok kialakulása oly embertömeg műveként tekinthető csak, mely embertömeg a kultúra állapotában él már, s ennek megfelelően az államiság nem csupán családi jellegű, azaz ú. n. kiszélesedett család, mint békés típus, sem egyetlen uralkodó törzs durva elnyomásának megfelelő szervezet, mint harcias típus, hanem az emberi élet körülményeit biztosító, nyugodalmat nyújtó, öncéllal bíró fejlődésre képes berendezkedése valamely népcsoportnak, saját jellegzetes tulajdonságai szerint.

39. §. Az államok keletkezése népi alapon.

Amikor az emberek eljutnak a legkülönbözőbb intézmények, mint a házasság, a birtok, annak örökölhetőségével a tulajdon, a munka joga. stb. állapotába, akkor már állami életet is élnek. Ha azonban csupán az állam szolgálna összekötő kapocs gyanánt a társas egymásravezetés egyedeinek összetűzésére, együtt tartására, úgy a benne rejlő rend kényszerével nem tudná megakadályozni, hogy az összesség maga magát igen gyorsan szét ne oszlathassa, részeire ne bontsa. Az ellenállhatatlan kényszer ereje sokkal inkább abban a tényben gyökerezik, hogy az összesség tagjai, az egyének és a családok, ugyanazon nemzetségűek. vagy ugyanazon néptörzsből valók legyenek: ez a közös összetartás teszi őket természeti egésszé, mely az állami rendnek egyedüli alapja lehet.

Eredeti államkeletkezés csak népi alapon képzelhető, mely ha meg volt, az állam kialakulása bármily módon is, feltéve, hogy a nép megfelelő körülmények közé jutott, lebonyolódott. Az államot alkotó néptömegben akár bizonyos öntudatlan képesség rejlett, mintegy együvé tartozásuk érzete által hajtva az államiságra, akár belátásuk révén hozták létre az állami rendet, közömbös, mert elegendő volt, ha valamely emberi egyesület, (vallás, harcosok rendje, vagy

más valamely osztály), illetve egy, vagy több uralkodó személy, tényleg állami funkciókat végzett és az állam fölényét és hatalmát fenntartani és biztosítani képes volt. *Migaiörzs inkább csakjtermészetes fogalom, addig a nép magasabb, már politikai fogalmat fejez ki. A törzs létrejön az ember közreműködése nélkül, mint természetes faktor, a nép viszont a törzsek szabad inciatíváinak eredménye. Míg a primitív ember törzséhez van láncolva, mert előtte nincs más ismeretes, addig a népi tag a vak szükségesség helyett a tudatosság bizonyos fokával cselekszik, midőn népéhez ragaszkodik, vagy elhagyja azt. Ez a tudatos, szabadabb cselekvés az a momentum, mely a kialakuló népiségeket a régebbi csoportosulások fölé helyezi.*

Ihering megállapítása volt, hogy csak az individuumban születik az eredetiség, egy népnek tulajdonságai csak lesznek, azaz a népi jelleg csak a történet műve, nem a természeté.¹⁰ Vele szemben *Gobineau* a faji tulajdonságokat természetyszerűleg, mint valami szilárd és merev megváltozhatatlanságokat fogja fel, úgy amint azok a történelem előtti időben morfológiailag, pszichológiailag és szellemi vonatkozásokban kifejlődtek és minden látszólagos variációt, mely a történelemben mutatkozik, a faji keveredésre vezet vissza.¹¹ Nem a viszontagságok és a terület alakítják át az embereket, hanem az emberek alakítják és küzdik le a területet és a viszonyokat. Ebből a szempontból tehát az összes nagy kultúr eredmények, különböző egymást kiegészítő, sajátos tulajdonságokkal bíró fajok kedvező keveredéséből, és minden hanyatlás, politikai visszafejlődés helytelen faji összeolvadásból magyarázhatók meg: a történelmi sors alapja tehát az, hogy mily kombinációban és mérték szerint vettetnek a különböző fajok egymással össze.

Breysig ide vonatkozóan azt tartja, hogy „a föld messze téréin eloszolva, ugyanazon időben számos nép és törzs élhetett egymás mellett, mindannyian egyenlően régieknek tekinthetők, fejlődésükben ugyanannyi idő telhetett el, de, és ez a momentum talán a legfontosabb adat minden történet-

¹⁰ I. *Ihering*: Vorgeschichte den Indoeuropäer, (1894.) II. Bd. Das Problem der Entstehung der Volksart, p. 93.

¹¹ *Gobineau*: Versuch über die Ungleichheit der Menschenrasse». (Ford. L. Schemann. 1898.) I. p. 178.

írás és az általános anthropologiai és ethnologiai felismerésre nézve, hogy ezek *ugyanazon utat fejlődésükben különböző tempóban tették meg*. A természeti behatások, éghajlati és talajbeli különbözőségek már korán messzemenő szétágazást, egy kvalitatív differenciálódást hoztak létre.¹²

A kvalitatív differenciálódás révén beálló külön jellegük következtében a népek megkülönböztethetőkké válnak egymástól, mindegyik kidomborodó karakterrel bír, mely nyelvben, erkölcsben, vallásban, műveltségben, jellembeli tulajdonságokban lép napfényre, így a történelmileg adott államok különbözőségei, eredeti alkotmányi alakzatai, bizonyos mértékben tagjaik lelki tulajdonságaiból, temperamentumából, s egyéb képességeiből magyarázhatók meg főképen. A létrejött állami berendezkedés tagjai felett való hatalma oly fokban érvényesül, mint amily mértékben az államalkotó nép egyedei, engedelmességre, alárendelésre, önfeláldozásra alkalmasak és e ténykedéseikben együtt éhezni képesek.

Mindamellett azonban ama tény következtében, hogy népek jönnek létre és pusztulnak el. új tulajdonságokat vesznek fel és könnyen vetkőznek le, a népi lét nem tökéletes megállapodottság; megvan ugyan benne az emberinek valamely sajátos eszméje, rendszerint ezzel együtt a vérnek, nyelvnek egysége, s mindenesetre a jóról és rosszról, a szépről és hasznosról, a jogosról és jogtalanról, az Istenről való fogalmaknak közületi, nem egyéni létrejötte, a gazdasági és szellemi munkának az összesség érdeke szempontjából való felosztása,¹³ meg lehet az országglás helyzete is, de mindezekről nincs az egész népnek még tudata, a népet alkotó összes egyesek a célok megvalósításánál nem működnek mind közre, s mint-hogy az összesség nem érvényesül úgy, hogy az emberiségnek érdeke fűződne ezen népi sajátosság fennállásához, azért a népi államok könnyen bomlók, az emberiség minden nagyobb megrázkódtatása, kára nélkül szertefoszlók.

Az első idők királyságai még nem voltak szilárdan kialakult államok, határaik szétfolynak, s ezenkívül a dinasztia

¹² *Breysig* Kurt *Altertum und Mittelalter als Vorstufen der Neuzeit*. (1901.) I. p. 20.

¹³ *Concha*: *Politika*. I. p. 66.

gondolata van túlsúlyban az állam gondolata felett. A dinasztia mindig az államot alkotó néphez fűződik, olyan nagy mértékben, hogy a dinasztia pusztulásával a népi lét is fenyegettetik. A dinasztia virágzása, sorsa, a *causa movens*, a népeknek a külfölddel szemben való helyzetére nézve. A népi alap szertefoszlósága mellett a legkönnyebben válik oszthatóvá például örökség által is, de a keletkező dinasztia ág a maga népével már újabb alapot képez az újabb állami berendezkedésre. *A népi princípium ereje okozta azért rendszerint, hogy az öröklődés nem vezetett új állam alakulására másképp, mint csak úgy, ha már a népben is megvoltak az elválasztó különbségek, a külön állami létre való helyezkedés lehetősége, sőt szükségessége.* A nép már ekkor is politikai «gység, de tudattalan, s úgy tekintetik, mint a fejedelmek öröklött birtoka.

A középkor államalakulatai közül az idő műhelyében igen sok tönkre ment, azok azonban, melyek fennmaradtak, önkéntelenül is népi jellegzetességeik kifejlesztésén, munkálkodtak mindvégig. S a népek ezen önfejlesztése, ez a nacionalizáló processzus, nem nyugszik máson, mint az eredetileg heterogén népelemek egybeolvasztásán, úgy nyelvilag, mint kultúráilag többé-kevésbé egy tömegbe, melyben már a nyelvi és kultúrái egységük értékét felfogva, azt tudatosan fejlesztik tovább.

Ez a nacionalizáló erő azonban még hiányzik, vagy egészen fejletlenül működik a népek vándorlásakor. A törtenet színterén megjelenő barbár népek nyers erejükkel sikereket érnek ugyan el földterületeik megszerzése tekintetében, hódítani tudnak, de kezdetleges törzsszervezetük miatt, az új terület legyőzött népei felett is hatékony és állandó organizációt nem mind volt képes létesíteni. Főképp azok a népek, melyek a keresztséggel bejutottak a latin civilizáció és a római egyház már akkor fejlett szervezetébe, nyernek attól segítséget a szilárd államiség megalkotásához.

Miután az egyház, a császárság közvetítésével bár, de majdnem hat századon át mintegy szelídítő javítóintézetben tudta tartani az emberiséget, megszüntetve, eltávolítva minden népi különbözőséget, s már az univerzalizmusnak legnagyobb triumfusát akarta ülni, midőn a kereszténységet az

izlam ellen küldötte, akkor tör ki az elnyomott lelkekből a különbözőség érzete, s a *keresztes hadjáratokból* hazatérők már magukkal hozzák minden más népbeliektől való különbözőségük tudatát, amivel a nacionalizáló processzusnak első élénk kifejezését adva, annak tovább fejlődését biztosítják. Egy győztes keresztény egységes emberiség helyett legyőzött franciák, németek, angolok, spanyolok, olaszok jönnek haza; a hitért való harcból, a hitben egyesült keresztények helyett, hitükben megrázott népi tagok, szkeptikusok, kételkedők jönnek meg. Így szűnt meg a papcsászári törekvés, s alapoztatott meg egyszerre mind a külön népiség tudatának terjedése.

Amily mértékben a népi öntudat fejlődik, oly mértékben oldódik meg a császárság és pápaság viláгурalmi törekvései következtében támadt káosz.

Minél korábban jut egy nép létének öntudatára, annál korábban szabadítja fel magát a pápai illetőleg a császári befolyás alól. A pápaság és a császárság világ állami törekvésének omladékain nőnek ki a nemzetek. Itália öléből, éppen e törekvések centrumából, hangzik fel először a nemzeti génusz értékelése, midőn *Machiavelli* az egységes nemzeti állam ismérveit boncolgatja s egy új, jobb időnek feladatává és kötelességévé teszi annak létrehozását.

Amit *Dante* még a császárság által kívánt megvalósítani, hogy minden hatalmat a császár kezébe helyezve, az bölcs intézmények által a népek jólétét biztosíthatni fogja, mindazt *Machiavelli* az olasz nemzeti egység által tartja kivihetőnek. Ami az „*Il Principe*” XXVI. fejezetben „Itália felszabadításáról a barbár rabságból” előttünk fekszik, az a nemzeti gondolatnak első megjelenése a tudományban. „*Sohasem lehet valamely nép egységes és boldog, ha nincs egy állama, nem engedelmeskedik egy fejedelemnek.*”¹⁴

A népi alapokon létesült államrendszerre a megszilárdulás korszaka következik el. Az a hosszú processzus, mely alatt az államok nyers uralmi formájukból, egy-egy uralkodó osztály érdekeinek szolgálatából, a nép minden tagjának szolgálatában álló, erkölcsi elveken nyugvó uralom ki-

¹⁴ *Machiavelli*. Discorsi. I. 12.

fejtésre rendeztetnek be, ami által az állam szilárdsága összehasonlíthatatlanul megnövekszik s öncéljában alkotó egyedei hatalmának, szabadságának megvalósítójává válik.

Mindenütt állam és nép egymás felé közelednek, hogy egymást jobban fenntartsák, egymás által többre menjenek.

40. §. A nemzeti államok kialakulása.

A pápaság és császárság világállam és világvallás létesítése iránti törekvései eredménytelenül, de nem meddően végződnek. Mindkettőnek ugyanis nagy befolyása volt a népek életére, nemcsak azáltal, hogy új institúciókat honosítottak meg mindenütt a régiek helyébe, hanem a különböző népek élőkkel osztályát mintegy kiszakították az alakulóban levő nemzettestből úgy, hogy ezek közelebb állottak más nemzetbeli hasonló vitézi foglalkozású és vagyoni társaikhoz, mint saját nemzetbeli más foglalkozású és célú honfitársaikhoz. Az egyház maga is mindenütt egyenlő törvények szerint járván el, habár minden országban az első rendet képezte, mégis első sorban egyetemes volt, s csak azután francia, angol stb. E mellett, hogy a középkori államrendszer törzsek tömegéből alakuló népekkel vette kezdetét, melyekben törzsek és a törzsi nyelvek alkották az ellentétet, amit természetesen nem szabad a nemzeti ellentétekkel összetéveszteni, okozták azt, hogy a középkori államokban sem a nemzeti gondolat, sem az anyanyelv, mint a nemzeti szellem kifejezője nem játszott nagy szerepet. Továbbá általában véve a nemzeti szervezet még nem volt elég erős arra, hogy valamennyi tényezőt magába olvasson, egészen magáévá tegyen. Még a király sem tartozik igen sokszor a nemzethez. Angliában a legtöbb bajt éppen az okozza, hogy a király francia udvarral veszi magát körül. Hazánkban az Árpádok kihalása után kevés kivétellel ugyanez az eset. Németországban meg a császárok a saját és dinasztiajuk hatalmának biztosításával törődnek inkább, mint az egész német néppel.

A reneszánszszal fordulat következik be az észjárás, gondolatok és érzelmek, szóval azon területeken, ahol a tudománynak, a műveltségnek jutott az első hely. Eddig is más lévén minden népnek külön-külön történeti fejlődése, mű-

ködése, más a feladata, alapképességei, külön-külön észjárás alakult ki mindegyikben, más szempontból nézik a világot, s ugyanazt a dolgot a különböző nemzetbeli, másféleképen végzi. Erre a benső tartalomra hat a szellemi újjászületés, s az újkor elején a reneszánsz hatásaképen az várható, hogy a bizonyos önállóságra fejlődött nemzetek a tudománynak, műveltségnek a nemzeti karakterre ható általánosító ereje következtében, éppen műveltségben, tudományban lesznek teljesen egyekké. Valóban a klasszikus világ hatalmas alkotásai felé való fordulás mélyen hatott mindenütt, s tanulmányozói gondolat és eszme körében oly formákra tanított és bizonyos tekintetben oly tartalmat nyújtott, mely az eddigi honi gondolkodásban, s nyelvben még nem volt meg. Mégis-mindenütt nemzeti litteratura fejlődött ki. Ez fejlődött ki pedig azért, mert előbb görögül és latinul tudva, ezek auctorait olvasva, képessé lettek az írók a nemzeti nyelvnek gazdagítására, finomítására. Nálunk is Mátyás király idejében nem írnak még magyarul, de annál inkább ezután, mikor már volt kellő forma és megfelelő példa a nemzeti irodalom kifejlesztésére. Amint a nyelvek terén, úgy a műveltségben is éppen egységesítő céljával ellenkezőt ért el a reneszánsz, habár nagy férfiai előtt az egyes nemzetnek abszolúte nem volt jelentősége.

A nemzeti államok keletkezésére feltétlen befolyással volt a hit egységnek felbomlása is. *Luther* a bibliának német nyelvre való fordításával és szabad olvasásának biztosításával, a német nyelv kifejlődésének hatalmas szolgálatot tett.

Maga a reformáció a legnagyobb fokban nemzeti, s tulajdonkép nem egyéb, mint politikai emancipáció Rómától. S ha addig, míg az európai ember egy egyház alá tartozott, volt is némi alapja a világállami törekvéseknek, úgy annak a vallási egység megszűnésével végleg meg kellett szűnnie. Létre jönnek nemzetek szerint az egyházak, mint ezt az angol nemzet tette, alkotván egy külön jellegű, episzkopális protestáns egyházat, miáltal jobban elkülönült a német néptől, melynek másnemű egyháza van, s éppen így Svájcban is egészen más a protestáns jelleg.

A protestantizmus még az uralmi formák alakulásában is érezteti hatását, midőn elveinél fogva az egyházi és világi főhatalom egybeolvadására vezetett, s előmozdította ezzel az

abszolutisztikus uralkodást. A hit egységessége egy-egy országon belül oly célja az uralkodóknak, mely egyszersmind hatalmuk teljességének is fokmérője. De ez nemcsak a protestánsná váló államokban következett így be, hanem a le-szoruló katolicizmus védelmére felkelt katolikus államokban is. Az uralkodók természetesen védelmezőivé válnak a régi hitnek, s e védelemben adva volt a fejedelmi hatalom további kiterjesztése számára a lehetőség.

A harmincéves háború végével, körülbelül már meg van az egyensúly, országoként alakultak ki a vallások is. Csak két országában Európának volt sikertelen minden fejedelmi törekvés arra nézve, hogy minden alattvaló a fejedelem hitét kövesse, s ezzel teljes legyen az abszolutizmus: Angliában és Magyarországon. Kísérletek bőven történtek erre itt is, de ami más országokban sikerrel járt, az ezekben az alkotmány szabadságot biztosító tételein megdőlt.

Nagy nemzeti egységek kialakulásának tehát úgy a reneszánsz, mint a reformáció kedvezett. Állandósult államterület és nemzeti dinasztia mellett a létesült nemzeti vallás, s a reneszánsz által felkeltett szellemi, művészeti és irodalmi irányok nemzetivé válása irányítja a népek nemzetté válásának útját.

A középkor feudális világában inkább társadalmi körülmények hatnak még, mint nemzetiek. Szegény és gazdag közötti különbség a fő döntő. Míg a nemzet teljesen kialakulva nincs, addig a gazdagok a vezetők, a szegény számba sem jön, szóval inkább társadalmi alapokra van fektetve az állami élet. A nemzeti lét állapotában már a gazdag és szegény közötti ez a nagy különbség bizonyos tekintetekben eltűnik, eltűnik pedig akkor, mikor állami érdekekről van szó, melybe a szegényeknek ép oly beleszólásuk van, mint a gazdagoknak. Amint a katonák nem egy gazdag úrnak a katonái, hanem az államéi, mely az egész nép védelméről gondoskodik, nemcsak egyrészéről, amint adót nem egy úrnak fizetnek, hanem az államnak fizet mindenki, mely ezért mindenkinek egyformán biztosítja a békés életet, az igazságot, a tulajdon és forgalom biztosságát, s a többi intézményeket, akkor már a nemzeti állam állapotában van a nép, kialakult a nemzet, melynek főismérve éppen az ilyen tartalmú államiság.

A XVIII. század végéig az államok kialakulása még inkább csak a külső népi keretek megállapodottságára nézve nyert befejezést. Ez azonban csak egy része a nemzeti állammá alakulásnak. A tulajdonképeni kitevő rész, a népnek nemzeté emelésében, annak az állapotnak létesítése, hogy a nép maga kormányozhassa önmagát, a XIX. század alkotása. *A nemzeti eszme ezután már mint befelé ható erő is működik s nem csupán mint csak az egy néphez tartozók egyesítésének előmozdítója, követelője.* Új küzdelem indul meg ezzel» melynek folyamán a nemzeti életnek régi tényezőivel szemben újak támadnak fel, s helyezkednek el a régiek mellett.

Ha az államok létezése eddig független volt a nemzeti princípiumnak ily irányú létezésétől, most a nacionalizmus ezen benső egységet előmozdítani törekvő tartalma, mint valami új járul a nemzeti elv szerinti elkülönüléshez, mint valami új erő hatja át az államalkotókat és lázba hozza azokat. A láz után azonban gyógyulás jön, gyümölcsözőleg hatnak az új alkotások, miután az állami élet bizonyos alanyai és terei a láz folyamata alatt megsemmisültek.

Anemzeti eszme a maga igazi erejével akkor kezd csak ige, zán hatni mikor a nemzeti elkülönülés, nemzetenkinti csoportosulás elve mellett, mind nagyobb tömeg számára kívánják biztosítani az állami élet mozzanataiban való részvételt, mikorra nemzeti érzés politikai tartalmat nyer, mikor az államot mintegy az egyesült nép minden tagja által irányíthatót fogják fel.

Azok a nemzetek, melyek a XVI. század elején ifjú korukat élték, a XVIII. század végén férfiakká lettek abban az örökös küzdelemben, melyet mindegyiknek át kellett élnie és végig kellett vívnia a szabadságért, önállóságért, azért, hogy a nemzetalkotó összeseknek, s ne csak ezek közül egyeseknek legyenek jogai az állami élet irányításában.

A XVIII. század felvilágosodási iránya megújuló reneszánsz, mely azon az elven nyugszik, hogy *az emberiség halad*, hogy a jelen fontosabb, mint a múlt, s dolgozni kell a jövő szebbé tételén, ami csak a nemzet erősítésével lehetséges.

A felvilágosodási irány kétféleképen mozdította elő a nemzeti állam eszméjét. Először is a felvilágosodás általánossá

tételével fejlesztette az egyén öntudatát, önelhatározó erejét, lehetővé tételére törekedett annak, hogy az egyén az általános szabadság szempontjából külön nemzeti sajátossága érvényesítésére is befolyhasson. Mindezt csak úgy érthette el, ha az illető nép nyelvén szólt hozzá, ami által tudományok, irodalmak, művészetek nemzetivé váltak.¹⁵ A másik út az volt, hogy a felvilágosodási irány lerontani törekedvén az emberek hitét, vallását, — ámde mivel az ember mégsem nélkülözhetett magánál valami fensőbbet, magasabbat, — azért egy másik istent állít fel, ez a nemzeti társadalom. Az egyesnek ezért a nemzetért lehet lelkesedni, ennek a boldogsága az, amire törekedni kell, mert az egésznek gazdasági, kulturális, erkölcsi java egyszersmind az egyesnek is szolgál. Tényleg, a nemzetben csakugyan van ilyen vonás, mert hiszen ez a nemzet az egyének millióit képes összekötni, kik mind hajlandók azért áldozatokat hozni, sőt, ha léte fenyegetve van, a legdrágábbal, az élettel is szolgálni. Általánosan elfogadottá válik az a gondolat, hogy minden állam agyag alapon áll, ha nem nyugszik a nemzet szilárd alapján. Mert akik egy nemzeti jelleggel bírnak, azok között meg van a gondolatoknak, céloknak, érdekeknek oly összessége, melyet semmi más, vallási, tudományi, gazdasági haszon egymagában megteremtteni nem képes.

Midőn *Rousseau* a lengyelek kérésére megírja a „*Considerations sur le gouvernement de la Pologne*”-ját kiemeli, hogy manapság nincs már francia, német, spanyol, még angol sem, akármit mondanak, csakis európaiak vannak, mindannyinak azonos az ízlése, szenvedélye, erkölce, mind csak a pénzt és élvezetet keresi. Ez azért van, mert egyiket sem nevelték nemzeti formára különös intézkedések által. Ezért mondja, hogy a nevelés az, ami a nemzetet teszi, s tanácsa a következő: a gyermekeknek minden ízükben lengyeleknek kell lenni, és pedig a kora gyermekkortól fogva kell ez irányban közrehatni. Egv húsz éves korában már tökéletes lengyel

¹⁵ A német egyetemeken kezdenek németül előadni, s a mi magyar nyelvünknek kifejlesztésére is a felvilágosodottak adtak első lökést, midőn Bessenyei és társai a franciák elveiből merítve és a felvilágosodás irodalmát ismerve, a nemzeti nyelv művelését hatásosan előmozdították.

és az is marad egész életében, más irányadót, mint a hazafiságot nem fog ismerni, s ez aztán öröklődni fog nemzedékről-nemzedékre, és ez a folyton erősödő hazafiság fogja megmenteni Lengyelországot jobban bármi egyébnél. Az általános műveltségnek helyébe tehát a kizárólag nemzeti műveltségnek kell lépni, s a nemzeti gondolkodás, nemzeti érzés legnagyobb és kizárólagos fokra emelése a nemzeti lét biztosítója. Érdekesen folyik össze itt a felvilágosodás mint minden adottnak, ténylegesnek, úgy a nemzeti tényezőnek semmibe vevője és a világpolgárság propagálója, a nemzetek megmentési irányzatával, s bár a hazaszeretet eszmei tartalmának enged csak helyet, mégis annak pozitív tartalma, a különös nemzetiség, többé-kevésbé beillesztődik a felvilágosodás gondolatkörébe is. „A felvilágosodás elmélete szükségképen a világpolgársághoz, a nemzetinek kicsinyléséhez vezet, bár gyakorlata önkéntelenül a nemzeti eszme erősödését hozza magával.”¹⁸

A felvilágosodott embereknek világpolgáriás törekvésük mellett hevülniök, lelkesedniök, élni és halniok kellett nemzetükért, hogy azt, bár csak mint eszközt is beállíthassák az egyetemes emberi elérésnek szolgálatába.

A világtörténeti fejlődés arra irányult, hogy az állam külsőleges szervezetét a nemzeti összetartozandóság lüktető érzésével egy személyiséggé alakítsa. Hosszú koron át keresték egymást a nemzet és az állam, míg a nemzeti állam formájában találkoztak.

A világtörténelem tanúsága szerint az államok rendre egységes nagy néptömegekhez kapcsolódnak, s új államalakulás mindig egy-egy új népi individualitás feltűnésével kapcsolatos.

Az eredeti államalakulás szükségképen népi volt, midőn hasonló törzsek összeverődésében rendszer létesült.

A történet folyamán bekövetkező államalakulásoknál aztán vannak esetek, midőn már meglevő, de szétszakadt, vagy elnyomott népi egyéniségek önmaguk, saját erejükkel és képességeikkel küzdik ki az államiságot, s vannak esetek

¹⁶ Concha Győző: A kilencvenéves évek reformeszméi és előzményei, p. 56.

midőn mesterségesen, a népi alapokra minden tekintet nélkül, a többi államok létesítenek új államot.

Új állam keletkezik így, az illető népcsoportból, mint alapból, önmaga által kifejlesztve, menten minden idegen állam befolyásától, valamint új állam jöhet létre már létező államok kereteiből kiemelkedve, idegen államhatalmak közreműködésével. Ebből a szempontból eredeti, *originär*, és származtatott, *derivativ*, keletkezési módokról lehet szó, aszerint, amint az államalakulás az alapul szolgáló néptömeg önerejéből valósul, avagy mesterségesen, már létező államok által létesíttetik. E szempontok főképp a későbbi idők államkeletkezésénél bírnak jelentőséggel, mert az első államok természetesen csak eredeti úton keletkezettek, míg a történeti időben és már államhoz tartozó emberek között, új államok eredeti úton való keletkezése nincs kizárva, sőt itt is ez az egyedüli tartós és értékes államalakulásra vezető út.

A történet tényeiből mint ilyen esetek, kiemelhetők:

1. *Osztódás* útján létesülnek államok, midőn az eddigi állam helyébe az államalkotók önálló tudatos akarati ténye alapján több új állam lép.¹⁷

2. *Elszakadás* esete, azaz egyoldalú elválasztódása egy népcsoportnak saját területével együtt az államtól, melyhez eddig tartozott.¹⁸

3. A szétválás eseteivel szemben a részekre szakadt népi egyéniségek egyesülésének esetei állanak, így *unió* által keletkezik a *szövetséges állam*, mely több államnak egygyé való egyesülése,¹⁹ teljesen feladva eddigi individualitásukat, vagy legfeljebb egynek marad az meg közülük, mely az államnak

¹⁷ A népi erő hatása alatt oszlott a római birodalom nyugat-római és kelet-rómaira, vagy a frank birodalom Jámbor Lajos halála után három különböző államra. Legújabban Svéd- és Norvégország szétválása 1905 jún. 7. Az államok féltve őrzött kincse az egységesség. Osztódás csak nehezen következhet be. Nem történhetett ez meg Észak-Amerikában, midőn a déli államok kívánták a felosztást, s északi államok győzedelmeskedtek a dél ellen.

¹⁸ Így szakadt el Belgium Hollandiától 1827 szept. 29.; Bulgária, Szerbia, Románia, Montenegró Törökországtól. (1878 berlini kongresszus.)

¹⁹ Így létesült az Amerikai Egyesült Államok, Svájc, a német egység 1871 jan. 18-án.

saját jellegét kölcsönzi, vagy egészen új állami jelleg támad az összeolvadás által.²⁰

4. Az *államszövetség* (konföderáció) esete az, midőn úgy áll elő állam, hogy több állam egyesül magasabb rendű egységgé, anélkül, hogy feladnák állami individualitásukat, illetőleg önállóságukat, hanem csak az azonos népi tartalom követelményeinek megfelelően bizonyos célokra létesítenek külön államhatalmi szervezetet. Az így létesülő állam népi erők összeható erején nyugszik, de benne döntők az alkotó államok maradnak. Nincs is egységes polgársága, hanem ez csak az egyes tagállamoknak van, a szövetség tisztán az államok szövetsége. Ez alapon az új államalakulat egészen összeegyeztethető a szövetkezett államok szuverenitásával, de az elérni kívánt célok szempontjából éppen a tagállamok nagy önállósága folytán kevés sikerrel kecsegtet. Nem is igen maradtak meg szigorúan keresztülvive a szövetséget a létesülő alakulatok seholsem, hanem inkább a szövetséges állam állapota felé történt elhajlás.²¹

Ezekben az esetekben minden a népi egyéniségek tevékeny erején fordul meg; ellenállhatatlanul ható mozgalom az államért a népi tagok között, ez az előjele, kitartó küzdelem a folyamata, s a kialakuló nemzeti állam rendkívüli fejlődése a következménye a nemzeti alapon való államalakulásának.

Ha az állam alakulásánál nem a népi alapok, nemzeti erők játszák a fő szerepet, hanem külső mesterséges úton folyik le, akkor a derivatív államkeletkezés azon esetei állanak be, melyek nem vezetnek független államiságra, vagy csak rövid életű, gyorsan bomló államiságra. A történet folyamán ilyen államalakulási esetekként állapíthatók meg:

5. *Tagosulás* esete, midőn egy már létező államhatalom, a népnek és területnek bizonyos részével rendelkezve, új álla-

²⁰ Az olasz királyság mint új állam lépett elő (1861 fehr. 13.) és nem mint a szard királyság kiterjesztése, habár annak alkotmányát a maga teljességében át is vette.

²¹ így állott elő az Észak-Német szövetség 1866—67, de rövidesen átalakult.

mot létesít, vagy annak létesülését megengedi, amikor is az új állam a réginek alávetve marad.²²

2. Közeli viszonyban áll ezzel a *kolonizáció* esete, midőn a gyarmatállam az anyaország fennhatósága alatt marad.

3. *Hódítás* esete, valamely népnek, vagy néprésznek tartós alávetése más nép részéről az általa lakott területen, kényszerítő hatalommal, ha nem jár a győztes állam területébe való bekebelezéssel, hanem a hódított területen új állam létes itt étik, természetesen a hódító fennhatósága alatt.²⁸

4. *Mesterséges* államalakítás esete, midőn még a hódítás körülménye nélkül is az új államnak kijelölik területét, népeit, kormányformáját s számára a függetlenséget is biztositják a létesítők garanciájukkal.²⁴

Mіндеzen esetekben a nemzeti alap nem játszik szerepet, sőt inkább annak teljes megsemmisítése vagy hiánya forog fenn. Nem is létesülnek teljesen önálló, öncéllal bíró államok így, hanem csak idegen érdekeknek szolgáló alakulatok.

Megdönthetetlen a tény, hogy *originär államkeletkezés csak népi, nemzeti alapokon lehetséges, míg a derivatív keletkezés csak nemzeti alapon vezet önálló, független az emberiségre valóban értékes állami létre.*

Az ideális állam a nemzeti állam egy nemzettel, nemzetiségek nélkül. Azaz az államot alkotó nemzet nem terjed túl az állam határain, viszont a határokon belül nincs más nemzetiség jelen, mely más államba is tartoznék, vagy zárt nemzetiségét fenntartaná az államban.

²² Így lett Elsass-Lotharingia, mint birodalmi provincia, a német uralkodó hatalom által állami létre emelte; Braziliában 1889-ben a monarchia eltörlése után, az eddigi provinciák így lettek tagállamokká, s állandóan tart ez Észak-Amerikában, a territóriumoknak állammá emelése alakjában.

²³ így teremtette I. Napóleon Westpháliát, így létesített I. Sándor cár a meghódított Finnország népéből és területéből egy új, habár az orosz birodalommal szorosan összekötött államot.

²⁴ Ilyen mesterséges államalakításai voltak a bécsi kongresszusnak. Belgium és Hollandia egy Németalföldi állammá való összetűzésében; Hannoverának nagyranövelésében és angol dinasztia alá helyezésében. Rövid félszázad alatt a múlté lettek ezek a mesterségesen keresztül vitt állami alakítások. Ilyen alakulat a világháború után Cseh-Szlovákia.

Európa államrendszere nem felel meg a nemzetiségi követelményeknek, ezért térnek el egymástól a nemzet és az állam. Európa térképe éppen ezért alkotandó újjá, — ez volt az egyik humánus oka az entente küzdelmének a világháborúban.

A világháború lefolyt a nemzeti állam követelésének jel-szava mellett, de a paris környéki békék ismét olyan mester-séges államalakulásokhoz vezettek, melyek a nemzeti állam ideáljától messze elmaradnak.²⁵ Hiszen

Csehszlovákiában	a vezető cseh nemzet	az összlakosság 48%-át alkotja,
Jugoszláviában	„ „ szerb „	„ „ 50.0%-át „
Lengyelországban	„ „ lengyel „	„ „ 55.0%-át „
Romániában	„ „ román „	„ „ 75.4%-át „

Ezt a tarthatatlan helyzetet nem lehet megjavítani a nemzeti kisebbségeket védő nemzetközi szerződésekkel, melyek betartásának garanciája a győztes hatalmak által alkotott Nemzetek Szövetségére van bízva.

Egyetlen kivezető út van csak, melyet *I. Ferenc* francia király, a madridi békekötéskor, 1526-ban, jelölt meg, amidőn tőle Burgundot elkívánták venni, hogy „a nyugalomnak és a békének az alapja, hogy sem városokat, sem tartományokat, lakosaiknak akarata nélkül más államnak át ne adjanak, ha csak a lakosság abba bele nem egyezik.”

Az Amerikai Egyesült Államok elnöke, *Wilson*, nagy vívmányként hangoztatta a világháború végén ezt az ősi francia elvet, a központi hatalmak benne bízva letették a fegyvert, s az eredmény több nemzetiségi állam alakítása volt, mint megelőzően létezett.

Az elrontott nemzetiségi helyzeten népszavazások lefolytatása alapján kell változtatni. III. Napóleon mindenkor alkalmazta azt, ha hódítmányok megtartásáról szó volt. A francia felfogás szerint a nemzetiségi elv összefügg a népszuverenitás elvével.

Jellemző, hogy a világháború tartama alatt a német felfogás homlokegyenest ellenkező volt ezzel.

²⁶ *Ziegler*, Wilh. Einführung in die Politik. (1927.) p. 300.

A világháború alatt kialakult német felfogás az állam előtérbe helyezését hirdeti a nemzetiséggel szemben.²⁸

A világháború első tanulságaiból a németek azt a következtetést vonták le, hogy a nemzetiségi és a faji eszme nem államalkotó erők, mindezek felett áll az állam eszméje, mellyel szemben úgy a nemzetiségi, mint a faji, sőt a kozmopolita ideológia is meghajolni kénytelen.²¹

A jövő állama supranacionális, s ez a nacionalizmus végét jelenti. A nemzeti állam nem az utolsó fok a történelmi fejlődésben. A nemzeti államok is összekapcsolhatók mind nagyobb egységekké.

A világháború megzavarta az elméket. Mindig azoknak a gondolkodóknak az elméit, akik győzteseknek érezték magukat. Az igazság azonban a nemzetiségi kérdésben is csak egy lehet. Éspedig:

Az emberiség csak értékes államok rendje lehet, az illik fogalmához, s a nemzetenkénti elhelyezkedés is csak ennek lehet megfelelő. A fejlődés tendenciája valóban eszerint alakult, midőn 1789 óta Európának 249 szuverén államából a jelenig 34 maradt. Ebben a hatalmas integrálódási folyamatban szétszakadt népi egyéniségek részei egyesültek több esetben, mint egyetlen államot alkotó tömegek feloszlottak. Az egyesülésben rejlik az állam főtartalmát is kitevő erő és nem a felaprózásban, úgy, hogy csak igen erős népi egyéniségek állhatják meg helyüket a nemzetek érintkezésében, elválva azon államtól, melybe addig tartoztak, s amely számukra is biztosította ezen érintkezésben a megillető érvényesülést. A jövő új államalakulatai csak a nemzeti alap teljes értékelése mellett létesülhetnek, mint ahogy a meglévők is csak ez alapon állhatnak fenn.

²⁷ *Meinecke* szerint „Staateverband muss über Volksverband gehen”. (Die deutsche Erhebung. 1914. 77, 80. p.)

²⁸ *Pothoff*. Volk u. Staat (1915.) *Grabowsky* cikke. Das neue Deutschland 1914. szept. 30. szám.

XII. FEJEZET.

Államelméletek.

Az állam fogalmáról, létrejöveteléről és céljáról szóló felfogások rendszerekbe csoportosíthatók. Ezeket a rendszereket nevezzük államelméleteknek.

Ha nem is nyert beigazolást a pozitivisták által felállított ama tétel, hogy az alapfogalmak fejlődési processzusában három különböző stádium állapítható meg, mert ezek a fokok többé-kevésbé összefolynak, nem következnek pontosan egymásután, mégis ily fokozatok megkülönböztethetők. Az államról is fennáll egy theokratikus, fanatizáló szellemi irányzat, mely szerint az állam az Isten rendelkezéséből támadt. Létezik egy metafizikai absztrakt felfogás, mely szerint az ember ösztönnel bír az állami életre, vagyis a leiekbe van mélyen beleágyazva az az erő, amely állami életre hajt. A harmadik fokozat a pozitív gondolkodásmód. Az emberek eszerint a létért való harcban rájönnek arra, hogy a rendezett együttélés a legbiztosabb eszköz az önfenntartásra, s ennek tudatában államot alkotnak.

Hogy az állam fogalma más, mint a társadalom fogalma csak az új korban nyert megállapítást.

Sem az ókor, sem a középkor nem ismerte a társadalmat, mint külön emberi együttélési formát, s nem különböztetett állam és társadalom között.

Az állami kapcsolat döntő, s mindent magában foglaló volt.

A középkor rendjei, céhei, melyek az egyén és az állam közötti alakulatként, mint társadalmi kapcsolatok jelentkeztek, nem jelentették, hogy az egyén megkötöttsége általuk más volna, mint az állam által való.

Először a természetjogászok és a felvilágosodás gondolkodói előtt kezd derengeni, hogy az állam és a védelme alatt

fejlődő testületek és jogi személyek nem ölelik fel a társas együttélésben az egyéni lét teljes körét, hanem van az emberek között az állami kapcsolaton kívül egy másik is, mely az egyéneket érdekeik szerint tömöríti.

A társadalom és az állam fogalmi elválasztását a physiokraták dolgozták ki először elméletileg. Akkor, amikor a gazdasági életet minden állami befolyástól mentesíteni kívánták és az egyén önállóságát hirdették az állammal szemben, ezt másképp elképzelni nem lehetett, mint, hogy az állam mellé odaállították a csupán Önerdeküket követő emberek-ből álló társadalmat.

Rousseau a társadalmat egyenlőnek vette az emberek természetes állapotban való együttélésével.

Az állam és társadalom szétválasztásának különös hirdetője volt a francia forradalom nyomán támadó szocialista bölcsekedés. *Saint Simon*-ra vezetik vissza annak a tételnek formulázását, hogy az állam nem egy formája a társadalomnak, hanem azok önmagukban megálló, két külön szervezetet képeznek.

Fichte a nemzeti társadalmat állítja szembe az állammal. Az állam tönkre mehet, a nemzet nem. Az állam eszköz, a nemzet cél.

Stein Lőrinc ugyancsak a francia forradalomból vezeti le a társadalom és az állam különbözőségét. Szerinte a francia forradalomban a társadalom küzködik az állammal. Az állam a statikus, a társadalom a dinamikus elem a történelemben. Minden társadalom megfelelő államot akar magának. Az emberi történelem nem más, mint az állam és társadalom küzdelme.¹

Az állam fogalmával foglalkozó teoriák közül magyarázni igazán csak azok tudnak, melyek mind többet foglalkoznak az államot kitevő embertömeeggel. Azáltal, hogy mindig bizonyos sajátos szabást mutat és jellemvonásokat tüntet fel az állam, lehetetlen mesterséges alkotásként való felfogása. Tényleg, amint nincs két ember, kik egymáshoz teljesen hasonlóknak volnának, úgy nincs két állam sem, melyek abszolúte hasonlóknak.

¹ Stein, Lorenz v. Der Begriff der Gesellschaft. (1849.)

Az államelméletek közül valódi értelemmel csak azok bírnak, melyek az államot alkotó tömegeire való tekintettel is vizsgálják. Az enélkül levők mit sem magyaráznak.

.Az államelméletek vagy ösztönszerűségi és metafizikai, vagy belátásos és jogi alapon nyugszanak. Az előbbiek körébe tartoznak, a teológiai, etnikai és lélektani, továbbá a hatalmi államelmélet; az utóbbiak közé pedig a szerződéses, patriarchális, patrimonialis, organikus és jogi, illetőleg erkölcsi személyiségi államelméletek.

41. §. A theokratikus elmélet.

Felsőbb hatalom, Isten, teremtette a világot, s benne az embert, kit nemcsak politikai képességgel áldott meg, sőt kijelölte azon személyt, vagy személyeket, egy dinasztíát, mely bizonyos adott területen kialakította az államot.

Homerosnál a királyi tisztesség Zeustól ered. Sophokles az államot és a törvényeket mint Istentől való rendelkezéseket fogja fel, melyeket csak Isten teremthetett. Euripidesnek is hasonlók nézetei. De talán Demosthenes szavai, melyek a Digestákba is felvételtek, hogy a törvényeknek engedelmességgel kell adóznunk, mert azok az Isten találmányai és ajándékai, fejezik ki a legpregnansabban az antik népek általános meggyőződését az állami rend isteni szankciójáról.²

Róma állami intézményei mind az isteneknek szenteltek, s a kereszténységben e felfogás csak megjñemesbül. Az állam isteni rendelése a középkor egyházi tanain végig vezetve, a mai katolikus állam felfogásának is alapját képezi.³ S midőn *Stahlsatz* mondja, hogy a földi rend a bűnön alapul, az állam hivatása pedig az Istennek való szolgálaton, akkor az «keresztény tannak ma is elfogadott kifejezését adja.⁴

A kereszténységgel a gyakorlati tendencia különben már kezdettől fogva oda irányult, hogy a világi állam az egyházi-

² L. 2. D. de legibus. 1, 5.

³ *Eicken*, Gesch. u. System der mittelalterlichen Weltanschauungen, p. 356.

⁴ *Stahl*, Philosophie des Rechts. II. 1. p. 153, II. 2. p. 48, 179. o. Továbbá *Mühler*, Grandlagen einer philosophie der Staate- und Rechtslehre nach evangelischen Principien. (1863.) p. 126.

nak alárendeltessék s VII. Gergely szent Ágoston tanaiból meríti legélesebb fegyvereit a császár ellen való érveléseiben.⁵

A helyzet így kiélesítve nem maradhatott állandó, s így létrejött bizonyos közvetítés a két szemben álló hatalom között. Az államot továbbra is bűnből származónak tekintik, de összekötve a bűn következményei ellen való védelem céljával. Az egyház védő fensőbbsege alatt az állam keletkezési alapjának szégyenfoltja neutralizálhatóvá válik.⁶

Nevezetes kifejezésre talált ez a felfogás az úgynevezett „két kard” teoriájában. Szent Lukács evangéliuma XXII. rész 38-ik versének⁷ misztikus kiterjesztő magyarázata szerint az Isten két kardot rendelt a kereszténység védelmére: az egyházi és a világi kardot Vallási szempontból mindkét kard Istentől a pápának, adatott, ki a szellemi, az egyházi kardot maga forgatja, míg a világit a császárnak nyújtotta oda. Az egyik az egyház által, a másik az egyházért forgatandó, mint VIII. Bonifác kijelentette, idézvén Szent Bernát mondását: „hogy a lelkiek kardját az egyház tartja; a világi kardot meg az egyházért viselik; s hogy a lelki kardot a pap vonhatja ki; a földit a király, de csak a pap beleegyezésével.”⁸ A császárnak az Istenhez való viszonya feletti irodalmi vita volt a theoretikus kísérője a tényleges áldatlan harcnak, az állam és egyház között.

Aquinói Szent Tamás szerint a politikai hatalom, a kormány, s így az állam maga, az emberi jogból veszi eredetét.⁹ Az emberi jognak forrása azonban a természeti jogban van, amely ismét nem egyéb, mint az örök törvény képe és így az emberi jog, valamint az állam az Istennel vannak összeköttetésben. Ily értelemben mindennek eredete Istenben van. Az emberi jog ezen forrása mellett, az emberek akarására van hagyva, tőlük függ, hogy az idő, hely, körülmények és

⁵ I. Gierke, Genossensoliatreht. III. p. 524.

⁶ Eicken, i. m. 364. o. *Mirbt*, Die Publizistik im Zeithalter Gregors p. VII. (1894.) p. 545.

⁷ „Azok az apostolok pedig mondának: Uram, ihon itt két kard. Ő pedig felelé nekik: Elég.”

⁸ Unam sanctam bulla.

⁹ „Dominium ét praelaūo introducta sünt a jure humano”. Summa Theologiica. 2. 2, qu. X., a. 10.

szerencse különbségei szerint különbözőleg alkalmazzák, s innen van az államok, és a kormányformáik különbsége.

Szent Pál elve, hogy „minden hatalom Istentől való, minek alapján nemcsak a jogos, hasznos, méltányos, hanem a jogtalan erőszakos hatalmak is Istennek tulajdonítandók, szent Tamásnál fontos megkülönböztetéshez vezetett Ő megkülönbözteti a hatalmat magában véve, s a hatalmat bizonyos feltételek és körülmények között; megkülönbözteti a hatalom alakját, (forma praelationis) vagyis a kormányzó és kormányzott közötti viszonyt (ordo alterius tamquam regentis et alterius tamquam subiacentis), s másrésről az eszköz és módot, mely által valaki hatalomra jut, és hogy mikép használja fel hatalmát. Ami ezek közül az Istentől származik, az csak a hatalom magában véve, a hatalom lényege. De ebből nem következik, hogy Isten a maga akaratának külön nyilvánításával éppen ezt vagy amazt a családot tette uralkodóvá, s bizonyos formát állapított meg. Az állam alakítása eszerint mindig az emberi jog körébe tartozik bár maga az Isten parancsolja, hogy a) hatalmaknak engedelmeskedni tartozunk.^{1*}

A felségjog lényeges ismertető jelét a törvényhozó hatalomban látja, mely majd az egész tömeget illeti meg. majd azt, aki a tömeget képviseli (vei totius multitudinis, vei alicuius gerentis vicem.¹¹ A hatalom tehát eredetileg az összeséget illeti meg, s ha csak néhánynak vagy egynek kezében összpontosul, ez csak annyit jelent, hogy ezek az egész tömeget képviselik.¹² És ebből érthetjük meg végkövetkeztetéseit,

¹⁰ „Non est potestas nisi a Deo. Regia potestas potest considerari quantum ad tria: 1° Quantum ad ipsam potestatem et sic est a Deo; 2° Quantum ad módum adipiscendi potestatem, et sic quandoque potestas est a Deo, quandoque veró non est a Deo; 3° Quantum ad usum ipsius et sic quandoque est a Deo, quandoque non est.” *Commentár Szent Pál leveleihez.* VIII. fejezet.

¹¹ *Summa Theologiae.* 1. 2., qu XC, a. 1.

¹² *Aquinói Szent Tamás* nem habozik kimondani, hogy az a legjobb kormány forma, melyben mindenki részesül a kormányzásban (ut omnes aliquam partem habeant in principatu). Az állam élén áll egy legfőbb úr, kit erénye és érdeme alapján választottak, alatta a nagyok, kik helyzetüket szintén személyes értéköknek köszönik; végül a kormányzatban résztvevő tömeg, melyből választják és amely választja a nagyokat. *Summa Theol.* 1., 2., qu. CV. a. 1.

hogy t. i. ha egy népnek joga van királyt választani, minden jogtalanság nélkül le is teheti azt (non iniuste ab eadem multitudine rex institutus potest destitui...).

A teológiai elmélet a népszuverenitás elismeréséig emelkedik, s egészen elhalványulva hagyja az isteni teremtés gondolatát.¹³

Éppen a reformáció ezután az, amely a theokratikus gondolatot nagy energiával újból felszínre hozza.

Luther előtt ugyan az állam szükséges rossznak tűnik fel s habár nem megy annyira, mint *Szent Ágoston*, hogy az államot az ördög művének minősítse., mégis úgy véli, hogy „ha az egész világ igaz keresztényekből állana, úgy nem kellene fejedelem, sem uralkodó”. Mivel azonban ez az eset nem áll fenn, azért szükséges az állam, s éppen ezért az Isten által megállapított valami.¹⁴

Miközben azonban *Luther*, *Melanchton*, *Zmingli*, *Calvin* egyrészt az egyházat az államnak alárendelik és az állam feladatait vallási tekintetben is megállapítják, akkor *Szent Pál* tételének, hogy „minden hatalom Istentől való”, újból tág teret nyitnak.

Az ellenreformáció, az egyháznak az állam alá való rendelésének elvét lerontandó, a szellemnek minden fegyverével, az államnak és hatalomnak tisztán világi konstrukciójára törekszik tovább is, hogy ezáltal az emberi műnek az isteni mű alá való rendelését vigye keresztül. Nem adják fel ter-

¹³ *Johannes de Parisiis* (De potestate regia et papali. 1303 körül) szerint az állam keletkezik „populo faciente et Deo inspirante” c. 11, 16.; *Paduai Margilius* (Defensor pads) szerint az állam keletkezésnél az isteni mint „causa remota” szerepel I. c. 9; *Occam* (Octo quaestiones, pars. III. qu. 2. 1. 1. c. 27.) azt mondja, hogy „Imperium a deo et tarnen per homines”. *Antonius Rosellus* (Monarchia. 1466. I. c. 56.), *Nicolaus Cusanus* (De concordantia catholica. II. c. 19, III. praef. c. 4.) szerint az emberek szabad alá vetettsége teremti meg az államban és az egyházban a materiális hatalmat, Isten nyújtja hozzá a szellemi erőt; az már bizonyára isteni és nein egyszerűen emberi, ha egy sokaság mint egy szív és egy lélek dönt. (II. c. 5. és 15.) *Alcmain* (De auctoritate ecclesiae c. 1.) úgy adja elő a kérdést, hogy az Isten adja a hatalmat a komunitásnak, hogy abban aztán uralkodóját is részesítse.) *Gierke*, *Job. Althmins.* (Jegyzet.)

¹⁴ *Luther*. „Von weltliche Ueberkeit” citnű iratában.

mészretesen azt a tételt, hogy az állam isteni rendelés következménye, hanem ennek a tételnek minden érintése nélkül tisztán észjogi államkonstrukciót állapítanak meg, olyképen, hogy végeredményben a természeti ösztön, a természetes ész által alkotott viszonyok, állapotok egyúttal az isteni lényeg emanációi is.¹⁵

Szent Tamás elveit így kifejtve feltaláljuk *Suaresnél* és *Bellarminnál* is, s általánosan ez a nézet a XVI. század végén és a XVII. század elején.

Különösen az abszolút jiralkodók azok, kik az isteni kegyben keresik és találják fel uralmuk alapját; A királyok, mondja *Bossuet*, szent lények, a monarchia a legjobb, Istennek tetsző kormány forma; a királyok Istennek földi helyettesei, trónjuk a valóságban Istennek trónja a földön.¹⁶ A főhatalom csak ott és csak akkor kezdődik, ahol és amikor megszűnik az anarchia, vagyis mindenkinek hatalma s mindenkinek mindenre irányuló és egymást kizáró igénye. Mindaddig csak tömeg létezik, melyet nem illethet meg a szuverén cím. Igaz ugyan, hogy a tömeg teremti meg a szuverént, azáltal, hogy magát neki aláveti, de abból a tényből, hogy mindenható jogát átengedte, világosan következik, hogy többé

¹⁵ Franciscus Victoria szerint Isten az emberekbe az egyesülés ösztönét egymásra szorulásuk miatt ojtotta be, és ezért az állam „természeti jogon, tehát Isten által” (a jure natu'rali, ergo a Deo) létesült. *Reflectiones tredecim* (1580.) L. q. 4., 6—8) Dominions Soto előtt a lelki hatalom Istentől ered, a világi a néptől. „Isten a világi hatalmat a természeti jog alapján, mely az ő végtelenségének megnyilatkozása, létesíti”, tehát a világi hatalomnak valaki számára való biztosítása, (az *ordinatio civilis potestatis*) az Istentől van. De az Isten csak biztosítja ezt a hatalmat, mert a halandó embert maga a polgárság választja, mintegy az Istentől, erre az alkalomra megerősítve. *potestatem civilem*.... *Deus per legem naturatem, qua sua sempieternae participatio est, ordinavit*” De *non quod Respublica non creaverit principus, séd quod id fecit divinitus erudita*”. De *justitia ét jure libri decem*. (1602.) I. qu. 1. a. 3.) *Molina* a királyi hatalmat szintén a *jus positivumból*, de közvetve a *jus naturaleból* is, tehát istentől eredezteti. Az Istentől adott természetes ész az államba (*corpus Reipublicae*) való egyesülésre ösztönöz; ez természeti jogon, tehát Isten közvetítésével (*jure naturali, ergo a Deo immediate*) bír hatalommal tagjai felett. De *Justitia ét Jure*. (1659.) II. disp. 26, 27; disp. 22, §. 8—9.

¹⁶ *Bossuet*. *Politique tirée des propres paroles de la Sainte Ecriture*.

nem rendelkezik vele. A felségjog éppen az a hatalom, mely mindenkinek a maga egyéni hatalmáról való lemondásából és annak átengedéséből származik, s ennél fogva már feltételezi a tömeg szükség szerű engedelmisségét és teljes lemondását.” Ugyanaz az érdek, melynél fogva a nép megváltik az anarchiától, megkívánja azt is, hogy mondjon le a teljhatalom visszakövetelhetéséről, és hogy ne szabjon a fejedelem elé más gátakat, mint melyeket már a természetes méltányosság és a saját érdeke előír. Ha pedig a teljhatalom forrása nem a népben van, amennyiben ez nem adhat olyat, amije nincs, felsőbb helyen kell azt keresnünk. Ez a forrás magában Istenben van. Isten a királyok királya és kezdetben ő volt az emberek egyetlen királya. Minden emberi hatalom bármilyen természetű is, csak kifolyása ennek az ősi hatalomnak. Csak azért törvényes mind e hatalom, mert bizonyos fokban az isteni hatalmat képviselik. Ez az ő joguknak egyetlen alapja. Minden kormány tehát isteni származású, mert valamennyit Isten engedte meg, és mert valamennyi, a tekintélynek azon kis részénél fogva, melyet képvisel, kedves Isten előtt, ki a rendet szereti és aki törvényesíti őket, mert a társadalomban fentartják az egységet és békeséget.¹⁸

Ilyen szellemben nyilatkozik XIV. Lajos a maga helyzetéről. A királyok hatalma az isteni gondviselés megbízásán alapul, mintegy nekik isteni hűbérül adott; egyedül az Isten az ki a királyoknak hatalmát számon tartja és őket azzal felruházza.¹⁹

XV. Lajos 1770 decemberi híres ediktumának bevezetésében is úgy jelenti ki, hogy „Mi Istentől nyertük koronánkat, törvények hozásának joga tehát tisztán és egyedül minket illet meg.”²⁰

A francia forradalom azonban megtermi *Rousseau* éles iróniával telt kritikáját, hogy ha már minden hatalom Istentől

¹⁷ Cinq avertissements aux protestans. XLIX.

¹⁸ Politique tirée des paroles de la Sainte Ecriture. II. k. I. cikk. 2. és 6. tétel.

¹⁹ Mémoires de Louis XIV. (edit. Dreyss 1860.) II. 336.

²⁰ „Nous ne tenons notre couronne que de Dieu: le droit de faire des lois... nous appartient a nous seul sans dépendance et sans partage...”

való, akkor minden betegség is szintén tőle ered: vajjon tilos lenne-e orvost hívni az ellen segítségül?”

A forradalom után következő reakció és restauráció korszaka új életre kelti a legitimitás tanának híveit, és a revolúció által elnyomott társadalmi csoportok tagjait, kik szelint csak egy történelmileg fejlődött, az ő igényeiknek kedvező alkotmány az, mely isteni szankción alapul.

De Maistre és *De Bonald* alapgondolata, hogy az ember imádásra és engedelmességre termett, fő célja a külső theokrácia felállítása, ide irányul. A hatalom legitim, nem azon értelemben megszerzett, hogy az, aki gyakorolja, mintegy az istenség látható megnyilatkozása folytán kapta, hanem hogy az a hatalom megállapított a természet törvények felett és a szociális rendnek alapjaképen Isten előrelátó gondolkodása által.²² S amit a francia legitimisták megkezdték, azt folytatták a német katholizáló írók, hogy végül protesztáns oldalról *Stahl* által teljes szisztémába szedessék.

Az állam „erkölcsi országa az emberi közösségnek”, és „mélyebben tekintve egyszersmind isteni rendelkezés”. Jellegzetes gondolata: „Ahol f elsőbbség van, az Isten által van rendelve”, egészen Szent Pálé. Az állam nem keletkezett az egyesek akaratából, sem az egész népéből, hanem magasabb faktor, mint az emberi akarat volt a létre hozója; történeti rendelés az, mely a megszámlálhatatlan embert, számtalau eseményen át azon eredményre vezette, hogy az állam a maga meghatározott módján előállott. Isten irányító jóságában van az alap, melyen az állam felépült.”

De nemcsak az állam maga isteni rendelés, hanem a meghatározott alkotmány és a felsőbbség meghatározott személyeinek sora is isteni szankcióval bír; nem közvetlen isteni közreműködés révén, hanem Istennek rendelése alapján van-

²¹ „Toute puissance vient de Dieu, jé l'avoue; mais toute maladie én vient aussi: est-ce á dire qu'il soít defendu d'appeler le medecin?” Contrat «ocial. I. 3.

²² De Maisíre, Joseph. Soirees de St. Petersburg (3. ed. 1872.) I. p. 207. — *De Bonald*. Legislation primitive, Discours preliminaires. (5. ed. 1857.) p. 41.

²³ *Stahl*, F. Jut. Staatslehre. Im Auszug neu hg. (1910.) 3. fejezet.

nak jelen.” Csak a történelmi alapokból fejlődő alkotmány nyugszik az isteni rendelkezésen, míg a forradalmi princípium, hogy az állam az emberi tekintély alapjára helyeztessék, istentelen jellegű.

A theokratikus elmélet, amikor az államot történelmi kifejltségében is az Istenre vezeti vissza, két fontos körülményt formuláz. Először *a meggyőződést, az állami rend észszerűségéről*, azután azt a gondolatot, hogy *az állam, mint minden létező, a dolgok örök rendjéből ered*. Tudományos, megnyugtató belátás azonban ebből nem származhat, mert a végső alap egységéből minden levezethető, anélkül, hogy az egyes dolog a maga tulajdonsága szerint felvilágosíttatnék.

42. §. Etnikai és pszichológiai teoriák.

A theokratikus államelméletből levont következtetésként jelentkezik, hogy az államot létrehozó isteni akarat egyszersmind az egyesekre nézve erkölcsi követelményt, az államban való életre lelki képességet is foglal magába.

Az antik filozófia előtt elgondolhatatlan emberhez méltó élet az államon kívül. Platónál és Aristotelesnél az ember csak mint az államilag rendezett közösség tagja lesz igazán ember, mert csak ebben fejtheti ki a maga teljességében lényegét. Az államon kívül csak istenek, vagy állatok létezhetnek; az erkölcsi tökéletesülés, amelyre való törekvés az ember igazi hivatása, csak az államban lehetséges. Az állam a természet köréhez tartozik, nem az emberi akarat műve, semmiféleképpen sem tudatos berendezése a társadalomnak, hanem az emberi természet következménye, mert az emberi az államinak teremtménye. És itt annyira megy *Aristoteles*, hogy *az államot a természettől fogva előbb valónak tekinti mint a családot.*”

²⁴ Philosophie des Rechtes. H. p. 176.

²⁵ „Az ember sajátos és különböztető jele, hogy ő egyedül a jónak és rossznak; az igazságosnak és az igazságtalannak érzetét, s azét, mi ezekhez hasonló, magában találja. Ezen érzetnek közössége teszi a családot és állam alapját. És valójában az állam természeténél, azaz belső lényegénél fogva előbbi, mint a család, s közülünk az egyes. Mert az egész szükségképpen előbbi, mint a rész.” *Aristoteles*. Politika (Haberern ford) I. 1. 11. p. 8.

A természetjog szintén gyakran hivatkozik erkölcsi parancsra, mint amely a béke keresésére hajtja az embereket és amely tartósan csak az államban található fel.²⁶ *Hobbes* majd *Christian Wolf* a tökéletesedés legmagasabb erkölcsi kötelesegből vezeti le az állami berendezkedés szükségességét.²⁷

Kant „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht” (1784) című művében azon nézetének ad kifejezést, hogy a világ történelmének alig lehet más célja, mint megszámlálhatatlan hiba, botlás után, végre egy helyes, az ideálisnak megfelelő állam létrehozása. A történelem processzusában az emberi cselekvések, éppen úgy, mint bármely más természeti esemény, általános természettörvények szerint folynak le. Egy ember, de éppen úgy egész nép, a legkevésbé sem gondolnak arra, hogy mialatt ők, mindegyik a maga felfogása szerint, ezért gyakran az egyik a másik ellenére, saját szándékát követi, azalatt öntudatlanul a természet szándéka (*Naturabsicht*), szerint cselekszenek, mely előttük ismeretlen, de amely révén mint vezérfonal mellett haladnak előre, 9 ugyanennek előmozdításán fáradoznak, mely ha előttük ismeretes volna, talán kevésbé volna nekik alkalmas.

Az ember természetében áll, hogy mindent, ami állati létének mechanikus rendjén felül emelkedik, azt teljesen a maga önlényéből hozza létre, s a boldogságnak, tökélynek részesévé csak úgy válik, hogy azokat maga, szabadon ösztönéből, a józan ész belátása szerint alkotja meg. A természet az embernek észet és ezen alapuló gondolatszabadságot adott, ami világos jele szándékának, mert „a természet nem tesz semmit feleslegesen és céljához szükséges eszközök használatában nem tékozló”.

Az eszköz pedig, melyet a természet arra használt fel, hogy az embernek minden tehetségét kifejlessze, illetve annak kifejlődését előmozdítsa, az antagonizmus volt az emberek között. Viszont az emberek közötti ellentétek megoldója az emberek akaratából eredő jogi szerkezetű állam lett.

Fichte és *Hegel* egyformán az állam erkölcsi szükséges-

²⁶ *Hobbes*. De cive II. 2.

²⁷ *Christian Wolf*. Institutiones juris naturalae. II. §. 78., § 79., VIII. §. 1.

ségét bizonyítják. Az embernek legfőbb kötelessége az állam tagjává lenni.²⁸

Az államnak etnikai alapokból való leszármaztatásának gondolata mindmáig fenntartotta magát számos változatban,²⁹ melyek között kiemelendő még főképp *Schopenhaueré*. Szerinte amennyiben az akarat a világ összes jelenségeinek a lényege, úgy az államnak is, mint a jelenségek világa egy részének, egy akaratot kell reprezentálnia, egy akarattól kell áthatva lennie. Hogy mindenki az igazságtalanságok átszenvedése elől védelmezve lehessen, egyesültek az emberek állammá, szembeszálltak az igazságtalan tettekkel és az állam fenntartásának terheit magukra vették. Az állam semmiképpen sem az egoizmus ellen, hanem csupán csak az egoizmus hátrányos következményei ellen van; az állam az egoista individuumok összességének kölcsönös kielégítéséből áll elő.³⁰

A pszichológiai államelméletek arra törekszenek, hogy az államot mint észszerűt tüntessék fel.

Ennek következtében azonban a történelmi realitásra nem tekintenek. Ezért az ethikai és pszichológiai teoriák kiegészítésre szorulnak. Annak a megmagyarázására, hogy ha már meg vannak az emberben azok az ösztönök, melyek az állami lét felé hajtják, milyen módokon jelennek azok meg a külvilágban: vájjon hódítás, kényszer, hatalom, vagy jogi momentumok, szerződés alakjában realizáltak, avagy egy nagyobb néptömeg, tudatára jutva jellegzetes képességeinek, alkotja-e meg az államot?

43. §. A hatalmi elmélet.

Az állam a hatalmasnak a gyenge felett való uralom-kifejtéseként is természeti erőkhöz hasonlóan jelentkezik.

Míg a theokratikus, az ethikai és a pszichológiai elmélet szerint Isten akaratának, az emberben élő ösztönnek, az

²⁸ *Hegel*. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrechts und Staatswissenschaft. (1821.) 257—259. §§.

²⁹ *Schmithenner*. Grundlinien des allg. oder idealen Staatsrechts. (1845.) p. 263. *Zachariae*. Vierzig Bücher vom Staate. I. p. 63. *Zopf I*. Grundsätze des allg. deutschen Staatsrechts. I. p. 80. *Schulze*. Einleitung in das deutsche Staatsrecht, p. 153. *Ahrens*. Organische Staatslehre. I. p. 271. — *Trendelenburg*. Naturrecht auf dem Grunde der Ethik, p. 330.

³⁰ *Schopenhauer*. Welt als Wille und Vorstellung. IV. 5, 62.

erkölcs észszerű követelményének az eredménye az állam, addig a hatalmi elméletben több pozitívum van, s kevesebb metafizikai vonatkozás.

A hatalmi elméletet legélesebben *Haller* és Konstantin *Frantz* formulázták „Nem örök törvény-e, — állítja *Haller* — hogy a nagyobb a kicsit, a hatalmas a gyengét elnyomja, túlszárnyalja?” A föld állatai a lég madarai között, a sástól és elefánttól le egészen a férgékig, mindenütt az erősebb teremtmény uralkodik a gyengébb felett... Az emberek között, kiknek erői magasabbak és több oldalnak, ez a törvény csak nemesebb formájában jön ismét felszínre. Az ember a hozzá hasonlók felett mindenkor uralkodik, valahányszor valamely fizikai, szellemi vagy materiális képességben felülmúlja társait és ez esetben őket ki is használja, így az állam, mely „a legmagasabb fokozata a természetes szolgálás és társas viszonyoknak” tisztán a természetben általában ható erő teremtménye, a legkülönbözőbb fölé és alárendeltségek halmaza.³¹

Frantz kutatásaiban szintén arra az eredményre jutott, hogy csak azáltal, ha külső kényszer alkalmazható az emberek felett, lehet a tagok többségében a centrifugális tendenciát visszatartani és a szétválasztó szellemet legyőzni.³²

A szocializmus állambölcselete is ide tartozik. A kizsákmányolás kedvéért alkották meg az államot a hatalmasok.

A társadalom osztályai éles ellentétben állanak egymással szemben. Hogy azonban ezek az ellenséges osztályok — állapítja meg *Engels* — ne emésszék fel egymást és a társadalmat, egy látszólag a társadalom felett álló hatalom vált szükségessé, mely az összeütközést csillapítsa és a rendet fenntartsa. Ez a társadalomból előállt, de magát a fölé helyező, magát attól mindjobban elkülönítő hatalom, az állam.³³ Minthogy pedig az állam abból a szükségletből állott elő, hogy az osztályellentéteket korlátok között tartsa, ezért rendszerint a leghatalmasabb, gazdaságilag uralkodó osztálynak lett az uralmi szervezetévé.

³¹ *Haller*: Restauration der Staatswissenschaft, oder Theorie des natürlichgeselligen Zustandes der Chimäre des Künstlichbürgerlichen entgegengesetzt. Bd. I. p. 540, 359, 463.

³³ *Frantz* Konstantin: Naurlehre des Staates. (1870.) p. 229.

³³ *Engels*: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums, und des Staates. I. p. 143, 173..

A történelem nem mutat fel egyetlen népet sem, melynél a munkamegosztásnak első nyomait nem találnók összekötve a gazdasági kizsákmányolással, melynek alapján a munka súlya másokra nehezedett, mint a munka gyümölcsének élvezése. Más szóval nincs oly nép, melynél a munkamegosztás nem egyeseknek mások által való alávetése révén képződött volna ki, hangsúlyozza *Rodbertus*.³⁴

A szocializmus szerint az állambölcseletnek nagy hibája az, hogy az államot az államba tartozók küzdő érdekei felett álló intézménynek, különálló lénynek tekintik, melynek feladata az ellenkező érdekek között összhangot és igazságot teremteni. Egyedül a történelmi materializmus az, mely tisztán felfogta, hogy az állam nem áll felette a társadalom érdekharcainak, hanem hogy maga is csak ezeknek a harcoknak eszköze és eredménye. Csak a történelmi materializmus ismerte fel, hogy az állam osztályállam, valamely társadalmi osztály hatalmi szervezete.

Gumplomicz „*Philosophisches Staatsrecht*”-jében (1877) hasonló elveket hangoztat, a szocializmus felfogásának szociológiai színezetet adva. A társadalmi osztályuralom hegett uralkodó törzsről, uralkodó többségről, s nem kisebbségről beszél, mint a szocializmus. Szerinte is az állam a legfőbb irányító hatalom, melyet más senki és semmi sem irányíthat. Ennek a hatalomnak birtokosa eredetileg az államban uralkodó törzs, mely idővel osztállyá vagy renddé válik. Csalódás azt hinni, hogy az államhatalom birtokosa egy személy, monarcha, vagy néhány személy. Ez csak látszat, tényleg <i> a többség az uralkodó, legyen az osztály, rend, kaszt, vagy bárminő párt. Ha ez az uralkodó többség egy fő, avagy többeket választ vezetőül, úgy ez abból a szükségérzetből származik, hogy az uralomban bizonyos rend álljon be. De a hatalom ezen átruházása mindig és mindenütt csak formális aktus, tényleg mindig az uralkodó törzs, vagy osztály marad a hatalom birtokában. A monarcha, fejedelem, vagy legyen bármily neve az uralkodónak, a rá átruházott hatalmat mindaddig bírhatja, amíg az uralkodó törzs, vagy osztály többségének beleegyezését bírja. Amint ezt elvesz-

³⁴ *Rodbertus*: *Beleuchtung der sozialen Frage*. (1890.) p. 124.

tette, rendszerint nagyon keveset fog használni az ő szuverén hatalma, ha csak időközben nem néz valami újabb többség után más néposztályban, amelyre aztán tovább támaszkodhassak.

Gumplowicz hatalmi elmélete nem állhat meg, mert az uralkodó hatalom túlnyomólag pszichológiai természetű és nem fizikai tulajdonságú, ami abból is kitűnik, hogy rendszerint egy kisebbség gyakorolja az uralmat a többség felett. És így az állami lét elsősorban a hatalomnak szellemi és etikai forrásán nyugszik, mert az a pusztá nyers erő, mely a harcban győzedelmeskedni tudott és igája alá hajthatta a legyőzöttet, még államot létre ezzel az egy aktussal nem hozott. Még a despociákban is kell valamelyes fokú megalkuvásnak létre jönni a hatalom és a hatalmat elismerők akarata között.

Amíg semminemű erkölcsi kötelék az uralkodókat és az uralom alatt állókat össze nem köti, addig hiányzanak azok az alapok, melyeknek az állam keletkezésénél és fennmaradásánál feltétlenül létezniök kell.

Az uralmi teoriának legújabbán felkapott formája az, melyet *pluralista állambölcséletnek* lehet nevezni, amennyiben eszerint ahány uralom alatt álló ember él együtt, legalább annyi uralmi állapot alkotja az államot. Nem áll az, mintha az állam volna az egyetlen kényszerítő hatalom. Az összes társas együttélési formák, az államon belül, az állam hatalma alatt, vagy a helyi hatóságok hatalma alatt, szintén kényszerítően hatnak a beletartozókra.

Az állam csupán a jog kényszerítő hatalmának a szervezete. Ez alapon elérheti az emberi társulás többi formáit is, azokat aktorátussal bíró jogi személyeknek tekintve.

Főképviselei ennek az iránynak Németországban *Otto Gierke*,³⁵ Franciaországban *León Duguit*,³⁶ Angliában *Harold Laski*.”

³⁵ Gierke, Otto. Das Genossenschaftsrecht. (1868.) Die Genossenschaftstheorie. (1887.)

³⁶ *Duguit*, Leon. Manuel du droit constitutionnel. (2. ed. 1911.) — Transformations du droit public. (1913.) — Souveraineté et liberté. (1922.) — Traité de droit constitutionnel. Vol. I-IV. (1923—1927.)

³⁷ *Laski* J. H. Studies in the problems of sovereignty. (1917.) — Authority in the modern State. (1919.) — Foundations of sovereignty. (1921.) — Grammar of Politics. (1925.)

A hatalmi elmélet vagy egy ember, egy család, vagy egy osztály, vagy az emberi egyesületek, vagy minden egyes ember hatalmára vezeti vissza az állam lényegét. Minden egyes ily hatalmi viszony azonban nem az egyének felett alakul ki, hanem az egyének lelkében gyökerezik, az ő bensejükben lejátszódó belátás szintézise, egybekapcsolódása alapján áll elő.^{37a}

Az államnak állandósága, az állam tagok akaratának, cselekvésének egybeilleszkedése, az állami öntudat egysége azonban, amint érthetetlen marad, ha az állam lényegét egy fizikai személy ténykedéseibe helyezzük, úgy éppen ilyen marad akkor is, ha az összes emberi testületeket vagy az összes egyéneket az uralom részeseinek tekintjük.

Míg az állam az uralkodó és alattvalók viszonyában leli fogalmi meghatározását, addig ennek szükségképpen maga után kell vonnia az uralkodónak és a népnek, vagy a kormánynak és a nemzetnek, a többségnek és a kisebbségnek külön jogalanyokként való konstruálását, mint ezt a közjogi írók régebben meg is tették. Pedig uralkodó, kormány, parlament, s egyes polgárok különböző jogai, érdekei, kötelességei, egyenkint véve, ha ellenkeznek is, ez csak onnan van, hogy az állami lét különböző oldalait nem lehet egyes esetekben egyszerre, egyformán, egyenlő gondozásban részéssíteni, de nagyobb időszakokat véve, azok feltétlenül kiegészítik egymást, így az állam szerveit megillető, különböző részben ellentétes jogok, végcéljukban az állam, mint külön személyiség jogaiává válnak.

44. §. A szerződési elmélet.

A szerződési elmélet szerint az állam létrejön alkotó egyedei tudatos közreműködésével, mely egy szerződésben nyilvánul meg, vagy az uralkodó és az alattvalók között, vagy maguk az összes államalkotó egyedek között. A szer-

^{37a} a Max Weber szerint „der Staat ist eine Unendlichkeit diffuser und diskreter menschlichen Handlungen und Duldungen, zusammengehalten durch eine Idee, den Glauben an tatsächlich geltende oder geltensollende Normen und Herrschaftsverhältnisse von Menschen über Menschen.” Aufsätze ZUT Wissenschaftstehre. p. 200.

zódési tan gyökerei a messze múltba nyúlnak vissza, habár teljes kifejtése a természetjogi gondolkodás eredménye.

Már Kína bölcselői szerződést állapítanak meg az állam eredetére nézve, mely az ég és a nép között kötött.

A görög világban *Protagoras* és vele a *szofisták* azok, kik az állam keletkezését az emberek szabad összegyülekezésében látják, hogy a jogtalanság ellen magukat védelmezhessék. Az epikureizmus szintén azt tartja, hogy az állam az egyes emberekből, mint atomokból van összetéve, kik szabad beleegyezésük folytán egyesülnek a sérelmek ellen való kölcsönös biztosítás céljából és ez az első szerződés hozza létre az állam mellett a jogot is. De nemcsak a görög, hanem a zsidó és római gondolatvilág is hajlott a szerződési alap felé.

Istennek, választott népével való szövetsége az a bázis, melyre a zsidó állam keletkezésekor helyezkedett, Saulnak királlyá való emelése alkalmával, vagy midőn Dávid Hebronban szövetséget köt izrael törzseivel.

A római jog kialakulása idején *Ulpianus* veti meg alapját a „*lex regia*”-nak, melynek tartalma az, hogy a nép hatalmát a királyra átruházza.³⁸ Ez a tétel a jogtudomány virágzásnak indultával az állami hatalom szerződészerű eredete tanának alapjává válik.

A germán világban kifejlődő feudalizmus át volt hatva a hűbéri viszonyok szerződésen való nyugvásától. A sok választott fejedelem, és választás alapján betöltött egyházi és világi tisztség, valamint a rendeknek a fejedelmekhez való viszonya, mind előmozdították magának az államnak is ily szerződésből való levezetését.

A nép és az uralkodó nemcsak az állam létesülésekor kötelezett felek, hanem a már létező államban is mint két, egymástól elválasztott, de egymást folyton folyvást kötelező viszonyban lévő jogalanyként jelentkeznek. A monarchok tana a néptömegnek adott különös jelentőséget, midőn azt hirdették, hogy az egyszer felemelt uralkodót és családját szilárd jog illeti ugyan meg az uralomra, ezt azonban szerződésesség esetén meg lehet törni. Tulajdonképpen az uralkodónak az élre való állításával lesz a nép állammá, uralkodó nélkül nem az. Általánosan elfogadott tétele a ter-

³⁸ Inst. I. 2. §. 6. pr. D. de const, princ. 1, 4.

mészetjogászoknak, hogy az uralkodónak szerződészerű megválasztása szükséges az állam lényegéhez.

Ebben a dualizmusban *Hobbes* vette észre a gyenge pontot,³⁹ melyet eliminálandó. az államnak két fajtát különbözteti meg. Az egyik a történelmileg fejlődött állam, a másik a kigondolt, racionális, összeállított állam (*civitas institutiva*), melyet a kutató nem a történelemből, hanem az emberi természetből vezet le.⁴⁰ *Hobbes* az emberi együttélést természetes formájában a bellum omnium contra omnes állapotaként fogta fel. Az önzés alapösztone azonban felkelti a félelmet, amely ismét a vágyat ébreszti fel az emberben a béke után. A tartós békére az emberek között pedig csak azon a módon van kilátás, ha mindannyian egy egyesülési szerződést kötnek, melynek tartalma mindannyiuknak egy akarat alá való rendelése.⁴¹ E szerződés által a természeti állapot (*status naturalis*) helyébe a polgári állapot (*status cioilis*) s így az egyes szétszórt egyedek helyébe az állam (*persona civilis*) lép. Az így konstruált államban, tekintet nélkül az uralkodó személyére, legyen az egyetlen ember, vagy gyülekezet, a nép csak az által az uralkodó, vagy uralkodók által személy és nem gondolható külön tényezőnek az uralkodóval szemben.

John *Locke* hasonlóképpen bolcselkedik. Az ő kiindulási pontja is egy természeti alap, mely nem szűnt meg és nem szűnhetik meg soha, mert minden ember „ember”, mielőtt még valamely állam polgára lenne. Az általa elképzelt természeti állapot azonban nem valamily vad állapot, amelyben az emberek csak az erőszak és a szükség törvényeit követik, hanem az emberek szabadok és teljesen egyenlők

³⁹ Előtte *Hooker* állított csak fel a társadalmi szerződés alapján álló államkezelési rendszert. *The laws of ecclesiastical polity*. (1594.) I. 10, p. 91., újra megjelent *Morley* „Universal Library”-jében 1888. *Johannes Alíhusius-nál* valamint *Grotíus-nál* íársadahni szerződésről alig van szó.

⁴⁰ *Hobbes*: *De Cive*. V. 12. *Leviathan*, c. XVII.

⁴¹ A formula a következő: „Ego huic homini vei coetui auctoritatem et ius meum regendi me ipsum concedo, ea condickme, üt tū quoque tuam auctoritatem et ius tuum tui regendi in enndem transfer««.” *De Cive*. t. 5.; *Leviathan*, c. 14. és 17.

lévén, a természeti törvény az, mely nem engedi meg, hogy egymást megsemmisítsék és elnyomják.⁴²

A természeti állapotban minthogy az emberek mind szabadok és függetlenek, azért senki sem emelkedhetett fel ebből az állapotból és a politikai hatalom senki felett sem volt gyakorolható az illetők beleegyezése nélkül. Ez alapon azonban a kölcsönös védelem, és békés élet biztosítása végett a hasonlók közös megegyezésük alapján egy társadalommá egyesülhettek. Ilyen egyesülés által áll elő a polgári társadalom, melyben a többség bírja a cselekvés és határozás jogát.⁴³

Locke-nál a nép, mely kormányt alkot, hogy azzal magát megoltalmaztassa, nem ruházhatja arra összes jogait, a nép nem mondhat le fölségi jogáról és minden körülmények között fenntartja azt a jogot, hogy megóvja magát minden ellene irányuló vállalkozás ellen, még ha saját törvényhozóitól származnak is azok.

*Rousseau*nál találjuk azután a társadalmi szerződés teljes kifejtését. Elfogadja Locke tételét, hogy a szabadság az ember lényegétől elválaszthatatlan és arról le sem mondhat. Ezen az alapon arra a következményre jut, hogy az államnak egy társadalmi szerződésen kell alapulnia, mely által a szerződő felek az összességet kifejező akarat vezetése alá rendelik magukat.⁴⁴

Az összakaratban az egyes akarata is bennfoglaltatik és így mindenki külön-külön lesz alávetve az így alkotott államnak és ezzel a szabadság is fenntartható lesz az államban. *Rousseau* tehát midőn az államot az egyesek szerződésének tekinti, belátja, hogy ily körülmények között az állam nem lesz cselekvésre, működésre képes. Ezért fordít a dolgon, annyiban, hogy a szerződést nem mint hatalmi viszonyt teremtőt állítja oda, nem mint alkotó, konstitutív elemet, mert hisz a szerződésből létrejövő kötelek tulajdonképpen államot nem hoznak létre, nem csinálnak a millióból egy lényt, ha-

⁴² *Locke*: Two treatises on government. II. fejezet.

⁴³ U. o. VII. f.

⁴⁴ Il n'y a qu'un contract dans l'état, c'est célui d'association, et cekui la seul én exolud tout autre; ön ne »aurait imagdner aucun contract public, qui ne fut une violation du premier. Contrat social. III. c. 16.

nem azokat csak egymással szemben kötelezik. Az állam *Rousseau* szerint az egyesek teljes joglemondása által keletkező, az egyesek minden jogát és hatalmát magában egyesítő társaság (*association*), kollektív test (*corps moral el collectif*), melynek célja a közjó valószínűsítése, mert minden egyén teljesen és egyenlően a közre ruházván minden jogát, senki-nek sem áll majd érdekében, hogy magára vagy embertársára terhesebbé tegye az így beálló állapotot. A köz tényei mindig jogosak lesznek, mert hisz a test nem akarhat ártani tagjainak.⁴⁵

Rousseau-nak a „*contrat social*” által teremtett állama l azonban oly tarthatatlan szervezet, mely csak akarni és p- rancsolni tud, de cselekedni nem bír. Ez a körülmény az oka v annak, hogy *Rousseau* gondolatában a forradalom állandó- sítása rejlik. Azt mondja ugyanis, hogy ez az összszemélyiség csak arra való, hogy azokat az általános szabályokat alkossa meg, melyek szerint az egyeseknek élniök kell, de egyes ese- tek elintézésével már ne foglalkozzék. Az ilyen állam csak addig maradhat fenn, míg a társadalmi szerződés maradvá- nyait az államalkotók megtartják. Amint megsértik azt, az állam felbomlik s az egyén közület nélküli állapotába süllyed vissza. *Rousseau*t kutatásaiban az alsóbb néposztály érdekei- nek az államban minden áron való biztosítása vezette. Ezért (követelte, hogy az általános akaratnak létrejöttében minden- kinek feltétlenül egyenlően kell részesnek lenni. Ezen lehetősé- get el lehet képzelni úgy, hogy minden polgár szavaz az ügyek felett, s nem kellene képviselők, a törvényhozás szá- mára kiküldöttek. Az állam személyisége tehát ebben az általános akarat elhatározásban fejeződik ki. Ellenben vilá- gos, hogy a közakarat az összesség által már nem hajtható végre. Azt pedig *Rousseau* is csak a messze jövőben kialakuló általános műveltség állapotából folyóan remélhette, hogy min- den polgár a törvény végrehajtója is legyen, éppen úgy, amint alkotója volt. *Rousseau* ezért egyszerűen megcsonkította az állam összszemélyiségét, annak képességét csakis a törvény- alkotásba helyezve. Azonban *Rousseau* államának még a tör- vényhozói működésében sem nyilvánul meg igazi önálló léte.

⁴⁵ *Contrat social*. I. k. 7. fejezet.

Ugyanis, ha a polgárság az ő komiciáiban összegyűl és törvényt hoz, felvetődik a kérdés, honnan kapta az az összesség azt a jogot? Kapta *Rousseau* szerint az összszerződésből, melyben az egyesek lemondottak külön érdekükről, s beolvadtak az állam összszemélyiségébe, de csak oly feltétel alatt, hogy egyenlő elbánásban részesülnek. Elleneseiben az egyesnek jogában áll ellenállani, revoltálni, abból az összszemélyiségből kiválni. Tehát tulajdonképpen nincs is oly összszemélyiség, mely tekintélyesebb, hatalmasabb volna, mint az egyes, mert az egyes megtagadhatja az engedelmességet, ha azt látja, hogy az az összszemélyiség az eredeti társadalmi szerződés tételeivel ellenkező törvényeket hozott. Így *Rousseau* magyarázata semmiképpen sem tud eljutni oda, ahova akar, hogy megmutassa, hogy az az összszemélyiség valóban létezik az egyesek mellett is. Államában nagyon is az egyesek maradnak a teremtő elemek, a társasági szerződés által a jogaikról feltétlenül lemondott egyesek gyakorolják mégis a bírói tisztet a szerződéssel szemben való magatartásuk fölött.⁴⁶

A francia forradalom bölcselmi előkészítését jelentő tanokkal szembenálló német idealizmus sem mentes az állam szerződéses alapon való létesülésének elgondolásától.

Kant is híve a társadalmi szerződés elvének. Csupán e szerződés történeti voltát tagadja, s csak észbeli feltételezés-

⁴⁶ *Rousseau* felfogása, mely szinte az újjászülető emberiség evangéliumává vált, gyakorlatilag előidézte az állam tehetlenségét, az államhatalommal való szembeszállás s így a forradalom állandósítását. Az emberi létérdek azonban, a biztonság szükséglete, nem viselheti el ezt az állandó bizonytalanságot, s Franciaország 1791 után bekövetkező forradalmi, melyek mind a Rousseaui eszmékből táplálkoztak, évről-évre maguk után vonják annak szükségét, hogy ezeket a forradalmakat erőhatalommal kell elnyomni, és Robespierre a forradalom mozgalmait megint csak a forradalom, az erőszak eszközeivel véli leküzdhetni és az emberiséget csak ily vérfürdők útján reméli a Rousseaui ideál megvalósításához vezetni. Robespierre látja, hogy nem élhet egy nép örökös forradalmak közepett, ezért ki akarja irtani a társadalom nemesebb részeit és mindazon elemeket, melyek fenyegethetik a demokrácia uralmát. De még ő is áldozatává lesz a gilottinnak, tehát a forradalmat forradalommal elnyomó sem elég az állam feletti uralomra törekvő tömeg erőszakának kielégítésére. Igazán a nyers erőben élt ekkor a Rousseau elvein rágódó francia állam.

ként engedi meg, felhozván, hogy az állam jogosultsága az értelem szempontjából is ezen alapon konstruálható, tehát a szerződést pusztán csak az állam jogi alapjává teszi.⁴⁷

Ha az ember lényege szerint szabad, úgy Rousseau tétele cáfolhatatlan, hogy az ember szabadságáról le nem mondhat és ennél fogva a szerződést bármikor felbonthatja. A természetjogi tannak ezen utóbbi tételét *Fichte* fejtette ki teljes világgossággal. Ha valaki megváltoztatja akaratát, úgy attól a pillanattól kezdve nem áll a szerződési viszonyban; nincs többé joga az illetőnek az államra, de az államnak sem reá.⁴⁸ Nemcsak egy egyén, hanem többen is kiléphetnek az államból. Ezek most pusztán természetjog szerint egymással és az állammal is szemben állanak, melyet elvesztettek. Ha már most ezen különváltak egyesülni akarnak és tetszés szerinti tartalmú új polgári szerződést kötnek, úgy a természetjog szerint azon területen, melyre visszavonultak, ezt teljes joggal megtehetik. — Új állam állott így elő.⁴⁹

A szerződési theoria lehat így a legnagyobb mértékben államfelosztató jellegű, minek következtében az államkezelés eredeti alapjául nem szolgálhat, inkább az államfejlés végének momentuma.

Ha az állam alapja csupán szerződés volna, a szerződő egyedeknek teljesen véletlenül való összeverődése volna az általános jelenség. De ezzel tényleg ellentmondásban áll az államok legnagyobb részének egy határozottan körülhatárolt emberegészhez való kapcsolódása.

A német állambölcselek és közjogászok körében a szerződéses elmélet mindvégig fennmaradt. *Rotteck* a tényleg megkötött államszerződést az állam úgy racionális, mint történeti

⁴⁹ „Der Akt, wodurch sich das Volk selbst zu einem Staate konstituiert, eigentlich aber nur die Idee desselben, nach der die Rechtmässigkeit desselben allein gedacht werden kann, ist der ursprüngliche Kontrakt, nach welchem alle (omnes et singuli) im Volk ihre äussere Freiheit aufgeben, um sie als Glieder eines gemeinen Wesens d. h. des Volkes, als Staat betrachtet (universi), sofort wieder aufzunehmen.” Rechtslehre 47. §. Von dem Gemeinspruch: das mag in der Theorie richtig sein... Kant's Werke (1868.) VI. 329. és köv. old.

⁴⁸ *Fichte*: Grundlage des Naturrechts, p. 115.

⁴⁹ U. o. p. 148.

alapjának tekinti.⁵⁰ *Mohl* joggal tartja ócsárlandónak mindazon balgatagságokat, melyek az államoknak szerződésen alapuló keletkezését tagadni akarják, mert számos esetben tényleg ez volt az állam alapja.⁵¹ *Bluntschli*,TM *Schultze*,TM dacára a szerződési teoria ellen elhangzott heves polémiáknak, azt vitatják, hogy a történelem ismer egyes eseteket, midőn az állam tényleg szerződési alapokból emelkedik ki.

A szerződési tan történelmi alapjainak vitatóival szemben *Bischofz*⁵⁴ kimutatta, hogy a történelemben nincs eset arra, hogy valamely állam szerződés alapján jött legyen létre. A példák, melyek erre az esetre mégis felhozhatók, azok csak emancipációk magasabb állami hatalom alól, mint ezt Amerikában néhány állam, vagy mint Svájc példája mutatják.⁵⁵

A szerződés, mint történelmi alap, bizonyára nem lehet másnemű, mint a hatalmasabbak parancsára kötött szerződés, melyet az államalkotó hatalmi faktorok, miután az államalapítás megtörtént, a kölcsönös nyugalom biztosítására előírtak. Szóval a szerződési elem csak közvetett ok lehet az állam keletkezésére nézve, de mint ilyen nagy szerepet játszott az állami lét megszilárdításában.

Nagyobb jelentősége és évszázados tekintélye a szerződési tannak tényleg racionalisztikus alap gondolatában fek-

⁵⁰ *Rotteck*: Vernunftrecht. II. p. 52.

⁵¹ *Mohl*: Enzyklopädie der Staatswissenschaften, p. 99.

⁵² *Bluntschli*: Lehre vom modernen Staat. I. p. 336

⁵³ *Schulze*: Einleitung in das deutschen Staatsrecht, p. 151.

⁵⁴ *Bischoff*: Allgemeine Staatslehre. (1860.) I. §. 82.

⁵⁵ Az északamerikai Egyesült-Államokban az „Enabling Act” alapján bizonyos feltételek meglétei mellett, egyes területek lakosainak meg van engedve, hogy külön állami organizációt alkossanak maguknak. Ezen törvény alaiján az illető territórium lakói konstituáló gyűlést hívnak össze, mely alkotmányt készítsen. Az Unió törvényeinek határai között megalkotják az új állami berendezkedés körülményeit, melyei a lakósa és az Unió elfogadnak, és megtörténik a külön állami berendezkedés. Az „Enabling Act” alapján oszlott szét Dakota 1889 február 22-én két államra, Észak- és Dél-Dakotára, legutóbb Arizona lett szuverén állam 1912. febr. 14. Ugyanezen módon keletkezhetnek újabb államok is az Unión belül. Ugyancsak újabb időben Brazília alakult át egységes állami létből szövetséges állammá, alkotó területei külön államiságra tevéen szert, szintén szerződési alapon.

szik, mely az államot mint az egyének akaratának észszerű, termékét tünteti fel. Valóban mélyebb alapozás az államra nézve, mint az, mely az egyének bebizonyítja, hogy ő maga az, ki az államot, mint szükségeset elismeri, és ezért szabadon és tudatosan maga alkotja meg, nem képzelhető. Ebben azonban a történeti felfogással ellenkező nézet rejlik, amennyiben tisztán a jelen és a jövő államainak szolgál racionális bázisul, a közvetlen keletkezés kérdésénél bármely más államkeletkezési alappal összekapcsolva nyújt csak felvilágosítást, így tesz Herbert *Spencer*, Comte nyomán, midőn két társadalmi állapotot állít egymással szembe: a harciast és az industrialist, mely utóbbit szerződésen nyugvónak tekint, s ennek számára vindikálja a jövőt, miáltal a történelem végére helyezi azt az állapotot, melyet a természetjog kezdetnek tekintett. A szocializmus is a szerződéses állam után vágyakozik, a meglévőt éppen nem tekinti szerződésen alapulónak.

45. §. Patrimoniális és patriarchális államelméletek.

Az a nézet, hogy a tulajdoni rend az alapja az állami rendnek, ismeretes volt már az ókorban. *Cicero* hangoztatta, hogy a magántulajdon védelme az állam keletkezésének oka.⁵⁶ A természetjogi írók is a tulajdont az állami rendnek közvetlen okaként, jogi alapjaként tekintették. A feudális berendezkedés csak megerősítette azt a nézetet, hogy az uralkodó első tulajdonosa az állam földjének.

Az uralkodók eredetileg csak magántulajdonosok voltak, s csak idővel tűntek fel mint valóságos uralkodók, államaik magvát saját tulajdon területeik képezvén.

Haller az állam mivoltára irányuló hatalmi elméletét végső sorban a patrimoniális alapra vezette vissza. A hatalom ugyanis szerinte a tulajdonon nyugvó hatalomban nyilatkozik meg legjobban s ebben rejlik az állam keletkezésének alapja is. Az állam alkotói a gazdag, nagy vagyonnal rendelkező, s ezáltal független emberek (fejedelmek, testületek). Amint valaki nagy kiterjedésű területek birtokosává válik,

⁵⁶ „Ha re enim ob causam maximé, ut sua tenerent, rés publicae civitatesque constitutae sünt.” *Cicero*: De officiis. II. al, 73.

s a felett az azzal összekötött hatalmat kifejti, közvetlenül a fejedelmek sorába lép.” Bizonyos, hogy a tulajdon minden emberi törvény előtt már létezett... Egyetlen törvénykönyv sem találta ki és rendelte el a tulajdont, hanem csak szabályozta a tulajdon jogot, így a tulajdon nem az államokból, hanem megfordítva az államok, azaz az uralmak keletkeztek a tulajdonból (lett legyen az örökölt, vagy szerzett).⁵³

A patrimoniális theoria már feltételez egy állam előtti tulajdoni rendet, s tulajdonképpen az állam keletkezésénél nem az egyéneket, hanem a magántulajdont teszi a fő princípiummá.

A patrimoniális theoria, midőn a tulajdont helyezi előtérbe az állam keletkezésénél, egyúttal a tulajdonos személyére is tekintettel van. A patriarchális theoria szerint már most ezek a nagy birtokos urak játsszák a főszerepet az állam keletkezésénél, mert kétségtelen, hogy valamely embertömeg élére kiválóságánál, jótulajdonságainál fogva kerülő ember, ha nem volt már megelőzőleg is bőséges vagyona, akkor állásából kifolyólag szerzett magának. A tulajdon jogi momentumával való összefüggés túlságos kiemelésétől eltekintve az állam keletkezésének reálisabb képét nyújtja a patriarchális theoria, midőn azt a családból származtatja le, vagy egy hatalmas egyéniség szervező erejének tudja be.

Hogy az állam történetileg a családból fejlődött és mint kibővült család jelentkezett, oly nézet, mely sok nép hagyományában talál alapot. Különösen a görögöknél tűnik fel az állam mint a családok megnövekedése, mint több család összeolvadása egy nagyobb egésszé. Róma is megőrizte állami organizációjában nyomait egy eredeti családi szövetségnek.

A középkorban *Macchiavelli* és *Bodin*, különösen *Filmer* Róbert a kifejtői a patriarchális theoriának. *Filmer* szerint, hogy a fejedelemnek Istentől nyert joga lehessen alattvalói felett, kell hogy a fejedelem örökösödés által juthasson hatalomhoz. Annak a mozzanatnak, mikor a királyi hatalom kezdődik, mindig vagy erőszakból, vagy választásból kell

⁶⁷ *Haller*: Die Restauration der Staatswissenschaft. (2. Aufl.) I. p. 473., 512.

⁶⁸ U. o. II. 57.

erednie. De sem az egyik, sem a másik nem teremthet sértetetlen és feltétlenül felelősség nélküli hatalmat. Ha a hatalom az erőszaknak köszöni létét, az erőszak ismét megsemmisítheti azt; viszont ha a népnek köszöni, úgy a nép, mely alkotta, megdöntheti vagy legalább is módosíthatja, feltételekhez kötheti. Szükséges tehát, hogy a királyi hatalmat az apai hatalommal hozzuk kapcsolatba. Hogy pedig ez a kapcsolat ne legyen valami képleges, vissza kell mennünk a patriarchákig, végül Ádámgig.⁵⁹

Filmer rendszerével szemben léptek fel Algernon *Sydney*⁶⁰ és *Locke*, kimutatván róla, hogy rendszerével az abszolút monarchiának igazolására törekedett.

A francia forradalom után *De Bonald* Lajos törekedett a forradalmi ideológiát a patriarchális államelmélettel ellensúlyozni.⁶¹ Legújabbban pedig Konstantin *Frantz* foglalkozott az államnak patriarchális alapon való magyarázatával. Szerinte nem bizonyítható, hogy az állam a családból származott. Sokkal inkább nagy alapítók műve az, kik az egymástól különböző, illetve az egymással lazán összefüggő családokat egyesítették.⁶²

Tagadhatatlan, hogy az ember a családban él először magasabb rendű életet. De csak egy lépcső a család ahhoz, hogy az emberek között szervezett együttélés legyen. Mert a család csak keveseket tud egybekapcsolni s tulajdonképen csak befelé változtat az emberek viszonyán, viszont kifelé ép oly különálló elem, mint az egyes, sőt a milliók egyenesen a családi szeretet által választatnak el egymástól. Ez szüli a számtalan visszavonást az emberek között. Nem is ez alapon, hanem egy családnak, dinasztianak, egy hatalmas egyéniségnek szervező képességén nyugszik a patriarchális theoria jelentősége, midőn ezt tartja az államkeletkezés alapjának, továbbá annak elismerésén, hogy egy állam ki-

⁵⁹ *Filmer*: Patriarcha or the natural power of the kings. (Újból megjelent *Locke*: Two treatises on civil government, Morley Universal-Library. 2. kiad. London, 188?.)

⁶⁰ *Sydney*: Discourses conceding government. (1698.)

⁶¹ *De Bonald*: Theorie du pouvoir politique et religieux. (1796)

⁶² *Frantz*: Vorschule zur Physiologie der Staaten. (1857.) p. 52.
Frantz: Die Naturlehre des Staates. (1870.) p. 7.

alakulhasson, ahhoz nem elég valamely nyers hatalom közreműködése, hanem ahhoz szükséges, hogy annak a hatalomnak más érdeke ne lehessen, mint annak az államot alkotó összességnek.

46. §. Az organikus államelmélet.

Azokkal az elméletekkel szemben, melyek az államot, mint egy mesterséges szerkezetet tekintik, melynek létesüléséhez valóban elég volt valamely hatalmi tény, szerződés-kötés bekövetkezése, avagy nagy földtulajdonnal rendelkező úr állami szerkezetet létesítő vagyoni ereje, vagy hadvezéri talentuma, illetve mindezekhez az isteni kegy, az emberben rejlő ösztön feltételezése, szemben áll az a magyarázat, mely azt mondja, hogy az államnak önálló külön léte van. Az állam olyan élő szervezet, mely bár különböző emberekből áll, azokat mégis egyformán egy benső erő, azonos érzelem, közös cél kapcsol össze. Az állam továbbá nem mindig mutatja ugyanazon állapotokat, hanem fejlődik, növekedik, szaporodik, a kis népből belső fejlődés által nagy nép támad. Vagyis az állam organizmus, „élő szervezet, mely maga is élő részekből áll”.⁶³

Habár az állam tagjai, az egyes egyének, nincsenek oly természetes folytonosságban egymáshoz láncolva mint egy növény részei, habár az államtagnak különálló, szétvált egyeégek, „mégis bizonyos összefüggés áll elő a halmazatban azon elrendezések állandósága folytán, mely közöttük az egész elfoglalt területen létezik”.⁶⁴ A tartós együttélés folyama alatt kialakuló népi, nemzeti eszmének összetartó ereje jellemzően önálló lényiséget hoz létre, mim államot.

Az állam organikus elmélete a XVIII. század felvilágosodási irányával szemben lépett fel. A francia forradalom irányzó szellemei azt hitték, hogy Franciaországnak egész adott állapotát egy akaratkijelentéssel, egy parancsszóval meg lehet változtatni és oly államot létrehozni, melyet tisztán az emberi belátás eszelt ki. Nem kell a múlt, mert az csak teher, melytől inkább menekülni kell, s a francia nép fog magának egy új államot alkotni, — volt az enciklopedisták

⁶³ *Worms*: Organisme et société. p. 17.

⁶⁴ *Spencer* synthetikus filozófiájának kivonata. 212. §. p. 371.

eszméje. Ez ellen az irányzat ellen támad az organikus tan, s kimondja, hogy lehetetlen törekvés volt ez, mert az államnak van tagjaitól független léte is, melyet azok megváltoztatni nem képesek. Belső erő tartja össze az egyeseket, s külső behatással az nem pótolható, állam nem teremthető.

Az organikus állambölcseletnek a XVIII. század végén első hirdetője tulajdonkép *Burke*, ki a francia forradalom ellen lép fel refleksióival, melyekben esztelennek, lehetetlennek tünteti fel mechanikus felfogását az államról, s a történelemre, a hagyományokra, a nemzeteknek lett természetére, a szokás és ösztön által létrejött jellegére fekteti a súlyt.⁶⁵ A német jogtörténeti iskola szintén az organikus magyarázatokhoz folyamodott, s *Hugó, Savigny, Puchta* nyomán a német tudományos világ hosszú ideig kitartott mellette. *Savigny* aki annyira ment, hogy egyenesen bűnnek nyilvánított minden kodifikációs törekvést, mert azok mind rosszak, mivel az okoskodó észnek szülöttei, már pedig az ész nem képes még felfogni sem egy nemzeti társadalom szükségleteit. A törvények mindig lerontják — volt az ő nézete — azt, amit egy népnek organikus élete szokás alakjában megteremtett.⁶⁶

Az organikus államelméletnek három irányát különböztethetjük meg. Az egyik irány a természeti organizmusokkal való összehasonlítás alapján kívánja megközelíteni az állam megértését. A másik irány az állati társadalmakkal veti össze az államot, s jut el az államnak erkölcsi organizmusként való tekintéséhez. Végül a harmadik irány az államot* jogi, illetve erkölcsi személyiségként fogja fel.

Az organikus államelmélet újjá éledését állapíthatjuk meg a legújabb állambölcseleti irodalomban *Kjellén*^{66a}, *Smend*^{66b}, *Waldecker*^{66c}, *Hold-Ferneck*^{66d} az államról ismét mint emberfeletti lényről, élő szervezetről írnak.

⁶⁵ *Burke*: Reflections on the revolution in France. (1790.)

⁶⁶ *Savigny*: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. (1828.)

^{66a} „Die Staaten sind sinnliche ernünftige Wesen genau wie die Menschen.” *Kjellén*. Der Staat als Lebensform, p. 30.

^{66b} *Smend*. Verv assnngslehre. p. 6, 7, 13, 47, 81.

^{66c} *Waldecker*. Allgemeine Staatslehre. (1926.). p. 86, 173.

^{66d} *Hold-Ferneck*, Alex. Der Staat als Übermensch. (1926.) — *Marck*, Siegf. Substanz- und Funktionsbegriff in der Rechtsphilosophie. (1925.) p. 99.

1. Az állam mint természetes organizmus.

Az organikus tannak az az iránya, mely teljesen a természeti organizmusok mintájára képzelte el az állami berendezkedés alakulását, analógiáival a nevetségességig ment.⁶⁷

⁶⁷ Plató az államot nagy emberhez hasonlítja. *Menenius Agrippa* meséje, *Plutarchnak* az állam testi minőségére vonatkozó hasonlata is ide céloznak. *Salisbury* János egész rendszert állapít meg: 1. a lélek, a pap-ság; 2. a fej a fejedelem; 3. a szív, a tanács; 4. a gyomor a fejedelem magán, különösen pénzügyeinek vezetői; 5. a mellkas, a fejedelem környezete; 6. a szemek, száj, fülek, a bírák és főbb állami hivatalnokok; 7. a kezek, a katonaság és végrehajtó közegek; 8. a lábak, a földművesek és iparosok. „*Policraticus*” Liber V. c. 2. Hazai szerzőink közül valószínűleg *Oszmald* Zsigmond szerzője „Az igazi hazafí, kinek tulajdon-ságait együgyű beszédbe foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív” c. 1792-ben megjelent munkának, melyben így ír: „Az emberi -testnek az alkotmányát, ha megtekintjük: ebben a fői igazgat; a szemek mint égő fáklyák strázsát állanak; a fülek a hallható dolgokat a főnek tudtára adják. Mindezek noha munkáikban különböznek, de mivel egy fő célra, t. i. az egész testnek fenntartására vágnak intézve és egymást nem háborítják, sőt segítik; nem hogy egymásnak ártalmára volnának, sőt inkább ennek fenállására múlhatatlanul szükségesek. Valamint a természet országába, úgy vagy a dolog a Morálé testben, vagyis a közönséges társaságban. Ebben a fő a király, a szemek, fülek, száj, szív és vállak a bölcs Miniszterek, Tanácsok, Hadi vezérek és Polgári Tisztviselők; a has, belek és egyéb belső részek a Papi, Mágna, vagy Polgári rendek és Tudós férfiak; az érzékenységek a Tudományok, különböző vallások és vélekedések; a kezek továbbá és a lábak a Hadi seregek, kereskedők, hasznos kézművesek, a köznép és a földművesek. Valamig mindezek egy főcélra, t. i. a közjóra vezéreltetvén, egymás által nem háborítanak, sőt minden lehető módokon segítettvén, hivatalukból folyó kötelességeikben eljárhatnak, mindaddig a Birodalom testének békessége legyen.” t. §.

Újabb időben különösen Bluntschli, Rohmer és Planta azok, kik az állam organikus voltát hasonlatokkal fejezik ki. Bluntschli egész sematizmust állított fel ezen azonosságra (*Psychologische Studien über Staat und Kirche*. 172. és következő o.), Rohmernél különösen a különböző életkorokkal való összevetést találjuk. (*Die vier Parteien*. 32. o.) Inkább rendszerében előforduló sajátos vonások, mint az analógiák túlzásai miatt tartozik ide Planta. Az állam fizikai-szellemi organizmus, és a társadalmon nyugszik. Ős eleme a család, melyből úgy van összealkotva, mint a növény teste a sejtekből. Minden államban két erő működik, melyeket polaritásnak, a testeknek egymásfelé való törekvésének nevez, és pedig az önfenntartás! elv és az egyesülési törekvés. (*Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre von dem Lebensorganismus*. I. p. 8. II. p. 100.

Ezen irányzat túlhajtásaival szemben, a tudomány alapján nyugvó irányzat az, melynek *Comte* Ágoston a kezdője, *Spencer* Herbert a megalapozója, s a német szociológiai iskola a kifejtője.

Comte ugyanis az egyéni organizmussal szembe állítja a társas organizmust. Mindkettőben kölcsön hatás uralkodik, a részek között viszonyosság, függőség van.⁶⁸ A társadalom az egyessel szemben önálló léttel bír, enélkül az egyes nem fejlődhetett volna ki. Isolált egyes sohasem létezett.⁶⁹

Spencer fejti ki a legteljesebben a társadalom és organizmus hasonlóságát. Minden kicsiben kezdődött és észrevétlenül fejlődött nagyra. Mint minden organizmus, úgy az állam is kezdetben strukturátlanul jelenik meg, fejlődésének menetében azonban mindjobban komplikált szervezetet ölt, s dacára, hogy a működés kezdetén az egyes részek egymástól majdnem teljesen függetlenül állanak, a fejlődés menetével arányos függőségük is fokozatosan fejlődik.⁷⁰

*Lilienfeld*⁷¹ és *Schaeffle*,⁷² midőn levezetik a társadalom analógiáját az élőlényekkel, szintén arra az eredményre jutnak, hogy az állam szervezetében mindazok az elemek feltehetőek, mint bármely organizmusban.⁷³

Amint a növényi és állati élet egymástól nem különbözik lényegileg, mert a növény is táplálkozik, szaporodik, nő, csak más eszközei vannak mindezekre, azonképen az állami élet is csak minőségileg különbözik az állati és növényi élettől. Az állam lényegében olyan szervekből van összerakva, mint akár egy állati, vagy növényi organizmus. Ez volt az 1870—1880-as évek természettudományi felfogása az államról, mint organizmusról, lesüllyesztve az államot az állati és növényi életnek színvonalára.

⁶⁷ *Comte*: Course de philosophie positive. IV. p. 551.

⁶⁸ U. o. IV. p. 300.

⁷⁰ *Spencer*: The social organism. Essays. I. p. 384—391.

⁷¹ *Lilienfeld*: Gedanken über die Sozialwissenschaft der Zukunft. I. 26., 29., 30. o.

⁷² *Schaeffle*: Bau und Leben des Sozialen Körpers. I. 8—15. o. II. 416—64. o.

⁷³ Hazai irodalmunkban *Lubrich* Ágost az, ki névtelenül „Társadalomtudomány” (1883.) című munkájának magyarázó részében szorosán Schafflét követve kísérli meg a párhuzam megvonását.

Egyedül *Spencer* látta be, hogy hasonlatokon nyugvó-természettudományi magyarázat nem kielégítő. Azt találta, hogy az állatnak van egy olyan szerve, a központi agy és idegrendszer, mely irányítja az állati testnek összes többi orgánumait, ha az agy megbénul, akkor megbénulnak a többi tagok is, mivel a központi idegrendszer nem tudja funkcióját teljesíteni. *Spencer* rámutatott arra, hogy egy ily központi idegrendszere nincs a társadalomnak. A közület tagjai nem dolgoznak azért, hogy az egész organizmust fenntartsák, irányzó szerveit táplálják, mint a természeti világ organizmusainak alkotó részei. Mégis az egyének egymáshoz úgy illeszkednek, hogy az egyik a másakra külön szervként, orgánusként hat.⁷⁴

A szociológusok általában a közületnek organikus lét tulajdonításával azt akarják kifejezni, hogy a közület oly lény, melynek a természeti világ egyes élő lényeihez hasonló szervezete, életjelenségei, növése, alakulása, elpusztulása van, s vannak termelő, szétosztó és irányzó közegei.

A XIX. század elején az állam mivoltának magyarázátára egyedül az élőlényhez való hasonlítását tartották alkalmasnak. Azonban az oszthatatlan egység a test, a fő és tagok között még nem volt meg. A viszonyok úgy alakultak, hogy az állami hatalom fölénye egy természetes személynek, egy királynak, fejedelemnek kezébe került, s vele szemben a többi tagjai az államnak vagy egészen ki voltak zárva az államhatalomból, vagy ha nem is voltak kizárva, de mint ellenkező felek állottak a kormánnyal, hadsereggel, hivatalnokokkal, miniszterekkel és a királlyal szemben. Az állam tehát a XIX. század első felében tényleg még nem mutatta az organizmus képét. Az egyik oldalon állott az uralkodó, az állam, a másik oldalon a nép, mely ezzel az állammal szemben akart magának jogokat biztosítani.

Ily ferde nézetek vitték a mélyebben gondolkodókat arra, hogy szembe szálljanak minden az államról való uralmi, mesterséges magyarázatokkal. És azt hitték, hogy ezt legjobban elérhetik azzal a magyarázattal, mely a nemzet egyes tagjai, egyes szervei között nem ismer több ily különbséget,

⁷⁴ Spencer szintheticus filozófiájának khonata. 222. §. 372. o.

hanem minden szerv, király, országgyűlés, tisztviselők, választók mind az egyetemes, egységes nemzet eszközeinek, orgánumainak tekintendők. Ennek a bölcséleti organikus államfelfogásnak *Schelling* az első kifejtője. Szerinte *az állam organikus léte annyit jelent, hogy az államnak önméje, öncélja van a világrendben, s ennek megfelelő alkata, melyen az embernek változtatni nem lehet, s nem is szabad.*⁷⁵

Az állam organikus volta mindezek szerint öncélúságában, a maga eszközeit eszméjének megfelelőleg rendező, s tagjaival szemben önálló erőt tartalmazó tulajdonságában rejlik.

2. Az állam mint erkölcsi organizmus.

A természeti organikus lét fogalmának egyszerű átvitele az emberi közületre, valamint az organikus létnek az öncélúsággal való azonosítása gyenge álláspontoknak bizonyultak, s szükségessé tették az organikus tan átalakulását. Létrejött az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása.

Nagy a különbség a viszonyt tekintve egy élő test és sejtjei, és egy méhraj, hangyaboly és alkotó részei között. Az egyes élőlény részei minden önállóság nélkül kapcsolódnak az egészhez, ami már egy állati társadalom (méhraj, hangyaboly) tagjairól éppen nem mondható. Egy természeti organizmusban, egy élőlényben, az egyes részek egymáshoz kényszerűleg és megváltozhatatlanul vannak kapcsolva: egy növénynek sejtjei az egész növénytől elválaszthatatlanok, külön céllal, külön léttel, külön akarattal nem bírnak. Az emberi társadalmakat alkotó egyeseknek van külön célja, külön léte és külön akarata. Az emberek a külön érdek alapján képesek elszakadni a társadalomtól, szembe szállhatnak az összességgel. Ilyesmi pedig egy növény, egy állat alkotó részei között nem fordulhat elő. Ezért mondták, hogy nem helyes magyarázat az államot egyszerűen organizmusnak tekinteni, hanem azt kell mondani, hogy az állam erkölcsi, szellemi organizmus.

⁷⁵ *Schelling*: Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums. (1803.) p. 214., 226.

Ámde ekkor előállottak a természettudományok képviselői, hogy vannak hangyabolyok, vannak méhrajok, melyekben az egyedek szabadon közlekednek, külön vannak, éppen úgy mint a társadalomban az egyes ember külön él és mégis mindannyian összefüggésben vannak. Hogy ez a párhuzam sem áll meg, igazolható annak kiemelésével, hogy a méhrajban, hangyabolyban az egyes méhek, illetve hangyák teljes mozgási tehetségük mellett is már a természettől fogva úgy alkottak, hogy egy lénynek, a rajnak külön funkcióit (táplálkozás, szaporodás) bírják csak teljesíteni, s egyenkint nem tesznek teljes egészet, vagy pedig a csoportbeliek összeműködése egyedül ösztönnél fogva, a tudatosság legkisebb jele nélkül megy végbe.⁷⁶

Az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása úgy magyarázza az állam organikus voltát, hogy abban a részek megtartják önállóságukat, nem változnak át az egésznek közönséges chemiai elemeivé, s az egyes egyéneknek ugyanoly jellegük van magukban kicsiben, mint a belőlük alakult államnak nagyban.

Mohl Róbert,⁷⁷ a német néplélektani iskola, főképen *Erdmann*,⁷⁸ de legbehatóbban *Trendelenburg* tárgyalja az állam erkölcsi organizmus mivoltát.

Trendelenburg szerint az „erkölcsi szerves egész” abban különbözik a természeti organizmustól, hogy ott a legutolsó szerv is önálló külön céllal bír, olyannal, mint az egész. Az elemek ott mind külön egyedek, úgy hogy kétséges, vajjon az az egész szolgál-e az egyednek, vagy megfordítva, az egyes az egésznek. Az erkölcsi közület külső kapcsa a hatalom, belső összetartó eleme az érdekek egysége. A közös akarat alapját a közös nyelvben találja, miáltal az érzések közölhetőkké válnak. Valóságos közszellemről mindazonáltal csak ott szólhatunk, hol az összekötő kapcsot erkölcsi eszmék képezik.⁷⁹ Törekvés az általános emberinek létesítésére, a nép

⁷⁶ *Beöthy*: A társadalmi fejlődés kezdetei. I. p. 2.

⁷⁷ *Mohl*: Encyklopädie der Staatswissenschaften. (1859.) p. 66.

⁷⁸ *Erdmann*: Philosophische Vorträge über den Staat. (1851.) p. 20., 61.

⁷⁹ *Trendelenburg*: Naturrecht auf dem Grunde der Ethik. (1860.) p. 64.

sajátos egyéni formájában, mely ennél fogva önálló és ön-
elégült: ez az állam létesülésének az útja. Lényegét az ember
csakis az államban éri el, egyedül itt lesz személy.⁸⁰

Az erkölcsi organizmusban feltételezett állapot azonban
a természeti organizmus állapotával már össze nem egyeztet-
hető, mert ez egészen más természetű, s lényege éppen abban
áll, hogy nagyon különböző elemeket bír összeforrasztani.
A természeti organizmus teljesen abszorbeálja részei önálló-
ságát, ellenben az erkölcsi organizmusban az egyének ön-
akaratúlag illeszkednek bele az összesség rendjébe. *Fouillée*
megállapítása szerint⁸¹ míg az az erő, mely az organizmusban
a részeket egy egészé összekapcsolja öntudatlan, az a gon-
dolat, amely a növényben, állatban megvalósul, nem a
növényé, állaté, — addig az államban tudósok, gondolkodók
azok, kik a nemzetet felvilágosítva vezetik, kik azt kormá-
nyozzák. A nemzet ezen magasabb rétegében az eszmék és
elhatározások bizonyos tömege érlelődik meg, amit nemzeti
gondolatnak, nemzeti politikának szoktak nevezni, miután
a nemzettagok, vagy legalább azok többsége ahhoz hozzá-
járult.⁸² Az államnak e tagadhatatlan tulajdonsága követke-
zőben *Fouillée* azt nemcsak szerves egésznek, hanem szerző-
dések organizmusnak, „l'organisme contractuel” is nevezte.
Állam szerinte tényleg csak ott lesz, hol az egyének a szer-
vezetnek bizonyos módját felfogják s e képzet hatása alatt
tényleg egyesülnek. Teljes valóságban az egyesülés ily módja
sehol sem található, de körvonaláiban meg van minden nem-
zetben és csakis ennél szólhatunk államiságról.⁸³

De Greef a különbségeket, melyek az állam és élőlény
között vannak abban találta, hogy míg a sejtek nem gon-

⁸⁰ *Trendelenburg*: Naturrecht auf dem Grunde der Ethik. (1860,
p. 326—330.

⁸¹ *Fouillée*: La science sociale contemporaine. (1880.) p. 99—100

⁸² U. o. p. 105—108. o.

⁸³ U. o. p. 115. *Fouillée*, amint az egyesüléseiknek kozmológiai vi-
szonyát fejtegeti, megjegyzi, hogy ezek az organizáció három fokán áll-
hatnak. A legalsó fokon az akaratok teljesen önzők, úgy működnek,
mintha kívülük más egyedek nem léteznének; az ásványok e fokon álla-
nak. A másodikon az akaratok már egyesülnek, de a rokonszenv még
teljesen mechanikai; ilyenek a növények és állatok. A harmadik fokon
az akarat értelmes és saját maga ura, az egyesülés megegyezés és szer-
ződés útján történik, ilyen az emberi társadalom. 124. o.

dolkodnak, addig az államban a tagok mind értelemmel bírnak.⁸⁴

Az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása azonban 'nem mutat egyebet, mint különböző lényeknek egy öszzlénnyé való egyesülését, az egyes lényeknek a közös cél elérése érdekében való kölcsönös függését, melyet az egyes lények felett álló magasabb összgondolat valósít meg. Az összgondolat, össz cél, mely az organizmusban nyer megvalósulást, nem a tagok egyforma, közös tetszésétől függő, hanem az összes egyesekre feltétlen szükségességet képez, akár kényszerűleg hajoljanak meg előtte, akár belátásuk alapján. Az összesség és az egyes egymásért vannak. E szempontból úgy az egyeseknek, mint az összességnek valóságot kell tulajdonítani. Az öszzlét és egyéni külön lét egyforma lényegességének hangsúlyozása mellett alkalmazza *Gierke* is az organizmus fogalmát.⁸⁵

3. Az állam személyisége.

Az állam erkölcsi értelemben organikus mivoltának feltételezése mellett úgy *Gierke*, mint előtte *Trendelenburg* és követőik az államnak személyiségi mivoltát is kiemelik, hangsúlyozván, hogy a személyiség a lét színvonalának magasabb foka, mint az organizmus.

De vannak-e egyáltalán a világon személyiségek, s mik értendők ezek alatt? Kimerítő felvilágosítást nyújt idevonatkozóan William Stern „*Person und Sache*” (1906, 1923.) majd „*Studien zur Personmissenschaft*” (1930.) című művében.

„Egy személy oly létező lény, mely részei sokaságának dacára valóságos, jellegzetes és önmagára nézve értékes egy-

⁸⁴ *De Greef*: Introduction à la sociologie. (1889.) I. p. 129.

⁸⁵ *Gierke* az organikus tannak részbeli öntudatra jutását a középkori glosszátorok és kánonisták irataiban, az egyén mellett az összviszonyok önálló megalakulásának ténylegességét a középkori jogintézményekben, páratlanul széles tudással bizonyítja. *Die Grundbegriffe des Staatsrechts und die neuesten Staatsrechtstheorien* (Zeitschrift f. d. ges. Staatswissenschaft. (1874.) XXX. Bd. p. 282., 301.) című művében. *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. 3. k. *Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung; Labands Staatsrecht und die Rechtswissenschaft* (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft 1883. VII. evf. 1125. és köv. o.) című műveiben az individualizmus államelméleteinek tarthatatlanságát élénken igazolja.

séget képez, és mint ilyen, rosszfunkcióinak nagy száma ellenére is, egységes, célratörő önállóságot testesít meg.”⁸⁸ Az ezen definícióban rejlő fogalmi momentumokat aztán a következőkép magyarázza: *a)* Az egység fogalmát positive nem, hanem csak negative lehet körülírni; az egység az a létezés és tevés, mely nem nyilvánulhat meg részei existenciáinak és részei tetteinek sommázatában.⁸⁷ *b)* A személy sajátos tulajdonságú, s az az egység, mely így létesült, csak egyszer jön létre. Vannak tulajdonságai, melyek által más személyekkel összehasonlítható és összemérhető, azonban sohasem sommázata ezen tulajdonságoknak, hanem minden összehasonlítás mellett is végső összemérhetetlenség (Inkommensurabilität) marad.⁸⁸ *c)* A személy önálló, öntevékeny, azaz a benne és általa végbemenő cselekvés több, mint a kívülről jövő behatások által kiváltottak, és részeinek tevékenységei.⁸⁹ *d)* A személy tevékenysége célra törekvő, azaz: a belőle kiinduló cselekvés úgy folyik le, hogy alkalmas egy meghatározott állapot létrehozására, mely ránézve relatíve optimumot jelent. Tevékenységeinek feltételeihez nemcsak a múlt és jelen tartozik, hanem a jövő is.⁹⁰ *e)* A személy önbecsél bír, azaz önmagáért van itt; a világ értékei között bármily kis mértékben is, de mégis önálló jelentőséggel bír.⁹¹

⁸⁶ „Eine Person ist ein solches Existierendes, das trotz der Vielheit der Teile, eine reale eigenartige und eigenwertige Einheit bildet, und eis solche, trotz5 dar Vielheit der Teilfunktionen, eine einheitliche, zielstrebige Selbsttätigkeit vollbringt.” *Stern: Person und Sache.* (1906.) p. 16.

⁸⁷ A személyt a tárgyjal összehasonlítva élesen domborodik ki a különbség: „Die Person ist ein ganzes, die Sache ein Aggregat. Die Person ist etwas über ihren Teilen, die Sache ist die Summe ihrer Teile.” U. o. 16. o.

⁸⁸ „Die Person ist Qualität, die Sache Quantität. Die Person ist Individualität, die Sache Vergleichbarkeit”. U. o. p. 17.

⁸⁹ „Sache ist passiv (und rezeptív). In der Sphäre der Personen gibt es innere Kausalität (d. h. Wirkung des Ganzen auf die Teile), in der Sphäre der Sachen gibt es nur äusserliche Kausalität (Beziehung eines Elements auf ein anderes).” U. o. p. 17.

⁹⁰ „Die Person ist teleologisch, die Sache mechanisch.”

⁹¹ „Die Person hat Selbstzweck, die Sache Fremdeuzweck. Die Person ist für sich genommen Wert, die Sache ist für sich genommen in-differente Existenz. Die Person ist nicht restlos ersetzbar (sie hat „Würde”) die Sache ist restlos ersetzbar (sie hat eine „Preis”). U. o. p. 19.

Ilyen személy az állam is, habár van benne mechanizmus, van szerződési elem, van organikus kapcsolat. Mégis egészben annak jellegét egy benne rejlő olyan önálló köztudat, közakarát adja meg, mely nem egyszerűen összetétele az egyesek akaratának, hanem amely amellet áll fenn, mely önálló, öntevékeny, célra törekvő, önbecsél bíró öncél. Az államban bizonyos cél gondolata él, melynek hatása alatt működnek az egyesek, s nem pusztán egyéni céljaik, egyéni érdekeik hatása alatt. Az államban rejlő közös cél ellentétben állhat, sőt ellenkezik is az egyéni érdekekkel, azoknak korlátozását, megszorítását foglalja magában. És az ember még sem menekülhet e cél gondolatának hatása alól; egyenesen ezáltal lesz az az embertömeg egy személlyé. A nemzetet alkotó egyesekben saját egyéni külön céljaik, érdekeik mellett, él a tőlük teljesen független külön célnak tudata is» sőt, nemcsak a tudat él, hanem az, akaratra és cselekvésre serkent.

Ha csak egy közönséges embertömeget veszünk vizsgálat alá, azt tapasztaljuk, hogy bizonyos körülmények között a tömegben oly lelki jelenségek jönnek létre, melyek különböznek a tömeget alkotó egyesektől, sőt azok egyszerű sommázatától vagy többségétől is. Az egyén a tömegben sokkal nagyobb, sokszor legyőzhetetlen erőt érez, s így oly célokat mer kítűzsi s olyasmit tenni, amire egymagában nem gondolna. A tömeg egyedei, mondja *Le Bon*, a hipnózishoz hasonló állapotba jutnak, úgy érzelmeik, mint cselekedeteik tekintetében.⁹² Ezen a változáson megy át az egyén éppen mert a tömegben van. Hogy miért válik ki a sok különböző elemből, mely a tömeget alkotja, valami uralkodóvá váló közös vonás, mely mindannyiban hat, és külön hat, annak »kául *Tarde* felfogása szerint, az utánzást tekinthetjük. „Mindem cselekmény azzal a hatással van másokra, hogy azok azt utánozzák. Ez a közvetlen hatás. Hogy nem mindig áll be az utánzás, annak csak az az oka, hogy más ellenkező emlékek, vagy benyomások annak útját állják, ezt az utánzó mozgást elnyomják. De az utánzó tendencia mindig meg van,

⁹² *Le Bon*: *Psychologie des foules*. (1902.) p. 19.

s ha ily ellentálló tényezők nem lépnek fel, vagy nem elég erősen lépnek fel, az utánczás feltétlen bekövetkezik.”

Ami így az egyszerű tömegben bekövetkezik, hogy belőle összakarat ered, mely által összzszemélyként jelentkezik, midőn a ható gondolat és cél érdekében cselekszik, annál inkább áll ez az organizált tömegekre nézve, melyeknek legmagasabb fokú megjelenési formája az állam.

Az egyén, amikor az állam tagjaként szervképen szerepel, tudat tartalmára s ezzel kapcsolatban érzelmeire nézve is olyan átalakuláson megy keresztül, amely irányára s eredményeire nézve az összesség által meghatározott. Ha nehéz is elképzelni az egyesek ily összeolvadását, de hogy meg van, az tény. Hisz látjuk, hogy az egyesek különböző helyzetben, különböző társadalmi érdekcsoportban élnek bár, mégis teljesen együtt tudnak érezni, összeolvadnak a jog szükségességének, a közös és általános jó szükségességének, a nemzeti lét szükségességének a tudatában. Az egyesek képesek arra, hogy ezt a jót, igazságot, hasznosságot, jogosságot megkülönböztessék attól a jótól, igazságostól, hasznostól, jogostól, melyet külön maguknak kívánnak. Az egyes ember tud általában igazságos lenni; ellenben mikor saját maga felett alkalmazandó az, akkor valami más igazságot keres magának, mint aminőt másokra a köz szempontjából alkalmazott volna. Ily nagy ellentmondás tűnik fel az egyes életében, de éppen ez az ellentmondás bizonyítja, hogy meg van mindkét hajlandóság az emberben, tehát az egyes önzése, maga javát kereső törekvése mellett fel tud emelkedni bizonyos vonatkozásokban oda is, ahol a jót nemcsak a maga javára, hanem általában létesíteni, a jogot a maga általánosságában elfogadni és biztosítani törekszik. Tények mutatják, hogy az ember ily osztott életet tud élni, tud az általános egyetemes élethez ragaszkodni, de fenntartja a maga külön életét is, s a kettő között nincs meg a teljes kongruencia.⁹⁴

⁹³ Tarde: Les lois de limitation. (1890.) p. 87. Ugyanígy *Fouillée*: L'évolution des idées-forces.; La psychologie des idées-forces.; Morale des idées-forces.

⁹⁴ Vannak emberek, kik mint az állami élet tényezői, valóban az egésznek javára működnek, míg magánéletükben éppen nem mutatnak ily kifogástalan viselkedést. Viszont meg azt látjuk, hogy valaki a ma-

Az állam személyisége tehát nem úgy alakul, hogy egyszerűen a sok kicsiből egy nagy lesz, sok kis tudatból, részakaratból egy nagy tudat, egységes akarat támad, hanem, hogy az az általános gondolat az egyeseket úgy megragadja, hogy egyenesen eszközöket formál az egyesekből a maga számára. A nemzet gondolata ragadja, viszi magával az egyeseket, és nem az egyesek magukból termelik ki, szerkesztik össze a jónak, szépnek, hasznosnak, igaznak, szóval nemzeti gondolatát.

Az emberiség azon töredékei, melyek a különböző népek nagy egészeiben nyilvánulnak, a maguk eredeti valóságában igazi individualitások; sok emberből állanak ugyan, de azok az egyedek csak külön természeti mivoltukban bírnak egyéniséggel, szellemileg, erkölcsileg ahhoz a nagyobb népi, nemzeti individualitáshoz vannak kapcsolva, attól függenek, s csak mint annak tagjai bírnak egyszersmind külön szellemi, erkölcsi személyiséggel. *De Maistre* találóan hangoztatja nincsenek emberek a világon; életemben csak franciákat, olaszokat, oroszokat stb. láttam...; de ami az embert illeti, ki kell jelentenem sohasem találkoztam vele az életben és ha van. tudtomon kívül van”.⁹⁵ Az emberek már a természet hatalmánál fogva külön egyéniséggel ellátva szerepelnek, melyet az a nagyobb népi, nemzeti individualitás nyom lelkükbe, amely eredeti, önálló, természettől adott léttel bír, s mivel ereje kitörölhetetlenül alakítja szellemileg és erkölcsileg tagjait, magának is tagjai felett álló, azokat mind magába foglalni tudó, személyiségnek kell lennie.

A pszichológia mélyrehatóbb tanulmányozásával mindinkább előtérbe lépett az emberi lélek függősége, az összeség gondolatával való kapcsolódása, s ezzel együtt egy az egyedétől különálló szellemi élet eszméje. Az egyes nem je-

gánéletben embertársaival szemben a legigazságosabb, de az állami életben egyoldalú iránynak, egy pártnak javát akarja csak előmozdítani.

⁹⁵ „Jé veux bien vous apprendre qu'il n'y a point d'homme dans le monde. J'ai vu dans ma vie des Français, des Italiens, des Russes, je sais mérne, grace á Montesquieu qu'on peut être Persan; mais quant á l'homme, je declare ne l'avoir rencontre de ma vie; s'il existe, c'est á mon insu.” Idézve *Faguet: Politiques et moralistes du XIX, siecle.* (9. ed.) p. 9.

lentkezik úgy, mint aki magával hozza születésével lelkének egész tartalmát, hanem szellemi léte forrásául, birtokosául a népi. nemzeti természetes egységet tekintik. Burfce,⁹⁶ majd a német jogtörténeti iskola (Eichorn, Niebuhr, Hugo, Savigny, Puchta) emelik ki a nemzeteknek ezt a természetes egységét, *Fichte*⁹⁷ pedig személyi külön öntudatosságát. Az állam nem egyéb, mint megtestesülése a nemzetalkotók szellemi közöségének. S amily mértékben gyarapszik a kutatás a nemzet-ről az ethnográfia, ethnologia, nyelv- és jogtudomány terén, ugyanolyan mértékben erősödik az állam személyiségének iheoriája.

Első teljes kifejtését az állam személyiségének *Gladstone* adta oly értelemben, hogy az állam nemcsak céljára nézve erkölcsi valóság, hanem lelki mivoltára nézve is.” Előtte az állam nem azért személy, hogy jogok alanya lehessen, hogy az állam célja megkülönböztethető legyen az uralkodó, vagy köztársaságokban az uralkodók céljaitól, hanem személyiség, mert értelme, lelke, öntudata, elhatározó képessége van. „Az állam oly közös élet, amelyben egyéni életünk egy része egy általánosabb lét föltételeinek és törvényeinek hatalma alá kerül, törvényeknek, melyek forrása nem az egyén erejében és akaratában rejlik.”⁹⁹ Az egyéni élet különböző irányjai a nemzetben egymást ellensúlyozzák, semlegesítik, s létet adnak a köztudatnak; továbbá egy magasabb cél, az igazság, a jog gondolata ragadja meg az egyeseket, s ez teszi képessé őket ezen általános cél érdekében való működésre.¹⁰⁰

⁹⁶ *Burke*: Reflections on .the Revolution in France. (1790.)

⁹⁷ *Fichte*: Reden an die deutsche Nation. (1806.)

⁹⁸ *Gladstone*: The State in its relations with the Church. (1838.)

⁹⁹ *Gladstone*: Der Staat in seinem Verhältniss zur Kirche. Übers, v.

Jul. Treuherz. (1843.) p. 49. 6263.

¹⁰⁰ I. m. 56., 42., 43., 54. §§. p. 53—63. Gladstone e nagyszerű magyarázatának azonban ferdeségei is voltak, amennyiben valóságos személyiséget tulajdonított minden más társulatnak is, habár különbséget is tett a természet alkotta (család és állam) és az emberi akarat szülte kollektív személyiségek között, továbbá a személyiség fogalmához a vallás fogalmát is hozzákapcsolta, oly értelemben, hogy minden ily személyiségnek okvetlenül kell egy meghatározott vallással bírnia. Gladstone ezzel azt akarta bizonyítani, hogy az angol nemzetnek ír földön is meg kell lennie az ő nemzeti alkotmányos episzkopális protestáns egyházá-

Gladstone azonban még azt tartja, hogy az állami élet különböző tényei úgy alakulnak ki, mintha azokat senki sem hozta volna létre. Pedig nem maguktól keletkeztek, hanem az állam személyisége alkotta meg azokat. A törvényalkotásnál azonban tény, hogy a törvények csak akkor lesznek jók, ha mást foglalnak magukba, mint amit a törvényhozók magukra, mint egyesekre nézve jónak gondoltak. A törvényhozóknak a törvényhozása alkalmával teljesen háttérbe kell helyezniök egyéni életük kívánalmait és fel kell emelkedniök annak az általános életnek, általános célnak a gondolatára, mely az államban megnyilvánul, s csak a jog, az igazság követelményei által szabad magukat vezettetniök. Az állami élet tényei megalkotásánál áll fenn tehát az az általános cél, mely valóban az államot kitevő népi egyéniséggel adott. De az állam tulajdonképen csak akkor jön létre, ha az emberek képesekké lesznek egyéni érdekeik és céljaiktól az általánosakat megkülönböztetni, miáltal előáll egy személyiség, melynek az egyes emberek, a választók, törvényhozók, király, bírák, közhivatalnokok csak eszközei, orgánumai. Az államnak így oly tulajdonságai vannak, melyek részeinek egyesüléséből származnak, de amelyek a szétválasztott külön részekben nem találhatók fel. Az állam kormányában és törvényeiben a törekvések sokaságából összetett összeredményként jelentkezik, mely törekvések egymást részben módosítják, részben semlegesítik.

Az irodalomban ezután nagy számmal vannak az állam-személyiség tanának fejlesztői, művelői, lehet mondani, hogy ez a felfogás vált általánossá. Az írók egy része azonban megáll az államnak csak *jogi személyiségként* való konstruálásánál.

A jog szempontjából valóban az állam máskép, mint jogi személy el nem képzelhető. Az államban rejlő hatalom, mely minden más hatalmi orgánum felett álló, kell hogy kifejezésre jusson jogilag, s ez csak az állam jogi személyiségének a formájában nyilvánulhat meg.

nak, és az ír katolikusoknak, ennek ott való fenntartásához ily módhoz hozzá kell járulniok. Tana természetesen ellentmondásra talált, s Macaulay egyik esszéjében maró gúnnyal említi fel, hogy a fiakkerosok társasága mily nagyszerű személyiség, s mint ilyennek okvetlenül csak egy vallása lehet.

Az állam személyisége a jog szempontjából azonban csak merő fikció.¹⁰¹

¹⁰¹ Különösen a császári német birodalom közjogászainál talált nagy elismerésre az állam jogi személyiségének gondolata, kapcsolatban a német államok helyzetével a birodalomhoz, melyből azok az írók, kik a tagállamok önállóságának kifejtésére törekedtek, ezeknek és a birodalomnak jogi személyiségét konstruálták meg, míg azok az írók, kik a német nemzet egységére fektették a fősúlyt, az állam valóságos személyi léte mellett törtek lándzsát.

Az állam jogi személyiségének vitatóiként a német irodalomban fel-
em lithetők:

Bahr, O. Der Rechtsstaat, p. 45., 55.

Gerber, C. F. W. Grundzüge eines Systemes des deutschen Staatsrechts. (1865.) p. 3., 20., 22.

Lindgren. Die Grundbegriffe des Staatsrechts. 1859.

Van Krieken. Organische Staatslehre. (1872.)

Bolze. Der Begriff der juristischen Person. (1679.)

Meyer. Lehrbuch des deutschen Staatsrechts. (1878.)

Eosin. Souveraineté, Staat, Gemeinde, Selbstverwaltung. (1886.) p. 93.

Gareis. Allgemeines Staatsrecht. (1883.) p. 28.

Bernatzik. Kritische Studien über den Begriff der juristischen Personen. (Archiv für öffentliches Recht. V. 1890. p. 276.)

Ehm. Allgemeine Staatslehre. (1899.) p. 160—4.

Jellinek. Gesetz und Verordnung, (1887.) p. 190—5.; System des öffentlichen subjektiven Rechts. (1892.) p. 21., 118—240.; Das Recht des modernen Staates. (1905.) p. 167., 169—71., 173., 175—6.

A külföld többi íróinál az állam jogiszemélyi volta nem talált oly elismerő elfogadásra, mint Németországban. Csak Franciaországban erősítette meg a hatalmi theoriának újra való felélesztése az állam jogiszemélyisége felé való hajlást. Az állam jogi személyiségének elméletét nyújtják:

Esmein. Elements du droit constitutionnel franc.ais ét compare. (1899.) l. o.

Funk-Brentano. La politique. (1892.)

Moreau. Precis elementaire du droit constitutionnel. (1894.) p. 1., 9.

Borel. Etude sur la souveraineté et l'état fédératif. (1886.) p. 22.

Combotheca, X. S. La'conception jiidique de l'était. (1894.) p. 84—86.

Hauriou. Principes de droh public. (1910.) p. 72., 11415.

Az angol írók közül az állam jogi személyiségét fejtik ki:

Holland. The elements of jurisprudence. (1886.) p. 105., 299., 315.

Cooley. Constitutional limita-tions. (6. ed.) p. 3.

Az olasz írók közül pedig:

Orlando. Principii di diritto costituzionale. (1894.)

Grasso. I presuppositi giuridici dél diritto coustituzionale. (1898.)

Az állam fiktív jogi személyisége, minden tekintet nélkül történelm-keletkezési alapjára, mindig valamely néptömeghez való kapcsolódására, *nem nyújt alapot arra, hogy az alkotó népi összesség benne tényleg mint ilyen érvényesüljön, s ne csak mint az állam jogi szervezetének szenvedő alanya jelentkezék.* Tény, hogy állami hatalom gyakorlása kétféle módon folyhat le. Az egyik mód ezek között az, midőn az állam valóban mint jogi személyiség, a magánjog fogalmai szerint, cselekszik; de ekkor az állam nem mint minden egyes tagjára kiható ténykedések végzője szerepel. Mikor azonban az állam az egész népre kihatólag cselekszik, akkor államhatalom azaz alkotó néptömeg is. Így az állami hatalomnak tulajdonképeni részese az állam jogi szervezete és az állam alkotó népi egyéniség együtt. *Az állam jogi szervezetenként jelentkező fiktív személyiségének valóságos alapja, forrása az alkotó nép, mely megadja az államnak és biztosítja számára azt a hatalmat, mely épen kiteszi. Az állam realitás is, melyet számára az alkotó népi egyéniség biztosító*

Az állam személyiségi elméletének legnyomatékosabb hirdetője Stein Lőrinc volt aki erre az alapra fektette közigazgatásánát), Az állam önálló, öntudatos és öntevékenységgel bíró személyi létre emelkedett közület; mégpedig a személyiségnek legmagasabb alakja.¹⁰² A személyiség lényegét a feltétlen önmeghatározásban találja, melynek folyamánya az akarat és a tett.¹⁰³ A legfőbb államszervek e három tényező érvényesítői lesznek; így az államfő mint az állami „én” viselője szerepel, az akarat a törvényhozó hatalom által nyer megtestesülést, míg a végrehajtó hatalom az akarat megvalósító szervezeteként jelentkezik.¹⁰⁴ Különbőség az egyedi személy és közület között az, hogy az államnál oly mozzanatok

¹⁰² Lorenz v. Stein: VerwaMungslehre. (1896.) Bd. I. p. 5. „Der Staat ist eine — die höchste materielle Form der Persönlichkeit. Es ist sein Wesen, seinen Grund in sich zu haben. Er kann so wenig bewiesen werden, und so wenig begründet werden als das Ich. Er ist er selber. Ich kann ihn wie das Ich, nicht aus einem Ändern entwickeln. Er ist die gewallige Tatsache, dass die Gemeinschaft der Menschen, ausserhalb und über dem Willen der Gemeinschaft selbst ein eigenes selbstständiges und selbsttätiges Dasein hat.”

¹⁰³ Stein. Az államigazgatás és igazgatási jog alapvonalai. (1871.) p. 5.

¹⁰⁴ U. o. p. 6.

is megkülönböztethetők, melyek az egyesnél elmosódnak.¹⁰³ Az állam egész életét *Stein* mint az öntudat, az elhatározás és cselekvés, vagyis mint a személyi lét mozzanatainak foglalataként felfoghatót állította.

Stein után az államnak valóságos személyiségként való felfogását fogadták el a német írók közül *Bluntschli*,¹⁰⁶ *Trendelenburg*,¹⁰⁷ *Lászon*,¹⁰⁸ *Zittelmann*,¹⁰⁹ *Gierke*.¹¹⁰

A francia irodalomban akarattal és tudattal bíró lénynek nevezik az államot *De Fooz*,¹¹¹ *Beaussire*,¹¹² *Pradier-Fodéré*,¹¹³ *Beaurin-Gressier*?" *Henry Michel*,¹¹⁵ *Micliaud*, ki értekezésében élesen kiemeli azt, hogy az állam személyisége már a jog előtt létezik, s így ez által nem teremthető meg, az csak biztosítja az állam egységét.¹¹⁶

Az angol-amerikai írók közül kiemelkedik *Calhoun*,¹¹⁷ *Ch. Reemelin*,¹¹⁸ *Alden*,¹¹⁹ *N. G. Miller*,¹²⁰ *W. Willoughby*,¹²¹

¹⁰³ *Stein*. Handbuch der Verwaltungslehre. I. p. 16.

¹⁰⁶ *Bluntschli*. Staatswörterbuch. XI. köt. (1865.) 618. és köv. o.

¹⁰⁷ *Trendelenburg*. Naturrecht. (1868.) 203. §.

¹⁰⁸ *Lászon*. Princip und Zukunft des Völkerrechts. (1871.) p. 22., 126–8.

¹⁰⁹ *Zittelmann*. Begriff und Wesen der sogenannten juristischen Personen. (1873.) p. 67, 98.

¹¹⁰ *Gierke*. Die Grundbegriffe des Staatsrechts und die neuesten Staatsrechtstheorien. (Zeitschr. f. die ges. Staatswiss. 1874. XXX. köt. 305–6., 321. o.)

¹¹¹ *De Fooz*. Le droit administratif beige. (1859.) I. p. 11.

¹¹² *Beaussire*. La liberté dans l'ordre intellectuel et moral. (1866.) p. T.

¹¹³ *Pradier-Fodéré*. Précis de droit administratif. (1867.) p. 1.

¹¹⁴ *Beaurin-Gressier*. De la nature de l'état (Journal des Économistes. 1891. I. p. 30.)

¹¹⁵ *Michel*, Henry. L'idée de l'état. Essai critique sur l'histoire des théories sociales et politiques en France depuis de la révolution. (1898.) p. 650.

¹¹⁶ *Michaud*. La notion de personnalité morale. (Revue de droit public. 1899. XL köt. 14., 20., 218., 222., 226. o.)

¹¹⁷ *Calhoun*. A disquisition on government. A Discourse on the constitution and government of the United States. Die Staatslehre John Calhouns, von dr. Eduard G. Elliot. (1903.) p. 18.

¹¹⁸ *Reemelin*. Treatise on politics as a science. (1875.) p. 2.

¹¹⁹ *Alden*. The science of government. (1876.) p. 14.

¹²⁰ *Miller*. Lectures on the philosophy of law. (1885.) p. 179.

¹²¹ *Willoughby*. An examination of the nature of the state. (1896.)

Graham Wallas,¹²² továbbá az olasz irodalomból *P. Fiore*¹²³ és *P. Willari*.¹²⁴

Hazai irodalmunkban főképp *Kunz Ignác* szállott síkra az állam valódi személyi volta mellett. „A demokratia eszméje és szervezete” (1885.) című akadémiai értekezésében az államot a nemzet, illetve az emberiség megszemélyesítőjeként fogja fel, a nemzet a maga gondolkodó, akaró és cselekvő személyiségével az államot teljesen betölti. A nemzetszemély van jelen az államban mindenütt a maga teljességében. Amit az állam tesz, azt mindig az egész nemzet teszi a legfontosabb törvénytől a legkisebb közigazgatási tényig. (5—8. old.) A „Nemzetállam tankönyve”-ben (1888.) az államot az organikus fejlődés legmagasabb alakjának, személyes organizmusának nevezi, melyben ez a fejlődés az „én”-nek „nem én”-nek tudatával bír. Az ember személyes élet, az állam szintén ilyen, bár az embertől különböző, de azért ép úgy, mint az ember, valódi személy. (45—46. old.)

Az államszemélyiség tökéletes, minden fázisában fényesen megvilágított elmélete *Concha* Győző műveiben található fel.

Concha szerint az állam személyiségének legfontosabb eleme az öntudatos összefoglaló akarat, mely ha hiányzik, az állam alapját kitevő nép még csak egyéniség, nem személyiség. Ennek kialakulása hosszú processus eredménye, de „kétségtelen tény marad, hogy bekövetkezik a népeletnek olyan időszaka, amidőn a köz kiemelkedve alkotó elemeinek, az egyéneknek uralkodó hatása alól, oly tudat keletkezik, melynek alanya nem az egyén, hanem maga a köz, mely nem az egyének öntudati állapotainak külső sommáján keletkezik, oly akarat, mely az egyéni akaratoktól különböző s a köz külön életének irányzásából, önmagának létrehozásából áll. A nép a maga életének ebbe az öntudatos szakában jutva, magát más népektől, de önön tagjaitól is megkülönbözteti, átérzi különvalóját, mérlegeli annak létfeltételeit s megszabja ebből folyólag gazdasági, jogi és vallási életrendjét, s

¹²² *Wallas*. Human nature in politics.

¹²³ *Fiore*. Elementi di diritto publico. (1862.) p. 7.

¹²⁴ *Willari*, P. Nie. Machiavelli e i suoi tempi. (1881.) II. p. 342.

ezáltal önlényegét, mely az egyénekből csak hatványilag van meg, ténylegesíti, külsőleg megteremti, szabaddá, okossá, jogossá lesz.¹²⁵

Az állam a maga területével, tagjaival, céljaival, intézményeivel együtt emelkedik a személyi lét színvonalára, melynek nyilvánulása az állami öntudat, az ennek megfelelő elhatározás, vagyis belső akarat, s a belső akaratot valósító cselekvés.

Az államban a személyi lét ezen nyilvánulásai határozottabb módon vannak meg, mint az egyes emberben. „Az államban e mozzanatok külsőleg, láthatólag is szétválnak, az öntudat, mely e mozzanatok mindegyikét egybetartja, mely a végelhatározást véghezviszi, mely a belső elhatározást és külső cselekvést egymással ellentétbe jönni nem engedi, egy külön lényben, az államfőben, vagy a nép ösgyűlésében hat. A belső határozat, a belső akarat vagyis a törvény az államfőtől különböző szervben, a törvényhozó testben keletkezik. Ismét más szerve van a külső akaratnak, a cselekvésnek és pedig részint a kormányban s a számos bírói és közigazgatási hatóságban, részint magukban az egyes polgároknak, midőn azok cselekvéseikben a törvényhez alkalmazkodnak.”¹²⁸

„Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása, öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országi ó tevékenysége által.”¹²⁷ *„Az állam így felfogva az erkölcsi világnak az az alakulata, melyben az emberiségnek valamely, tőle sajátos tulajdonságok által különváló része, bizonyos földterületen személyiséggé emelkedve, az ember eszméjét különös alakban, saját öntudatos akaratával és külső hatalmával valósítja meg az egyes emberi célok, illetve közületek összhangzó irányozása által.”^{12*}*

Az államnak ily magyarázata az állam nemzeti alapon való keletkezésének tényével az egyedüli összeegyeztethető magyarázat. A történelem folyamán kialakuló nemzetek államuknak ezen princípium szerinti megvalósítására törek-szenek. A fejlődés folyamán mindenütt fellelhetők ugyanis

¹²⁵ Concha. Politika. I. p. 227.

¹²⁶ U. o. p. 230.

¹²⁷⁷ U. o. p. 196.

¹²⁷ U. o. p. 201.

azok a törekvések, melyek oda hatnak, hogy az állami élet irányzásában, a rendfenntartó, műveltséget, jólétet biztosító, védelmet nyújtó tevékenységek létesítésében az egész nemzet részt vegyen és hogy e funkciók az összes nemzettagok számára szolgálók legyenek. *Az államot alkotó néptömeg államát úgy kívánja berendezni, hogy minden tagja megtalálja benne emberi mivolta értékességének megfelelő bánásmódot.*

Az állam, alkotó néptömegének erején nyugodva, intézményeiben annak a néptömegnek szolgál, az attól nyújtott áldozatokat mind visszahárítja arra, a belső rend és külső veszélyek elleni biztosítás által. Az állam nem az egyén eszköze, hanem az államnak magának is van célja. És ezen öncélra vonatkozólag áll, hogy „mihelyt az egyénben inkább valósul meg az emberi, mint az államban, nemzetben, rögtön be is áll az állam felbomlása, s az egyéniségben él tovább az, emberi tökéletesebb módon.”¹²⁹

Az államban a mozgató, az elhatározó nem az egyén, hanem az egyének összességében rejlő erő s az egyes, legyen bár király, parlamenti tag, hivatalnok, vagy szavazó, csak öntudatos eszköze az államnak. „A király tudja, hogy midőn az egyes államtagok fölött uralkodik, az államnak szolgál, a választó, a képviselő, a miniszter látja, hogy hatalmával az emberi eszme nemzeti alakjának megvalósításán dolgozik, ha pedig ezt a király nem tudja, választó, képviselő, miniszter nem látja, nincs állam, hanem egyéni vagy tömeguralom.”¹³⁰

Az állam mindezek alapján oly személyiség, melynek más érdeke nem lehet, mint az általános egyetemes jó. Ilyen személyiség pedig csak az lehet, melynek mindene meg van, ki van teljesen elégítve gazdasági, társadalmi javakkal, s ezenkívül hatalma is van azok segítségével a jót keresztül is vinni. Ilyen állapot jelzi az állam helyzetét. Vagyis az állami léthez az életnek már az a magasabb foka kívántatik, mely javakkal el van látva minden irányban, s csak arról lehet szó, hogyan juttasson ezen anyagi, szellemi javakból mindenkinek az igazság mértéke szerint. Amit Aristoteles a királyról mondott, hogy az olyan ember, ki önmagával meg

¹²⁹ Concha. Politika. I. köt. p. 209.

¹³⁰ U. o. p. 286.

ταη elégedve, akinek mindene meg van, nincs semminemű érdekek hálózatában, melyek az embert az igazság, erény, szeretet útjáról eltéríthetik, — az áll az államra nézve is. Államot csak az emberek oly csoportja képezhet, melyben meg vannak mindazon tulajdonságok, melyek által az a nép, az általános emberinek megvalósítására közre tud működni.

A nemzetkeletkezés kérdésénél érintettük, hogy a természeti népek állapotában, ahol bár összefüggő az az ember-tömeg, mégis annyira hiányoznak a szellemi javak, hogy ott szó sem lehet arról, hogy egy ilyen elemekből álló nép az emberi eszmét tudatosan, államhatalommal valósíthassa meg, Ez áll a magasabb fejlettségű, de mindamelllett még tökéletlen népekre is, melyek csak akkor válhatnak nemzetekké, tehetnek szert állami létre, ha gazdasági, szellemi, erkölcsi tekintetben előrehaladtak, az emberiség értékes alkotórészévé váltak. Tehát az emberiségnek csak azok az alanyai, melyek mint nemzetek állanak előttünk, lesznek egyszersmind államok is.

A nemzet élete már most abban áll, hogy eszméjét, célját képes legyen a különböző társadalmi ellenható és széthúzó erőkkel szemben megvalósítani és pedig oly hatalommal, mely erősebb, mint bármely más, annak a nemzetnek körében. Ez a mindenkinek parancsoló hatalom pedig semmi egyéb, mint az államnak hatalma. A nemzet azáltal, hogy az egyes társadalmi hatalmak fölé egy olyan hatalmat állít, mely a társadalom bármely részének parancsolni tud, szabaddá lesz, önmaga határoz sorsa felett. *A nemzet szabadsága tehát egy olyan hatalomnak kialakulását jelenti, mely hatalom minden rész hatalomnak parancsolni tud, amely csakis a nemzet eszméje, nem pedig az egyes érdekcsoportok eszméi és érdekei szerint irányíttatik. A nemzet az állam által lesz szabaddá, az állam pedig azt a hatalmat jelenti, mely minden más hatalomnál erősebb és amely a nemzet önkaratának, önmeghatározó erejének szolgálatában áll. Azok a nagy emberegészek, melyekre az emberiség szétválik, valóságos személyiségekké válnak avégből, hogy a maguk külön céljukat, külön egyéniségüket fenntartsák, biztosítsák, emeljék, fejlesszék, és teszik ezt oly hatalommal, melyet más ily összemélyiségek is elismerni kénytelenek.*

A nemzetek magukat akarják az államokban, s így az államok célja egy-egy nemzet eszméjének, vagyis az emberi eszme sajátos alakjának önirányzás, kormányzás útján való megvalósítása. Midőn azonban azt mondjuk, hogy az állam egy nemzetnek önmagát irányzó tevékenysége, mellyel az emberi eszmét nemzeti alakban legfőbb parancsoló hatalommal megvalósítja, akkor hozzá kell tennünk, hogy mi által? Az állam alkotmányának értelmében és szellemében folyó kormányzás által biztosítja az egyeseknek, a különböző osztályok és rendeknek, az emberi élet különböző irányainak, a vallási, tudományi, művészeti, gazdasági, családi életirányoknak az összhangját.

XIII. FEJEZET.

Az állami célok és az állam öncélúsága.

A cél alanyi értelemben véve egy gondolat vagy eszme, melynek az ember megvalósítására törekszik. Tárgyi értelemben az ember erőinek és képességének egy új gondolat vagy eszme megvalósítása irányába való terelődése, így céllá válhatik minden még meg nem valósított gondolat vagy eszme.

Elvonatkoztatva a célnak ez emberrel való kapcsolatától, a cél maga is erő, mely különböző tényezőket úgy tesz egymásért válókká, hogy azokból olyan egész támadjon, mely önerejével tartja fenn és fejleszti tovább magát. Minden lény és tárgy a maga meghatározhatóságában finalitás, egy célnak a beteljesedése. „Mentől messzebb hat egy eszme ereje, mentői több dolgot bír megvalósulása feltételévé tenni — mondja Concha, — annál inkább cél, annál inkább öncél lesz.”¹

Célja mindig lesz az embernek. Mert ha egy célt elért, már ott van előtte a következő. Az én értelemben jellemezte a célt *Madách* úgy, hogy

„A cél megszűnt a dicső csatának, — a cél halál.”

Amint a cél több-kevesebb küzdelemmel megvalósul a megoldással bekövetkező célnélküliség nagy ürességet hagyyna maga után, ha új eszme nem tolulna előtérbe, mely megvalósításra vár. A célok összefüggése, komplex volta, alkotja az ember öncélúságát. Élete fogytaig nem szabadul az ember a maga által megvalósítandónak tartott gondolatoktól, melyek egyébként igazi lényegét, testét mozgó lelki-ségét teszik.

Elfogadva az állam személyiségének elméletét, egy nemzet életében éppen úgy kitűzhetek célok s éppen úgy egyesítendő

¹ Concha Győző. Politika. I. p. 202.

minden erő azok megvalósítására, mint az egyes ember életében. Az állami lét állapotában is meg van a célok összefüggő sorozata, komplex volta, sőt még jobban felismerhető az, mint az egyes ember életében.

Azok a politikai gondolkodók, akik azt tartják, hogy az államnak nem lehetnek más céljai, mint az államban a hatalmat gyakorlóknak,² nem, fogadják el az állam öncélúságát. Kétségtelen, hogy azok a célok, melyek akkor merülnek fel, amikor nem a közjóról, a nemzet javáról az összesség tökéletesebb állapotba juttatásáról van szó, hanem osztály, rend, családi érdek kielégítéséről, nem az állam öncélúságából folyó célok.³

Az állam öncélúsága a társadalmi irányeszmék, a jó, a szabadság, az egyenlőség, a jog, az igazság megvalósulásával kapcsolatos. Az állam helyesen felfogva önmagának a célja, olyan egész mely eszméjében hordja alkotó részeinek, az embereknek céljait is, azoknak alakítását maga végzi, hogy felettök öncéljának megfelelően uralkodjék.

Az egyén öncélúsága és az állam öncélúsága között különös összefüggés van. Lehet az egyén az állam eszköze s ekkor az állam öncélúsága van túlsúlyban s lehet az állam az egyén eszköze, mely esetben az egyén öncélúsága van túlsúlyban.

Ha az egyén volna a magasabb s az állam céljai elérésében eszközül szolgálna neki, akkor nem volna többé áldozatkészség és hazaszeretet az emberek között, s tönkremenne az állam. Az egyén azonban gyenge, csak nagyon nehezen képes céljai összefüggő sorozatát maga megvalósítani. Éppen gyengesége vezet el arra, hogy az államnak szolgáljon és ezáltal az állam öncélú lehessen.

Az állam önmagában bírja célját mint egy nemzet sorsközössége. Nem tudhatni, hogy mivé fog egy nemzet fejlődni a maga állami szervezetében. Az állam cél és eszköz egyszerre, a nemzet sorsának beteljesítésében. Ezért teleologikus egység.⁴

² *Menger*, Anton. *Neue Staatslehre*, p. 201.

³ *Seidler*, Ernst. *Das juristische Kriterium des Staates*, p. 41.

⁴ Az állam-cél a történelem perspektívájából nézve az államok történelmi hivatását jelenti. Az államok történelmi hivatásáról akkor szólunk, ha olyan cél elérésére működnek közre, amely cél az emberiség

Az államcél elméletek, vagy az egyén szempontjából való cél megszabást jelentenek, s ekkor az *individualizmus* eszme-köre érvényesül, vagy az állami túlsúly szempontjából való cél megszabást jelentenek s ekkor az *univerzalizmus* eszme-köre érvényesül. Mint kiegyenlítőik kapcsolódnak ezekhez az államcél elméletekhez az erkölcsi és jogi államcél elméletek.

47. §. Az individualizmus államcél rendszere.

Az individualizmus álláspontja szerint az államnak olyannak kell lennie, hogy önön magát feleslegessé tegye, azaz mindent elvégezzon, hogy mielőbb ne legyen rá szükség.⁵ Az ideális állapot az államnélküliség állapota, mert amíg kormányzás létezik az emberek között, az az ember tökéletlenségének a jele. Az állam csak azért létezik, mert a bűn létezik. Ezért célja csupán az, hogy visszatartóan hasson, de maga ne cselekedjék.

Az állami be nem avatkozás elméletét *Humboldt* Vilmos dolgozta ki „Ideen zu einer Versuch die Grenzen der Wirksamkeit eines States zu bestimmen” című művében 1791-ben, melyet teljes terjedelmében csak 1852-ben tettek közzé. Az államnak szerinte le kell mondania polgárai jólétének pozitív biztosításáról s nem szabad mit sem tennie mást, mint amí szükséges a biztonság és az ellenségtől való védekezés érdekében. Az állam legfeljebb arról tartozik gondoskodni, amit a polgárok maguknak megszerezni nem tudnak. Ez pedig csak a biztonság és a honvédelem lehet. Itt találkozunk az állam célja a polgárok céljával.

Az állami be nem avatkozás másik nagy követelője *Herbert Spencer* „Social Statics and Man versus the State”

javát jelenti. Minthogy az emberiség java is csak viszonylagos jó, alatta csupán az államok többsége által elismert jót kell érteni, azért valamely állam történelmi hivatása mindenkor az államok többségének javát előmozdító szerepe a világtörténelemben. Ebből a körülményből következik, hogy történelmi hivatása egy államnak csak addig éltető erejű, amíg az államok többsége elismeri, hogy az ő javukra is szolgál. Amint az államok többsége elfordul valamely állam addig jónak elismert törekvésétől, attól kezdve történelmi hivatásának betöltése a legnagyobb veszélyekkel járhat reá nézve.

⁵ *Laveleye*. Le gouvernement dans la democratie. Vol. I. p. 24.

című művében. Ő is azt tartja, hogy az állam azért létezik, mert bűn van. Nem kell-e azonban megszűnni a kormány-
nak, ha a bűnözés megszűnik? Csak az igazságszolgáltatás
és a jogvédelem lehetnek állami célok. Amint az állam ennél
többet tesz, úgy öncélján ejt sérelmet.⁶ Egyébként is minden
parlamentari vita hallgatólagos bevallása az állam tehetetlen-
ségnek, mert a törvényhozás munkájának nagy része csak
arra vonatkozik, hogy javítja, pótolja a meglévő törvényeket.

A kultúrfejlődés az ellenkezőre mutat mint az indivi-
dualizmus államcél rendszere. Amennyiben a civilizáció pol-
gáriassultságot, rendezett állapotokat jelent az emberi együtt-
élésben, úgy ez nem képzelhető másképp, mint az állami be-
avatkozás bizonyos fokával. Az egyén gyenge tehetségének
pótlása nem jelenti szabadságának elvételét. Kormányrende-
kezések nem gyengíthetik az egyéni kezdeményezést sőt minél
jobban elő kell mozdítani annak lehetőségét. Viszont az ember
jellemé nemcsak a szabadság által fejlődik, hanem az ön-
mérséklet és az engedelmesség által is. Nem áll meg az az
állítás, hogy az állam beavatkozása folytán az egyén el-
veszíti szabadságát és önállóságát.

Az individualizmus álláspontja végletekbe megy, amidőn
minden állami beavatkozás ellen tiltakozik. Az állami be-
avatkozás könnyen csinál az emberből vadállatot, s minthogy
mind többen válhatnak emberi mivoltukat veszítőkké, las-
sanként a hatalmasabbak durva uralma, vagy alacsony tömeg-
uralom fog kialakulni az állami be nem avatkozás követke-
zményeképpen s nem az egyének szabad érvényesülése.

Az állam üvegházban élő szervezet, melynek látjuk élet-
mozgásait s éppen ezért ellenőrizni, bírálni, sőt preventív
módon a pusztulástól visszatartani is tudjuk. A magángaz-
dálkodás lehúzott redőnyök mögött dolgozik, nem lehet be-
látni működésébe, ezért nem lehet ellenőrizni sem.

⁶ *Spencer* nemcsak a kereskedelem és ipar törvényes szabályozását
ellenezte, hanem a közegészségügyi, közoktatásügyi törvényhozás és a
szegény segélyezés ellen is volt. Minden kísérlet az állam részéről, mely
a szegény néposztály szenvedéseinek enyhítésére irányul, végeredmény-
ben azoknak még nagyobb fokú elkeserítéséhez vezet. Az összegek, mel-
lyek szegény segélyezésre adnak ki, inkább új iparágak bevezetésére
fordítandók. *Social statics*, p. 132, 406.

Ha megáll is az a tétel, hogy az emberek saját érdekeiket jobban ismerik mint az állam, — kérdés, hogy az összesség szempontjából nem ismerik-e félre érdekeiket és minden ember szabad érdekkifejtése nem vezet-e más emberek szabadságának teljes elnyomásához, amit csak az állami közbelépés akadályozhat meg. Az állami beavatkozás az összesség érdekében állóan nem mellőzhető.

48. §. Az univerzalizmus államcél rendszere.

Az a körülmény, hogy az állami élet kialakulása alkalmával az egyéni érdek és a közérdek között nem volt különbség, okozta azt, hogy az államot alkotók teljesen alá voltak vetve az állam fennmaradása követelményeinek. A Mózes-i törvényhozás is azért írta körül pontosan az emberi élet momentumait, hogy a parancsok követésével minél tökéletesebb polgárai legyenek az államnak, annak fennmaradása szempontjából. A görög, a római és germán törvényhozásban ugyancsak nyomai vannak ennek a felfogásnak.

Az univerzalizmus az állami életben azt jelenti, hogy az állam mindazt célul tűzheti ki, amit csak megvalósítani akar. Az állami beavatkozás pedig elsősorban az állam hatalmának erősítése érdekében való. Az a körülmény, hogy az univerzális állam is törekszik a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére, azaz állami beavatkozással kívánja elérni és biztosítani mindenkinek egyenlő szabadságát és érvényesülését, úgy ez a célkitűzés is az egyetemes állami érdeket szolgálja és nem az egyén boldogulását.

A jelenkor modern állami univerzalizmusát a szocialista, bolsevista és fascista államrendszer valósítja meg.

A szocialista állam olyan, mint egy nagy szövetkezet, melyben a termelés és a javak szétosztása az állam ellenőrzése alatt áll.⁷

A szocializmus a munkaeszközök kollektívizmusát hirdeti s mind több állami üzem létesítését. Az állam ellenőrizze a tőkét és a termelést, ne engedje meg nagy vagyonok

⁷ *Smith, Bruce. Liberty and liberalisme. p. 618.*

alakulását, hanem a vagyonmegosztást lehetőleg az egyenlőség alapján biztosítsa.⁹

A szocialisták visszautasítják a kommunistákkal való azonosítást és a kommunizmusról azt állítják, hogy az összes javak közösségét hirdeti, míg a szocializmus csak a termelés és szétosztás közösségét jelenti. A szocializmus még így is a másik véglet az individualizmussal szemben. A tehetésebbek tönkrevője a társadalomban s az átlagember érvényre juttatója. A szocialista termelési mód figyelmen kívül hagyja az egyéni iniciatívát, amely pedig a haladásnak egyetlen eszközlője. Minthogy pedig a kereslet és kínálat figyelmen kívül hagyásával állapítja meg az árakat azért senki sem lesz azzal megelégedve. A szocializmus túlértékeli az állam hatalmát s még sem szabadul attól a ténytől, hogy a szocialista államban is minden néhány vezetőtől függ.

A bolsevista állam a társadalmi osztályok nélküli állami rend, melyben csak a proletár osztály a döntő tényező, úgyannyira, hogy diktatúrájának nincs határa. Mindent államosítanak. A nagy üzemekben maga az állam dolgoztat. A mezőgazdaság az államnak szolgál terményeivel, a külkereskedelem teljesen állami, s a bankügy nem más, mint állami könyvvezetés. A büntetéssel kikényszerített munkakötelesség a fő megnyilvánulása az állami túlsúlynak. Lenin szerint a szabadság burzsoa előítélet.⁹⁹

A bolsevista orosz állam alulról felfelé épített állam ugyan, de mégis az államhatalom erősítésével kívánja elérni a nép boldogulását.¹⁰

A fascizmus ugyancsak az állam hatalmának túltengését jelenti és a polgári szabadság korlátozását, csakhogy az összes polgárok és nem csak az alsó osztály érdekében.

A fascista állam, mint az abszolút uralkodók állama,

⁸ *Rae*. Contemporary socialism, p. 399. — *Graham* szerint az állami üzemek máris nagyszámban vannak mindenütt; — csak ezen az úton kell tovább haladni s megközelítjük a szocialista állam ideált. Socialism, p. 11.

⁹ *Wiese*, Leop. Die Idee der Freiheit und der Bolschewismus. Archiv für Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. Bd. 18. p. 573.

¹⁰ *Timaschem*. Sovjetverfassung. p. 638.

tipikus jótékonykodó állam.¹¹ Az egész társadalom boldogulása a fascista állam célja, s ezen keresztül törekszik az állam hatalmának erősítésére. Az egyén és az állam közötti nagy űrt is áthidalni törekszik a fascizmus, midőn közbeeső kapcsolatként a testületeket, egyesületeket, szakszervezeteket jelöli meg. Csak mint valamely testület tagja képes az egyén az állam helyes felfogására. Maga az állam az egyesületekben rejlő erőnek az összefoglalója. A testületek az egyént már érdekeiről való lemondásra készítetik, és alkalmassá teszik az egyént az államnak való teljes alárendelődésre, amit a testületek garantálnak is. A nem jól viselkedő, engedetlen, revoltáló tagokat kivetik maguk közül, és a testületileg szervezett államban (*stato corporativo*) nem fog tudni megélni az egyén egyesületen kívül.

A fascista állam a testületeket, egyesületeket, szakszervezeteket állami szervekké tette, erős centralizációt vezetett be. a közigazgatás hatalmi körét állandóan növeli, a községi önkormányzatot megszüntette, s a politikai pártokat kiirtotta. Az állami univerzalizmust az összesség érdekében viszi érvényre.¹²

49. §. Az erkölcsi államcél elméletek.

Míg az individualizmus és az univerzalizmus államcél elméletei az állami be nem avatkozásnak és beavatkozásnak konkrét megoldását indokoló elméletek, addig az erkölcsi és jogi államcél elméletek egy végső célt keresnek az állam létezése számára, mely függetlenül érvényesül az állami beavatkozás lehetőségétől.

Amidőn a fiatal *Fichte* feltette a kérdést, hogy mi a végső célja az államnak, s az erre adandó feleletet függővé tette annak a megválaszolásától, hogy mi a végső célja minden egyes embernek, akkor kétségtelenné vált, hogy az állam végső céljának is az erkölcsi törvényekben kell nyugodnia. Olyan államcél, mely az erkölcsi törvényekkel nem volna

²¹ *Beckerath*, Erwin. *Wesen und Werden des fascistischen Staates*, p. 151, 154.

²² *Gino*, Arias. *Studi italiani sulla legislazione sindacale*. Nuovi studi di Diritto Economica e Polüica. I. 1927. p. 59, 64.

összeegyeztethető, önmagában rossz és elvetendő, mert igazságtalan.¹³

Az erkölcsi állami célok között szerepel:

1. Az igazság érvényesítése (Aristoteles, – Bluntschli, Seely¹⁴ stb.);

2. az egyéni szabadság fenntartására (Hegel,¹⁵ Benjámín Constant,¹⁶ Paulsen¹⁷ stb.);

3. az összhang biztosítása az egymással ellentétben álló emberek között (Stein Lőrinc, Gumplowicz, Ratzenhofer, Barnes,¹⁸ Concha¹⁹ stb.);

4. a polgári haladás biztosítása, azaz az emberi élet leg-tökéletesebbé való fejlesztéséhez szükséges eszközök létrehozása (Laboulaye,²⁰ Seidler²¹ stb.);

5. a kultúra fejlesztése, a nemzeti jellem tökéletesítése (Treitschke,²² Rosenthal²³ stb.);

6. a nemzet hatalmának a növelése (Kjellén²⁴ stb.);

7. a jónak megvalósítása, éspedig az emberiség javának előmozdítása (már Locke²⁵), vagy úgy az egyén, mint az összesség javának biztosítása (Spann²⁶ stb.);

8. amint az államcél az összesség javával van kapcsolatban, mint a jogrend megvalósítása és fenntartása jelentkezik.

¹³ *Fichte*. Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die französische Revolution. (1793.) p. 26.

¹⁴ *Seely*. Introduction to political science, p. 146.

¹⁵ *Hegel*. Grundlinien der Philosophie des Rechts, p. 202.

¹⁶ *Constant*, Benj. Principes politiques. (1861.) p. 145.

¹⁷ *Paulsen*. Ethik. (6. Aufl.) p. 572.

¹⁸ *Barnes*. Soziologie und Staatstheorie. (1928.) p. 30.

¹⁹ *Concha* szerint „az állam célja az ember végtelen lényegét a véges világban belül nemzeti alakban létrehozni”. „Az állam célja az emberi élet belső és külső irányzása, ami sem az egyénnek, sem a társadalomnak mint egésznek, sem egyes vallási, értelmi, gazdasági irányoknak működését nem semmisíti meg, hanem csakis túlzásait korlátozza, ellentéteiket szünteti meg.” Politika. I. köt. p. 205, 207.

²⁰ *Laboulaye*. Le parti liberal, p. 6.

²¹ *Seidler*, Gust. Das juristische Kriterium des Staates, p. 41.

²² *Treitschke*. Politik. (5. Aufl. 1922.) Bd. I. p. 81.

²³ *Rosenthal*, Ed. Der Wandel der Staatsaufgaben in der letzten Geschichtsperiode. (1913.)

²⁴ *Kjellen*. Der Staat als Lebensform, p. 227.

²⁵ *Locke*, Two treatises of government. (1690.) p. 229.

²⁶ *Spann*, Othmar. Gesellschaftslehre. (2. Aufl.) p. 72, 168.

Stammler szerint az államcél nem más, mint a jog ideális érvényesülése, azaz szabad emberek számára szabályozott együttélés lehetővé tétele.²⁷

A jogi államcél elméletek külön tárgyalást igényelnek, amennyiben az állam és a jog kapcsolatának problémái felderítésére is alkalmat adnak.

50. §. Az állam és a jog.

Az államcél elméletek között külön kiemelendő a jogi cél elmélet, mely szerint az állam emberek összefüggése jogszabályok alapján, így az állam célja a jog megvalósítása, viszont a jog érvényesülése jelenti magát az államot.

Az állam és a jog összefüggését illetően két lehetőség van: vagy elfogadjuk, hogy közöttük csak fogalmi ellentét van, tényleg azonosak, vagy a közélet két önálló speciálisan különböző részeinek tekintjük, mely esetben lehet az államot előbbre valónak felfogni, vagy pedig a jogot tekinteni a jelentősebbnek.

1. *Stammler* megállapítása szerint „a jog formális kifejezése annak, amit az állam a gyakorlatban alkalmaz”.²⁸ „Az államnak nem lehet más célja, mint a jognak ideális feladata.”²⁹

Még messzebb megy a jog és az állam azonosítása tekintetében Hans *Kelsen*, amidőn a tiszta jogtan (*reine Rechtslehre*) alapján az államot a jogi normák érvényesülési állapotaként tünteti fel. Az állam és a jog a jogrend fogalmában összeesnek.³⁰ Az államtan megegyező a jogtannal, az állam fogalmi meghatározása a jog meghatározását is tartalmazza.⁵¹

²⁷ *Stammler*. Lehrbuch der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie §. 156.

²⁸ *Stammler*, Rudolf. Der Rechtsstaat. Rechtsphilosophische Abhandlungen und Vorträge. Bd. II. p. 213.

²⁹ „Es kann der Zweck des Staates im letzten Grunde kein anderer sein, als die ideale Aufgabe des Rechts.” *Stammler*. Lehrbuch der Rechtsphilosophie, p. 280.

³⁰ *Kelsen*, Hans. Der soziologische und juristische Staatebegriff. (1921.) p. 86. „Staat und Recht fallen beide unter die gleiche Kategorie der normativen Ordnung.”

³¹ *Kelsen*. Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. (1920.) p. 11.

Kehen álláspontját csak annyiban enyhítette, hogy magáévá tette *Merkel*³² elméletét a jognak fokozatosan való alakulásáról,³³ ami már a jognak az állam által való létesülésére mutat. Elfogadja továbbá azt is, hogy „két különböző rend, két különböző világ van, melyek közül az egyikbe az állam mint szellemi alakulat, mint normák rendszere tartozik, míg a másikba mint pszichofizikai aktusok életvalósága, mely a normákat létrehozza, fenntartja és megvalósítja”. „Az államot azonban vagy mint szellemi alakulatot, vagy mint életvalóságot határozhatjuk meg fogalmilag, de sohasem mint mindkettőt egyszerre.”³⁴

Az állam és a jog azonosítása tehát csak a tiszta jogtan terrénumán lehetséges, már pedig így az állami életnek tisztán eszmei oldala nyer megvilágítást. Az állam mint jogi normák foglalata figyelmen kívül hagyja az emberek alaptömegét, melyre az állam felépült, a nemzet erejének érvényesülését a jog érvényesülése mellett háttérbe szorítja. Az állam azonban emberi egymásra vonatkozás is s az a körülmény, hogy ez az egymásra vonatkozás szabályozott, az még nem jelenti azt, hogy a jogi normák meglétele egyenlő volna az állammal. Az állam nem csupán jobból áll, ha az igaz is, hogy a jog nem választható el lényegétől. Az az állítás, hogy volna tisztán jogi állam-fogalom és volna az államot alkotó tömeget tekintetbe vevő szociológiai állam-fogalom, tarthatatlan, mert csak egyféle állam létezhetik.³⁵

³² *Merkel*, A. Allgemeines Verwaltungsrecht. §. 2. p. 6., §. 11. p. 152.

³³ *Kehen*. Die Lehre von den drei Gewalten oder Funktionen des Staates. Kant Festschrift des Internat. Vereinigung f. Rechts, u. Wirtschaftsphilosophie. p. 214, 221. — Allgemeine Staatslehre, p. 231, 248.

³⁴ „Die Staatstheorie der Wiener Schule betont dass es zwei \wedge verschiedene Ordnungen, zwei verschiedene Welten sind, denen der Staat als geistiges Gebilde, als Normensystem, und denen die Lebenswirklichkeit der psychophysischen Akte angehört, die dieses Nonnensystem erzeugen, tragen, verwirklichen...” „... der Staat nur entweder als geistiges Gebilde oder als Lebenswirklichkeit, niemals aber als beides zugleich bestimmt werdenn kann.” *Kehen*, Hans. Der Staat als Integration. (1930.) p. 21—22.

³⁵ *Kehen és az osztrák tiszta jogtani iskola bírálatát adja Binder*: Philosophie des Rechts. (1925.) p. 485. A Zweiseitentheorie tarthatatlanságáról szólnak *Jellinek*: Allgemeine Staatslehre (3. Auflage) p. 168, 530., továbbá *Seidler*: Das juristische Kriterium des Staates, p. 19, 49.

2. Az állam és a jog különbözőségét *Gierke* Ottó fejtette ki legbehatóbban. „Az állami élet és a jogélet két önálló, speciálisan különböző része a közéletnek. Az egyik a közösség céljainak hatalmi alapon való keresztülvitelében nyilvánul meg és léte a politikai tettben kulminál, a másik az állam által megkötött emberi akaratok számára a cselekvési szférák megszorításában jelentkezik és érvényesülése a jogi felismerésben, jogszabályokhoz való alkalmazkodásában csúcsosodik ki.”³⁶

Mindkét tényező egymásra van utalva és csak együtt tehetnek eleget hivatásuknak. Az államnak, hogy hatalmával valóra váltsa kultúr-hivatását, szüksége van a jog eszméje által való támogatásra, míg a jognak, hogy célját, a rendezett együttélést elérje, szüksége van az állam kényszerítő, büntető hatalmára.

Társadalmi szempontból az állam büntető hatalma csak eszköz és forma, jogi szempontból azonban cél és tartalom.

A jogszabály szociális célja az, hogy az egyéni akaratok a jogszabályban foglalt állami akaratnak megfelelőek legyenek. Ha a jogszabály ezt a szociális célját nem is éri el mindig, jogi célját azonban mindig betöltheti és kényszeríthet.

A jogszabály szociális célja összefügg az egyéni szabadság kérdésével, mely szerint az *egyén* követheti a jogi normát, vagy nem. dacára a benne rejlő kényszerkötelezésnek. A jogszabálynak kikényszeríthetősége azonban, mint *Eduárd Hartmann* találóan jellemezte, „mellékes tulajdonsága a jognak s nem is tartozik annak fogalmához. Nem a fizikai kikényszeríthetőség, hanem a jog a kényszer kifejtéséhez képezi a jogfogalom integráns elemét.”³⁷

A jognak az érvényesüléssel is kapcsolatosnak kell lennie. Míg a jogszabály nem érvényesül, nincs jog, sem jelen. Állami akaratként a jogszabály megformulázható. joggá azonban csak az alkalmazás által válik. Amíg a jogszabály nem alkalmaztatik, addig is állam-akarat, de a jog érvényesüléséhez mellözhetetlen az életbe való átvitele. Külön tar-

³⁶ *Gierke, Otto*. Die Grundbegriffe des Staatsrechts. p. 105.

³⁷ *Hartmann*, Ed. Phenomenologie des sittlichen Bewusstseins. p. 500.

talommal bír tehát a jog is és az állam is és lehet beszélni a jogról, mint az állam céljáról.

Az államnak jogteremtő funkciója kétségtelen. *Binding* normaelmélete szerint az állam alapnorma, melyből fokozatosan erednek a többi jogi normák. Minden jogszabály egy tényállást ír körül, határoz meg. Minél magasabb tényállásról van szó, annál jelentősebb lesz a norma. A Jég jelentősebb az államot alkotó norma az alkotmány.

Az állam előfeltétele a jognak s a legfontosabb hatása a jogalkotás és a jogérvényesítés. Eszerint a felfogás szerint az állam független a jogrendtől s nem kötheti magát ahhoz, jogtalanságot is elkövethet. Ha az állam a joggal azonosul úgy nem lehetne szólani a joggal való szembe helyezkedéséről. Az államnak a jog elé való helyezése az állami rendnek a jogrendtől való különbözőségéhez vezet. Mint-hogy az állam szervei által cselekszik s az állami szerv csakis az állam akaratát valósíthatja meg, úgy jogilag nem tehetne a jog ellen, hacsak az állam maga nem vállalkozik jog-rombolásra. Akik a jogot az állam parancsának tekintik, azok szerint minden jog az állam számára nem jog.³⁸ Az állam szuverén hatalmával túlteheti magát a jogszabályokon, sőt igazságtalan törvényeket is hozhat.³⁹ Ezt a problémát *Somló* Bódog úgy oldotta meg, hogy a jog nemcsak parancsot tartalmaz, hanem sokszor ígéretet is az állam részéről. Amennyiben pedig a jogszabályban ígéret foglaltatik, úgy csak ez köti feltétlenül az államot.⁴⁰

Ha a jogot szabálynak, az államot pedig olyan rendnek tekintjük, melyben a jogszabályok érvényesülnek, vagy amely a jogszabályokat érvényesíti, csak úgy látszik a jog előbbvalónak. Az állam egyébként akként van kötve a joghoz, mint a test a lélekhez. Ezért az az állam, mely a jogrendet megtöri, a maga eszméje ellen cselekszik. Az állami szervben, mely az állam akarata ellen, vagy az állam akarata nélkül, – tehát jogalap nélkül cselekszik, nem az állam cselekszik. Nem

³⁸ „Alles Recht für den Staat nicht Recht ist.” *Jellinek*: Allgemeine Staatslehre. (2. Aufl.) p. 35β.

³⁹ U. o. p. 364.

⁴⁰ *Somló*: Juristische Grundlehre, p. 299.

számítható be az államnak az, amit az állam nem akar. Mint-hogy pedig az állam csak jogot akarhatja, nem követhet el jogtalanságot.⁴¹

Az állam rendező tényező, a jog rendezett állapot. Az államra nézve a legjellemzőbb, hogy olyan eszközzel bír, mellyel egyedül rendelkezhetik, s ez a jog. A jog révén való-sítja meg az állam a nyugalom és a rend állapotát, az em-beri együttélés egyensúlyát. Végsősorban az állami célok csakis jogi formát öltve igazi államcélok. Ami egy jogtétel által érvényesen joggá nem tehető, az államcél gyanánt sem tekinthető.

Ihering ezt úgy fogalmazta, hogy „a jog a hatalom poli-tikája.”⁴²

Egészen másképp hat az államot alkotó emberekre az állam, mint a jog. Az ember értékbeli különbséget tesz közöt-tük. Az államért meghal az ember, ha kell, — a jogért nem, hanem másféle jogot, jobbat, tökéletesebbet követel az ál-lamtól. A jog, mint a hatalom önkorlátozása jelent nagy értéket az egyénre nézve.

Darmstädter megkülönböztet hatalmi államot és jog-államot. Az előbbiben az állam tartja hatalma alatt a pol-gárságot, a társas együttélést hatalmi kénye alapján mintegy maga formálja, s így a hatalmi állam forma formata. A jog-állam nem alakítja a társas együttélést a maga kénye sze-rint, hanem a társas együttélés alkot a maga számára meg-felelő állami szervezetet, ezért a jogállam forma formans.⁴²

⁴¹ *Kehen*, Hans. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, p. 245. — *Sanders*. Staat und Recht. Bd. II. p. 1137.

⁴² „Recht sei die Politik der Gewalt.” *Ihering*: Zweck im Recht. (4. Aufl.) I. p. 193.

⁴³ *Darmstädter*, Fr. Die Grenzen der Wirksamkeit des Rechtsstaates. (1930.) p. 142—143.

Ily értelemben sem a fascizmus, sem a bolsevizmus nem felelnek meg a jogállam követelményének, hanem hatalmi-állam jellegűek. Úgy a fascista, mint a bokevista állam hatalmi szóval alakítják és formál-ják a társas együttélést.

XIV. FEJEZET.

Az állam alkatelemei.

Minden államban három nélkülözhetetlen alkatelem van:

1. Egy embertömeg, melyet az állam egységbe foglal, a *nemzet*,
2. az embereket tápláló földnek egy része, melyen ez az embertömeg lakik, az *államterület*,
3. a *hatalom*, mely rendet tart fenn, tökéletesíti és meg-
Tédi az együttélést.

Az állam öncélúsága népének, területének és hatalmának összefüggéséből áll elő. Fogalmához mindenik tényező nélkülözhetetlen.

51. §. Az államterület.

Az a terület, melyen valamely nemzet állami életet él, az államterület. Az állami élet az állami célok megvalósításában áll. Úgy is meghatározható tehát az államterület, hogy a földnek az a körülhatárolt része, melyen valamely állam céljai megvalósíttatnak. Ahol az állami célok már nem valósíthatók meg, az a terület nem tartozik az államhoz. Ebből következőleg az államterület alatt a földnek ama körülhatárolt részét kell érteni, melyen más állam jogi ténykedése ki van zárva.

Államterület lehet tehát a jog érvényesülésének a területe, érthető azonban alatta az állam hatalmának érvényesülési határa is.¹

¹ *Búza* László: Az államterület és területi fenségjog. (1900.)—, „Az államterület az állami szervek hatáskörének a tere, melyen minden ember, a minden ingó és” ingatlan dolog, az állam hatalma alatt áll” *Radnicki*, Ernst. Die rechtliche Natur des Staatsgebietes. Archiv für öffentliches Recht. 1905. p. 339, 341. — *Heinrich*. Theorie des Staatsgebietes. (1922.) p. 38. 39.

Akik az állam fogalmához az államterületet nélkülözhetetlennek tekintik, kizárják a nomád népeket az állami Lét állapotából. Az állam hatalmának érvényesítése azonban lehetséges változó terület mellett is. *Somló* Bódog szerint az állam fogalma nem függ össze a letelepedettséggel. Államnak tekintendő a nomád népek szervezkedése is.²

Kehen még tovább megy, amikor azt igazolja, hogy valamely államban érvényesülő jogrend kizárólagossága nemcsak a területtől függ, hanem az időponttól is és a jogforrás azonosságától is. Ezért téves az állami uralmat meghatározott területen való érvényesülésétől tenni függővé.³

A nemzetközi jog kifejlődése vezetett ahhoz a felfogáshoz, hogy valamely állam területének pontos meghatározása követelmény. Bár a nemzetközi jogban is lehetséges az államok időelőtti elismerése, azonban az államot alkotó nemzet területe ilyenkor, legalább is nagyjából, előre megállapítást nyer.

A nemzetközi jog szerint az állam területéhez tartozik:

1. A Földnek az állam-határok által meghatározott része és pedig három dimenzióban terjedően. A föld alatti rész a föld középpontjáig, mintegy kúp, a földfelület és a levegőtér, mint ennek a kúpnak a folytatása a végtelenségbe:

2. a folyamok, melyek az állam területén erednek a határig, az állam területén átfolyó vizek és a határfolyók a közepig, vagy a völgyemenetig (Tahlweg);

3. a parti tenger egy ágyúlövésnyire;

4. az állam területének tekintik az anyaország területén kívüli gyarmatterületet.

5. Az állam területét képezi a tengeralatti kábel.

6. Az állam területéhez tartoznak az állam zászlaja alatt futó hajók.

1. Államalakok.

Az államok területük tekintetében lehetnek egyszerű és több részből állóak. Az utóbbiak lehetnek *kontinentális*, csakis szárazföldi államok, *pen-kontinentál*, azaz szigettel is

² *Somló*. Juristische Grundlehre, p. 254—5.

³ *Kelsen*, Hans. Das Problem der Souveränität, p. 7475.

bíró államok és *archipel* államok, melyek csak szigetekből állanak.

Vannak *exkláv* államok, melyeket nem tenger választ el a hozzájuk tartozó területrésztől, hanem egy másik államnak a területe.⁴

Az állam területe annál ideálisabb, minél inkább felel meg a kör alaknak. Ilyen területtel bír Kína és bírt a világháború előtt Magyarország. Franciaország ötszög, Spanyolország négyszög alakú.

A gyarmati államok azok, melyek tengeren túli területekkel rendelkeznek. A gyarmat és az anyaország területének, illetve népszámának viszonyba állítása adja a nevezetes gyarmati hányadost, amely megmutatja valamely állam gyarmatosító képességét.

2. Az államhatárok.

Az államhatárok lehetnek:

1. természetes határok (hegy, folyó, tenger);
2. mozgatható határok (határkő);
3. matematikai határok, amidőn délkörök és szélességi körök szabják meg az államhatárt;
4. távolsági határok, melyek a természetes határoktól bizonyos távolságokra huzatnak meg;
5. határúr. A primitív népek lakatlan területtel vették körül magukat, melyen letelepedni nem engedtek senkit s csak átvonulási helyeket engedtek meg azon. Ilyen határúr volt Kína és Korea között mintegy 50—100 km. széles pusztasáv alakjában, melyen halálbüntetés mellett tilos volt a letelepedés. Csak 1870-ben tűnt el.

6. Az államhatár a tengeren a szárazföldtől egy ágyúlövés, mely alatt azelőtt három tengeri mérföldet 5560 métert, ma 40 mérföldet, 74.000 métert, sőt ennél is többet értenelt.

Hermann *Wagner* a jeles geográfus úgy állapította meg,

⁴ „Ma a legnevezetesebb exkláv állam Németország az elszakított Kelet-Porosz területtel, melyet a lengyel korridor választ el az anyaországtól. Továbbá Panama állam, mely az Egyesült Államokhoz tartozik, de közben fekszik Mexikó területe.

hogy ahányszor hosszabb egy állam határa mint a területének megfelelő kör kerülete, vagy minél jobban tér el az állam területe a kör formájától, annál hosszabb a határa és annál kedvezőtlenebb az állam alakja.

A tenger mellett való fekvés mindenkor nagy értéket jelentett az államok számára. Ha egy állam határainak hosszát viszonyba állítjuk a tenger mellett fekvő határának hosszával, tehát ha a szárazföldi határt osztjuk a tengeri határral, úgy megkapjuk a *maritimitást*. Az államok mindenkor törekedtek a tenger felé. A világháború előtt a világ 55 önálló állama közül csak nyolcnak nem volt tengerpartja.

3. Nagyhatalom, kishatalom.

Az állam terület nagysága szerint Ratzel az államokat három csoportba osztotta:

1. Kontinentális államok, 500.000 km. négyzetten felül.
2. Középnagyságú államok, 200.000—500.000 W-ig.
3. Kis államok 200.000 km² alatt.

A nagyhatalmi helyzet előfeltétele: 1. a nagy területi kiterjedés, 2. a belső összefüggés 3. a mozgási szabadság. (Oroszország esetében hiányzik a harmadik, Anglia esetében a második követelmény, Németországnak kedvez mind a három feltétel.)

Ratzel három területi típusával szembe állítható a népesség száma szerint való megállapítása az államok hatalmi helyzetének. Kétségtelen, hogy a szaporodási arányszám is figyelembe veendő. Valamely állam hatalmi helyzetét a rendelkezésére álló emberi és természeti energia mennyisége határozza meg inkább, mint a területi nagysága.⁵

Minthogy az államok nem izoláltan, hanem szoros egymásmellettségben élnek, ezért a szomszédos államok egymásra nyomást gyakorolnak hatalmuknak megfelelően. Itt

⁵ *Millard* a világháború után támadt helyzetet véve tekintetbe a nagyhatalmakat a következőképpen csoportosította:

1. Világhatalmak: Amerikai Egyesült Államok és Nagybritannia.
2. Tényleges nagyhatalmak: Franciaország, Olaszország és Japán,
3. Potenciális nagyhatalmak: Németország, Oroszország és Kína. (*Ziegler*, Wdlh. Einführung in die Politák. 1927. p. 129.)

is megállapítható arányszám, az úgynevezett *nyomási hányados* és pedig úgy, hogy megállapítjuk valamely állam körülfekvő államok népességének az arányát, vagy területének az arányát a körülvett állam népéhez, illetve területéhez. A nyomási hányados, főképen ha tekintetbe vétetik a határos államokkal való ellenséges vagy szövetséges kapcsolat, figyelemztetőül szolgálhat valamely állam külpolitikai orientációján való változtatáshoz.¹

⁶ *Seely* tétele, hogy az államok belső szervezete a kívülről jövő nyomásnak felel meg. Ha az erős, akkor a belső szervezet szigorúbb, katonaiabb, mert csak így maradhat önálló az állam. (*The Expansion of England* p. 188.)

XV. FEJEZET.

Az államalkotók.

Az emberiség sok államra való válásának okául a nemzetek kialakulása szolgálván, minden állam az emberiség egy részét képező embertömeghez kapcsolódik, mint államalkotókhoz.

A nemzet az emberiség olyan különvált embercsoportja, melyben összetartó erőként jellegzetesség, öntudatosság, hazaszeretet van s szervezett hatalom.

A nemzet államával teljes, de az állam is csak általa létezhet. A nemzetet s államot egymás nélkül elképzelni t-sak úgy lehet, ha azt tételezzük fel, hogy a nemzet semmi egyéb, mint érzelem, bensőség. mely az ember lelki világán till nem emelkedik és nagyon is nélkülözhető értéket képvisel az államra nézve, mely lehet tisztán csak mechanikus alakulat, tisztán uralom kifejtés, tekintet nélkül az alattvalók érzelmi közösségére, benső kapcsolódására, jellegzetességére. Minthogy azonban az újkor államai mind a nemzeti jellegzetességek követelményei szerint alakultak ki, mindenütt sikert aratott a nacionalizmus, mindenütt átalakultak az államok alkotó néptömegük egyénisége szerint, ée ezért a nemzetfogalom tartalmának megállapításakor nem lehet megállani a pusztá érzelmeként, szeretetként való elképzelésnél, hanem *a nemzetet is oly realitásnak, valóságnak kell tekinteni, mint az államot, sőt oly személyiségnek, melyben benne van az állam személyisége, mint a nemzet uralmi életének szervezete.* Az állam a fő tényező a nemzet fogalmában, mert enélkül nincs meg az illető embertömegnek az a hatalma, önállósága, cselekvő ereje, mely más embertömegektől megkülönbözteti és függetleníti.

52. §. Nép, nemzet, nemzetiség.

Nép alatt olyan embertömeget értünk, mely az emberiségnek jellegzetes tulajdonságokkal bíró, s így különválasztható része ugyan, de erről a jellegzetességéről a tömeg tagjainak tudomása, öntudata nincsen, s a jellegzetességet fenntartó szervezett hatalma sincsen. Lehetséges, hogy a tömeg jellegzetessége felől néhány vezető egyéniségnek van tudata, kik esetleg hatalmi szervezetet is teremtenek, — de az ilyen népi állami szervezet még könnyen szertefoszló, állandósággal nem bír.

Nemzet lesz a népből, amint a tömeg minden tagjának tudomása, öntudata van a csoport jellegzetességéről, minden más embertömegtől való különbözőségéről, mely jellegzetességet fenn kívánják tartani, meg akarják védeni, amiért is e jellegzetességnek megfelelő állami szervezetet teremtenek, mely nemcsak hatalmi, hanem védelmi szervezet is.

A nemzetiség olyan embertömeg, melynek tudata van jellegzetességéről, azt fenn is kívánja tartani, de nincs hatalmi szervezete, nem képes állami létre emelkedni.

Anép, nemzet és nemzetiség fogalmi elhatárolásánál három tényező variálódik: jellegzetesség, — az erről való öntudatosság,— és a hatalom a jellegzetesség fenntartására.”

A népnél meg van a jellegzetesség, de hiányzik a tudatosság afelől és a hatalom; a nemzetiségnél meg van a jellegzetesség és a tudatosság arról, de hiányzik a hatalom; a nemzetnél meg van a jellegzetesség, az öntudat és a hatalom is.

53. §. A nemzetfogalom fejlődése.

A nemzet szó, latinban „natio”, Cicero korában már szélteben használt fogalom volt, s alatta bizonyos ismertetőjegyek által összetartott, főképen közös leszármazással bíró embersoportot értettek. A „natio” szóval egyenlő jelentésű volt a „gens”. A „populus” szó e büszke formájában: „Senatus populusque Romanus” arra mutat, hogy alatta az alsóbb néposztályúakat kell érteni, szemben a senatus nemes

tagjaival. Tacitus,¹ midőn az összes germánokat, „Germaniae populi” kifejezéssel jelöli, akkor az egyes törzseket „gens”² de „natio” szóval különbözteti meg.³

Ugyanekkor feltűnik már a nemzeti érzésnek, a pietásnak gondolata, mint ezt *Cicero*⁴ később *Aquinoi szent Tamás*⁶ kifejti.

A középkori nyelvhasználatban Nagy Gergely pápa „gens Anglorum”-ról szól, s Beda is „Historia ecclesiastica genus Anglorum” cím alatt írja meg az első angol történetet. Bonifác és Martell Károly iratai a Rajna jobb partján lakó németiséget az összefoglaló „gens Germaniae” névvel jelölik.

Később a párizsi egyetem hallgatói négy nemzet szerint csoportosítatnak: „nation de Francé”, „— de Picardie”, „— de Normandie”, „— de Germanie”. Hasonlóképen különböztetett IV. Károly császár a prágai egyetem alapításakor cseh, lengyel, bajor és szász nemzetiségű hallgatók között.

Az egész középkor folyamán s az újkorban is a XVIII. század végéig, nincs azonban semminemű határozottság a fogalmi megállapításokban, így nép és nemzet szót felváltva minden rendszeresség nélkül használják. Csak a XIX. század hozza meg a fogalmi körülírásokat, de még ekkor is sokan vannak, kik nem különböztetnek a két fogalom között.

Montesquieu „A törvények szelleméről” szóló korszakos jelentőségű művében szól az egyes nemzetek vérmérsékletéről, szelleméről, intézményeik sajátos fajairól, amint azok a különböző embercsoportok egyéniségéhez fűződnek. Politikai értelemben a nemzetet az uralkodó osztály összefoglalásaként tekintette: ... „a nemzet annyi, mint a nemesek és

¹ „Ita nationis nómén in gentis evaluisse paulatim”. Germania. II.

² Germania: III. IV.

³ Annales. IV. 72.

⁴ Natio „est virtus, per quam sanguine junctis patriaque beuevolis officium et diligens tribuitur cultus”.

⁵ Natio „est quadam protesiatio oaritatis, quam quds ihabet ad parentes ét pátriám... Pietas, quae principaliter debetur parentibus se exitendit ad omnes sanguine iunctos, in quantum ex iisdem parentibus descendant et ulterius dd compatriotas, in quantum communicant in natali solo...”
Idézve Concha: Megint jelszavakról. (1907.) 5. o.

a püspökök”.” A rendiség korszakának álláspontja volt ez. A polgári egyenlőség érdekében meginduló mozgalom a nemzetfogalom tágulását is maga után vont. Franciaországban a harmadik rend egyik szóvivője 1758-ban már helytelennek találja, hogy a kereskedőket, tanult embereket, s a művészeket is a néphez számítják; ezeknek a nemzet magasabb részéhez kell tartozniuk.

1789 júniusában a harmadik rend még hosszas tárgyalásokat folytat, hogy „*asssemblée nationale*”, vagy „*représentant du peuple français*”-nak nevezzék-e gyülekezetüket? Mirabeau az utóbbit ajánlotta, de leszavazták. 1793 után a nemzet fogalmára a jakobinusok és girondisták ellentétei hatnak. A jakobinusok azt hangoztatták, hogy a nemzet magva ők és a párisi nép, míg a girondisták szintén arra törekedtek, hogy mint a nemzet „*melior ét sanior pars*”-a tekintessenek és mintegy „*pars pro toto*” szerepeljenek, így a helyzet annyiban változott csak, hogy az előbbeni arisztokrácia helyett az uralomra jutott pártok foglalták le maguknak a nemzet nevet. A nemzet fogalmának ezen helytelen irányba terelődése mellett azonban a tudományos felfogás továbbá is az maradt, hogy a nemzet magasabb egységet fejez ki, míg a nép a nemzethez való viszonyában annyi, mint a férfira nézve az ifjúság mondja *Rousseau*,⁷ de egy nép nemzeti létre való érettségének megállapítását nehéznek tartja.

A nemzet fogalmának tudományos megállapítására nézve két irányt különböztethetünk meg: az egyik tisztán elvontan értelmetzi azt, a másik tagjai felett álló személyiségként fogja fel, mely állama által él és működik.

A nemzet elvont értelmezése szerint lelkierő, az embereket összefűző lelki kapocs, a közös nyelv, közös erkölcs, közös jog, a tradíció és hazaszeretet megnyilvánulása.

A XIX. század elején fellépő német jogtörténeti iskola minden nemzetben az igazság eszméjének sajátos alakját

⁶ *Montesquieu*. De l'esprit des lois. (1748.) la nation c'est a dire les seigneurs et les évêques”. XXVIII. 9.

⁷ „il est pour les nations comme par les hommes un temps de jeunesse.....” *Contrat social*. 2. könyv 8. cap.

látta érvényesülni, mely a szokásjog alakjában szervezi az embereket. A nemzeti szellem, mint természeti erő fűzi össze az embereket és teszi lehetővé a jogrendet.

A nemzetnek embereket szellemileg összetartó erőkent való tekintése általánossá vált a politikai irodalomban, főképpen amaz államok gondolkodóinál, melyek több nemzetiiséget foglaltak magukba.

Ez a gondolat hatott hazánkban is a reformkorszak politikai íróira, úgy hogy legnagyobb részük merő absztrakciónak, sajátosságnak, érzelemnek tekinti a nemzetet, mint ők írták a nemzetiséget. A cicerói gondolat tartja fogva őket, a család kiszélesülésévé lesz a nemzet, a haza fogalmába olvad bele, a családi tűzhelyek összességévé válik, *βzechenyi a* nemzetiséget lényegileg érzelmi kérdésként tünteti fel, annak ethikai oldalát is felismerve, úttörője Eötvös nemzetiiségi tanának, mely a nemzetiség szubjektív fogalmának teljes feltárása. „Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítjuk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság, s familiabeli becsület fenntartását észközlő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintem, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbensőbb rejtekébe szőtt természet tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkban többé élni nem lehet.” A nemzetiség fogalmának igazi konstitutív eleme az érzés közössége és az összetartozás tudata. A nemzet bizonyos érzelmeket kelt bennünk, melyek felemelnek, áldozatkésszé tesznek, boldogsággal töltenek el. A szívből magyarázza *Kölcsey* is a nemzet létét: „Tekints szívedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmet egy ház néphez s ennek körén túl egy hazához lánoolja.” (Parainesis.)

Wesselényi a nemzetiséget szintén abban a szellemi kötelességben látja, „mely a társadalom tagjait, leginkább csatolja egymáshoz, s rokonokká teszi”.⁸ Előtte a nemzet csak ragaszték, mely az egyeseket össze tudja jobban illeszteni,

⁸ *Wesselényi*. Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. (1843.) p. 41.

hogy azután jobban legyenek képesek szabad emberekként, szabad polgárokként működni.

Eötvös József báró szerint hasonlóképen a „nemzetiség nem egyéb, mint azon összetartozásnak tudata, mely nagy számú emberek között — múltjuk emlékei, jelen helyzetök s ami ezekből, foly, — érdekeik és érzelmeik közössége által támad ...”⁹

A német néplélektani iskola *Lazarus, Herbart, Steinthal, Nahlomsky, Lindner* kutatásai nyomán a népszellemet az egyes emberek lelki világának azonos tartalmú részeként határozta meg.

Erre az alapra helyezkedett *Georg Jellinek*, a német politika-tudomány ma is legelterjedtebb kézikönyvének szerzője. Szerinte lehetetlen egyetlen objektív, biztos kritériumot megállapítani a nemzetre nézve, s így az ismertetőjegyek kombinációja sem nyújthat magyarázatot. A nemzet semmiképen sem valami objektív létező, a valóságban létezőknek megfelelő értelemben. Sokkal inkább a szubjektív jelenségek nagy osztályához tartozik, melyek külső mértékkel nem mérhetők.¹⁰ A francia irodalomban *Renan* a nemzetet minden külső tényezőtől ment lelki tüneménynek, léleknek nevezte. „A nemzet egy nagy közösség, mely az áldozat tudatán alapszik, melyet az ember hozott és hozni kész a meg egyezésért, azon kifejezett kívánságért, hogy a közös életet tovább is együtt folytassák.” Így „minden nemzet existenciája egy napról-napra tartó, megújuló, folytonos plebiscitum”¹¹

Renan-éhoz nagyban hasonló elveket hangoztatott hazánkban *Alexander Bernát*. Arra a kérdésre, hogy mi a nemzeti szellem, a következő mély tartalmú választ adta: „Nem kételkedünk benne, hogy van; ellenkezőleg eszünkkel és szívünkkel is elismerjük, rajongó áhítattal tekintünk fel hozzá, mint ahhoz az ős erőhöz, mely alkot és teremt, mely-

⁹ *EÖTVÖS* József. A nemzetiségi kérdés. (1865.) p. 9—10.

¹⁰ 1. *Jellinek G.* Das Recht des -modernen Staates. (1905.) p. 114, „Nation ist vielmehr etwas wesentlich Subjektives, d. h. das Merkmal eines bestimmten Bewusstseinsinhaltes”.

¹¹ *Renan.* Qu'esi ce qu'une nation? (Conférence faite en Sorbonne.) 82.) p. 27.

hez közel akarunk férkőzni, melyet mindenk felett tisztelünk. Nem pusztá szóvirág, hogy a „nemzeti géniusz” emlegetjük, mithológiai hajlamunk mutatkozik e kifejezésben, mellyel annak, mit oly becsesnek tartunk, valamiféle önálló létet akarunk tulajdonítani.”¹²

A nemzetfogalom osztrák fejtegetői, *Herrnritt*,¹³ *Haidegger*,¹⁴ *Springer*,¹⁵ *Frind*TM nemzet alatt ugyancsak egy ember-tömeg bizonyos tulajdonságainak azonosságát értik. A szocialista *Otto Bauer* a nemzetet kultúr- és sorsközösségnek, valamint jellembeli közösségnek tartja. „A nemzettagok minden individuális különbségük mellett is az ismertetőjegyek bizonyos sorában megegyeznek és nemzetükkel való összes testi és szellemi hasonlóságuk miatt más nemzetekhez tartozóktól különböznek.” „A karakter-közösség nem jelenti azt, hogy ugyanazon nemzet individuumai hasonlóak, hanem, hogy minden individuum karakterére ugyanazon erők hatottak. Ez a ható erő a történelmi bennünk, a nemzeti bennünk, az, ami minket nemzetté összekovácsol.” „A nemzet nem bizonyos számú individuumok összessége, azokból mintegy külsőleg összetéve. hanem a nemzet minden individuumban meg van, s a nemzet egy darabja az egyes ember individuális tulajdonságainak.”¹⁷

A nemzetnek ily elvont értelmezései, az államtól elválasztott, az egyéneket szellemi kapoccsal összetartó tudati erőként való felfogásai az *egyéni mikrokozmoszba vezetnek. Itt dől el a nemzet léte, vagy nem léte, minden egyén külön-külön való lelki alakulatai szerint, így közvetve hat a nemzet. Először a lelkek mélyén végez átalakító munkát, s ha ez megtörtént, akkor az a nagy tömeg ember, ugyanoly lelki*

¹² *Alexander*. Nemzeti szellem a filozófiában. (1893.) p. 5, 6.

¹³ *Herrnritt*. Nationalität und Recht. (1899.) p. 22.

¹⁴ *Haidegger*. Der nationale Gedanke im Lichte des Christenthums. (1902.) p. 40.

¹⁵ *Springer*. Der Kampf der Oesterreichischen Nationen um den Staat. (1902.) p. 75.

¹⁶ *Frind*, Wenzel. Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht, (1899.) p. 19.

¹⁷ *Bauer* *Otto*. Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. (1908. Sonderausgabe aus Marx Studien.) p. 21. 108, t09.

dispozícióval, képességgel a nemzeti tudat érvényesítésére, lesz az alanya, közvetlen létesítője, mindannak ami a lelkekben előbb lejátszódott. A nemzetfogalom tehát nem állhat csupán lelki motívumokban: az kitör és eget kér magának, individuumait áthatva, teljesen egymáshoz kapcsoló, a külvilágban is megjelenik. Különbömi értelme is volna a leg-erősebb tudatnak, mindent átható érzelmenek, az elkülönülés, minden másoktól való különbözőség érzetének, ha mind-
ezt érvényre nem emelve, meg nem testesítve, pusztá sóhajban exspirálnának a nemzeti lényeg.

A nemzetnek absztrakt, az emberi lélek mélyen rejlő, s az emberek között csak összekötő kapocsként felfogott értelmével szemben áll a nemzetnek személyiségként való felfogása.

A nemzetfogalom első tudományos megállapítója, *Fichte*, már úgy definiál, hogy „a nemzet társasán együttélő, magukat természetileg és szellemileg folyton-folyva újra nemző emberek egésze, mely egész az isteninek belőle fejlődő különös törvénye alatt áll”.¹⁸

Főképen az olasz politikai írók azok, akik a nemzetnek személyiségi elméletét kidolgozták. *Eomagnosi*, *Mamiani*, *Mancini*, *Fiore* nemzet alatt közös tudattal bíró lényt értenek, mely az egybetartozó emberektől független léttel, önállósággal és céllal bír.¹⁹

A francia politikai irodalomban *Buchez* ismerte fel a nemzet sajátos lényiségét, a nemzetekben rejlő önálló külön eszmét, mint az egyetemes emberi eszme konkrét megnyil-

¹⁸ *Fichte*. Reden an die Deutsche Nation. „Das Ganze der in der Gesellschaft miteinander fortlebenden und sich aus säflh selbst immerfort natürlich und geistig erzeugenden Menschen, das insgesamt unter einem gewissen besonderen Gesetze der Entwicklung des Göttlichen aus ihm steht, ist ein Volk. Die Gemeinsamkeit dieses besonderen Gesetzes isit es, was in der ewigen Welt und darum auch in der zeitlichen diese Menge zu einem natürlichen und von sich selbst durchdrungenen Ganzen verbindet”. (Reclam Ausgabe, p. 116.)

¹⁹ *Romagnosi*. Scienza delle costituzioni. — *Mamiani*. De l'ottima congregazione umana e del principio di Nazionailita.; *Mancini*. Diritto intennazionale; *Fiore*. Delle legittime aggregazioni dél génere umano; *Pierantoni*. Geschichte der italienischem Völkerrechts Litteratur. Ford. Ronoali.

vánulását. A nemzet szerinte élő test, s mely az elpusztulással szemben oly ellenállást tanúsít, hogy minél többet élt, annál erősebbnek tűnik fel. A nemzet oly test, mely még akkor is él, mikor már nem is létezik többé mint ilyen, hanem egyetlen célja, hogy ismét visszaszerezze szabad működhetési körét.”²⁰ „A közös működési cél az, mely egy ember-tömegben, dacára a különböző műveltség, származás, nyelvi és szokásbeli különbségeknek, az akarat egysége, vágyak, törekvések azonossága és a cselekvés egysége révén igazi társadalmat hoz létre; a közös működési cél által ezek az emberek mint egységes test azonos lélekkel tartanak össze, és ugyanazon öntudattal cselekszenek; ezen testben egyesült tagok jóban és rosszban szolidárisnak érzik magukat úgy a múlt, mint a jelen és jövő helyzetei között, mint valamely emberi test és tagjai; ezekből alakul ki a nemzet a maga folytonosságával, ellentállásával, energiájával, folyton tartó működésével és haladásával, mely csak akkor szűnik meg, ha a cél, amelyre alapítva volt, megszűnt működni.”²¹

A német írók Fichte elméletén túl alig emelkednek. A nemzet személyiségét elfogadó gondolkodók között (*Mohl, Held, Escher, Stahl, Kremer, Neumann, Kirchhof* stb.)²² kiemelendő *Meinecke* elmélete, ki különbséget tett állam-nemzet és kultúr-nemzet között. „Kultúr-nemzetek azok, melyek kiválóképpen bizonyos közösen elért kultúrjavakon, állam-nemzetek pedig azok, melyek közös politikai történelem és alkotmány egyesítő erején nyugszanak.”²³ Az előbbi a nemzet elvont fogalmának megfelelő megállapítás kifejezője, míg az utóbbi a nemzet való alanyiségának, az állam által személyiséggé válásának az elismerése.

Irodalmunkban *Kuncz Ignác* a nemzetet az állammal

²⁰ *Buchez*. Traité de politique et de science sociale. (1866.) I. p. 76.

²¹ U. o. p. 78.

²² *Mohl*. Enzyklopädie der Staatswissenschaften. (1859.) — *Held*. Staat und Gesellschaft. (1861.) I. p. 519—20. — *Escher*. Handbuch der praktischen Politik. (1863.) L p. 15. — *Stahl*. Staatslehre. Im Auszug. (1910.) p. 41 — *Kremer*. Die Nationalitätsidee und der Staat, p. 9091. *Neumann*. Volk und Nation. — *Kirchhof* f. Zur Verständigung über die Begriffe Nation und Nationalität. (1905.) p. 52.

²³ *Meinecke*. Weltbürgertum und Nationalstaat. (1903.) p. 3.

teljesen azonos fogalomnak tekintette.²⁴ Az ő nyomán *Forgon* Lajos addig az állításig ment, hogy „nem az állam személy, hanem a nemzet”.²⁵

Barabási *Kun József* viszont azt bizonyította, hogy „a nemzet állammá alakulva lesz teljes személyiséggé”.²⁶

A nemzetfogalom tökéletes meghatározását *Concha Győző* adta. Szerinte „nemzet alatt öntudatos akaratú s cselekedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos erejével valósítja”.²⁷

A nemzet tehát nem valami levegőben lógó, a lelk'ek mélyén rejlő érzelem, gondolat, eszme, elvontság, hanem külön személyiség, mely *a társadalom minden életmozzanatában hat és jelentkezik, és amelynek csak egyik megnyilatkozása az állam, de konstitutív megnyilatkozása, mert nélküle a nemzet sem létezik*, ugyanis a társadalmi életnek széthúzásai közepett összhangot teremtő kormányzás szintén a nemzet személyiségének megfelelő módon alakul ki. *A nemzet a társadalmi élet minden irányában feltűnik, míg az állam csak az országlást foglalja le magának abból, azt is természetesen a nemzet jellegének megfelelő módon gyakorolva.*

A nemzet állama által lesz személlyé, de nélküle az állam sem létezhetik, mert míg a nép nem lesz nemzeté, nem emelkedik személyiséggé, addig állam nincs a mai modern értelemben. Addig a nemzet megnyilatkozhat a társadalom minden más irányzatában, de országló hatalma nem lévén, pusztá jellegzetesség marad, nemzetiség, a tehetetlen, vagy fejlődő erőben levő tömeg állapota, népi állapot.

A nemzet ott is, ahol különböző nemzetiségek vegyülete fordul elő, az állam erejének közvetlen forrásává le^z, vagy meg van minden törekvés arra, azzá tenni. A nemzeti géniusz ugyanis az államban az az erő, mely az igazság, jog, a hasznosság, erkölcsiség, szépségnek bizonyos képzete által az

²⁴ *Kuncz*. A nemzetállam tankönyve. 11. §.: Az állam mint nemzet. Magyar filozófiai szemle VI. évf. 1. szám.

²⁵ *Forgón Lajos*. Az állami lét alapja. (1902.) p. 88.

²⁶ *Kun*. Nép, nemzet, nemzetiség, p. 77.

²⁷ *Concha*. Politika. I. p. 483., 66.

egész embertömeget egységes jellegben egyesíti, egységes cselekvésre vezet. És ez a nemzeti génius az egyeseket a külön életükben is nemcsak a külső hatalom segélyével, hanem a benső vonzalom, az ösztönszerű szeretet segélyével is tudja vezetni. Sőt azt mondhatjuk, hogy a kettőnek, a külső hatalomnak, mely a jognak érvényt szerez és a nemzetinek, mely az egyesek bensejét formálva hat, találkozása az, ami igazán erőssé tudja tenni mindkettőt. Azáltal, hogy a nemzetben egy külön céllal, tudattal, külön akarattal bíró emberegész van jelen, mondhatjuk, hogy a nemzet személyiség, vagyis olyan lény, mely magát megkülönbözteti más lényektől, mely megkülönbözteti magát részeitől és önmagát, ha nem is lényegére, létére, de legalább létének teljesebbé tételére, létének formájára nézve alkotja és teremti.

A nemzet személyisége az ő jellegzetes állami szervezetében nyilvánul meg, melyben az államfő, a törvényhozó testület tagjai és a miniszterek, mint ennek az összemélyiségnek szervei, fő orgánjai szerepelnek.²⁸

54. §. Nemzet és állam viszonya.

Ha a történelmi fejlődés folyamán fel is tűnt az állam mint családi, rendi, osztályi érdekek hatalmi szervezete, azért mindenkor meg volt a törekvés ebből a helyzetből való kiemelkedésre s az államnak az igazság, az egyetemes jó, a szabadság szervezeteként való kialakítására. Az út pedig, mely

²⁸ A modern magyar közjogi irodalom a nemzet-fogalommal merészen operál. Egyrészt kialakult a politikai nemzet fogalma, mely az óesz-szetett nemzetiségű államban a Hegemon nemzetnek a megegyezési állapotát jelentette a nemzetiségekkel, másrészt még ma is megvan a tendencia, hogy nemzet alatt a királyt és a törvényhozó testületet együtt értjük, az állampolgárokkal, míg ezek nélkül az államalkotók tömegére csupán a nép fogalmát alkalmazzuk, (így *Molnár* Kálmán: Magyar közjog. 1929. p. 102., A jogfolytonosság helyreállítása. 1930. p. 42.)

A politikai nemzet fogalom megtévesztő volt, amidőn a nemzetiségi helyzet dacára egységes nemzeti lét feltételezésével ámitott. Éppen úgy megtévesztő az a felfogás is, hogy a magyarság nemzet a királyával, í országgyűlésével együtt, míg anélkül csak nép. A magyarság az állami lét bármilyen szervezete mellett is nemzet, mert a népi állapot megszűnt az államalapítás (896) óta.

ennek a tényleges megvalósítása felé vezetett, az államnak a nemzettel való mind szorosabb kapcsolódásában nyilvánult meg.

A nemzeti államokban a törvényhozás olyan berendezést nyert, hogy abban ne csak egyoldalú érdekek érvényesülhessenek, hanem szintetikus állami akaratképzés legyen lehetséges, hogy a törvényhozás tagjai függetlenül azoktól, akik kiküldöttek, tanácskozhassanak és határozhassanak az összesség java felett. A nemzeti állam függetlenítette a bírót, kizárta a társadalom érdekforratagából, s éppen úgy tett a közigazgatási közegekkel is; a törvény előtt megszüntetett minden társadalmi osztályi és rendi egyenlőtlenséget, a honvédelmet mindenkinek egyenlő kötelességévé tette, a kultúra terén mindenki számára biztosította a legmagasabb fokú műveltség megszerzésének lehetőségét, a gazdaságban pedig minden irányban polgárainak támogatója, a magánvállalkozás hiánya esetén annak pótlója, általában a forgalom előmozdítójaként tűnt fel. Ilyen alapokon lehet a nemzeti állam célját, hatáskörét, működését a polgárok közös akaratából levezetettnek és az összesség javára irányulónak tekinteni.

A nemzeti államban a szabadság különös teljességgel valósul meg. A nemzeti állam szabad egyénekből álló, életét tagjainak szabad közreműködésével folytató közület. Itt valósul meg a belső szabadság és az egyéni szabadság mellett a politikai szabadság, mely nélkül az egyén belső szabadsága is más egyének önkényének tárgyává volt tehető, s amely nélkül az emberi akarat sem érvényesülhetett úgy, mint azt az általános emberi megköveteli. A politikai szabadság ugyanis egyenlően biztosít hatalmat minden egyén számára a közületben embertársai felett, hogy közvetve befolyásolhassa az egész közület, illetve embertársai életkörülményeinek az állam által való szabályozását. Ez a politikai szabadság, melynek alapján az egyik ember a másik személye felett nyer hatalmat, csak a nemzeti állam jellemzője.

A nemzeti államban azután a szabadság többi irányai is jellemző fejlettségükben észlelhetők.

Az embeinek az államban van jogi szabadsága, mehnél fogva az ember dolgok vagy dologértékű ember cselekmé-

nyek felett nyer hatalmat. Ez olyan neme a szabadságnak, melyet nem az ember ad magának, hanem csak biztosítva van számára. Ezzel szemben a morális szabadság áll, melynél fogva az ember önszándékának ura, olyan képesség birtokosa, melyet senki nem adhat neki, hanem amely az emberbe eredetileg belé oltatott képesség. Van azonban olyan forrása is a szabadságnak, mely részint az emberből ered, részint egy külső hatalomból folyik, s az államban elérhető szabadság ilyen természetű. Nem egyedül a külső hatalom által nyújtott biztosítékok révén lesz az ember szabad, hanem morális önuralma által is. Ha az államnak természetét a jog megmagyarázhatná, akkor igen egyszerű volna az állami élet. De az állami élet olyan kapcsolat, melyben azoknak, akik az állami ténykedéseket végzik, egyszersmind belső jóság, moralitás által is át kell hatva lenni.

Az állami élet fő funkcionáriusai a törvényhozás és az államfő teljesen belső erkölcsi megfontolásuk szerint, minden jogi kényszertől menten, kell hogy határozzanak egyes állami viszonyok felett, míg bizonyos vonatkozásokban a jog köti meg őket. Így van a szabadságnak olyan forrása, mely nem tisztán valamely külső hatalomban, nem is tisztán lelkiismereti erőben rejlik, hanem rejlik a kettőben egyszerre. Amikor az állam egyes szervei (államfő), törvényhozó, végrehajtó szervek) egymással lépnek érintkezésbe, mikor törvények alkotásáról van szó, akkor egy különös szabadság kezdődik az államban, mely sem jogi, sem morális tisztán, hanem a kettő együtt, s ezt etikainak nevezhetjük. Az államfő pl. kötelezve van a szentesítés tekintetében igenlő, vagy tagadó választ adni: a törvényhozó gyűlés kötelezve van az eléje terjesztett költségvetés felett határozni stb. De minden esetben a morális, lelkiismereti felfogásnak is tere nyílik, hogy t. i. a törvény, a költségvetés mennyiben fogadtassék el. Az államfő jogosult a szentesítés megtagadására, de a helyes törvények szentesítése morális kötelessége. A költségvetés megtagadásának jogát sem lehet korlátlanul gyakorolni: az állam köteles fizetni adósságait, tisztviselőit, szállítóit, vállalkozóit, s ez nemcsak jogi kötelessége, hanem morális is. Hogy a törvényhozó testület az államfővel együtt minő törvényeket hozzon, vagy szüntessen meg, erre nézve nincs semmiféle jogi, semmi-

féle kötelező szabály. Itt éppen arról van szó, hogy valamely rendezetlen viszonyt jogilag rendezzenek, jogot alkossanak. Ezt pedig a törvényhozás tagjai és az államfő csak saját lelkiismeretükből kifolyólag fogják végezhetni, teljesen menten minden pozitív jogi megkötöttségtől. Ha nem végezhetik így, akkor az állam maga sem szabad. Akkor vagy egy külső, idegen állam befolyása alatt áll, vagy valamely társadalmi osztály, vagy rend, vagy uralkodó család, hatalmas testület (egyház) befolyása alatt áll. Az ethikai szabadság megvalósulásakor az államban, az államalkotó nemzet hatalma érvényesül, mert ez az, mely megkötve tartja az állam fő szerepeit, hogy az összesség érdekében működjenek mindig közre.

Nemzet és állam viszonya éppen ezért úgy fejezhető ki a leghelyesebben, hogy az *állam*, eszméjének legmegfelelőbb állapotában, az *államalkotó nemzet szellemének érvényre juttatója*.

Az állam külső szervező hatalom, a nemzet belső lelki egység.

A nemzet biológiai értelemben is hosszú életű, mert a nemzet az embereknek természettörvényből folyó kapcsolata. Az állam mint célszerű berendezés, szervezet, gyors pusztulásnak van kitéve.

Az állam emberi alkotás, a nemzet természeti.

Az emberiség haladásában a nemzeti szellem, mint pusztá energia is, mind nagyobb teret tölt be: a politikai haladás mellett a gazdasági, értelmi, kultúrabeli fejlettség foka mindig attól függött, hogy mennyiben érvényesült benne a nemzeti szellem. A kultúra a nemzethez kapcsolódik minden fázisában s a tudománynak is csak a jellegzetes nemzeti sajátosságok adnak szint, különleges tartalmat. Még a legnagyobb s legkozmpolitább tudós is nemzetének jellegzetességéhez tartozó formák szerint gondolkodik, ír, éppen úgy mint a legkisebb iparos is jellegzetes formák szerint készíti el a legközkeletűbb s mindenütt egyformán használt tárgyakat, mint — bár triviálisan hangozik ugyan, — a szakácsné jellegzetes ízek szerint készíti el a különben is nemzetinek nevezett étkeket.

A nemzeti szellemnek különböző megnyilvánulásai felsorolását az együttélés legaprólékosabb momentumainak vizs-

gálatáig ki lehetne terjeszteni, s mindenütt ott lelhetnők annak átalakító hatását, A vallás, az erkölcs, jog, a tudomány, művészet és költészet, a gazdasági és társadalmi érintkezés formái és így tovább, mind jellegzetes tartalommal bírnak. Az állam alkotmánya, közigazgatási rendszere szintén a nemzeti jellegzetességnek felel meg. Valóban „oly közösség a nemzet, mely saját egyéni módja szerint az emberiség összes életfeladatainak megoldására vállalkozik”.²⁹

A végső elemzésben a nemzetek azok, melyek az emberiség általános ideáljainak megvalósítása körül döntő hatással lépnek fel. A nemzeti erő teremti meg a nagy, egységes nemzeti államokat s bontja fel a mesterségesen összetákolta, a háború nyers erejével létesített államalakulatokat.

E folyamatban az államnak nemzetfejlesztő erejét és tevékenységét sem lehet figyelmen kívül hagyni, mely a több népelemből összetett államokban a nemzetiségek beolváztásában nyilvánul meg.

55. §. A nemzeti kisebbségek.

A régi idők államaiban a legkülönbözőbb népek élhettek együtt, anélkül, hogy egységük biztosítására bárminemű intézményes megvalósítás történt volna. Teljesen laza alapot képeztek így az államra nézve s könnyen meg volt a lehetőség a szétbomlásra. Állam azonban csak egy nemzetre lehet alapítva. A kormányzás jellege csak egy nemzet szellemétől függhet, s ha az állam területén több népelem él együtt, akkor közülök annak a szellemétől, mely úgy többsége, mint képességei által kiemelkedik.

Az újkor nemzeti államaiban élénken érvényesülő nemzetiségi törekvés következménye az államok nemzeti alapon való alakulásának.

A nemzeti kisebbségi kérdés az államba tartozás és egy néphez való tartozás közötti ellentétből ered. Ez az ellentét természetesen csak akkor támadhatott, amidőn az állami berendezkedés határozott nemzeti jelleget öltött, azaz amidőn

²⁶ *Palágyi:* A nemzetgondolat filozófiája. (Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. p. 32.

az állam, a többséget alkotó nemzet öntudatos képviselőjeként lépett fel.

A nemzetiségi helyzetnek két alaptípusát különböztethetjük meg.

I. *A nemzet egységes, de nincs állami szabadsága.* (Pl. az írek, velsziék, skótok, katalonok, flamandok.) Ez a típus nem érint más államokat céljaival, hanem az anyaállam belpolitikájának problémáját képezi.

II. *A nemzetnek részben van állami szabadsága, de nincs egysége, azaz az állam saját nemzetének részeit más állam vagy több állam hatalma alatt látja.* Itt a nemzeti államnak állandóan érezni kell, hogy közvetlen és állandó követelése van egy másik, vagy több más állammal szemben. Ez a helyzet az, melyet olasz szóval, mint „*irredenta*”-t jelölünk meg: megoldatlan problémája a nemzeti egységnek, mely a más államok hatalma alatt álló töredékek visszaszerzéséig meg nem szűnik.

Európának úgy a világháború előtti, mint a világháború utáni állapotát tekintve, alig van állama, mely ne érezné a nemzetiségi szembeszállás gyengítő hatását. S ez a nemzetiségi különválási törekvés ott fejlődik ki főképen, ahol az összetartozás a polgárok egy csoportjában az állampolgárok más csoportjától való különböződés érzete, nyelvi, ellentétes történelmi, tradícióbeli, esetleg vallásbéli különbségek révén kialakulván, *a nemzetiségi külön céloknak valamely szomszéd állam céljai teljesen megfelelnek s ebben irányadókként, nemzetiékként szerepelnek, úgy, hogy a nemzetiség törekvéseiben erre az idegen államra mindenkor támaszkodhatik.*

E két típusnak azután hármas politikai jelentőséget lehet tulajdonítani.

Vannak államok, melyekben

I. a kisebbségi kérdés a külpolitika problémája (Magyarország, Német ország),

II. melyekben a belpolitika problémája (Anglia, Belgium),

III. amelyekben úgy a bel, mint a külpolitika problémája (Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia, Románia).

A nemzeti államok nem tűrnek nemzetiségeket, így kerülnek végzetes helyzetbe nemzeti kisebbségek.

A világháború után, a győztes entente-hatalmak által követett *nemzetiségi-elv* szerint a nemzetiség lényege a nyelv, kultúra, szokások lelki közösségének fenntartása.

A nemzet lényege viszont a lelki közösség fenntartásán kívül a politikai érvényesülés, hatalomra való törekvés.

Jogi szempontból a nemzetiség csak mint lelki közösség védelmezendő. Mint hatalomra való törekvés államellenes mozgalom.

Egyetlen nemzetiségnek sem lehet joga arra, hogy egy államot darabokra bontson.

Egyetlen nemzetiség sem hivatkozhatik a veleszületett emberi jogokra, mikor nemzetiségi szabadsága, szuverenitása érdekében az állami rend ellen támad. Egy nemzetiség sem lehet veszélyes a mások javára is szolgáló szabadság és rend megtörése által; izgatás és lázadás nem tűrhető a nemzetiség nevében.

A nemzetiségek jogainak biztosítása volt az egyik hivatalos hadi cél, melyért az entente-hatalmak a világháborúba belementek.

A világháború tartama alatt nemcsak az államférfiak hangoztatták a kisebbségi jogok teljes kifejlesztésének szükségességét és védelmét, hanem a konferenciák egész során tárgyalták azt és kidolgozták a kisebbségi jog nemzetközi jogi konstrukcióját is.³⁰

³⁰ A nemzetiségi kérdés megoldására, mint pártatlan, teljesen tárgyilagos, nemzetközi szervezet alakult meg az *Organisation Centrale pour une Paix Durable*, 1915 április 7—10-én. A nemzetiségi kérdést de lege ferenda, mint a világháború után tovább fejlesztendő nemzetiségi jog tárgyát kívánta megoldani. — Az Organisation Centrale pour une Paix Durable már kidolgozta a nemzetiségi kérdés megoldásának minimális programját. A főbb pontok a következők:

Polgári egyenjogúság.

Vallások szabadsága.

Ny elv használat szabadsága.

Területek átadásánál népszavazás.

Nemzetiségi jogok védelme a hágai döntő bíróság előtt, ahol a nemzetiségek mint természetes hatalmak, *autorité naturelles* legyenek képviselve.

A hágai döntőbíróság állapítsa meg a nemzetiségek néprajzi határait a tudomány adatai alapján (*les frontières ethnographiques de la*

nationalste, selon des bases scientifiques reconunes) és szükség esetént népszavazást rendelhet el saját fennhatósága alatt.

Az egyes államokon belül a nemzetiségek számára, *ha csoportosan élnek együtt (groupments nationaux)* autonómia adandó, mely az önkormányzatát mindenkor népszavazás útján gyakorolja.

Az egyes államokban szétszórtan élő nemzetiségek számára az egyéni autonómia biztosítandó (*sera établi le régime de statut personnel.*)

Az 1915 áprilisi konferenciát két konferencia követte 1917 júliusában Christiániában és novemberben, Bernben.

Az 1917. júliusi christianiái konferencián *Adelsroaerd* (svéd) tervezetet dolgozott ki a területek elszakításáról, a népszavazás feltételeiről, *Koht* (norvég) pedig a nemzetiségi kisebbségekről.

Koht már követeli, hogy a csoportban együtt élő nemzetiségek csak olyan hivatalok és hatóságok által legyenek igazgathatók, melyek tisztviselői a nemzetiség nyelvén tudnak.

A törvények a nemzetiségek nyelvére lefordítandók.

Nemzetközi ellenőrző bizottság állítandó fel, hogy a nemzeti kisebbségek jogai betartatnak-e?

Nemzetközi nemzetiségügyi bíróság alakítandó a nemzetiségek jogainak védelmére, melyeknek joguk van arra, hogy az ellenőrző bizottságot s a bíróságot felhívják segítségükre. (Denkschrift der am 18.—25. IV. 1920 gewählten deutschen Abgeordneten und Senatoren des Deutschen Parlamentarischen Verbandes der Tschechoslovakischen Nationalversammlung an den Völkerbund. Prag. 1920. 12. p.)

A christianiái konferencia ezenkívül *Laun* professzor (osztrák) javaslatára elfogadta, hogy területi változásoknál a népszavazás a legkisebb közigazgatási egységekben történhet, mert csak így lehetséges a majorizálás ellensúlyozása.

Erre nézve egyébként a berni konferencia (1917 november) határozata, *Laun* professzor fogalmazása szerint így hangzott: „Területváltás nem lehetséges a községek, vagy ezeknél kisebb közigazgatási egységek népszavazása nélkül.”

Ha népszavazás alapján sem volna az új államhatár megvonható, úgy a határ úgy húzandó meg, hogy mindkét részről egyenlő számú nemzetiség essék áldozatul.

Ezt az *államhatár-vonási elvet* nevezték az *egyenlő áldozatok vonalának.* (Deutsche Arbeit in Österreich 18 Jg. 7—8. Heft 1919 Apr.—Mai. ' 203—4. p.)

Az Organisation Centrale pour une Paix Durable mozgalmán kívül tisztán franíia irányítás mellett jöttek létre konferenciák a nemzetiségi kérdés rendezése céljából.

Így 1915 június 27-én Parisban Paul *Painlevé* elnöklete alatt folyt le „Európa elnyomott nemzetek” konferenciája.

A konferencia Lausanne-ban folytatódott 1915. nov. 12-én, amidőn kidolgozták a programot a nemzetiségi kérdés szabályozására, mely a „*Declaration des droits des nationalstes*” büszke elnevezése alatt telje-

A világháború alatti konferenciákon a nemzetek önrendelkezési jogát a nemzetközi jog egyik alaptételévé kívánták emelni, a nemzetiségeket mint ősi természetes jogokkal (*droit primordial*) bíró természetes hatalmakat (*autorites naturelles*) kívánták a nemzetek társaságában szerepeltetni.

A világháború után való új rendezése a nemzetiségi helyzetnek már alapjában eltévesztett, mert a nemzetek önrendelkezési jogának teljesen figyelmen kívül hagyásával jött létre.

A nemzetek önrendelkezési jogának elvetése nyomán támadhatott csak az a helyzet, amely lehetővé tette a győztes hatalmak részére, hogy egyes nemzeti kisebbségek teljesen védelem nélkül maradjanak.

Ma vannak nemzeti kisebbségek, melyekre nézve a szuverenitás elmélete a döntő, mint a háború előtt.

Franciaország Elsass-Lotharingia második annexiója által 1 ½ millió német felett úgy rendelkezhetik, ahogyan csak akar. Éppen így Olaszország Dél-tirolban, Belgium a hozzácsatolt német területeken (Eupen, Malmedy), Cseh-Szlovákia, Románia és Jugoszlávia a hozzájuk csatolt magyarság felett.

Ezzel szemben a nagyhatalmak a legyőzött államokat a békeszerződésekben (Trianon 54—60. §., St.-Germain 62—69. §.,

sen az 1789-iki emberi jogok deklarációjának a mintájára, annak mintegy kiegészítéseképpen áll követendő példaként előttünk.

Ennek a programnak legnevezetesebb része annak megállapítása volt, hogy a nemzetiségek természetes hatalmak, *autorités naturelles*, melyeknek természetjogi eredeti jogaik, *droit primordial* vannak. (Rec. de Rapp. Org. Centr. p. une Paix Durable. 1916. p. 67.)

A *Société Genevoise de la Paix* 1918. decemberi közgyűlése tárgyalta Paul Moriandnak a Nemzetek Szövetségéről „Charte de la Société des Nations”, szóló tervezetét, melynek VI. része „Droit de la libre disposition des peuples” szólott 12—19 pont, a VII. rész a nemzetiségi kisebbségek védelméről (Le mouvement pacifiste. Bern, 1918. Sepi-Dec. p. 99.)

A francia szellemben tartott konferenciák mellett az angol-szász szellemben lefolyt konferenciák is nagyszerűen dolgoztak a nemzetiségi elvért.

1918. október 26-án Philadelphiában jött össze az elnyomott nemzetiségek kongresszusa, melyen szintén hoztak egy nyilatkozatot, Declaration of Independence az Egyesült-Államok 1776. évi függetlenségi nyilatkozata mintájára. Ebben „the inalienable right of every people” szólnak. (International Conciliation. 1919. Jan.—Apr. p. 23.)

Neuilly 49—57. §.), vazallus államaikat pedig külön szerződésekben (Lengyelországgal 1919 jun. 28., Jugoszláviával és Cseh-Szlovákiával 1919 szept. 10., Romániával 1919 dec. 9., Görögországgal 1920. aug. 20., Örményországgal 1920. aug. 10.) kötelezték a bennök élő nemzetiségi kisebbségek védelmére.

A nemzeti kisebbségek védelme tárgyában tíz államra vonatkozóan jöttek létre olyan szerződések, melyek négy vesztes állam (Ausztria, Bulgária, Magyarország és Törökország) és hat győztes állam (Cseh-Szlovákia, Görögország, Jugoszlávia, Lengyelország, Örményország és Románia) nemzeti kisebbségeit a Nemzetek Szövetségének védelme alá helyezik.

A nemzeti kisebbségeket védő szerződések azt a minimumot tartalmazzák, mellyel az egyes államok nemzeti kisebbségeik irányában hatalmukat korlátozni tartoznak¹

A nemzeti kisebbségek védelméről szóló szerződések az egyes államok közjogának is alkatelemévé váltak. Belső tartalmi azonosságuk révén nemzetközi jogrendezést jelentenek.

A nemzetközi jog körébe akkor tartozik a nemzeti kisebbségek ügye, ha a kisebbséghez tartozókat idegeneknek tekintjük az illető államban. Amennyiben ez nemzetközi szerződés által biztosítatik, ezek a szerződések megkülönböztetett polgárokká emelik a kisebbséghez tartozókat.

Ha a nemzeti kisebbséghez tartozók nem mint idegenek, hanem mint állampolgárok szerepelnek, úgy védelmük csu-

³¹ A kisebbségi szerződések egyforma szerkezetűek.

I. Biztosítják az élet és szabadság védelmét, és a szabad vallás-gyakorlatot.

II. Az Állampolgárság megszerzését szabályozzák.

III. A faji, vallási és nyelvi kisebbségek jogait írják elő. *a)* Törvény előtti egyenlőség; *b)* *Anyanyelv* használat joga a magánéletben, kereskedelemben, vallásban, sajtóban, gyűléseken és bíróságok előtt; *c)* Saját költségükön jótékonyági, vallási, társadalmi intézményeket s iskolákat tarthatnak fenn; *d)* Új kerületekben, ahol jelentős számú a kisebbség, dz állami közoktatás elemi fokán a kisebbség nyelvén történjék az oktatás, az állami budgetből is juttatandók bizonyos összegek a kisebbségeknek iskolai, jótékony s vallási célokra.

IV. Speciális rendelkezések, bennünket érdeklőn: 1. A cseh szerződés autonómiát biztosít a ruthéneknek, 2. a román szerződés iskolai és vallási autonómiát a szászoknak és székelyeknek.

pán az illető állam hatalmának önkorlátozásában nyilvánul meg, velők, mint az állam polgárainak egy részével szemben.

A nemzeti kisebbségek joga az állami szuverenitást érinti. Amint ez a jog fejlődik, úgy vonul vissza az állami szuverenitás. Ennek az állapotnak garanciája csupán a nemzetközi jog nyújtotta garanciáig terjed: a nemzeti kisebbségek érdekében való intervencióig.

Amennyiben az államok belügyeibe való beavatkozást a nemzetközi jog elismeri, annyiban lehetséges a nemzeti kisebbségek jogáról beszélni. Már pedig az intervenció lehetősége a nemzetközi jogban vitás.³²

Amint a nemzetközi jog amaz irányát fogadjuk el, mely elveti a beavatkozás lehetőségét, úgy az államokat tesszük az általános emberi jogok, tehát a nemzeti kisebbség jogának is egyedüli irányítójává.

Viszont a természetjog szövődményei nyilvánulnak meg a modern nemzetközi jogi felfogásban, amidőn az embertől elválaszthatatlan jogok rendszerét, mint az emberiség közös jogát még a nemzetközi jog fölé is helyezik.

Rougier éles logikával bizonyította, hogy a nemzeti jogok és a nemzetközi jog felett állanak az általános emberi jogok.

³² *Kant* elvetette az államok belügyeibe való beavatkozás lehetőségét (Zum ewigen Frieden. 5. pont. „Kein Staat soll sich in die Verfassung und Regierung eines anderen Staates gewalthätig einmischen“).

Mamiani szerint egy állam cselekedetei saját területén belül, nem sérthetik más állam jogart és nem szolgálhatnak alapul jogos beavatkozásra. Di nuovo diritto publico europeo.

Pradier-Fodéré ugyancsak elveti az intervenció lehetőségét mert egyik állam sem lehet a másíknak bírája. Traité de droit international publique. Vol. L p. 663.

Vannak azonban nemzetközi jogtudósok, akik az intervenciót nélkülözhetetlen intézménynek tekintik a nemzetközi jogban, így

Rolin Jacquemin: Notes sur la théorie du droit d'intervention. Revue de droit international et de législation comparée. (1876.) VIII. p. 673. — *Rougier*: La théorie de l'intervention d'humanité. p. 27—28. — *Fiore*: II diritto internazionale codificato (4. ed. 1909.) 236. l. — *Pillét*: Le droit international public. Revue générale de droit international public. (1894.) p. 13.

Ezek: jog az életre, jog a szabadságra, jog a törvények érvényesítésére (droit a la vie, liberté, légalité).³³

Ezeknek szankciója az emberiség érdekében való beavatkozás, humanitárius intervenció.

A Nemzetek Szövetsége egyesség-okmányának tervezetében a 21. §. tartalmazta a nemzetiségi kisebbségek helyzetének szabályozását. „A szerződő felek megegyeznek, hogy semmi akadály se legyen a vallás szabad gyakorlatának, a vélemény szabad nyilvánításának, amennyiben az nem ellenkezik a közrenddel és a jó szokással.”

Ezt a szakaszt a végleges szövegezésből kihagyták, s a nemzeti kisebbségek jogáról ma egy szó sincsen a Nemzetek Szövetsége alkotmányában.

Adelsmaerd okul azt hozza fel, hogy a győztes nagyhatalmak maguk kívánták a nemzetiségi kérdést rendezni.”³⁴

A nemzeti kisebbségek joga arra irányul, hogy az államba tartozás és a nemzetbe tartozás közötti ellentéteket kiegyenlítse, illetve elviselhetővé tegye.

A nemzetközi jognak a nemzeteket kell védeni és nem az államokat. Egy én jogúvá kell tenni minden néptörédek az államokban.

A nemzetközi jog, mint a népeknek a joga, felül kell, hogy emelkedjék az államoknak.

A nemzetközi jog hiányai a nemzeti kisebbségek védelme tekintetében, okozza az irredentizmust és a nemzeti kisebbségek elnyomását.

Morocutti helyesen hivatkozik arra, hogy a fekete rabszolgaság ügyét a nemzetközi jog sikerrel szabályozta, pedig a néger nem volt kultúrlény. A nemzeti kisebbségekhez tartozók, fehér rabszolgák, kik, dacára hogy kultúrlények, a nemzetközi jog mégsem tesz értők semmit.³⁵

A nemzetközi jog nem támogathatja az irredentizmust. Meg is követelendő a nemzeti kisebbségektől, hogy államellenes mozgalmaknak ne legyenek alanyaivá. Az irredentizmust azonban sokkal inkább szüli a kisebbségi elnyomás,

³³ Rougier i. m. p. 31.

³⁴ *Adelsmaerd*: Les droit des nünorités nationales, p. 7, 9—10.

³⁵ *Morocutti*: Europa und die volkischen Minderheiten. (1925.)

mint a nemzeti állam törekvése elszakított polgárainak visszaszerzésére.

A fajtestvérek védelme az elnyomás esetén és az ellen válik erősödő mozgalommá.

Ha ez nem csupán a kisebbség támogatására, ellenállásának fokozására fog kiterjeszkedni, hanem a nacionalizmus érdeke szerint a másik állam tönkretételére is és az elvett népelemek visszakapcsolására, annak a nemzeti kisebbségeivel rosszul bánó állam az oka.

Nem a nemzeti kisebbségek kiirtása, hanem az igazságtalanságok orvoslása hozhat csupán nyugalmat Európa földjére.

„Amíg Európában egyetlen néptöredék lesz elnyomatás alatt, amíg egyetlen védtelen néptömeg tönkretételére intézményeket lehet alkotni, addig Európában a népek szabadságáról és biztonságáról nem lehet beszélni. Addig a nemzetközi jog csak középkori intézmény, de nem felel meg az új kor követelményeinek.³⁶

Mandelstam a kisebbségek jogát általános emberi jognak (*droit humaine*) nevezi, mely jelenleg ugyan néhány államra szorítkozik csupán, de az egyetemes érvényesülés felé halad.³⁷

56. §. Rokon nemzetek tömörülése.

A nemzeti erő különös megnyilvánulása az a mozgalom, mely rokon nemzetek tömörítésére irányul Világrengető hatalmak kialakulásáról van itt szó tisztán a nemzeti jellegbéli hasonlóság összekapcsoló ereje alapján.

Az ókorban az összes görög államoknak Athén vagy Spárta fennhatósága alatt való egyesítése volt ilyen mozgalom, a *panhellenizmus*. Nagy Sándor hódításai majdnem meg is valósították azt.

A középkort olyan világ-állami törekvések jellemzik, melyek egyenesen szemben állanak a nemzeti állam eszméjével.

³⁶ *Morocutti*: Europa und die -völkischen Minderheiten. (1925.)

³⁷ *Mandelstam*: La protection des minorités. Academic de droit Teruational. Recueil des Cours 1923. p. 568.

A rokon nemzetek tömörítésére irányuló mozgalmak természetesen csak a nemzeti öntudatra ébredés korszakában, a XIX. században indulhattak meg. Különös jelentőségűek e mozgalmak között a pánszlávizmus, a pangermanizmus, az angol-szász egységre való törekvés, a panamerikanizmus, a panizlam mozgalom, s a turanizmus.

A szláv nemzetek és nemzetiségek egyesítésére irányuló mozgalom aszerint, amint csak kulturális egységre, vagy az egymással határos tömegekben élő szlávság egy államba való tömörítésére vonatkozik, vagy kulturális pánszlávizmus, vagy politikai pánszlávizmus.

A pánszlávizmus gyökere August Ludvig *Schlözer* göttingai egyetemi tanár amaz elméletében található fel, mely szerint az összes szláv nyelvek egyetlen szláv nyelvre vezethetők vissza s az ethnografiai jellemvonások is az összes szláv népek azonosságára mutatnak. *Herder* történetbölcseletében³⁸ azután a szlávok úgy szerepelnek, mint a demokráciának és az egyenlőségnek igazi hívei, a béke apostolai, a humanitás valósítói, szemben a germánokkal. A kulturális pánszlávizmust német tudósok formulázták még a XVIII. században. Politikai hirdetője ekkor csak Jurij *Krizsanics* horvát katolikus lelkész volt, aki a katolikus egyház egysége érdekében ajánlotta a cárnak az összes szlávok egyesítését.

Ezek után csak 1834-ben hangzott fel ismét a pánszláv célkitűzés *Gurovski* Ádám gróf „Le verité sur la Russie” című munkájában. Ő és *Pogodin* aktív fellépést ajánlanak a cárnak a szlávok egyesítésére, míg *Aksakom*, *Kirejemszki* és *Csomjakom* csak kulturális értelemben kívánják a nagy szláv egységet megvalósítani, de ők is követelik, hogy Oroszország az elnyomott szláv nemzetiségeket szabadítsa fel.

Metternich kancellársága idején az osztrák-magyar monarchia szláv nemzetiségei kultúrájuk szabad kifejlesztésének lehetőségi állapotába jutottak. Ezt nagyszerűen ki is használták. A tót származású *Kollár* János a mozgalom szellemi vezére,³⁹ az ő hatása alatt indul meg a szerbek, horvátok és szlovének egyesítésére irányuló törekvés, az *illirizmus*.

³⁸ *Herder*, Johann Gottfried: *Ideen zur Geschichte der Menschheit* (1781.)

³⁹ *Kollár*, Johann: *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen der verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation.* (1837.)

Az első pánszláv kongresszus 1848 május 31-től június 12-ig ülésezett Prágában. Ezen a csehek az osztrák-magyar monarchia fennmaradása mellett foglaltak állást. Palaczkynak, a csehek nagy történetírójának tulajdonítják azt a szállóigévé vált mondást, hogy ha az osztrák császárság nem állana fenn, úgy Európa, sőt az egész emberiség érdekében sietve kellene azt létrehozni. Ezt a mozgalmat *ausztroszlavizmus-nak* nevezték, mely az Oroszországon kívül élő szlávok egyesítését a Habsburg-család uralma alatt kívánta megvalósítani.

1857-ben pánszláv-komité alakult Moszkvában, mely összehozta a második pánszláv kongresszust ugyanitt 1867 májusában. Ezen a csehek már úgy szerepeltek, mint akik feladták a cseh-morva-sziléziai egyesítésre vonatkozó tervet a Habsburg-monarchián belül és orosz fennhatóság után áhítoztak. A kongresszuson azonban tudomásukra adták, hogy ez az orthodoxiának és az orosz nyelvnek elfogadásával kapcsolatosan következhetik csak be.

1869-ben jelent meg *Danilewski* igen nagy hatást elért „Oroszország és Európa” című könyve, melyben programot adott az összes szlávoknak Oroszország hegemoniája alatt nyolc államból álló szövetségbe való tömörítésére. Ezt az eszmét, még gyakorlatibb irányban, propagálta *Fadejem* tábornok a keleti kérdésről szóló munkájában (1870).

Nyomban meg is indult a pánszláv politikai programú keresztülvitele, a Balkán szláv törzseinek a török uralom alól való felszabadítása. A II. Sándor cár által vezetett orosz-török háború a pánszlávizmus terméke volt. A san-stefanói béke (1878 március 3.) a pánszlávizmus nagy diadala lett volna, ha a berlini kongresszuson (1878 július 13.) jól meg nem nyirbálták volna. Később Bulgária elszakad az orosz járszalagról, aminek a következménye, hogy az orosz külpolitika ismét az osztrák-magyar-monarchia szlávjai felé fordult.

1908 augusztus 12—18-ig pánszláv kongresszus volt Prágában, melyet a nagy cseh agitátor *Kramarsch* hívott össze. Itt vált el a pánszláv politikai törekvésektől a szlávok kulturális úton való fenntartására irányuló *neoszlavizmus*, mely minden szláv törzs nyelvének, vallásának, szokásainak fenntartásán nyugszik, orosz-osztrák-magyar háború

esetén azonban minden szláv állam, vagy nemzetiség Oroszország mellé kell, hogy álljon.

1910 júliusában a Sofiában tartott pánszláv kongresszus eredménye a Balkán szlávjainak szövetsége (1912 március 13.) és egységes támadása volt Törökország ellen. A törököket le is győzték, de a zsákmányon összevesztek a győztesek. Testvérharc indul meg, melyből Bulgária az osztrák-magyar-monarchia politikai támogatásával kerül csak ki nagyobb veszteség nélkül.

Az antant hatalmaknak a pánszláv törekvések mellé állása ad aztán újabb lendületet a pánszlávizmusnak. Mondhatni, hogy az osztrák-magyar-monarchia tönkrement az antant hatalmaknak szláv favorizációja miatt.

A világháború után keletkezett új szláv államokban sincs azonban nyugalom. Csehországban a tótok rázzák láncikaikat, Jugoszláviában a horvátok és szlovének, Montenegró népe is nyugtalan, — mind érzik a szerb rokon elnyomó hatalmát.

A kommün elől menekült orosz emigráció gyűlölettel van eltelve a csehek ellen, mert a cseh hadiszökevényekből alakult légiók árulták el az orosz fehér-hadsereget, s ezzel nagy mértékben járultak hozzá Oroszország pusztulásához.

Az orosz bolsevizmus az orosz törzsek közötti különbözőségek kifejlesztésével további darabokra tépi az orosz egységet is.

Ma vannak orosz politikusok, mint Konstantin *Sacharoro* tábornok, aki szerint a pánszlávizmus nem igazi orosz törekvés, hanem a rokon szláv törzsek által felidézett mozgalom, mely Oroszországnak igen sok bajt okozott.

A *pangermanizmus* a világon élő összes németek kultúrális egységére törekvő mozgalom, amely egyetlen németet sem kíván magára hagyni, éljenek azok bármely államban. A pangermanizmus célja az, hogy minden német ember elsősorban a német nemzeti gondolatnak szolgálatában álljon, tartsa meg nyelvét, szokásait bárhol a világon, s csak ezután tegyen eleget a megélhetését lehetővé tevő állam követelményeinek. Az Alldeutscher Verband, az Institut für Auslandsdeutschum (Stuttgartban) s a hasonló egyesületek egész sora törekszik egyesíteni a német nemzet fiait, és pedig

nemcsak a birodalom országainak mind szorosabb összefűzése és azokban minden idegen nemzetiség teljes beolvasztása formájában, hanem a birodalmon kívül élő germán néptörzsek egybefűzésével is.⁴⁰

Az *angol-szász* egység egyrészt az anyaállam és a gyarmatok között kívánja a kapcsolatot mind szorosabbra fűzni, másrészt Amerika angol lakosságát is magához akarja vonni.⁴¹

Az angolszász törekvéseknek Amerikára való kiterjesztésével Amerikában létesült erre mintegy reakcióként a *panamerikanista* törekvés. Ez tulajdonképpen a délamerikai latin államok federációs törekvéséből eredt, de az 1889—90-ben az Egyesült-Államok bevonásával összeülő első pánamerikai ikongresszus már valóban az egész földrészre kiterjedő egyesítés eszméjének propagálója. 1901—2-ben, 1906-sban tartott kongresszusok nagyban hozzájárultak „a panamerikanista közvélemény és tudat létesüléséhez, s ezekhez járul a mind kidolgozottalbban és növekedő jelentőséggel jelentkező panamerikanista közjog, fegyverzete egy újjonnan kialakuló államszövetségnek.”⁴² Emellett tényleg léteznek Amerikában a panlatinizmusnak, a pansaxonizmusnak, az iberolatinizmusnak irányai, melyek dacára a panamerikanizmus erősen fejlődik. E fejlődésnek azonban igazán jelentős tartalma csak abban az irányban van, hogy „úgy az Egyesült-Államok, mint a délamerikai latin államok népeinek az európai anyaállamaik népeivel való rasszbeli, kulturái és erkölcsi közössége ellenére saját létük jelen jellegzetessége által sokkal jobban fűződnek egymáshoz, mint európai testvéreikhez.”⁴³ Amióta ugyanis a panamerikanizmus törekvéseiben az Egyesült-Államok maguknak vindikálják a vezető szerepet, a déli latin államoknak a panamerikanista törekvések már nem kedvez-

⁴⁰ *Rohrbach*, Paul: *Der deutsche Gedanke in der Welt* című műve a leghűbb kidolgozása a pángermán ideológiának. Továbbá *Reiner*: *Ein pangermanisches Deutschum*. (1905.) — *Burchard*: *Geschichte des all-deutschen Verbandes* (1920.) — Ellene szólnak: *Usher*: *Pangermanism*. (1913.) — *Loiseau*: *Le pangemmanisme*. (1921.)

⁴¹ Mar 1840 körül támadnak Angliában ily tendenciák, tulajdonképpen azonban csak 1880-ban lép tudatosan előtérbe ez az irányzat. Korszak alkotó volt az ISST-iki londoni gyarmatügyi kongresszus.

⁴² *Fried*: *Panamerika*. (1910.) p. 270.

⁴³ *Aloarez*: *Le droit internatiomail amercéaine*. (Paris 1910.) p. 247.

nek, azok inkább az Egyesült-Államok egységesítő tendenciájának, terjeszkedő imperializmusának váltak eszközeivé. Ezzel szemben ismét a latin államok uniója létesülésének elve kezd erősödni a túlságosan fejlődő yanki uralommal szemben.⁴⁴ A délamerikai latin államok közül a spanyol többségűek még az európai anyaállam felé is közeledtek az 1900-ban Madridban tartott kongresszuson.

A modern Törökország kialakulása előtt, mely szakított a Kalifátus intézményével, nagy jelentősége volt a *panizlám* mozgalomnak, mely az izlám szétszórt népeit és felekezeteit szorosabb egységbe kívánta összefoglalni a szultánnak, mint minden mohamedán főpapjának vezetése alatt. Az 1914-ben hirdetett szent háború az orosz, angol, francia uralom alatt élő mohamedánok között nem kis benyomást keltett, de egységes összefogásra nem vezetett.

Ujabbán a Törökországon kívül élő törökök között terjed a panizlamizmus. Egyiptom, Marokkó, Arabia, India mohamedánjai között tovább él a mozgalom.

Az indiai panizlám mozgalom azt követeli, hogy Arabia,, Palesztina, Szíria, Mezopotámia önálló kalifátus legyen. Mohamed Ali, a mozgalom vezére, így formulázta 1920-ban az angol kormány előtt a panizlamizmus célját. 1921-ben Karachi-ban, 1924-ben Bombayban, 1926-ban Kairó-ban volt panizlám kongresszus.

A turanizmus a turáni eredetű és finn-ugor népek közötti icapcsolat kifejlesztésére törekvő mozgalom, mely a magyar nemzetet is érinti. Egyelőre itt van legjobban megalapozva, Az ország megcsonkítása óta a mozgalom erősebben fejlődik.

Jelentőségteljes lépés volt a magyarok első világtörvényszusának összegyűlése Budapesten 1929 augusztus 22—24-én. Számos határozatot hoztak ekkor a világon élő magyarok összetartása érdekében.^{44a} Számvetés történt azonban a rokon

⁴⁴ *Garcia-Caldéron:* Die lateinischen Demokratien Amerikas. (Übers. v. *Pfau.* Leipzig 1913.) p. 212—22, 241—52.

^{44a} *Krisztics* Sándor. A magyarok világtörvényszusának tárgyalásai Budapesten, 1929 augusztus 22—24. (Bp. Athenaeum 1930. 343 p.) Lásd továbbá a világon élő magyarság számának megállapítását *Krisztics* Sándor: A külföldi magyarság. A magyarság száma a világon. (Bp. Pfeiffer 1931. KL a Közgazdasági Lexikon III. kötetéből.)

finn-ugor népek felett is.^{44b} A turáni mozgalom azonban nem áll meg itt, hanem a török és bolgár rokonságot, valamint a hun és tatár kapcsolat révén messze Ázsiában is rokon népet vél találni a magyarral. A turáni mozgalom *Körösi Csorna* Sándor, a világhírű ázsia-kutató hazánkfia végrendeletében foglalt parancsot követi: „Keressetek, kutassatok, mert az egész világ egyetlen nemzete sem talál annyi kincset kultúrájának gyarapítására, mint a magyar, az ő India tárházában.”

Nem ölt ily nagy kiterjedést, hanem csak két államot érint a paniber mozgalom Spanyolországból kiindulva Portugália bekebelezésére.

44B

A finn ugor nemzet neve	S z á m a		Kul- foldon %	Összesen
	az anya- országban	a kulfoldon		
	kikerekítve			
Magyarok	7,725.254	7,000.000	47·6	14,725.254
Finnek	5,000.000	700.000	19	5,700.000
Észtek	1,000.000	250 000	20	1,250.000
Karjalaiak*	100.800	147.500	59·4	248.100
Zurjének*	191.200	35.200	15·5	226.400
Votjákok*	595.600	108.600	21·5	504.200
Cseremiszek*	248.000	180.000	42	428.000
Permiákok*	117.394	32.042	21·4	149.436
Mordvinok**		1,340.394		
Lappok**		30.000		
Vadják*		705		
Vepszek*		32.785		1,427.015
Livek*		2.000		
Vogulok*		503		
Osztjákok*		8.924		
Szamojédek*		5.404		
Összesen	12,778.248	9,880.157		22,658.405

A *-al megjelölt adatok az 1926 dec. 17-iki orosz népszámlálás összefoglaló kötetéből valók. (Narodnöst'i rodnoi jazyk aaselenija R. S. F. S. R. Moskva. 1928.) Oroszországban önálló népköztársaság ma a karjalaá, zurjén, votják, cseremisiz és permják. A többi finnugor törzsnek nincs önállósága. (*Krisztics*. A magyarok világtkongresszusának tárgyalásai, p. 230—231.)

Nem kapcsolódik valamely nagyobb államot alkotó nemzethez a pankelta mozgalom, mely vagy három évtizede hogy kialakult, s Bretagne bretonjai, Wales kimri nyelven beszélő lakosai, a Mán szigeten élő úgynevezett „ötödik kelta nemzet” s a kornwalliak egyesülésének eszméjét törekszik megvalósítani.

Ezen összefoglaló nemzetiségi törekvésekben mindig egy-egy hatalmas nemzeti állam, mint éltető mag, körül csoportosulnak a szétszórt népi töredékek, mint más államok alkotó részei, s ez ad erőt e töredékek nemzetiségi törekvéseinek főkép. Itt van a nemzeti egységgel nem bíró államok legsebezhetőbb pontja, az az achillesi sarok, melyet az államot alkotó, illetve abban irányt szabó nemzet befedni nem tud sem úgy, hogy nemzetiségeinek szabad fejlődést biztosít, s «Imegyen egészen a federáció határáig, sem úgy, hogy erőszakosan beolvasztani törekszik azokat. A beolvasztás erőszakoltan sikerre sehol sem vezetett, míg a federáció egyszersmind a nemzeti állam megszűnését is jelenti, melyből egyetlen lépés vezet a teljes felbomláshoz.

Azok az esetek, midőn valamely nemzetiség nem kapcsolódhatik nagyobb s hozzá hasonló nemzeti államhoz, ott tulajdonképpen annak felszabadítása nem jelent valóban elszakadást is a felszabadító államtól, így az ír *home rule* nem vezetett az irek elválásához, azok csak Angliával, annak világot átfogó hatalmához kapcsolódva haladhatnak a fejlődés útján.

57. §. Az állampolgárság.

Állampolgárság alatt az államba tartozóknak jogi alapon való meghatározását értjük. Az állam polgára lehet az is, aki nem tartozik az államot alkotó nemzethez, vagy valamely nemzetiséghez, — mert senki sem maradhat az államon kívül állóam.

Az állampolgárság megszerzésének három rendszere van:

1. Az állam polgárának tekintendő, mindenki, aki az állam területén született. Ez a *jus soli* rendszere. (Főképen délamerikai államokban és Portugáliában.)
2. Az állam polgárának tekintendő mindenki, aki az állam

polgárának leszámazója, tekintet nélkül a születés helyére. Ez a jus eanguinis rendszere. (Németország, Ausztria, Magyarország, Franciaország stb.)

3. Vannak államok, melyek mindkét szempontot tekintetbe veszik az állampolgárság megállapításánál. (Anglia, Amerikai Egyesült-Államok.)

Állampolgárság szerezhető az állam tagjai közé való felvétel, naturalizáció által is.⁴⁵

Állampolgárság szerezhető végül házasság, adopción, földbirtokvásárlás,⁴⁶ hosszú tartózkodás,⁴⁷ közszolgálatba lépés⁴⁸ és területbekebelezés által is.

Szövetséges államokban vagy a tagállamokban való állampolgárság előfeltétele a birodalmi állampolgárságnak, mint Svájcban, Németországban, vagy a birodalmi állampolgárságtól függ a tagállambeli letelepedés, mint az Amerikai Egyesült-Államokban. Itt valaki lehet az Unió polgára, anélkül, hogy egy államnak a polgára lenne. Viszont aki valamely német állam polgára, az egyúttal a német birodalom polgára is. Igaz, hogy ha másik német államba költöznék, úgy ott ismét formálisan fel kell vésztetnie magát.

⁴⁵ A naturalizációnak különböző feltételei vannak. Az Amerikai Egyesült-Államokban 1868 előtt csak fehér ember volt felvehető a polgárok közé. 1870 után feketék is. Viszont, akik nem fehérek, sem feketék ezután sem voltak felvehetőek. Megkívántatik a jó erkölcs, ismernie kell az alkotmányt, s 1906 óta írni és olvasni kell tudni angol nyelven.

Németország, Magyarország, Norvégia a felveendő önmagát elartani tudó tehetségét kívánja.

Portugália, számos délamerikai állam egy évi, Svájc, Argentína két évi, Svédország három évi, Olaszország hat évi, mely leszállítható háromra, Anglia, Hollandia, Magyarország, Egyesült-Államok, Japán öt évi, Franciaország tíz évi bennlakást kíván a naturalizálandótól.

Angliában különbség van *naturalisation* és *denisation* között. Az előbbit a parlament adja meg, az utóbbit a király. Az előbbi teljes jogúságot jelent, az utóbbi közbenső állapotot az állampolgár és az idegen között. Az utóbbiak nem lehetnek képviselők, állami hivatalnokok, katonák.

A felvételt kimondhatja erre hivatott közigazgatási hatóság, (Németország, Franciaország, Magyarország, Portugália), vagy a parlament közbejöttével történik az (Anglia, Belgium, Svájc.)

⁴⁶ Mexikóban, Peruban a földbirtok vásárlója ipso facto állampolgár.

⁴⁷ Brazíliában tíz évi tartózkodás ipso facto állampolgársággal jár.

⁴⁸ Norvégiában, Ausztriában.

Állampolgárságát elveszti a nő, ha idegennel köt házasságot. Elveszthető az idegen állam szolgálatába való állás által. A hadi szökevény is elveszti állampolgárságát, s bizonyos bűncselekmények elkövetéséhez is hozzá lehet fűzni az állampolgárság elvesztését. Elvész az állampolgárság hosszú távollét által, melyet nem szakít meg az állampolgárság fenntartását kinyilatkoztató valamely aktus. Ez az idő rendszerint tíz év. Bolíviában és Peruban idegen állam által adott kitüntetés elfogadása is az állampolgárság elvesztésével jár.

Anglia fenntartja a római elvet, hogy „nemo potest exuere pátriám,” — „once ain Englishman always an Englishman”, azaz csak az angol király bocsáthat el valakit az angol állampolgári kötelékből, anélkül más állampolgárság felvétele nem joghatályos.

Az állampolgárokkal szemben állanak a külföldiek, akik lehetnek letelepedettek, vagy csak időlegesen ott tartózkodók. Az idegenek is az állam joghatósága alá tartoznak, s engedelmeskedni kötelesek az állam törvényének, s osztozniuk kell a közterhekben is.

A külföldiek vagyron szerzési lehetőségét illetően Angliában külföldi tulajdonában nem lehet angol hajó. Romániában külföldi nem szerezhethet földbirtokot.

Idegenek kiutasítása minden állam szuverén joga. Lehet az állam területére való be nem engedés (*renvoy*), vagy onnan való kiutasítás (*expulsion*). Tömeges kiutasítás háború esetén szokott előfordulni.⁴⁹

Kiadatás az elkövetett bűncselekmények miatt a más államba kimenekült, s ott asyllumot remélő bűnösre vonatkozik, s az államok között kötött kiadatási szerződések szabályozzák. Nemzetközileg elfogadott elvként alakult ki, hogy politikai bűncselekmények miatt kiadatás nincs. Politikai merénylőkkel szemben más az álláspont, még az esetben is, ha azt tisztán politikai okokból követték el (belga merényleti klauzula).⁴⁹

⁴⁹ *Hall*. International law. p. 24. A kiutasításnak végső esetben és minden sérelem nélkül kell lefolyni.

XVI. FEJEZET.

Az államhatalom.

Amint az emberiség egy sajátos tulajdonságok által megkülönböztethető embertömege öntudatára jutva minden más nemzettől való különbözőségének, azt meghatározott területen fenntartani és tovább fejleszteni kívánja, úgy e célját csak az emberi együttélés hatalmi úton való rendezésével érheti el. Az állam hatalma nem más, mint a jellegzetes tulajdonságok által összetartozó embereket irányozni képes, egységes szervezettel bíró tekintély, mely jogi rendet tart fenn és az együttélést külső támadásoktól megvédi. Az államnak legfőbb jellemvonása, hogy fenntartja önmagát, azaz hatalmi szervezetet. A világtörténelem lapjain nem olvashatunk oly szervezetről, mely az államok felett álló lett volna, — legalábbis ilyen eddig még nem alakult ki.¹

Az államokban megtestesülő legfőbb hatalom a *szuverenitás*, melynek vizsgálni fogjuk a természetét, fogalmi kialakulását, objektiválódását, azaz emberekhez való kapcsolódását, monisztikus, illetve pluralisztikus voltát, tulajdonságait természetes és nemzetközi korlátait és önkorlátozását.

58. §. Természetes hatalom és jogi hatalom.

A hatalom az embernek olyan tulajdonsága (*potentia, potestas, vis*), mely öntudatos önbizalommal telt lehetőség-érzetet jelent arra, hogy valamit sikerrel meg tud valósítani. Aajember hatalmi lényege öntudat, önbizalom-érzet, akarat és tett tényezőkből tevődik össze.

A hatalom természetes jelenség. Minden élőlény hata-

¹ Treitschke. Politik. I. p. 100—101.

lomra törekszik. Hatalmasabbá, erősebbé válás, mások fölött való uralomra jutás, a létnek a magva. Minden atom hatalomra törekvő egység. Nemcsak a létre való akarat van benne jelen, hanem a lét javítására való akarat is. Az ember, hatalmi értelemben, nem más, mint megtestesített akarat léte fenntartására és javítására. Nincs számára az életben értékesebb, mint a hatalom birtoka. Ez a legfontosabb érték-mérő is az emberek között.

Az emberi hatalom az egyén eszén át nyilvánul meg. Csak azáltal, hogy az emberi észben összetalálkozik az egyéni tudata önmagáról az összesség tudatával, embertársaival való legkülönbözőbb kapcsolatait tudatával, jut az ember hatalomhoz, mivel az csakis embertársaival való érintkezéséből áll elő. A hatalom kereteit éppen ezért mindig az emberi ész szabja meg. Az okos ember mindig fogja tudni korlátozni a hatalmát — s ez az önkorlátozás az ő hatalmának legértékesebb eleme.

Az állam is, hatalmi értelemben, akarat valamely nemzetnek fenntartására és a nemzeti lét javítására. Csakhogy az állam akaratát közvetlenül képezi és közvetlenül valósítja meg.

A közület annyit jelent az egyén számára, mint korlátozást elismerni önmaga felett. Ezek a korlátok az államban a jogrendben foglaltatnak, s így az állami közületet a jogrend szervezi, de a jogot magát a közösség teremti.

Nemcsak természetes együttélés létezik az emberek között, hanem jogilag rendezett együttélés is. Míg a természetes együttélés nyugodhat pusztán hatalmon, addig a jogilag rendezett együttélés éppen a hatalom korlátozására épül fel. A természetes hatalom azután csakis mint jogi hatalom maradhat fenn és lehet az emberi együttélés állandó rendezője.

Hogy a természetes hatalom, vagy a jogi hatalom való-e előbbre, arra nézve tiszta képünk van. A joghoz fogalmilag hatalom tartozik. De a jog fennmarad, ha nincs is természetes, hatalommal kapcsolatban, azaz adott esetben a jog érvényesítéséhez hiányzik a kényszer. Ez a helyzet mindenkor megjavulhat. Másrészt a jog önkéntes elismerése is feleslegessé teszi a kényszert. Ezzel szemben a természetes hatalom jog nélkül úgy alakú, hogy mindenféleképpen jogi hatalommá igyekszik válni. Ez biztosítja ugyanis a fennmaradását. Etekintetben nyilvánul meg leginkább a jognak felsőbbisége.

Az emberi együttélésben bármilyen rend, — nevezzük azt egy nemzet életét rendező rendnek, vagy állami jogrendnek, — csak úgy érvényesülhet, hogy az egyén, mint aki élvezi, vagy szenved az rendet, egyúttal vizsgálja is azt és úgy találja, hogy az a rend a legmagasabb rend, mely felett más nem áll, és amely fölé a vizsgálódó egyén semmiféle más rendet nem helyez. Csakis ilyen módon fog az egyén előtt az állam a nemzeti élet legfőbb szervezőjeként, s egyúttal mint felsőbbség, legfőbb hatalom is feltűnni.

Az államhatalom lélektani alapja az államalkotók által való elfogadása annak, hogy az ő államuk rájuk nézve a legfőbb hatalom a földön. Tömeglélektani értelemben az államalkotók át vannak hatva ama képzet által, mely szerint az állami rendet, melyben élnek, a legfőbbnek és más állam által be nem folyásolhatóknak tartják.

Az államban rejlő és az államalkotók által elismert hatalom, a szuverenitás, az állam fogalmától el nem vonkozatható alkatelem. Amely államnak nincsen hatalma, az többé már nem állam, alkotói nem nemzettagok. Egy ember-tömeget hatalma emel állami létre. A hatalmat az államalkotók öntudatosan emelik maguk fölé és az azt érő minden külső, vagy belső támadásra élénken reagálnak.

Az államban rejlő hatalom olyan, mint a természeti erő, mely nemcsak az államalkotók felett érvényesül, hanem minden más állammal szemben is hat.

A hatalomnak érvényesítése, az uralkodás. Az a megkülönböztetés, hogy a hatalom jogilag szabályozatlan erő-kifejtése az államnak, míg az uralkodás jogilag szabályozott erő-kifejtése az államnak, nem helytálló, mert az államhatalom mindkét módon érvényesül. Természeti erőként inkább a külpolitikában, más államokkal szemben, jogi szabályozottságában, alkotmányosságiként, a belpolitikában, alattvalóival szemben.

A jogi hatalom a jog parancs-természetével azonos. Ha a hatalom azzal fenyeget, hogy fizikai hátrányok származnak, ha megfelelő cselekvés nem történik, akkor parancsol. A jog parancs-természete azonban észszerűségéből is levezethető. Együtt kell élnünk embertársainkkal. Ezt parancsolja az ész. Mindaz, ami ehhez az együttélés rendjéhez szükséges, parancs

formájában jelentkezik, amit be kell tartani. Éppen az a körülmény, hogy a parancs nem irányul mindenkor a legjobbra és mégis be kell tartani, bizonyítja, hogy van jogi hatalom. Ha ugyanis az egyén a jogi parancsot nem tartja helyesnek, akkor, ha kellő erőt érez magában, ellenállhat. Tömegmozgalmak, forradalmak módot is adnak erre. Kellő erő hiányában azonban a jogi parancs letöri az ellenállót. Pedig mivel az általános jóra irányuló jogrendszer tökélye csak utópia, mindig lesznek a jogi parancsoknak kritikussai az emberek között, úgy, — hogy a jogrend az emberek számára legfeljebb csak olyan magatartást parancsolhat, mely mellett az emberi együttélés biztosan lehetséges.

A jogban rejlő kényszerhatalom sokszor nem lép előtérbe, mert a parancs általános elfogadásra talál, mint helyes és megfelelő. Ebben nyilvánul meg a jognak belső, azaz a lelkiismeretet érintő, rendező ereje.

A jog azután kihathat arra is, hogy valamely természetes hatalmat korlátok közé szorítson. Azt a hatalmat, mely a jogi korlátokon túl hat, azt jogtalan hatalomnak mondjuk. Éppen ezért a jog az eszköze is a hatalomnak a helyes, az elfogadható rendezés formulázására. A hatalom viszont önmagát korlátozza, ha csakis a jogot érvényesíti, s azon túl hatni nem kíván.

Az alattvalók erkölcsi meggyőződésével megegyező jogrend olyan alapot jelent a hatalom számára, mely állandó érvényesülését biztosítja. A természetes hatalom és jogi hatalom összefüggése van jelen az államhatalomban.

59. §. A szuverenitás fogalmának kialakulása.

A görög és a római írók előtt az államhatalom mivolta oly természetes, a rend fogalmában benne rejlő tényező volt, hogy annak külön való vizsgálatát nem tartották szükségesnek. *Aristoteles* csak annyit állapított meg, hogy agörög Alaokban a hatalom egy, vagy néhány, vagy sok ember kezében van.²

Rómában a fejedelmi hatalmat auctoritas-nak, a nevezetesebb hatóság hatalmi körét supremitas-nak nevezték és

² *Aristoteles*: Politika. III. könyv 7. fejezet.

superanus-nak mondták minden, többé-kevésbé önálló állami szervet. A *lex regia* értelmében a nép ruházta át a hatalmat egy államfőre.

Az ó keresztény tan az egyház számára nagyobb hatalmat követelt, mint amilyenel az akkori államok rendelkeztek. A földi hatalmat megtestesítő királyok, Isten helyettesei. Hatalmuk isteni hivatottságukon nyugszik. Szent Ágoston és Nagyszent Gergely az egyház spirituális hatalmát főlébé helyezték az államot politikai értelemben irányzó hatalomnak, mely ha valakit megillet, úgy isteni eredetűnek, isteni rendelésből folyónak nyilvánították.³

A középkorban a pápaság és a császárság harca, valamint a feudalizmus jogrendszere voltak hatással a szuverenitás fogalmának kialakulására.

A pápaság és a császárság harcában a szuverenitás fogalma az imperium problémájával volt kapcsolatos. A pápai plenitudo potestatis győzelme egy ideig gátolta az államok szuverenitásának kialakulását. Majd a pápai hatalom gyengülése mellett a letört császári hatalom sem akadályozhatta többé új államok alakulását, illetve főhatalmi önállóságát.⁴

A pápai hatalom már hanyatlóban volt, amikor *Aquinói Tamás* a rossz királyok ellen kidolgozza elméletét és életre kelti a népszuverenitás tanát. Paul *Janet* megállapítása szerint „a középkorban a népszuverenitás elve és a világi hatalom visszaéléseivel szemben jogosult ellenállás tana a kolostorokban született meg.”⁵

Aquinói Szent Tamás a hatalom fajainak pontos megkülönböztetése mellett⁶ megállapította, hogy csak a közhatalom kényszeríthet.⁷

³ *Carhyle*: History of medieval political theory. I. p. 153. — *Figgis*, N. J. Political aspects of St. Augustine's City of God. p. 79.

⁴ *Figgis*, J. N. Divine Right of Kings. (2. ed. 1914). p. 13. Szerinte a középkor egyetlen nemzete előtt sem volt ismeretes a szuverenitás. A plenitudo potestatis nemzetközi volt, s az államok fölött álló.

⁵ *Janet*, Paul. Politika és morál. I. p. 462.

⁶ Auctoritas naturalis ét acquisita; primaria ét sencudária; absoluta ét relativa; dominói, possessionis; primáévvá t non primáévvá; katexoheii ét per minis terium; ordinaria et per commissionsm. Summa Theologica 2. 2-ae qu. 67. art. 1. c.

⁷ „In societate autem haminum nullus habet coactionem nisi per publicaim potestatei.” Summa Theologica 2. 2-ae, qu. 66. Art. 8. c.

Ez a hatalom azonban jogtalan is lehet. Ha minden hatalom Istentől ered is, nyilvánításaiban igazságtalanná válhat. „Bár némelyek Istentől nyerték hatalmukat, mégis, ha visszaélnék vele, megérdemlik, hogy tőle megfosztassanak” — állapította meg az angyali doktor.⁸

A tyrannus a nép legnagyobb ellensége. Hogy tőle meglehessen szabadulni, Aquinoi szent Tamás azt ajánlja, hogy „az állam kormányzását úgy kell szervezni, hogy az uralkodónak ne legyen alkalmja zsarnokoskodni... hatalma korlátozandó úgy, hogy ne fadjulhasson könnyen tyrannussá.”⁹ „A zsarnoki uralom megzavarása nem lázadás, hanem éppen a zsarnok uralkodó a lázadó.”¹⁰

Aquinoi szent Tamás elméletében kétségtelenül felvillan a népszuverenitás eszméje. Hatása éppen ezért rendkívül nagy volt mindazon korszakokban, amidőn zsarnokoktól szabadulni kívántak a nagy néptömegek.

A pápai, majd a császár világi hatalma alól felszabaduló államokon belül meginduló leküzdése a feudalizmusnak a jó királyok fellépésével kapcsolatos a zsarnok kis uraságokkal szemben. A feudalizmusnak az alapja az volt, hogy mindenki szuverén volt a saját földjén. Ez könnyen volt biztosítható abban a zavaros helyzetben, mely a pápa és a császár harca nyomán támadt.

A feudális kis uraságok hatalmának virágzása korából ismeretes *Beaumanoirs* francia jogász (meghalt 1296-ban) tétele, hogy „*Cascuns barons est souverains én sa baronnie*”. és tovább, „*Le rois est souverains pár desor tous*.”¹¹

⁸ Commerntorii Sententiarum Libri. II. l a 2 ad contr. 4.

Aquinoi szent Tamás e tételére nemcsak a népszuverenitás elméletét vezetik vissza, hanem a zsarnok gyilkosság lehetőségének a magyarázatát is. Az utóbbi ferde nézet úgy terjedt el, hogy amikor 1407-ben a burgundi herceg meggyilkoltatta az orleansi herceget, eljárásának igazolására megnyerte Jean *Petit* párisi egyetemi theologiai tanárt, aki jogosultnak mondotta a gyilkosságot, mert az orleansi zsarnok volt, s a tekintélyek között, melyekre hivatkozott, felemlítette Aquinoi Szent Tamást is. Még 1815-ben is Aquinoi szent Tamásra vezette vissza zsarnokgyilkosság tanát a spanyol *Huerta* Vince Garcia: Diétámén Fiscale című iratában, p. 140.

⁹ De regimine principum. L. I. c. 6.

¹⁰ Summa Theologica. 2-a 2-ae Qu. 42. a. 2.

¹¹ *Rehm*, Herrn. Allgemeine Staatslehre. Geschichte der Staatstheorien. (2. Aufl.) p. 193. — *Söhnt*. Fränkische Reichs- und Rechtsgeschichte. I. p. 102.

A szuverenitás szót, — úgy látszik, — először *Beaumont* használta. Bár ugyanezen időtájt (1290.) az angol nyelvhasználatban is előfordul már.

A történelmi tényállás szerint a XII. század államrendszerében az államhatalom három tényező kezében volt: a király, a feudális urak és a római katolikus egyház kezében. Annyira szuverének voltak ők, hogy mindegyiknek meg volt a maga jogrendszere. Csak a XII. század után indul meg az államhatalom egységesülése. És ebben a folyamatban sem a pápa, sem a császár, sem a feudális urak nem győztek, hanem ajtirályok.

Az abszolút monarchiák kialakulása kedvezett legjobban a szuverenitás fogalma tudományos kidolgozásának.

XIV. Lajos hatalmának tudományos fejtegetése vezette rá Jean *Bodin* francia jogászt a szuverenitás fogalmának első rendszerbe foglalására. A szuverén fejedelemnek szerinte olyan hatalmának kell lennie, hogy megváltoztassa, és megjavítsa a törvényeket és alkalmasabbá tegye azokat különös esetek eldöntésére.¹² Szuverén az, aki a törvények hatálya alól mentes, aki törvényeket ad az alattvalóknak, még azoknak alaraata ellenére is. A szuverén uralkodó a törvények felett áll és csak az isteni törvények kötik, valamint a nemzetközi jog. A szuverén hatalom, mint emberi törvények által meg nem kötött hatalom *oszthatatlan*, mert amint az Isten nem tehet mást Istenné, úgy a szuverén sem adhat hatalmából másnak, mert ezáltal attól függhetne, s megszűnnék legfőbb, felséges, mindenek felett álló lenni. A szuverén hatalom *átruházhatatlan is*, mert az, aki azzal felruháztatnék, megfoszthatná attól az átruházót. A szuverén hatalom *jslévülhetetlen is*, örök, mert különben időleges hatalom volna, látszólagos, nem igazi hatalom.¹³

Bodin a fejedelmi szuverenitás tanának indokolója, amidőn az alkotmányos monarchiát, azaz a királynak és a többi államtagoknak a, törvényhozásban való együttes részvételét, lehetetlennek tartja.

A fejedelmi szuverenitás elméletének továbbfejlesztője

¹² *Bodin*, Jean: Six livres de la Repmbhque. (Paris 1577) Vol I Chap. VIII. p. 96.

¹³ *Bodin*, Jean: Six livres de la Repubüque. (1577.) Vol. I. Chap. 10.

Hugó *Grotius*. Szerinte az uralkodásban nem lehetséges végtelen fokozata a felsőbbiségeknek. Valakinél meg kell állnunk, — egy személynél, vagy testületnél, kiknek túlszárnyalása, nem lévén náluk nagyobb hatalommal bíró, egyedül Isten hatalmában van.” Szuverénnek az a hatalom nevezendő, amelynek aktusai nem esnek semmiféle bírálat alá, úgy, hogy a szuverén belátása alapján minden más emberi akarat semmisnek jelenthető ki.¹⁵

A fejedelmi szuverenitást hirdeti *Bellarminus*, de a fejedelem személyéhez a tökéletesség ismérvei fűzi, mint szuverenitásának előfeltételeit. A szuverénnek értelmi és akarati tökéletességgel kell bírnia. Az értelmi tökéletességhez tartozik a sapientia, prudentia, magnificentia, az akarati tökéletességhez a dementia, misericordia, iustitia, fortitudo.¹⁶

A fejedelmi szuverenitástól való eltérés útját *Hobbes* szabta meg annak a hirdetésével, hogy a szuverén hatalom átruházás útján illet meg egyembert, vagy egy testületet, s az átruházóik minden egyes polgár, oly módon, hogy lemondanak az ellenállási jogukról.¹⁷

„*The Leviathan*” (1651.) című munkájában a szuverenitást az állaimnak magának tulajdonítja, annak az óriásnak, aki mindent betölt és mindent szabályoz, amit csak akar.

John *Locke* azután már azon gondolkodik, hogy miképen lehet a szuverén hatalmat jogi megkötöttség alá vetni.¹⁸ Almikor arra az eredményre jut, hogy el kell egymástól választani a törvényhozó hatalmat és a végrehajtó hatalmat, s az előbbit frontosabbnak nyilvánítja, akkor az 1688-ki angol

¹⁴ *Grotius*, Hugó: De iure belli ac pacis. Vol. I. Cap. III. Sec. 8. Par. 14.

¹⁵ U. o. Vol. IX Cap. III. Sec. 7. Par. 1.

¹⁶ „Ratio naturalis apertissime clamat, cum, qui praeest ceteris, debere esse omni ex parte perfectum.” *Bellarmin*: De officio principis christiani libri tres. (1619.) p. 67—70, 78, 84, 103, 108, 115.

¹⁷ Potestas et jus imperandi in eo consistit, quod unusquisque civium omnem suam vim et potentiam an illum hominem vel consilium transtulit. Quod fecisse (quia vim suam in alium transferre naturali modo néma potest) nihil aliud est, quam de iure suo resideri decessisse.” *Hobbes*: Elementa philosophica de cive. (1642.) Idézve amsterdami kiadás 1669-ből. p. 87.

¹⁸ *Locke*, John. Two treatises of Government. (1690.)

forradalom alap gondolatát formulázta, mely szerint tényleg az angol parlament vált szuverén né Angliában.

Végző kifejtésben *Montesquieu* ment legtovább, amidőn a szabadság érdekében az államhatalmat háromfelé választotta: iarsíenyJiozó. végrehajtó és bírói hatalomra.¹⁹ Az államhatalmak szótválasztása által a szuverén hatalom régi értelme már nem volt fenntartható. A szabadságot valószínű állam maga szuverén, amidőn benne az államhatalmak (törvényhozás, végrehajtás, bírászkodás) egyensúlyban vannak. Minthogy pedig ezt az egyensúlyt az alkotmány állapítja meg, amely államnak ilyen alkotmányos alkotmánya van, ott tulajdonképpen az alkotmány lesz szuverén.

Montesquieu szuverenitás elmélete az angol nemzet szabadságát biztosító alkotmányos kormányzásban gyökerezik. Ez az alkotmányosság a kontinensen forradalmak hosszú sora nyomán valósult meg. A forradalmat pedig mindig a nagy tömegek csinálják. Nem csoda, hogy a népszuverenitás tana talált újabb kidolgozásra közvetlenül a nagy francia forradalom előtt.

Amidőn *Rousseau* a közakaratot jelentette ki szuverénnek.²⁰ akkor a népszuverenitás tanát alapozta meg. A szuverenitás szerinte nem egyéb, mint a vagyonuk és személyiségük védelme végett egyesült embereknek általános akarata, mellyel szemben az egyes ember minden jogáról lemond, s amelyre minden hatalmát átruházza. A társadalmi szerződés által egységessé vált és az általános akaratot létrehozni tudó embertömeg hatalma korlátlan és minthogy a tömeget alkotó egyeseknek nem lehet más érdeke, mint az összességnek, azért a szuverén hatalom csalatkozhatatlan is. A népszuverenitás azonban csak a maga eredetiségében nyilvánulhat meg, jít nem ruházható hatalom. Az általános akarot mindenkire nézve vagy egyenlően terhes, vagy egyenlően kedvező. Ez azért következik be így, mert az egész nép határozza meg az általános akaratot, s nem egyes társadalmi osztályok, vagy rendek, céheik, az egyház külön-külön, vagy amelyik közülök a legtekintélyesebb.²¹

¹⁹ *Montesquieu*: L'esprit des lois. L. XL Chap. 6.

²⁰ *Rousseau*, Jean Jaques: Coateat social. L. II. eh. II.

²¹ *Rousseau*: Contrat social. L. II. eh. 5., 1. 111. eh. 13, 16.

Concha helyes megállapítása szerint Rousseau szuverenitás-fogalma egy fantasztikus lény hatalma.²² Ez a lény az összes egyesek összefüggéséből folyóan azonban maga sem tudja, hogy mit akar és hogyan akar, és akaratát miképpen hajtja végre.

Rousseau célja az volt, úgy definiálni a szuverenitást, hogy a francia abszolút monarchia megdöntésére alapot adjon. „Amint a szuverén uralkodó hatalmával visszaél, a társadalmi egység megtörik és minden polgár jogosan visszanyeri természetes szabadságát, és csak kényszeríthetők lesznek, de erkölcsileg nem kötelezhetők az engedelmességre.”²³

Rousseau forradalmi népszuverenitás tanát a német idealizmus bölcselei támadták. Hatása azonban ezekre is kétségtelen. *Hegel*, amikor az államot magát tekinti szuverénnek, éspedig olyannak, mint az Isten a földön,^{22b} s *Fichte* is a nemzet istenítéséig jut el, akkor a népszuverenitás eszmekörében maradnak.

A szuverenitás fogalmának kialakulása a fejedelmi szuverenitástól a népszuverenitás felé való fejlődésében Rousseau elméletével megállapodik. Csak a legújabb időben történt azon lényegesebb változás, az államnak magának szuverénként való tekintésével, majd a jog szuverenitása elméletének kidolgozásával.^{22c} Mindezek a szuverenitás elméletek fenntartják a szuverenitás egységét és oszthatatlanságát. Ezekkel az elméletekkel szemben azonban kialakult a szuverenitás pluralisztikus felfogása, mely az államban már nem egy szuverenitást lát, hanem minden testületnek (egyháznak, érdekképviseleteknek, szakszervezeteknek istb.), melyekből az állam összetevődik, hatalmat tulajdonít, s az állam hatalmát magát az államalkotók különböző testületeinek hatalmából összetettnek tekinti.

²² *Concha* Győző: Politika. I. p. 275.

^{22a} *Rousseau*: Contrat social. L. III. Chap. X. p.

^{22b} *Hegel*: Philosophie des Rechts, I. 258.

^{22c} Merriam: *Theory of Sovereignty since Rousseau*. (1900.) Chap. VI. — Ward, P. W. *Sovereignty*. (1928.) Chap. II. p. 49—81.

60. §. A szuverenitás elméletének új irányai.

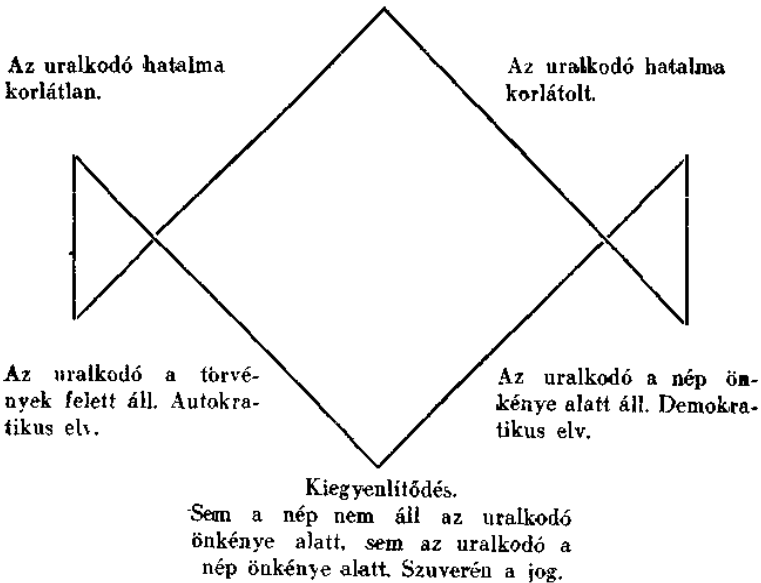
A szuverenitás modern értelemben már nem a fejedelem hatalma, de a nép hatalma sem. Közöttük kiegyenlítődés támadt.²³

Hogy a szuverenitás egységes legyen, meg kell lennie a kiegyenlítődésnek a népnél levő hatalom, s a kormányzást lehetővé tevő állami szerveknél levő hatalom között. Ezt csakis a jog teszi lehetővé. Ezért a szuverenitás tisztán jogi fogalom, nem a jog felett létező, hanem a joggal együtt, a valóságban a jog által létrehozott.

A jog szuverenitásának elméletét legrészletesebben Hugó

²³ Leonard *Nelson* a szuverenitásban rejlő hatalmi kiegyenlítődést illetően a következő sémát állította fel:

Vagy a nép áll az államhatalom birtokosának önkénye alatt (fejedelmi szuverenitás), vagy az államhatalom birtokosa a nép önkénye alatt (népszuverenitás).

Krabbe, holland jogász dolgozta ki. A jog szerinte a közérdeknek értékelésén nyugvó megállapítása, s mint ilyen egyedül szuverén.²⁴ A modern állam a jognak új eszméjére épül fel, mely szerint a jog nem akaraton nyugszik, hanem az ember lelki erejeként megnyilvánuló jogtudaton.

A kényszer nem adhat a kormányzásnak ethikai alapot, pedig az lényegéhez tartozik a jogszerű kormányzásnak. A kormányzás jogszerűsége az alattvalók jogérzetéből ered, mely mélyen bele van ágyazva az egyéni leiekbe.²⁵ Nem is ismerhet tehát jel az egyén mást szuverénnek, mint ami jogtudatában él, — a jogot magát.

A jogszabályok, melyeket az állam érvényesít, az állami szerveket is kötik. Ezzel adva van az allanak magának a megkötöttsége a jog által. Az állam nemcsak mint a jog teremtője, hanem mint azon belül cselekvő és ható személyiség jelentkezik. Az állam alattvalóitól semmiféle tevést, vagy engedést sem követelhet és semmit sem parancsolhat, vagy tilthat, ami nem nyugszik jogszabályon. A szuverenitás ezért személytelen hatalom, mely” a jogszabályokban rejlik.²⁶

²⁴ *Krabbe*, Hugo: DjeLehre der Rechtssuveränität. (1906.)

²⁵ *Krabbe*, H.: The modern Idea of the State. (1922.) p. 41—46, 48,

²⁶ *Krabbe*: Moderne Staatsidee. p. 81.

A jog szuverenitásának felfogása a megelőző korszakban sem volt ismeretlen. Csakhogy a jog alkotója szerint megkülönböztettek fejedelmi jogot és nép jogot. *Brunner* a német jogtörténeti fejlődésben kimutatta, hogy teremtődött jog a nép által, valamint a fejedelem akarataképen. (Deutsche Rechtsgeschichte. I. p. 278.) Franciaországban sem volt egységes jogrendszer. *Voltaire* mondása szerint az egyik posta állomástól o másikig, nemcsak a lovakat, hanem jogot is kellett változtatni. (*Warnkönig*: Französische Staats und Rechtsgeschichte. II. p. 73.) *Timon* Ako& Magyarországon is megkülönböztetett királyi jogot és népjogói, ami azonban nem talált elfogadásra. Magyarországon kívül az egyetlen állam, melyben a jog is és az államhatalom is egységesen alakult ki, Anglia volt. Itt csakis a parlamenit által alkotott jogszabály lehetett irányadó. Ezt az állapotot megelőzően azonban az angol királyok is tötényhozói.Jiag léptek fel. Ha az ordinances, később proclamations rendszere fennmaradt volna, akkor az angol király éppen olyan szuverénlett volna, mint az abszolút hatalmú francia királyok. Már 1610-ból van bírói ítélet Angliában, mely így hangzik: „Royal proclamations have in no sense the force of law; they serve to call -the attention of the public to the law, but they cannot of themselves impose upon any legal obliga-

Az osztrák tiszta-jogtani iskola ugyancsak a jog szuverenitása mellett tör lándzsát *Kelsen* szerint az állam szuverenitása azonos a jog valóságával.²⁷ Az államhatalom lényege nem az, hogy az ember más embereknek van alárendelve, hanem hogy az emberek jogi normáknak vannak alárendelve. Szerinte azonban az ember úgy van alárendelve a jogrendnek, hogy magatartása jogi kötelességként jelentkezik előtte.²⁸ Az államhatalom tehát „a polgárok jogi kötelességtudatáit nyugszik.

A jog maga azonban nem képes cselekvésre. Legfeljebb a kereteket határozhatja meg az emberi cselekvés számára, de maga nem aktív. Ahhoz, hogy a jog hatni is tudjon, az állam tagok által való általános követelésén kívül szervekre is van szüksége. Ha ezek a szervek nem cselekedhetnek másként, mint a jog szerint, úgy a jog teszi azokat szuverénné, így a szuverenitás modern problémája ismét a szuverenitás alanyai tekintetében áll fenn, — igaz, hogy a jog érvényesülésével a legteljesebb összhangba hozva.

Ebben az irányban kidolgozott elmélet a német közjogászok „*Kompetenz-Kompetenz*” elmélete, mely szerint szuverén az, aki véglegesen dönt afelett, hogy a jog tényleg érvényesül-e és akinek hatalma van az állami szervek hatáskörének megállapítására.²⁹

Kapcsolatos *ezzel az* a szuverenitás elmélet, mely azt tartja, hogy szuverén az, aki rendkívüli jogállapotot tud létrehozni az államban. Ez a tényállás különbözőképpen van ren-

tion or duty, not imposed by common law or by act of parliament.” (*Dicey*: Introduction to the study of the law of the Constitution. 3. ed. p. 51—52.) Buszkén állapítja meg *Dicey*, hogy angol polgárok felett csak a jognak van egyedül hatalma, („Englishmen are ruled by the law and by the law alone.” I. m. p. 189.) 1689 óta a jog szuverenitása jellemzi Angliát.

²⁷ „Souveränität des Staates — identisch mit der Positivität des Rechts.” *Kehen*, Hans: Souveränität. p. 86.

²⁸ *Kehen*, Hans: Allgemeine Staatslehre p. 99, 150.

²⁹ A császári Németországban ezzel az elmélettel igazolni lehetett az államfő szuverenitását. A köztársasági Németországban a nép maga ügyel a jog érvényesülésére, s az alkotmány állapítja meg az állvmi szervek hatáskörét.

deze az egyes alkotmányokban³⁰ s nem annyira a rendkívüli jogállapotot elrendelő szervek, mint inkább az alkotmánynak magának a szuverenitására mutat. Minden államban kell lenni olyan szervnek, mely a jogrend fenntartása érdekében tömegmozgalmakkal szemben fellépjen.

Menger szuverénnek azt kívánja tekinteni az államban, aki szükség esetén a jogszabályokka szemben is képes akaratát érvényesíteni.³¹ Ezzel meg van alapozva a szuverenitás *diktatúra* elmélete, melyet Karl *Schmitt* dolgozott azután ki,³² s amelynek értelmében bárki szuverén lehet az államban, aki tényleges hatalommal rendkívüli jogállapotot tud teremteni. Az osztályharc által megrázott államokban állandóan fennáll a szükségessége rendkívüli állapot, ostromállapot elrendelésének, s éppen úgy diktatúra kialakulásának. A modern szuverenitás fogalom íme a nyers hatalom érvényesülésének elismeréséig hanyatlott. Pedig *Bodin* tanította már, hogy a szuverenitás örök, *perpetua potestas*, s ezért a diktátor nem lehet szuverén, mert hatalma rövid ideig tartó.

A modern szuverenitás elméletek fenntartják az államhatalom egységét, s annak teljességét az alattvalói engedelmességgel hozzák kapcsolatba. Azáltal, hogy, az emberek engedelmeskednek a jogszabályoknak, áll fenn az állam, van államhatalom.

Austin szerint az alattvalók engedelmsége konstruálja a szuverént.³³ Éppen azért légy én jogszerűen létrejött, vagy törvény, ellenesen alakult kormány jelen, havannak engedelmeskednek az alattvalók, — az szuverén lesz, s mit sem használ,

³⁰ Az 1878 ápr. 3-iki francia alkotmány szerint ostromállapot elrendelése a parlament hatáskörébe tartozik. Csak ha az nincs együtt, rendelheti el a köztársasági elnök a minisztertanács hozzájárulása mellett. A parlament azonban ily esetben összehívás nélkül is összeülhet és két napon belül véglegesen dönt a rendkívüli jogállapot fenntartása felett.

Hollandiában a parlament mondhatja csak ki az ostromállapotot. Svájcban a szövetségtanács. Cseh-Szlovákiában minisztertanács rendelheti el a rendkívüli állapotot, amit a köztársasági elnök megerősít. A rendeletet azonban 14 napon belül a parlament elé kell terjeszteni, mely ha nem ülne össze, úgy a parlamenti állandó bizottság dönt.

³¹ *Menger*, Anton: Neue Staatslehre. (3. Aufl.) p. 106.

³² *Schmitt*, Karl: Diktatur, p. X, 18. — Politische Theologie, p. 9.

³³ *Austin*: Lectures on jurisprudence. I. p. 170.

közömbös, ha azt jogosan, vagy *jogtalanul létrejöttek mondják*.³⁴

Austin elméletének gyenge pontja az, hogy alkalmazható minden rabló bandára, mely kezébe keríti a hatalmat valamely államban, s szuverén lesz ha az alattvalók engedelmeskednek annak.

A szuverenitás fogalmában az engedelmisség kritériumának kiemelése tekintetében legújabbán Hermann *Heller* anyyira ment, hogy az államot nem is tekinti jogrendnekThaiaern állam alatt a jogszabályoknak az emberek által való tényleges betartását érti, miáltal az állam az emberek jogi magatartását jelenti.³⁵ A szuerénitás tehát engedelmisség jogszabályoknak. Csak egy lépés innen a romantikus *ész-szuverenitásig*, melyről *Royer Collard* ábrándozott a múlt század harmincas éveiben.

A sok kontroverzia, mely a szuverenitás fogalmára nézve fenáll, onnan ered, hogy a legújabb időben jobban összekeverték a gondolkodók mint valaha azt, hogy mi a szuverenitás azzal, hogy kiben, vagy miben objektíválódik, azaz kit illet meg. A szuverenitást, mint a legfőbb akaratot az államban nem lehet összezavarni azzal, hogy ki annak a kifejezője é* megvalósítója. Pedig a legújabbán feltörő pluralisztikus szuverenitás elméletek ezt teszik, s így végeredményben tagadják a szuverenitás létezését is, mert azt számos tényezőhöz kapcsolják az államban.

61. §. A pluralisztikus szuverenitás elméletek.

Egységes szuverenitással bíró államnak neveztük azt melyben aiz~allamhataloimnak csak egy forrása van. A XIX. század folyamán az állami onnipotencia kifejlődéséhez nagymértékben járult hozzá a szuverenitás elméletének ezen irá-

³⁴ „In respect of positive law a sovereign political government which is established or present, is neither lawful nor unlawful. In respect of positive law, it is neither rightful nor wrongful, it is wether just nor unjust. Or (changing the expression) a sovereign political government, which is established or present, is neither legal nor illegal.” *Austin: L m. I. p. 312—313.*

³⁵ *Heller, Herrn.: Die Souveränität. (1927.) p. 88.*

nya. Különösen a jog szuverenitásának elmélete biztosított nagy hatalmat az államnak.

A szocialista államelméletek is, amikor a javak nacionalizálását, köztulajdonba való vételét, ideális kommunizmust hirdetnek, az állam hatalmának fokozását jelentik. Éppen így az utilitarizmus ama felfogása, hogy törvényhozási úton is elérhető a boldogság mind nagyobb foka.

A XIX. század eleji individualizmus helyén a XX. század elején állami omnipotenciát találunk.

A szuverenitás egységét fenntartó elméletek alapján túlhatalmasodó állam ellen lépett fel a pluralista szuverenitás tan. E szerint a pluralista államban a szuverenitás nem egységes, nem oszthatatlan. Az ily államban nem is lesz jogrend, mert nincs általános állami akarat. A pluralista szuverenitás tanokban új módja bontakozik ki az állami életnek.

A pluralista állambölcseletnek gyökerei a XVI. század gondolatvilágába nyúlnak vissza, amikor először hangzik fel Johannes *Althusius* (1556—1638)³⁶ állambölcseletében, hogy nem csupán állami hatalom van, mint egyetlen rendező tényező az emberek között, hanem ennek a szuverén állam hatalomnak számolnia kell más hatalmi tényezőkkel is az államban.

A jelenkorban a szuverén hatalom egysége elleni támadás német gondolkodó *részéről* indult meg. Ottó Gierke (1841-1913)³⁷ az államban elhelyezkedő jogi személyek elméletének kidolgozója kimutatta, hogy helyes felfogás az államról csak az olyan lehet, mely elismeri abban más jogi személyeknek önállóságát az államon belül való független működését.

Angliában *Maitland* (1850—1906) követi Gierkét, elfogadva a jogi személyek önállóságát az államban. A testületek éppen oly jogi személyek, mint az állam maga.

Főképen az egyház jogi személyiségének fejtegetése segítette elő azután ennek az elméletnek kifejlődését.

J. N. *Figgis*³⁸ már azt tanítja, hogy önmagukat kormá-

³⁶ *Gierke*, Otto: Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien.

³⁷ *Gierke*, Otto. Das Wesen der menschlichen Verbände. (1902.)

³⁸ *Figgis*, J. N.: Divine right of Kings (2. ed. 1914.) — From Gerson to Grotius. (2. ed. 1916.) — Churches in the modern State. (1913.) — The will to Freedom (1917.)

nyozni és fenntartani tudó testületekre szükség van az államban. E csoportok az emberek természetes társas ösztönein nyugszanak, s az állam nem léphet közibe a társas ösztönök megnyilvánulásának akadályozására.

Figgis az államot nem tekinti tagjai felett létező egységes szuverén hatalom szervezeteként, hanem mint testületeknek hierarchiáját. Az állam legfelsőbb e testületek között a rendnek, az egymásalá rendelésnek az eszközlője. A szuverenitás abszolút voltát már nem fogadja el. *Elismeri* azonban az állam magasabb jogi helyzetét, szemben a többi jogi személyéssel.

Pluralista állam elméletek alatt értjük azokat, melyek a szuverén hatalomnak egysége helyébe annak fokozatos hatalmából, az államban létező jogi személyek hatalmából való összetettségét teszik.

A pluralista államelmélet fő képviselői *León Duguit* (1859—) Franciaországból és *H. J. Laski* (1893—) Angliából.

Duguit tagadja úgy az állam személyiségét, mint szuverenitását. Az állam személyisége csak fikció, mert egyedüli személyiség az ember, kiket összefűz a társadalmi egymásra vonatkozás, és a szolidaritás.

Azonban nem is szuverén, mert a jogszabályok reá is vonatkoznak.

A jog maga a társadalmi szolidaritáson nyugszik.³⁹ A jog nem az állam alkotása, már megvan, mielőtt állam volna, s az állam felett áll. A jog kötelez, nem azért, mert az állam akarata, hanem mert a társas együttélés céljait szolgálja, és ezért fogadják el az emberek.

Az állam feladata formulálni a társas együttélés szükségletei felől támadt közvéleményt, amely a különböző emberi egyesületekben és testületekben alakul ki, és bizonyos közszolgálatokat megvalósítani. *Duguit* az állam kötelességeit tartja fontosabbnak, mint jogait. Fontosabb a közszolgálat, mint a szuverenitás. *Duguit* az állam jogi alapon való felelősségre vonását is lehetségesnek tartja.” *Duguit* elfogadja, hogy amidőn az állam fő funkciói a rendszet és a honvéde-

³⁹ *Duguit*, *León*: *Traité de droit constitutionnel*. (1923.) I. p. 44 7.

⁴⁰ U. o. p. 81.

lem volt, akkor a szuverenitásnak, mint legfőbb hatalomnak volt értelme. A modern államban azonban, mely polgárainak jólétét hivatott előmozdítani, inkább a közszolgálatok fontosak, s ez teendő a szuverenitás helyébe.

Gyakorlatilag *Duguít* úgy képzei a szuverenitás nélküli államot, hogy az területileg decentralizált közigazgatással bírjon, s federalizált legyen, az államban levő jogi személyek, testületek éppen úgy tényezők legyenek az államban, mint maga az állam. A jogalkotás nem csupán állami feladat, abban a testületeknek is szerepük kell, hogy legyen. Szuverenitás nincs, «mert az állam a hatalmát nem abszolút módon gyakorolja, hanem más jogi személyekkel együtt.⁴¹

A pluralista állambölcselet szövívője ma Angliában H. J. *Laski*. A szuverenitás szerinte akarata, mely tettekben nyilvánul meg, csakhogy mögötte ott áll az elfogadók akarata, melyet ha vizsgálunk, azonos akarató embercsoportokat találunk. Lényegileg ezek között az azonos akarató embercsoportok között a legnagyobbnak az akarata lesz döntő arra nézve, hogy miképen alakuljon az állami akarata. Az állami aktusok azután azoknak a tényei, akiknek a kezében van az államhatalom. Minthogy ezek az állami szervek, mint emberek, testületekhez (felekezetekhez, társadalmi osztályhoz, szakszervezethez stb.) tartoznak, ezért az állam aktusai mindig olyan célokra fognak irányulni, mint aminőket az államban levő testületek elérni akarnak.

Az abszolút szuverenitás jogi fikció csupán. Sok dolog van, amit az állam nem tud megtenni, mert tagjai ellenkeznek, s ezért nem is tesz meg. A testületek az államon belül ép

⁴¹ *Duguít*, Leon: L'État, les gouvernants et les agents, p. 65. — Transformations du droit public (1913.) — Souveraineté et liberté. (1912.)

Duguít eszméit elfogadták: N. *Berthélemy*. Le fondement de l'autorité politique *Revue de Droit Public*. XXXII, 1915. p., 662—82. — Maurice *Hauriou*: Principes de droit public (2. ed. 1916.)

Hauriou különböztet politikai és jogi szuverenitás között. Politikai szuverenitás a kormánynál, a jogi a népnél van. A nép nem mindig működik együtt az állammal, ha a kormányzást igazságtalannak, rossz «ak tartja.

Lásd még *Gooch*, G. P.: Modern French views on the doctrine of the Separation of powers. *Political Science Quarterly*, XXXVIII. 1927 Dec. p. 578—601.

oly fontosak, mint maga az állam, mert azonos a célkitűzésük. Az egyház és a szakszervezet, saját működési területükön éppen oly szuverének, mint az állam.

Az állam szuverenitása csak kívülről, idegen államokkal szemben jelent egységet. Belülről az állam a különböző törekvésű embercsoportok küzdelmének a szintere.⁴² A szakszervezetek az államban önmagukat fenntartó szervezetek, melyek együtt működhetnek az állammal, de nem szükséges, hogy így is tegyenek.⁴³

Laski tagadja azt a tant, hogy az állam hatalma abszolút volna polgárai és testületei felett, még inkább azt, hogy az állam erkölcsi értelemben hivatott alattvalói irányítására. Az állam magában nem is képes, nem is elegendő, az emberi együttélés céljainak megvalósítására. Az összes emberi egyesületek részt vesznek abban.

Laski szerint a szuverén akarat nem lehet sohasem abszolút akarat, mert bizonyosan valamely társadalmi csoport ellenőrzése alatt áll, vagy érdekéből következik, amely befolyás nagy gyakorlati jelentőséggel bír. Az állam hatalmával sötét visszaélések lehetségesek egyes társadalmi csoportok részéről. — s ez ellen az állam mit sem tehet, mert éppen ez az állami élet. Ha pedig az állam hatalma így kihasználható, azért korlátozható is. A szuverenitás csak azért létezik, mert van végső cél, — a közjó megvalósítása.⁴⁴

Az az állítás, hogy a közjó megvalósítására való irányulása a hatalomnak az ismérve a szuverenitásnak, nem fogadható el, mert alig következhetik be az a helyzet, hogy az államalkotók összessége egyformán elfogadja a kormányzás helyességét. Az államhatalom viselkedésének jó, vagy rosszából nem lehet a szuverenitásnak teljes, vagy nem teljes voltára következtetni.

⁴² *Laski*, H. J.: Foundations of sovereignty. (1921.) p. 28.

⁴³ *Laski*, H. J.: Studies in the problems of sovereignty. (1917.) p. 10.

⁴⁴ „In short, the state is exercised in the interest of those who control its exercise The conclusion is forced upon us that the state permits a sinister manipulation of its power ... If authority is thus subject to exploitation it must be subject to limitation also ... Its policy is only sovereign where it is serving the sovereign purpose. i. e. „the unique realisation of the common good.” *Laski*, H. J.: Authority in the Modern State. (1919.) p. 40, 41.

Nem fogadható el az az állítás sem, hogy az államban levő csoportérdekek versenye szabna irányt a szuverén akaratnak. A szuverén akarat szintetikus, tehát a legellentétebb akaratirányokat is kiegyenlítő akarat, s nem versengő testületek közül a legerősebbnek az akarata.

Harold J. *Laski* elmélete s a többi pluralista állambölcészésé,⁴⁵ alig érvényes egy pontjában is. Keveréke az marxista elveknek, Gierke jogi személyiségi tanának, s a Syndikalist* állam-nélküliségre való törekvésnek. *Dickinson* helyesen mutat rá, hogy helytelen volna azt állítani, hogy egy jogszabály, mint a szuverén állam akarata, nem érne többet, mint minden jogszabály nélkül valóság, míg jobb jogszabályt nem tudunk kapni.⁴⁰

A pluralista állambölcselet amidőn az állam szuverenitása helyébe a társadalmi testületek és egyesületek szuverenitását helyezi, akkor végeredményben az egyén szuverenitását hirdeti, amely a legnagyobb mértékben államot feloszlató hatású. A társadalmi érdekcsoportok érvényesülésének biztosítása az állam hatalmának csökkentése révén, a szuverenitás kitörését jelenti a politikai alapfogalmak közül.

62. §. A szuverén hatalom tulajdonságai.

Az állam hatalma annyi, mint akaratának érvényre juttatása, úgy az államalkotók, mint más állam irányában, akár önkéntes elfogadás, akár fizikai kényszer alkalmazása útján. Az állam hatalmát csak úgy fejtheti ki, ha akaratában nincs semmiféle korlátja célját szabadon megállapítani és az ehhez való eszközöket alkalmasan kiválasztani. Azáltal pedig, hogy az államnak saját akarata lehet és nem befolyásolhatja sem

⁴⁵ Az angol pluralista állambölcselet korifeusai a következők: *Bentley*, F. The process of government. (1908.) — *Belloc*, H The servile State. (1912.) — *Hobson*, S. G. National Guilds. (1913) — *Follett*, M. P. The new State. (1918.) — *Colé*, G. D. H. Social theory. (1920.) — *Wallas*, Graham. The Great Society. (1924.) — *Laski*, H. J. A Grammar of Politics (1925.), Authority in the modern State (1919.) és a már idézett művek.

⁴⁶ *Dickinson*, John: A working theory of sovereignty. Political Science Quarterly 1928. Vol 43. p. 40.

alkotó polgárai közül egyesek, vagy azok testületei, sem más állam, lesz az állam hatalma fensőbbé minden ember, vagy azok társulatai hatalmánál, és lesz egyenlő más államokkal.

Concha Győző megállapítása szerint „az állam szuverenitása, azaz legfőbb hatalmi mivolta alkotói irányában és függetlensége más államok irányában nem egyéb, mint az *állam uralma önön akarata felett.*”?

Fenntartva a szuverén hatalom ilyen értelemben vett egységét, annak tulajdonságai a következők:

1. Korlátlanlanság.

A szuverenitás korlátlanlansága azt jelenti, hogy az *állam akaratának tartalmát illetően magát senki által korlátozni nem engedheti*, hacsak maga nem fogad el alkotóinak céljából folyó, vagy a nemzetközi helyzet kívánta korlátokat.

A szuverenitás korlátlanlansága tényállapot. *Amint megtörténhet, hogy az állam akaratát bárki befolyásolhatja, megszűnik a szuverenitás.* Az állam a maga akaratát csak önmaga korlátozhatja. Ez az önkorlátozás viszont az állam szabadsága is egyúttal.

Azáltal, hogy a szuverén hatalom korlátlanlansága az állam szabad elhatározásában nyilvánul meg, akarata pedig¹ csak egységes személyiségnek lehet, mindazok az elméletek, melyek az államot nem ennek, hanem testületek összetételének tekintik, szemben állanak a szuverenitás korlátlanlanságának a követelményével is.

2. Kizárólagosság.

Ha a szuverenitás korlátlanlansága abban áll, hogy az állam akaratának tartalmát maga határozza meg, úgy a szuverenitás kizárólagossága azt jelenti, hogy *az állam akaratát nem oszthatja meg sem az állam alkotók közül egy emberrel, sem valamely testülettel* (egyház, társadalmi osztály, rend, család), *sem valamely más állammal*. A szuverén akarat kizárja minden más akarat érvényesülését az államban.

⁴⁷ *Concha Győző*: Politika I. p. 255.

Míg a szuverenitás korlátlanosságával azt fejezzük ki, hogy az állam bármit akarhat, addig a kizárólagossággal az van mondva, hogy az állami akarat keletkezésére sem egy ember, sem valamely testület, vagy család, sem más állam behatással nem bírhat.

A szuverenitás kizárólagosságán csorba esik, ha az állami akarat keletkezésére az egyház, vagy valamely más társadalmi csoport esetleg más állam befolyást gyakorol, bár a szuverén akarat tartalmilag korlátlan maradhat, ha meg egyezik az egyház, vagy valamely társadalmi csoport, vagy az idegen állam akaratával.

3. Egységesség.

Az államnak egy időben és egy célra vonatkozóan csak egy akarata lehet. (Az állam nem tarthatja fenn egyszerre a magántulajdon és a köztulajdon intézményét, nem engedheti meg a monogámia és poligámia érvényesülését, sem háborút és békét egyszerre nem akarhat.) Az államnak egységes akaratát azután nem képezheti több alany. Egységes akarat csak egy alanytól származhatik. Ha az állami akaratnak több forrása van az államban, akkor ott nem egy, hanem több államról is kell szólni. Lehetséges, hogy az állami akarat számos egyéni akarat összehatásából keletkezik, továbbá maga az akaratképzés is lélektani fázisoknak megfelelően, — *belső elhatározás, végső elhatározás, cselekvés* —, részenként jön létre, amikor is minden akaratképző tényezőnek külön szervezete van az államban. Mind e körülmények azonban a szuverenitás egységéből nem vonnak le semmit, mindaddig, míg az állami akarat képezői mindannyian csak egy akaratot hoznak létre és nem több akaratot.

4. A szuverén hatalom képviselete.

Amikor valamely nemzet állami létállapotában alkalmas területen, jól védhető határok között, belső erejénél fogva jut hatalomra a többi nemzetekkel szemben, akkor a nemzet, élete minden mozzanatában, mint egység nyilvánul meg. Az államban a nemzet egységes élete tükröződik vissza. Amennyiben a nemzet akarata nem formulázható folytonos plebiscitum

útján, van szükség képviselőre. Ez a képviselő létre jöhet úgy, hogy egyetlen ember képviseli a nemzetet, illetve annak egységes életét, az államot. A képviselő az államfő személyében, tökéletes. Az államfő akarata az állam akarata. Nincs azonban meg ebben az esetben az államalkotók összefüggése az állammal magával. Nemzet és állam között nincsen azonosság.

Ha az állam akarata a nemzet akarataként jelentkezik, úgy a képviselőnek mind szélesebb körűnek kell lenni, míg az egész polgárság szavazatáig nem ér. Természetes, hogy bármely része a nemzetnek vagy bármiképpen kiválasztottak, tökéletesen nem képviselhetik a nemzetet. A nemzet és állam azonossága azonban a képviselő intézménye mellett nagyobb mint az abszolút egyed-uralkodás esetében.

Az összes államalkotók nem jöhetnek mindig össze szavazásra, hanem csak egy részük. Az állami életnek egysége ekkor is feltételezendő, mert a képviselők akarata általános elfogadásra talál az összes államalkotók által.

A szuverén hatalom az *azonosság* elve alapján van a nemzetnél, a *képviselő* elve alapján a monarchánál, az azonosság kisebb foka s a képviselő részlegessége mellett a kormánynál. Az azonosság maximuma a kormányzás minimumát vonja maga után, mert az egész nép fog ez esetben kormányozni, azaz nincs kormányra szükség. Viszont a képviselő maximuma a kormányzás maximumát jelenti, mert az államfő egyedül képviseli és kormányozza a nemzetet.

A szuverén akarat képzésénél nem lehet eltekinteni a képviselő tényétől. Csak ahol az egész nép képviseli az államot, ott nincs képviselő, mert az egész nép nem képviselheti a szuverént, amikor májra az.

Az azonosság elvéből folyik, hogy ahol képviselői vannak a nemzetnek, ott minden egyes képviselő az egész nemzetet képviselje.

Tulajdonképpen a képviselőválasztás is népszavazás, plebiscitum, ha egy kerület választ is, mert a megválasztott az egész népet fogja képviselni.

Ez esetben a nemzet és az állam azonossága nem tökéletes. Ha a szavazás nem képviselőválasztásra, hanem tárgyi dön-

tés érdekében (reálplebiscitum), „igen”, vagy „nem”-mel történik, ott az állam és a nemzet azonossága tökéletes.

Népszavazás esetében minden egyes polgár képviselő.

A képviselet annyit jelent, mint egy láthatatlan létet, tökéletes szervezettel láthatóvá tenni. A magánjogban is a képviselő a képviselőnek láthatatlan vágyait, céljait, törekvéseit testesíti meg.⁴⁹

A politikai képviselet fő jellemzője az, hogy a nemzet természetes léte mellett egy magasabb, szellemi összefüggést is jelent. Minden államban kell lenni olyan embereknek, akik azt mondhatják, hogy az állam mi vagyunk. Ezek a szuverén hatalom képviselői.

5. A szuverenitás tárgyi oszthatatlansága.

A szuverenitás tárgyi oszthatatlansága azt jelenti, hogy az államhatalomnak szükségképen ki kell terjednie mindazokra a feladatokra, melyeket meg akar oldani, illetve céljai közé kíván illeszteni. Viszont az állam szuverenitásának bizonyos tárgykörökre való korlátozása, ha azt az állam saját akaratából folyóan teszi, nem ellenkezik a szuverenitás oszthatatlanságával, mert, hogy meddig terjedjen az állam hatalma az állam alkotók életének irányítását illetően, azt maga az állam állapítja meg mindig.⁵⁰

⁴⁹ *Taski* szerint a képviselet nem más, mint az ember képessé tétele arra, hogy érintkezésben legyen olyan embertársaival, akiknek tettei eléggé megegyeznek egyéni céljaival és neki segítségére vannak. *Grammar of Politics*. (1926.) p. 265.

⁵⁰ A szuverenitás tárgyi értelemben való oszthatatlansága felől gazdag anyagot tartalmaz az Egyesült Államokban 1788-ban megjelent *The Federalist* című folyóirat, melyben U. S. alkotmányának atyái vitatkoztak erről a kérdésről. *Hamilton* a *Federalist* 9. számában állítja, hogy az Egyesült Államok szuverenitása nem semmisítette meg a tagállamokét, mert a szuverén hatalom egyes fontos részei náluk maradtak. A 39. számban *Madison* kimutatta, hogy egységes nemzeti lét mellett a részben külön működő törvényhozó testületek nincsenek rovására a nemzet szuverenitása oszthatatlanságának. Velők szemben *Calhoun* a szuverén hatalom megosztását lehetetlennek tartotta, mert a szuverenitás valami egész, megosztani annyi, mint megsemmisíteni. *Sovereignty is „an entire thing — to divide is to destroy it.” A disquisition on Government*. (1851.) p. 146

6. Felelőtlenség.

A szuverenitás az államhatalomnak olyanfokú gyakorlását jelenti, melyért a szuverén akarat képzője, vagy képezői felelősségre nem vonhatók, mert ha ez lehetséges volna, akkor a felelősségre-vonó volna a szuverén, így az államfő, a parlament tagjai, tiszta demokráciában a népgyűlés tagjai, beszédeikért, szavazatukért felelősségre nem vonhatók.

7. Tényleges és jogi szuverenitás.

A szuverén hatalom lehet jogszerűen alakult és fennmaradó, és lőhet jogellenesen megszerzett. A jogellenesen létrejött, bitorlott szuverén hatalomnak a polgárok éppen úgy engedelmeskedhetnek, mint a jogszerűen létrejöttnek.

Ha a jogszerű, *legitim*, szuverén hatalom nem érvényesülhet, mert annak képviselője nincs olyan helyzetben, hogy hatalmát ki tudja fejteni, úgy jogi alap nélkül keletkezik szuverén hatalom.⁵¹

Az az egyén, vagy testület, mely adott időpontban az államhatalommal rendelkezik, vagy a legnagyobb hatalmat képviseli az államban, s amelynek adott időpontban az alattvalók engedelmeskednek, a tényleges szuverén, bár nem szükségiképpen jogilag is szuverén. A tényleges szuverén lehet *Usurpator*, bitorló, mint az önmaga hatalmából összeülő parlament, katonai diktátor, igehirdető próféta, akit hívek serege követ. Minden esetben a szuverén hatalom tényleges fizikai erőn, vagy a tömegek tényleges lelki befolyásolásán nyugszik.

A történelem egész sorát tünteti fel ily de facto szuveréneknek.⁵²

A de facto szuverén idők folyamán jogi statust teremthet a maga számára és de jure szuveréné válik.

A de jure szuverenitás is elveszitheti jelentőségét, ha azt nem. a közjó érdekében gyakorolják. Minthogy a de jure

⁵¹ *Esmein*: Drodttal constitutionnel. (3. ed.) p. 187.

⁵² *Cromwell* miután feloszlatta a hosszú parlamentet, *Napóleon*, miután eltávolította helyéről a direktóriumot, az 1871. évi francia nemzetgyűlés, az 1918. évi német nemzetgyűlés, az 1919. évi magyar nemzetgyűlés a de facto szuverenitás valósulásának példái.

szuverén hatalom nem fizikai erőn, vagy tömeglélektani befolyásoláson nyugszik, hanem törvényen, s az „annak való engedelmesség is jogi alapon történik, azért a de jure szuverén hatalom mindenkor jobban fog megfelelni a hatalom törvényszerű gyakorlásának, mint a de facto szuverén hatalom.

A de facto szuverén hatalmat gyakorlók, hogy hatalmukat jogi alapokra helyezték, népszavazás útján igyekeztek azt elérni⁵³ Népszavazás azonban ehhez nem elég. Szükséges a tényleges szuverén hatalom erkölcsi alapon való tartós gyakorlása is.

63. §. A szuverén hatalom működése, illetve funkciói.

A szuverén hatalom, — mindenkor mint az állam akarata érvényesülvén, — működése azonos az akaratnak emberi értelemben vett lelki folyamatával, mely a lélektan-törvénye szét int három mozzanatból tevődik össze: *belső elhatározásból, végelhatározásból és cselekvésből*. Állíthatjuk, hogy az emberi akaratképzésnek természettörvényszerű hármasszozanatát az állami akaratban tisztábban érvényesül, mint az egyéni akaratban, mert az egyén előtt számos esetben elfedve maradnak, a lélekben összefolynak e mozzanatok, míg az állami akaratképzésnél mindenkor világosan konstatalhatók. Az emberi akarat mozzanatai az egyéni lélek működésének eredményei, s ezért nem szükségképen elválasztottak. Az államnak nem lévén lelke, az állami akaratban e mozzanatok külön funkciókként jelentkeznek, melyekre az államnak külön szervei vannak, kizárja azonban az állami akarat egy-

⁵³ A szuverén hatalom jogivá tétele érdekében Franciaországban különösen sokszor volt plebiscitum. így 1799-ben a konzuli alkotmány ama tétele felett szavazott a nép, hogy a liárom konzul között Napóleon Bonaparte generális fog kormányozni. (3.000.000 szavazat 1500 ellen.) 1802-ben népszavazás döntötte el, hogy Napóleon élete fogytáig első konzul. 1804-ben népszavazás alapján lett Napóleon császár, s a császárság családjában örökletes. (4 ½ millió igen, 2500 nem) 1851 dec. 14-én népszavazás tette Napóleon Lajost a köztársaság elnökévé 10 évre, (7% millió szavazat 650.000-el szemben), amint 1852. uov. 21—22-én császárrá. (Ekkor csak 253.000 nem szavazat volt.) Minden alkalommal nagy többségben hangzott el a nép ajkáról az „igen”.

sége is a képzés mozzanatainak megfelelő funkciók külön-külön való érvényesülését, azok csak *együtt jelenük az állami akarat létrejöttét*. Ezért a szuverén akaratban megkülönböztethető képzési mozzanatoknak megfelelő funkciók nincsenek ellentétben a szuverén akarat egységével, mert e funkciók az államra vonatkoztatva is, természet törvényszerűen kell, hogy egymást kiegészítsék.

Az emberi akarat akkor tökéletes, ha a lélek az akarat-képzés hármasságát áttermi meg. Az egyéni akaratban sokszor lehetséges, hogy meg lesz a belső elhatározás, mely azonban nem végződik cselekvésben; vagy lehetséges cselekvés, melynek nincs belső elhatározáson nyugvó, legfeljebb végelhatározáson nyugvó indítéka. A végső elhatározás az egyéni akaratképzésnél sem hiányzik soha. Még a vakon cselekvő ember is hirtelen elhatározással cselekszik. — csupán az előre való megfontolás, a belső elhatározás hiányozna nekik. Az egyéni akarat hármasságával teljes, azaz, ha az akarat belső megfontolás alapján úgy válik tetté, hogy a külső cselekvést a belső elhatározással a végső elhatározás tartja összhangban.

Az állami akarat mindig teljes. Kell lenni az államban valakinek, vagy egy testületnek, mely kigondolja az állami akaratot. — ez a belső elhatározás, s meg kell lenni a végelhatározás, a közzététel, a kihirdetés mozzanatának, mert csak ezáltal vonhat maga után az állami akarat emberi magatartást, következhetik be a cselekvés stádiuma.

Az állami akaratban rejlő mozzanatok funkcióknak nevezzük, mert külön szervek léteznek azok végzésére az államban. Éspedig: a belső elhatározás mozzanatának a szerve az államban a törvényhozó testület, a *parlament*, vagy az *abszolút uralkodó törvénykigondolás* — a végelhatározás mozzanatának szerve az *államfő*, — a külső cselekvés mozzanatának szerve pedig a *közigazgatási szervezet*. Minthogy az állami akaratot külön szervek hozzák létre, azért mondjuk, hogy az állami akaratnak funkciói vannak, éspedig van *törvényhozói, államfői és végrehajtó funkciója*. Amennyiben pedig a szuverén akarat hatalom, azért az egyes funkciókat valószínű szervei, mint a szuverén hatalom működésének alkotórészei, maguk is államhatalmak.

Az állami akarat képzéséhez, a törvényhozói, államfői és végrehajtó funkció, illetőleg szervezet nélkülözhetetlen, mert *mindegyik önállóan, eredetivel járul hozzá az állami akarat képzéséhez, valamennyi az állami akaratképződés egyik mozzanatának megvalósítója*. Ebből az okból nevezzük ezeket *fő államhatalmaknak, vagy fő állami szerveknek*.

A szuverén akaratnak e főfunkciói minden államban meg vannak, bármilyen legyen is az államforma. A szuverén hatalom birtokosa legyen bár egy ember, vagy több ember, vagy az egész nép maga, e különbségek nem érintik azt a folyamatot, mely az állami akarat minden államformában e folyamatot, mely az állami akarat képzésével kapcsolatos. Az állami akarat minden államformában e három mozzanatra bomlik s minden államforma melleit lehetséges, hogy e három mozzanatra külön szervek keletkezzenek. Ha nem volna így, akkor is funkciók tekintetében megkülönböztethetők az akaratképzési fázisok.

A szuverén akarat lélektani elemzése alapján azután több, mint három államhatalom, nem volna megállapítható. Minthogy azonban a szuverén hatalom annyi feladatot vonhat az állam által megoldandók közé, mint amennyit akar, s minden megoldandó feladat számára szervezetet is kell teremtenie, azért *tárgyi értelemben* az államnak annyi funkciója lesz, mint ahány irányú a konkrét célkitűzése. E tárgyi értelemben vett funkciókat valósító szervei ugyancsak államhatalomként fognak fellépni. Ezeknek léte azonban a fő államhatalmak nyomán keletkezett állami akaraton nyugszik, önállóan eredetivel ezek *nem* járulnak hozzá az állami akarat képzéséhez. Sőt, a fő államhatalmak által létrehozott állami akaratban foglaltak szerint fejthetik csak ki működésüket. Feladatok, illetve tárgykörök szerint lesznek: igazságügyi, hadügyi, külügyi, pénzügyi, kulturális stb. államhatalmak, aszerint, hogy mire terjed ki az állami célkitűzés.

Az állam szuverén akaratának három fő mozzanatát valóra váltó állami főhatalmak, egymással szoros összefüggésbe vannak, mert egy ugyanazon akaratnak a mozzanatai. A fő államhatalmak a szuverén akaratnak lélektani alkat-elemein nyugszanak és nem a feladatokon, melyekre az állam-akarat vonatkozik.

Ezt a megkülönböztetést az elméletben kevésbé teszik meg a politikai gondolkozók.

A szuverén hatalom alkotó részeinek megállapításával már *Aristoteles* foglalkozott és tisztán logikai alapon úgy oldotta meg a problémát, hogy a törvényhozó hatalomban az *általános* megnyilvánulását látta, a végrehajtásban a *különösét*, a bírói működésben pedig az *egyesét*.” Ezt a logikai felosztást irtja fenn *Kant* is, midőn a szuverén hatalom mibenlétére nézve a törvényhozásban az állami akaratban megnyilvánuló gondolatmenet *főtételét*, a végrehajtásban az *altételét*, a bírásokodásban pedig *zárótételét* látja.

A szuverén hatalom alkotó részeinek, megkülönböztetése mégis *John Locke* elméletére vezetendő vissza. Az államhatalmakról mint funkciókról külön-külön, ő szólott először. Az állami lét fenntartásához törvényhozó működést, végrehajtó működést és amint ő nevezte, *federatív* működést, azaz nemzetközi szerződést kötő, külpolitikai szerződést kívánt.⁵⁶

Az ő nyomán *Montesquieu* az állami célok leghelyesebb megoldása érdekében vette fel a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat,⁵⁰ mint amelyek egymástól elválasztva a szabadság legfőbb biztosítékát képezik az államban. Ennek az érdekében keverte össze *Montesquieu* a szuverén hatalom • lélektani értelemben vett tényezőit a tárgyi szempontból felvehetővel.

A szuverén hatalom funkcióinak megkülönböztetésénél azonban gyakorlati. — szabadság biztosítási, vagy az államfő hatalmát védő, — szempontoknak háttérbe kell szorulni, s amint a magyar tudományos politikai irodalomban csillogó logikával *Concha Győző* megállapította, csakis a szuverén akarat lélektani felépítettségéből lehet helyes megoldáshoz jutni.

1. A fő, illetve tulajdonképeni államhatalmak.

A törvényhozó hatalom a szuverén akarat belső elhatározási mozzanatának megfelelő államhatalom. Kétségtelen,

⁵⁴ *Aristoteles*. Ethika VI., 9. fejezet (Haberern ford.)

⁵⁵ *Locke*. Two Treatises of Gov eminent. (1690.)

⁵⁶ *Montesquieu*. Esprit des lois. (1748.) L. XI. Ch. 6.

hogy a szuverén akarat leglényegesebb alkateleme, mely önállóan járul hozzá annak képzéséhez. A törvényhozó szerv által megállapított állami akarat azonban még nem teljes, az még nem is törvény, mert a belső elhatározás mozzanatát követő végelhatározás mozzanata alá esik, hogy a közéletben valóra válhassak. (Magyarországon a parlament által elfogadott törvényjavaslat országos határozat nevet viseli.) Továbbá a szuverén belső elhatározás nem mindenkor jelentkezik törvény formájában. Pl. a hadüzenet, békekötés, államfő választás stb.. az állami akarat belső elhatározásával kapcsolatosak s még sem törvény formájában jelentkeznek. Ez esetekben azonban nem történt más, mint hogy a belső elhatározás szerveként nem a törvényhozó testület, hanem más állami szerv szerepelt, mely azonban olyan értelemben adott kifejezést az állami akaratnak, hogy azt az összes polgárok elfogadják, mintha az törvénybe foglaltatott volna. Ezekben az esetekben a törvény nem annyira *voluntas*, mint inkább *ratio*, melyet a polgárok mind helyesnek tartanak. Az állami akaratnak ez a két neme minden államban előfordulhat, mindkettő kimeríti a belső elhatározás lélektani tényálladékát.

Az államfői hatalom, mely a végelhatározás mozzanatát határozza meg, egyúttal a belső elhatározás és cselekvés közötti kiegyenlítésnek az eszközlője is. Kétségtelen, hogy a szuverén akarat képződéséhez önállóan járul *hozzá*, mert vétőjével módosíthatja a belső elhatározást, a parlament akaratát s a végrehajtás szerveinek kinevezésével összhangban képes tartani a belső elhatározást a külső cselekvéssel.

Az államfői hatalmat Benjamin *Constant* tárgyalta legbehatóbbai és az államhatalmak összhangzó működése érdekében konstruálta, de mint egy negyedik államhatalmat a tői vényhozó, végrehajtó és bírói fölött. Az államfői hatalomnak *pouvoir reguláéin* nevet adott, minthogy az államfő a szentesítés által, vagy annak megtagadása által. A törvényhozó hatalmat mindenkor az összesség érdekében való működésre készítheti. Az államfő az, aki a kormányt elbocsátja, ha akadályát látja az összesség érdekében való törvények alkalmazásának. Az államfő az, aki a bírói ítéleteket kegyelem útján revideálja, hogy a bírói hatalom mindenkor méltányos ítéleteket hozzon. A parlament egybehívása és fel-

osztatása, a miniszterek kinevezése mind szabályozó és egyenlítő államhatalmi funkciók.

A német gondolkodók az államfői hatalmat *felügyelő* hatalomnak nevezték el, kapcsolatosan a speciális német helyzettel, az alkotmányosság nehéz meggyökeresedésével, mely miután kialakult, a politikai gondolkodók mégis az államfői hatalmat kívánták mindenek felett érvényesülni hagyni. Az államfői hatalom mint felügyelő hatalom a többi államhatalmak felett való állást jelent. Ez az éppen, ami miatt *Locke és Montesquieu* nem is vették fel az államhatalmak közé az államfőit, mert túltengő helyzete mindenkor veszélyeztetheti a többieket.

A végrehajtó hatalom fő államhatalmi mivoltát, — bár a külső, cselekvés tényében az állami akarathoz való újjal, eredetivel való hozzájárulás nem foglaltatik, — mégis az igazolja hogy részleteiben kiegészíti a szuverén akaratot. Amire a törvényhozó hatalom ki nem terjeszkedhetett, vagy ahol az élet sürgős rendezést követel, ott a végrehajtó hatalom legjobb belátása szerint, *diszkrécionárius módon*, tehát eredeti, önálló hatalomként, rendeleteivel pótolja az állami akaratot. Általában önállóan dönti el, hogy az állami akarat végrehajtása tekintetében meddig menjen el, nem kell-e a cselekvéssel felhagyni, vagy egyenesen a belső elhatározástól eltérően cselekedni. A közigazgatásban rejülő diszkrécionárius hatalom teszi a végrehajtó hatalmat fő államhatalommá, mely ezáltal önállóan és eredetivel járul hozzá az állami akarat képződéséhez.

2. A tárgyi értelemben vett államhatalmaik.

Tárgyi értelemben államhatalmak alatt az egyes állami feladatok végzésére hivatott állami szerveket értjük. A végrehajtó hatalom egyes részmozzanatai jönnek itt elsősorban tekintetbe. A végrehajtó hatalom az, mely a törvények valószínűségét általában lehetségessé teszi, az előfeltételekről, pénzről, helyiségről, tisztviselőkről általános utasításokról, irányításról, azaz kormányzásról gondoskodik, a jogosság szempontjából ügyel a törvények megtartására, azaz bíraskodik, végül konkrét esetben külső erőt is alkalmaz, azaz karhatalmi működést is fejt ki.

A végrehajtó hatalom célja nemcsak az egyes konkrét eset intézése, hanem minden előforduló eset számára az általános előfeltételek biztosítása, illetve létrehozása. Ezek az általános előfeltételek a bíráskodásban, a hadügyi, külügyi, önkormányzati igazgatásban valósulván meg, kétségtelenül kiemelkednek a többi, tárgyi értelemben vett államhatalmak közül, önálló államhatalmaknak azonban nem tekinthetők, mert az állami akarat képzésével belső, lélektani értelemben vehető kapcsolatuk nincsen.

a) *A bírói hatalom.*

Az a körülmény, hogy a bírói hatalom ismérve a függetlenség, úgy a kormánytól, végrehajtó hatalomtól, mint az államfőtől, és hogy csak a tárgyi értelemben vett jognak, a már kihirdetett törvényeknek van alávetve, vezetett főképpen ahhoz, hogy külön önálló államhatalomnak tekintessék.

A bíróság azonban nem sorozható a fő államhatalmak közé, mert nem járul hozzá önállóan, eredetivel az állami akarat képzéséhez, sőt feladata éppen a szuverén akarat megvalósítása. A bíróságnak akarata nem lehet» hanem csak ítélete. Új kiegészítésekkel sem járul az állami akarathoz, mert döntvényei és elvi jelentőségi határozatai csupán a jogegység érdekében valók és az esetleg ellentétes tartalmú jogszabályok egységes alkalmazására vonatkoznak. A bíróság csak egyes konkrét esetek felett ítélvén, nagy veszélyt jelentene, ha hatalma volna az állami akaratot ötletszerűen pótolni, kiegészíteni, vagy egyenesen alkotni, amikor a jogalanyok éppen a mindenkor egyforma állami akarat alapján keresik igazságukat. A bíróság feladata csak az állami akaratnak szigorúan a törvények értelmében való végrehajtásáig terjed.

A végrehajtó hatalom azonban ugyanezt teszi.

A különbség a közigazgatás és a bíráskodás között abban van, hogy míg a végrehajtó hatalom siker elérésére törekszik, újnak, eddig nem létezőnek a létrehozására és minden jövőző esetre irányadólag az állami akarathoz rendeleteivel valamit hozzá, tehát addig a bírói hatalom erre nem képes, amennyiben csak konkrét esetek, bevégzett tények jogszerűsége felett dönt, miközben szigorúan tartania kell magát a jogszabályokhoz.

A bírói funkció csakis a bírói gyakorlat által jut bizonyos fokig önálló államhatalmi jelleghez. A bírói gyakorlatnak azonban általánosan kötelező ereje nincsen. Ha szokásjog válik belőle, akkor az állami akaratnak öntudatlan alakulásával állunk szemben, amelyben nem lehet tudni, mennyi a bíróság szerepe és mennyi a polgárságé, amely elfogadja a gyakorlatot.

Felhozzák azt is, hogy a törvények betartását csakis a bírói függetlenség érvényesülése mellett lehet elérni. Ezt a függetlenséget tekintik azután a bírói hatalom fő államhatalmi voltának indokául. A függetlenség azonban ennek nem ismérve. A végrehajtó hatalomnak, mely ezzel kevésbé rendelkezik mint a bíróság, hiszen a törvényhozó és államfői hatalom befolyása alatt áll, szervei elmozdíthatók, nem élethossziglan bírják megbízatásukat, mégis kétségtelen önálló államhatalmi mivolta.

Nem tévesztendő szem elől, hogy a feladat fontossága, melyet valamely állami szerv elvégez, nem változtat működésének az állami akarat lélektani egységéből folyó, vagy tárgyi értelemben vett jelentőségén. A bírói hatalomnak pedig nincsen kapcsolata az állami akarat lélektani mozzanataival.

Az 1791-ik évi francia alkotmány III. rész, V. fejezet 3. §-a tartalmazza azt a tételt, hogy a bíróságok ne avatkozzanak be a törvényhozó hatalom gyakorlásába, s a törvények alkalmazását akadályozó működést nem fejthetnek ki. Ez az elv érvényesül a magyar jogban is. Az 1920 okt. 1-i osztrák alkotmány 89. §-a hasonlóképen tartalmazza, hogy a kihirdetett törvények érvényességének vizsgálata nem feladata a bíróságoknak. Az osztrák bíró csak a törvény alkotmány-szerű *kihirdetését* vizsgálhatja. Tartalmilag nem. De még az esetben sem képez praecedent, ha valamely bíróság egy törvényről megállapítja, hogy nem lett alkotmányszerűen kihirdetve, s ezért úgy tekinti, mintha meg sem hozatott volna, mert más bíróság esetleg ezt nem állapítja meg róla, s alkal-

zza.^{57a}

Szemben áll ezzel a rendszerrel az Amerikai Egyesült

^{57a} *Adamovich*. Verfassungsrecht d. Deutsch-österreichischen Republik, p. 319.

Államok alkotmányában lefektetett elv, mely szerint a legfőbb bíróság (*Supreme Court of the United States*), adott esetben kapcsolatban az alkalmazandó törvény alkotmányosságát vizsgálni tartozik, s ha azt alkotmány ellenesnek találná, akkor nem alkalmazza azt. Még ez a bíróság sem semmisítheti meg a törvényt, csupán nem alkalmazza, ami annyit jelent, hogy amíg peres eset kapcsán nem kerül valamely törvény a legfőbb bíróság vizsgálata alá, addig az érvényes is.

Az új német köztársasági alkotmány még messzebb ment, mint az amerikai rendszer, a bíróságok szerepét illetően a törvények alkotmányosságának vizsgálata terén. A német birodalmi törvényszék 1925 november 4-i döntvénye (*Reichs-Gerichts-Zeitung*, Bd. III. p. 522.) elfogadta a bírói vizsgálat jogát minden alkalmazandó törvény alkotmányosságára felett.⁵⁷

A német köztársaság közjogászai között vannak annak a nézetnek is hívei, akik szerint nemcsak a bíróságok, hanem minden hatóság vizsgálhatja valamely törvény alkotmányosságát, s ha azt az alkotmánnyal ellentétes tartalmúnak találná, akkor nem fogja alkalmazni. A polgárok természetesen mindenkor bíróság által fogják kimondatni, hogy mi a jogállapot, ha valamely hatóság nem akar valamely törvényt alkalmazni.

Ez a német közjogi álláspont kétes alapon nyugszik. Azzal ugyanis, hogy a német alkotmány nem mondja ki, hogy ki illetékes a törvények alkotmányosságának vizsgálatára az sincs megmondva, hogy arra a birodalmi főtörvényszék,

⁵⁷ A német *Reichsgericht* nevezetes döntvényében szórói-szóra foglaltatik: „Ha a bíró a törvényeknek alá is van vetve, ez még sem zárja ki, hogy ama törvényeknek, vagy egyes határozásainak érvényessége a bíró által kétségbe vonassék, amelyek a bíró által figyelembe veendő más törvényekkel ellentétben \wedge annak. Ez az eset az, amikor egy törvény, az alkotmányban foglalt jogtételnek ellentmond, és meghozatalánál az alkotmány 76. §-ában az alkotmány-változtatás esetére előírt eljárás be nem tartatott.” „Minthogy pedig a birodalmi alkotmány nem tartalmaz szabályt arra nézve, hogy a birodalmi törvények alkotmányosságára felett való döntés a bírótól elvonatnék és más szervre bízott volna, a bírónak joga és kötelessége, hogy a birodalmi törvények alkotmányosságát vizsgálhassa, elismert kell, hogy legyen.”

vagy minden bíróság, még kevésbé hogy minden hatóság képes.

A legújabb német közjogi fejlődéssel⁵³ szemben is fena kell tartanunk, hogy a bíróságok a törvényekhez alkalmazkodni tartoznak, és akkor is, ha az alkotmány szempontjából vizsgálják azok érvényességét, a jogalkalmazás teréről le nem térhetnek, — legfeljebb *akadályozhatják* az alkotmánnyal ellentétes rendelkezést tartalmazó törvények érvényesülését. A bíróság azonban nem lehet olyan államhatalom, mint az állami akarat lélektani összetettségén nyugvó fő államhatalmak, így értelmezte azt már *Montesquieu* is, midőn a bírói államhatalmat bizonyos értelemben jelentőségnélkülinek, — „*en quelque facon nulle*”, — mondotta.

b) *A hadügyi hatalom.*

A hadsereget, — mint amelytől az állam sérthetetlenségének megóvása, külső támadásoktól való megvédése és a jogbiztonságnak karhatalommal való fenntartása függ, — mert fizikai értelemben függetlenítheti magát a többi államhatalmaktól és saját erejéből legfőbb államhatalommá nyilváníthatja magát, tekintik önálló államhatalomnak.

A hadsereg funkciójából is hiányzik azonban az, ami egy állami szervet főhatalommá tesz az államban. Hiányzik az állami akaratképzéshez való hozzájárulás. Ha a hadsereg fejezi ki a szuverén akaratot, úgy katonai uralom alá került az állam *szoldateszka* formájában. Ez elfajult államforma melyben nem az összesség javára használtatik fel az államhatalom, hanem a hadsereg, a katonai rend érdekében.

c) *A külügyi államhatalom.*

Az államhatalomnak a szuverén akarat tárgyak szerinti megoszlásánál szerepel a külügyi államhatalom, mint az állam nemzetközi érdekeinek nyilvánítására vonatkozó akarat, illetve, mint az állam nemzetközi érintkezésének intézésére hivatott szervezet.

⁵⁸ *Morstein*, F. Variationen über richterliche Zuständigkeiten zur Prüfung der Rechtmässigkeit des Gesetzes. (Berlin 1927.)

A külügyi államhatalmat, mint önálló államhatalmat John *Locke* konstruálta, *federatív* államhatalom név alatt. Az állami akarat érvényesülésének nemzetközi ügyekben való nagyobb fontossága vezette az angol tudóst erre a megkülönböztetésre. Az állami akaratnak valóban alig lehet nagyobb jelentőséget tulajdonítani bármely tárgykörre vonatkozóan, mint a más államokhoz való viszonyt illetően. Az állami akaratnak a külügyi viszonyokban elhatározás és cselekvés tekintetében megkülönböztetett gyorsasággal, ügyességgel, alkalmazkodással, de fölényel is kell érvényesülnie, különben az állam más államok részéről háttérbe szorul, és éppen függetlenségén azaz akarata szabad érvényesítésén esik csorba. Ily értelemben vett elhatározás és cselekvés sikeres elvégzésére a tulajdonképeni értelemben vett állami akaratot képző három államhatalom együtt alkalmatlan. Ezért a külügyi viszonyokra vonatkozó állami akarat és cselekvés rendszerint egy személyt illet meg az államban, aki nem lehet más mint a végelhatározó funkciónak a végzője, — vagyis az *államfő*.

Az állami akarat képzésének rendes szervei, a törvényhozás és végrehajtás a külügyi viszonylatok megkívánta gyors cselekvésre nem alkalmasak, és csak az esetről-esetre való jóváhagyás lesz a szerepük. A valódi elhatározás és cselekvés külügyi viszonyokban rendszerint az államfőé, aki azonban ezeket a törvényhozó szerv akaratával ellentétben nem gyakorolhatja, legfeljebb csak akkor, ha a törvényhozó testület egységes akaratképzésre képtelen, ingadozó, megoszlott volna.

Az államfőnek a külügyek irányzásában az állami akaratot helyettesíteni tudó szerepe, az a tág körű diszkréció, mely szerint az államfő szabad belátására van bízva az állam magatartásának megválasztása a nemzetközi viszonyokban, a külügyi államhatalmat tárgyi tekintetben valóban megkülönbözteti a többi államhatalmaktól. Az államnak nemzetközi viszonylatai miként való alakulására vonatkozó akarata azonban, mint funkció, az államfői akarral esik egybe, s így a külügyi államhatalom külön önálló államhatalomként nem konstruálható, hanem mint az államfői hatalom egy részét fogjuk fel.

A külügyi államhatalomnak feladata az államnak más államokhoz való viszonyából fakadó ügyek intézése. Az állam

lényegéből folyóan ennek az állam érdekeinek legszabadabb érvényesítése . mellett kell történnie.

Habár az állam szuverenitása nem tűri meg a legcsekélyebb kívülről jövő szabályozást, a nemzetközi érintkezésnek mégis vannak szabályai. Ezen szabályok az államok szuverenitásával csakis úgy egyeztethetők össze, hogy az államok elismerik ezen szabályok érvényét, sőt szuverén akaratukból kifolyóan ezen szabályokat érvényben is tartatják.

Így a külügyi államhatalom elsősorban a nemzetközi jog határai között nyer kifejtést. De a nemzetközi érintkezésnek ezen jogi korlátain kívül, főképp az eljárási mód tekintetében vannak bevett szokásai, melyet diplomáciai eljárásnak nevezünk. Ez képezi a második korlátot az állam külügyi akaratá szuverén kifejtésének. Csak ezen kettős korláton túl nyílik meg az állam külügyi akaratának szabad érvényesülési tere, a külpolitika.

A külügyi államhatalom megismerése így 1. a nemzetközi jog, 2. a diplomáciai eljárás, 3. a külpolitika ismeretköreiből tevődik össze.⁵⁹

⁵⁹ Nemzetközi jog alatt ama jogszabályokat értjük, melyek az államok egymásiránti jogait és kötelességeit valamint más nemzetközi jogalanyok iránti kötelességeit határozzák meg és amelyeket az államok egymás közötti érintkezésükben kölcsönösen kötelezően betartandó jogszabályoknak ismernek el. Minthogy az államok felett álló nemzetközi jogalkotó hatalom az államok szuverenitásának sérelme nélkül nem lehetséges, ezért a nemzetközi jog — jog az államok *között*, de nem az államok felett.

A diplomáciai eljárás az államok közötti érintkezés alkalmával követendő, mindenkor az egyes államok érdekeit előmozdító eljárás. Az államok által érintkezésükben szokás útján kifejtett udvariassági és tiszteleti szabályok betartásán kívül az államok érdekeinek biztosítását illetve az államok közötti érdek ellentétek és érdekazonosságok kihasználását is jelenti a diplomácia.

Az államok érdekei biztosításának a lehetősége az államok közötti érdekellentétek és azonosságok kihasználása azonban így azon kapcsolatok ismeretén nyugszik, melyek a különböző államok között fennállnak. Az államok közötti kapcsolatok, — érdekazonosságok és érdekellentétek — ismerete a külpolitika.

Míg a nemzetközi jog és diplomácia jogszabályokon illetve jogszokásokon nyugszanak, addig a külpolitikának csak célszerűségi szabályai vannak. A nemzetközi jogot, mint az államok egymás mellett való életének kényszerű rendjét az államok külpolitikai érdekeinek találkozása

teszi lehetővé. Az államok egymás melletti életének minden kölcsönösen elismert szabályozására az államok érzékenységén nyugszik. Ily értelemben:

1. a külpolitika készíti elő a nemzetközi jogi megegyezéseket. Minden új nemzetközi jogi szabályt, a diplomácia, mint az államok érdekeinek ismerője készíti elő, de az államok külpolitikája lesz a döntő ezen szabályok elismerésénél, vagy el nem fogadásánál. Lehetséges, hogy valamely nemzetközi jogszabályt valamely állam bizonyos körülmények között bizonyos időben nem fogad el követhetőnek, míg más körülmények között maga lehet annak a szabálynak a kezdeményezője, vagy amint azt az állam külpolitikája az állam érdekeinek laibavetése szerint jónak látja.

A gyakorlati külpolitika a tulajdonképeni létrehozója, de mindenképen a továbbfejlesztője a nemzetközi jognak.

2. Mindaddig, míg valamely nemzetközi jogszabály az állam érdekeivel megegyezik, az állam annak fenntartásáért mindenre kész: diplomáciája ily irányú működést fejt ki. Az államoknak egymáshoz való viszonyától függ a nemzetközi jog betartása. Minthogy ezt a viszonyt a külpolitika állapítja meg, a külpolitika vezet tulajdonképen a nemzetközijogi jogszabályok megtartására.

3. Midőn a nemzetközi jogszabály követése valamely államra nézve terhessé válik, diplomáciájának tevékenysége e szabály alól való menekülést fogja célozni. A többi államok érdekeinek találkozása ezzel az állammal szemben a nemzetközi jogszabály elismertetését kényszer útjára terelheti, s az illető államot, külpolitikai okokból, hatalmának korlátozására, illetve valamely nemzetközi jogszabály elismerésére kényszerítheti, így a külpolitika a nemzetközi jog alkalmazásában is jelentős szerepet játszik.

4. A nemzetközi jog érvényének fenntartására az államok diplomáciája ügyel, s a külpolitikai megfontolás vezetett mindig arra, hogy a nemzetközi jog veszélyeztetése esetén az illető állam ellen már eleve megtörténjék a többi államok közbelépése.

A külpolitika a nemzetközi jognak a védelmezője is.

5. Az államoknak egymáshoz való viszonya s egymással való érintkezése nincs részletekbe menő módon jogilag szabályozva, a szokáson nyugvó diplomáciai eljárás sem tökéletes. Az államok érintkezésének számos kérdése szabályozatlan, vagy az államok nem is fogadtak el ily szabályozást. Az egész szabályozatlanul maradt területen a külpolitika játéka szabadon érvényesül.

6. Az államokat külpolitikai ténykedésükben mindig a célszerűség vezeti, míg a nemzetközi jog az igazság érvényesülésének az eszköze. Az egységes eljárás az államok közötti érintkezésben egyúttal állandó megoldást is jelent. A célszerű eljárás a helyzetekhez való alkalmazkodás révén csupán időleges megoldáshoz vezet.

Az államok egymás mellett való életében a nemzetközi jogon eső sérelem az igazság sérelmét is jelenti.

d) *A municipális államhatalom.*

A francia forradalom amint deklarálta az emberi alapjogokat, ugyancsak sorát kerítette a községek szabadsága nyilvánításának. A municipális hatalom azon az elven nyugszik, hogy a község is, mint az egyes személy, saját és érintetetlen jogok alanya, melyeket az állam nem hoz létre, hanem csak elismer, mert azok a jogok a községgel együtt születnek.

Hogy a polgárok érdekei és szükségletei mentői jobban kielégíttessenek és a feladatok minél jobban megoldassanak — mondotta *Thouret* a francia forradalom alkotmány ózó gyűlésén a közigazgatásnak területi beosztásával foglalkozó javaslat előadója 1789 nov. 3-án, — a hatóságoknak a polgárok mellett' a terület minden pontján elosztva kell lenniök s a polgárok által kell választatniuk.⁶⁰ A községi önkormányzatra helyezettett ezzel a főszűly éspedig: a községi polgárok által választott közigazgatási szervek működésének formájában. Ekkor valóban beállott az az állapot Franciaországban, hogy a lelkészeket, bírákat, adószedőket, rendőröket, az egyes területrészekben levő összes közigazgatási hivatalnokot az illető helység illetve vidékbeliek választották. Mint *Taine* mondja, a forradalom e törvénye alapján „Franciaországban 40.000 szuverén testület alakult. Kezeikbe tétetett a hatalom s ők azt felhasználják. Éspedig oly jól, hogy egyikök. a párisi, felhasználva a közelséget, ostrom alá fogja, megcsontítja és kormányozza a nemzeti conventet és ezáltal egész Franciaországot.”⁶¹

Az önkormányzatnak ily értelmezése már a francia forradalomban megdőlt. A párisi nép hatalma alá került convent hamar belátta, hogy az ország felett való uralma az új autonóm önkormányzati közigazgatási testületekkel nem hogy biztosítva, hanem egyenesen veszélyeztetve van. Rövidesen kitűnt, hogy a municipális hatalom konstruálásával nem lehet a községeket önálló közjogi jogalanyokká emelni, saját külön hatáskörrel, sőt az állami igazgatást is úgy bízni reájuk, mint külön szuverén testületekre.

⁶⁰ *Bluset*. Les attribution des sous préfets. p. 16.

⁶¹ *Taine*, Jelenkori Franciaország alakulása. (Bp. 1882.) III. köt. p. 316.

A municipális hatalom eszméje minden hiányossága dacára mégis fennmaradt.

A municipális hatalom elméleti propagálója a restauráció korában Benjamin *Constant*, aki a községek és megyék” számára olyan politikai súlyt kíván juttatni, amennyi csak ”az általános igazgatás sérelme nélkül lehetséges. Nem szabad a helyi együttélésben rejlő patriotizmus kialakulását megakadályozni. A túlságos centralizmus a vidéket elidegeníti a hazától, mert azt tőlük idegen kezek kormányozzák. Nem szabad tehát az állam egységét túlhajtani, mert az állam részekből áll, éspedig a nemzeti tulajdonságok részeiből. A nemzetet az állam minden pontján meg kell személyesíteni, hogy a polgárokat egyesítő kapcsolatot, a hazafiságot erősítse. A municipális hatalom Benjamin *Constant* elméletében az ötödik államhatalom lett volna a törvényhozás, igazságszolgáltatás, közigazgatás és az államfői, regulatív államhatalom mellett. A municipális hatalom a községekben rejlő annak az erőnek a megnyilvánulása, hogy saját érdekeiket önállóan és kizárólag elégítsék ki, illetve szabályozzák.⁸²

A municipális hatalom elméletét az 1830-iki belga alkotmány is átvette. Ennek 31. §. és 108. §-a úgy formulázta a municipális hatalmat, ahogy azt a legtöbb európai állam magáévá tette s attól mindmáig a kontinensen alig van eltérés.

Átszármazott a municipális hatalom elve lövidesen Németországba. Itt Rotteck és Brater tekintették a municipális hatalmat alapjognak. A községek saját hatásköre megváltozhatatlan, mely éppen úgy megilleti a községeket, mint a polgárokat az egyéni szabadság jogok. A municipális hatalom természetes joga a községeknek.

Az 1848 december 5-iki porosz alkotmány 104. §-a a , frankfurti német birodalmi alkotmány (1848 dec. 5.) 11. fejezet 184. §-a a belga alkotmányhoz hasonló rendelkezését tartalmazza a községek hatalmi helyzetének. Megjelenik a municipális hatalom elve az 1849 március 4-iki osztrák alkotmány 33. §-ában is. Bevonult ez az elv az 1871: 42. törvénycikkés az 1884: 22-ik törvénycikk által a magyar közjogba is. Az előbbi szerint a vármegyének van saját hatásköre és az

⁶² *Constant*, Benjamin. *Principes de politique*. 12 chapter.

állami igazgatást csak közvetíti, az utóbbi pedig kifejezetten szól a községek saját és átruházott feladatairól.

A municipális hatalom a községek önállóságát jelenti az állammal szemben.

Ha túlhaladott állítás is *Tocqueville* mondása, hogy „az ember királyságokat alkot és köztársaságokat teremt, a község mintha egyenesen Isten kezéből származnék”,⁶³ mert ma új község alakulása mindenütt állami hozzájárulással történik, — mégis a municipális hatalom ősi forrására élesen mutat rá.

Az önkormányzat saját hatáskörének az állam által való külön elismerése nem jelenti azt, hogy az állam különös hatáskört biztosítana az önkormányzatnak, mert ez az elismerés tulajdonképpen csupán az állami akarat hozzájárulását jelenti, mint amely a község különálló működési körét természetesen biztosítja.

Organizatorikus különbség az állami igazgatás és az önkormányzat között abban áll, hogy az önkormányzat az állampolgároknak csak egy kis részére terjed ki, akik területileg egymásra vonatkozási egységet alkotnak. Ahol az önkormányzat kialakul, ott az állami igazgatásnak terjedelme szorul korlátok közé. Ott az állami szervek részére legfeljebb a felügyelet maradhat meg az önkormányzat felett. Az önkormányzat azonban halad a maga útján. Az önkormányzati igazgatás jelentősége ebben az önállóságban nyilvánul meg különösképpen. És ez engedi meg az önkormányzat szemben állítását az állami igazgatással. Ez a szembenállítás azonban nem egy külön államhatalomnak érvényesülését jelenti az államban, hanem az egyén és az állam közötti helyzetét.

e) *Az alkotmányozó hatalom,*

Abból a tényállásból, hogy az a tényező, mely az állam alkotmányát hozza létre, annak szükségképpen az állam fölött állónak is kell lennie, alakult ki az alkotmányozó hatalom, *pouvoir constituant*, elmélete.

Ez a hatalom legáltalánosabb értelemben az államalkotó nép maga s az alkotmányozó hatalom fogalmával az jelöl-

⁶³ *Tocqueville*. *Democratic en Amerique*. Vol. I. p. 95.

hető, hogy a nemzet az egyedüli forrása ama jogszabályoknak, melyek által az állam hatalmát gyakorolja.⁸⁴

Az alkotmányozó hatalom olyan akarat, melynek hatalma és tekintélye van arra, hogy döntsön az állam létének berendezési módja, formája s az összesség egysége felől. Az alkotmányozó hatalom kell, hogy tekintély is legyen, mert csak ilymódon képes tartós rendezésre. Az alkotmányozó hatalom elfogadott önként követett hatalom, nemcsak potestas és Imperium, hanem auctoritas is. Főképen amidőn az alkotmány maga szabja meg megváltoztatásának tényezőit, akkor ez mindig kapcsolatos a tekintély előfeltételével.

A középkori felfogás szerint csak Istennek volt ilyen alkotó hatalma (potestas constituens), és tételként érvényesült, hogy minden hatalom Istentől való.

A francia forradalom a nép alkotmányozó hatalmát fejtette ki. A nép magának alkotja az államot, s mindenkor úgy, amint akarja.

A jogrendet először valamely államalkotó, alkotmányozó aktus teremti meg. Az állam alkotmányával kezdődik. Minden hatalom, így az alkotmányozó hatalom is, melyet ez előtt feltételezünk, nem lehet jogi tényező.

Az amerikai államok alkotmánya rendszerint így kezdődik: „*We the people of ... do ordain*” (mi, ... állam népe, rendeljük.) Ebből következik, hogy a nép az állam előtt volt és mint alkotmányozó hatalom előbb létezett.

Ily értelemben az alkotmányozó hatalom olyan eredeti hatalom, mely nélkül állam nincsen s amely ezáltal nem is külön államhatalom, hanem maga az állam.

Alkotmány hozatalánál nem egy jogi személy akarata nyilvánul meg, hanem egy történeti tényezőé, az emberiség valamely jellegzetes tulajdonságokkal bíró embercsoportjáé.

Az alkotmány meghozatala után a szabályozást visszavetíteni a meghozókra már a jogi személyként kialakított állam fogja. A szervező, alkotó tényezőt különböztetjük meg csupán a szervezett alanytól, amidőn alkotmányozó hatalomról szólunk.

⁶⁴ *Zweig, Die Lehre vom pouvoir constituant.*

Az alkotmányozó hatalomról azonban mint jogi intézményről is lehet szólni. A már meghozott alkotmányok meghatározhatnak olyan tényezőt, mely az alkotmány sorsa, átalakítása, revíziója felett dönt. Jogi értelemben alkotmányozó hatalom az, melynek módjában van az alkotmányváltozás keresztülvitele.

Az 1793 jún. 24-iki francia alkotmány 28. §-a kimondta, hogy „a népnek mindig meg van a joga, hogy alkotmányát revidálja, reformálja és változtassa”.⁶⁵

A *Moniteur* 1795 július 25-iki számában olvassuk *Sieyès* abbé beszédét, melyben büszkén hangoztatja a konvent előtt, hogy mily üdvös megkülönböztetés az alkotmányozó hatalomnak elválasztása a konstituálttól éspedig úgy, hogy az előbbi' az utóbbi felett áll és bizonyos szabályok szerint afelett rendelkezik. Ez az eszme ama nagy felfedezések közé fog egykor számítani, melyek az államtudományt egy lépéssel előbbre vitték és ezt Franciaországnak köszönheti a világ.⁶⁶

Az alkotmányozó hatalom eszméjének feltalálása körül küzdelem van az elsőségért az amerikaiak és franciák között.

Az Északamerikai Egyesült Államokban azonban kétségtelenül előbb élt már ez az eszme és az amerikai szabadságharcban résztvevő franciák (*Lafayette, Noilles, Lameth*) hozták azt Európába.

A restauráció alatt (1815—1830-ig) az uralkodó alkotmányozó hatalmáról szóltak.

E korszak vezető politikai gondolkodója, Benjámín *Constant* azt igyekezett bizonyítani, hogy „a népnek nem lehet joga, hogy ártatlant leverjen, és ezt a jogot senkire sem delegálhatja. A népnek nem lehet joga a szabad véleménynyilvánítást, a lelkiismereti szabadságot, vagy az igazságszolgáltatási eljárást megsérteni.”⁶⁷

John Stuart Mill még élesebben fogalmazta ellenkezését a nép alkotmányváltoztató hatalma ellen. „Tagadom a népnek azt a jogát, hogy kényszert fejthessen ki a szabad véle-

⁶⁵ „Un peuple a toujours le droit de révoir, de reformer et de changer sa constitution.”

⁶⁶ *Fonteneau*. Du puvoir constituant en France. (1900. p. 17.)

⁶⁷ *Constant*, Benj. Oeuvres politiques. (Ed. 1874.) p. 13.

ménynyilvánítás ellen, akár *plebiscitum útján, vagy kormány* által.⁶⁸

A népet megillető hatalom az alkotmány meghozatalára, illetve korlátlan megváltoztatására kétségbe vonatott. Az alkotmányozó hatalom sem korlátlan.⁶⁹ Az alkotmánynak magának is meg kell felelni az alkotmányosság követelményeinek. A nép nem válhatik az állammal szemben álló, romboló tényezővé.

Az alkotmányozó hatalom éppen azért nem lehet önálló államhatalom, mert bár létezése nélkülözhetetlen az állam jogszerű kialakulásához, viszont csakis addig bír önállósággal, míg az alkotmányt létre nem hozta. Ezután az alkotmányban előírt szerveknél lesz az államhatalom.

Ha a nép az alkotmányozó hatalmát *választott* megbízottaira ruházza át, akkor ezt csakis azzal a megbízatással teszi, hogy az új alkotmány meghozataláig maradjanak együtt. Ezután pedig az alkotmányban előírt módon képviseljék az államakat.

64. §. A szuverén hatalom természetes korlátai.

A szuverenitásnak, bár az a hatalom legmagasabb fokát jelenti e földön, természetes korlátai lelki tekintetben, természetörvényből folyóan vannak. Ahol az állam a maga hatalmával semmit sem tud elérni polgárai között, ott van a természetes határa a szuverenitásnak. Ez a határ az emberi lélek mélye, a maga vallásos, nemzetiségi és tudományt szomjazó adottságában.

Az ember egész lényé összefügg vallásával, nemzetiségével és tudományos készségével. Az államhatalomnak ezekhez nyúlni alig lehetséges az egyénnek magának tönkretétele nélkül, mert ha megteszi, úgy lényegével ellenkezőleg jár el. Az állam legfőbb hatalmával sem érhet el az egyéni lélek mélyére, nem írthat ki abból vallásosságot, nemzeti érzést és nem fojthatja el a gondolatot.

⁶⁸ *Mill, J. St. On Liberty. (1849.) II. chap.*

⁶⁹ *Marbury, Wm. L. The limitation upon the amending Power. Harvard Law Review. 1919—20. 33. p. 223.*

1. *A vallás.*

Az egyén vallása lelki életének legegységesebb vonása. Azzal az állam iránya vagy megegyezik és ekkor a szuverén hatalom korlátozására nem lesz szükség, azaz az állam ugyanazt a vallást támogatja, mint amelynek az egyén a híve, vagy nem egyezik meg, amikor is az állam más vallási rendszer hitelveit terjeszti és kívánja rákényszeríteni az államalkotókra. Ez az, amit az állam megtenni akarhat, de kersztülvinni nem tud s ezért a szuverén hatalmat nem is lehet arra felhasználni, hanem a vallásos lelkiismereti szabadság irányában természetesen korlátozott. Az államnak le kell mondanania arról, hogy hatalmából kifolyóan alkotóit vallásos meggyőződésük miatt büntesse, őket vallásuk elhagyására kényszerítse, hogy vallásos meggyőződésük megváltoztatását (átérés) megakadályozza.

Az államnak el kell ismernie, hogy alkotói önelhatározóan döntenek földöntúli életük számára e földön megszerezhető értékek tekintetében.

A vallásos lelkiismereti szabadságtól azonban különbözik a vallásgyakorlat szabadsága. A vallásgyakorlattal szemben az állam már felléphet hatalmával, ha az ellenkezik az állam céljával és a jónak azzal a fogalmával, melyet az állam mindenképen fenn kíván tartani. Az állam felléphet az öncsonkító felekezetek, a többnejüség hirdető felekezetek, a fegyvert nem fogó felekezetek ellen, ha azok vallásuk gyakorlata által veszélyt jelentenek az állam létére.

Az állam azonban irányának leginkább megfelelő felekezeteket támogathat is. Így alakult ki a bevett vallások vagy állami egyházak rendszere és az elismert felekezetek jogállapota. A bevett, vagy állami egyházak polgárai és az elismert felekezetek polgárai között azonban az államban egyenlőtlenség támadt. Az államvallást követő egyének helyzete mindig jobb volt, mint az elismert felekezetekéi. Ezeket az állam nem támogatja oly mértékben, mint az államvallást követőket, vagy egyáltalán nem támogatja őket.

A jogegyenlőség elvének hangoztatásával támadt az az eszme, hogy az állam szakítson meg minden viszonyt az egyházakkal és legyen közömbös velők szemben. Szuverén ha-

talmát korlátozza oly fokig, hogy egyáltalán nem avatkozik az egyházak ügyeibe, se támogatólag, se tiltólag. Azaz az állam és a vallás valljanak el egymástól.

A „szabad egyház szabad államban” jelszóval ezért úgy a legvallásosabb hívők, mint a vallástalanok, egyformán hadakoznak. A vallásos hívők az állam és az egyház szétválasztását azért követelik, mert az állami beavatkozást a hit tiszta érvényesülésére veszélyesnek tartják, főképen mert az állam hibáiért az egyház szenved mindig. A vallástalanok, a szabadgondolkodók, éppen ellenkezőleg, azt hirdetik, hogy az állam és az egyház szétválasztására azért van szükség, hogy az állam mentesítessék minden vallásos, minden egyházi befolyástól.

Az állam szuverén hatalmának a vallás által való korlátozása történeti tény. Az államnak a vallás alá való rendelődése századokon át tartott. A keresztény egyház már kialakulásakor korlátozólag hatott az erkölceiben megromlott római állam és az erkölcsi fejlettség alacsonyabb fokán álló barbár államok szuverenitására. A középkori pápai egyetemes monarchiában Szent Ágoston elve érvényesült, hogy a bűnös állam az egyháznak alávetendő. A XI. század óta ez a gondolatmenet teljesen kidolgoztatott tudományosan is. *Gratian* az egyház hatalmát, mint lelki hatalmat, *potestas spiritualis-t*, állította szembe a múltó világi hatalommal, a *potestas temporalis-sal*, mely feltétlen majoritást jelentett az egyház számára az állam felett. IX. *Gergely* pápa (1221—1241) az egyház számára világi dolgokban is végső hatalmat követel, éspedig *ratione peccati*, bűnbocsátó hatalmánál fogva. Ezt az álláspontot VIII. *Bonifác* pápa fejtette ki a legmélyrehatóbban az 1502-ben kiadott *Unam Sanctam* bullájával. A szellemi hatalom az egyházat illeti meg, a világi hatalom az uralkodókat, de az egyház akarata szerint (*ad nutum et patientiani*). Ezért a világi hatalom kezelői felett szuverén hatalma van az egyháznak, éspedig egyrészt a hatalomba való behelyezésnek az egyház által való megtörténte, és a hatalmuktól való megfosztás lehetősége által, másrészt bűnbocsátó hatalmánál fogva. Eszerint a pápai bulla szerint nemcsak az egyházi személyeket és javakat illeti meg az államban az immunitás, a világi hatalom alól való mentesség, hanem

az állam összes ügyei egyházi felügyelet alatt folyhatnak csupán.

A XIV. század óta azonban állandóan gyöngül az egyház hatalma az állam felett. A XVI. századtól fogva az egyháznak csak közvetett hatalmát tanították az állam felett. A középkor végén az elmélet az egyház világi hatalmát már kétségbevonta, annyi maradt fenn csupán az egyház megelőző supremáciájából, hogy az egyház magasabb életforma mint az állam.

A protestantizmus is nagy változást vont maga után az állam és az egyház viszonyát illetően. A római katolikus egyház elveszíti egyedül üdvözítő voltának hatalmas erejét. A protestantizmus, hogy védelemre találjon egyenesen a világi hatalmakhoz fordul érte. A protestáns egyházkormányzat számos esetben az államra magára száll át. A kálvinizmus rendszere tér el csupán ettől, amennyiben a hívek összessége számára biztosítván az egyházi kormányzó hatalmat, ez az államnak közvetett alárendelődését vonta maga után.

A protestantizmus nyomán bekövetkezett az a helyzet, hogy az állam és az egyház küzdelmének helyét a különböző vallásfelekezetek küzdelme váltja fel, mely végsősorban az egyén véleménysszabadságának az állam szuverenitásával szemben való érvényesülését jelenti. A vallás szabadságáért sok harc folyt. Vérrrel kellett kivívni, hogy a vallási türelem érvényesüljön és az állam szuverén hatalmának természetes korlátjaként elismertessék. Először az amerikai gyarmatokban mondják ki a vallásszabadságot (*Maryland*).

A francia forradalom azután a szabadgondolat jegyében fordul az egyház ellen. Az 1790 július 12-iki törvénnyel indul meg Franciaországban a *laikus állam* szerveződése. 1794 május 7-iki törvény kimondotta az állam és az egyház elválasztását, az államnak a vallások iránti közömbösségét, a közoktatásnak és a közjótékonságnak a polgárookra való bízását. Megindul a papok üldözése, az egyházi javak elvétele (*secularisatio*), és az egyházi istentisztelet helyébe a polgári istentisztelet kerül.

A francia forradalom után a szabad egyház szabad államban elve megnemesbül. 1820 körül *Montalambert. Lammenais,*

Lacordaire az egyháznak a belső lélekre ható erejét biztosabbnak látják, ha az egyház nem játékszere a politikusoknak és nem tárgya folytonos megalkuvásnak a szabad gondolat előtörésével szemben.

Az állam és egyház viszonyát azután dogmatikai értelemben az 1860 december 8-án kiadott *Quanta cura* enciklika határozta meg. Elveti azt a tant, hogy az egyháznak nem volna sem közvetlen, sem közvetett földi hatalma. Az egyháznak legalább indirekt módon érvényesül a hatalma. Ha a plenitudo potestatis az államra száll is át, úgy ez nem jelenti az egyháznak az államtól való elválasztását. Azért is lehetetlen ez, mert ugyanazon emberek alkotják mind a kettőt.

Ma az elválasztás alatt azt értjük, hogy az állam az egyházat mint magán társaságot tekinti, az egyháznak nem biztosít előjogokat, hanem más egyesületekkel egy rangba helyezi. '

Franciaországban az 1905 december 9-iki törvény értelmében elválasztották az államot az egyháztól. A köztársaság biztosítja a lelkiismereti szabadságot, nem támogat azonban egyetlen felekezetet sem. Vallási egyesületek alakíthatók plébániánként, de ezeknek vagyona csak újonnan keletkezhetik. A régi egyházi vagyon az állami hatóságok közbejöttével új plébániák létesítésére cedálható volt. X. *Pius* pápa *Vehementer nos esse* című enciklikájával, 1906 február 11., elvetette ezt a törvényt. Megtiltotta, hogy kultúr-egyesületeként alakuljanak meg a plébániák, mert demokratikus szervezetük ellentétben állott volna az egyház hierarchikus szervezetével. Minthogy a kultúr-egyesületek nem tudtak megalkulni, az egyházi vagyont nem lehetett átruházni, úgy hogy az a francia államé lett.

Mindenütt, ahol az állam és az egyház szétválását keresztül vitték, rövidesen jelentkezett annak a szüksége, hogy a vallás helyébe valami kerüljön, így alakult ki Franciaországban a *laikus morál* intézménye, a francia nemzeti vallás.⁷⁰ Ha nincs is Franciaországnak vallásügyi költségvetése,

⁷⁰ *Weill*, Georges. Histoire de l'idée laïque en France au XIX.-e siècle. (1929.)

mégis csinálnia kellett polgári kathekizmust. Ha azonban valamely állam a maga számára alkot vallásos rendszert, akkor ezáltal is kötve lesz és tulajdonképpen olyan helyzet áll elő, mint az államvallás esetében. A vallás éppen ezért mindenkor természetes korlátja lesz a szuverén hatalomnak.

4

2. A nemzetiség.

A különböző népelemekre oszlott államokban a nemzeti öntudatnak különbözősége szintén a szuverén hatalom természetes korlátozásához vezet. A nemzetiségi érzülettel szemben, mely nem olyan, mint a vallásos érzés, mely az ember benső lelkivilágában él, hanem külsőségekben kíván megnyilatkozni, mert csak külső érvényesülés által létezik, még nehezebb az állam szuverén hatalmának a helyzete.

Nemzetiségi állam is, kell, hogy egy vezető nemzet által nyerjen irányítást, mert a szuverenitás egysége csak úgy maradhat fenn, ha minden megoldandó feladatról csak egy felfogás van. Ezt több nemzetiség külön való érvényesülése az államban, nem engedné meg. A nemzetiségek önálló érvényesülése, jogi személyiségként való konstruálódása, államfelosztatólag hat.

A nemzetiségi egyenjogúság azonban természetes korlátja a szuverén hatalomnak, amennyiben egyetlen nemzetiség sem zárható ki az állami intézmények kialakításából, létrehozásából és működtetéséből, mert az intézményeknek egyszerre kell megfelelniük valamennyi nemzetiség szellemének. Ha ez keresztül van vive az államban, akkor a vezető nemzet fölénye erkölcsi alapon nyugvó. Ha nincs így, akkor a vezető nemzet hatalma a többiek felett nem lesz fenntartható.

„Az állam a maga különös nemzeti jellegét nem érvényesítheti úgy, hogy bármely polgárának emberi jogait megtámadhatná” — mondta *Concha* Gyöző. Minden hatalma dacára sem fog elérni semmit az állam, amidőn polgárait nemzetiségi mivoltukból ki akarja forgatni, más nemzetiség elvállalására kívánja kényszeríteni, más nyelven való beszédet követel tőlük, más szokásokat ír eléjük. „Nem szabad egy polgárnak sem, bármilyen nemzetiségű legyen, akár

magán, akár társadalmi, akár politikai jogait nemzetisége miatt csökkenteni.”⁷¹

A nemzetiségi egyenjogúsítás azonban mint állam alkotó egyéneket illeti meg a nemzetiségi tagokat és nem mint jogi személyeket.

Sok esetben előfordul azonban, hogy a nemzetiségi jelleg egyénekenkénti biztosítása nem kielégítő, mert a nemzetiségi szellem a csoportot tagjai fölé helyező egységgé fejlesztette. Ez esetben a nemzetiségi törekvést semmiféle állami hatalommal sem lehet elfojtani. Természetesen korlátoztatik tehát az állam hatalma a nemzetiségekkel szemben.

Irredenta esetén még kívülről, idegen állam részéről is bekövetkezhetik a szuverén hatalom korlátozása valamely nemzetiség érdekében, mert az az állam, mely más államban elnyomatás alatt álló véreit érzi, egyetlen fajtabélíjét sem kívánja elveszítve látni, s ezért befolyást igyekszik gyakorolni másik államra, annak szuverenitását korlátozni.

A szuverén hatalom korlátozásának ez az iránya is természetes, mert az emberi lélek mélyén gyökerező kiirthatatlan érzésvilágból ered.

3. A tudomány.

Az államhatalom a tudományok különböző ágazataiból csak áldást kíván meríteni a közéletre. Ezért a veszedelmes tanok ellen az államhatalom mindenkor kész volt fellépni. A gondolatot azonban soha sem tudta elnyomni.

Bertrand *Rüssel* tényként állítja, hogy a tudományos gondolkodás nyomán támadt átalakulások majd a javára, majd a kárára vannak az emberiségnek. Hogy a tudomány végeredményben az emberiség áldása vagy az átka lesz-e, az szerinte még eldöntetlen.⁷²

A tudomány két irányban befolyásolhatja az emberi életet. Az egyik irányban anélkül, hogy az ember lelkiéletét, általános világfelfogását érintené, s az embernek a hatalmát

⁷¹ *Concha* Győző, *Politika*. I. p. 338.

⁷² *Russel*, Bertrand. *Ikarus, oder die Zukunft der Wissenschaft*. (1926.), p. 8.

növeli csupán vágyainak mint tökéletesebb kielégíthetése tekintetében, — másrészt egyenesen az ember világnézetére hat és az embert magával a társadalmi, illetve állami renddel állítja szembe.

Kétségtelen, hogy az ember hatalmának növelése a legújabb kielégítésére, mindig kapcsolatos a világnézetet alakító új elméletek terjedésével, melyek az emberi együttélés rendjére vonatkoznak. Ezért a természettudományok fejlődése látszik jelentőségteljesebbnek lenni a tudományok hatása szempontjából az emberi együttélésre. A természettudományok fejlődése ellen pedig az államhatalom küzdelme mindenkor hiábavalónak bizonyult. Ezért természetes korlátja az a szuverén hatalomnak.

Azáltal, hogy a természettudományok fokozzák az egyén hatalmát a természet felett, válik képessé az ember boldogságának és jólétének fokozására. Azok az eredmények, melyeket a biológia tudománya elért a Darwinizmus fejlődési elmélete nyomán, nagymértékben hatottak a társas együttélés fejlődés-menetének különleges megismerésére is a szociáldarwinizmus formájában. A nemzetek közötti verseny, a nacionalizmus végső alapja, a fajfenntartás és kiválasztódás elméletein nyugszik. Az átöröklés tana az ember általános megnevesbedésének lehet az alapja, amint az az eugenika tér hódításával már is konstatálható. *Mendel* elmélete átalakítja a mezőgazdaság különböző termelési ágait. A bakteriológia ma már hadi eszköz és így mehetünk végig a biológia tudományának többi ágazatain, közvetve valamennyi érinti a társas együttélést is.⁷³

A fizika tudománya még messzebb menő hatással van a társas-életre. Az ipari civilizáció csak a fizika fejlődése nyomán következhetett el. Márpedig világgrészek fejlődését és haladását tette ez lehetővé, ahol addig ember sem élt. Az ipari civilizáció nyomán növekedett a munkából származó jövedelem s kialakult luxus, fokozódott azonban a nemzetek között a verseny is kiviteli területek szerzésére, valamint nyersanyagok behozatalára. Hadsereg, sajtó, külképviselet és számtalan állami intézmény áll ma már ennek szolgálatában.

⁷³ *Haldane*. Daedalus, oder Wissenschaft und Zukunft. (1926.)

A fizikai fejlődés az állam kormányzásának egészen más lehetőségeit hozta létre, mert az organizációnak folyton újabb módjai váltak felismerhetőkké.

A világnézetet a természettudomány eredményei biztosabban befolyásolják, mint a metafizikai elgondolás. A világnézet alakítására kiható elméletek pedig sohasem hagyták érintetlenül az állami rend formálódását, s az ember eszméjének tökéletesebb megközelítését mozdították elő. számos esetben bizony forradalmi mozgalmak kíséretében. Hogy a forradalmak korunkban oly gyakoriak, annak oka a forradalmi tanok bősége. *Fehr* megállapítja, hogy „minél gazdagabb valamely korszak politikai elméletekben, annál gazdagabb lesz az a korszak politikai átalakulásokban is”, és hogy minden forradalmat forradalmi tanoknak kell megelőznie, bizonyítottnak tekinthető.”⁷⁴

A tudományos haladással szemben semmiféle államhatalom meg nem állhatta helyét, ha visszatartólag lépett fel. Ha viszont a tudományok eredményeit az állam felhasználta, úgy ez esetben is természetszerűen szorítódott hatalma korlátok közé.

65. §. A szuverén hatalom nemzetközijogi korlátai.

Az állam külső szuverenitásának szokták nevezni hatalmának más államokkal való viszonyából folyó teljességét. Ez a külső szuverenitás magába foglalja az államok alapjogainak rendszerét, melyek által az államok közötti hatalmi különbségek dacára a nemzetközi jog egyenlőséget hoz létre, ami azonban nem történhet másképp, mint minden egyes állam szuverén hatalmának a nemzetközi jog által való korlátozásával.

Nemzetközijogi értelemben a szuverenitás jelenti az államok egyenjogúságát egymás között. Nem csupán az állam nevének, rangjának, színeinek, lobogójának, jelvényeinek minden más állam által való tiszteletével kapcsolatos ez,

⁷⁴ *Fehr*, Jós. Über die Entwicklung und den Einfluss der politischen Theorien. (185.) p. 2.

hanem az állam személyiségének és méltóságának nemzetközi elismerésével is. Az elismerés pedig más állam részéről hatalmi önkorlátozás. Amily fokig ezt a nemzetközi jog keresztül viszi, addig talál kölcsönös elismerésre az államok között, addig a fokig létezik nemzetközi jog.

Hogy az államok között szükséges egy őket megkötő jog, mélyen meggyökerezett a nemzetek köztudatában.

Vannak írók, akit ennek a meggyőződésnek jogteremtő erőt tulajdonítanak.

Dugult feltételezi a nemzetközi jogi lelkiismeret (*conscience juridique internationale*) létezését, melyből egy felsőbb nemzetközi jogrend fakad. Szerinte nemzetközi jogelv létesül abban a pillanatban, amint felébred és általánosul az a nemzetközi köztudat, hogy valamely szabályt be kell tartani, mert az a nemzetközi szolidaritás fenntartásához szükséges.

Eszerint a nemzetközi jog normái az államok egymásmellettsége észszerű mérlegelése nyomán elismert természetes jogaikból erednek.

A nemzetközi jog természetjogi létalappal bír.⁷⁵

A természetjogi felfogás az emberiség jogi öntudatából vezeti le a nemzetközi jogot és nemzetközi jogtételnek ismer el mindent, amit az ember észszerű következtetések útján az államok egymásközötti viszonyára vonatkozóan megállapít.

Az államok összeütközésénél azonban, amikor a természetjogi elvek érvényesülésére leginkább volna szükség, azokat senki sem veszi figyelembe.

Vannak írók, akik a megegyezést tartják az államok között a nemzetközi jog forrásának.

Triepel szerint az államok megegyezése, hogy mindig ugyanazt akarják jogként érvényesíteni, a nemzetközi jog egyetlen létalapja. Mikor egy állam egy másikkal megegyezik partikuláris nemzetközi jogot hoz létre. Minthogy a megegyező államok akaratán túl is fennáll megkötöttségük, létesül a nemzetközi jog.⁷⁶

A nemzetközi jog létalapja így a nemzeti jogrend nemzetközi vonatkozású részeiben van. E felfogást követők szerint

⁷⁵ *Hatschek*. Völkerrecht. p. 4.

⁷⁶ *Triepel*. Völkerrecht und Landesrecht. (1899.)

a nemzetközi jog csak annyiban érvényesül, amennyiben az egyes államok jogrendszerébe nemzetközi jogszabályok is felvételnek.⁷⁷

A tételes jogi irány a nemzetközi jog tartalmát összezsugorítja a nemzetközi szerződésekre és szokásokra.

A tételesjogi felfogás az ideálokat nem veszi figyelembe, melyekért az emberiség a nemzetközi jogot kiépíteni akarja. Másrészt nem ad szilárd alapot a nemzetközi jognak, mert szerződésekkel azt folyton alakítani, önkényesen változtatni lehet. Ezek betartása sem kényszeríthető ki. Továbbá olyan szerződések is köthetők, melyek a nemzetközi joggal ellenkeznek.

Vannak írók, kik szerint a nemzetközi jog érvényesülése végső sorban a nemzetek önmagukat kötelező akaratán nyugszik. A nemzetközi jog tételei olyanok, hogy az egyes államokra csak úgy kötelezőek, ha az illető állam azt akarja. Minden más államra nézve a nemzetközi jogtételek annak feltételezése mellett kötelezőek, hogy a többi államok is akarják. A nemzetközi jog az államok közös akaratán nyugvó jog.

Így gondolkodnak Georg *Jellinek*, *Heilborn*, *Schoen*.

Így azonban az államok szuverenitásának különös korlátozottsága állott elő. Minden állam szuverén ugyan, de éppen azért, mert minden állam az, a szuverenitás csak feltételes és korlátozott lehet, amennyiben csak odáig terjed, amíg valamely más állam szuverenitása sérelmet nem szenved. A nemzetközi jog szerint a súlyt nem az egyes államok, hanem az összes államok szuverenitására kell helyezni.

Amióta a népeknek az a joga, hogy állammá váljanak a többi állam által való elismerésen nyugszik, azáltal az államok a nemzetközi jog szülötteivé váltak.

Ezért *Krabbe* supranationalis, nemzetek feletti jog kifejezéssel akarja helyettesíteni a nemzetközi jogot. *Salvioli*

^{76a} A német köztársasági alkotmány 4. §-a tartalmazza, hogy „a nemzetközi jog elfogadott szabályai a német alkotmány kötelező alkatrészét képezik”. *Walz* (*Die Abänderung volkerrechtsgemäßen Landesrechts*. 1927. p. 150.), ebből azt következtette, hogy a 4. §. által meg van kötve a német törvényhozás is, mert nemzetközileg elfogadott jogszabályon rendes törvényhozási úton nem lehet változtatni.

szerint pedig a nemzetközi jog úgy áll az államok fölött, mint az állami jog az egyes polgárok fölött. Tehát a Szuverén államok is alá vannak vetve a nemzetközi jognak. *Verdross* azt tartja, hogy az állami szuverenitás nem más, mint az a speciális kompetencia, melyet egyes államok a nemzetközi jog alapján és azon belül élveznek.

Az államok szuverenitásáról szóló elmélet a nemzetközi jog centrális problémája.

Végeredményben a modern állam szuverenitása és egy az állami jog feleit álló nemzetközi jognak létezése két olyan dolog, melyeket egymással összeegyeztetni nem lehet.

Az államok közötti bizalmatlanság, irigység, verseny nem szűntek meg. Ehhez járul, hogy az emberiség mai államrendszerében mesterséges államhatárokkal át és át vannak vágva természetesen összefüggő embercsoportok, magas kultúrájú nemzetegységek. A nagy hatalmak kialakulásával a kis államok azok játékszerévé váltak. Mindezen ténykörülmenyek nagy mértékben járulnak hozzá, hogy a nemzetközi jog kifejlődése elé folytonosan akadályok gördüljenek.

Az azonban kétségtelen, hogy a nemzetközi jog amennyiben érvényesül úgy az államok szuverenitásának korlátozása által érvényesül.

1. Az államok alapjogai.

Az államok alapjogai az államok létezésével és fennmaradásával kapcsolatos jogok. A nemzetközi jogi írók között vannak, akik természetesnek, magátólértetődőnek tekintik azok rendszerét, hiszen a nemzetközi jog maga csakis az államok alapjogain nyugodhat.⁷⁷

A francia forradalom az emberi jogok deklarálásával párhuzamosan eljutott a nemzetek alapjogainak kinyilatkoz-

⁷⁷ *Jellinek* (System der subjektiven öffentlichen Rechte) az alapjogok kiemelését élesen kritizálja, mert létüket magátólértetődőnek tartja. *Heilborn* (System des Völkerrechts p. 279.) *Triepel* (Landesrecht und Völkerrecht p. 30.) mimt haszontalan teoriát említik azt fel. bár elismerik az államok alapjogainak létezését. *Liszt* (Lehrbuch des Völkerrechts 4. Aufl. p. 295, 308.) az alapjogok kategóriáját a nemzetközi jog pontosan tárgyalandó részének tekinti.

tatásához is és a konvent annak kidolgozásával *Cregoire* abbét (1750 — 1831) bízta meg. Az ő kísérlete óta több próbálkozás történt ezirányban. Legutóbb az *American Institute of International Law* (Amerikai Nemzetközijogi Intézet) 1916 január 6-án Washingtonban tartott konferenciáján deklarálta újból a „nemzetek” alapjogainak rendszerét.⁷⁸

Ebből a deklarációból is kitűnik, hogy az államok alapjogai viszonylagos természetűek, amennyiben kötelességek betartásával kapcsolatosak. Meg lehet közöttük különböztetni eredeti, abszolút, közvetlen alapjogokat és feltételes, relatív, levezetett alapjogokat. Az eredeti állami alapjogoknak, melyek nélkül az államok nem léteznének, nem is a nemzetközi jog az alapja, hanem a *természetjog*.

Ezek a jogok szokás útján azzal a ténnyel vannak kapcsolatban, hogy valamely állam a nemzetek társaságának egyáltalán tagja lehessen. Közéjük tartozik az *állami léte* *naló jog*, vagy az állam önfenntartására való jog, mely az állami alapjogok alapjoga, amennyiben mindazon jogok gya-

⁷⁸ Eszerint: I. Minden nemzetnek joga van a léte és léténélv védelmére és fenntartására; ez a jog azonban nem tartalmazza és nem igazolja az államok olyan ténykedését, hogy magukat, illetve létüket jogellenes tényekkel védjék és biztosítsák, ártatlan és nem sértő államokkal szemben.

II. Minden nemzetnek joga van a függetlenségre olyan értelemben, hogy boldogulását és szabad fejlődését más államok közbelépése vagy ellenőrzése nélkül előmozdítsa, feltéve, hogy amikor így cselekszik, azzal nem hátráltatja, vagy nem sérti más államok jogait.

III. Minden nemzet jogai tekintetében egyenlő minden más nemzetel, melyek a nemzetek-társaságába tartoznak.

IV. Minden nemzetnek joga van meghatározott határok közé zárt területre és kizárólagos jogszolgáltatásra e területen minden személy felett, akik ott születtek, vagy mint idegenek ott tartózkodnak.

V. Minden nemzetnek joga van a nemzetközi jog alapján alapjogainak a többi állam által való tiszteletben tartására és megvédelmezésére, mert e jogok kölcsönösek, s az egyik államnak a jogát kötelessége mind a többinek figyelembe venni.

VI. A nemzetközi jog úgy nemzeti, mint nemzetközi jellegű. Nemzeti oly értelemben, hogy az államok jogaként alkalmazandó minden belső és nemzetközi vonatkozású ügy eldöntésére; és nemzetközi oly értelemben, hogy a nemzetek társaságának jogaként alkalmazandó az államok közötti ügyek eldöntésére. (*American Journal of International Law*.. 1916. X. p. 124.)

korlását magába foglalja, melyek az állam fizikai és erkölcsi fennmaradásához szükségesek. Az öfenntartási jog körébe tartozik, hogy egy állam olyan nagyságú hadsereget tartson, mint aminőt öfenntartásához szükségesnek lát. A leszerelés kérdése politikai kérdés és nem nemzetközi jogi. Amint valamely «állam hadseregtartási jogát megszorítják, az többé nem is állam. Az ilyen hadilétszámra szorítása valamely államnak a legnagyobb bűn a nemzetközi jog ellen.

Az állami létre való joggal kapcsolatos az államoknak a függetlenségre, illetve szabadságra való joga, vagy másképen önrendelkezési joga. Ennek lényege az, hogy saját céljainak elérésére belügyeiben minden állam szabad, államformáját és kormány formáját szabadon választja meg, jogában áll nevét, címerét megváltoztatni, akaratának más állam befolyásától mentes kinyilvánítására képes s annak megvédésében bármilyen eszközökhöz nyúlhat.

Az államok létjoga és önrendelkezési joga kapcsolatos más államokkal való szabad érintkezés jogával, a szerződéskötési joggal, a tulajdonszerzési joggal, a szövetségkötési joggal és a hatalmi terjeszkedésre való joggal.

A leszármaztatott jogok alatt azokat a jogokat lehet érteni, melyek szerződésekből erednek.⁷⁹

Általában, ami az egyik államnak a joga, az csak úgy gyakorolható, hogy a másik államnak is vannak hasonló jogai, melyeknek alkalomadtán való gyakorolhatása érdekében elismeri az előbbinek a jogait.

2. Az államok egyenjogúsága és a rangsor.

Természet jogi alaptétel, hogy a kis nemzeteket éppen annyi jog kell hogy megillesse, mint a leghatalmasabbakat s ami az egyiknek meg van engedve, a másiknak nem lehet megtiltva. Egyik állam sem parancsolhat a másiknak és nem tartozik felelni tevéséért vagy nem tevéséért.⁸⁰

Az állami, egyen jogúság mai értelmében annyit jelent, hogy egyik állam sem követelhet a másiktól egyebet, mint ami

⁷⁹ így *Bonfils*. Droit international. §. 237.

⁸⁰ *Wolff*. Jus genitium. §. 16. — *Moser*. Versuch des neuesteii europäischen Völkerrechts. (1777.) Bd. I. Kap. 2. §. 2.

nemzetközi jogtételen alapul. Egyik állam sem majorizálható a másik által, egyik állam sem bíraskodhatik a másik felett.⁸¹

Új nemzetközi jogszabályok elfogadása tekintetében minden államnak joga van azt visszautasítani, még akkor is, ha az államok többsége azt elfogadta. Ezt az elvet a Nemzetek Szövetsége is fenntartotta.

Az államok egyenjogúságát kimondó pozitív nemzetközi jogszabályok nincsenek, csupán a nemzetközi jogszokás mutat erre. A nemzetközi jog pozitív felfogásának hívei az államok egyenjogúságát éppen azért szubszidiárius jelentőségűnek tartják csupán.

Az igazság és méltányosság az államok egyenlőségének alapjai a nemzetközi jogban és nem jogtételek. Éppen ezért az alapjogok sorából kiesik az államoknak egyenlőségre való joga és csak járulékos jelentőséggel bíró lesz.⁸²

Ha valaha jogi értelemben konstituálódik is az államok nemzetközi jogi egyenlősége, külpolitikai értelemben aligha fog az bekövetkezni.

Az államok egyforma jogképességű-ek lehetnek, de egyforma fizikai képességűek nem

Az államok közötti különbségek a következő előfeltételekből folynak:

1. A mindenkori tényleges katonai erőbeli helyzet, kapcsolatban a terület és népszám, nagyságával, minek alapján nagy, közép és kis hatalmakat különböztetünk meg:
2. a földrajzi helyzet, tengerparti, vagy belső fekvés;
3. az államforma, — monarchia vagy köztársaság;
4. a *comitas gentium* alapján kifejlődött tiszteleti jogok különbözősége.

Az államok rangfokozatának (*climax, precedence*) kérdése már a középkorban, különösen az egyházi zsinatok alkal-

⁸¹ Kaufmann. Das Wesen des Völkerrechts und die Clausula Rebus sic stantibus. (1911. p. 195.) Hatalom és jog tekintetében egyenlőségről nem lehet szólni az államok között. Jogképesség tekintetében való egyenlőség hangoztatása viszont tautológia, míg a nemzetközi jog érvényes jogrendszer.

⁸² De Witt Dickinson. The equality of States in international Law. (Cambridge 1920.)

mával, képezte rendezés tárgyát. Az államfők tekintélye alapján nyert ekkor szabályozást.⁸³

1805-ben az államok régiségére, illetve királyságuk kialakulásának időpontjára visszavezetett rangsor készült.⁸⁴

Az 1814—15-iki bécsi kongresszuson is sokat foglalkoztak az államok rangsorának kérdésével,⁸⁵ míg az 1818-iki *aheni kongresszus* megállapította azt a gyakorlatot, mely a Nemzetek Szövetségének kialakulásáig tartott.

Az aheni kongresszus két csoportba osztotta az államokat. Első osztályú államok a királyi rangú államok, tehát a császárságok és királyságok, nagyhercegségek, továbbá Törökország, valamint a köztársaságok közül az Amerikai Egyesült Államok, a svájci köztársaság és később Franciaország. A többi államok akár monarchiák, akár köztársaságok, másodrangú államok. Az egyes államcsoportok között a rangsort azután francia neveknek kezdőbetűje szabja meg.

A Nemzetek Szövetségének a világháború után való kialakulásával az államok között újabb rangsorozás következett be, amennyiben a Nemzetek Szövetségének alkotmánya első

⁸³ A királyok rangsora a középkor végén a kin étkező volt:

1. a jeruzsálemi, 2. német, 3. francia, 4. angol, 5. castiliai, 6. magyar, 7. portugál, 8. dán, 9. lengyel, 10. svéd, 11. szicíliai, 12. skóciai, 13. cseh király. (A Jeruzsálem! királyi címet ez időben a szicíliai Anjouk viselték. A bizánci császárság megszűnése után (1453.) TI. Mohamed török szultán és Wasilievics III. Iván moszkvai fejedelem felvették a császári címet és pedig örökségképen, elismerést azonban nem találtak.)

II. *Gyula* pápa rangsorozása 1504-ből a következő:

1. a római császár, 2. német, 3. francia, 4. castiliai, 5. aragoniai, 6. portugál, 7. angol, 8. szicíliai, 9. skóciai, 10. magyar, 11. novarrai, 12. cyprusi, 13. cseh, 14. lengyel, 15. dán király, 16. velencei dogé, 17. svájci szövetség, 18. bretaguei herceg, 19. burgundi herceg, 20. bajor, 21. szász, 22. brandenburgi választófejedelmek, 23. Ausztria főhercege, 24. savoyai, 25. firenzei, 26. milánói, 27. lotharingiai hercegek.

⁸⁴ A pápaság megelőz minden államot. A második a római szent birodalom. Ezután a következő a rangsor:

Spanyolország (Asturia királyság 718); Anglia (Egbert 827); Ausztria (Magyarország révén királyság 1000 óta); Dánia (Canute I Oil 5); Két Szicília (Normann királyság 1130); Svédország (s-éd és gót-királyság egyesüléséből 1132); Portugália (L. Alfonz 1139); Poroszország (királyság 1701 január II.); Olaszország (Szard királyság 1720); Oroszország (a császári cím felvétele óta 1721 okt. 11.); Franciaország kimaradta rangsorból.

⁸⁵ Réglement sur le rang entre les agents diplomatiques, 1815. Mars 19.

cikkében megkülönbözteti a Nemzetek Szövetségének eredeti tagjait azoktól az államoktól, melyek felvételüket kérhetik. Az utóbbiaknak is két csoportját különbözteti meg: azokat az államokat, melyek a Nemzetek Szövetsége alkotmányához életbeléptétől számított két hónapon belül csatlakoztak és azokat az államokat, amelyeket a Nemzetek Szövetségébe tömörült államok utólag felvesznek, amennyiben azok felvételüket kérik és a Nemzetek Szövetségének a közgyűlése % szótöbbséggel felveszi őket. miután hathatós biztosítékot nyújtottak, hogy nemzetközi kötelezettségeiket teljesíteni fogják és elfogadják ama szabályokat, amelyeket szárazföldi, tengeri, valamint légi haderejükre és hadi felszerelésükre nézve a Nemzetek Szövetsége jónak lát megállapítani.

A Nemzetek Szövetségének jogállapota nem változtatott azon a helyzeten, mely a XIX. század eleje óta a *nagyhatalmak primátusa* formájában kialakult. A Nemzetek Szövetsége tanácsában az öt nagyhatalom (4. §. szerint az Amerikai Egyesült Államok,⁸⁶ Anglia, Franciaország, Oroszország és Japán) képviselője állandó hellyel bír. Mellettök eredetileg még négy. 1922 óta hat államnak képviselője foglal helyet a tanácsban, kiket a közgyűlés választ. A közgyűlésen minden államnak egy szavazata van (3. §.). Alapelv a határozatok egyhangú meghozatala (5. §.). Bár e rendelkezések azt mutatják, hogy legalább megkísérelték a nagyhatalmak primátusának az elvét kiegyenlíteni az államok egyenlőségének az elvével, mégis kétségtelenül áll, hogy a Nemzetek Szövetsége a győztes nagyhatalmak érdekeit szolgáló szervezet.

3. Az államok nemzetközijogi elismerése.

Amennyiben a nemzetközi jog pozitív jog, úgy az államok. melyekre hatása kiterjed, a nemzetközi jog alanyai.

A nemzetközi jog csak olyan államokra vonatkozik, melyek a civilizált nemzetek sorába tartoznak, így a civilizált nemzetek társasága azokból az államokból áll, melyek a nemzetközi jogot magukra nézve önként érvényesnek ismerik el.

⁸⁶ Az Amerikai Egyesült Államok nem ratifikálta a párisi környéki békeszerződéseket, már pedig azok első része tartalmazza a Nemzetek Szövetsége alkotmányát, s így nem is lett tagja a Nemzetek Szövetségének.

Amikor a XVII. században a nemzetközi jog pozitív formát kezd öltetni, a nemzetek társasága a keresztény európai államok kis körére szorult, melyek egymással évszázadokon át már bizonyos jogi formák között érintkeztek. Ezek az államok vették fel azután maguk közé az újonnan alakuló államokat.

Új államok elismerésének előfeltételei:

1. a szilárd megalakulás és a fennmaradás biztosítottnak tekinthetése;

2. független létéből a többi államra veszély nem hárul:

az alkotmány nem tartalmaz a nemzetközi joggal ellenkező elveket. Új államok elismerésénél tulajdonképpen az állam alkotmánya ismertetik el, mint amely alapján megállapítható, hogy az illető állam méltó-e a civilizált nemzetek sorába való elhelyezkedésre.

Az államok elismerése kifejezett, vagy hallgatóságos lehet. Az előbbi, valamely államnak formális elismerési nyilatkozata, az utóbbi olyan konkludens cselekmény, melyből az elismerésre következtetni lehet.⁸⁷

A hallgatóságos elismerést nevezik *de facto* elismerésnek, míg a kifejezettet *de jure* elismerésnek.

A Nemzetek Szövetségének jogállapotában új állam kollektív elismerése következik be, midőn a Nemzetek Szövetsége tagjai közé valamely állam felvétetik. Ez a felvétel *de jure* elismerést jelent.⁸⁸

Az elismerés lehet *részleges*, amennyiben az államok közül csak egyesek ismerik el azt az államot, míg a többiek várakozó álláspontot foglalnak el.⁸⁹

Az elismerés lehet *idő előtti*, amidőn az új állam nem rendelkezik a szilárd megalakulás minden előfeltételével.⁹⁰

⁸⁷ Törökországot mint nemzetközi jogalanyt csak 1856-ban ismerték el. Japánt először hallgatóságos csak 1895-ben ismerték el kifejezetten.

⁸⁸ *Scelle*. La Pacte des Nations et sa liaison avec le traité de paix. (1919.) p. 255.

⁸⁹ Kína, Perzsia, Sziám hosszú ideig csak részlegesen ismertettek el, míg a II. hágai békekonferencián megjelenvén kiküldöttjeikkel, ott a többi államok által befogadtattak.

⁹⁰ így Franciaország már 1778-ban elismerte az Amerikai Egyesült Államokat, amikor a harc még folyt az angol anyaországtól való elszaka-

A nemzetközi jogi írók között vannak, akik azt tartják, hogy az új állam létrejövetele pillanatában már nemzetközi jogalany, az elismerés csak ennek a deklarálása.⁹¹ Viszont vannak annak a nézetnek is hívei, hogy valamely állam csak az elismerés ténye által lesz nemzetközi jogalannyá.⁹² A közvetítő álláspontot helyesen állapította meg *Kelsen* oly értelemben, hogy az új, de még el nem ismert állam is nemzetközi jogalany, amennyiben a többi államoktól kérheti elismerését.⁹³

A feltételekhez kötött elismerése valamely államnak ellentétben áll szuverén mivoltával. Egyébként, ha a feltételeket elfogadja valamely állam és nem teljesíti, akkor sincs garantálva, a feltételek kikényszerítése.⁹³

Ha valamely állam elismert tagja a nemzetek társaságának, akkor ezt a tulajdonságát megtartja, ha belső szervezeteiben változások is állanak elő. Hirtelen kormányváltás, államforma változás, legfeljebb az új kormány elismerésére adhat alapot. Ez esetben azonban csupán az vizsgálhatik, hogy ki kompetens az illető állam nevében az állam akaratát nyilvánítani.

Kormányok ideiglenes elismerése is lehetséges, ami nem vonja maga után a diplomáciai viszony feltétlen megszakítását.⁹⁵

dás körül. Az Amerikai Egyesült Államok 1823-ban elismerték a dél-amerikai államok önállóságát, amikor azok elszakadása Spanyolországtól még nem volt tényleges. Az entente hatalmak 1918 szeptemberében elismerték Cseh-Szlovákiát, amikor megalakulva sem volt, ténylegesen sem területe, sem népe nem volt.

⁹¹ *Ullmann*. Völkerrecht. §. 29. — *Neumann*. Grundriss des Völkerrechts, p. 23.

⁹² *Oppenheim*, International law. I. p. 117. — *Sander*. Das Faktum der Revolution. Zeitschrift für öffentliches Recht. 1919.

⁹³ *Kelsen*, *Hans*. Das Problem der Souverenität und die Theorie des Völkerrechts. (1920.) p. 228.

⁹⁴ Amidőn a nagyhatalmak az újonnan alakított Lengyelországgal, Cseh-Szlovákiával nemzeti kisebbségeket védő szerződéseket kötöttek, akkor ezzel elismerésük feltételét is megszabták. E feltétel be nem tartása azonban, a Nemzetek Szövetségének garanciája dacára, nem érinti elismerésüket.

⁹⁵ Amikor 1903-ban Obrenovics Sándort és Drága Masin-t legyilkolták Szerbiában, e tény bizonyos ideig visszatartotta a többi államokat, hogy elismerjék Péter királyt és kormányát. Csak amikor kitűnt, hogy a szerb nép a véreskezű új uralkodó mellett is kitart, ismertetett el az új szerb régime.

66. §. A csökkenő szuverenitás esetei.

Az államok között szuverenitásuk teljessége tekintetében fokozatok állapíthatók meg. A szuverenitás csökkenése akkor következik be, ha valamely állam más állam irányában alárendeltségi viszonyba jut. Mindenkor kapcsolat támad tehát államok között s aszerint, hogy mily fokban marad meg valamely állam szuverenitása, különböztetjük meg a szuverenitásnak ⁴ *beavatkozás*, szoros értelemben *veit-államkapcsolat-létesítés*, *semlegesség* által beálló csökkenése eseteit, s végül a Nemzetek Szövetségének ide irányuló hatását.

1. *Beavatkozás, intervenció.*

Az államok közötti egyenlőség elvén valamely államnak a másik államra való befolyása üt csorbát. Igaz, hogy a beavatkozó állam csupán szuverenitásának teljességében léphet erre az útra, s ily módon az államok alapjogai (a jog a fennmaradásra, függetlenségre, önrendelkezésre, tiszteletre stb.) nem egyebek, mint ideális jogok, melyeket más állam saját érdekei szerint tartat mindenkor szem előtt. A beavatkozás mindenkor érinti az állami szuverenitást s ha sikerrel jár, úgy az egyik államét csökkenti. A politikai érdekekből történő beavatkozás külpolitikai fejlemények folyamánya, s az államok közötti erőviszonyok játékát tükrözi vissza. Külpolitikai értelemben az intervenció az, amellyel az államok közötti viszony formálható és élére állítható.⁹⁶

Az 1910-ik év i forradalom után Portugália új kormányának elismerése is váratott magára. Csak akkor következett be, amikor 1911 augusztusában az új alkotmány elfogadtatott és nem volt többé kétes az új kormány helyzete.

A bolsevik orosz kormány 1917 november óta nincs elismerve, még az ideiglenes elismerést is megtagadták a hatalmak. Míg Oroszország részéről hiányzik a nemzetközi kötelezettségek teljesítésének elismerése, míg a civilizált nemzetek jogrendszerével ellentétes kommunizmus alapján áll, elismeréséről nem is lehet szó. (*Hyde. International Law I. §. 45.*)

⁸⁸ Lord *Castlereagh* 1821 január 19.-én Anglia külpolitikai magatartásáról úgy nyilatkozott, hogy egyetlen állam sem lehet inkább hivatott mint Anglia, hogy fenntartsa minden állam jogát a közbelépésre, míg saját biztonságáról, életbevágó érdekeiről van szó, melyek összefüggenek egy másik állam vállalkozásával.

Az állami szuverenitás megvédésének végszükség esetén használandó eszközöként azonban a nemzetközi jog is elismeri a beavatkozás lehetőségét. Főképen ha a beavatkozás, az államok többsége által történik, — kollektív intervenció, — úgy az legtöbbször megfelel a nemzetközi jog követelményeinek is. *Fiore* szerint a kollektív intervenció meg van engedve:

1. ha egy állam a nemzetközi jogot sérti;
2. amidőn idegenek jogait sérti és a megsértett külföldinek elégtételt nem akar adni;
5. amidőn valamely állam belső törvényei nem védik eléggé a külföldieket s a közhatóságok visszaélései ellen a nemzetközi jog érvényesülése tekintetében nincs elég garancia.⁹⁷

A kollektív intervenció a Nemzetek Szövetségének létesülésével nevezetesebb szerephez jutott. A népszövetségi alkotmány 11. és 15. §-a szerint a beavatkozás a jövőben mindenkor kollektív lesz és a Nemzetek Szövetségének beavatkozása szükségképen következik be. Az intervenció ki van zárva, ha valamely konkrét eset nyomán csak egy állam kívánna más állam ügyeibe beavatkozni.

Az intervenciónak különböző eseteit lehet megkülönböztetni.

1. *Beavatkozás a belügyekbe.* Főképen akkor fordul elő, midőn valamely államban forradalmi eszmék jutnak érvényesülésre, s meg van a lehetőség, hogy más állam lakosságában is forradalmat idézzenek elő.⁹⁸ Vagy amidőn valamely állam embertelen módon lép fel polgárai ellen.”

⁹⁷ *Fiore*. Diritto internazionale. Sectio 241, 242. — *Slomell*. Intervention in International Law.

⁹⁸ A francia forradalom nemzeti konventjének 1792 nov. 9.-iki dekrétuma, mely bejelentette, hogy a forradalmi Franciaország minden népnek testvéri segédkezet nyújt szabadságuk visszaszerzésére, a belső törekvésükben, feltétlenül alapul szolgálhatott a többi államok beavatkozására. Hogy ez nem történt meg, annak csak a tömegmozgalmak ereje volt az oka, mely minden állam népét magával ragadta.

⁹⁹ 1856-ban a Két Szicília államban politikai bebörtönzések folytak. Franciaország és Anglia ezt megakadályozandó, közbeléptek. A nápolyi király visszautasította a beavatkozást. Erre angol és francia hajóhad jelent meg Nápoly előtt. Az orosz cári kormány tiltakozott ez ellen, 'mint a Két Szicília állam belügyeibe való beavatkozás ellen. Az eredmény, mint ismeretes, a Két Szicília állam feloszlata volt.

2. *Beavatkozás vallási ügyekbe* régente nagyon kedvező beavatkozási alap volt. Főképpen Törökország ellen használták fel az államok. Ma már meghaladott.

3. *A bíráskodásba való beavatkozás* ugyancsak a mohamedán államokkal szemben állott fenn s bizonyos fokig a konzuli bíráskodás formájában ott még ma is meg van. 1914 október 1-i hatállyal Törökország az úgynevezett kapitulációkat, a területén élő idegenek és másvallásúak jogait védő szerződéseit, melyek nagymértékben korlátozták szuverenitását, egész területén megszüntette.

4. *Társadalmi kérdésekben való beavatkozás* ma is fenn áll, főképpen a nemzetiségi kisebbségek megvédése érdekében kerülhet reá a sor.¹⁰⁰

5. Ugyancsak beavatkozást jelent az *alkotmányra kényszerítés* esete, midőn valamely államnak nincs meg a lehetősége államformájának és alkotmányának szabad megválasztására.¹⁰¹

6. *A pénzügyi beavatkozás* a XIX. században igen gyakori eset volt. A hitelezők állami védelmet kértek külföldre adott kölcsöneik biztosítása tárgyában, amidőn a kölcsönvevő államok, vagy polgáraik, nem tettek eleget visszafizetési kötelezettségüknek.

A pénzügyi beavatkozásra vonatkozóan már 1848-ban elfogadásra talált *Lord Palmerston* formulája, miszerint „rábízni a tőkét idegen kormányra, aláírni idegen államok kölcsöneit semmi egyéb, mint pénzügyi spekuláció. Még az utóbbi esetben is a veszteséget a hitelezők kell, hogy viseljék.

Különösen a délamerikai latin államok voltak azok, melyek felszabadulásuk után megtagadták az adósságok visszafizetését. A hitelezők államaik közbelépését kérték és állandó diplomáciai konfliktusok támadtak. *Calvo* volt az első nemzetközi jogász, aki fel kívánta vettetni a nemzetközi jog

¹⁰⁰ 1902-ben az egyesült Államok jegyzéket intéztek a hatalmakhoz, hogy lépjenek fel Románia ellen a zsidók üldözése miatt, 1903-ban Oroszország ellen a kisenevi pogrom miatt.

¹⁰¹ A berlini kongresszus (1878 júl. 13.) aktájának I—I szakaszai ki mondják, hogy Bulgária monarchia, fejedelmének megválasztásához a porta jóváhagyása szükséges, de a hatalmak beleegyezése is és csak az «urópai uralkodó családok valamely tagjára eshet a választás.

elvi közé, hogy az államok között adósságok miatt fegyveres közbelépésnek nincs helye.¹⁰² Ezt az elvet Louis *Drago*, argentinai miniszter, fejlesztette tovább. Az 1902. és 1906-ikái Panamerika kongresszus tárgyalása után a II. hágai békekonferencia (1907) általános nemzetközi jogi elvvé emelte az Egyesült Államok képviselőjének, Horace *Porter*-nek, javaslatát,¹⁰³ miszerint valamely állam adósságai miatt csak három esetben lehet fegyveres fellépésnek helye:

1. ha az adós állam a tartozást megállapító döntőbírósi határozatot magától elhárítja, vagy arra nem felel;

2. ha az ajánlatot elfogadja, de a döntőbírósi törlesztési szerződés megkötését lehetetlenné teszi:

5. ha elfogadja a döntőbírósi határozatot, tényleg azonban annak nem tesz eleget. Ezt az egyezményt 39 állam írta alá s csak öt állam (Belgium, Románia, Svájc, Svédország és Venezuela nem nyilatkoztak).

Az intervenció ezen eseteitől különbözik a mediatio és az intercessio.

Az esetben, ha két egymással szemben álló állam között az egyik fél felkérésére egy harmadik állam közbelép, akkor ezt *mediationak*, közvetítésnek nevezzük. Erre egy harmadik állam önként is ajánlkozhatik s ez esetben szerepét *jó szolgálatnak* nevezik.

Az egymással ellentétbe kerülő államok közül az egyik barátságos tanácsadás formájában fordulhat a másikhöz, bizonyos magatartásának megváltoztatását ajánlva. Ez esetben hiányzik a fenyegetés, amely az intervenciónál a fő jellemvonás. A beavatkozásnak ezt a módját *intercessiónok* nevezik. Ez nem tételez fel konfliktust sem, mint, amely a jó szolgálatoknál vagy a közvetítésnél fennállott.

2. Az államkapcsolatok.

Míg a beavatkozás eseteiben az állami szuverenitás sérelme rövid ideig tartó csökkenése van jelen, addig az államok között létesülő állandó kapcsolatok a szuverenitás tar-

¹⁰² *Caloo*. Le droit international. §d. 1280—1297.

¹⁰³ Comention concernant la limitation de l'emploi de la force pour le recouvrement de dettes contractuelles.

tós csökkenését idézik elő és nemzetközijogi értelemben felszuerén államok létesüléséhez vezetnek.

Államszövetségnek nevezzük azt az állandó nemzetközijogi megegyezésen nyugvó jogviszonyt, mely önálló független és ilyennek maradó államokat közös céljalfielérésére fűz össze. Az államszövetségben nincs uralkodó hatalom, mely a szövetség tagállamaival szemben érvényesülne, nincs közös határozó fórum sem. Csak nemzetközijogilag kötelezettek az egyes államok a szövetségi szerződés betartására. A tagállamok ellen a szövetség szervei nem léphetnek fel, azaz nincs szövetségi végrehajtás. Az államszövetségnek önálló területe sincs, hanem csak az egyes tagállamoknak van területe. (Államszövetség volt az Amerikai Egyesült-Államok 1778—1787-ig, Svájc 1815—1848-ig, a Deutscher Bund 1815—1866-ig. Ma ilyennek tekintik egyes írók a Nemzetek Szövetségét.)

A *szövetséges állam* állandó közjogi kapcsolata államoknak egy új szuverén államban. Ennek van uralkodó akarata, uralkodó hatalma és saját szervei, melyekkel hatalmát a tagállamok fölött kifejti. A szövetséges állam joga éppen ezért megtöri a tagállamok jogát. A szövetséges államnak van területe. Nemzetközi jogilag külön elismerendő, bár a tagállamok is bírhatnak nemzetközijogi jogalanyisággal. (Szövetséges államok az Amerikai Egyesült-Államok 1787 óta, Svájc 1848 óta, Mexico 1857 óta, Argentína 1860 óta, a Németbirodalom 1871 óta, Brazília 1891 óta, Venezuela 1893 óta, Német-Ausztria 1920 óta.)

A *personál-unió* közös államfői hatalom alatt való egyesülése államoknak a trónöröklődési rendnek véletlen, vagy szerződéses megegyezése alapján. A personál-unióban kapcsolódó tagállamok teljesen függetlenek egymástól, mindegyik nemzetközi jogalany marad, ugyannyira, hogy még háború is lehetséges a personál-unióban álló államok között. Olyan államszövetség tehát az, melyben csupán az államfő személye közös. (Personális-uniót képeztek Hanover és Anglia 1718—1837-ig, Poroszország és Neuenburg 1707—1857-ig, Hollandia és Luxemburg 1815—1890-ig, Szászország és Lengyelország 1697—1706-ig, Ausztria és Magyarország 1867—1918-ig, Izland és Dánia 1918 óta.)

A *reál unió* külön államiságot jelentő közjogi kapcsolata több államnak az államfő közössége alapján. Lehetséges, hogy a tagállamok összes ügyei közösen intéztetnek vagy csupán bizonyos ügyek. A szövetséges állam áll előttünk az államfő közössége alapján. (Reál-unió volt Svéd-Norvég-országnak 1814—1905-ig.)

Alkalmi szövetségek (alliance) az államok között azok, melyek nemzetközi szerződéssel meghatározott célra és időre köttetnek. Az alkalmi célra szövetkező államok szuverenitásának csökkenése azonban csak időleges és a kitűzött cél elérésével megszűnik. Az alliance független államok szövetségi viszonya, legtöbbször imperiálisztikus célokból.

Nem politikai célok elérésére való nemzetközi szerződéses kapcsolata az államoknak rendkívüli mértékben fejlődött és a *nemzetközi közigazgatási szövetségek*, vagy uniók formájában az emberi haladásnak igazi alapjaivá vált. A világposta egyesület, az irodalom és művészetek védelmére irányuló unió, a szabadalmak nemzetközi védelme, a vöröskereszt stb., nagy nemzetközi szervezetek, melyek mind korlátozzák a beléjük tartozó államok szuverenitását a nemzetközi egység és megértés valamely iránya érdekében.

A nemzetközi jog megkülönböztet félszuverén államokat is. Ilyen az a helyzet, amidőn valamely állam teljesen alá van rendelve egy másik államnak, annak fennhatósága alatt áll, de az az alárendelt államnak bizonyos önállóságot biztosít, miáltal nemzetközi jogalanyisága is van. A kialakuló államkapcsolat a *hűbéri állam*, melyben az állami fennsőbbiséget gyakorlót szuverénnek, a fennhatósága alatt állót vazallus államnak nevezzük. Ma már ilyen államkapcsolat nincsen.

A *protektorátus*, vagy *oltalmi* viszony, olyan kapcsolata az államoknak, midőn egy gyengébb állam önállóságát a hatalmasabb állam biztosítja. Ez a helyzet mindig kapcsolatos a gyengébb állam szuverenitásának korlátozásával. (Pld. külügyi tekintetben a védőállam politikája ellen fel nem léphet.) A protektorátus állapotából rendszerint az oltalmazott állam bekebelezése következik, míg a vazallusi helyzetből az önállósulás. A protektorátus alá kerülő államnak előzőleg meg volt a teljes szuverenitása és saját akaratából kér védel-

met. A vazallus állam viszont nem volt szuverén előzőleg, hanem szuverén állama részesíti annak bizonyos fokában.

A protektorátust gyakorolhatja egy állam, de a nagyhatalmak közös védelme is gyakori.

A *gyarmati viszony* félművelt népeknek protektorátus alá való helyezését jelenti.¹⁰⁴

A gyarmati protektorátus ügyét legújabbán a Nemzetek Szövetsége alkotmányának 22. szakasza szabályozta, három csoportba osztva a gyarmatokat.

1. Törökország volt gyarmatai, Syria és Mesopotamia, melyek bizonyos fokig független helyzetet értek el, bizonyos ideig tartó védelem alá kerülnek. Syria védőhatalma Franciaország, Mezopotámia védőhatalma Anglia. Mindkettő tagja a Nemzetek Szövetségének, s így nemzetközi jogalanyiséggel bírnak.-Ezt a két protektorátust nevezik *A mandátumnak*.

2. Németország gyarmatai: ezek között vannak olyanok, melyek a védőhatalom által úgy kezeltetnek, mint önálló államok, *B. mandátumok*, és vannak olyan gyarmatok, melyek úgy kormányzandók, mint a védőállam gyarmatai, *C. mandátumok*. Mindkét esetben a Nemzetek Szövetsége ellenőrzi a kormányzást, biztosítja a szabad kereskedelmet a Nemzetek Szövetsége minden tagja számára. Rabszolga-, fegyver-kereskedelem meg van tiltva. A mandatárius hatalmak az általuk védett gyarmat helyzetéről a Nemzetek Szövetségének jelentést tenni tartoznak.¹⁰⁶

3. *Semlegesség.*

A semlegesség nemzetközi szerződésből folyó kötelességet jelenti az államnak, melynél fogva egyébként fennálló szuverén hatalmából folyó ama alapjogáról, hogy háborút kezdjen, vagy háborúban más állam ellen részt vegyen, lemond. Az örökös semlegességű, azaz nemzetközileg garantált semlegességű állam semmiféle háborúban sem vehet részt. A szuverén hatalom jelentős csökkenésével állunk ez esetben is szemben.

¹⁰⁴ Részletes adatok *Willoughby-Fennwick*. Types of restricted sovereignty.

¹⁰⁵ WRIGHT. Sovereignty of the Mandates. American Journal of international Law. 1923. XVII. p. 691.

Az örök semlegesség előfeltétele az a történelmi követelmény, miszerint valamely állam állandó összeütközési területe más államok felvonuló hadseregeinek, s ezáltal nemcsak léte van fenyegetve, hanem az államok közötti ellentétek kiegyenlítését is megnehezíti, módot adván azoknak erőik összemérésére saját területükön kívül. A nemzetközi béke érdekében állónak kell tehát lennie valamely állam semlegessé válásának. A semleges állam nem lehet továbbá nagyhatalom, s nem lehet különös jelentőségű tényezője a külpolitikának.

A tartós semlegesség abszolút, vagy relatív. Abszolút, ha az államok együttesen kötelezik magukat minden esetre vonatkozóan, hogy a tartósan semlegesített államot minden támadástól megvédik (*respecter et fair respecter*), relatív, ha az államok külön kötelezik magukat, hogy valamely állam semlegességét tekintetbe fogják venni (*respecter*). Ez esetben az államokra nem hárul kötelesség, hanem csak joguk lesz a semleges államot megvédeni.

A semleges állam nem fegyverkezhetik. Ha semlegességét kívánja megvédeni, akkor fegyveres semlegességről szólnunk. Támadó szövetségre nem léphet, védő szövetségi viszonyba pedig felesleges lépnie, nemzetközileg garantált lévén a léte.

Az örök semlegesség állapotában ma már nincsenek államok. Svájc 1815 nov. 20-iki örök semlegesség! szerződését áttörte a Nemzetek Szövetségébe való belépésével.

Belgium 1839 ápr. 14-iki szerződésén nyugvó semlegességét a paris környéki békeszerződések szüntették meg.

Luxemburg 1921-től fogva Belgiummal van vámszövetségben, semlegességét a versaillesi békeszerződés szüntette meg.

Albániát az 1913. évi londoni nagykövetségi konferencia semlegesítette. Ez azonban nem vitetett keresztül.

Egyes államokban vannak még olyan területek, melyeken háború esetén semmiféle katonai operációt sem lehet lefolytatni. Ilyen *béketerületek* voltak Chablais és Faucigny (a versaillesi békeszerződés 435. §-a megszüntette), a Jön szigetek, főképen Korfu és Paxos (a világháború alatt e helyzetüket nem vették figyelembe), csupán az *Aaland* szigetek békésített mivolta maradt fenn a Nemzetek Szövetségének védnöksége alatt.

4. A Nemzetek Szövetsége és a tagállamok szuverenitása.

Mind általánosabban elfogadott vélemény, hogy a Nemzetek Szövetsége nemzetközijogi jogalany, jogok és köteleységek viselője. Van követküldési joga (*jus legationum*), hadviselési joga (*jus belli ac pads*), szerződéskötési joga (*jus foederum*) alkotmányának 11., 16. és 17. §-a alapján. Autonóm működést is fejt ki, amidőn igazgatása alá tartozik a Saarvidék, Danzig, Felső-Szilézia, s beavatkozási joga van a nemzeti kisebbségek védelme érdekében, valamint a gyarmatmandátumokkal kapcsolatban.

Mindezek mellett a Nemzetek Szövetsége tagállamaihoz való viszonya alapján több irányban korlátozza az állami szuverenitást.¹⁰⁶

A tag-államok szuverének ugyan, mégis a népszövetségi alkotmány 10. §-a szerint kötelezve vannak egymás között a béke fenntartására, ami szerződés-kötési szabadságuk bizonyos megszorításával lehetséges.

Az a körülmény is, hogy az 1920 január 10 óta kötött szerződések, minden olyan aktus, mely államok között kötelezettséget állapít meg, a Nemzetek Szövetsége titkárságának bejelentendő, illetve regisztrálandó, mely azt a Nemzetek Szövetsége hivatalos lapjának, *Journal Officiel*, ama részében, melynek címe „Recueil des Traités et des Engagements enregistrés par le Secretariat de la Société des Nations”, amilyen gyorsan csak lehetséges, közzéteszi, azt igazolja, hogy a szerződéskötési szabadság, éppen a szerződések nyilvánosságra hozatala által korlátozottá vált.

A 18. §. egyébként nem mondja ki azt, hogy titkos szerződések kötése tilos. Az az állam, mely ilyen szerződést köt, nem töri meg a Nemzetek Szövetségének az alkotmányát. Annak a kockázatnak azonban kiteszi magát, hogy ha a másik szerződő fél nem tartja be a titkos szerződést, úgy a Nemzetek Szövetsége nem nyújt segédkezet a szerződésszegő állam ellen.

A 20. §. első része szerint a Nemzetek Szövetsége alkot-

¹⁰⁸ A Nemzetek Szövetségét államszövetségnek tekintik Oppenheim, Schücking, Huber, Scelle, Hatschek, W. F. Schubert, Verdross stb.

mányával ellentétes szerződéseket kötni nem lehet. Ez annyit jelent, hogy a titkos szerződések sem tartalmazhatnak azzal ellenkezőt. Ha azonban ez így volna, akkor nem kötnének az államok titkos szerződéseket és minden szerződés regisztrálnának is.

Ma a Nemzetek Szövetsége csökkenti tag-államai szuverenitását a szerződéskötési szabadság korlátozásával. Csökkenti ezenkívül a háború viselési jog korlátozásával (11., 12. §§.) és a lefegyverzés forszírozásával (8., 9. §§.) is —.

67. §. A szuverén hatalom önkorlátozása.

Az állam öncélúságának folyománya, hogy a szuverén hatalom, mellyel az állam rendelkezik, egészen önmagának a korlátozásáig terjed. Az állam öncélúsága magában foglalja önkorlátozás! képességét. Az államhatalom önkorlátozásának kereteit az állam öncélúsága szabja meg. Ha az állam célja az ember eszméjének megfelelő lét mind tökéletesebb megközelítése, úgy annak érdekében fog az állam hatalmával közbe lépni, vagy fogja hatalmát korlátozni. Minden cél maga már önkorlátozás is. Amint a célkitűzés tudatos, úgy az állam hatalmának önkorlátozása is tudatos.

A szuverén hatalom önkorlátozása az államakarat irányának legfőbb elveit megállapító törvényekben, az úgynevezett *alaptörvényekben* foglaltatik.

Az alaptörvények a szuverén hatalomnak egyrészt olyan önkorlátozásait tartalmazzák, melyek az alattvalóknak biztosítanak jogokat, másrészt magának a szuverén hatalomnak szerveire és e szervek működési módjára vonatkoznak, amittől azoknak eltérni nem lehet.

A szuverén hatalom önkorlátozása szokás útján, vagy törvények hozatala által történik, mely törvények vagy úgy jönnek létre, mint a többi törvények, vagy speciális módon. (Pl. a törvényhozó testület $\frac{2}{3}$ szótöbbségével, vagy az önkorlátozás kimondására külön összehívott törvényhozó testülettel, vagy népszavazással stb.) Az alaptörvények meg-

¹⁰⁷ Schubert, W. F. -Völkerbund und Staatssouveränität. (1929.)

hozatalának és megváltoztatási lehetőségeinek különös előfeltételei is igazolják, hogy általuk az állam magát különös módon megköti, hatalmának határokat szab, önlényét alakítja. A szuverén hatalom önkorlátozásának alaptörvényekbe való foglalása sem jelenti azonban, hogy az állam ezzel akaratát örökre megkötötte volna. Nem lehetséges olyan törvény, mely perpetuae sanctionis clausulá-val bírjon. Mint *Concha* mondja, „*az állam nem lehet önmagának rabszolgájává*”, a szuverenitás önkorlátozása csak megnehezíti, de lehetetlenné nem teszi az állami akarat változtatását.^{107*}

1. Az egyéni alapjogok.

Az állam szuverén hatalmának polgáraival szemben való korlátozása azt jelenti, hogy mit akar az állam maga megvalósítani és mit bíz polgáira. A szuverenitás ezirányú önkorlátozása az egyéni szabadság különböző megnyilvánulásainak elismerésében áll. Elsősorban az emberrel veleszületett természetes jogoknak az elismerésében. Ezek az emberi szabadságjogok nem jelentik a szuverén hatalom csorbulását, vagy gyengülését és az egyénnek az állam fölé való emelkedését. Sőt. Az egyéni szabadságjogok biztosítása az állam öncélúsága kifejezésének egyik módja, mely szerint leginkább válik nyilvánvalóvá, hogy az állam önmagának az ura, hogy hatalma van önmaga felett.

Az antik állam nem ismert szabadság jogokat. Az egyén függetlensége az államtól elképzelhetetlen volt.

A kereszténység által az államban egy másik közösségnek, az egyháznak a hatalma keletkezett s megoszlott az emberi lélek, hogy kinek kell inkább engedelmeskedni, az államnak vagy az egyháznak. A középkori zavaros állapotok között a vallásnak mind nagyobb szerep jut. Az lesz a legfőbb érték az ember számára, a túlvilági életére való tekintettel. Ezen a nyomon fejlődött ki az a helyzet, hogy a vallásszabadságból lett az első alapjog. *Jellinek* megállapítása szerint az alapjogok rendszere a vallásszabadságért való küzdelem eredménye.¹⁰⁸

^{107a} *Concha* Győző. Politika. I. köt. p. 325.

¹⁰⁸ *Jellinek* G. Allgemeine Staatslehre (1919. 4. Aufl.).

A Magna Charta Angliában (1215), az Aranybulla Magyarországon (1222), majd az angol Habeas Corpus Acta (1679), és a Bill of Rights (1688), mind tartalmaznak alapjogokat, de nem merítik ki azokat és megkülönböztetésük nem a szuverén hatalom önkorlátozásából folyik, hanem inkább csak kiváltságokat biztosítanak.

Az alapjogok rendszere az Észak-Amerikai kis államokban alakul ki. Elsőnek Virginia állam 1776 július 12-én deklarálta az emberi jogokat Utána Pennsylvania 1776 nov. 11-én. Nem fogadta el azonban az alapjogok rendszerét mind a 13 amerikai állam. Az 1787-iki szövetségi alkotmány sem tartalmazza az alapjogokat, hanem 1789 és 1791 között Amendementek, alkotmánykiegészítés, formájában kapcsolták azokat az alkotmányhoz.¹⁰⁹

Ezek a jogok: az egyéni szabadság, a magántulajdon, a közbiztonság, az ellenállás joga, a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság.

Az 1789 augusztus 26-án deklarált francia emberi és polgári jogok a következő elemeket tartalmazzák: az egyéni szabadság, a tulajdon, a közbiztonság, az ellenállás joga, — nincs azonban felemlítve a vallásszabadság és az egyesülési szabadság. Az 1793-iki és 1795-iki forradalmi alkotmányok is felsorolják az alapjogokat, az utóbbi már a polgárok kötelességeit is tartalmazza.¹¹⁰ Az 1848 nov. 4-iki francia alkotmány utal az 1789-iki deklarációra. Az 1875-iki francia köztársasági alkotmányból hiányzik az alapjogok különös felsorolása.

Németországban az 1848 december 27-iki frankfurti alkotmány a „német nép alapjogai” cím alatt egész sorát deklarálta az alapjogoknak: tartózkodás és vándorlási szabadság, törvény előtti egyenlőség, személyes szabadság, levéltitok védelme, vélemény szabadság, hit és lelkiismereti szabadság, gyülekezeti és egyesülési szabadság, magántulajdon, törvényes bíróra való jog.¹¹¹

¹⁰⁹ *Jellinek*, G. Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte, p. 18.

¹¹⁰ *Aulard*. L'évolution de la déclaration des droits de l'homme. Livre d'or des droits de l'homme. (1927.) p. 25—27.

¹¹¹ Az 1851-iki frankfurti szövetségi gyűlés az 1848-iki nemzetgyűlésen hozott alkotmányt semmisnek jelentette ki.

Az 1850 január 30-iki porosz alkotmány, — az 1831 február 7-iki belga alkotmány hatása alatt —, ugyancsak egész sorát tartalmazza a szabadságjogoknak: törvény előtti egyenlőség, személyes szabadság, lakás sérthetlensége, törvényes bíróra való jog, kivételes törvényszékek tilalmazása, magántulajdon sérthetlensége, kivándorlás szabadsága, vallásszabadság, szabad vélemény nyilvánítása, sajtószabadság, gyülekezési és egyesülési szabadság.

Az 1871 április 16-iki német birodalmi alkotmányban az alapjogok felsorolva nincsenek.

Az 1919 augusztus 11-iki német köztársasági alkotmány (*a weimari alkotmány*) II. fő része a következő címet viseli: „A németek alapjogai és alapkötelességei”. Az alapjogoknak 4 kategóriája különböztethető meg a weimari alkotmány igazi német pontossággal keresztülvitt alapjog rendszerében. Megállapíthatók:

1. *Az egyéni természetes szabadságjogok.* Ilyenek: a lelkiismereti szabadság, személyes szabadság, magántulajdon, lakás sérthetlensége, levéltitok.

2. *Az egyéni szabadságjogok más emberekkel kapcsolatban.* Szabad véleménynyilvánítás, szólásszabadság, sajtószabadság, művelődési szabadság, gyülekezési szabadság, egyesületi szabadság.

3. *Az egyénnek, mint az állam polgárának a jogai.* Törvény előtti egyenlőség, kérvényezési szabadság, egyenlő választói és szavazati jog, közhivatalokra való egyenlő jutás.

4. *Az egyén jogai az állam teljesítményeire.* Munkára való jog, az állami gondozásra és támogatásra való jog, a nevelésre, kiképzésre és tanításra való jog.

A világháború után keletkezett alkotmányok közül a jugoszláv alkotmány II. része, a lengyel alkotmány V. része szól az alapjogokról.

Modern értelemben az alapjogoknak nem a proklamálása a fontos, hanem a garantálásuk. Az alapjogoknak előre való megállapítása a mindenkori kormányok hatalmának keretek közé szorítását jelenti, mely az alapjogok bírói védelmében nyilvánul meg legjobban.

Az egyéni alapjogok modern rendszereiben a családi

életre, a nevelésre, az emberi élet mind több irányára tiézve vannak garanciák.

A weimari alkotmányban kialakítva látjuk a *garantált intézmények* rendszerét is.¹¹² A garantált intézmény annyit jelent, hogy nem hozható törvény azok megváltoztatására rendes úton, hanem csak az alkotmányon való változtatás számára előírt mód szerint.

Az egyéni alapjogoknak jogilag előre való megállapítása és bírói védelem alá való helyezése, a szuverén hatalom olyan önkorlátozása, mely megakadályozza annak despotikusvá való válását.

Az alapjogok rendszere, a szuverén hatalom önkorlátozásának lehetőségei szerint, államonként különböző. A francia forradalom nagy eredménye, az emberi jogok deklarációja, nem bizonyult teljesnek, és a nyomán kialakult alapjogrendszerek sem vezettek végső megállapodottsághoz az alapjogokat illetően.

A modern alapjogok rendszerében külön való hangsúlyozása a tulajdon fenntartásának, a család tisztaságának, a nevelés kötelességének stb. azt igazolja, hogy ezekkel az intézményekkel már baj van, különös garanciákra van szükség fenntartásuk érdekében.

Az orosz szovjet megmutatta miképen ingathatok meg a legbecsesebb kultúrintézményei az emberiségnek, midőn 1918 január havában proklamálta a munkásosztály és a ki-

¹¹² A weimari alkotmány 119. §-a a házasságot a nemzeti szaporodás és fennmaradás alapjául tekinti és a család tisztaságának és egészségének fenntartását az állam feladatává teszi. A 120. §. a szülők természetes jogának és legfőbb kötelességének mondja gyermekeik neveléséről a gondoskodást. A 122. §. a gyermekek védelméről szól. A 14²—149. S§. a közoktatás ügyvel kapcsolatos jogokat tartalmazzák. A 151. §. kimondja, hogy „a gazdasági élet rendszere meg kell, hogy feleljen az igazság követelményének, mindenki számára való emberhez méltó élet biztosításának.” A 153. §. külön kiemeli, hogy a „tulajdon kötelező felhasználása egyúttal szolgálatában kell, hogy álljon az általános jónak”. A 127. §. garantálja a községek önkormányzatra a aló jogát, a 105. §. a kivételes bíróságok működésének megtiltását, a 150. S. pedig kimondja, hogy a közhivatalnok az összesség szolgája kell, hogy legyen, és nem egy párté, érdeksoporté. A 142. §. garantálja a nemei egyetemek szabadságát.

zsákmányolt nép jogait, melyet az 1918 július 5-iki szovjet-alkotmány első részébe is felvettek. Eszerint a proklamáció szerint a burzsoa államokban éppen az egyéni alapjogok szolgáltak eszközül a magántulajdonon nyugvó kapitalista uralomnak. Ezért mások a szovjet által biztosított emberi alapjogok. A magántulajdon eltöröltetik. A kapitalista államok imperializmusa ellen harc indul s ebben a harcban a föld minden munkás és kizsákmányolt népét támogatja a szovjet. A népek szabadabbak lesznek, amint nem lesz kapitalizmus, mert minden szabadtalanságnak a tulajdon az oka. Kell azonban az eszméléshez a munkások számára az igazi lelkiismereti szabadság biztosítása, ami nem áll másban, mint hogy az egyház az államtól és az iskola az egyháztól elválasztassék. Biztosítja a szovjet minden polgára számára a vallásos, de a vallásellenes propagandát is. A sajtó, a gyülekezési és egyesülési szabadság csak a munkásosztályt és a parasztokat illeti meg. A szovjet tagállamai az alapjogoknak ezt a rendszerét alkotmányaikban rendre megismétlik.¹¹³

2. Az állami főhatalmak hatáskörének és működési módjának meghatározása.

A szuverén hatalom önkorlátozásának másik iránya a fő államhatalmak, — a törvényhozó hatalom, az államfői hatalom, a végrehajtó hatalom, hatáskörének és működési módjának meghatározásában és ezek egymáshoz való viszonyának megállapításában áll. Ha megállapítást nyer valamely állam főszerveinek összetétele, hatásköre és egymáshoz való viszonya, úgy, amíg eszerint működik az állam gépezete, a szuverén hatalom önkorlátozása szintén kétségtelen. A szuverén hatalom ezirányú önkorlátozása is alaptörvény jellegű, sőt mivel az egész állami gépezet működésének meghatározásáról van szó, az ilyen tartalmú törvényt vagy törvényeket alkotmánynak, vagy alkotmánytörvényeknek szokták nevezni. Ennek tárgyalásával a következő részben, az alkotmánytanban foglalkozunk.

¹¹³ *Alexejew*. Die Entwicklung des russischen Staates in 1923—27. Jahrbuch des öffentlichen Rechts. 1926. XIV. p. 324, 402.

IV. RÉSZ.

ALKOTMÁNYTAN

XVII. FEJEZET.

Az alkotmány fogalma.

Az alkotmány jelenti azokat a jogszabályokat, illetve jogszokásokat, melyek szerint az állami főhatalmak, a törvényhozó, az államfői és végrehajtó hatalom, mint állami akaratot képző szervek, működnek s amelyek szerint hatáskörük és összetételük, valamint a közöttük lévő viszony megállapítást nyer. Az alkotmány jelenti továbbá azokat a jogszabályokat és jogszokásokat, melyek a szuverén hatalom önkorlátozását tartalmazzák a polgárokkal szemben, azaz az egyéni alapjogok rendszerét.

Mindazok a meghatározások, melyek az irodalomban az alkotmány fogalmára nézve feltalálhatók, visszavezethetők ezekre az alkatelemekre.

68. §. Az alkotmány ideális értelemben.

Aristoteles az állam létállapotát egynek tekintette az alkotmánnyal. Amilyen ez a létállapot, olyan az állam alkotmánya. „Mert az alkotmány a hatósági hatalomnak a rendje államokban, az a mód, mely szerint ez felosztott, a főhatalom mivolta, a célnak a meghatározása, melyet minden egyesület kítúz, valósítani igyekszik.”¹

Aristoteles óta értik az alkotmány alatt az *állami élet rendjét általában*. Ahányféle lehet ez a rend, annyiféle alkotmányról lehet szólni. Az alkotmány tulajdonképpen az államforma formája.

¹ *Aristoteles*. Politika (Haberern ford.) IV. könyv. I. fejezet. 5. bekezd, p. 180.

A rend és a szervezeti egység minden államnak jellemvonása. Ezért ily értelemben az alkotmány maga az állam. Ha az állam egysége, belső rendje megszűnik, nincs többé alkotmánya, de nincs többé állam sem. Az alkotmány az alapja az állam belső rendjének és egységének, jövődő fejlődésének.

Alkotmánya minden államnak kell, hogy legyen. De nem minden államnak van az ideálnak megfelelő alkotmánya azaz alkotmányos alkotmánya.

A modern állambölcselet nem tesz e tekintetben különbséget,² pedig az államformák helyes volta az alkotmányos alkotmány tényállapotát meríti ki.

Az alkotmánynak meg kell felelnie bizonyos ideálnak az állami rend és belső szervezet szempontjából.

A XVIII. század óta csak olyan állami rendet és szervezetet tekintenek alkotmányosnak, mely a polgárok szabad-ságának megfelel és annak biztosítékait önmagában viseli.^{2*}

Stein Lőrinc szerint az alkotmány az a rend, mely az egyes egyéni akaratok megegyezésén nyugszik és az egyéneket az állami szervezetben összefoglalja az általános akarat létesítésére. Az alkotmány szabad emberek szabad akaratából folyó elismerése az uralomnak önmaguk felett.

Az alkotmánytól különbözik az állami rend, mely az emberektől engedelmisséget követel, anélkül, hogy a rendezés szabad elismerésére súlyt helyezne.

Stein Lőrinc a francia forradalom alatt hozott alkotmányokat (1789, 1791, 1793, 1795), a francia nemzet szabad akarata megnyilvánulásainak tekintette, szemben azokkal az *állam-rendezésekkel*, melyek Napóleon fellépésével kezdődnek. Az előbbieket szerinte megfeleltek az alkotmány követelményeinek, s valóban alkotmányok voltak, míg az utóbbiak nem is alkotmányok, csupán *államrendező* törvények.³

² *Jellinek*. Allgemeine Staatslehre. 499 p.

^{2a} Az 1789.-i francia alkotmány 16. §-a kimondotta, hogy „Toute société dans la quelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni la Separation des pouvoirs déterminée, n'a pas de constitution.”

³ *Stein*, Lorenz v. Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich. Bd. I. Der Begriff der Gesellschaft. (1921.) p. 408—9.

Az alkotmányban az állam alulról felfelé szerveztetik, az állami rendben viszont felülről lefelé.

Az alkotmány az állampolgárok szabad akaratának alkotása, az állami rend az állami akarat szerves keresztülvitele.

Ideális értelemben az alkotmány a polgári szabadság biztosításának szervezetét jelenti az államban.

Ezt az ideális magyarázatot *Montesquieu* adta először, midőn az *Esprit des Lois* XI. könyv 5. és 7. fejezetében kimutatta, hogy lehet egyes alkotmányok tárgya és közvetlen célja az állam dicsősége (*la gloire de l'état*), viszont más alkotmányok tárgya és célja az állam polgárainak politikai szabadsága. Az utóbbi érdekében dolgozta ki az államhatalmak szétválasztásának elméletét, megadva ezzel az alapot az alkotmány helyes meghatározhatására, miszerint az az államhatalmaknak viszonyát jelenti egymáshoz, és az alattvalókhoz, mely utóbbi viszony a polgári alapjogokhoz vezet.

Azon az alapon, hogy az alkotmány szabja meg az állam belső rendjét és szervezetét, tekintették az alkotmányt szuverénnek a francia restauráció (1815—1848) tudósai, majd a liberális doctrinairek, *Royer Collard*,⁴⁰ *Tocqueville*,^{4b} *Guizot*.^{4c}

69. §. Az alkotmány formális értelemben.

Az alkotmány azon az alapon, hogy azonosíttatik az állammal magával, természetszerűen úgy is meghatározható, hogy *az alkotmány a legfőbb törvény, illetve az összefoglalása a legfontosabb törvényeknek, melyek az állam létevel kapcsolatosak. Az alkotmány a normák normája.* Az összes

^{4a} *Barthélemy*: Introduction du régime parlementaire en France, (1904.) p. 20.

^{4b} *Tocqueville* az 1830. francia alkotmányról mondja, hogy a népnek, a királynak és a parlamentnek minden hatalma az alkotmányból vezethető csak le, s az. alkotmány nélkül mindezek a tényezők semmik „... hors de la constitution il ne s'ont rien.” *Democratic en Amérique*, Vol. I. cap. 6.

^{4c} *Guizot* szerint az alkotmány csak úgy szuverén, ha az észszerűségnek megfelel, az igazságot tartalmazza. Ha ezen meghatározott tulajdonságai nincsenek meg, úgy az alkotmány nem lehet szuverén, hanem csak az, aki parancsol.

törvények az alkotmánytörvényre vezethetők vissza, miután az alkotmány szabja meg az állami lét minőségét.

Az alkotmányban benne van az állam léte, biztonsága, szelleme, értéke, fennmaradásának a ténye.

A weimari alkotmány 1. §. 1. bekezdése szerint: „A német birodalom köztársaság.” 2. bekezdés: „Az államhatalom a népből indul ki.” „A német nép magának hozta az alkotmányát.” Olyan tételek ezek, melyek többet jelentenek, mint amit a törvények általában tartalmaznak. Bizonyos, hogy még $\frac{2}{3}$ parlamenti szótöbbséggel sem változtathatók meg e deklarációk, mint az alkotmány 76. §-a előírja. Bizonyos hogy $\frac{2}{3}$ parlamenti szótöbbséggel nem lesz a német köztársaságból ismét monarchia. Ennél a többségnél sokkal hatalmasabb megmozdulásra van szükség ilyen alkotmányváltoztatáshoz. A 76. §. alapján az alkotmány változtató tényező nem lehet mindenható és az alkotmányon minden irányban változtató, hanem csak az alkotmány alapelveinek keretén belül. És ekkor nem következik be az alkotmány megváltozása, hanem csupán az alkotmány hajlékonyságának történik elégtétel.

Az angol parlamentről bár *De Lolme és Blackstone* megállapították, hogy mindenható, — mégis az angol parlament többségi határozata nem lenne elegendő, hogy Angliából köztársaság legyen. Nem a parlament többsége, hanem csak az angol nemzet akarata vihet keresztül ily gyökeres változást az angol alkotmányon.

Az alkotmány az alkotmányozó hatalomtól ered, mely egyszeri döntéssel az állam belső szervezetét és szervei működésének rendjét megállapítja.

Az alkotmány érvényesülésének az alapja az, hogy alkotmányozó hatalomból indul ki, az alkotmányozó hatalom akaratából keletkezik.

Az alkotmány is, mint minden jogszabály vagy azért érvényesül, mert helyes, azaz természetjogi alapja van, vagy azért, mert arra hivatott szerv által hozatott meg, melynek hivatottsága hatalmában rejlik, mellyel a meghozott szabályt betartani képes.

Az alkotmány nem tekinthető egyszerűen törvények összességének, sem bizonyos nehezebben megváltoztatható

törvények összességének, mert ily meghatározás esetén az alkotmány lényeges eleme marad figyelmen kívül.

Az alaptörvények feltételezik az alkotmány létét, — az azokon való változtatás nem érinti az alkotmányt magát, nem jelent alkotmányváltozást.

Szigorúan kell tehát különböztetni alkotmány és alaptörvények között.

Az alkotmány érinthetetlen, de megváltoztathatók a lényegét nem érintő alaptörvények.⁴

70. §. Az alkotmány mint szerződés.

Alkotmány alatt lehet érteni a nemzetnek és az uralom mindenkori birtokosának szerződését.

A szerződő felek közül az egyik, a nemzet, maga is szerződés eredménye, az összerződésé, melyet az emberiségnek egy jellegzetes tulajdonságokkal bíró csoportjába tartozók egymás között kötnek (*pactum unionis*), hogy jellegzetes tulajdonságaikat (nyelvöket, szokásaikat, az igazról, jóról, szépről, hasznosról, erkölcsről, jogról stb. alkotott felfogásokat) nemcsak fenn akarják tartani és megvédeni, hanem tovább is kívánják fejleszteni.

Az alkotmány szerződés létesítéséhez ennek az egységről és hatalmáról már öntudattal bíró nemzetnek, mint alkot-

⁴ *Haenel* a törvények közül a nehezebben megváltoztathatókat nevezi alaptörvényeknek. (Staatsrecht I. p. 125.)

Jetinek szerint is az alaptörvényeknek magasabb fokú jogi erejük van. (Allgemeine Staatslehre, p. 520. — Gesetz und Verordnung, p. 265.)

Ugyanígy *Laband*. Staatsrecht. II. p. 38. — *Zweig*. Die Lehre von Pouvoir constituant (1909.) p. 5—6. — *Hüdesheimer*. Über die Revision moderner Staatsverfassungen (1918.) p. 5.

Az alaptörvények és az alkotmány közötti különbség élénken kitűnik büntetőjogi szempontból.

Egy alaptörvény ellen, mint pl. a választójog ellen irányuló mozgalom, még nem hazaárulás.

Az alkotmány ellen irányuló mozgalom már hazaárulás, mert a hazaárulás az állam létevel kapcsolatos, már pedig az alkotmányban benne van az állam fennmaradásának a ténye.

Hazaárulás csak az egész alkotmánnyal szemben követhető el, nem egyes alaptörvénnyel szemben.

mányozó hatalomnak kell hozzájárulnia. Alkotmány szerződés létre jövetelekor a nemzet egysége már meg van, csupán a hatalmának belső rendezés felől történik döntés. Minthogy ez a rendezés a nemzet fölött való uralom kialakulását jelenti (*pacium subjectionis*), azért a másik szerződő fél az, aki ezen összerződés által egyesült polgárság felett a hatalmat gyakorolja. Ez lehet az uralkodó és meghatározott állami szerveké.

A két fél az alkotmány szerződési jellegének igazolására feltétlenül megállapítható, amikor nem oktroyált alkotmányról van szó. Az esetben az alkotmány valóban az uralkodó és a nép között való megegyezést jelent.

Az alkotmány szerződési jellegének azonban megfelelhet az oktroyált alkotmány is, ha abba az uralkodó belefoglalja, hogy az oktroyált alkotmány a törvényhozás rendes útján megváltoztatható. Ez esetben ugyanis már meg van a másik tényező, mint alkotmányozó fél, — a törvényhozó testület.

Az alkotmány szerződési jellegének legfontosabb ismérve az egyéni alapjogok biztosítása az alkotmányban.

Az egyéni alapjogok az állam hatalmának, tehát az uralkodó hatalomnak korlátozását jelentik a polgársággal szemben. Ha az uralom az egész népnél van, akkor is előállhat ez az eset, mert a nép által hozott alkotmányban is biztosíthatók az egyéni alapjogok, oly módon, hogy azt a törvényhozó hatalom s a fő államhatalmak tiszteletben tartoznak tartani, — tehát a néppel szemben ott vannak a fő állami szervek, mint szerződő felek.

⁵ Maseachussets alkotmányának előszavában foglaltatik: „Az állam politikai egysége az egyének szabad csoportosulásából áll elő; eredménye egy társadalmi szerződésnek, mely által az egész nép minden egyes polgárral és minden egyes polgár a polgárok összességével szerződik, hogy meghatározott törvények szerint és a közérdeknek megfelelően kormányoztassanak”. Az alkotmány előfeltétele, a polgárság egy síé ge.

Ezzel szemben *Kant* azt tartotta, hogy az alkotmány az az aktus, mely által az unió civilis először jön létre. — *Vom Verhältnis der Theorie zur Praxis in Staatsrecht.* (Vorländer Ausg.) p. 86.

XVIII. FEJEZET.

Az alkotmányok fajai.

Az alkotmányt aszerint amint az történeti fejlődés eredménye, s szokáson, valamint egymást tökéletesbbitő törvények során nyugszik, vagy egyetlen alkotmányozó aktus eredménye, nevezzük *történeti* alkotmánynak, az utóbbit *írott* alkotmánynak.

Ha az alkotmány fejlesztése, illetve az azon való változtatás, a törvényhozás rendes útján hozott törvénnyel lehetséges, akkor hajlítható (*flexibilis*) alkotmányról szólunk. Ha az alkotmányon való változtatás módja elő van írva magában az alkotmányban, akkor azt merev (*rigid*) alkotmánynak mondjuk.

Új alkotmány keletkezését illetően megkülönböztetünk legitím és illegitím, valamint oktroyált alkotmányokat.

71. §. Történeti alkotmány és írott alkotmány.

Történeti alkotmányok azok, melyek rendelkezéseinek nagyobb~része nincs leírva, szokáson nyugszik, amely részei pedig törvényekbe foglaltattak, úgy azok különböző időkben hozattak, s egymást továbbfejlesztő, a jogfolytonosság elvének megfelelő tartalmúak. Ezért mondják, hogy a történeti alkotmányok nőnek, s nem hozatnak. Az alkotmánynak a nemzeti élet változó követelményeihez való alkalmaztatása a történeti alkotmányok esetében a legkönnyebb.

Gladstone egy nemzetre nézve nem látott nagyobb veszedelmet, mint szakítani múltjával, s karta-alkotmányt helyezni a jogfolytonosság útjába.

Írott alkotmány akkor keletkezik, amidőn egy aktussal újra rendeztetik az államhatalmak hatásköre, egymáshoz

való viszonya, s deklaráltainak az alapjogok. Rendszerint egy kartába vannak foglalva e rendelkezések, nem változtat azonban az alkotmány írott mivoltán, ha különböző időből való törvényekből áll.¹

Az osztrák császárság alkotmánya öt törvényből állott.

Az írott alkotmány ismerveit először *Cromwell* közeli-tette meg az *Instrument of Government*-jével 1653-ban. Ennek célját ő maga abban állapította meg, hogy mennyire szükséges a parlament által hozott változó, többségi határozatokkal szemben egy állandó, sérthetetlen szabály. Minden kormánynak valamely szilárd alapon, fundamentumon kell nyugodnia, valamely állandó és megváltozhatatlan kartán.

Cromwell, minden törekvése dacára, mégsem tudott írott alkotmányt adni Angliának.

Csak az északamerikai kis államokkal indul meg az írott alkotmányok korszaka, amidőn Angliától való elszakadásuk után egymásután hoznak maguknak alkotmányt.

Európában a francia forradalom alatt keletkezik az első írott alkotmány. Az 1791-iki francia alkotmány lett azután az alap sémája a jövőbeni írott alkotmányainak.²

Nem tévesztendő szem elől, hogy az írott alkotmányok is alapjául szolgálhatnak történeti fejlődésnek, magyarázat és rontó szokás által, s bennök is feltűnik a nem írott elem.³

Bizonyos, hogy írott alkotmány mellett is szükségesek olyan törvények, melyek azt kiegészítik, tovább fejlesztik. Viszont írott alkotmányok sokszor tartalmaznak olyan szabályokat, melyek egyébként alaptörvénybe sem volnának illeszthetők.⁴

¹ A francia köztársasági alkotmány három törvénybe (Lois constitutionnelles) foglaltatt.

² A német köztársasági alkotmány is ezt a sémát követi. Eltérést az 1918. júl. 11-iki szovjet-alkotmány mutat. Újszerű a fascista alkotmány is.

³ Az Amerikai Egyesült Államok írott alkotmányáról különösen kiemelik ezt a tényt: *Wilson* (Congressional Government, p. 7.) és *Bryce* (American Commonwealth, chs. 34—35.).

⁴ Az 1875. évi francia alkotmány igen tökéletlen, sok alapvető jelentőségű rendelkezés hiányzik belőle. Viszont a weimari német köztársasági alkotmány igen bő, számos olyan rendelkezést tartalmaz, melyek nem alapvető jelentőségűek.

De Maistre már abban látta az írott alkotmány legnagyobb veszedelmét, ha az minél terjedelmesebb és tökéletesebb.

72. §. Hajlékony és merev alkotmány.

Vannak államok, melyekben minden törvény egyformán, ugyanazon a módon megváltoztatható. Nincs tehát különbség alkotmány törvény és nem alkotmány törvény között. Nem is állapítható meg, hogy melyik törvény tekintendő alkotmánytörvénynek, s melyik nem.

Ez az állapot a jellemzője a történeti alkotmánnyal bíró államoknak. Az ily alkotmány hajlékony, flexibilis.

Anglia és Magyarország alkotmánya a típusa a hajlékony alkotmányoknak.

Vannak államok, melyek alkotmánya meghatározza a megváltoztatás lehetőségeit, illetve bizonyos alkotmányi rendezést zár csupán ki, vagy amelynek bizonyos részei csak bizonyos feltételek mellett, megnehezített eljárás alapján változtathatók meg.

Az ilyen alkotmányok a merev, rigid alkotmányok.

Ilyen az 1787-iki alkotmánya az Északamerikai Egyesült-államoknak. (V. szakasz.) Az 1874 máj. 29-iki svájci alkotmány (118. §.)

Ilyen volt a régi német alkotmány, melynek 78. §-a szerint alkotmányváltozás a törvényhozás útján lehetséges, de elutasítottnak tekintendő az erre vonatkozó javaslat, ha a Bundesrat 14 szavazattal ellene van.

Az 1875 febr. 25-iki francia alkotmány 8. §-a az alkotmányváltoztatáshoz a kamara és a szenátus tagjaiból alakult közös nemzetgyűlést kíván, mely egyedül az alkotmányváltozás kimondása céljából ül össze.

A weimari alkotmány 76. §-a szerint „az alkotmány törvényhozás útján megváltoztatható, mégis a Reichstag határozata az alkotmány megváltoztatására nézve csak úgy jöhet létre, ha a képviselők $\frac{2}{3}$ létsze jelen van, s ezeknek $\frac{2}{3}$ része az alkotmány változtatáshoz hozzájárul. A Reichsrat alkotmány változtató határozatához a leadott szavazatok $\frac{2}{3}$ többsége szükséges.”

Ha az írott alkotmányokban az alkotmányváltoztatásra vonatkozóan nincsen jogszabály,⁵ úgy kétséges, hogy hajlékony, vagy merev alkotmányról van-e szó, mert nem lehet tudni, hogy az alkotmány hallgatása nem foglalja-e magában minden változtatás megtiltását.

Amely államban meg van határozva az alkotmányváltoztatás körüli eljárás, ott végeredményben párttöbbség kell csupán, hogy az alkotmány megváltoztassék.⁶ Így az alkotmány tulajdonképpen provizóriumot jelent csupán, egy kerettörvényt, melyet megfelelő párttöbbséggel bármikor ki lehet egészíteni.

Az alkotmánynak tisztán formális felfogásából következik, hogy állandó szervező ereje pártok játékszerévé válik. Ezt a felfogást sem jogilag, sem logikai szempontból nem lehet helyeselni.

Tulajdonképpen az alkotmányváltoztató szakasz válik az alkotmány lényegévé, mert ez látszik egyedül megváltoztathatatlannak, vagy legalább legállandóbbnak, melyet a pártok is elismernek versengésükben a hataloméért.

Az alkotmányt nem lehet olyannak tekinteni, hogy bizonyos meghatározott úton megváltoztatható. Mert ezen út betartásával sem lehet azon tetszés szerinti változtatást keresztül vinni. Az alkotmánynak jogilag állandó lényeggel kell bírni, és logikailag állandó értelmet kell annak tulajdonítani, ami kizárja azt, hogy könnyen megváltoztatható legyen. Az alkotmánynak vannak alkatrészei, melyek az alkotmány szellemén ejtett sérelem nélkül meg nem változtathatók, bár az előírt eljárás betartott légyen is.

⁵ Az 1814. és 1830. évi francia írott alkotmányok nem tartalmazznak ily rendelkezést.

⁶ Erre példa az új német köztársaság, melynek alkotmányán, bár a 76. §-nak megfelelően, de párturalmi alapon máris számos változtatás történt.

XIX. FEJEZET.

Alkotmány keletkezés.

Az alkotmány vagy az alkotmányozó hatalom vagy— egyetlen alany akaratából keletkezik, vagy több alkotmányozó tényező kölcsönös akaratmegegyezéséből.

A hűbériség és rendiség korszakában az alkotmány a fejedelem és a vazallusai között való viszony rendezése, vagy a király és a nemesség közötti viszony rendezése volt, melyet kartákba, bullákba, kapitulációkba, szabadságlevelekbe foglaltak. Magánérdekek kielégítését biztosító megállapodások, szerződések alkotják arendi alkotmányt. Főképen a nemesi előjogok biztosítása érdekében indul niég a fejlődés. Jogok biztosítatnak, s ezekért ellenszolgáltatások.

A rendi alkotmány nem is igazi alkotmány még. Előjogok, kiváltságok biztosítása (*stabilimenta*) képezi a lényegét»

Míg Európában Angliát és Magyarországot kivéve mindenütt a fejedelmi abszolútizmus küzd sikerrel a feudális kis uraságokkal, hogy egységet teremtsen az államban, addig Angliában és Magyarországon az állam egységét a parlament, illetve abban összegyűlve a nemesi rend maga biztosította.

Alkotmányos kormányzás kialakulásáról csak akkor lehet beszélni, amikor az állami főhatalmak (törvényhozás, államfő, végrehajtás) felismertetnek, s külön való működésük, azaz elválasztásuk szükségessége nyilvánvalóvá válik.

73. §. Az államhatalmak szétválasztása és egyensúlya.

Az államhatalmak szétválasztásának elve eredetileg az első angol forradalom gyümölcse. Nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is ekkor valósul az meg.

Az államhatalmak egymástól való megkülönböztetése Angliában először a törvények megkülönböztetésében állott az egyéb állami akaratnyilvánításoktól. A törvényeket állandóknak jelentik ki, melyek a törvényhozókat is megkötik s a törvény nem törhető át egyes esetek kedvéért.

Cromwell „*instrument of government*”-je (1651) az első gyakorlati kísérlet az állami főhatalmak elválasztásának keresztülvitelére. Cromwell törekvése a pai lament ellen irányult. Azt háromszor is feloszlatta és erős kormányt kívánt létrehozni. Az erős kormány létesítésével kapcsolatban merült fel a kölcsönös ellenőrzés szüksége az egyes államhatalmi ágak között, melyet azoknak egymás irányában kellett kifejteniök.

Először James Harrington (1611—1617) „*Oceana*” című utópista regényében írta le a kormányzati ágak kölcsönös ellenőrzésének rendszerét.¹ Utána következett John Locke „*Treatises on government*” című műve, melyben élesen mutatott rá arra, hogy nem jó, hogy ugyanazok az emberek, akik a törvényeket hozzák, hajtják is azokat végre. Ez esetben a törvényekből parancs válik, elveszítik törvényi jellegüket. Locke azt is észrevette már, hogy nem elég az állami főhatalmak (szerinte a törvényhozó, végrehajtó és federatív hatalom)^{1a} egymástól való elválasztása, hanem egyensúly és kölcsönös ellenőrzés (*checks and controls*) is szükséges.

Bolingbroke ezután inkább az állami főhatalmak egyensúlyára helyezte a fősúlyt; a királyi előjogok és a nép sza-

¹ Az állam kormányzását az arisztokratákból álló senatus és a nép által választott képviselőkől álló tanács és a közigazgatási hatóságok keU, hogy végezzék. Cromwell katonái között igen el volt ez az utópia íerjedve. Egyenesen Harrington eszméinek megvitatására alakult Angliában az első vita-egyesület, a *Roiá Club*. — Gooch szerint Carolina New-Yersey és Pennsylvániai alkotmánya Harrington eszméit tükrözik vissza. Száz évvel később tekintélye oly teljes volt az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának meghozatala körüli vitákban, hogy mindenki mindenütt idézte. (*Gooch*, *Political thought in England from Bacon to Halifax*, p. 121.)

^{1a} Locke. *On Civil Government*. §. 147. (Second treatise of Government. 1690.)

badsága közötti összhangra, a törvényhozás és a végrehajtás közötti egyensúlyra.²

Bolingbroke hatás alatt állott *Montesquieu*. A törvények szelleméről (*Esprit des lois*. 1748) című alapvető művének XI. könyve 6. fejezetében van az a hely, ahol az államhatalmak szétválasztását megállapítja, a következőképpen szól:

„Minden államban van háromféle közhatalom, a törvényhozó hatalom, a végrehajtó külügyi hatalom és végrehajtó belügyi hatalom. Az első hatalom által a fejedelem, vagy más főhatalom új törvényeket ad ki bizonyos időre, vagy örökre és javít ja és kiegészíti a régi törvényeket. A második hatalom által békét köt, vagy hadat üzen, követeket küld és fogad, gondoskodik a biztonságról és előre védekezik az ellenséges támadások ellen. A harmadik hatalom által a büntetteket bünteti és a polgárok jogi vitáit elintézi. Ez az utóbbi a bírói hatalom.” (Erre vonatkozóan azonban Montesquieu maga állapítja meg, hogy bizonyos tekintetben nem is önálló államhatalom, mint ő mondja „*en quelque fagon nulle*”.)

Az ily értelemben vett szétválasztott államhatalmak azután *Montesquieu* elmélete szerint egymást korlátozzák. Nevezetes tétele: „*Le pouvoir arréte le pouvoir*”, a hatalom kell, hogy a hatalom korlátja legyen.

Ilymódon áll elő az egyensúly is az államhatalmak között.

Az Amerikai Egyesült-Államok 1787-iki alkotmánya teljes mértékben keresztülvitte az államhatalmak szétválasztását. A törvényhozó hatalom, a szenátus és képviselőház együtt a kongresszusban, elválasztatik a végrehajtóhatalomtól, az elnöktől. Az elnöknek viszont nincs törvény kezdeményezési joga, sem a kongresszus felosztatására való joga.

Az 1791. évi francia alkotmány azután már szövegébe szól az államhatalmak szétválasztásáról, — *separation des pouvoirs*, — mint a szabadság legfőbb biztosítékáról.

² *Bolingbroke*. The idea of a patriot King (1738.) — The dissertation on parties (1733—34.). Mindkét cikk megjelent The Craftmann című folyóiratban. Lásd még W. S. *Sichel*. Bolingbroke and his times. (London 1901.) II. p. 205.

74. §. Az angol és a német alkotmányfejlődés.

Az angol *Magna Carta*-t (1215 jún. 15.) a modern alkotmányok ősi formájának tekintik.

Tényleg az angol parlament volt az első a világtörténelemben, mely a királlyal szemben álló tényezőként vette fel a küzdelmet a szabadságért, s a nemzet egységéért.

Magyarországon a nemesség által kivívott *Arany Bulla* (1922) nyomon követi az angol fejlődést.

Mindkettő még csak megegyezést jelent az uralkodó és a nemesség között, — a Magna Carta stabilimentum János király és a nemesek, az Arany Bulla II. Endre király és a nemesek között.³

A Magna Carta 63 szakaszból áll. Tartalmazza a királyi, adoníanyozási jognak a korlátozásai, a bírói hatalom korlátozását (egyetlen szabad ember sem fogható el illetékes bírójának hozzájárulása nélkül és csakis az ország törvényei szerint lehet ítékezni felette), az adóztatás korlátait, felállít egy ellenállási bizottságot az esetre, ha az uralkodó nem tartaná meg a kaftában foglalt szabályokat.⁴

³ *Magna Carta* jogi természetére nézve ma a következő elméleteket dolgozta ki az angol közjog:

1. Közönséges törvény.
2. Szerződés király és nemesség között.
3. Királyi adományozás (*Siubbs*: Constitutional History. I. p. 569).
4. Magánjogi szerződés (*Boutmy*: Etudes p. 40.).
5. Alkotmány törvény (Anson).
6. Minden igazi közjogi jelleg nélkül való megállapodás.

7. Számos vele egy korszakban keletkezett hasonló megállapodást is lehet találni, minit a *P árva Carta*, vagy *Carta Foresia* (1217.). Eredeti neve nem is Magna Carte volt, hanem *Carte Libertatum*, vagy *Carta Baronum*. Csak századokkal később, a 17. században, a Stuartok abszolútizmusa ellen való küzdelmek idején kezdenek a parlamentek erre a Cartára hivatkozni, mint az alkotmány ősi forrásaira. (*Mac Kechnie*. The Magna Carta. 1914.)

Etekintetben a magyar *Arany-Bullát* sokkal előbb ismerték el a magyar alkotmány magvánaJs. Ha később ie keletkezett, de korábban értékesítettett a tartalma.

¹ *Gneist*. Englische Verfassungsgeschichte, p. 240. — *Schmidt*, Rich. Allgemeine Staatslehre. (1903.) II. p. 490.

Ezután több mind harmadfél évszázad telt el, míg újabb lépést tett az angol nemzet az alkotmányosság útján.

Az út véres volt, a kivégzett I. Károly véréből.^{4a}

A katonai párt mindjárt ezután írott alkotmányt dolgozott ki „*The Agreement of the People*” (1647) címen. A nép által választandó egy kamarás parlament hatásköre és az egyéni alapjogok megállapítása képezte annak tartalmát.

A hadsereg konzervatív elemei és a még üléselő csonka parlament akadályozták csak meg az írott alkotmány létrejöttét.

A csonka parlament feloszlatása után, a hadsereg tisztjei új alkotmánytervezetet dolgoztak ki. Ez volt az *Instrument of Government* (1654), melyben a Lord Protector és a vagyoni cenzuson nyugvó választójog alapján megválasztott parlament hatáskörét pontosan körvonalazták. Ezt azért nem léptették életbe, mert tartották attól, hogy a választás rosszul fog a forradalmárookra kiütni.

Az angol nemzet rövidesen szakított *Cromwell* végeredményben katonai diktatúrájával.

A *Bill of Rights* (1688) Orániai Vilmos és az angol parlament közötti megállapodás, mely őt az angol trónra meghívta. A parlament itt mint az angol nemzet egységének kifejezője jelentkezik. 13. szakaszában tartalmazza a királyi hatalom korlátozását. A király nem függesztheti fel a törvényeket, az adókat nem emelheti királyi hatalmánál fogva, hadsereget nem tarthat a parlament hozzájárulása nélkül, továbbá tartalmazza az alattvalók kérvényezési jogát, protestáns vallású alattvalók jogainak biztosítását, a parlamenti tagok szabad választását, a beszéd és tárgyalás szabadságát a parlamentben.⁵

^{4a} I. Károly kivégzése után *Milton* volt a forradalom védelmezője. Azonosította magát a királygyilkosokkal (*The Tenure of Kings and Magistrates 1649.*) elismerve a népszuverenitás elvét. — Amikor a royalista védőirat „*Eikon Basilike*” megjeleni, az államtanács kérésére MiMon válaszolt „*Eikonoklastes*” című művében. Amikor pedig *Salmasius*, leideni egyetemi tanár, Európa undorát kifejező irata jelen-t meg a bírálygyilkossággal szemben, ugyancsak *Milton* válaszolt „*Defensio Populi Anglicani*” (1651.) című munkájával. — *Milton* a köztársaság dicsőítésétől sem riadt vissza.

⁵ *Gneist*: I. m. p. 614.

Ezen a hatalmas oszlopon nyugszik Anglia alkotmánya, amennyiben a szokás (parlamentari és bírói gyakorlat), valamint az állami szervezetre vonatkozó későbbi törvények csak az itt lefektetett alapelveket fejlesztik tovább.

Egészen más típusú a német alkotmányfejlődés.

Németország a XVIII. századig különböző fejlettségű belső berendezéssel bíró államok kapcsolata volt.

Hegel egy fiatalkori munkájában úgy jellemezte ezt az állapotot, hogy „a német birodalom nem egyéb, mint azon jogok foglalata, melyeket az egyes részállamok az egész államtól elvontak”.⁶ Az alkotmány pedig annyit jelent, hogy a birodalomnak lehetőleg ne maradjon hatalma.⁷

Pufendorf híres iratában, *De Statu Imperii Germanici*, melyet Severinus de Monzambano álnéven írt, status mixtusnak, alkotmány keveréknek nevezte a német államiságot, mely abnormális és monstruozus.⁸

A német birodalmi alkotmány különböző megegyezésekből állott, privilégiumokból, kapitulációkból.

A választó fejedelmek állandóan fokozták előjogaik sorát. Valahányszor új császár választására került a sor, mindig új választási kapitulációkat csikartak ki. A XVII. század óta ezek a választási szerződések írásba foglalt választási feltételek, s alaptörvényeknek, *leges fundamentales*, nevezték.

Németországban a helyzet az volt, hogy a császár semmit sem tehetett a rendek akarata ellen, viszont a rendek a birodalom terhére és a császár akarata ellen, mindenféle előnyt elérhettek és alaptörvénybe foglalhattak.

Csak az 1848. évi forradalom vezetett Németországban alkotmányos monarchiák létesüléséhez. A forradalom nyomán jön létre az uralkodó és a nép kölcsönös akaratkiegyenlítése és pedig úgy, hogy a fejedelem ad alkotmányt népének.

Németországban még 1848 után sem ismertették el, hogy

⁶ „Das deutsche Staatsgebäude ist nichts anderes, als die Summe der Rechte, welche die einzelnen Teile dem Ganzen entzogen haben”. (*Hegel*. Die Verfassung Deutschlands. (1802.)

⁷ Die Verfassung „sorgsam darüber wacht, dass dem Staat keine Gewalt übrig bleibt.” Hegels Schriften zur Politik. Hg. v. Las-son, p. 13-4.

⁸ *Pufendorf*. De statu Imperii Germanici (1667.) Cap. VI. §. 9. (Újra kiadta Salomon 1910-ben.)

a népnél legyen az alkotmányozó hatalom, mert ez csak az uralkodó akaratából lehetett így.

A szuverenitás tana Németországban úgy alakult, hogy volt olyan felfogás, mely a fejedelem szuverenitását hirdette, azután olyan, mely a fejedelmet állami szervnek tekintvén, sem a népnél, sem a fejedelemnél nem látta a szuverenitást hanem az államnál, mint organizmusnál, végül volt olyan irányzat is, mely az alkotmányt magát tekintette szuverénnek.

1862—66-ig Poroszországban éles viták folytak az alkotmány értelmezése körül a király és a porosz országgyűlés (Landtag) között. A porosz alkotmány ugyanis nem rendelkezett az esetre, ha az országgyűlés megtagadja a költségvetési törvény meghozatalát. Ezt úgy magyarázták, hogy ilyen esetben a kormány szabadon cselekedhetik. Az alkotmányban levő hézagot az uralkodó pótolhatja, mert korlátlan hatalma van a hézagos törvények hézagainak kitöltésére.

Bismarck volt ennek a joghézag elméletnek a hirdetője, hogy abból eredményt tudjon kovácsolni az uralkodó számára.

A német közjogászok ebben az időben úgy vélekedtek, hogy az alkotmány hézagainak pótlása esetén nincs jogi kérdés jelen. A közjog ilyen esetben megszűnik hatni.

Németországban elismertett az uralkodónak az a hatalma, — politikai és nem jogi alapon, — hogy az alkotmány hézagait pótolja.

A népszuverenitás elvét csak az 1918 novemberi forradalom nyomán ismerték el Németországban.

1918 nov. 9-től 1919 aug. H-ig három alkotmánya volt a német nemzetnek:

1. 1918 nov. 10-től 1919 febr. 6-ig, az alkotmányozó nemzetgyűlés összejöveteléig tanács, vagy szovjet alkotmánya. Hat, később öt népbiztos kezében volt az ideiglenes kormányhatalom, a katonai és munkástanácsok ellenőrzése alatt.

2. Az általános egyenlő és titkos választói jog alapján 1919 febr. 6-án összeült nemzetgyűlés már február 10-én törvényt hozott az államhatalom ideiglenes gyakorlásáról, melyet azonban egyszerű többségi határozattal meg lehetett változtatni.

3. A weimari alkotmány 1919 aug. 11-én jött létre és aug. 14-én lépett életbe.

A weimari alkotmány élén áll az 1. §-ban, hogy a német nép önmagának adta ezt az alkotmányt, s az alkotmányozó hatalom a népből indul ki.

75. §. Legitim, illegitim és oktrojált alkotmánykeletkezés.

Az alkotmány legitim volta az alkotmányozó hatalom elismertségétől, tehát tekintélyétől függ. Ez vagy azt jelenti, hogy a nemzet egységéből származik, vagy azt, hogy megfelel a jogfolytonosság követelményének. Ha az alkotmányozó hatalomnak nincs általánosan elfogadott tekintélye, akkor nem is igazi alkotmányozó hatalom, s az alkotmány, melyet létrehoz, illegitim lesz.

Valamely alkotmány legitimitása azonban nem jelenti azt, hogy valamely korábbi alkotmányban előírt módon keletkeznie, mert így új alkotmány nem jöhetne létre, csak előre megszabott szabályok szerint. Viszont, ha új alkotmányt hoznak, ott az nem azért lesz illegitim, mert a régi alkotmány megszűnik. Mindkét esetben vizsgálni kell az alkotmányozó hatalom tekintélyét, illetve általános elfogadottságát.⁹

Az alkotmány legitimitását követelők kitartanak amellett, hogy ilyenek csak akkor lehet nevezni az új alkotmányt, ha egy korábban érvényes alkotmányban előírt módon jött létre.

Amidőn élesen különböztetünk alkotmány- és alaptörvények között, akkor elfogadhatóvá tehetjük azt az elvet, hogy

⁹ Az új német köztársaság alkotmányát, a weimari alkotmányt, nem lehet illegitimnek mondani, mert abban a német nép akarata nyilvánul meg, jóllehet a régi alkotmánnyal homlokegyenest ellenkező ékeket tartalmaz. Legfeljebb azt lehet mondani, hogy az 1871-ik alkotmánnyal szemben a dinasztia legitimitását és a monarcha alkotmányozó hatalmát hagyta figyelmen kívül. A legitimitás itt azt jelentené, hogy a német nemzetnek csak a császár adhat új alkotmányt és az alkotmány ősforrása az egységes nemzet, nem volna alkotmányozó tényező. Az 1871-iki alkotmány 78. §-a tartalmazta, hogyan lehet a német alkotmányt megváltoztatni. Az esetben azonban, ha a nemzet egységes akarata teremt új alkotmányt, azért az nem lesz illegitim, ha az előírt alkotmány változtató szabályokat nem tartották be.

az alaptörvények megváltoztatása elő lehet írva és azt be is kell tartani, ezirányban lehetséges illegitim változtatás, viszont az alkotmányra magára azonban ez kevésbé vonatkozik. Míg alaptörvények megváltoztatását csak az alkotmány írhatja elő, addig új alkotmány keletkezése független minden előzetes eljárási szabály betartásától, mert az új alkotmány legitim volta mindenkor az alkotmány ózó hatalom és általános elfogadottságától függ.¹⁰

Az alkotmány legitimitásától különbözik a dinasztikus legitimitás, mely a monarcha tekintélyén nyugszik, s az államfői hatalom örökletességéből, történelmi állandóságából következik. A dinasztikus legitimitás az alapja az oktrojált alkotmányoknak. Az alkotmány oktrojálása az államfő által megfelelőnek talált alkotmány-kartának a népre való rákényszerítése.

Az oktrojált alkotmány megfelelhetett az ideális követelményeknek, mivel az uralkodók is képesek hatalmukat önmaguk korlátozni. Viszont a nép által hozott alkotmányok sem felelnek meg feltétlenül az ideálnak.

Az oktrojált alkotmány fő jellemvonása, hogy ha az uralkodó maga mellé állítja is a népképviselőt, ha a parlament nem tud dolgozni, úgy visszatérhet saját hatalmához és saját hatalmával változtathat a helyzeten. A nép által hozott alkotmányok sohasem engedik meg, hogy az uralkodó visszatérjen saját hatalmához.

A dinasztikus legitimitással élesen áll szemben a demokratikus legitimitás gondolata, mely szerint a nép az a politikai egység, mely alkotmányváltoztatásra képes s eljárása sohasem lehet meghatározott szabályokhoz kötve. Ebből a szempontból minden oktrojált alkotmány illegitimnek tekinthető.

¹⁹ *Burghardt*, Verfassung- und Gesetzesrecht. Politisches Jahrbuch der schweizerischen Eidgenossenschaft. 1910. Bd. 26. p. 48. — Der Begriff des Politischen. Archiv für Sozialwissenschaft. 1927. Bd. 58. p. 1.

XX. FEJEZET.

Alkotmányváltozás.

Az alkotmányozó hatalomban a nép akarata nyilvánulván meg, még akkor is, ha az egy alkotmányozó gyűlésre ruházott is át, új alkotmány létesítése minden előzetesen hozott szabályok betartása nélkül is lehetséges. Lényegesen különbözik ettől az esettől az alkotmányon való változtatás, a revízió, ami csakis az alkotmányban előírt úton történhetik, úgynevezett alkotmány törvény ék, alaptörvények által.

Az alkotmány törvény ék változása még nem jelenti az alkotmánynak magának a megváltozását, mert a változott alkotmánytörvények mellett az alkotmány szellemének nem kell szükségképen megváltozni. Viszont, ha az alkotmány szellemén történik változás, úgy az alaptörvényeknek feltétlenül meg kell változniuk.

Az alkotmányokkal baj akkor van, ha alkotmányellenesen történik rajtuk változtatás. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy minden ilyen esetben érintetlenül fennmarad még az alkotmányozó hatalom.

Előfordulhat azonban alkotmányváltozásnál, hogy maga az alkotmányozó hatalom változik meg. A monarcha alkotmányozó hatalma helyébe a népé kerül. Ez esetben a régi következik be, vagy az alkotmányban magában előírt módon. *alkotmány teljes megsemmisülésekor vált szó és nem változásról. Új alkotmány meghozatalakor mindenkor a társadalomnak egy másik rétege jut uralomra és lép fel, mint alkotmányozó hatalom.*

76. §. Az alkotmányváltoztatás módjai.

Az alkotmányon való változtatás vagy szokásjogi úton

történelmi alkotmány keretében lehetséges s írott alkotmányok esetében akkor, hogyha abban joghézagok mutatkoznak.¹

Főképen a magyarázat útján való alkotni ányváltozás tartozik ide. Az interpretáció közvélemény szerű elfogadottsága ennek az alapja. Főképen az Egyesült-Államokban van kifejlődve az alkotmány ily irányú magyarázata a legfőbb bíróság kompetenciája folytán. Az Egyesült-Államokban is két irány küzdöklik egymással az alkotmány magyarázatát illetően. Az egyik nem engedi azt meg (*strict construction*), a másik megengedi azt (*broad construction*). Az előbbi irány a polgárháború óta háttérbe szorult.²

Az alkotmány jogszerű változásának szabályozását tartalmazzák az alkotmányok úgynevezett revíziós szakaszai. Ezek rendszerint speciális eljárást írnak elő.

Az első francia forradalmi alkotmány (1791-ből) minden alkotmányváltozást kizárt az első két törvényhozási periódusra (v §.). Minthogy ilyen periódus két évig tartott, tehát négy évig változhatatlan volt jogi értelemben a forradalmi alkotmány. Ezután is azonban az alkotmányváltoztatást még három parlamenti ülésnek kellett elfogadni, hogy érvényes legyen, úgy, hogy jogi értelemben alkotmányváltozásról csak tíz év múltán lehetett volna szólni mint befejezettéről, jogilag tökéletesről.

A görög alkotmány is tíz évi időközt ír elő az alkotmányváltozás jogszerű bekövetkezéséig (107. §. első szakasz). A belga alkotmányon nem lehet változtatni akkor, ha régens uralkodik (84. §.)

Egyes alkotmányokban meg van jelölve, hogy mely részei változtathatók meg annak, s mely részek változtat-

¹ *Laband* szerint írott alkotmánynak derogáló szokásjog meg nem állhat, írott alkotmánnyal szemben szokásnak csak praeter v. agy intra legem van helye. — *Laband*. Deaitsches Staatsrecht. Bd. II. p. 71. — *Stocker*. Verfassungsänderung nach deutschem Staatsrecht, p. 41. — *Bernatzik*. Verfassungsstreit zwischen Schweden und Norvégen. Grünhuts Zeitschrift. Bd. 26. p. 2-90.

² Az alkotmánnyal ellentétes szokás útján következett be az Egyesült Államokban az elnök újra való megválasztásának lehetősége, vagy Franciaországban a köztársasági elnöknek biztosított vétő jog nem gyakorlása (1875 július 16-iki törvény hetedik rész 2. 1.).

hatatlanok, (így az 1814. évi francia karta, a görög alkotmány 120. §. első szakasza. Az 1884. évi francia alkotmányrevízió alkalmával kimondották, hogy a köztársasági alkotmányformát illetően változtatást kívánó javaslatot a parlament nem tárgyalja. Az 1911. évi portugál alkotmány hasonló jogszabályt tartalmaz. 82. §. X. szakasz.)

Az alkotmányváltoztatás különös esetével állunk szemben, midőn az alkotmány céltudatosan, megállapodásból folyóan hézagos.

Az alkotmány *kompromisszum* jellege annyit jelent, hogy az alkotmány egyes részei kétséget hagynak fenn, megoldatlanul hagynak egyes kérdéseket, csak azért, mert az alkotmányozó hatalom pártjai nem tudtak megegyezni.³

Ily esetben politikai térre tolódik át az alkotmány magyarázata, s a parlamenti pártok küzdelméből alakul ki a megoldás, az alkotmány határozott iránya, hézagainak kitöltése.

A nem jogi eszközökkel véghezmenő alkotmányváltozás vagy úgy bonyolódik le; hogy az állami főhatalmak, (államfő, törvényhozás, végrehajtás), vagy azok közül az egyik, jog-

¹¹ Az 1875-iki francia alkotmány nyitva hagyta a lehetőségét annak, hogy a monarchikus államforma visszaállítisék. *Barlhélcmy a monarchikus várákozás alkotmányának nevezi.*

1873-ben azonban köztársasági többségű parlamentet választott a francia nemzet. 1877-ben *Mac Matton* köztársasági elnök, aki monarchista volt, feloszlatta a köztársasági hajlamú parlamentet. Erre a francia nemzet ismét köztársasági többségű parlamentet választott, így fejlődött a helyzet addig, hogy 1884 aug. 14-én hozott törvény kimondotta, hogy Franciaország köztársaság, melynek megváltoztatására előterjesztett törvényjavaslatot a parlament nem tárgyalhat. (Az 1875 febr. 25-iki alkotmány 3. §. VII. F. rész kiegészítése)

A weimari alkotmány II. rész 3—4. fejezete, mely az állam és egyház, egyház és iskola viszonyáról szól, dilatórius, kompromisszumos megoldást tartalmaz.

A vallási oktatás rendes tárgy az iskolákban (149. §. 1. szak.). Varsár- és ünnepnapok betartásáról az állam gondoskodik (139. §.). Még sincs kimondva, hogy melyik vallás az államvallás (137. §. 1. szak.) és nincs kimondva az alkotmányban az sem, hogy az állam nem adhat segíelyeket a vallásfelekezeteknek. *Israel Reich, Staat, Kirche.* 1926. 19. p. *Huber. Garantie des kirchlichen Vermögensrechte im Weimarer Verfassung.* (1927.) p. 5—6.

ellenesen változtatják meg az alkotmányt, — s ez esetben *államcsínyről* szólunk, vagy a nép maga mozdul meg, s a társadalomnak egy másik rétege kerülvén hatalomra, érdekeinek megfelelően változtatja meg az alkotmányt, — amiköris *forradalomról* szólunk.

Államcsíny és forradalom nyomán, keletkezzék bár tökéletesebb alkotmány, mégis azt erőszak teremtívén meg, fennáll a veszély, hogy erőszakkal fog további változás alá kerülni. Ennek a tényállásnak rendszerint az a következménye, hogy a szuverén hatalom diktátorok kezébe kerül. Kétségtelen, hogy erőszak és bizonytalanság jellemzik az államcsíny és forradalom nyomán keletkező állapotot.

Mégis a forradalom és az államcsíny elkerülhetetlen fejlemények az állami életben. Amint a változott életviszonyokhoz nem tudnak, vagy nem akarnak alkalmazkodni a szuverén hatalom szervei, vagy egyes szervei, úgy a szuverén hatalmon kívül állókban természetes elemi erővel tör ki a fejlődés követelményeinek kivívása. Amikor a nemzet szervezett erői működni nem bírnak, a szervezetlen erők törnek elő.

Előfordul az is, hogy az alkotmány változatlan fenntartása érdekében a felforgatókkal szemben következik be államcsíny, vagy forradalom. Ez azonban nem igazi forradalom, mert a társadalomnak nem egy másik rétegéből indul ki. Az ilyen erőszak alkalmazás alkotmányvédő jellegű.

Nem forradalmi megmozdulás az alkotmányokban is számos esetben biztosított joga a polgárságnak az jellenállásra fiús *resistendi*), mely éppen az államhatalmi szervek alkotmányellenes működésének megakadályozását célozza. Az ellenállási jog azáltal, hogy egyeseket feljogosít arra, hogy a szuverén hatalom működése felett ítéljenek, szembeállítja az államalkotókat az állami szervekkel. Minthogy pedig közöttük bírói döntés nem lehetséges, az ellentétet csak nyers erővel lehet megoldani. Ezért az ellenállási jog legfeljebb passzív lehet, ellenesetben a forradalom állandósulására szolgálna alapul.

77. §. Az alkotmányváltoztatás esetei.

Míg az alkotmány szelleme ugyanaz marad, addig az alkotmány egyes rendelkezéseinek megváltoztatása érvényesnek tekinthető. Ugyanígy új rendelkezések is felvehetők az alkotmányba. Tulajdonképen nem az alkotmány változik meg, hanem csupán az alkotmány egyes rendelkezései változnak. Az alkotmányváltozásnak következő eseteit különböztetjük meg:

1. *Alkotmányos alkotmányváltoztatás* esete, amikor pontosan betartatik az az út, melyet az alkotmány előír.

2. *Az alkotmány áttörése*, amidőn egy vagy több esetben megsértetnek az alkotmány rendelkezései, úgy azonban, hogy a megsértett részek tovább is érvényben maradnak, sem tartósan, sem rövid időre hatályon kívül nem helyeztetnek. Következménye lehet ennek a helyzetnek az áttörés állandósulása, vagyis alkotmányváltozás az alkotmányban előírt eljárás figyelmen kívül hagyásával.

3. Az alkotmány egyes rendelkezéseinek *ideiglenesen* való hatályon kívül helyezése.

4. *Alkotmány kiegészítése* esete, amidőn az alkotmány eredeti szövege változatlanul marad, de hozzá pótlások kapcsoltnak. Ez az alkotmány törvénnyel *való (amendment) változtatás*.¹

5. *Alkotmány megszűnés*. Amennyiben az alkotmány megállapítja azt, hogy mely tényező illetékes megváltoztatására s nem ez, hanem más tényező változtat rajta, akkor az alkotmányváltoztatás alkotmányellenes lesz, *illegitim*, ami az állami élet addigi rendjén változtat s rendszerint a régi alkotmány megszűnésével jár.

Ha a meglévő alkotmány elpusztul is, megmarad az alkotmányozó hatalom a népnél s ebből az ősforrásból új alkotmány ered. Minden más esetben államcsíny következik be, amikor is valamelyik államhatalom lesz túltengővé és saját hatalmánál fogva változtat az alkotmányon.

¹ Az 1787-iki amerikai alkotmány 5. része értelmében, ha a kongresszus mindkét háza kétharmad szótöbbséggel alkotmány kiegészítést javasol, vagy ha az Egyesült Államot tagállamai kétharmad részének törvényhozása ezt kívánja, az ilyen alkotmány változtató javaslat tárgyalására az elnök össze tartozik hívni a nemzeti konventet, mely kétharmad szótöbbséggel ratifikálja a kiegészítést.

XXI FEJEZET.

Az alkotmánybiztosítékok.

Alkotmánybiztosítékok alatt cégeredményben azokat az intézményeket kell érteni, melyek által a nemzet-tagok minden időben és minden körülmények között érvényesíthetik államalkotó erejüket szemben az állami főhatalmakkal (törvényhozással, államfővel, végrehajtó hatalommal). Az alkotmánybiztosítékok azt fejezik ki, hogy az államnak alkotmányos alkotmánya legyen, azaz, hogy a nemzet-tagok összességének meg legyen a befolyása az állami akarat képzésére, hogy az állami főhatalmak közötti egyensúly fel ne billenessen, s hogy az egyéni alapjogok meg ne sértsenek.

Lehetnek biztosítékai az alkotmányosság követelményeinek meg nem felelő alkotmányoknak is. Ezek azonban csak arra valók, hogy a nemzeti alap helyett valamely más erő-tényezőre (egy család hatalmára, egy társadalmi osztály vagy j-end erejére stb.) épült alkotmányt az összeomlástól amíg lehet, megóvják. *Minél alkotmányosabb valamely állam alkotmánya, annál kevesebb biztosítékra szorul. S megfordítva: minél kevésbé alkotmányos valamely állam alkotmánya, annál inkább van szüksége biztosítékokra.*

Az alkotmánybiztosítékok kétfélék. Vannak alkotmánybiztosítékok magában az alkotmányban. Ezeket belső alkotmánybiztosítékoknak nevezzük. Vannak alkotmánybiztosítékok az alkotmányon kívül, melyeket külső alkotmánybiztosítékoknak nevezünk.

78. §. A belső alkotmánybiztosítékok.

A belső alkotmánybiztosítékok az alkotmánynak szerves alkatelemei.

Az egyéni alapjogok rendszere az alkotmányban egyúttal biztosítéka is annak, mert a szabadságjogok gyakorlása és

érvényesülése által legalább is megvan nehezítve az alkotmány megdöntése.

Az alapjogok minden alkotmányban a megváltoztathatatlanság biztosítékát képezik.

Az írott alkotmányokban mindenütt fel is találjuk azokat, míg a történeti alkotmányok biztosítékaiként szerepelnek a szabadságjogokat biztosító törvények.

Az alapjogokon ejtett sérelmek az alkotmányon ejtett sérelmet jelentenek. Az alkotmányváltoztató törvény az alapjogokon nem változtathat, azokat nem szűkítheti az egész alkotmány megváltoztatása nélkül.

Az alapjogok a polgárságot, mint a nem szervezett társadalom leniét az államban juttatják alkotmányvédő szerephez. Az egyéni alapjogok közül főképen a sajtószabadság jön itt tekintetbe.

Amennyiben az alkotmány az állami főszervek hatáskörét megállapítja, úgy a parlament joga a miniszterek felelősségre vonására, az újoncmegszavazásra, a költségvetés megszavazására szintén belső alkotmánybiztosíték. Ilyen az államfő parlament feloszlatai joga, a törvény szentesítést joga, a minisztereket kinevező joga.

A belső alkotmánybiztosítékok közé az alkotmány minden olyan rendelkezéseit fel lehet venni, melyek az államhatalmak egyensúlyban tartását célozzák. Ilv értelemben azonban számos esetben nem tekinthetők az egész alkotmány biztosítékának, hanem csak az alkotmány egy részének.

79. §. Külső alkotmánybiztosítékok.

Ha az alkotmány érinthetetlen fenntartására külön szervek létesülnek, vagy ha az állami szervektől eskü vétetik ki az alkotmány betartására, akkor amennyiben az ide vonatkozó rendelkezések nincsenek benn az alkotmányban magában, úgy külső alkotmánybiztosítékokról szólunk.

Külső alkotmánybiztosítéknak tekintik az angol Magna Carta 61. §-ában felállítani rendelt 25 tagú bizottságot a kartában foglalt szabadságjogok védelmére. Hasonló jelleggel bír az 1298-ban hozott magyar „*tanács*” törvény, mely a

király tényeit érvénytelennek nyilvánítja, ha azok négy püspök és négy nemesből álló tanács hozzájárulása nélkül keletkeznének.

A modern korban alkotmányvédő tanácsok helyett bírói védelem alá helyezik inkább az alkotmányokat, éspedig oly értelemben, hogy a törvényhozás működéseken hozott törvények alkotmány szerűségét teszik vizsgálat tárgyává.

A törvényhozás alkotmányszerűségének problémája összefügg az alkotmány előbbvalóságának kérdésével minden más törvény felett.

Az Amerikai Egyesült-Államokban a legfőbb bíróság (*Supreme Court of the U. S. A.*) bír olyan hatalommal, hogy adott esettel kapcsolatban alkalmazásra kerülő törvény alkotmány szerűségét vizsgálja, s ha azt az alkotmány rendelkezéseivel ellentétesnek találja, akkor ne alkalmazza.¹ A legfőbb bíróság ezen alkotmányvédő eljárása nincs benn az alkotmányban, hanem a bírói gyakorlat útján érvényesül 180⁷⁵ óta, a nevezetes *Marbury* eset nyomán és *John Marshall* akkori legfőbb bírósági elnök véleménye alapján.²

¹ Alexander *Hamilton*, az Egyesült-Államok alkotmánya atyáinak egyik legkiválóbbika, a „*Federalist*’ 78-ik számában írta: „Az alkotmány alaptörvény, melyet a bíróságoknak is ilyennek kell tekinteni. A törvények magyarázata pedig közvetlenül csak azt illetheti, aki alkalmazza is azt, a törvényhozást magát és a bíróságot. De ha a törvényhozó test valamelyik törvénye és az alkotmány törvénye között ellentétek merülnek fel, akkor az, mely magasabb fokú kötelezettségeket tartalmaz, csak az lehet a döntő, más szóval az alkotmánynak elébe kell helyezve lenni minden más törvénynek, mint ahogy a nép valódi akarata elébe helyezendő képviselői akaratának.” E tétel alapján eljárva, lesz *Hamilton* szerint az Egyesült-Államok legfőbb bírósága „az írott alkotmány védőbástyája a törvényhozás túlkapásaival szemben.” (... the bulwarks of a limited constitution against legislative encroachment.” *Federalist*. 78, szám. J. C. *Hamilton* kiad. 1864. p. 579.)

³ „Az alkotmány — *Marshall* szerint — vagy oly legfőbb törvény, mely általános értelemben megváltoztathatatlan, vagy egyenlő erejű bármely más közönséges törvénnyel és mint ezek, úgy az alkotmány törvénye is megváltoztatható, ha a törvényhozó test azon változtatni kíván... Az bizonyos, hogy akik az írott alkotmányt tervezték, azok azt alapvető és legfőbb törvénynek kontemplálták, s ily megállapítás mellett csak az lehet a következtetés, hogy a törvényhozás oly cselekménye, törvényalkotása, mely az alkotmánnyal ellenkező, hatálytalannak nyilvánítandó.” „Ez a *theoria* lényegében írott alkotmányunkkal összefüggő, s

Legújabbban az ír alkotmány (16. §.), az új román alkotmány (103. §.), az új görög alkotmány (5. §.), az új bajor alkotmány (72. §.) vezették be az amerikai rendszert.

Német-Ausztria alkotmányának a 140. §-a szerint, külön alkotmányvédő bíróságot létesített, mely azonban nem magán-személyek kívánságára, tehát konkrét esettel kapcsolatban lép fel, hanem a köztársasági kormány, vagy a tartományi kormányok felkérésére, ha előttük valamely törvény alkalmazásakor alkotmányellenesnek tűnnék fel. Az alkotmánybíróság (*Verfassungsgerichtshof*), ha a törvényt alkotmányellenesnek jelentené ki, úgy az az egész államban hatálytalanná válik.⁸

Cseh-Szlovákiában az 1921 márc. 9-iki alkotmány szerint szintén van alkotmányvédő bíróság, mely elé azonban csak a cseh képviselőház és szenátus, a legfőbb törvényszék és a közigazgatási bíróság, Russka-Krajnában a tartománygyűlés fordulhat valamely törvény alkotmányellenességének megállapításáért.

A német köztársasági alkotmány 13. §. 2. bekezdése szerint az esetben, ha kétségek vannak, vagy véleményeltérés mutatkozik afelől, hogy egy tartományi rendelkezés a birodalmi joggal, így az alkotmánnyal is, összeegyeztethető-e, az illetékes hatóság felhívhatja a birodalmi főtörvényszéket (*Reichsgericht*) döntésre. Egy 1926. évi törvényjavaslat, mely a törvények és rendeletek alkotmányszerűségének megvizsgálásáról szólott, azt tervezte, hogy kétség esetén a birodalmi gyűlés, vagy a birodalmi kormány felszólíthatják a Staatsgerichtshof-ot döntésre. (Idegen államokkal kötött szerződések és ezekkel kapcsolatos törvények kivételtek ez alól az eljárás alól.) Ez a javaslat sem zárta ki a törvények és rendeletek alkotmány szerűségének bírói vizsgálatát.”

tételként nyer alkalmazást a bírói ítélkezésben, mint társadalmunk alapvető princípiuma . . . Főkép és elsősorban a bíród hatalom alkalmazásának tere és kötelessége megállapítani, hogy mi a törvény ... Ha két törvény összeütközésbe kerül egymással, a bíróságnak kell döntenie, hogy a kettő közül melyik tartassák meg.” — *Me Laughlin*. The courts, the constitution and parties. (Chicago 1912.) 8 — 9. p.

³ Az Amerikai Egyesült Államokban csak a konkrét esetre vonatkozóan nem alkalmaztatik.

⁴ *Morstein-Marx*, F. Variationen über richterliche Zuständigkeite zur Prüfung der Rechtmässigkeit des Gesetzes. (1927.) p. 129.

Angliában, Franciaországban, Magyarországon az alkotmány nem ismer bírói ellenőrzést. A bírák nem is vizsgálhatják a törvények alkotmánynak megfelelő, vagy azzal ellenkező voltát.

Ezt a rendszert fenntartja az új lengyel alkotmány (81. §.).

Külső alkotmánybiztosítéknak tekintik még a különböző állami főszervektől, s a főbb állami funkciók végzőitől kivett esküt az alkotmányra. Ennek azonban kevés a gyakorlati értéke. Az eskü csak az egész alkotmányra, illetve annak szellemére tehető, míg az nem zárhatja ki az alkotmányváltozást, illetve egyes alaptörvények megváltoztathatását.⁵

⁵ *Friesenhahn. Der politische Ed. (Bonner Dissertation 1928.)*

XXII. FEJEZET.

A nemzet az alkotmányban.

Az a körülmény, hogy az alkotmány az alkotmányozó hatalom által jön létre, mely pedig végeredményben az államalkotó polgárok összességére vezetendő vissza, mert legyen bár jogilag előírt az alkotmányozó hatalom összetétele, ha az nem végez az államalkotó nemzeti társadalom érdekeinek megfelelő munkát az alkotmány meghozatalakor, ha nem alakítja az államhatalmi fő szervek hatáskörét és viszonyát a nemzeti társadalom érdekeinek megfelelően s nem építi ki az alapjogok rendszerét a nemzettagok szabadságra törekvő jelleméhez alkalmazkodóan. úgy az államalkotók előbb-utóbb, akár forradalmi úton is, de érvényesíteni fogják az alkotmányban a nemzeti jellegzetesség minden követelményét.

Nem akárhogyan alakítható ki az alkotmány. Annak mindenkor vissza kell tükröznie a nemzeti társadalom rétegződésében megnyilvánuló osztályi és rendi erőviszonyokat. *Az alkotmány akkor lesz tökéletes, ha a nemzeti társadalom legkülönbözőbb, sőt ellentétes érdek-irányainak is elegettevő kormányzás számára tud módot adni.* Mintegy az alkotmány alapján való kormányzás lesz a nemzetnek az alkotmány irányában való helyes elhelyezkedésének gyakorlati beigazolója.

Az állam kormányzása az egyéneknek és a társadalom osztályainak, rendjeinek, testületeinek és egyesületeinek az állami szervekkel, illetve az állami szervekkel való együttműködését jelenti. Amennyiben ennek miként való lefolyását az alkotmány határozza meg, úgy a nemzetnek az alkotmány értelmében való szervezése, a kormányzás, a nemzetnek az alkotmány irányában való elhelyezkedése szerint fog alakulni.

A kormányzás, mint az államhatalmak gyakorlási módja, mely a szuverén hatalom alanyaira és funkcióira egyaránt

vonatkozik, teszi élővé, illetve hatóvá az alkotmányt. A nemzet érvényesülése az alkotmányban az, amit kormányzásnak nevezünk. *Stein* Lőrinc ezt úgy fejezte ki, hogy a kormányzás az állami szervek és a nemzet egységét valósítja meg.¹

Az alkotmány és a nemzet kapcsolódása a meghatározója annak, hogy a nemzeti társadalom, mely osztályaiba és rendjeibe tartozók közül kerülnek ki az állami főszervek, a kormányzás tényezői. Az államhatalmak külső elkülönülése ugyanis csak akkor következik be, s lesz jelentőségteljessé, amidőn az állam szuverén akarata léirejövetelének és megvalósulásának mozzanatai a nemzeti társadalom különböző alkatelemeiben keletkeznek, a nemzeti társadalom nagy tagozatainak külön-külön érvényesített közreműködése által jönnek létre.²

Az államhatalmaknak az alkotmányban megállapított viszonya nem csupán lélektani értelemben érvényesül az állami akarat kialakításánál és alkalmazásánál, hanem valószínűsége is, ha a nemzeti társadalom különböző alkotó rétegeiből kerülnek ki az államhatalmi szervek maguk. Az államalkotók társadalmi érdekcsoportjai, nemesség, tőkés, polgárság, munkásosztály egymás irányában valószínűsége erőt tudnak kifejteni. Ez az erőkifejtésük kihat az alkotmány tartalmára és rendelkezéseinek a gyakorlati életben való érvényesítésére is, amint a főrend, gentry, nagytőkés, városi polgár, munkás, a szuverén akarat különböző szerveiben elhelyezkedik. A nemzeti társadalom osztályaiban és rendjeiben rejlő erőnek az alkotmányban való érvényesítése, tehát a társadalom tagosultságának jogi elismerése a legújabbkori fejlődés követelményeként jelentkezik. A törvényhozó szervnek érdekképviselési kialakítására már történt is kísérlet. (Olaszország, Oroszország.) Ez a helyzet azonban kétségtelen visszaesés, melyre legfeljebb akkor kerülhet a sor, ha a társadalom

¹ *Stein*, Lorenz. *Verwaltungslehre*, p. 92.

² *Concha* Győző példája szerint „a társadalom minden főeleme bejut a törvényhozásba, de abban az alsóbb rétegeknek a túlsúlya van, ellenben a társadalom felsőbb és közép rendjei működnek a végrehajtásnak; igazgatói és bírói mozzanataiban, a társadalomban leginkább kiemelkedő király pedig a szuverén akaratnak elhatározása és cselekvést eldöntő és egybekapcsoló mozzanatát tartja kezében.” *Politika*. L p. 298.

teljes felbomlásának a veszélye fenyeget, s a társadalmi osztályok és rendek összefogása szükséges. A rendi állam visszaállítása azonban végcél nem lehet.

Az által, hogy az alkotmány tételeit az életben érvényrehozó kormányzás híven visszatükrözi a nemzeti társadalom osztályainak és rendjeinek erőviszonyait, azt tehát, hogy kinek vagy a társadalom mely rétegeinek kezében van az államhatalom, szólnak egyes írók kormányformákról.³ Ez azonban nem helyes, mert azzal, hogy kinek vagy kiknek a kezében van a hatalom, az *államformái* fejezzük ki.

A nemzet önmagát irányzó tevékenységében rejlő hatalom a történelmi fejlődés folyamán majd az egyik, majd a másik társadalmi osztályt, rendet, majd egy természetes személyt, majd az egész nemzetet illette meg. Minthogy minden esetben lehetséges volt, hogy az a társadalmi osztály, rend, természetes személy, az egész nemzet, korlátolja önmaga a: hatalmát, s alkotmány hozatalával jogi kereteket szabjon az állami akarat létrejövetelének és alkalmazásának, azért *minden államformában különböző alkotmányok lehetségesek, mindig az annak megfelelő kormányzással.*

Minden államban az alkotmány és az államforma természetesen összefolyva jelentkeznek a kormányzásban, mert az alkotmány is és az államforma is értelmi elvonások valamely létező államról, míg a kormányzás valóság. Mint ilyen azonban az elvi meghatározástól függő, s a súly a gyakorlat elvi kijelölésén van.

³ Így irodalmunkban *Rusznák* Rezső: A kormányformák értelme és tartalma. (1928.) Megkülönböztet személyes kormányzást, kabinetkormányzást és parlamenti kormányzást.

XXIII. FEJEZET.

Az államformák.

Amennyiben az állam egy nemzetnek önmagát irányzó élete, politikai létállapota, úgy az alkotmány ennek a nemzeti életegységnek meghatározott módja, az államforma pedig annak külső hatalmi megjelenése.

Míg az alkotmány az állam belső szervezeti képét tárja fel előttünk a szuverén hatalom funkcióit illetően, a törvényhozói, államfői és végrehajtó funkciók egymáshoz és a polgárokhoz való viszonyában, addig az államforma a szuverén hatalom birtokosai felől ad képet, hogy kiket illet meg az államban a szuverén hatalom.

Az államformák tárgyalásánál az uralom alanyairól, azok uralmi képességéről, összetételéről szólnunk. Az alkotmány tárgyalásánál az államhatalmi szervek működési módja képezte a vizsgálat tárgyát. Az uralom alanyainak és működési módjának összekapcsolása okozza a zavart úgy az alkotmány, mint az államforma helyes megértése körül. Tiszta képet az államformáról csak akkor nyerhetünk, ha az alkotmány által meghatározott funkciókat végző szervezet csak minőségük és összetételük szerint vizsgáljuk.

Hogy a szuverén hatalom kiket illet meg, az könnyen megállapítható. De hogy hogyan gyakorolják azt, arra nézve számos lehetőség van. Ez az oka annak, hogy ugyanazon államformában igen különböző lehet az alkotmány, a szuverén hatalom funkciói közötti viszony különbözősége és a funkciók különböző terjedelmű kezelése következtében. Az állam éppen ezért inkább megnyilatkozik alkotmányában, mint formájában. Végső sorban azonban az államokat mégis az államforma szerint különböztetjük meg.

Az államformák tanában a kontroverziák az alkotmány és az Uralmi forma el nem különítéséből erednek.

80. §. Az államforma fogalma.

Az államforma az államban rejlő hatalom külső megjelenésének, azaz a szuverenitás alanyai összetételének és mibenlétének a meghatározását jelenti.

Az állam formája az állam belső lényegének külső megjelenése. Mindaz, amiben az állam külsőleg megnyilvánul, az állam formájához számít.

Az államforma megértéséhez szükséges tényezők:

1. Kinek, vagy kiknek a kezében van a főhatalom;
2. A nemzet és az államhatalom azonosságának a foka, illetve hogy mily mértékben van képviselve a nemzet az államhatalom gyakorlásában;
3. mire irányul az állami főhatalom.

Ha az államban rejlő hatalom egy ember kezében van, akkor az állam formája *monarchia*. Ez esetben a nemzet és az államhatalom között nincsen azonosság, tökéletesen van azonban a nemzet képviselve a monarcha által az államhatalom gyakorlásában, amennyiben a monarcha hatalma az összesség javának előmozdítására van irányozva. Ha a monarcha hatalmai nem a nemzet-egész érdekében gyakorolja, hanem egyéni, vagy családi érdekei kielégítésére, úgy nemcsak nem lesz azonosság jelen a nemzet és az államhatalom között, hanem a hatalom ily irányú gyakorlásában a nemzetet sem képviseli az uralkodó. Az ilyen államformának *despotia* a neve.

Ha az államban rejlő hatalom több ember kezében van, akkor kialakul az *arisztokratikus köztársaság*. Ez esetben sincs még meg a teljes azonosság a nemzet és az államhatalom között, mégis mivel több embernél, és pedig a társadalom felső osztályánál, a kiválóbbak, képzetebbek és gazdagabbak kezében van az államhatalom, azért itt már az azonosság bizonyos fokáról szólhatunk. A képviselő az arisztokraták személyében, minthogy elhivatottságuk az államhatalom gyakorlására nem a nép által való választás, hanem egyéb tényezők által állapíttatik meg, szintén tökéletes, de nem oly biztosan, mint a monarcha személyében. Haezek az arisztokraták (születési, vagyoni, szellemi alapon kiválóbbak) hatalmukat nem az egész nemzet javára használják fel, akkor nemcsak hiányozni fog az azonosság a nemzet és az állam-

hatalom között, hanem az arisztokraták nem lesznek a nemzet Képviselői, hanem rendi vagy osztályérdekeik előmozdítói. Az ilyen államformának *oligarchia* a neve.

Ha az államban rejlő hatalom minden egyes ember kezében van, akik az államot alkotják, úgy kialakul a *demokratikus köztársaság*. Ez esetben a nemzet hatalma és az állam hatalma közötti azonosság tökéletes. A képviselőlet azonban úgy lesz a legtökéletlenebb, mert az állandó népszavazás nehézségei miatt szükségessé váló képviselőlete a nemzet hatalmának választás útján alakulhat csak ki, s nincs semmi bizonyosság afelől, hogy a megválasztottak valóban a nemzet érdekeinek a képviselői. Amennyiben a nemzet-tagok, a mindegyiküket egyformán megillető hatalmat, vagy képviselőik az államhatalmat, nem a nemzet-összesség, hanem osztályérdekek, és pedig kézenfekvően a legtöbb embert magában foglaló alsó osztály érdekében használják fel, akkor megszűnik az azonosság a nemzet és az államhatalom között, az alsó osztály nem fogja akarni az egész nemzetet képviselni, s kialakul a *proletár diktatúra* államformája.

Amint látjuk az államformában a nemzet egységes élete, mint a hatalom birtokosának meghatározása, a hatalom képviselőletének a foka, valamint a hatalomnak az összesség, vagy egy ember, egy család, egy társadalmi rend, vagy osztály javára való felhasználása, tükröződik vissza.

A nemzet élete ott kezdődik, amidőn minden mozzanatában mint jellegzetes egység és szervezettség nyilvánulhat meg.

A jiejrnzeejég azt jelenti, hogy az állam szervezete nincs ellentétben a nemzeti élet követelményeivel, a nemzet tagok igényeinek mindenben megfelel, azaz azonosság van a nemzet és hatalmi szervezete, az állam között. A nemzet szejpvezettsége viszont annyit jelent, hogy a nemzeti egység fennmaradása érdekében a hatalom olyan tényezőknél legyen, akik a nemzet egységét a legjobban képviselik. Ez a szervezés vagy úgy történik, hogy a nemzet hatalma azonosul az állam hatalmával, vagy pedig csak képviselőlet útján nyilvánul meg. Ha képviselőlet nincs jelen, úgy folytonos plebiscitum szükséges ahhoz, hogy az államhatalom szerveződjék. Ennek a nehézsége tette szükségessé a nemzettagoknak saját akaratukból folyó képviseltetését.

A nemzet hatalmának azonossága az állam hatalmával és a nemzet hatalmának képviselője az államban, egyformán szükségesek az állami élet egységéhez. Szükséges, hogy a nemzet hatalma és az állam hatalma azonosuljanak, de az is bizonyos, hogy ez nincs képviselő nélkül.

Az állam hatalmának és a nemzet hatalmának azonossága alatt nem azt kell érteni, hogy a kettő egyet jelent, s közöttük nincs különbség, hanem csak azt, hogy közöttük nincs ellentét. Különbség van annyiban, hogy a nemzet hatalma alkotó egyedeinek akaratából tevődik össze, míg az állam hatalma az egyesek fölött álló akarat, mely a meglévő, bár a nemzet akaratából létesült intézmények által teremtetik, s amelyek a nemzet akaratától különböző, önálló nyomatéka van.

Kant észrevette már, hogy ha az egész nép képviseli az államot, ott nincs is többé képviselő, mert a nép maga az állam.¹

A nemzet hatalmának népszavazás útján való érvényesítése esetében nem jöhetnek azonban össze mindig az összes polgárok, legfeljebb egy részük. Mégis a nemzet politikai egységének kifejezői lesznek. A nemzet hatalmának és az állam hatalmának azonosságából folyik, hogy ahol a nemzet képviselőket választ, ott minden egyes képviselő az egész nemzetet képviselje. Ily módon minden egyes képviselő megválasztása tulajdonképpen plebiscitum s ha egy kerület választ is, az mégis az egész nemzet választásának felel meg. Ez esetben az azonosság csak fikció. Ha nem képviselőválasztásról van szó, hanem tárgyi döntésre vonatkozik a népszavazás, amidőn az államalkotók igen-nel, vagy nem-mel szavaznak, ott már teljes az azonosság.

Az államforma tehát, amidőn annak a kifejezése, hogy kinek vagy kiknek a kezében van az államban az államhatalom, egyúttal kapcsolatos a nemzetnél és az államnál lévő hatalom azonosságának és képviseltetésének problémájával, s végül még annak a megállapításával is, hogy mire irányulóan használtatik fel ez a hatalom.

Ahol az államban rejlő hatalom az összesség javára használtatik fel, ott jó államformáról szólnunk.

¹ *Kant*. Rechtslehre. II. §. 52.

Ahol az államban rejő hatalom nem az összesség javára, hanem egy ember, valamely család, társadalmi osztály vagy rend javára használtatik, ott rossz államformáról szólunk.

A jó államformák esetében a vezetők és alattvalók egymásért vannak jelen. Közöttük ellentétek nincsenek az állam hatalmának gyakorlása tekintetében. S ekkor a képviselő különböző foka mellett át hidalódik a nemzet hatalma és az állam hatalma közötti azonosság hiányossága.

A rossz államformáknál a vezetők és az alattvalók nem egymásért vannak jelen. A vezetők önkényesen uralkodnak, a jogban rejő kényszer nem közakaratóból támad s az államhatalom és a nemzet hatalma között nincs azonosság sem. A nemzet hatalmának képviselőtéről a rossz államformák esetében szólni sem lehet.

81. §. Az államformák megkülönböztetésének rendszerei.

Az ideális állam keresésével kapcsolatban Sokrates nyomán Plató foglalkozott az államformák megkülönböztetésével először. A legjobb államforma szerinte a tökéletes *szellemi arisztokrácia*, melyben a bölcsek uralkodnak, s az igazság érvényesül. A többi államformák mindinkább távolodó fokozatokat jelentenek ettől az ideáltól. Kevésbé tökéletes államforma a *timokrácia*, melyben az uralkodás dicsőségszeretetből s nem az igazság által vezetve történik.

Ezután sorolja az *oligarchiát*, ahol a gazdagabbak tartják kezükben a hatalmat. A tömegek könnyen lerázzák az oligarchékat, mert csak vagyonukat kell elvenniök (a bölcs tudását nem vehetik el) és elő áll a *demokrácia*, mely anarchiához vezet.

Végül következik a *tyrannus* uralma, aki a népuralom tarthatatlanságát kihasználva erőszakosan kormányoz.²

Az államformáknak ma is legelterjedtebb megkülönböztetése az, melyet *Aristoteles* állított volt fel. Felosztásának alapja a szuverén hatalom célja, a hatalom birtokosainak száma, s a hatalom minősége. Eszerint megkülönböztet *monarchiát*, *arisztokráciát* és alkotmányos államot, *politeat*, vala-

² Platón állama. (Ford. Simon József 1904.) 8. könyv.

mint ezek elfajulásait, zsarnokságot (*tyrannizmust*), oligarchiát és tömeg, vagy népuralmat (*demokráciát*).³

Aristoteles az uralmi és az alkotmánnyal összefüggő kormányzási formákat összefoglalva jutott erre az eredményre. Kétségtelen, hogy az általa felvett megkülönböztetési alapok mellett hat államformánál többet lehet megkülönböztetni. Az alkotmányos állam, mint ő nevezte *politea*, vonatkoztatható a monarchiára, arisztokráciára is, amennyiben ezen az állami főhatalom szerveinek igazságos működésén nyugvó államformát értett, úgy az lehetséges a szabályos államformák mindegyikében, sőt még a demokráciában is, melyet Aristoteles elfajult államformának tekintett.

Az Aristoteles által adott államformatan minden hibája dacára, ma is elfogadott. A benne rejlő megkülönböztetés finomsága, főképen az alkotmányos államformának, mint *vegyes államformának* a felállítása, adott különösen alapot a további gondolkodásra.

Rómában *Polybius* éppen ennek a vegyes államformának elméleti boncolgatásával jutott el az államhatalmak elválasztásának a követeléséhez. Azáltal, hogy a törvényhozás és a törvények alkalmazása nincsenek egy kézben, lehetséges a vegyes államforma. Ez a megoszlás ugyanis minden államformában helyet foglalhat, ahol megvan ott vegyes államforma van.^{3a}

A középkor bölcselei közül idevonatkozóan kiemelkedik *Aquinói szent Tamás*, aki bár megállapítja, hogy az államformák megkülönböztetésénél két körülményre kell figyelemmel lenni: 1. hogy az államtagoknak milyen részük van az uralomban s 2. az uralom minőségét, illetve eredetét,⁴ mégis

³ *Aristoteles*. Politika. (Haberern ford.) III. könyv. 4. és 5. fejezet. p. 12—138.

^{3a} Rómában a konzulok a monarchikus elvnek voltak a tényezői, a szenátus lényegében arisztokratikus szervezet volt, míg a nép gyűlései a demokratikus elvnek feleltek meg. E három szerv közül bármelyik külön, magában semmire sem mehetett. Minden fontosabb állami ténykedéshez mind a három tényező együttműködésére volt szükség. Polybius az első gondolkodó, aki a vegyes államforma helyességét hirdetve, az államhatalmak megoszlásának a tanáig eljutott. (*Historia Romana*. Liber. VI.)

⁴ *Summa Theologica*. II. 105. art. 1. „Duo sunt attenda: 1. ut omnes aliquam partem habeant in principatu, 2. species regiminis, vei ordinationis principa-tuum.

csak az államhatalom birtokosainak számától és jóságától teszi függővé az államformák elválasztását.

Aquinói Szent Tamás megkülönböztet:

1. *status optimum*, in quo pauci virtuosi principantur, ez az arisztokrácia,

2. *status paucorum*, ez az oligarchia, ahol nem követelmény, hogy a legjobbak uralkodjanak,

3. *status populáris*, ez a demokrácia,⁵

4. *status monarchicus*, ahol az Isteni kegy alapján egy ember uralkodik,

5. *status mixtus*, a vegyes államforma, mely szerinte is az ideál.^{5a}

Az irodalomban először Bodin János különböztette meg az államformát (*status reipublicae*) a kormánytól, azaz az alkotmányformától (*ratio imperandi*). Az államforma a szuverenitás birtokának, az alkotmányforma a szuverenitás funkcióinak meghatározása. Az állam formája csak háromféle lehet: monarchikus, arisztokratikus és demokratikus. Az alkotmány formája viszont igen sokféle.⁶

Bodin kimutatja már Aristoteles tévedéseit is, melyek szerinte onnan erednek, hogy az állam alkotmányát annak formájával felcseréli.⁷

Az államformatan *Bodin* János bölcselkedésével helyes alapra terelődött. Aristoteles eredendő hibája azonban mégsem küszöbölőclött ki *Bodin* után.

Hobbes kitart a *status monarchicus*, *status democraticus* és *status mixtus* megkülönböztetése mellett.⁸

⁵ Summa Theologica. I. II. 19. art. 10.

^{5a} Summa Theologica. I, II. 105. 1. — Demongeot, M. La théorie du régime mixte chez Saint Thomas d'Aquin. (These. Aix. 1927.)

⁶ *Bodin* tétele, hogy „az állam formája lehet monarchikus, de mégis? lehet abban demokratikusan kormányozni, ha a fejedelem mindenkit egyformán részesít a közhivatali állásokban és javadalmakban és nincs tekintettel a nemes'ségre, vagyonra, érdemekre. Viszont a monarchia alkotmánya lehet arisztokratikus, h-a a fejedelem az állásokat és javadalmakat csak a nemességnek, agy kizárólag a gazdagoknak, vagy azoknak adja, akik bizonyos érdemeket szereztek. De Republica libri sex. II. könyv. 2. fejezet.

⁷ Aristoteles „rationem gubemandi civitatis pro statu Reipublicae usurpavit.” *Bodin*. De Republica Jibri sex. II. könyv. 7. fejezet.

⁸ *Hobbes*. De Cive. 10. cap.

Montesquieu három fő államformája a köztársaság, az egyeduralom és a kényuralom. Egyeduralom szerinte ott van, ahol a szuverén hatalom funkciói az államfőre nézve is érvényes, csak alkotmányosan előírt módon megváltoztatható, tehát szilárd törvények szerint gyakoroltatnak, míg kényuralom ott van, ahol az egyeduralom törvények nélkül, vagy azokat egyoldalúan felborítva érvényesül. Montesquieu nem veszi észre, hogy a köztársasági államforma mellett éppen úgy lehetséges a törvényeket betartó, vagy azokkal nem törődő kormányzás. Elmélete ugyancsak az államforma és az alkotmány összekeverése miatt helytelen.

Az államformák megkülönböztetésében újabb véglelet jelentett *Rousseau* elmélete, midőn az államnak csak egyetlen formáját ismeri el, s ez a *népuralom*, míg az összes többi államformákat csak kormányzási formáknak nevezi, melyek az alkotmányok csinálmányai. Ha a végrehajtó hatalmat egy személy gyakorolja, akkor egyeduralom van, ha természetes, vagy választott kiváló kisebbség, akkor arisztokratikus kormányzás van, ha a nemzet minden tagja gyakorolja a végrehajtó hatalmat, akkor van igazi állam, demokrácia.⁹ Bármilyen újító volt is azonban *Rousseau*, a cinikus józanság elvitathatatlan lényétől. Belátta, miszerint a végrehajtó hatalmat az összesség csak úgy gyakorolhatná, ha tagjai mind istenek volnának, s ezért elismeri, hogy igazi demokrácia sohasem létezett, s nem is fog létesülni soha.¹⁰

Rousseau népszuverenitási elmélete, dacára önkritikájának, nagy hatást tett. Igaz, hogy követői elsiklottak szarkasztikus bírálata felett. A bekövetkező forradalmi korszakban az emberiség Rousseaura esküdött, s a népszuverenitást hirdette a modern politikus. A demokrácia át és átszótt minden államformát, de éppen nem mint népuralmi államforma, hanem mint alkotmányi berendezés. A monarchiák rendre demokratikus alkotmányt kapnak. Mert a demokrácia lehetséges mint államforma, midőn az államalkotók mind részesek az államhatalom gyakorlásában, de lehetséges csak mint alkotmányforma is, amidőn pl. monarchiában általános választójogi alapon a nemzettaok széles körben veszik ki

⁹ *Rousseau*, Jean Jacques. *Contrat social*. III. könyv, 1—3. fejezet.

¹⁰ U. o. III. könyv 4. fejezet.

részüket a törvényhozásból, s az önkormányzat rendszere alapján a végrehajtásból is.

A XIX. században az államforma tannal mind kevesebbet foglalkoznak a gondolkodók. A német irodalomban *Kant*,¹¹ *Heeren*,¹² *Schleiermacher*,¹³ *Mohl*,¹⁴ *Bluntschli*,¹⁵ *Held*, *Rehm*,¹⁷ *Röscher*,¹⁸ *Waitz*,¹⁹ *Bernatzik*,²⁰ *Treitschke*,²¹ *Tezner*,²² *Layer*,²³ *Merkl*,²⁴ *Voeglin*,²⁵ alig vitték előbbre a problémát.

A francia irodalomban *Passy*,²⁶ *Buchez*,²⁷ *Parieu*,²⁸ *Laoeleye*,²⁹ *Prins*,³⁰ az angol irodalomban *Burgess*,³¹ *Leacock*,³² *Lecky*,³³ *Lewis*,³⁴ *Willoughby*,³⁵ foglalkoztak behatóbban az államformák rendszerbe foglalásával.

¹¹ *Kant*, Emmanuel. *Metaphysik der Sitten*. §. 47. „Was zur Gründung des Staats (Konstitution) notwendig.“

¹² *Heeren*, über d. Charakter d. despotischen Verfassung und der Staateverfassung überhaupt. Beilage VI. zu Ideen über die Politik. T. J. Abt. 1. (1817.) p. 469.

¹³ *Schleiermacher*. Über die Begründung der verschiedenen Staatsformen. Sämtl. Werke. Abt. III., Bd. 2.

¹⁴ *Mohl Robert*. Az államtudományok encyclopaediája.

¹⁵ *Bluntschli*. Allgemeines Staatsrecht.

¹⁶ *Held*. Staat und Gesellschaft. T. II.

¹⁷ *Rehm*. Allgemeine Staatslehre, p. 39—48.

¹⁸ *Röscher*. Politik: geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie. (1892.)

¹⁹ *Waitz*. Grundzüge der Politik, p. 153—219.

²⁰ *Bernatzik*. Republik und Monarchie.

²¹ *Treitschke*. Politik.

²² *Tezner*. Der Kaiser. (1909.)

²³ *Layer*. Staatsformen unserer Zeit. 2. Aufl. 1923.

²⁴ *Merkl*. Das juristische Kriterium von Republik und Monarch! Zeitschrift für Verwaltung. 1923. Jg. 56.

²⁶ *Voeglin*, Erich. Zur Lehre von der Staatsformen. Zeitschrift des öffentlichen Rechts. 1826—7. Jg. VI. p. 608.

²⁰ *Passy*. Des formes de gouvernement et des lods qui les régissent. (1870).

²⁷ *Buchez*. Traité de politique.

²⁸ *Parieu*. Principes de la science politique.

²⁹ *Laoeleye*. Le gouvernement dans la République.

³⁰ *Prins*. De l'esprit du gouvernement démocratique.

³¹ *Burgess*. Political science and constitutional law.

³² *Leacock*. Elements of Political Science.

³³ *Lecky*. Democracy and liberty.

³⁴ *Lewis*. Use and abuse of political terms.

³⁵ *Willoughby*. Nature of the State

A magyar irodalomban *Schvarcz* Gyula csonkán maradt Aristoteles bírálata,³⁶ *Kuncz* Ignác elmélete,³⁷ s döntő jelentőséggel *Concha Győző* államforma tana emelendő ki.³⁸

82. §. Az államformák kialakulása és körforgása.

Az állam, mint egy nemzet önirányzó élete, külső megnyilvánulásában végeredményben az államalkotók engedelmisségének foka szerint való uralmi szervezet.

Ezen az alapon az államformáknak igen gazdag változatát mutatja a történelem. Az alattvalói engedelmisségen alapuló uralom azonban nem hoz létre igazi államformákat, mert azokban a szuverén hatalom vagy nyers, fizikai erőn, vagy gazdasági fölényen, vagy vérségi tiszteleten, vagy természetfölötti tekintélyen nyugvóan alakul ki, s nem az összeségnek való szolgálás általános elfogadottságán. Az engedelmisség ily uralom iránt nem a nemzeti lét egységének fenntartásáért és fejlesztéséért van meg, sem nem az együttélés szükségességének a megértéséből ered, hanem félelemből, vagy ösztönös meghajlásból az uralom birtokosai iránt.

Ezek a nem igazi, vagy mint *Concha* nevezi *sajátlan értelemben veit államformák*, az emberi nem fejlődésében jelentős szerepet játszottak. Az elsődleges államkeletkezés ugyanis ilyen formák kialakításával volt kapcsolatos.

Addig, míg az államalkotáshoz nincs meg a nemzeti egység, az uralom ennek figyelembe vétele nélkül alakul és érvényesül.

Így jön létre a nyers, fizikai erő felhasználásával az *erőszaki, vagy katonai államforma*, melyben minden az uralom birtokosainak vitézségén, személyes fölényén fordul meg. A primitív idők embere előtt igazi tekintély, a nálánál erősebb ember volt. Ha más okból nem, hát gyávaságból vetette alá annak magát. Ez kihasználván a helyzetet, uralmát állandósítani törekedett. Nyers erején nyugvó hatalmát annyira fejlesztette, hogy emberfölötti lényként tisztelték, vagy hódít-

³⁶ *Schvarcz* Gyula. A politika elemei.

³⁷ *Kuncz* Ignác. Nemzetállam.

³⁸ *Concha Győző*. Politika. I. köt. p. 363—421.

mány útján mind több földtulajdont, s kincseket szerzett, vagy vallásalapítónak lett, s a hit erejével tartotta össze népét.¹⁶

Az erőszaki, vagy fizikai erőn nyugvó államformát rendszerint felváltja az anyagi erőn, a vagyonon nyugvó uralom. Az államalapító legerősebb egyén, a hadvezér, vagy hódító elsősorban magának szerez vagyont, zsákmány s hódítmány alakjában.

A nagy vagyon, főképen a földtulajdon, szintén kvalifikálhatja a tulajdonost államhatalom gyakorlására. A *patrimoniális államforma* a magántulajdon elvén, s az embereknek a nagy vagyonúak előtt való meghajlásán nyugszik. Az a földbirtokos úr, aki földjéből azért ad másoknak, hogy ellenértéképen neki szolgáljanak, tulajdonképen államalapító. A hűbéri rendszer teljesen kifejlesztette a patrimoniális államformát. A patrimoniális államformában az uralom birtokosa az egész állam területét a sajátjának jelentheti ki, s *azzal*, mint magántulajdonával rendelkezhetik. Az uralom alapja itt sem az államtagok államfenntartó készsége, hanem az a tény, hogy hűségükért ellenszolgáltatásképen földhöz jutnak.

A *patriarchális államforma* ugyancsak nem támaszkodhatik az alattvalók államfenntartó érzésére, hanem kihasználva a vérségi kapocsnak, a családi életnek egybefűző erejét, alakul ki”. Itt az uralomnak mélyebb gyökerei vannak, mint a katonai, vagy patrimoniális államban, de az egyén alárendeltsége is fokozottabb. A patriarchális államforma lehetővé teszi az államhatalomnak az államtagok legbensőbb családi életébe való beavatkozását. Az államfő a családfői tekintély alapján követel engedelmességet. Viszont a családi helyzet egyenlőséget hoz létre az államalkotók között, rendi és osztálykiváltságok nincsenek. A patriarchális államforma azonban csak az emberek kis körében állhat fenn, mert mennél

⁵⁹ Ha az elsődleges államkeletkezés alkalmával igazolt forma is lehet az erőszaki, vagy katonai államforma, a nemzeti élet korszakában már nem igazolható, bár ekkor is kifejlődhetik, midőn kalandorok a hadsereg megnyerésével magukhoz ragadják az államban a hatalmat.

Hosszú ideig azonban a katonai uralom fenn nem maradhat. Még akkor sem, ha mint nemzeti diktatúra, romboló áramlatokkal szemben, az államot egyenesen megmenteni látszik. A ners erő uralmát az emberi természet nem tűri és minden erőszak meggyengül, amint annak kiváltói között engedetlenség és verseny támad.

nagyobb az állam népessége, annál kevésbé nyugodhat az uralom a szereteten. A szeretet leple alatt önkény fog garázdálkodni. Már pedig ez minden haladásnak fő gátja.⁴⁰

A patriarcha hatalmának megtartását nem vagyonszerzés, hanem inkább tekintélyének növelésével éri el. Személyét mindinkább tiszteltté, misztikusabbá teszi. Hatalmát legalább is az isteni rendelésnek tudja be.

Így a *theokratikus államformában* már nem is ember, hanem az istenség megbízottja uralkodik. A szuverén akarat emberek által kifejezett akarata az Istennek. Létrehozza az alattvalók képzelme, áhítatos félelme valamely hatalmi tényezőztől, valamint az uralom birtokosának önhittsége, az isteni elhivatás hangoztatása formájában. A theokrácia is mindig valamely már meglévő uralom állandósítása érdekében alakul ki. A vallás természetes erejével kapcsolatos, amennyiben az államfő egyúttal a vallás feje, főpap is. Ez esetben a theokrácia tiszta. Előfordulhat azonban, hogy a világi és a vallási hatalom nincsenek egy kézben, hanem a világi hatalom a valásítól függ. Ez esetben vegyes theokráciáról szólnunk.

Ezek között a nem igazi államformák között, amidőn a nyers erőre, vagy a tulajdonra, vagy a vérségi szeretetre, vagy az isteni rendelésre támaszkodva kifejlődnek, a fokozat kétségtelen. A fejlődés kezdete a nyers erőn nyugvó állami szervezet lehetett. Magasabb fok a magántulajdonra épülő állam, mely már megneemesbülését és állandósulását jelenti a nyers erőnek. Amennyiben az állam a családból eredt, úgy a patriarchális forma is ősi eredetű. Ez is megneemesbült azonban a theokrácia által. A theokrácia sehol sem hatott erkölcs-pusztítóan, hanem csak az embert nemesítően. Ennek a nyomán alakulnak ki a helyes értelemben vett, mint *Concha* meghatározta, *sajátképi államformák*.⁴¹ Az ezekben kialakuló uralom már olyan lesz, hogy az összesség javát szolgálja, s nem az uralkodó hatalom érdekét. Az uralom éppen az emberi együttélés szükségességéből következik, s nem megfordítva, az emberi együttélés az uralom fennállásából.

⁴⁰ A patriarchális formájú kínai állam megakadt a fejlődésében bizonyos fokú műveltség megszerzése után.

⁴¹ *Concha* Politika. I. p. 378.

A vezér, a patrimonium osztogató vagyonos úr, a patriarcha, az Isten kegyelméből uralkodó, vagy főpap, ha hatalmát az összesség javára gyakorolja, ha uralmát a nemzet fennmaradásának, fenntartásának és fejlesztésének érdekében használja fel, kialakul a monarchia.

Amint a monarcha hatalmának a nemzetegész javára való gyakorlásában meginog, s hatalmát saját érdeke, vagy családi érdeke elsősorban való kielégítésére irányítja, vagy despocia következik, vagy a nemzet jobbjai, kiválóbbjai lerázva a despota, a tyrannus kényét, elveszik tőle a hatalmat, s az *arisztokratikus köztársaság* formájában fogják azt az összesség javára gyakorolni.

Hosszabb idő múltán azonban az arisztokratikus uralom is elfajul, amennyiben egyesek közülök hatalmukat nem kívánják többé a többi arisztokrata társukkal megosztani hanem néhányan a maguk javára kívánják azt felhasználni. Ily módon kialakul az *olygarchia*.

Az olygarchákkal szemben az arisztokrata rétege a nemzetnek tehetetlen, hiszen azok kezéből csavarták volt ki a hatalmat. Végét uralmuknak csak az egész nép ereje vetheti, s így támad a népuralom, *demokrácia*, a nemzet minden tagja részt kap az állami hatalomból. Minthogy azonban az alsó néposztály áll a legtöbb emberből, a demokrácia könnyen válik a nagy tömeg vad uralmává, *ochlokráciává*, vagy egyenesen az alsó néposztály egyoldalú uralmává, *proletár diktatúrává*.

A tömeguralom anarchiába vész. Ebből a kiemelkedést az államot újra szervező monarcha viszi rendszerint keresztül.

Ezzel pedig kezdődik az államformák körforgása.

Az államformák körforgása azért lehetséges, mert egyrészt az állam formájának is alkalmazkodnia kell a nemzeti élet követelményeihez és a nemzeti jelleg alakulásához, amint ez fejlődik, vagy visszafejlődik, úgy az államforma alakulásának ezzel lépést kell tartania, — másrészt a szociológia által bizonyított tényállás, hogy aki, vagy akik a hatalmat hosszabb ideig kézben tartják, rendszerint visszaélnek vele.

Az államformák körforgása miatt nem lehet beszélni arról, hogy melyik államforma a legjobb. Érvényes itt Alexander Pope megállapítása:

„Hadd vitatkozzanak a bolondok az államformákról, mert az a legjobb, amelyiket a legjobban kormányozzák.”^{41a}

Ehhez hozzá tehetjük még, hogy az államformának illeni kell a nemzethez, s bár elméletileg az egyik államforma jobb lehelt, mint a másik, mégis a gyakorlatban a nemzet közállapotainak megfelelő államforma lesz mindenkor a legjobb. Ezt pedig a nemzeti lényeg, a nemzeti génusz szabja meg.

83. §. A monarchia.

Monarchia alatt azt az államformát értjük, melyben az állami főhatalom egy ember kezében van, ezt az összesség javára gyakorolja, ezért testesülhet meg személyében a nemzetben rejlő hatalom, s képes annak tökéletes képviselőjére.

A monarchának e képessége kapcsolatos kell, hogy legyen oly kiváló tulajdonságokkal, mely ellenállhatatlan erővel ragadja magával a nemzetalkotókat, és pedig nemcsak az egyes társadalmi osztályok, vagy rendek tagjait, hanem az egész nemzet-összességet. A monarcha kiválóságának meg kell nyilvánulnia úgy szellemi fensőbbiségében, mint gazdagsága megkülönböztetett fokában, családja feletti házi hatalmában.

Aristoteles megállapította már, hogy „király csak az lehet, aki önönmagával megelégszik, a javak tekintetében a többiek felülmúlja és nincsen semmi kívánsága. Minthogy az ilyen király a maga részéről semmire sem szorul, nem is fogja saját hasznát, hanem alattvalóinak javát előmozdítani”.⁴²

A monarcha hatalmának állandónak is kell lenni. Ezzé pedig csak akkor lehet, ha a kiváló egyén, életén túl terjedő hatalmat, dinaszticiát bír alapítani, hatalmát örökletessé, mintegy családja birtokává tudja tenni. Ily módon a monarchának olyan családi hatalma alakul ki, mely birtokai, azon élő tisztviselői, alkalmazottai, munkásai és cselédei száma, jöve-

^{41a} „For forms of government let fools contest, What'er is best administered is best.” — *Pope*, Alexander. *Essay on Man*.

⁴² *Aristoteles*. *Ethika Nikomachoshoz*. (Haberern ford.) VIII. könyv. 11. fejezet.

delmei és felhalmozódó kincsei révén a legelső az államban. Ez adja meg a lehetőséget arra, hogy a monarcha csakis az összesség javával törődjön.

Benjamin *Constant* a monarcha hatalmát, mint semleges hatalmat (*pouvoir neutre*), láthatatlan hatóerejű, a súrlódásokat kiegyenlítő hatalmat (*invisible modérateur*) jellemezte.

1. A monarchia létrejövételének alapjai.

A monarchia létrejöhet a következő alapokon:

a) Monarchia vallási alapon.

A monarchia bizonyos értelemben Isten által van rendelve az uralkodásra. Isteni lényege van. Az Isten kegyelméből való királyság azt jelenti, hogy az uralkodó hatalmát nem a néptől bírja, sem az egyháztól, sem nem vagyona miatt, hanem az Isten rendeléséből. Úgy uralkodik a népe felett, mint az Isten az emberiség felett.^{42a}

Egészen a legújabb korig a királyoknak fönn is tartatott e mithikus jellege. Megnyilvánult ez abban, hogy a királyok csodatevők is voltak.⁴³

^{42a} A középkorban a népszuverenitás tanának hirdetőivel szemben az ellenvéleményen levők a király isteni hatalmának mindenhatóságát hirdették.

Azok az érvek, melyeket *Dante*, *Ockam*, *Marsilius* a császár hatalmának igazolására a pápával szemben felhoztak, és amelyekkel *Luther* élt a német fejedelmek fenségének igazolására, a földi uralkodó iránti feltétlen engedelmesség, loyális elméletéhez vezettek.

I. Jakab angol király, 1609-iki beszédében a parlamenthez, mondotta: „A királyokat helyesen nevezik isteneknek, mert ők az isteni hatalmat a földön Istenhez hasonlóan gyakorolják.”

1616-ban a „csillag kamará”-ban tartott beszédében kijelentette, hogy „amint theizmus és blasphémia afölött vitatkozni, mit tehet az Isten, úgy orcátlan önhittség és magasfokú megvetés az alattvaló részéről, vitatkozni afelett, hogy mit tehet a király.”

Franciaországban XIV. Lajos (1643—1715) abszolút hatalmának kiváló bölcsésze Jacques *Bossuet* püspök (1627—1704), kit fia tanítójául hívott meg, „La politique trée de l'Écriture Sainte (1709.) című, a trónörökös számára tankönyvnek készült művében azt hirdette, hogy a király az isteni tekintély megtestesítője, aszerint kell uralkodnia is. A király nem magánszemély.

⁴³ Főképpen kézrátétellel gyógyítottak betegeket. Utolsó ilyen kísérletet Franciaországban X. Károly 1825-ben vitt véghez. De már ekkor

Amikor a királyok még csodatevők voltak, akkor ez a körülmény emberfölöttivé is tette őket; így váltak sérthetetlenekké és személyük szentté. Legnagyobb részt egyházfők is voltak, vagy pedig az egyház által felkentek.

Legújabbban *De Bonald* tárgyalta az elméletben a királyok isteni voltát, azzal az egységet kívánta jellemezni, mely az emberi élet rendezésében az Isten, az állam és a család irányában érvényesül: *egy Isten, egy király, egy atya*. (Mono-Theism, Mon-Archia, Mono-Gamia.)

b) A monarchia másik keletkezési alapja a patriarchalizmus. A monarcha a nemzet-család feje. Hatalma úgy illeti meg őt, mint a családfőt a családban.”

c) A legnagyobb földbirtok is alapja lehet a királyi hatalomnak. A feudalizmus értelmében a király a saját földjéből ad a nemeseknek, akik az allodiumért életre-halálra szolgálják őt.

d) Alapul szolgálhat a monarchia kialakulására az, hogy a monarchia olyan hivatalnoki szervezet élén áll, mellyel az egész állam kormányzását irányíthatja. A monarcha maga a legelső hivatalnok.

e) Az örökletesség, ami dinasztia alapításával kapcsolatos.

f) A választás. Ez esetben a nép akaratából kerül az állam élére az uralkodó. Ebből vagy abszolút monarchia támad s ekkor meg van a mód az örökletes monarchia kialakítására, vagy alkotmányos monarchia, mely esetben az örökletesség egyúttal az alkotmány biztosítója is.

2. A monarchia fajtái.

A monarchia lehet a benne rejlő hatalom teljessége tekintetében abszolút, despotikus, vagy mérsékelt, a hatalom állandósága tekintetében alkotmányos, parlamentáris, választott, vagy örökletes monarchia.

a) Az *abszolút monarchia*.

A monarchia lényegének az felel meg, hogy a fejedelem

csak romantikus utánpótlás volt az. *Bloch*. Marc. Les rois thaumaturges. Etudes sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre. (Strasbourg 1924.).

⁴⁴ *Filmer*, Robert. The Patriarchs (1680.)

korlátlanul gyakorolja a hatalmát, hiszen azt a közjó érdekében van elhivatva felhasználni. Ha az uralkodó valóban így használja fel teljhatalmát (*felvilágosodott abszolútizmus*), akkor a polgárok megbecsülése fogja őt övezni. Nem félelemből fognak neki engedelmeskedni, hanem szeretetből, megbecsülésből.

Azáltal azonban, hogy ha a szuverén hatalom korlátlanul van egy ember kezében, akkor könnyen válik lehetségessé az uralomnak szeszély szerinti, a törvények mellőzésével való gyakorlása, s előáll

b) despotikus monarchia.

A despotikus monarchiában az uralkodó nemcsak a törvények felett áll, hanem az uralom előnyeit a maga javára igyekszik kihasználni. Fennmaradása vagy az alattvalók félelme, rettegése által lehetséges, vagy úgy, hogy fondorkodva, ravaszul, a társadalom egy részét, a vezetőképességű polgárokat, kolompókat megnyeri magának, uralmának ellenzőit pedig elnyomja, kiirtatja. A monarchiák kialakulásában mindig feltalálható ez a fondorkodó korszak, mely az alattvalók javát látszólag elismeri, tényleg azonban saját hatalmát erősíti. A despotikus monarchia enged kegyetlenségéből, ha örökletessé válik, ami nemcsak állandóságot jelent, hanem teljes kielégítettséget is földi javak tekintetében.

Az abszolút monarchiák, a történelem tanúsága szerint forradalmi úton alakulnak át, mert a meglevő hatalomhoz görcsösen ragaszkodik az uralkodó, annak minden korlátozásában, megosztásában hatalmának teljes elvesztését sejtí.

c) A mérsékelt monarchia.

A mérsékelt monarchiában a fejedelem hatalmát vagy a társadalmi osztályok és rendek befolyása korlátozza, vagy az alkotmány. Főképpen választott monarchiák esetében áll elő az a helyzet, hogy a fejedelem a hatalmasabb társadalmi osztályok befolyása alá kerül, s kénytelen lesz akaratát ennek az osztálynak törekvéseihez alkalmaztatni.

Mérsékelt monarchiákban a fejedelmi hatalom mellett érvényesül a nemzet hatalma is, de az uralkodó szuverenitása a felelőtlenség és a felségjogok gyakorlása tekintetében megmarad, ami feltétlenül a függetlenségnek és pártatlanságnak az érzetét adja meg neki, minek alapján az összesség javára

közrehatni képes úgy, mintha hatalmát abszolút módon használhatná fel.

A mérsékelt monarchiában, a király és a nemzet együtt képeznek egy egészet. Egyiknek sem teljes a hatalma, hanem kölcsönösen kiegészítik egymást.

Annak a módját, hogy miként van a fejedelem hatalma mérsékelve, az alkotmány tartalmazza. Az alkotmányos rendezés azután háttérbe szoríthatja a leghatalmasabb társadalmi osztály befolyását az államfőre, s kialakul az

d) alkotmányos monarchia.

Éppen az a körülmény, hogy a mérsékelt monarchia valamely társadalmi osztályhatalom által szorul korlátok közé, okozza azt, hogy minél élesebb az osztályharc valamely államban, annál könnyebben válhatik a mérsékelt monarchia abszolúttá. Sőt az alsóbb osztályokra támaszkodó monarchiának erre még több kilátása van, mint a felsőbb osztályok hatalma által korlátoltaknak. Az alsóbb osztályok ugyanis kevésbé műveltek ahhoz, hogy idején észrevegyék, hogy nagy tömegükben rejlő hatalommal az uralkodó már mit sem törődik, s lassanként ismét szolgaságba süllyednek. Viszont a felsőbb osztályok, nagyobb műveltségüknél fogva, mindenkoron jobban tudják ellenőrizni a monarchát a hatalom gyakorlásában.

Az alkotmányos monarchiában sem az alsó osztály, sem a felső osztály befolyása az államhatalomra versengés tárgya nem lehet, mert az alkotmány megállapítván a fő államhatalmak (törvényhozó hatalom, államfői hatalom és végrehajtó hatalom) egyensúlyát, abban a társadalmi osztályok erőviszonyai is visszatükröződnek és kiegyenlítésre találnak.

A király hozzájárulása, szentesítése, a hozott törvényekhez nélkülözhetetlen, a törvényhozó testületet feloszlathatja, üléseit elnapolhatja. A belga alkotmányossági forma értelmében minden kormányzási ténykedés a miniszterek kezében van, kik a nemzetnek, illetve a parlamentnek felelősek, így a végrehajtó hatalom sincs a királynál. (*Le roi régne, mais il ne gouverne pas.*)

Míg az alkotmányos monarchiában azért a királynak van még tényleges hatalma, addig, ha túlsúlyba kerül a törvényhozó hatalom, a király hatalma is átszáll parlamentre, s kialakul a

e) *parlamentáris monarchia.*

A parlamentáris monarchiában az uralkodó marad a végrehajtó hatalom feje, de az állami élet irányítását csak a parlament többségével végezheti.

Ha a király csak egyszer, vagy legfeljebb kétszer tagadhatja meg a parlament által hozott törvények szentesítését (*suspensiv vető*), úgy liberális *konstitucionalizmusról* szólunk. Ha a parlament túltengő helyzete addig terjed, hogy a király minisztereit sem választhatja meg szabadon, hanem csak a parlamenti többségi pártból, s vető joga egyáltalában nincsen, úgy *radikális konstitucionalizmusról* szólunk.

f) *Választott monarchia.*

A mérsékelt monarchiában előállhat az a helyzet, hogy társadalmi osztályok és rendek hatalma által lévén korlátozva a fejedelmi hatalom, ez a korlátozás egészen a fejedelem megválasztásáig terjedjen. Másrészt, az arisztokrácia, belátván gyengeségét, kiemelhet tagjai közül egyet, s választott királlyá teheti.

Mindkét esetben a fejedelmi hatalom főismérve, a felelőtlenség, van veszélyeztetve a választás által, főképen, ha az feltételekhez is van kötve.

A társadalmi osztályok és rendek, a választott fejedelem személyében külön osztályérdekeik előmozdítóját kívánják látni. Ezért a választott király hatalma azzal az ellentmondással teljes, hogy felelőtlennek mondják, mégis az őt megválasztóktól függ, hatalma kiegyenlítésre hivatott, mégis csak szítja az ellentéteket, amint hatalmának állandósítása érdekében fondorkodni kezd.

A monarchának önerejéből kell tudnia szembeszállani a társadalmi irányzatokkal, az osztályi és rendi érdekek igényeivel. A választott királyság esetében erre csak rendkívüli kiválósággal bíró egyének képesek, különben államfői funkciójuk játékszere az osztályi és rendi versengésnek.

Mindehhez még az is hozzájárul, hogy a királyválasztás ténye mennyi külső nehézséget, belső zavart és megrázkódtatást jelenthet a nemzet számára.

Röscher a választott monarchiát nem is tartja igazi monarchiának, hanem a köztársaság speciális formájának, pre-

zidenciális köztársaságnak, melyben az elnöknek különösen számos előjog van biztosítva.⁴⁵

g) örökletes monarchia.

A királyi hatalom teljességével kapcsolatos annak az örökletessége. *Duguít* monarchiának csakis azt az államformát nevezi, melyben az államfői hatalom örökletes.⁴³ Az örökletesség ténye az, amely mellett az alkotmányosság leginkább érvényesülhet, mert az örökletes monarchiában a király helyzete alkotmányszerűen biztos s legyen bár hatalma korlátolt, annak örökletessége minden korlátozással felér az uralkodó család számára.

3. A monarchia tulajdonságai.

A monarchikus államformának kiváló tulajdonsága az, hogy a szuverén akarat lélektani összetettségének megfelelően, a végelhatározás mozzanatának megfelelő szervezet vezet be, s alkotmányos monarchia formájában, ilyen értelemben, minden más államformának elébehelyezendő.

A monarchikus államformában megvan az államnak és a társadalomnak, illetve az állam hatalmának és a nemzet hatalmának különválása, ami a többi államformákban kevésbé vihető keresztül.

A monarchia akár abszolút, akár mérsékelt formájában egy nemzet állami létének a legnagyobb állandóságát biztosítja, a monarcha személyében a hatalom legbiztosabb objektiválódását jelenti, akinek annyi a nimbusza, hogy egyetlen más államforma feje sem közelíti e tekintetben meg.

Az a nagy hatalom, mely a monarchát megilleti, túlszárnyalja bármely társadalmi tényező hatalmát, s az őszszesség érdekében használván fel azt, nagy becsületnek, tisztességnek tekinti mindenki az államban, hogy a fejedelemnek szolgálhat.

Az alsóbb osztályokon való segítés, a jólét emelése, a tudomány és a művészetek támogatása mind jó tulajdonságai a monarchiának.

⁴⁵ *Röscher*. Politik, p. 23.

⁴⁶ *Duguít*. Droit constitutionnel. I. p. 375.

Ezekhez járul, hogy az uralkodói erények az öröklődés folytán állandósulnak.

Meg van adva a lehetőség az uralkodó helyes irányú nevelésére, egyenesen az uralkodásra való nevelésre.

A monarcha rossz kormányzását inkább elviseli a nép, mert reméli, hogy az utód jobban fog kormányozni. Egyébként a rossz kormányzás nyomán könnyebben támadna forradalom.

Nemzetiségi államban összekötő erő és kiegyenlítő tényező.

A monarchia hátrányai közé sorozható, hogy a rossz uralkodóval szemben a nép tehetetlen.

A rossz uralkodó uralma azután lehet csak látszólagos, mert ténylegesen mások uralkodnak felette, az intrikusok könnyen jutván szerephez. Ezáltal a ravaszság és fondorkodás veszedelmesen terjed.

A monarchiában megvan a fényűzésre való hajlandóság.

A monarcha könnyen visel háborút.

Az örökletesség szempontjából pedig a születés véletlene nagy befolyást gyakorol az állam sorsára.

84. §. Az arisztokratikus köztársaság.

Ha a szuverén hatalom a felső társadalmi osztálynak, vagy rendnek a kezében van, s ezt a hatalmat az összesség javára gyakorolják, akkor arisztokratikus köztársaságról szólunk.

Minthogy a hatalom a nemzeti társadalom szerves alkatrészénél van, amidőn a felső osztálybeliek tartják azt kezükben, azért itt az azonosság a nemzet hatalma, s az államhatalom között bizonyos fokig már érvényesül. A nemzet hatalmának a képvisellete, amennyiben a felső osztálybeliek úgy vagyoni, mint műveltségi helyzetüknél fogva a nemzet legkiválóbbjai közé tartoznak, ilyen értelemben jobban van meg, mint a monarchiában, csakhogy nem oly tökéletes, mert az, hogy a felsőbb osztálybeliek közül a hatalom gyakorlására leghivatottabbak fognak érvényesülni, nem biztos.

A felső osztályba való tartozás ismervét *Concha* úgy ha-

tározta meg, hogy az az általános jónak megvalósítására való különös tehetségben nyilvánul meg.⁴⁷

A származás lehet ilyen ismérv. Amennyiben a honalapítókig visszanyúló családfával rendelkezők érdeke sokkal inkább függ össze az állam fenntartásának szolgálatával, mint az újdonsült gazdagoké. Anyagi javakkal, vagy szellemi készséggel rendelkezőkről azonban szintén elmondható, hogy az állam fennmaradása érvényesülésük biztosítója, ezért tehát képesebbek az uralomnak az összesség érdekében való gyakorlására, mint a nemzet vagyontalan, s műveletlen elemei.

Az arisztokrácia, éppen azért, mert az emberek közötti ' tehetségbeli különbség elismerésére van alapítva, a legtermészetesebb államforma. Sőt, a kiválóságok érvényesülésének az elve által az arisztokrácia egyenesen eszményt megközelítő államforma.

1. Az arisztokratikus köztársaság tulajdonságai.

Az arisztokrácia a legjobbak uralma lévén, értékelméletileg a legtökéletesebb államforma.

Az uralkodó felső osztály, minthogy alkotóinak száma nem nagy s műveltségük egyenlő fokú, az állami akaratképzésnél könnyen jut egységre. Az arisztokráciában kialakuló állami akarat azután mindig jól megfontolt és mérsékelt lesz, éppen azért mert művelt emberektől származik.

Lecky szerint az arisztokrácia egyénei a tradíció folytán magasabb fejlettségű érzékkel lépnek közbe az ellentétes érdekek kiegyenlítésére, surlódások elsimítására, a fő szempontnak a mellék dolgoktól való elkülönítésére.⁴⁸

A felső osztály vagyonánál fogva több időt szentelhet a 'közügyek intézésének, mint az alsóbb osztálybeliek, s ezáltal tagjainak jártassága nagyobb lesz az állami ügyekben.

Az arisztokrácia az uralomra legalkalmasabbak, rendszeres képzését lehetővé tevő államforma. Ezért, ha a vezetők közül elhálnak, vagy nem volnának megfelelő képességűek közöttük, úgy mindig van alkalmas pótlás.

⁴⁷ Concha Győző. Politika. I. p. 378.

⁴⁸ *Lecky*. Democracy and liberty. I. p. 321.

Amíg az arisztokrácia nem teszi hatalmát kizárólagossá, hanem az alsó és középosztályból is állandóan fel lehet emelkedni a felső osztályba, úgy a társadalmi ellentéteket is kiegyenlítő államforma.

Modern értelemben az arisztokratikus köztársaságnak nem kell a felső osztályhoz kapcsolódnia, hanem tisztán műveltségi és képzettségi alapon a tökéletes emberek köztársasága formáját öltheti fel.

Az arisztokratikus köztársaság azonban csak addig maradhat az összesség javán munkáló államforma, míg az arisztokraták nem teszik uralmukat kizárólagossá, azaz kizárják a közhatalomban való részesedésből a felső osztályon kívül levőket, sőt abba társadalmi úton sem engednek az alsóbb osztályokból való felemelkedést. Ez esetben az államhatalom egy osztály, a felső osztály hatalmával azonosul, ami már az arisztokrácia elfajulását jelenti. Amint az arisztokrácia 'kiválóságának' érvényesülési elvét a kizárólagosság elvével cseréli fel és magát zárt, születésen nyugvó társadalmi réteggé teszi, alapehével jut ellentétbe, hogy azért a legjobbak uralma, miszerint a hatalmat az összesség érdekében gyakorolja is.

Az arisztokrácia hatalmának kizárólagossá tétele által a rosszak uralmává válik, s ez esetben már csak az erőszak eszközeivel tarthatja fenn a hatalmát. A közügyek tárgyalásának a nyilvánossága megszűnik, helyét a titkos határozás váltja fel, ami az arisztokratákat születési kiváltságuk mellett, a titokzatosság leplébe is burkolja, így megfélemlítőbben hatnak a tömegekre. Oligarchiákban ilyen kormányzási mód a leggyakoribb.

Hátránya még az arisztokratikus köztársaságnak, hogy rendkívül érzékeny az állam becsülete, más államok által való tisztelete irányában. Ezért nagy benne a harci készség, könnyen kész a háborúra, akár az állam tiszteleti jogainak biztosításáért is.

Montesquieu az arisztokrácia legnagyobb hibájának azt tekintette, hogy az arisztokraták természetes hajlama inkább saját osztályérdekeik biztosítása felé irányul, úgy, hogy heh és állami ormaként, az arisztokratikus köztársaság csak az *önmérséklet* erényének gyakorlása által maradhat fenn.⁴⁹

⁴⁸ *Montesquieu*. *Esprit des lois*. III. könyv, 4. fejezet.

2. Arisztokratikus intézmények.

Az arisztokrácia nemcsak mint államforma érvényesül, hanem mint társadalmi rendező elv is, az úgynevezett arisztokratikus intézmények által. Ezek kialakulnak, amint a birtokrendszer, a házasodási lehetőség, a pályaválasztás elvei, a közoktatás az uralkodó felső osztály érdekei szerint nyernek szabályozást. Az állami szervezetben a második kamara, a felsőház intézménye ilyen.

Constant Benjamin szerint a választott alsóház a változó közvélemény képviselője, a születésen nyugvó főrendiház a tartósság és folytonosság képviselője.⁵⁰ Mint ilyen az alkotmány védelmezője, s a törvények alkotmányszerűségének ellenőrzője (*Senat conseroateur*).

Tocqueville pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy „minden nemzet, mely befolyást bírt gyakorolni a világ sorsára vállalkozások kigondolása és keresztülvitele által, arisztokratikus intézmények alapján kormányzottat.”⁵¹

Az arisztokratikus intézmények védik az emberi kiválóságot, elősegítik a kiválóbbak fennmaradását s ezért az emberi haladásnak a szolgálatában is állanak.

85. §. Demokratikus köztársaság.

A demokratikus köztársaság jelenti az uralkodónak az uralom alatt levőkkel, a parancsolónak az engedelmeskedőkkel, az államnak a nemzeti társadalommal való azonos-ságát. Alapja az eszmei egyenlőség, mely kizárja, hogy különbség tétessék uralkodó és uralom alatt levő között. A demokráciában az emberek között hatalmi különbség nem lehet, mert mindenki egyformán részes a szuverén hatalomban. Ha mégis egyesek kormányoznak a demokráciában, úgy ez nem jelenti, hogy az illetők kilépnének az államalkotók összességével való homogenitásból, mert a nép, amint megbízta őket, úgy el is vonhatja bármikor megbízatásukat. Az állami hatalomnak a

⁵⁰ *Constant*, Benj. Oeuvres politiques. p. 18.

⁵¹ *Tocqueville*. Democracy in America. Vol. I. p. 256.

nemzeti társadalom hatalmával való azonossága ebben az államformában a legteljesebb.

A demokráciában vagy mindenki kormányoz, vagy azok kormányoznak, akik a nép által különböztetettek meg, de semmiképpen sem azok, akik a néptől különböznek, vagy különbözni akarnak.⁵²

A demokratikus köztársaságnak azt az alakját, melyben minden egyes polgárnak hatalma egyformán és közvetlenül érvényesül, vagyis az állami akarat képzésében minden polgár egyformán és közvetlenül részes, ahol tehát a törvényhozás kötelező népszavazás (*plebiscitum*) útján történik, *tiszta demokráciának* nevezzük.

A tiszta demokrácia egyrészt csak kis népességű és kis területű államban lehetséges, másrészt mivel a benne megnyilvánuló hatalmi egyenlősége alkotóinak csakis azok vagyoni egyenlőségével érhető el, azért a kommunizmus az előfeltétele. A tiszta demokrácia továbbá az államot községekre bontja, s mintegy szuverén községek szövetségévé alakítja.

E körülmények okozzák, hogy az egyenlőség a demokráciában, csak jogi értelemben érvényesüljön. Ez azt jelenti, hogy a polgárok tényleges különbözősége fenntartatik s az állami akaratban való részvételük közvetve, képviselő útján történik. Amidőn a demokratikus köztársaságban a polgárok gyakori egybegyűlése és nagy tömegben való tanácskozása helyett minden egyes polgár külön önálló hatalma csak közvetve képviselő útján jut kifejezésre. *Kialakul a képviselői demokrácia.*⁵²

A demokrácia lehetséges, mint államforma, mint az államalkotóknak a szuverén hatalomból részt biztosító forma, de lehetséges a társadalmi együttélés berendezési módjaként is felfogni, s ez esetben bármilyen államformában előfordulhat. A demokrácia nemcsak köztársasági államforma, hanem olyan intézmények szülő anyja, melyek az egyén mind telje-

⁵² *Sieyès* abbé 1789-ben mondotta a francia nemességről, hogy az nem a polgártársai által akar különbözni azoktól, hanem a polgártársaitól akar különbözni.

⁵³ Az angol politikai irodalomban a képviselői demokráciát nevezik demokratikus köztársaságnak, míg a tiszta demokráciát *dur-sa* tömeguralomnak

sebb érvényesülését mozdítják elő s az egyénnek úgy társadalmi, mint az állami életben való érvényesülését csakis az egyén érdemétől, tehetségétől és képességétől teszik függővé. Mint ilyen a demokrácia előfordulhat az abszolút monarchiá-báti éppen úgy, mint az arisztokratikus köztársaságban.

1. Demokratikus intézmények.

Demokratikus intézmények alatt azok értendők, melyek az államnak a nemzeti társadalommal való azonosítását teszik lehetővé. A demokratikus intézmények az egyenlőség elvén nyugszanak.

Az egyenlőség; ji demokráciában nem azt jelenti, hogy ezzel az embereket a demokrácia emeli, hanem, hogy az emberek magok is egyenlők, azért, mert természetes joguk van az egyenlőségre.

Aristoteles szerint a törvények előtti egyenlőség csak akkor igazságos dolog, ha azok, akik a törvényeknek alá vannak vetve, maguk is egyenlők. „Az egyenlőség igazságos, de nem mindenki számára, hanem csak az egyenlők számára. Az egyenlőtlen is igazságos, de nem mindenki” számára, hanem csak az egyenlőtlenek számára.”⁵⁴

Ezt a gondolatot *Rousseau* is értékesítette, amidőn nyomtatékosan kiemelte, hogy ha az állam szerződésen nyugszik, úgy ez csak egyenlő szerződő felek szerződése lehet. A hangsúly az *egyenlőségen* van. Az ember nem veti alá magát a többségnek csak azért, mert az többség, hanem azért, mert egyenlőkből alakult ki az a többség. Ha nem vele egyenlőkből alakul ki a többség, akkor a kisebbség nem fog megnyugodni annak döntésében.

A demokratikus egyenlőség tulajdonképen az egyenlő választói, illetve szavazati jogból, a törvény előtti egyenlőségből, az általános teher- és hadviselési kötelességből, és az az egyenlő hivatali képességből tevődik össze.

A modern demokratikus intézmények követelése is Angliából indult ki. éspedig Cromwell uralma idején kialakuló radikális szekták működése révén. 1647 október 28-án,

⁵⁴ *Aristoteles*: Politika. III. 5, 8.

főképpen a Leweller mozgalom hatása alatt, különböző radikális szekták közösen kidolgozott megállapodást (*Agreement*) terjesztettek az angol parlament elé, melyben először hangzának fel demokratikus elvek modern értelemben. Követelték, hogy a parlament függjön a néptől, az emberi alapjogok ismertessenek el, katonai szolgálatra senki se legyen kényszeríthető, a jogbiztonság legyen mindenek fölött való. A leweller vezére, *Lilburne*, 1649-ben azt kívánta, hogy az angol nép szabadságának törvényes fundamentumait minden angol grófság népe külön-külön szavazza meg, mert csakis ezek az alapelvek teszik lehetővé az igazságos kormányzást.⁵⁵

A leweller kezdeményezése nyomán egész sora érvényesült lassanként a demokratikus intézményeknek a legkülönbözőbb államformájú államokban.

A demokratikus intézmények közé sorolhatók:

a) Az általános választói jog, lehető alacsony korhatárral, a nőkre is kiterjedően, hogy a képviselő választók minél nagyobb száma megközelíthessék,

b) Kötelező szavazás,⁵⁶

c) Gyakori népszavazás, tárgyi értelemben,

d) Iniciatíva, a törvényeknek a nép által való kezdeményezése,⁵⁷

e) Referendum, a hozott törvényeknek a nép által való jóváhagyása,⁵⁸

⁵⁵ Jellemző, hogy a szektáriusok ezeket az alapjogokat csak a velük egy véleményen lévőkre kívánták kiterjeszteni, csak a *well affected people*, tehát a jó hajlandóságú része a polgárságnak legyen szavazó, míg a pápistáknak és atheistáknak nem kívántaik semmi jogot sem adni. *Gooch: The history of English democratic al ideas in the 16-th century.* (Cambridge 1894.).

⁵⁶ 1893 óta Belgiumban kötelező a szavazás. Aki nem szavaz, megbüntetik. *Hasbach: Die moderne Demokratie*, p. 329.

⁵⁷ A német köztársasági (*weimari*) alkotmány 73. §. 2. bekezdése esetén a szavazati joggal bírók $\frac{1}{20}$ része a 76. §. 3. bekezdése esetén a szavazók $\frac{1}{10}$ része igényelheti azt, hogy törvényt kezdeményezhessen. Kisebbség is elegendő ahhoz. Egy jól megszervezett párt állandóan törvénykezdeményezően léphet fel, ha a szavazó polgárok $\frac{1}{10}$ része tagjai közé tartozik. Ez azonban már nem volna népközdeményezésnek tekintendő, hanem pártkezdeményezésnek.

⁵⁸ A svájci 1874. máj. 29-iki alkotmány 123. §-a szerint alkotmányváltozás alkalmával a polgárok és a katonaság többségének kell azt elfo-

- f) Az állami hivatalnokok rövid időre való választása, a visszahívási jog (*recall*) biztosítása a szavazó polgárok számára,
- g) Egyenlő hivatal viselési jog,
- h) Közhivatali tiszteletbeli állások kötelező vállalása,
- i) Törvény előtti egyenlőség,
- j) Általános had-kötelezettség,
- k) Egyenlő adófizetési kötelezettség, progresszív alapon.

2. A demokrácia előnyei.

A demokratikus köztársaságban minden egyes államtag egyenlően részes lévén az államhatalomban, ha ezt mindegyik maradéknélkül a saját javára értékesíteni kívánná, akkor a demokratikus állam annyi részre szakadna, ahány önálló hatalomra törekvő ember él benne. Éppen ezért, hogy a demokratikus állam fenn tudjon maradni alkotóinak teljhatalmuk egy részéről le kell tudni mondaniok. Különben a demokrácia csak az egyesek teljes emberi tökéletessége mellett állhatna fenn. Ezért emelte már ki *Montesquieu*, hogy demokrácia csak az összes erényekkel ékeskedő emberek között lehetséges. Viszont, ha a polgárok képesek az őket egyébként megillető hatalom egy részéről lemondani, azaz, ha az önfeláldozás érényét gyakorolják, és ezzel lehetővé teszik akarataikat az összesség érdekében korlátozni, módosítani, tisztítani bíró intézmények létesítését, akkor a demokrácia léte biztosítva van.

Minthogy az önfeláldozás a legnehezebb erények egyike. melynek megértő gyakorlásához az egyén nagy műveltsége

gadni. Más törvényekre vonatkozóan a 89. §. 2. bekezdése szerint csak akkor van referendumnak helye, ha a törvény meghozatala nem sürgős és 30.000 szavazó polgár, vagy a kantonok közül 8 ezt kívánja. Államszerződéseikhez, melyek 15 évnél hosszabb időre kötöttek, referendum szükséges.

A referendum Svájcban legtöbbször „nem”-el dönt. így pl. a munkás betegség és baleset elleni biztosítási törvényt, melyet 1890-ben elhatározott a szövetségi parlament ekkor és 1900-ban is visszautasította a nép. Csak 1912-ben fogadták el. A svájci demokrácia tehát reakciónak is mutatta magát. (*Curti. Die Resultate des Schweizerischen Referendums. 2. Aufl. 1911.*)

szükséges, azért demokratikus köztársaság csak az általános műveltség magas fokán álló emberek között lehetséges.

Az egyén minden önállósága mellett is elviselni tartozik az önalkotta állami akarattal együtt járó terheket, és engedelmeskedni tartozik a közreműködése mellett létrejött törvényeknek. Ha ezt nem képes megtenni, akkor nem érett arra, hogy demokratikus államforma alatt éljen, mert magatartásával elpusztítaná az államot.

A demokrácia előnyei közé sorolhatók:

1. Az egyenlőség jobban érvényesül benne, mint más államformában.

2. Mindenkinek egyforma befolyást biztosít az állami élet irányzására.

3. Az összes előjogok megszűnnek.

4. Minden állampolgár értéke szerint érvényesülhet.

5. A munkának jelentősége kétségen kívüli.

6. A jog nem kényszer útján, hanem önkéntes elfogadás által valósul.

7. Ha a népakarat képviselő útján talál kifejezésre, úgy a népnek mindenkor meg van a hatalma, hogy a képviselőt megfelelő akarat kifejezésre kényszerítse.

3. A demokrácia hátrányai.

A demokráciában a társadalom úgy, amint van, osztályai-
val és rendjeivel, a legkülönbözőbb érdekirányokkal, válik uralkodóvá. Mivel pedig legnagyobb létszámmal a legalsóbb osztály bír, azért nem az összesség, nem az egész nemzet lesz az államhatalom birtokosává, hanem az alsó osztály, mely ha a saját érdekeit kívánja elsősorban kielégítettnek látni, úgy a demokratikus köztársaságból máris proletár diktatúra lesz.

A társadalmi együttélés osztályi és rendi tagosulata más államformákban is vissza tükröződik. A demokrácia esetében sem abban nyilvánul meg annak tökéletlensége, hogy benne a társadalom jut hatalomra, hanem abban, hogy az értelmileg és erkölcsi tekintetben is legalacsonyabban álló Társadalmi osztály színvonalán állók lesznek a szuverén hatalom gyakorlói.

Ha az alsó osztály túlsúlya nem érvényesülne, akkor is a demokráciában az egyéni elhatározás lévén minden cselekedet forrása, az egyenlőség elvének minden erőltetése dacára, mégis csak a számszerű többség bír döntő hatalommal, ami kizárja erkölcsi tényezők hatását az államban, s azt a gépieség színvonalára süllyeszti.

Az emberek társas élete különbözőségük érvényesülése. Amint azonban az egész társadalom jut a demokráciában uralomra, éppen ez a lényeges ismérve a társas együttélésnek jut veszélybe, mert a demokrácia tagadja az emberi különbözőség alapjait és okait. Ellentétben áll a társadalom gazdasági viszonyaival éppen úgy, mint a nagyobb műveltség elismerésének, általában a műveltség elismerésének a követelményével.

A demokrácia éppen azért nem tartós államforma, mert ellentétben áll a tényleges gazdasági és erkölcsi élet viszonyaival.

Santayana szerint egy állam, mely csak munkásokból és parasztokból állana, mint ahogyan ez ma már tényleg így van, s ezek az alsó osztálybeliek kívánnának kormányozni, úgy a legbarbárabb állam alakulna ki, melyben liberális gondolkodás lehetetlenné válnék éppen úgy, mint ahogy eltűnnék a hazaszeretet.⁵⁹ Erőszakos uralomnak nincs aljasabb formája, mint a közönséges névteleneké. Mindent átható, mindent akadályozó folytonos jelenlétükkel és elrémítő butaságukkal tönkreteszik az újat alkotni készülő zsenit.⁶⁰

Azáltal pedig, hogy a legalsóbb társadalmi osztálybeliek uralmát teszi lehetővé a demokrácia, azt oly önérzetessé, de féktelenné is teszi, amilyen más államformában a felsőbb osztályok sohasem lehetnek. Az alsó osztálybeliek a kezükbe jutó hatalom birtokában a tobzódásig feszíthetik azt, amiáltal hatalmuk torzzá, a demokrácia az emberiség szégyenévé válik.

William Hartpole *Lecky*, az európai civilizáció fejlődésének egyik legmélyebb látókörű ismerője, a demokráciát

⁵⁹ Santayana. *Reason in Society*, p. 124—125.

⁶⁰ U. o. p. 217

éppen azért veti el, mert azok, kiknek kezébe a demokrácia hatalmat ad, nélkülözik azt a magasabb fokú politikai képzettséget, mely alkalmassá tenné őket arra, hogy az állami lét alapelveit, az egységet a sokaságban, a jogot az egyéni érdekek helyett, az összességet a pártoskodás helyett, céltudatosan érvényre juttassák.

A demokratikus fejlődésnek éppen az a következménye, hogy mindig több és több embert von a politikai érvényesülés terére, kik nem bírnak oly mélyreható politikai műveltséggel, mint amilyennel a régi arisztokrácia szinte családi tradíciók alapján rendelkezett, hanem a demokrata politikus saját hivatásának minden filiszteri szokásával és korlátoltságával, az önérdek előtolluló hibáival, a self made man, az önmaga erejéből felküzködött ember egyoldalú energiájával működik közre a közéletben.⁸¹

Minden államellenes törekvés, szindikalizmus, anarchizmus, főoka, az állami szervek állampolgári képzettségének hiányában keresendő. Ilyen állami szervek a rendőrállam, a bürokrata állam lényegének megfelelően, a polgárban csak alattvalót látnak, s minden eljárásukban hiányzik az a mélyreható lélektani megkülönböztetés, mely az alattvalóban az államot kitevő alanyt lát, ki éppen olyan értékes az államra nézve, mint maga a hivatalt végző.

Elriasztók a kilátások akkor, mikor demokráciáról van szó, s az állami szervek látóköre korlátolt marad, az államot a polgárok felett állónak, s nem a polgárokból és hivatalnokokból állónak képzelik.

Minél demokratikusabb az állam, annál közelebb férközőnek kell lennie a hatóságoknak a polgársághoz, ellenesetben érthető a polgári elégedetlenség. Ez a közelebb férés pedig csak úgy történhetik meg, ha az állami szervek megértői a polgári igényeknek. Demokratikus államban az állami szerveknek nagyon is kell ismerniök azon erkölcsi tételeket, melyek a jó polgárt kiteszik. Az összesség érdekének megvalósításánál az önérdek érvényesülését fel kell tudni ösmerniök, s aszerint jární el.

⁶¹ *Lecky, W. H. Democracy and liberty. (Vol. I. p. 321.)*

Faguet éles iróniával mutatta ki, mily fokban kultusza a kontárságnak a demokrácia.⁸²

Bryce és Ostrogorsky arra utaltak, hogy a modern demokrácia a pártrendszer hatása alatt nagy mértékben hasonlít a középkori feudalizmushoz, csakhogy itt föld helyett állásokat osztogatnak párhűségért.

A demokrácia hátrányait mindezek alapján a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Nem egyenlőség van benne, hanem átlagosság, az értékesebbek leszorítása.

2. Végletekbe hajlik, mert a többség benne a döntő.

3. A gyűlölet nagyobb itt, mint más államformánál, azok ellen, akiknek sikereik vannak.

4. Tulajdonképen csak közvetett demokrácia képzelhető, melyben azután nem az összesség, hanem néhány vezető az irányadó.

5. A legnagyobb baj azután, hogy a demokrácia vezetői inkább átlagemberek, demogógok, mert a kiválóságoktól tart a tömeg, igaz, hogy a kiválóbbak is megvetik azt viszont.

6. A demokrácia ma még csak cél, melyre az emberiségnek törekednie lehet. Szükséges azonban ehhez, hogy maguk az emberek változzanak meg.

Ha a demokrácia az egyén érvényesüléséből, individualizmusból ered, úgy az egyéniség nagyfokú uniformizálásában végződik. Hogy ez a kiegyenlítés minél magasabb nívón következhesse be, kell, hogy az egyének meg legyen adva minden lehetőség egyéniségének kifejtésére. Az állam és az egyéni művelődés fokozott lehetősége, azaz a közoktatás, mind szorosabb viszonyba kerülnek egymással. Megállapítható ma már, hogy az államok többet költenek közoktatásra, mint hadseregeikre.⁸³

Cooley beállítása szerint elérkezett az idő, amikor meg kell szünni a vitának a demokrácia értéke felől, viszonyítva azt a monarchiához és az arisztokráciához. A modern világ

⁸² *Faguet*. La culte de l'incompétence. (A kontárság kultusza. Ford Balla Antal, Kultúra és Tudomány sorozatban, Bp. Franklin.) Hasonlóképpen gondolkodik *Mallock*: The limits of Pure Democracy — Aristocracy and Evolution.

⁸³ *Martin*. Martin. The politics of Peace. (1929.) p. 429.

demokratikus, és ezt a tényt nem lehet semmiféle államformai bölcselettel elhomályosítani.⁶⁴ A demokrácia szerinte az egyetlen eszköz, hogy elterjedjen az emberek között a köznek a szeretete, ennek nyomán az államhűség, jogtisztet, igazságérzet.⁶⁵ A történelem és a társadalomtudomány igazolják a demokratikus korszak szükségszerű bekövetkezését. A demokrácia a közműveltség állandó fokozását jelenti. Ebben a fejlődésben való megtörés, megakadás, a demokrácia rossz tulajdonságainak előtérbetolulását jelenti, így volt ez már a klasszikus görög világban is. A demokrácia virágzott, míg a műveltség magas fokon állott. Megtört, amint bekövetkezett az emberi gondolkodásban a dekadencia.

A demokrácia ma kétségkívül nevelőhatású. Neveli az embereket arra, hogy a műveltség minél magasabb fokán lehessenek egyenlők. *Hadley* éppen ezért a demokrácia eléréséhez egyetlen eszközként emeli ki a közműveltség fokozását, a *nevelést*.⁶⁶

⁶⁴ *Cooley*, Charles H. *Social organisation*, p. 120.

⁶⁵ U. o. p. 23—57, 85—6, i 18—120.

⁶⁶ *Hadley*, A. T. *Probleme der Demokratie*. (1926.)